Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 11-37

PALEOLITICUL SUPERIOR DE LA POIANA CIREŞULUI (PIATRA-NEAMȚ). NOI REZULTATE, INTEPRETĂRI ŞI PERSPECTIVE

Marin Cârciumaru, Mircea Anghelinu, Géraldine Lucas, Loredana Niță,
Leif Steguweit, Monica Mărgărit, Laure Fontana,
Alexis Brugère, Valentin Dumitraşcu, Ullrich Hambach,
Marian Cosac, Ovidiu Cârstina, Florin Dumitru

THE UPPER PALEOLITHIC FROM POIANA CIREŞULUI (PIATRA-NEAMȚ). NEW RESULTS, INTERPRETATIONS AND PERSPECTIVES

Abstract

The Poiana Cireşului Upper Paleolithic site is located on the erosion level cut into the flysch strata, roughly equivalent in altitude to the middle (45 m) Bistrița's terrace, on the right shore of the river, 4 km N-W from the city of Piatra-Neamț (North-Eastern Romania). The systematic excavations are currently carried out by an international Romanian, German and French team.

The paper focuses on the recent results obtained during the last stage of research (1998-2005) campaigns. The site displays one Neolithic layer and four documented paleolithic stages of occupation, already systematically uncovered during the last seven years. At least two more archaeological horizons lay below the last excavated one, as shown by the recent drills.

The thin Neolithic layer stands in some poorly preserved pottery remains and a few scattered lithic tools, and it apparently belongs to Criş archaeological culture.

The Paleolithic human presence is much more consistent. Except the very thin Tardiglaciar Epigravettian layer, partially disturbed by the late Neolithic activity, three other horizons were identified: a rich Epigravettian layer, resulted from at least three occupational episodes (Epigravettian II) and two Gravettian layers (Gravettian I and II).

The paper stresses the richness of the archaeological record in the Epigravettian and Gravettian II layer. In this respect, the technological analysis of the stone and bone/antler/ivory industry is presented, together with a brief description of the stratigraphical evidences. The excellent state of preservation of the organic material, together with the richly documented human activity and the long geological sequence point to the central importance Poiana Ciresului holds, both for the understanding of the long-term Paleolithic cultural dynamics in this area and for the short-term behavioral variability.

Keywords: Bistrița Valley, Upper Palaeolithic, gravettian, epigravettian
Cuvinte-cheie: Valea Bistriței, paleolitic superior, gravettian, epigravettian

1. LOCALIZARE ŞI SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR

Situl paleolitic de la Poiana Cireşului se află plasat la aproximativ 4 km de Piatra Neamț, pe malul drept al Bistriței, la poalele masivului Cernegura, şi în preajma confluenței râului cu pârâul Doamna. Situl este amplasat pe un nivel de eroziune sculptat de Bistrița în substratul de fliş, echivalent al terasei de 45 m a râului (coordonate GPS: 46°55'919" lat. N, 26°19'644" long. E). Altitudinea absolută variază între 395 şi 405 m, din cauza suprafeței vălurite, rezultat al eroziunii şi acumulării diferențiate, dar şi al modificărilor antropice survenite în timpurile istorice.

Primele cercetări în acest sit s-au realizat în anul 1963, de către C. Scorpan (Scorpan, 1976). O a doua campanie de cercetări are loc

în anul 1968, sub conducerea lui V. Căpitanu (Căpitanu, 1969), iar în anul 1989, M. Bitiri şi R. Dobrescu deschid o nouă secţiune, ale cărei rezultate, deşi nepublicate, au fost puse cu amabilitate la dispoziţia echipei noastre de către responsabilii cercetării, cărora dorim să le mulţumim şi pe această cale. Observaţiile stratigrafice, ca şi interpretările culturale realizate variază. C. Scorpan, care realizează un sondaj cu suprafaţa de 15 mp şi adâncimea maximă de 1,40 m, identifică patru orizonturi geologice şi un singur nivel cultural, atribuit "Aurignacianului superior răsăritean" (Gravetian); V. Căpitanu raportează cinci unităţi geologice şi trei niveluri culturale, toate gravetiene, adâncimea sondajelor sale atingând 1,50 m. Semnificativ, toţi autorii menţionaţi sunt unanimi în a afirma caracterul gravetian al industriei litice din toate niveluri culturale de la Poiana Cireşului.

Începând cu anul 1998 şi până în prezent, situl este cercetat de către o echipă internaţională, care reuneşte specialişti în diverse domenii interdisciplinare. Aşa cum va reieşi în continuare, rezultatele recent obţinute sunt de natură să pună într-o lumină nouă realităţile arheologice de la Poiana Cireşului, fapt datorat atât inovaţiilor metodologice, cât şi sporului de informaţie empirică. Deşi, în raport cu proiectul de cercetare imaginat de colectivul nostru, rezultatele actuale se află încă într-un stadiu preliminar, ele sunt, credem, mai mult decât suficiente pentru a evidenţia potenţialul deosebit pe care situl de la Poiana Cireşului îl manifestă pentru înţelegerea dinamicii culturale paleolitice de pe Valea Bistriţei şi, în plan mai larg, din această zonă a României. Totodată, proiectul de cercetare configurat aici de colectivul nostru urmăreşte explicit şi elaborarea unui *model cuprinzător şi elastic de cercetare arheologică*, capabil să surprindă mai bine realităţile economice, sociale şi culturale paleolitice.

2. PRINCIPIILE METODOLOGICE ŞI STRATEGIA DE CERCETARE. ANALIZE PLURIDISCIPLINARE

Deosebita concentrare de material arheologic (material litic şi osteologic, vetre) şi condiţiile de conservare excelente oferite de acest sit s-au impus în mod evident colectivului nostru în urma sondajului restrâns (4 mp) realizat în anul 1998. În consecinţă, în campaniile ce au urmat, cercetarea întreprinsă de colectivul nostru a căutat să-şi adapteze sistemul de săpătură şi înregistrare acestor realităţi, care sugerau posibilitatea atingerii unor obiective paleoetnografice, dar evidenţiau şi dificultatea deosebită pe care revenirile succesive de tip „palimpsest" o indicau.

Obiectivul major urmărit de noi l-a reprezentat dezvelirea *planimetrică* a diferitelor soluri de locuire şi controlul permanent al relaţiilor spaţiale dintre artefacte şi structurile de locuire. Orientarea şi dimensiunea suprafeţelor cercetate a depins, însă, şi de factori obiectivi, mai greu de controlat de către noi: regimul de proprietate, grosimea depozitului geologic, microtopografia poienii, dimensiunea finanţării etc. Cum deschiderea unei unice suprafeţe mari a fost constant împiedicată de toţi aceşti factori, am încercat respectarea obiectivului nostru prin deschiderea repetată a unor suprafeţe mai mici (în medie 9 mp), dar adiacente şi despărţite de martori stratigrafici înguşti (30 cm). Acest sistem, deşi imperfect, permite, totuşi, în condiţii mulţumitoare, controlarea relaţiilor stratigrafice, atât în plan vertical, cât şi în plan orizontal. Lipsa perturbărilor stratigrafice majore în nivelurile culturale şi omogenitatea relativă a situaţiei stratigrafice garantează în principiu valabilitatea corelaţiilor dintre diversele secţiuni, mai ales că, pentru toate suprafeţele, s-a utilizat un sistem unitar de înregistrare. Acesta combină un punct 0 unic (398 m alt. absolută, deasupra oricărui punct cu potenţial arheologic din poiană), cu un caroiaj temporar fixat în fiecare campanie la 1 m faţă de punctul 0 şi în raport cu care se realizează înregistrarea individuală, în trei dimensiuni, a artefactelor şi structurilor. Toate secţiunile au fost subîmpărţite în carouri cu latura de 1 m.

Tehnica de săpătură a fost adaptată şi ea realităţilor impuse de sit. Decaparea nivelurilor culturale se realizează în niveluri minimale (cca 2 cm), impuse de densitatea şi dimensiunea materialului arheologic. Structurile *evidente* (de obicei, vetre) sunt dezvelite individual şi înregistrate ca atare, prin corelarea fişelor de înregistrare ale diverselor carouri. Structurile *latente*, vizibile doar în negativ, rămân

misiunea procesării informatice a datelor privind distribuţia artefactelor. Înregistrarea se realizează cu ajutorul fişelor tip, prin desen la scară pe hârtie milimetrică în culori de cod şi prin fotografii digitale ale contextelor mai semnificative. Sistemul de înregistrare permite uşor organizarea şi administrarea unei baze de date, ca şi reconstituirea în trei dimensiuni a relaţiilor spaţiale.

Cum săpătura urmăreşte recuperarea integrală a materialului arheologic, întreg volumul de sediment este trecut prin sită. Inaccesibilitatea surselor de apă a făcut imposibilă până acum utilizarea jetului de apă sau a bazinelor, cu atât mai puţin a flotării, dar, sperăm, această situaţie va putea fi remediată în viitorul apropiat.

Conservarea voluminosului material osteologic, mai sensibil la variaţiile de temperatură şi umiditate, se realizează pe loc (spălare, uscare, tratare cu nitrolac, marcare etc.), sub supravegherea arheozoologului şi a specialistului în tehnologia materialelor dure de origine animală, care decide modul de tratare a fiecărui fragment, fie pentru a conserva conexiunile anatomice, fie pentru a proteja suprafaţa obiectelor de os, corn sau fildeş cu urme de prelucrare, în vederea analizelor ulterioare de laborator.

În ciuda ritmului lent impus de acest sistem de săpătură şi înregistrare, el asigură condiţiile pentru recuperarea cuprinzătoare a informaţiei conservate arheologic, la rândul său centrală pentru înţelegerea aspectelor legate de comportamentul vânătorilor paleolitici care au ocupat situl în repetate rânduri.

O importanţă deosebită a fost acordată cercetării pluridisciplinare a depozitului geologic şi a ansamblurilor de artefacte, singura în măsură să pună corespunzător în valoare informaţia arheologică conservată în sit. Astfel, din întreg depozitul de la Poiana Cireşului au fost recuperate eşantioane pentru analizele de polen şi sedimentologice. Acestea din urmă vizează nu numai stabilirea conţinutului şi evoluţiei depozitului din punct de vedere pedologic şi paleoclimatic (granulometrie, conţinut chimic, susceptibilitate magnetică etc.), ci şi înţelegerea proceselor de formare a unor orizonturi arheologice (microsedimentologie). Peste 40 de eşantioane de cărbune şi os ars au fost recuperate în vederea datărilor AMS. Depozitul de la Poiana Cireşului face şi obiectul unor proiecte internaţionale de datări prin arheomagnetism şi termoluminiscenţă a depozitelor loessice. Aceste analize se adaugă studiilor tafonomice şi arheozoologice ale ansamblului faunistic, completate, în perspectivă, de studiul micromamiferelor. Colectivul nostru evaluează serios şi posibilitatea unei ameliorări a tehnicii de săpătură şi înregistrare prin introducerea experimentală a sistemului de înregistrare cu ajutorul unei staţii totale GPS.

În total, între 1998-2005, 6 secţiuni şi 4 sondaje mici (1 mp) au fost realizate, însumând o suprafaţă totală de 55 mp. Acestora li se adaugă 16 sondaje (8 cm în diametru) cu carotiera mecanică (Fig. 1), efectuate în campania 2005, menite a verifica extinderea sitului şi adâncimea depozitului dincolo de limitele impuse la care s-a oprit săpătura în anii anteriori. Ansamblul rezultatelor săpăturilor şi analizelor efectuate până în acest moment este prezentat în continuare.

3. EXTENSIUNEA AŞEZĂRII

Întrucât spaţiul poienii este masiv afectat de eroziune şi, foarte probabil, de intervenţia umană în timpuri istorice, cercetarea prin săpătură sistematică s-a concentrat între 1998-2005, ca şi în cazul predecesorilor, în zona nordică, aparent neafectată - sau puţin afectată - de toate aceste procese. Câteva sondaje care au încercat să delimiteze extensiunea aşezării au rămas fără rezultate semnificative. Până în anul 2005, concentrarea de material paleolitic identificată de noi se rezumă, aşadar, la pintenul terasiform rămas intact în sectorul nordic al poienii.

Cele 16 sondaje cu carotiera efectuate în campania 2005 au nuanţat presupunerile noastre. Ele nu numai că au confirmat densitatea deosebită de locuire a perimetrului nordic, dar au demonstrat şi extensiunea parţială a unor niveluri de locuire în afara acestuia, către sud şi est, în zona cultivată astăzi cu porumb. În fapt, este cert că lucrările agricole au distrus şi au facilitat eroziunea orizonturilor superioare, fapt demonstrat de apariţia constantă a materialului litic paleolitic la suprafaţă.

Sondajele cu carotiera ne-au prilejuit, însă, şi alte surprize. Astfel, în acelaşi perimetru nordic (sondajele 1 şi 12), au fost surprinse cel puţin alte *două niveluri culturale* (mici aşchii de menilit, fragmente de cărbune), aflate la o adâncime medie de 5,30 m, respectiv 5,40 m. În plus, rezultatele sondajului 16, plasat la 16 m S de sondajul 1, a dus la recuperarea unui fragment bine conservat de os (5,95 m) şi a unei aşchii de gresie (6,80 m). Întrucât partea inferioară a depozitului din această zonă este inundată de pânza de apă freatică, iar partea superioară este afectată de lucrările agricole, corelarea acestor descoperiri cu cele două niveluri inedite este prezumtivă. Ele ar putea indica în egală măsură existenţa unor niveluri încă şi mai vechi. Săpăturile viitoare vor clarifica, fără îndoială, această problemă, însă, chiar şi în absenţa altor confirmări, informaţiile de care dispunem sunt suficiente pentru a afirma că secvenţa culturală de la Poiana Cireşului este, foarte probabil, *cea mai lungă şi mai complexă secvenţă de ocupaţie paleolitică de pe Valea Bistriţei*.

Aşadar, perimetrul estimat al aşezării paleolitice de la Poiana Cireşului depăşeşte foarte probabil 400 mp, chiar dacă densitatea sau continuitatea nivelelor arheologice variază. Mai mult de jumătate din această suprafaţă este, în continuare, disponibilă pentru continuarea cercetărilor, fără a lua în calcul posibilitatea redeschiderii săpăturilor mai vechi, care nu au atins orizonturile arheologice mai profunde. În această ultimă privinţă, punctul Poiana Cireşului conservă urmele a minim şase episoade de ocupaţie paleolitice, dintre care cel puţin două nu au fost încă cercetate prin săpătură.

4. SECVENŢA GEOLOGICĂ ŞI GEOCRONOLOGIA DEPOZITULUI

Campania 2005 a adus informaţii noi şi cu privire la grosimea şi conţinutul depozitului geologic conservat aici. O primă concluzie care s-a impus a fost lungimea variabilă a secvenţei geologice, dar şi lipsa de corespondenţă între grosimea depozitului şi peisajul actual al poienii, fapt datorat în mai mare măsură eroziunii şi activităţii umane decât acumulării diferenţiate (Fig. 2). Aşa cum arată sondajele 1,12 şi 16, grosimea depozitului poate atinge şi chiar depăşi 7 m.

Secvenţa sedimentară pleistocenă de la Poiana Cireşului este nu numai considerabil mai lungă decât majoritatea celor cunoscute pe Valea Bistriţei, dar înregistrează totodată şi episoade climatice deloc sau ambiguu identificate până acum[1]. Acest fapt este cu deosebire semnificativ, mai ales dacă se ţine seama că aceste episoade sunt semnalate la baza coloanei stratigrafice şi indică, prin urmare, vechimea lor în raport cu secvenţa-tip propusă de colectivul condus de C.S. Nicolăescu-Plopşor (Plopşor *et al.*, 1966).

Partea superioară a depozitului – cea identificată prin intermediul săpăturilor sistematice, până la adâncimea medie de 3,50 m – cuprinde şapte unităţi stratigrafice, care se disting în general bine, în majoritatea profilelor: **(1)** orizontul de acumulare de humus, altfel spus orizontul A al solului actual, cu structură grăunţoasă şi lipsit de compactitate; **(2)** orizont gălbui, loessoid, compact, care stă la baza solului actual A; **(3)** depozit lutos, compact, de culoare mai deschisă faţă de stratul subiacent; el poate reprezenta un orizont de tranziţie între orizontul B şi orizontul A al solului actual; în accepţiune pedologică, el poate fi notat cu A\` sau AB; **(4)** orizont puternic argilos, cu bogate depuneri ferimanganice, structură glomerulară şi desprinderi prismatice; el ar putea reprezenta orizontul B al solului actual (suprapus probabil de o serie de orizonturi fosile); **(5)** este un orizont de tranziţie spre stratul **(4)**; contactul său cu stratul **(6)** este foarte net, punând în evidenţă o posibilă discontinuitate sedimentologică; aspectul său este lutos, mai puţin compact; **(6)** depozit loessoid-lutos, cu scurgeri de carbonat de calciu permanente, ceea ce îi conferă o structură pseudo-miceliană; vetrele din cadrul său îi modifică pe alocuri compoziţia şi faciesul; ar putea reprezenta orizontul C al solului actual; **(7)** depozit nisipos cu pigmentaţii

---

[1] Singurele excepţii demne de menţionat sunt Lespezi, Buda şi Podiş, însă trebuie precizat că cel puţin depozitul de la Lespezi este rezultatul unui puternic aport coluvial, ceea ce nu s-a demonstrat, deocamdată, la Poiana Cireşului. În plus, episoadele sedimentare sesizate în partea inferioară a depozitului de la Poiana Cireşului sugerează o secvenţă sedimentară mai complexă decât cea semnalată la Buda sau Podiş, unde partea inferioară este foarte omogenă (Păunescu, 1998).

ferimanganice şi slabe acumulări de carbonat de calciu în partea superioară, unde componenta lutoasă este mai bogată; textura este în general prăfoasă şi oarecum compactă în partea inferioară. Orizonturile de tranziţie **(3)** şi **(5)** nu se disting întotdeauna cu claritate dar, chiar şi în absenţa lor, poate fi remarcată similitudinea dintre partea superioară a depozitului loessoid-lutos de la Poiana Cireşului (Fig. 3) şi cea raportată pentru alte situri paleolitice de pe terasele mijlocii ale Bistriţei (Păunescu, 1998). Perturbările stratigrafice nu lipsesc (pene de gheaţă, gropi de origine antropică, crotovine etc.), dar ansamblul pachetului sedimentar pare a fi relativ bine conservat, fără urme vizibile de geliflucţie. Analizele sedimentologice vor evalua corespunzător continuitatea sedimentară a acestor depuneri.

Partea inferioară a depozitului, explorată prin sondaje în 2005, a demonstrat grosimea considerabilă a depozitului loessoid **(7)**, care continuă până la adâncimea de 5, 30 m, dar şi succesiunea a cel puţin două soluri incipiente (gleiuri de tundră)[2], identificate la 5,40 m, respectiv 6,25 m (conform sondajelor 1 şi 12). Aceste fine episoade de humificare, absente până acum din profilele siturilor de pe Valea Bistriţei, sunt cu atât mai semnificative în perspectiva datării de 26.000 B.P. obţinută pentru nivelul gravetian inferior, care le indică vechimea.

În absenţa unei serii coerente de datări radiocarbon şi în aşteptarea analizelor sedimentologice şi palinologice, interpretarea geocronologică a depozitului de la Poiana Cireşului rămâne prezumtivă. Ea se poate realiza, deocamdată, doar pe baza similitudinilor cu depozitele de pe Valea Bistriţei deja datate. Partea superioară a depozitului **(1)** aparţine Holocenului, în timp ce orizonturile **(2)** şi **(3)** s-au depus foarte probabil în Tardiglaciar; depozitul brun roşcat **(4)** poate fi interpretat fie ca un orizont B al unui sol fosil erodat, fie poate fi atribuit unei succesiuni comprimate de soluri fosile, de care ar putea aparţine şi orizontul de tranziţie **(5)**; este semnificativ că analizele palinologice ale orizontului **(4)**, efectuate în aşezările de la Dârţu şi Bistricioara, indică un peisaj riguros, ceea ce întăreşte ipoteza că acest orizont s-a depus în timpul unei succesiuni de oscilaţii climatice diferite, eroziunea ulterioară fiind responsabilă de caracterul său aparent unitar. Pătura loessică - orizonturile **(6)** şi **(7)** - poate fi fără îndoială atribuită Pleniglaciarului superior, respectiv perioadei riguroase care succede, în România, complexului interstadial Ohaba. Este important de menţionat că această perioadă de degradare climatică, ce corespunde acumulării masive de loess, este jalonată în cuprinsul Europei, de mai multe oscilaţii climatice mai calde, cum este, în România, oscilaţia climatică Herculane I (cca 23.000 BP), sau, mai târziu, complexul Laugerie-Lascaux (Româneşti-Herculane II, cca. 17.000 BP). Deşi aceste episoade nu se recomandă la Poiana Cireşului printr-o semnătură vizibilă în plan stratigrafic, ele ar putea fi surprinse de analizele micro-sedimentologice, chimice şi palinologice în curs. În ceea ce priveşte episoadele de gleizare surprinse în partea inferioară a depozitului, ele pot fi prezumtiv atribuite părţii finale a complexului interstadial Ohaba şi, implicit, unei vârste între 28.000-30.000 BP. Desigur, această ipoteză, ca şi majoritatea interpretărilor de mai sus, care presupun *continuitatea sedimentară* şi *identitatea* dintre profilele de la Poiana Cireşului şi celelalte depozite de pe terasa mijlocie a Bistriţei, necesită o serie coerentă de confirmări radiocarbon. Singura concluzie pe care o putem avansa în acest stadiu se rezumă la afirmaţia că depozitul de la Poiana Cireşului acoperă un interval cronologic lung, cuprins între 30.000 BP şi Holocen (Fig. 4). Toate locuirile semnalate aici aparţin convenţional Pleniglaciarului superior, cu excepţia locuirii epigravetiene din depozitul loessoid compact **(2)**, de vârstă tardiglaciară. Această încadrare nu exclude posibilitatea ca ele să coincidă unor etape scurte de ameliorare climatică, dar această corelaţie aşteaptă confirmări.

---

[2] Sondajul 16, efectuat în zona sud-estică, necercetată, a oferit rezultate care necesită aprofundare: pe lângă perturbările evidente în partea sa superioară, depozitul din această zonă a permis identificarea mai multor episoade gleice, a căror corelare prezumtivă cu cele din sondajele 1 şi 12 ar ridica la 4 numărul total şi ar extinde în timp vârsta depozitului. Cu toate acestea, perturbările care au afectat ansamblul poienii ne împiedică deocamdată să stabilim corelaţii simple.

5. SUCCESIUNEA CULTURALĂ

Conform rezultatelor de care dispunem în acest moment, situl de la Poiana Cireşului a fost ocupat în repetate rânduri de comunităţi umane preistorice. Au fost cercetate sistematic, prin săpătură, 4 etape de ocupaţie paleolitice, aparţinând unei tradiţii gravetiene *sensu lato*; în partea superioară a depozitului au fost semnalate şi mărturiile dispersate ale unei ocupaţii neolitice, atribuite, pe baza câtorva fragmente ceramice, culturii Criş (identificarea îi aparţine colegului neolitician Gh. Dumitroaia). Vom încerca în continuare să prezentăm succint conţinutul arheologic al fiecărui episod de ocupare a sitului. Întrucât prezenţa unor niveluri culturale necercetate a fost deja semnalată, numerotarea propusă se realizează în ordinea inversă depunerii, de la suprafaţă.

5.1. Nivelul epigravetian I

Primul nivel paleolitic de la Poiana Cireşului aparţine Epigravetianului[3] şi a fost sesizat în depozitul loessoid gălbui, atribuit Tardiglaciarului. Lipsită de structuri vizibile de amenajare a habitatului, fără a conserva material organic şi puternic afectată de intervenţii ulterioare, cum este cazul locuirii neolitice, această prezenţă epigravetiană se rezumă la câteva zeci de unelte şi resturi de debitaj, care apar amestecate cu material de factură neolitică: resturi ceramice grosiere, topoare şlefuite fragmentare, lame şi fragmente de lame, aşchii din silicolit. În fapt, prezenţa unor elemente paleolitice se rezumă la câteva lamele retuşate abrupt, a unor nuclee conice de mici dimensiuni şi a resturilor dispersate de debitaj. Eşantionul, deşi prea mic pentru a fi supus unei analize tehnologice, indică o tradiţie epigravetiană. Această atribuire este cu atât mai probabilă cu cât numeroase alte seturi litice epigravetiene au fost recuperate din acelaşi orizont geologic, în alte situri de pe Valea Bistriţei (Bistricioara-Lutărie, Bofu Mic, Dârţu, Podiş).

5.2. Nivelul epigravetian II

Acest nivel epigravetian a oferit, în stadiul actual al cercetărilor, cel mai bogat set de informaţii arheologice. El ocupă partea superioară a depozitului loessoid-lutos cu pigmentaţii carbonatice **(6)**, atingând o grosime maximă de aproape 1 m. O deosebită concentrare a dovezilor de activitate umană se înregistrează între 1,70-2,10 m. În fapt, noţiunea de „nivel” doreşte să exprime doar autonomia stratigrafică a unei *succesiuni* continue - nedespărţite de steril - de *episoade ocupaţionale* diferite, considerabil extinse în timp şi, prezumtiv, diferite în plan funcţional şi ocupaţional. Simpla încercare de a verifica numărul probabil al acestor episoade ne-a condus la un minim de trei (Fig. 5a). Prelucrarea statistică simplă pe care am efectuat-o pentru secţiunea V nu urmăreşte, desigur, decât variaţiile de densitate pe adâncime şi rămâne, ca atare, aleatorie în raport cu topografia acestor locuiri. Chiar dacă variaţiile de densitate se pot datora extensiunii variabile topografic a unor locuiri şi pantei uşoare în care se prezintă depozitul, schiţa propusă arată, totuşi, cel puţin un *minim* al episoadelor de *acumulare arheologică* (care, la rândul lor, pot proveni din episoade de activitate mai scurte, insesizabile). O înţelegere mai bună a acestei succesiuni nu se poate realiza decât în urma prelucrării informatice tridimensionale, pe măsură ce suprafaţa cercetată va creşte suficient pentru a face relevante asocierile topografice. Ea este uşurată de înregistrarea independentă a fiecărui artefact, care a evitat asocierile mecanice pe „niveluri” sau „orizonturi”.

Din nefericire, lipsa oricăror întreruperi vizibile a depunerii arheologice ne-a determinat ca, în acest stadiu, să căutăm înţelegerea *globală* a acestei etape de ocupare a sitului.

[3] Încadrările culturale pe care le propunem încearcă deliberat alinierea la o terminologie acceptată în plan european (Djindjian *et al*, 1999). Această opţiune nu vizează doar uşurarea comparaţiilor, ci se leagă de convingerea noastră că fenomenele culturale paleolitice din România nu pot fi înţelese fără raportarea la o dinamică mai amplă a evoluţiei societăţilor paleolitice din centrul şi estul continentului. În acest sens, autonomizarea artificială şi «inovaţiile» taxonomice ne apar neproductive. Astfel, atribuim epigravetianului, nediferenţiat, toate industriile de tendinţă microlitică care se succed ultimului maxim glaciar (*Last Glacial Maximum*, sau LGM), deci posterioare vârstei de 20-21.000 BP. În România, aceste industrii au fost, pe rând, atribuite Kostenkianului superior final, gravetianului superior sau final şi epigravetianului (Nicolăescu-Plopşor *et al*, 1961; Mogoşanu, 1986; Chirica, 1989).

Analizele tehno-tipologice şi faunistice efectuate confirmă, în sens general, identitatea culturală comună a acestor secvenţe de ocupaţie. Nu trebuie, însă, să pierdem din vedere că impresia de omogenitate poate fi accentuată tocmai de subsumarea dovezilor arheologice unui sistem de analiză şi interpretare unic, caz în care circularitatea demersului devine evidentă. Această rezervă ne-a impus căutarea oricăror elemente de diferenţiere internă semnificative, cum ar fi variaţiile în spectrul faunistic sau în inventarul litic, succesiunea structurilor de locuire etc. În acest stadiu de cunoaştere, nu dispunem, însă, de nici un indiciu care să ne permită să rafinăm analiza propusă în continuare.

Nivelul epigravetian 2 conservă un volum impresionant de informaţie arheologică: o succesiune nediferenţiabilă de urme de combustie dispersate sau vetre simple; un set litic de peste 6000 de piese; un ansamblu bogat de resturi faunistice bine conservate; obiecte de artă mobilieră, arme sau unelte din materiale dure de origine animală; galeţi plaţi de gresie de dimensiuni variabile; fragmente de coloranţi minerali (ocru), fosile miocene, un fragment de răşină etc.

5.2.1.Industria litică

Din acest nivel au fost recuperate 6267 piese, din care cele 194 de unelte reprezintă 3% (Fig. 6). Materia primă folosită include categorii variate: predomină menilitul şi silicolitul, prezente în sit sub formă corticală şi rotunjită sau non-corticală şi paralelipipedică; galeţii de gresie şi şist negru provin probabil din albia Bistriţei, după cum o arată primele aşchii desprinse de pe nucleu – *entames*, rotunjite, cu suprafaţa naturală netedă şi rulată; silexul apare sub forma galeţilor aduşi în sit deja pregătiţi pentru debitaj, ipoteză sprijinită de absenţa în ansamblul litic a aşchiilor corticale sau a pieselor de tip *entame* şi de dimensiunile pieselor *à crête*, care par să provină din nuclee cu durată de utilizare avansată.

Uneltele sunt reprezentate de piese de tip *burin* (43,33%), piese de tip *grattoir* (31,42%), lame şi lamele retuşate (23,80%), o aşchie retuşată şi o piesă cu *encoche*. Tipurile predominante – *grattoir* pe bot de lamă şi *burin* diedru – sunt realizate pe lame plate, cu lăţimi cuprinse între 10 şi 25 mm. Lungimea acestora, în stadiul de abandon, se situează între 25 şi 35 mm pentru piesele de tip *grattoir* şi între 35 şi 40 mm pentru piesele de tip *burin*. Diferenţa observabilă poate fi pusă în legătură cu modalitatea de înmănuşare – pentru piesele de tip *grattoir*, putem presupune o utilizare mai îndelungată, facilitată de fixarea lor pe un mâner.

În categoria lamelor şi lamelelor retuşate, menţionăm lamele *à dos* (11,76%), realizate pe suporturi plate, cu lăţimea întotdeauna superioară valorii de 5 mm şi lamelele cu retuşe marginale fine (76,47%), realizate pe suporturi înguste, *torses*, cu lăţimea de obicei inferioară valorii de 5 mm. Acestora li se adaugă *chutes de burin* care prezintă retuşe marginale, fine, adesea directe.

În identificarea diferitelor tipuri de producţie litică, au fost folosite două criterii: morfologia suprafeţei de debitaj şi numărul planurilor de lovire observabile pe fiecare nucleu. Din cele 153 de nuclee studiate, 63% prezintă un singur plan de lovire, 24% sunt fragmente de nucleu pe care nu se poate determina cu certitudine numărul planurilor de lovire şi doar 13% prezintă două sau trei planuri de lovire. În acest ultim caz, deschiderea unui al doilea plan de lovire, convergent sau opus primului, pare a fi fost ori o necesitate dictată de un accident de debitaj, sau de prezenţa impurităţilor în blocul de materie primă, ori o variantă de exploatare optimă a unui bloc de materie primă omogen, de calitate superioară. Dat fiind numărul mare de nuclee cu un singur plan de lovire, acestea par să reflecte schema operaţională cu cea mai mare frecvenţă. Ele pot fi organizate în două grupe: cele cu suprafaţa de debitaj lată şi aplatizată şi cele cu suprafaţa de debitaj îngustă şi cu o curbură accentuată; din ultima grupă fac parte nuclee de dimensiuni relativ mici, cărora suprafaţa de debitaj le conferă uneori aparenţa unor *burins* diedre cu desprinderi multiple.

Pentru obţinerea de lamele *torses* înguste s-au folosit ca suporturi de nuclee fragmente din nuclee mai voluminoase, mici blocuri paralelipipedice naturale, aşchii sau lame groase, aparţinând tuturor categoriilor de materie primă, cu excepţia gresiei silicioase, cu granulaţie mare. Aceste nuclee, în general cu un singur plan de lovire, pot prezenta o formă

carenată, asemănătoare nucleelor aurignaciene destinate obținerii de lamele. Uneori, se poate observa deschiderea unui al doilea plan de lovire, opus primului. Pentru reamenajarea suprafeței de debitaj s-a recurs la extragerea unei lamele mai late şi mai groase decât cele precedente, strategie dictată de dimensiunile reduse ale nucleului; din acelaşi motiv, reamenajarea planului de lovire a necesitat desprinderea unei *tablette* tip Thèmes (Lebrun-Ricalens, Brou, 2003).

În cazul ambelor strategii de producție litică, cauzele abandonării nucleelor au fost fie spărturile survenite în timpul debitajului, fie epuizarea nucleului, fie apariția unor accidente de tip *outrepassage* sau *réflechissement*.

Caracterizarea ansamblului litic descoperit în nivelul epigravetian II ridică câteva probleme importante: diferențierea dintre nucleele asemănătoare ca formă cu piesele tip *burin* şi piesele tip *burin* propriu-zise; diferențierea dintre lamelele obținute din aceste nuclee şi lamelele de tip *chute de burin*; asemănările dintre lamelele obținute din aceste nuclee şi lamelele *Dufour* aurignaciene.

Nucleele tip *burin* pot fi definite ca atare în condițiile în care suprafața de debitaj poate fi raportată la norme morfologice precise, modalitățile de (re)amenajare a suprafeței de debitaj şi a planului de lovire pot fi bine definite şi se poate identifica o producție sistematică de suporturi retuşate. Prin urmare, este necesară detectarea unei standardizări, evidentă atât la nivelul produselor, cât şi la nivelul modalităților de debitaj, pentru a avea certitudinea identificării acestui tip de piesă.

Diferențierea dintre lamelele de tip *chute de burin* şi lamelele obținute din nucleele-*burins* nu poate fi făcută urmărindu-se o regulă absolută; în funcție de morfologia nucleului, lamela poate oferi indicii privind tehnologia desprinderii sale – de exemplu, o porțiune dintr-o troncatură, identificabilă la nivelul talonului lamelei, poate indica existența unei troncaturi utilizată ca plan de lovire al nucleului. Singurul indiciu în privința unei posibile producții laminare l-ar putea constitui acele *chutes de burin* neretuşate care prezintă dimensiunile întâlnite în cazul suporturilor şi, în acelaşi timp, corespund negativelor de desprindere de pe nucleele-*burins*. Aspectul *torse* al lamelelor retuşate nu constituie un criteriu, deoarece acesta caracterizează şi lamele de tip *chute de burin* clasice.

Asemănarea dintre aceste lamele retuşate şi lamelele *Dufour* aurignaciene este observabilă la nivelul dimensiunilor şi al aspectului *torse* al acestora, dar apare şi o importantă diferențiere: retuşa lamelelor *Dufour* este alternă, pe când retuşa lamelelor din nivelul epigravetian II este directă. Identificarea unei producții de lamele *torses*, de dimensiuni reduse, ar putea oferi o nouă interpretare pentru piese definite anterior drept simple *burins* şi *chutes de burin*.

5.2.2. Fauna – datele preliminare ale studiului arheozoologic

În România, arheozoologia Paleoliticului superior este încă la început. Într-adevăr, dacă literatura atestă descoperirea şi determinarea specifică a resturilor faunistice, rezultatele nu au fost discutate decât în termeni paleontologici şi paleoecologici. Alexandra Bolomey este singurul cercetător care a inițiat o veritabilă abordare socio-economică a cercetării grupurilor de vânători-culegători care au trăit pe teritoriul României, incluzând aspecte ce țin de întinderea teritoriului de exploatare al grupurilor umane. Însă ipotezele sale de lucru legate de sezonalitate, organizarea teritorială a grupurilor umane şi mobilitatea lor nu au fost continuate sau reluate de alți cercetători (Bolomey, 1973).

5.2.2.1. Problematici ale studiului arheozoologic

Studiul arheozoologic în curs priveşte doar nivelul epigravetian II, fiind cel mai bine reprezentat din punct de vedere al resturilor osoase. Studiile tratează nivelul cultural în ansamblu, în absența unei distincții evidente între eventuale faze succesive de ocupație.

Vestigiile faunistice sunt foarte bine conservate pentru un sit in aer liber. Această bună conservare, asociată cu o săpătură minuțioasă, tamisajul sistematic (din păcate uscat, din cauza lipsei de apă) şi înregistrarea spațială a resturilor au oferit condiții de lucru foarte bune.

Acest bogat material (aproape 14.000 resturi), permite studiul modalităților de achiziție şi exploatare a animalelor de către

oameni, ceea ce înseamnă a caracteriza opțiunile lor în termeni alimentari şi tehnici. Deoarece ne interesează exploatarea globală a animalelor, studiul arheozoologic şi studiul industriei osoase sunt indisociabile.

La scara sitului, prima problemă priveşte procurarea animalelor. Aceasta asociază un loc, un sezon şi o strategie. Sezonul vânării a fost determinat pe baza dentiției (*Rangifer tarandus* şi *Bos/Bison*) şi pe baza coarnelor de ren. Studiul strategiei de vânătoare urmăreşte să surprindă preferințele pentru o specie şi/sau pentru o anumită categorie de indivizi din cadrul unei specii, în raport cu vârsta şi sexul. Profilul mortalității (Fig. 7) obținut şi asociat cu structura pe sexe a populației de reni şi cu sezonalitatea, contribuie la identificarea obiectivelor acestei achiziții. Trebuie deci să urmărim înțelegerea modalităților de exploatare a animalelor vânate. Ce produse sunt căutate şi care este importanța lor? Ne folosim de analiza părților scheletice pentru a pune în evidență utilizarea în întregime sau nu a animalelor în sit şi pentru a scoate în lumină un eventual tratament diferențial al unor segmente anatomice în scop alimentar şi/sau tehnic. Studiul urmelor de tranşare şi al modului de tratament al animalelor aduce informații calitative asupra intensității exploatării acestora.

5.2.2.2. Considerații preliminare

Cele aproximativ 14.000 de resturi faunistice (Fig. 8) de la Poiana Cireşului aparţin în proporție de 67% renului şi provin de la cel puțin 63 de indivizi. Bizonul, cerbul, calul, capra neagră şi vulpea completează lista speciilor prezente (Fig. 9). Prezența mamutului nu este atestată decât prin trei vârfuri de fildeş, iar a lupului printr-un canin perforat.

Renii subadulți au fost vânați în perioada dintre sfârşitul verii şi începutul iernii, după cum arată studiul dentiției inferioare. Cele câteva coarne ataşate de craniu indică o vânare a adulților în perioada toamnei. Unul dintre bizoni a fost vânat în octombrie-noiembrie.

Profilul mortalității renilor este similar cu cel al mortalității naturale, indicând o vânătoare neselectivă a acestora în raport cu vârsta.

Măsurătorile extremităților distale ale humerusului, precum şi măsurătorile altor elemente scheletice arată un dezechilibru al sexelor (Fig. 10). Aceasta sugerează faptul că oamenii au vânat preponderent femele adulte şi tineri de ambele sexe. Se pare că masculii adulți n-au fost căutați în mod deosebit, chiar dacă în această perioadă a anului (noiembrie) sunt în mod normal în căutarea femelelor pentru reproducere.

Toate indiciile sugerează faptul că vânătoarea renilor la Poiana Cireşului a răspuns unor nevoi în principal alimentare. Într-adevăr, interesul pentru carne şi măduvă este caracteristica principală a acestei exploatări, după cum demonstrează urmele de tranşare, puțin frecvente dar prezente pe o mare varietate de elemente anatomice şi modul de spargere a oaselor care conțin măduvă.

Prelucrarea coarnelor de ren şi cerb este atestată de prezența uneltelor şi a deşeurilor de prelucrare. Industria osului pare de asemenea să fi fost o activitate importantă (numeroase deşeuri), însă fără îndoială marginală în raport cu alte activități, cum ar fi interesul pentru carne şi piele, după cum arată urmele de jupuire, eviscerare, dezarticulare şi descărnare.

5.2.2.3. Concluzii

Acest studiu preliminar arată deci că situl de la Poiana Cireşului a fost locuit de oameni în perioada dintre începutul toamnei şi începutul iernii. Renii vânați sunt in principal femele adulte şi tineri de ambele sexe, în principal în scopuri alimentare.

Totalitatea acestor date constituie un punct de plecare în caracterizarea exploatării animalelor în acest sector al Văii Bistriței în Epigravetian. La scară regională, doar cercetările Alexandrei Bolomey de la Lespezi (Bolomey, 1989), aşezare situată la 60 km sud de Poiana Cireşului, oferă date consistente şi comparabile. Aceste cercetări arată o vânătoare îndreptată preferențial tot spre ren, şi indică o ocupație continuă de toamnă-iarnă, foarte importantă în octombrie-noiembrie şi continuată poate până în primăvară.

Compararea datelor arheozoologice cu cele furnizate de alte domenii se arată în prezent indispensabilă în optica unor studii integrate. La fel de importante sunt studiile

vechilor colecţii şi descoperirea pe viitor a unor noi situri pe Valea Bistriţei.

5.2.3. Industria pe materiale dure de origine animală

Pentru nivelul epigravetian II, au fost recuperate un număr de 14 artefacte, ce pot fi atribuite industriei pe materii dure animale. Pe baza structurii tipologice, am identificat 4 categorii principale: unelte, arme, elemente de podoabă şi piese indeterminate (atribuire datorată şi fragmentarităţii). Pentru categoria uneltelor, este prezentă o singură grupă tipologică: dălţiţele. Categoria armelor este reprezentată de vârfuri din fildeş şi corn, iar cea a podoabelor, de dinţi perforaţi.

5.2.3.1. Arme

Vârfuri din fildeş (Fig. 11a). Este vorba despre trei exemplare, din care unul puternic fragmentat. Au fost descoperite la o adâncime medie cuprinsă între 190-218 cm. Datele morfometrice, pentru cele două exemplare reîntregite, sunt următoarele: 1. L – 23 cm; lăţime medie – 2,5 cm; diametru mediu – 1,4 cm; 2. L - 21 cm, lăţime medie – 2,5 cm, diametru mediu – 1,1 cm.

Date legate de morfologie ne oferă tot exemplarele întregite. Partea proximală prezintă o secţiune indeterminată (datorită unor fracturi longitudinale), margini rectilinii convergente şi o extremitate proximală rectilinie. Secţiunea părţii meziale nu poate fi identificată decât la un exemplar, respectiv secţiune circulară, celălalt fiind fracturat longitudinal. Marginile sunt convexe convergente; partea distală are secţiunea plan-convexă, marginile convexe convergente, extremitatea distală fiind fracturată în ambele cazuri.

Tehnica: suprafaţa pieselor este puternic exfoliată, astfel că avem puţine date legate de tehnicile anterioare fasonajului final. Profilul curbat al celor două piese, precum şi sensul de exfoliere, stau mărturie pentru un debitaj longitudinal. A fost obţinută, probabil, o baghetă de secţiune rectangulară. Amenajarea părţii distale, respectiv a vârfului, s-a putut realiza printr-un *raclage* longitudinal, ce a vizat toate cele patru faţete ale piesei. A urmat fasonajul final, realizat, probabil, printr-un *polisage*, care a conferit secţiunea circulară (ovală) şi aspectul *lissé* al suprafeţei.

Vârf din corn (Fig. 11b). A fost descoperit în campania arheologică din anul 2002, la o adâncime medie de 1,90 m. Dimensiunile sale sunt: L – 8,4 cm, lăţime medie – 1,2 m, diametru mediu – 0,8 cm

Partea proximală este fracturată, astfel că nu cunoaştem morfologia extremităţii proximale şi sistemul de înmănuşare. Partea mezială prezintă o secţiune convex-concavă, cu marginile convexe convergente. Spre partea distală, secţiunea este biconvexă, marginile convexe convergente, extremitatea distală fracturată.

Tehnica: extragerea baghetei din corn s-a realizat prin *rainurage*, după cum dovedesc numeroasele resturi de debitaj prezente în aşezare. Pe faţa inferioară, *spongiosa* a fost îndepărtată, creându-se un canal longitudinal. Într-o a doua etapă, atât faţa inferioară, cât şi cea superioară au fost regularizate printr-un *raclage* longitudinal, accentuat spre extremitatea distală, pentru amenajarea vârfului.

5.2.3.2. Unelte

Dălţiţe (Fig. 11c). Am atribuit acestei categorii 3 exemplare, două din corn de ren şi unul din corn de cerb. Piesele provin de la o adâncime medie cuprinsă între 1, 80-2 m. Datele morfometrice sunt următoarele: 1. L – 9,8 cm, lăţime medie – 3,5 cm, diametru mediu– 1,4 cm; 2. L – 8,2 cm, lăţime medie – 2,8 cm, diametru mediu – 1,3 cm; 3. L – 8 cm, lăţime medie – 3,7 cm, diametru mediu– 1,3 cm.

Partea proximală prezintă o secţiune convex-concavă, cu marginile convexe şi extremitatea fracturată la toate exemplarele. Partea mezială are secţiunea convex-concavă, cu marginile convexe convergente. La partea distală, marginile sunt convexe convergente, cu extremitatea convexă, unifacială (la un exemplar) şi fracturată (la două exemplare).

Stigmatele extremităţii proximale demonstrează utilizarea unei percuţii directe, în vederea desprinderii din ramură. Latura de desprindere nu a fost regularizată la nici unul din exemplare şi nu prezintă nici un sistem specific de amenajare în vederea înmănuşării. Într-o a doua etapă, a avut loc secţionarea longitudinală a cornului, ce s-a realizat prin *rainurage*. Marginile de desprindere au fost regularizate prin *polisage* la toate trei

exemplarele. Amenajarea părţii active s-a realizat doar pe faţa inferioară (ceea ce a conferit morfologia unifacială a extremităţii), printr-un *raclage* longitudinal, urmat de *polisage*-ul întregii suprafeţe.

Stigmatele de pe suprafaţa pieselor ne pot oferi câteva indicii legate de utilizarea lor: partea proximală este puternic debitată, iar cea distală prezintă numeroase fracturi şi aşchieri, mărturie a unui şoc puternic. În plus, pe partea distală este evident şi un lustru, ce se dezvoltă mai ales pe faţa superioară. Tipurile de stigmate atestă utilizarea lor pentru activităţi diverse: percuţia la extremitatea proximală şi aşchierile la cea distală, pare să confirme funcţia de utilaj intermediar (*ciseau* - franceză sau *punch* - engleză), iar aspectul de lustru al părţii distale, funcţia de *lissoir*.

5.2.3.3. Elemente de podoabă

Dinte de cerb perforat (Fig. 11d). A fost identificat la o adâncime de 1, 87 m, în cadrul campaniei arheologice din anul 2001. Dimensiunile sale sunt de: 2 cm - lungime, 1,3 cm - lăţime maximă şi 0,9 cm - grosime maximă. Perforaţia pare să fi fost executată din ambele părţi, prin rotaţie, fără amenajarea prealabilă a suprafeţei de perforat, dar nu-i putem stabili dimensiunile, datorită fragmentării.

Canin de lup perforat (Fig. 11e). Seria obiectelor de artă mobilieră, descoperite în aşezarea paleolitică de la Poiana Cireşului, s-a îmbogăţit în cursul campaniei arheologice desfăşurate în anul 2002. Este vorba despre un canin inferior stâng de lup (*Canis lupus*). A fost descoperit la o adâncime de 1, 80 m şi are următoarele dimensiuni: lungime - 5,4 cm, lăţime maximă - 1,5 cm şi grosime maximă - 1,1 cm. Morfologia anatomică a dintelui nu a suferit nici o modificare, astfel că dintele prezintă un profil curbat, cu marginile convex-concave. Înspre rădăcină, este evidentă o perforaţie, cu un diametru de aproximativ 0,5 cm. Suprafaţa a fost întâi preparată prin subţiere, printr-un *raclage* longitudinal, vizibil încă sub forma unor incizii ce se dezvoltă spre partea mezială a piesei, perforaţia fiind apoi continuată prin rotaţie circulară, executată dinspre ambele părţi. Succesiunea acestor tehnici justifică morfologia ovală şi secţiunea biconică a perforaţiei.

5.2.3.4. Indeterminate

Fragment de os gravat (Fig. 11f). Este vorba despre un fragment de diafiză de os lung (metapod?), aparţinând unui mamifer de talie mare. A fost descoperit la o adâncime de aproximativ 2,10 m. Dimensiunile sale sunt: lungimea - 11,1 cm, lăţimea - 1,6 cm şi grosimea maximă - 1,2 cm.

Osul nu a suferit nici o modificare a structurii externe. Astfel, prezintă un profil drept, secţiune circulară şi margini convexe convergente. Ambele extremităţi sunt fracturate. Pe una din muchii sunt vizibile 17 incizii rombice profunde, dispuse întru-un şir longitudinal, cu un profil în V. Paralel acestui decor, piesa este fisurată. Fracturarea extremităţilor nu ne permite stabilirea funcţionalităţii dar, nu este exclus, să fie vorba de un vârf.

Tehnica: nu sunt evidente alte intervenţii, decât cele specifice realizării decorului. Crearea unor incizii cu profil în V s-a realizat printr-o mişcare repetitivă de du-te-vino a unui utilaj litic, până la adâncirea inciziei. Morfologia rombică a putut fi realizată, într-o a doua etapă, prin *raclage*-ul alternativ al marginilor, probabil cu un *burin*, utilajul fiind înclinat. S-a conferit astfel profilul aproximativ simetric al fiecărei incizii. Acestea sunt dispuse perpendicular fibrelor osului, ceea ce a îngreunat execuţia.

Fragment de os gravat (Fig. 11g). În cadrul campaniei de săpături arheologice din 2003 a fost descoperit un fragment de os, la adâncimea de 1,93 m. Dimensiunile sale sunt de 7,2 cm lungime, 2 cm lăţime şi 0,7 cm grosime maximă. Din păcate, osul s-a fragmentat în timpul săpăturii arheologice, astfel că nu-i putem reconstitui întreaga morfologie şi, implicit, eventuala funcţionalitate. Prezintă un profil drept, cu secţiune convex-concavă şi marginile uşor concave. Ambele extremităţi sunt fracturate. Pe suprafaţa sa se poate observa un şir de mici incizii, care par să se multiplice spre una din extremităţi. Ele sunt dispuse paralel axei piesei, prezentând un profil în U.

Tehnica: osul a fost fracturat longitudinal, probabil prin *rainurage* (în aşezare am identificat o serie de oase conservând stigmatele acestei operaţii). Marginile de desprindere au fost

ulterior regularizate, ceea ce a distrus stigmatele acțiunii de debitaj. Atât fața superioară (corespunzând suprafeței externe a osului), cât și cea inferioară (conservând *spongiosa*) nu au suferit o acțiune de regularizare. Ultima etapă a constat în realizarea decorului. Obținerea unor incizii cu profil în U se poate realiza prin două modalități, greu de distins. Într-un prim caz, suprafața este gravată cu un vârf, ca și în cazul inciziilor cu profil în V. Adâncirea se realizează cu un *burin* diedru, al cărui *biseau* va fi plasat perpendicular pe linia gravată. Într-un al doilea caz, se utilizează o unealtă litică al cărui vârf este puternic tocit, producând de la început o incizie în U. Gradul de înclinare al utilajului determină simetria marginilor inciziei. Faptul că marginile inciziei nu sunt paralele ci rectilinii convergente, conferindu-i un aspect trapezoidal, dovedește că nu mai este vorba în acest caz de o mișcare de du-te-vino, ci de pasajul repetat al utilajului pornind de la aceeași extremitate, cel mai probabil de la cea mai lată spre extremitatea mai îngustă. Direcția paralelă sensului fibrelor osului a facilitat execuția. Este un decor deosebit pe care, cel puțin pentru teritoriul României, nu l-am regăsit pe alte obiecte de artă mobilieră.

Fragmente de corn, prezentând diferite stigmate:

Fragment de corn de cerb, descoperit la o adâncime de 1,95 m. Dimensiunile sale sunt următoarele: lungime - 8,2 cm, lățime medie – 2,4 cm, diametrul mediu – indeterminat, datorită fragmentării. Piesa este un fragment mezial, la care se adaugă și o fractură longitudinală, care nu ne permite detalierea morfologiei. Suprafața naturală a cornului nu a fost modificată, astfel că piesa are un profil curbat și o secțiune (acolo unde poate fi identificată) circulară, conform anatomiei cornului. Singurele stigmate sunt reprezentate de o serie de incizii adânci, paralele între ele și transversale axei piesei, spre partea distală a feței concave, mărturie a impactului cu o piesă litică. Astfel de stigmate sunt specifice unui *retouchoir* dar, atâta timp cât nu cunoaștem exact morfologia extremității distale, funcția rămâne la nivel de ipoteză.

Extremitatea distală a unui corn de cerb. Spre zona de fractură prezintă stigmate identice cu cele ale piesei anterioare. Poate fi vorba despre un fragment dintr-o piesă cu o funcție identică.

Fragment de corn prezentând spre partea distală numeroase incizii fine, oblice axei, paralele între ele. Mai degrabă decât o interpretare de ordin estetic, o acțiune de *raclage*, pentru amenajarea unei părți active pare mai plauzibilă. Poate fi vorba despre o piesă în curs de prelucrare.

Achiziția materiei prime. Materia primă utilizată pentru piesele descoperite în nivelul epigravetian II din așezarea de la Piatra Neamț a fost obținută ca *subprodus de vânătoare* sau prin *colectare,* cea de a doua modalitate vizând, mai ales, cornul (ramuri căzute) și fildeșul (din depozitele fosile). Aprovizionarea cu corn nu a ridicat nici o problemă deoarece, în această așezare, procentajul coarnelor și oaselor de *Rangifer tarandus* este deosebit de ridicat. Mai mult, avem dovezi clare că au fost utilizate atât coarne desprinse prin percuție de pe craniu (*bois de massacre*), dar și fragmente de corn căzut (*bois de chute*). În ceea ce privește osul, utilizarea lui pentru industria pe materii dure de origine animală este secundară, fiind vorba de câteva oase lungi de mari bovidee, prezentând stigmate specifice operației de *rainurage*. Pentru dinți, studiile experimentale au demonstrat că prelucrarea lor este mult mai facilă imediat după încetarea funcțiilor vitale, când țesuturile nu sunt încă deshidratate (altfel piesele se fisurează) deci, recoltarea lor s-a efectuat imediat după vânarea animalelor, devenind în acest caz tot un subprodus de vânătoare.

5.2.3.5. Concluzii

Aspectele tehnice au urmărit identificarea modalităților de realizare ale celor două operații principale, vizând obținerea obiectului finit: debitajul și fasonajul.

Pentru etapa debitajului, am identificat mai multe tehnici:

- *rainurage*-ul - utilizat pentru extragerea unei matrițe dintr-un os, în sens longitudinal

- percuția lansată – pentru a desprinde cornul din ramură și dublu *rainurage* - pentru a-l debita longitudinal.

- în cazul fildeșului, etapa debitajului a implicat, probabil, utilizarea *rainurage*-ului și *sciage*-ului transversal, sau a unei percuții

indirecte cu ajutorul unei dălţiţe, deoarece studiile experimentale au demonstrat că, în cazul aplicării percuţiei lansate, direcţia de fisurare nu poate fi controlată, fildeşul crăpându-se neregulat.

În ceea ce priveşte a doua etapă – fasonajul - stigmatele specifice nu mai sunt identificabile, dată fiind degradarea suprafeţei pieselor, însă, forma finită a utilajelor ne sugerează câteva dintre operaţii. Certă este prezenţa unui *raclage* longitudinal, în vederea amenajării părţilor active ale pieselor, urmat de *polisage* pentru a regulariza suprafeţele. În cazul perforaţiilor s-a utilizat rotaţia alternativă a unei piese litice de pe ambele feţe, conferind un profil biconic perforaţiei, precedată, într-un caz, de prepararea suprafeţei printr-un *raclage* longitudinal.

Producţia. Se referă la principalele tipuri de utilaje şi la reflectarea activităţilor economice. Astfel, vârfurile din fildeş sunt mărturia directă a activităţilor de vânătoare, iar dălţiţele ilustrează practicarea diferitelor activităţi domestice - prelucrarea pieilor, a lemnului sau a cornului. Domeniul estetic este reflectat de obiectele de podoabă, ca şi de diferitele decoruri geometrice prezente pe piese.

*

Nivelul epigravetian II al cărui conţinut a fost descris mai sus constituie una dintre cele mai bogate asocieri de informaţii arheologice menţionată pentru paleoliticul superior din România. Diversitatea activităţilor ale căror urme s-au conservat în sit, ca şi ansamblul faunistic, par să indice succesiunea unor campamente cu scopuri funcţionale asemănătoare, plasate cel puţin la începutul unui sezon rece.

El nu numai că poate fi asimilat nivelelor atribuite „Gravetianului superior” de pe Valea Bistriţei, dar chiar poate juca un rol interpretativ important, în măsura în care legătura reală dintre aceste situri se va demonstra mult mai intimă decât lasă să se înţeleagă asemănarea lor „culturală”. Vom reveni asupra acestor aspecte mai jos. În orice caz, pe seama acestei asocieri formale cu Gravetianul superior[4], această etapă de ocupare de la Poiana Cireşului se poate încadra prezumtiv în intervalul 19.000-16.000 BP.

5.3. Nivelul gravetian I

O scurtă etapă de ocupare a sitului a fost remarcată în secţiunile I (1998), III (2001) şi IV (2002), la o adâncime medie de 2,90-3,10 m. Cu excepţia unor urme dispersate de combustie, din care au fost recoltate câteva eşantioane pentru datări, acest nivel a oferit puţine informaţii.

Eşantionul litic din acest nivel cuprinde 196 piese, reprezentând opt categorii de materie primă, între care domină gresia silicioasă, silexul bleumarin-vineţiu şi silicolitul. Uneltele – de tip *grattoir*, *burin*, lamele *à dos*, lame şi lamele retuşate, vârf pe faţă plană, vârfuri *à cran* – reprezintă 9,18% din totalul pieselor (Fig. 12).

În condiţiile unui ansamblu litic redus numeric, consideraţiile privind tehnologia debitajului păstrează un caracter preliminar. Debitajul este frontal, sau semiturnant, preponderent laminar, după cum o indică atât negativele ultimelor desprinderi de pe nuclee, cât şi procentul ridicat de suporturi laminare (34,69%). Au fost identificate şase nuclee, dintre care două cu un singur plan de lovire şi patru cu două planuri de lovire, fie opuse, fie convergente. În cazul celor din urmă, al doilea plan de lovire pare a fi fost deschis în scopul unei exploatări maximale a materiei prime de bună calitate (silex, jasp); în acelaşi scop, se încearcă reamenajarea suprafeţei de debitaj sau a planului de lovire, până la abandonarea unui nucleu cu dimensiuni foarte reduse.

Uneltele de tip *grattoir* au drept suport lame, cu lăţimi variind între 16 şi 36 mm; frontul activ ocupă aproape toată lăţimea suportului, este amenajat în partea distală, prin retuşă semiabruptă şi formează un unghi de aproximativ 40° cu planul suportului. În majoritatea cazurilor, motivul abandonului pare a fi fost fragmentarea suportului. A fost identificată o singură piesă de tip *burin* diedru

[4] Cetăţica I, nivelul 3, 19.760+/-470 BP (GrN-14631), Bistricioara-Lutărie, nivelul 4, 16.150+/- 350 BP (GrN-10528) (Păunescu, 1998: 156, 186).

drept, pe aşchie de jasp, cu *biseau* amenajat în partea proximală.

Lamele retuşate sunt fragmentate, amenajate prin retuşă indirectă, pe suporturi de dimensiuni variabile; una dintre acestea prezintă în extremitatea distală o amenajare de tip *cran* fragmentat, realizată prin retuşă indirectă abruptă, în timp ce extremitatea proximală, neretuşată, conservă bulbul şi talonul. În cazul lamelelor retuşate şi a lamelelor *à dos*, s-au folosit retuşa indirectă şi suporturi de dimensiuni relativ apropiate, cu lăţimi cuprinse între 7 şi 8 mm.

Piesele *à cran* şi pedunculate constituie un element original în cadrul seturilor litice de la Poiana Cireşului, ele apărând doar în acest nivel: un vârf *à cran*, realizat pe lamă cu secţiune triunghiulară, fragmentat în partea proximală, cu vârf amenajat în partea distală, prin retuşă directă plată sau semi-abruptă şi o piesă pedunculată, a cărei fracturare distală împiedică precizarea modalităţii de amenajare a vârfului.

Datorită dimensiunilor reduse ale eşantionului litic studiat, nu se pot formula concluzii privind definirea tehnologică a ansamblului; singura observaţie clară care se impune este aceea asupra diferenţelor dintre acesta şi cele două care îl încadrează: nu doar prezenţa pieselor *à cran* îndreptăţeşte această observaţie, ci şi apariţia printre categoriile de materie primă a unor varietăţi de silex şi jasp care nu pot fi întâlnite în celelalte eşantioane. Pe baza aceloraşi criterii, vârsta acestui orizont, care poate fi comparat cu nivelul gravetian I de la Buda[5], se poate încadra între 23.000-21.000 BP.

5.4. Nivelul gravetian II

O mai veche şi consistent conservată ocupaţie umană a fost semnalată în partea mijlocie a depozitului de la Poiana Cireşului, la o adâncime medie de 3,60-3,95 m. Ea rezidă în succesiunea unor episoade de ocupaţie atribuite Gravetianului. Suprapunerea a două structuri clar diferenţiate de locuire (vetre excelent conservate, galeţi masivi, destinaţi probabil susţinerii unei structuri vegetale etc.) a fost nuanţată de prelucrarea statistică simplă propusă şi pentru nivelul epigravetian II. Şi în acest caz, apar unele episoade de acumulare insesizabile macroscopic, care ridică la un minim de patru succesiunea de locuiri care a contribuit la crearea acestui „nivel" (Fig. 5b). Partea superioară a acestei succesiuni a fost datată AMS la 26.070+/-340 BP (Beta 206707), în fapt cea mai veche datare obţinută pentru Gravetianul de pe Valea Bistriţei.

5.4.1. Industria litică

Din acest nivel au fost recuperate 3225 piese, dintre care cele 96 de unelte (piese de tip *grattoir, burin*, lame şi lamele retuşate, lame şi lamele *à dos*, vârfuri pe faţă plană, vârfuri *La Gravette*) reprezintă 2,97% (Fig. 13). Materia primă utilizată cu precădere este gresia silicioasă, urmată de silexul albastru-vineţiu cu patină albă şi de şistul negru.

Etapele lanţului operaţinal nu sunt reprezentate în totalitate decât în cazul materiei prime locale – gresie, şist. Numeroasele aşchii de tip *entames* identificate nu prezintă cortex, având suprafaţa naturală netedă şi rulată; galeţii din care provin au fost, probabil, colectaţi din albia Bistriţei. Nucleele din gresie au fost abandonate odată cu survenirea unui accident de debitaj, sau odată cu epuizarea suprafeţelor exploatabile. Piesele de tip *tablette de ravivage* apar în număr destul de ridicat, cu dimensiuni care indică necesitatea unei refaceri a planului de lovire în diferite momente ale debitajului. Planul de lovire unic este prezent în cazul majorităţii nucleelor, iar negativele ultimelor desprinderi aparţin atât aşchiilor, cât şi lamelor. A fost identificat un singur nucleu de lamele, care, după ce a fost fie epuizat, fie spart în cursul debitajului, a fost transformat într-o piesă de tip *burin*. Nucleele din şist au fost abandonate după exploatare intensă, având dimensiuni reduse; ultimele desprinderi au fost lamele sau aşchii mici.

În cazul silexului – materie primă alogenă – nu au fost identificate piese de tip *entames*, sau *flanc de nucléus*, ceea ce presupune aducerea în sit a unor nuclee deja pregătite pentru debitaj. Nucleele din silex au dimensiuni reduse – între 48 şi 51 mm lungime

[5] Comparaţia porneşte de la prezenţa în nivelul gravetian de la Buda, datat la 23.810+/-190 BP (Bln-808), a unei piese *à cran* şi a materiei prime alogene, probabil de origine vestică (obsidian) (Păunescu, 1998: 294).

– şi poartă negativele lamelelor, adesea *réfléchies* care au constituit ultimele desprinderi şi, totodată, motivul abandonării nucleului.

Suporturile laminare apar în procent de 28,73%, cu lungimi variabile, datorită gradului înalt de fragmentare şi cu lăţimi cuprinse, în cea mai mare parte, între 10 şi 20 mm (lame) sau între 5 şi 10 mm (lamele). Dacă luăm în consideraţie faptul că majoritatea uneltelor pe lamele se încadrează în aceeaşi categorie a lăţimii – 5-10 mm – putem vorbi despre un înalt grad de standardizare a debitajului laminar.

Uneltele sunt reprezentate în cea mai mare parte de lamele *à dos*, lame şi lamele retuşate, vârfuri *La Gravette*; este surprinzătoare absenţa aproape totală a uneltelor de tip *grattoir* sau *burin*, ca şi prezenţa, izolată până acum, a unei piese de tip *racloir*, amenajată prin retuşă indirectă, continuă, razantă, pe o *tablette de ravivage*. Numărul mare de vârfuri *La Gravette* şi lamele *à dos* şi frecvenţa scăzută a uneltelor de tip *grattoir* şi *burin* diferenţiază net acest eşantion litic de celelalte două descrise anterior.

Uneltele de tip *grattoir* sau *burin* nu sunt reprezentate în cuprinsul acestui eşantion decât de două piese, respectiv trei: o piesă de tip *grattoir* din silex, pe lamă fragmentată distal, cu front amenajat prin retuşă abruptă, pe toată lăţimea suportului; o piesă de tip *grattoir* circular, din opal, pe lamă fragmentată distal; o piesă de tip *burin* diedru drept pe aşchie, din gresie, cu *biseau* amenajat în partea distală; o piesă de tip *burin* diedru drept pe aşchie, din silex, cu posibilă încercare de amenajare a bazei; o piesă de tip *burin* diedru drept din gresie, amenajat pe un fragment de nucleu.

Lamele şi lamelele retuşate sunt realizate prin retuşă indirectă, semiabruptă, practicată pe una sau pe ambele margini ale suportului. Aceste piese apar adesea doar sub forma unor fragmente proximale, distale sau meziale; în unele cazuri, se pot observa retuşe directe semiabrupte, practicate proximal sau distal, fie pentru amenajarea unui vârf, fie pentru a facilita înmănuşarea.

Lamelele *à dos* prezintă retuşă indirectă, abruptă, în general pe marginea dreaptă, sau pe ambele margini (caz în care retuşa poate fi directă, semiabruptă); suporturile sunt în general fragmentate, dar se poate observa o încercare de *amincissement* a bazei, probabil în vederea înmănuşării. O parte din fragmentele meziale clasificate drept lamele *à dos* ar putea reprezenta, de fapt, fragmente de vârfuri *La Gravette*, rezultate în urma folosirii acestora ca armături.

Vârfurile pe faţă plană apar în număr destul de redus, fiind realizate pe lame din gresie sau silex, prin retuşă indirectă, abruptă, continuă, pe ambele margini, sau prin retuşă indirectă, semiabruptă, *couvrante*; toate sunt reprezentate de fragmente proximale sau distale.

Vârfurile *La Gravette* sunt realizate pe suporturi cu lăţimi cuprinse între 7 şi 10 mm, iar lungimea lor nu este relevantă, în condiţiile în care gradul de fragmentare este foarte mare; cele câteva exemplare întregi au lungimi de 39 sau 40 mm. Retuşa abruptă indirectă specifică acestui tip de unelte apare, în majoritatea cazurilor, pe marginea dreaptă şi este însoţită uneori de retuşe directe abrupte sau semiabrupte foarte fine, care formează vârful, sau care reduc circumferinţa bazei. Alegerea cu precădere a marginii drepte pentru a amenaja suprafaţa destinată înmănuşării poate fi o consecinţă a existenţei unor nervuri pe suprafaţa dorsală a suportului. Amenajarea bazei poate fi observată frecvent în partea proximală a suportului, în timp ce vârful este, de regulă, format de retuşe care afectează partea distală. Această adaptare la morfologia suportului conferă bazei robusteţea necesară şi permite obţinerea vârfului cu minimum de fasonaj.

Caracterizarea din punct de vedere funcţional a acestor unelte a făcut obiectul a numeroase studii, a căror axă argumentativă principală a constituit-o experimentarea tipurilor de fracturi survenite în cazul folosirii vârfurilor *La Gravette* prin înmănuşare ca şi vârfuri de proiectil, armături, componente ale unei unelte tăioase (cuţit), ale unei unelte perforante, sau în cursul amenajării marginii retuşate abrupt. Astfel, fragmentele meziale s-au dovedit a fi o consecinţă a fracturilor survenite în timpul prelucrării sau ulterior abandonului, pe când spărtura prin flexiune şi desprinderea de tip *chute de burin* apar preponderent pe piese cu lăţimea mai mare de 7

mm, folosite ca şi armături de proiectil (Perpère, 2000). În cazul în care fragmentele proximale domină cantitativ ansamblul litic, s-a presupus că vârfurile au fost utilizate ca şi armături de proiectil în afara sitului, fragmentele distale s-au fracturat în urma impactului cu ținta, iar fragmentele proximale rămase înmănuşate pe proiectilul recuperat au fost readuse în sit (Derndarsky, 2003). Un studiu traseologic efectuat asupra unui vârf *La Gravette* şi a unei piese de tip *microgravette* cu retuşe pe ambele margini a susținut ipoteza folosirii acestora în scopul perforării pieilor (Giourova, Schtchelinski, 1994).

Dintre toate posibilitățile de utilizare a vârfurilor *La Gravette*, demersul experimental a reținut-o pe aceea de armătură de proiectil ca fiind cea mai potrivită (O'Farrell, 1996), date fiind caracteristicile proprii acestui tip de piesă: morfologie standardizată, care facilitează înmănuşarea axială, cu ligatură; greutate scăzută, formă alungită, o margine tăioasă şi o extremitate ascuțită, care îi conferă performanțe aerodinamice şi posibilitate ridicată de penetrare.

Studiul funcțional al pieselor *à dos* (vârfuri *La Gravette, microgravettes,* lamele *á dos*) din nivelul gravetian II a abordat, într-o primă fază, doar urmele de uzură macroscopice, în special cele care pot fi puse în legătură cu utilizarea pieselor ca şi armături de proiectil (Dockall, 1997; Fischer, 1990; Odell, Cowan, 1986). Astfel, au fost identificate următoarele stigmate considerate ca diagnostice pentru impactul violent, produs la o viteză mare: desprinderea de tip *chute de burin,* în cazul a două fragmente proximale de vârfuri *La Gravette* şi al unui fragment proximal de *microgravette* şi fractura *en marche,* în cazul unui fragment mezial de vârf *La Gravette*, al unui fragment mezial şi al unuia proximal de lamele *à dos* şi al unui fragment mezial de *microgravette.* În cazul fragmentelor meziale, fracturile menționate sunt localizate în treimea distală a piesei. Nici unul dintre fragmentele distale de vârfuri *La Gravette, microgravettes* sau lamele *à dos* nu pare să poarte stigmatele specifice rezultate fracturilor datorate impactului violent. Lipsa fragmentelor distale provenite din astfel de fracturi ar putea fi explicată prin recuperarea diferențiată a fragmentelor de armături: în funcție de modalitatea de înmănuşare, de cele mai multe ori doar fragmentele proximale pot fi readuse în sit, ele rămânând fixate pe corpul proiectilului după fracturare (Geneste, Plisson, 1993). Restul fragmentelor de piese *à dos* prezintă, în majoritate, tipuri de fracturi nespecifice, care pot fi cauzate de numeroşi alți factori, din care accidentele survenite în timpul fasonării lor sunt cele mai frecvente. Ipoteza unor fracturi datorate proceselor geologice survenite ulterior sedimentării depozitului este, deocamdată, infirmată de faptul că muchiile de pe fața dorsală a pieselor sunt intacte, la un nivel macroscopic de observație.

Atât spectrul tipologic general, dominat cantitativ de piesele *à dos,* cât şi interpretarea funcțională a unei părți, e drept, redusă, a acestei grupe tipologice, ar putea sugera caracterul de halte de vânătoare al ocupațiilor succesive care alcătuiesc acest nivel.

5.4.2. Elemente de podoabă (Fig. 14)

În cadrul campaniei arheologice din anul 2004, au fost descoperite 10 cochilii perforate. Ele provin de la o adâncime medie de 3, 75 m, corespunzând nivelului gravetian II.

Pentru datele de mai sus, se impun câteva comentarii. Specia trebuie identificată cu cea mai mare precizie, pe cât posibil, printr-un studiu malacologic. Este clar că oamenii din paleolitic nu au utilizat aceeaşi clasificare a speciilor, precum specialiştii, care, uneori, se bazează pe analize microscopice, dar prin identificarea speciei, se poate stabili biotopul (implicit locul de proveniență – local sau alogen) şi frecvența speciei. Astfel, aceste cochilii au fost atribuite speciei *Lythogliphus naticoides*. Biotopul acestei specii îl constituie apele curgătoare, râuri, fluvii, lacuri, în detritusul de pe fundul acestora, sau fixate pe pietre şi chiar pe malul din imediata apropiere a apelor (Grossu, 1955: 107). Legat de morfologie, studiul statistic (Taborin, 2004) a dovedit, totuşi, o selecție monotonă şi puțin variată de-a lungul paleoliticului. Configurația cea mai des întâlnită în siturile paleolitice o reprezintă formele sferice, care amintesc de mici perle asimetrice. Iată, deci, că la Piatra Neamț a fost aleasă o formă comună în Paleolitic, uşor de procurat, datorită provenienței locale.

Dimensiunile ne oferă indicaţii legate de valoarea nutritivă a speciei. Este evident că *Lythogliphus* sp. nu a fost utilizată în alimentaţie, date fiind dimensiunile ei modeste (lungime - maxim 8 mm, lăţime – maxim 7 mm), deci, colectarea cochiliilor s-a realizat, exclusiv, pentru a servi ca suport pentru obiectele de podoabă. Coordonatele acestor valori sunt destul de apropiate, cu variaţii de maxim 2 mm, ceea ce ilustrează încercarea de a selecţiona un suport standardizat ca dimensiuni, cu un impact estetic deosebit.

Amplasarea predominantă a perforaţiei, la majoritatea formelor identificate în paleolitic, este situată pe ultima spiră. Cochiliile de la Piatra Neamţ nu se abat de la această regulă. Locul prezintă, în mod evident, unele avantaje: facilitatea execuţiei pe suprafaţa cea mai largă a cochiliei şi posibilitatea de ataşare a unui fir (Taborin, 1991). Soliditatea perforaţiei, care trebuie să reziste tensiunii exercitate de suspendare (frecarea de un fir, mişcări ale corpului, impactul cu alte elemente ale unui colier), este o altă constrângere care intervine în aprecierea zonei de perforare.

Obţinerea unei perforaţii regulate dovedeşte un bun control al presiunii exercitate pe peretele cochiliei şi o perfectă cunoaştere a proprietăţilor mecanice ale acesteia. Pentru că tipul de perforaţie este aproape identic pentru cele zece cochilii, cu dimensiuni comparabile (diametrul de 2-3 mm), se poate presupune, că ele au fost realizate prin aceeaşi tehnică. Studiul la microscop ne permite să afirmăm că s-a utilizat percuţia ca tehnică de perforare. Elementele caracteristice sunt reprezentate de orificiul subcircular, uneori uşor neregulat, marginile perforaţiei cu un aspect „ciobit” (faţetat), punctele de impact evidente, nelipsind nici fisurile pornite din punctul de impact.

Concluzia noastră ar fi faptul că descoperirile de la Piatra Neamţ se înscriu într-o tradiţie universală, de utilizare a cochiliilor sub formă de podoabă, încă din paleolitic. În acest caz, a fost aleasă o specie locală, comună, fără nici un rol în alimentaţie şi au fost selecţionate suporturi standard, servind impactului vizual al podoabei.

6. CONCLUZII

Încercând să sintetizăm observaţiile de mai sus, vom sublinia că, deşi aflat în cercetare curentă, situl de la Poiana Cireşului a dobândit deja o poziţie centrală pentru reconstituirea dinamicii culturale a paleoliticului superior din această zonă a ţării, atât din perspectiva duratei lungi, cât şi în privinţa comportamentelor umane pe termen scurt.

Situl a fost ales ca locaţie temporară de grupuri diferite de vânători-culegători, la mari intervale de timp, foarte probabil în cursul unor cicluri unitare de ocupare a văii Bistriţei. Cronologia absolută a acestor etape de populare este încă neclară, dar concentrarea sistematică a datărilor disponibile sugerează câteva repere. Datările radiocarbon, deşi apar oarecum contradictorii, pot fi grupate în câteva intervale cronologice (26-27.000 BP, 23-24.000 BP, aproximativ 21.000 BP, 16-19.000 BP şi aproximativ 12.000 BP). Ele indică existenţa unor cicluri (condiţionate climatic?) de popularea a văii de către comunităţile paleolitice. Această regularitate impresionantă, deşi de dimensiuni geologice, face de neevitat supoziţia că aceste locuiri sunt cumva interconectate. Nu ne referim la legătura taxonomică şi culturală, ci la posibilitatea ca siturile de pe Valea Bistriţei să reprezinte locaţii sezoniere cu funcţionalitate diferită, *ale aceloraşi grupuri umane mobile*. Deşi demonstrarea unei astfel de interdependenţe şi, implicit, a unei contemporaneităţi absolute este extrem de dificilă[6], ea trebuie luată serios în considerare, măcar pentru potenţialul interpretativ deosebit pe care îl garantează.

Revenind la conţinutul arheologic al sitului de la Poiana Cireşului, deşi informaţiile de care dispunem sunt diferite calitativ din cauza conservării selective, dar şi din pricina dezvelirii inegale a suprafeţelor locuite, ele indică diferenţe importante în durata şi caracterul locuirilor umane instalate în acest sit,

[6] Ea trebuie să îndeplinească o serie complexă de parametri: o cronologie radiocarbon modernă, seturi faunistice rezonabil conservate, analize tehno-tipologice detaliate, inclusiv remontaje şi, mai ales, analize ale materiilor prime. Deşi costisitoare, această corelare a mai multor situri şi niveluri de locuire s-a demonstrat posibilă şi promiţătoare (Scheer, 1993).

cel puțin în cazul celor suficient de bine reprezentate pentru a permite considerații mai ample. Astfel, dincolo de densitatea de material arheologic, intensitatea debitajului, ponderea categoriilor tipologice, unitatea ansamblului faunistic şi a tratamentului său, dar şi prezența a numeroase obiecte prelucrate din materii dure de origine animală disting etapa epigravetiană de cele pe care le precede. Ea poate fi interpretată ca rezultatul unor episoade repetate şi foarte asemănătoare, cu o durată relativ lungă (sezonul rece?). Nu putem exclude posibilitatea ca partea superioară să fie rezultatul unor ocupații cu caracter diferit, reflectate în densitatea scăzută de artefacte. La fel posibilitatea intercalării, dincolo de orice evidență stratigrafică, a unor episoade scurte şi diferite nu poate fi în întregime exclusă, dar ea rămâne a fi demonstrată. Ca imagine generală, această etapă epigravetiană de la Poiana Cireşului se încadrează tendințelor culturale prezente în această parte a Europei după ultimul maxim glaciar (20.000 BP) (Otte, Noiret, 2003): dependența crescută de un număr mai mic de specii de ierbivore (corelată cu accentuarea exploatării logistice sezoniere), mobilitatea crescută, tendința către microlitismul industriei litice şi către prelucrarea intensă şi diversă a materiilor dure de origine animală; stabilitatea unor rețele sociale de schimb şi de evitare a riscului economic, demonstrate, în cazul de față, de prezența unor materii prime exotice (silex răsăritean, chiar fildeş de mamut). Orientarea acestor rețele către răsărit este, de altfel, evidentă, un potrivit orizont comparativ fiind reprezentat de siturile de la Crasnaleuca, Cotu Miculinți, pe Prut, sau chiar Cosăuți, pe Nistru.

În contrast, nivelul gravetian I pare a fi rezultatul unei scurte halte, dar lipsa materialului organic ne împiedică să adâncim această concluzie. În orice caz, prezența elementelor *à cran* încadrează şi acest episod de la Poiana Cireşului într-un fenomen cultural mai amplu, printre industriile de acest tip care se multiplică în jumătatea răsăriteană a continentului după 25.000 BP (Otte, Noiret, 2003).

În ceea ce priveşte nivelul gravetian II, acesta sugerează acelaşi model repetitiv de ocupare a sitului ca şi cel epigravetian, dar organizarea structurilor de locuire şi conținutul ansamblurilor diferă net. Eşantionul faunistic prost conservat nu permite, deocamdată, nici un fel de supoziții cu privire la caracterul funcțional al acestor reveniri, deşi dominanța armăturilor *à dos* sugerează, eventual, caracterul vânătoresc. Prin tehno-tipologie, această etapă aparține tehnocomplexului gravetian, bine ancorat cronologic la Mitoc-Malul Galben, între 29.000 şi 21.000 BP.

În fapt, cele trei eşantioane litice studiate sunt individualizate, aşa cum am încercat să demonstrăm, nu doar de poziția stratigrafică distinctă, ci şi de trăsături specifice fiecăruia, privind tipul de materie primă dominant şi prezența cel puțin a unui tip de unelte care nu se regăseşte decât în unul dintre ele: lamele şi *chutes de burin* cu retuşe foarte fine în primul nivel, piese *à cran* în al doilea, vârfuri *La Gravette* în număr mare în ultimul. Semnificative pentru a surprinde mari *trend*-uri tehnologice şi culturale, aceste diferențe trebuie, însă, înțelese în contextul strict al activităților umane desfăşurate în sit şi, aşa cum am sugerat, în plan regional. Acesta este obiectivul urmărit în continuare de colectivul nostru.

Câteva observații se cuvin făcute cu privire la orizonturile arheologice încă necercetate din partea de jos a secvenței stratigrafice. Deşi profilul lor cultural-stilistic este deocamdată necunoscut, cronologia lor (>26.000 BP) este îndeajuns de semnificativă pentru a căpăta o poziție esențială în privința schemei de evoluție culturală a paleoliticul superior de pe Valea Bistriței. În măsura în care datarea obținută pentru nivelul gravetian II se confirmă pe noi eşantioane, iar săpătura sistematică va lămuri poziția taxonomică a acestor nivele inferioare, Poiana Cireşului poate aduce noi elemente cu privire la succesiunea sau alternanța a două tradiții culturale în zonă, respectiv Aurignacian şi Gravetian, pentru perioada cuprinsă între 30.000 şi 20.000 BP.

BIBLIOGRAFIE

Bolomey 1973 – A. Bolomey, *Noi moduri de abordare a preistoriei*, SCIVA 24, 1973, 4, 621-631.

Bolomey 1989 – A. Bolomey, *Consideraţii asupra resturilor de mamifere din staţiunea gravetiană de la Lespezi-Lutărie, jud. Bacău*, Carpica XX, 1989, 271-296.

Căpitanu 1969 – V. Căpitanu, *Descoperiri paleolitice în judeţele Neamţ şi Vaslui*, Carpica II, 1969, 7-11.

Chirica 1989 – V. Chirica, *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, V. Chirica, D. Monah (eds.), Bibliotheca Archaeologica Iassiensis III, Iaşi, 1989.

Derndarsky 2003 – M. Derndarsky, *Functional analysis of the microgravettian points and backed bladelets of Stillfried/Steinschlägeratelier-preliminary results*, The Humanized Mineral World: Towards social and symbolic evaluation of prehistoric technologies in South Eastern Europe, T. Tsonev, E. Montagnari-Kokelj (eds.), Proceedings of ESF workshop, Sofia, 3-6 September 2003, E.R.A.U.L., 103, Liège, 51-57.

Djindjian, Kozlowski, Otte 1999 – F. Djindjian, J. Kozlowski, M. Otte, Le Paléolithique supérieur en Europe, Ed. Armand Colin, Paris, 1999.

Dockall 1997 – J. E. Dockall, *Wear Traces and Projectile Impact: A Review of the Experimental and Archaeological Evidence*, Journal of Field Archaeology, 24, 1997, 3, 321-331.

Fischer 1990 – A. Fischer, Hunting with Flint-Tipped Arrows: Results and Experiences from Practical Experiments, în C. Bonsall (ed.), *The Mesolithic in Europe*, John Donald Publishers Ltd., Edinburgh, 1990, 29-39.

Geneste, Plisson 1993 – J. M. Geneste, H. Plisson, *Hunting Technologies and Human Behaviour: Lithic Analysis of Solutrean Shouldered Points*, H. Knecht, A. Pike-Tay, R. White (eds.), Before Lascaux: Re-Examining the Early Upper Paleolithic, CRC Press, Boca Raton, Florida, 1993, 117-135.

Giourova, Schtchelinski 1994 – M. R. Giourova, V. E. Schtchelinski, *Étude tracéologique des outillages gravettiens et épigravettiens*, Temnata Cave. Excavations in Karlukovo Karst Area, Bulgaria, 1/2, B. Ginter, J.K.Kozlowski, H. Laville (eds.), Jagellonian University Press, 1994, 123-168.

Grossu 1955 – A. V. Grossu, Gastropoda Pulmonata, vol III, fascicula 1, Editura Academiei, 1955.

Lebrun-Ricalens, Brou 2003 – F. Lebrun-Ricalens, L. Brou, *Burins carénés-nucléus à lamelles: identification d'une chaîne opératoire particulière à Thèmes (Yonne) et implications*, Bulletin de la Société Préhistorique Française, 2003, t 99, n°4, 751-764.

Mogoşanu 1986 – F. Mogoşanu, *Despre stratigrafia şi periodizarea Gravetianului din Moldova*, SCIVA 37, 1986, 2, 159-162.

Plopşor et al 1961 – C. S. Nicolăescu-Plopşor, A. Păunescu, F. Mogoşanu, M. Bitiri, A. Paul-Bolomey, *Şantierul arheologic Bicaz*, Materiale şi cercetări arheologice VII, 1961, 37-47.

Plopşor et al 1966 – C. S. Nicolăescu-Plopşor, A. Păunescu, F. Mogoşanu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, în Dacia, N.S., X, 1966, 5-116.

O'Farrell 1996 – M. O'Farrell, *Approche technologique et fonctionnelle des pointes de La Gravette*, Mémoire de DEA, Université de Bordeaux, 1996.

Odell, Cowan 1986 – G. H. Odell, F. Cowan, *Experiments with Spears and Arrows on Animal Targets*, Journal of Field Archaeology, vol. 13, 1986, 195-212.

Otte, Noiret 2003 – M. Otte, P. Noiret, *L'Europe gravettienne*, R. Desbrosse, A. Thévenin (dirs.), Préhistoire de l'Europe. Des origines à l'Âge du Bronze, Actes des congrès nationaux des sociétés historiques et scientifiques, 125e Lille, 2000, Paris, 2003, 227-239.

Păunescu 1998 – A. Păunescu, Paleoliticul şi epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpaţi şi Siret, vol. I/1, Ed. Satya Sai, Bucureşti, 1998.

Perpère 2000 – M. Perpère, *La chasse au Gravettien. Données archéologiques d'après les industries de L'Abri Pataud*, Les Eyzies de Tayac, Dordogne (France), À la recherche de l'homme préhistorique, E.R.A.U.L., 95, Liège, 2000, 199-205.

Scheer 1993 – A. Scheer, *The Organization of Lithic Resource Use During the Gravettian in Germany*, Before Lascaux: Re-Examining the Early Upper Paleolithic, H. Knecht, A. Pike-Tay, R. White (eds.), CRC Press, Boca Raton, Florida, 1993, 193-210.

Scorpan 1976 – C. Scorpan, *O nouă aşezare paleolitică pe Valea Bistriţei*, Memoria Antiquitatis IV-V (1972-1973), 1976, 255-257.

Taborin 1991 – Y. Taborin, *Fiches coquillages façonnés*, Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique, Cahier IV: Objets de parure, H. Camps-Fabrer (ed.), Publications de L'Université de Provence, 1991, 1-6.
Taborin 2004 – Y. Taborin, *Langage sans parole. La parure aux temps préhistoriques,* La maison des roches, 2004.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Topographical map of the site in Poiana Cireşului; location of excavation and drills
Fig. 2. Drills 1, 12, 14: main results
Fig. 3. Western stratigraphical profile, section V (2004)
Fig. 4. Preliminary geochronological interpretations
Fig. 5. Artifact density: concentration horizons
Fig. 6. Lithic tools, epigravettian II
Fig. 7. Reindeer mortality profile (epigravettian II)
Fig. 8. Species index according to the total number of remains (epigravettian II)
Fig. 9. Species indes according to the minimum number of individuals (MNI)
Fig.10. Reindeer sex ratio (on distal humerus measurement)- epigravettian II
Fig. 11. Poiana Cireşului: bone, antler and ivory industry; adornment objects (epigravettian II)
Fig. 12. Lithic tools, Gravettian I
Fig. 13. Lithic tools, Gravettian II
Fig. 14. Pierced shells, Gravettian II

Marin Cârciumaru, Mircea Anghelinu, Loredana Niţă, Monica Mărgărit, Valentin Dumitraşcu, Marian Cosac, Florin Dumitru
Valahia University of Târgovişte, Faculty of Humanities,
Lt. Stancu Ion 34-36, RO - 130105, Târgovişte
Contact: mcarciumaru@yahoo.com; mircea_anghelinu@yahoo.com

Leif Steguweit
Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Erlangen-Nürnberg
Kochstr. 4/ 18, D - 91054 Erlangen
steguweit@arcor.de

Laure Fontana
Chargée de recherche au CNRS
UMR 6636: Economies, Sociétés, Environnements Préhistoriques, Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme 5
Rue du Château de l'Horloge - BP 647, F - 13 094 Aix-en-Provence cedex 02
lfontana@mmsh.univ-aix.fr

Ulrich Hambach
Geowissenschaften Universität Bayreuth
LS Geomorphologie
D - 95440 Bayreuth
Ulrich.Hambach@uni-bayreuth.de

Alexis Brugere
Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie, CNRS
UMR 7041, Equipe d'Archéologie Environnementale
21 Allée de l'Université - CC 023
F - 92023, Nanterre
tempo1375@yahoo.fr

Ovidiu Cârstina
National Museum „The Princiary Court" of Târgovişte, Justiţiei 7, RO - 130017, Târgovişte

Geraldine Lucas
Institut de Prehistoire et Geologie du Quatermaire, Universite Bordeaux 1, Avenue des Facultes, 33405 Talence, Bordeaux, France

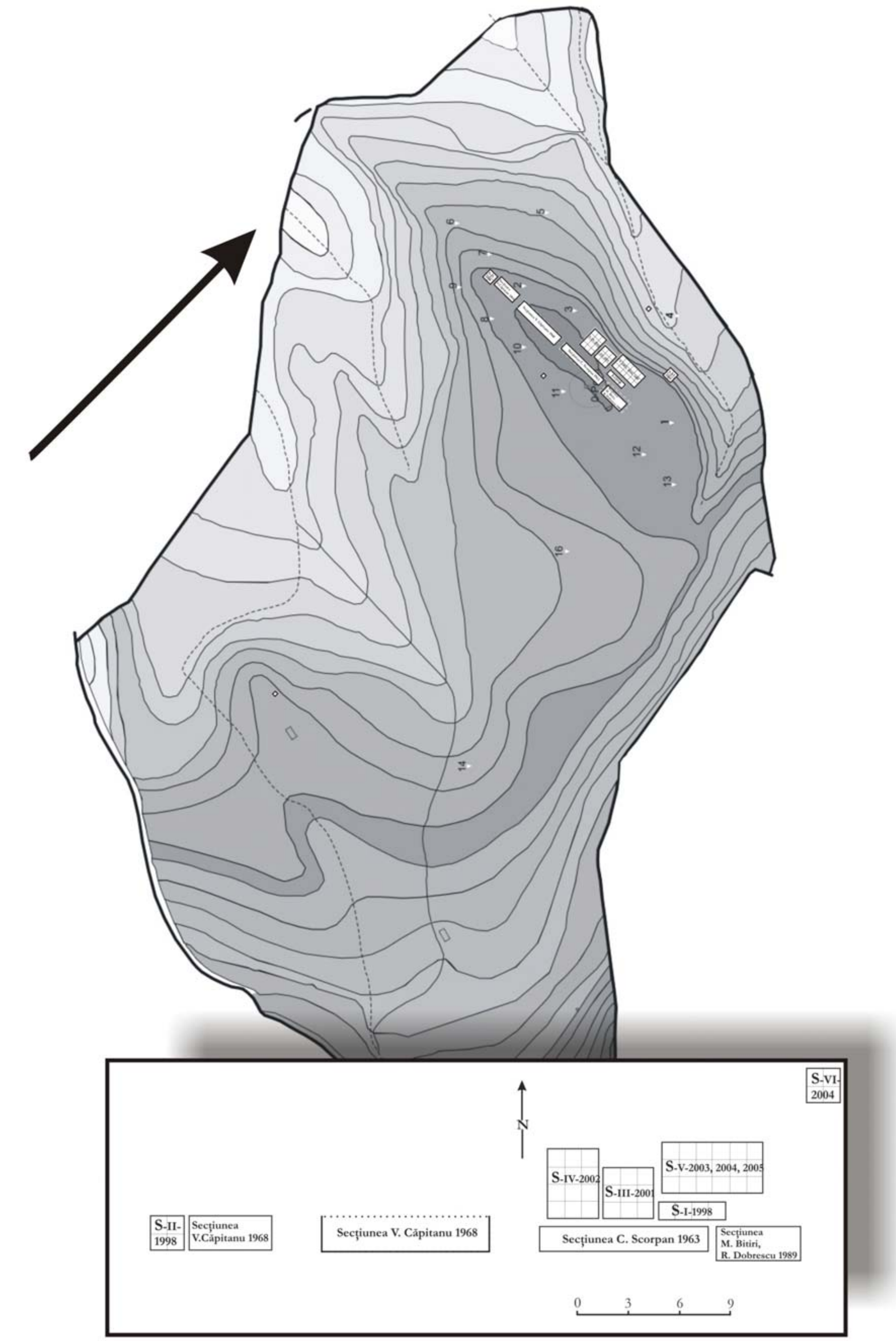

Fig.1 Poiana Cireşului: harta topografică a sitului; amplasarea secţiunilor şi sondajelor

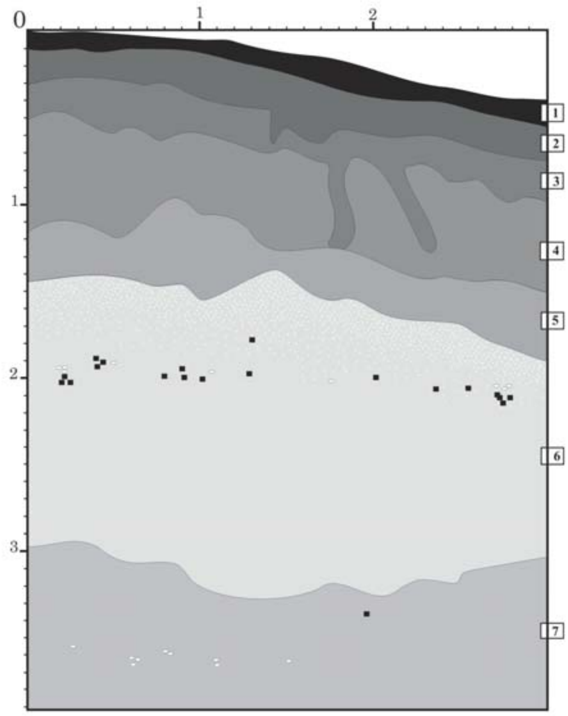

Fig.3 Profil stratigrafic de Vest, Secțiunea-V- 2004

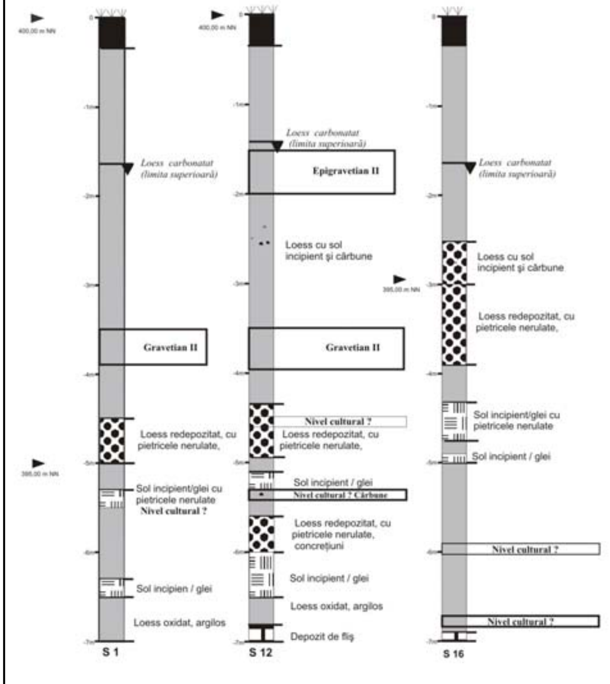

Fig. 2 Rezultatele sondajelor 1, 12 şi 16

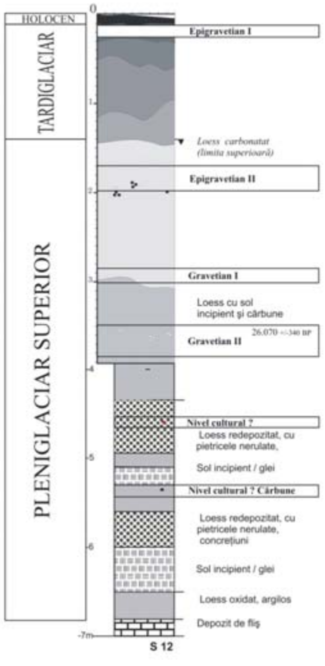

Fig. 4 Interpretare geocronologică preliminară

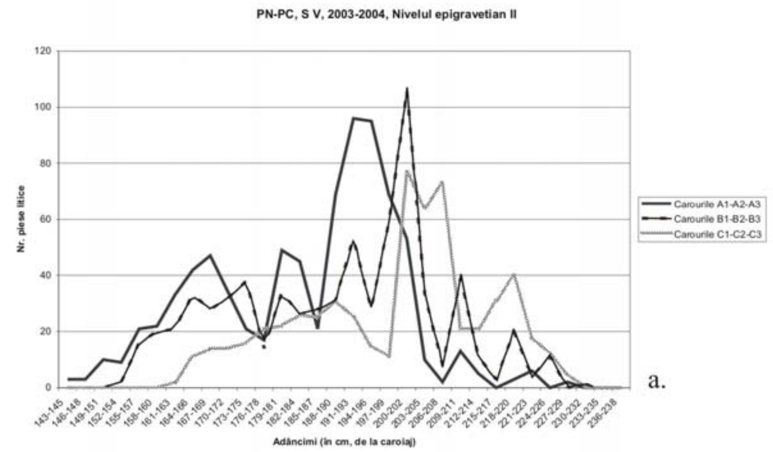

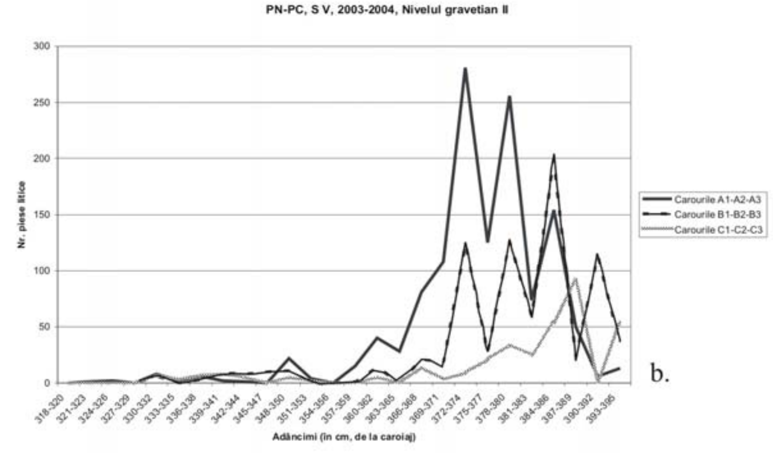

Fig. 5 a, b - Densitatea artefactelor (niveluri de maximă acumulare)

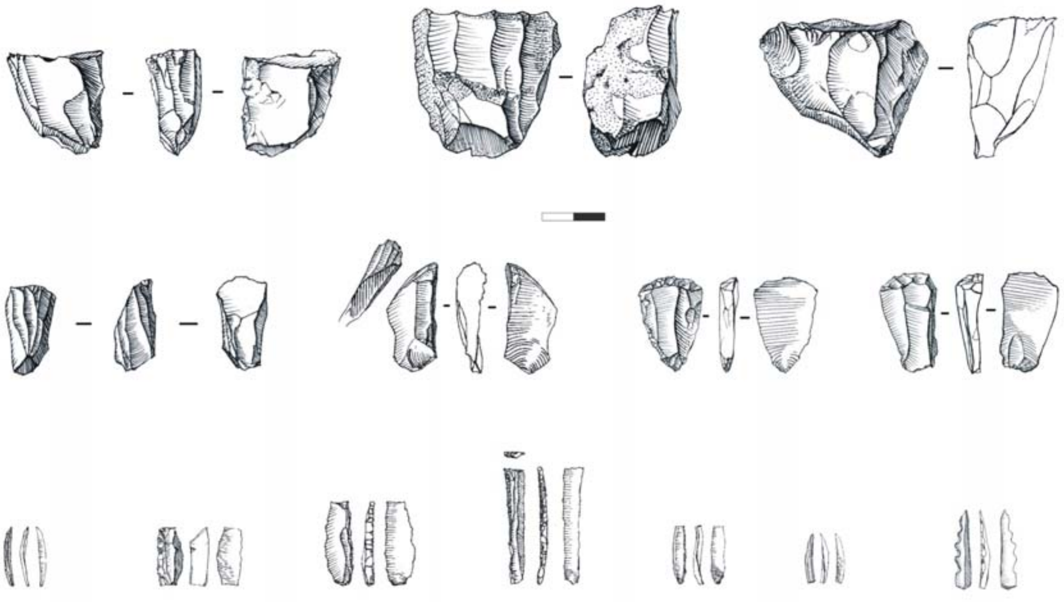

Fig. 6. Material litic, Epigravetian II

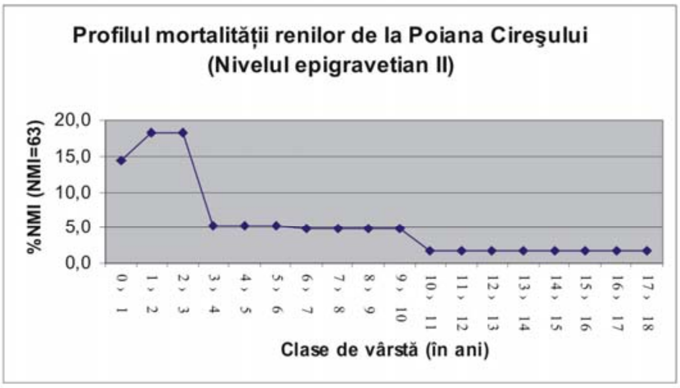

Fig. 7

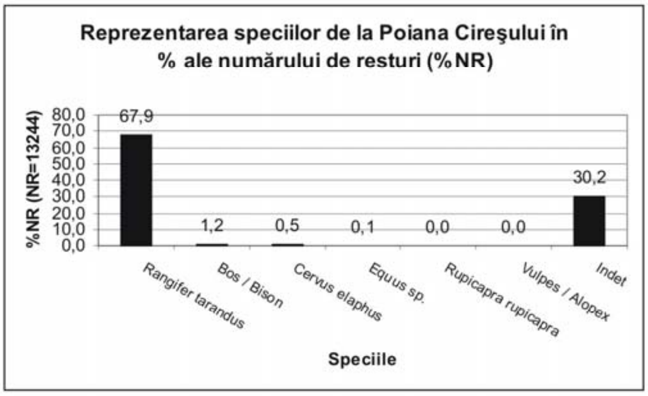

Fig. 8

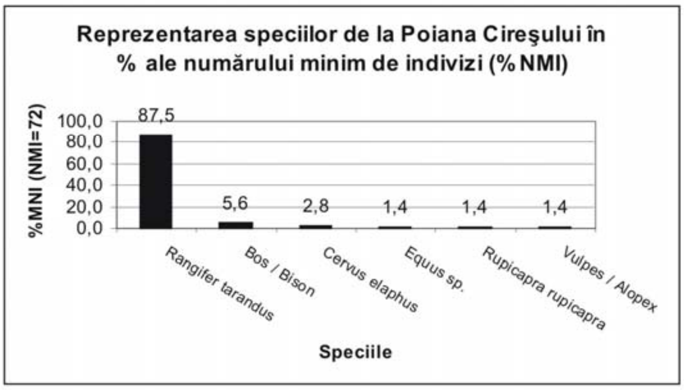

Fig. 9

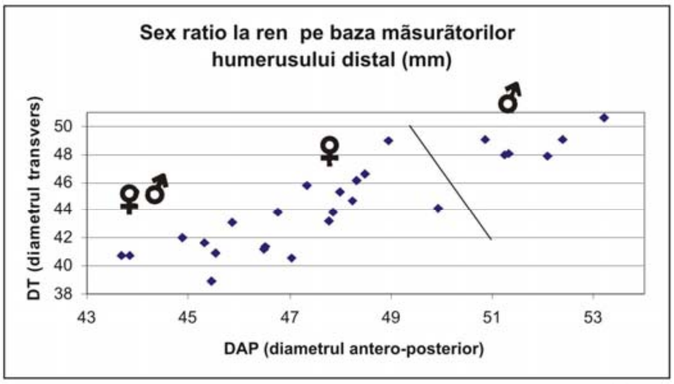

Fig.10

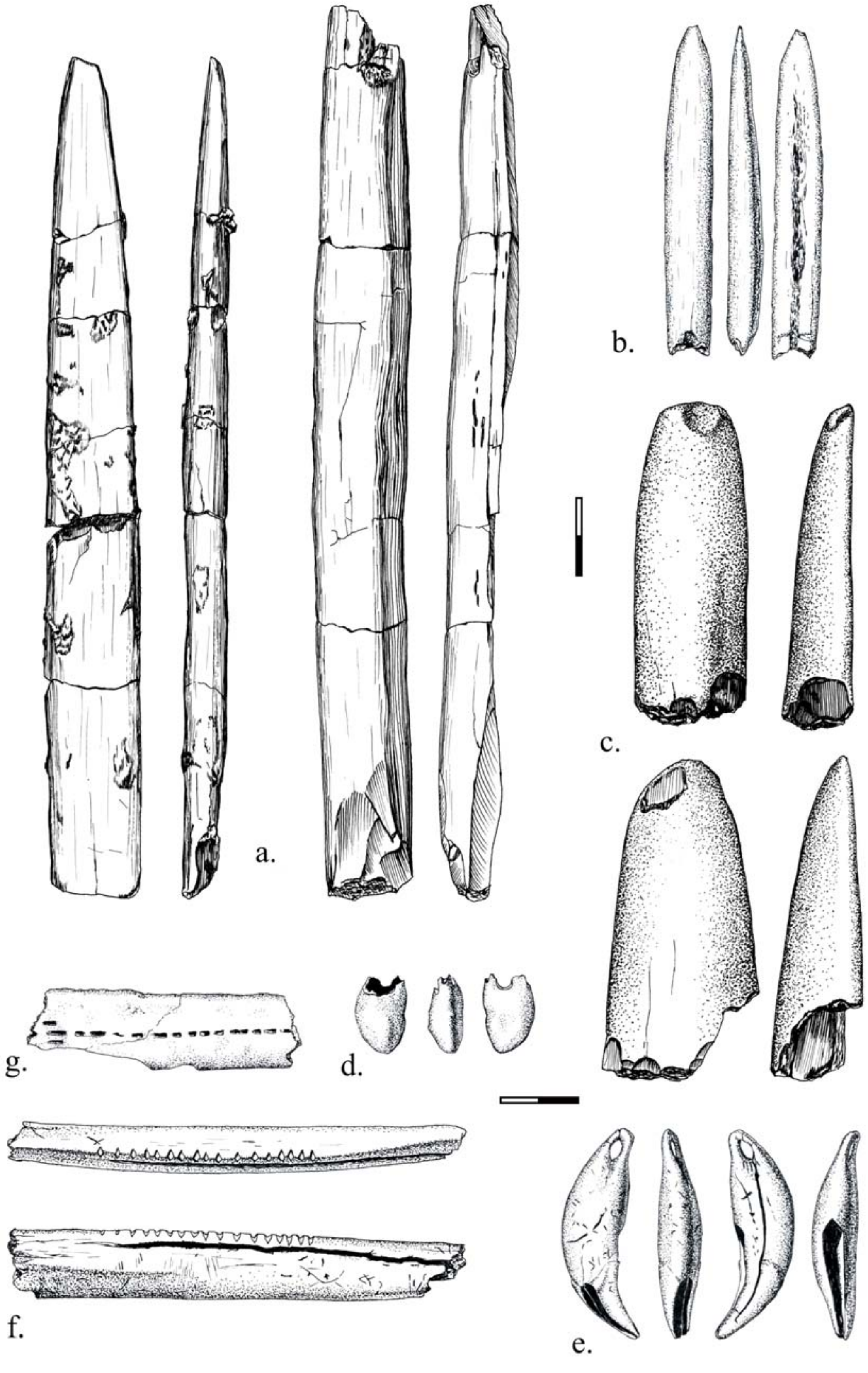

Fig. 11 Poiana Cireşului: industria pe materiale dure de origine animală. Elemente de podoabă

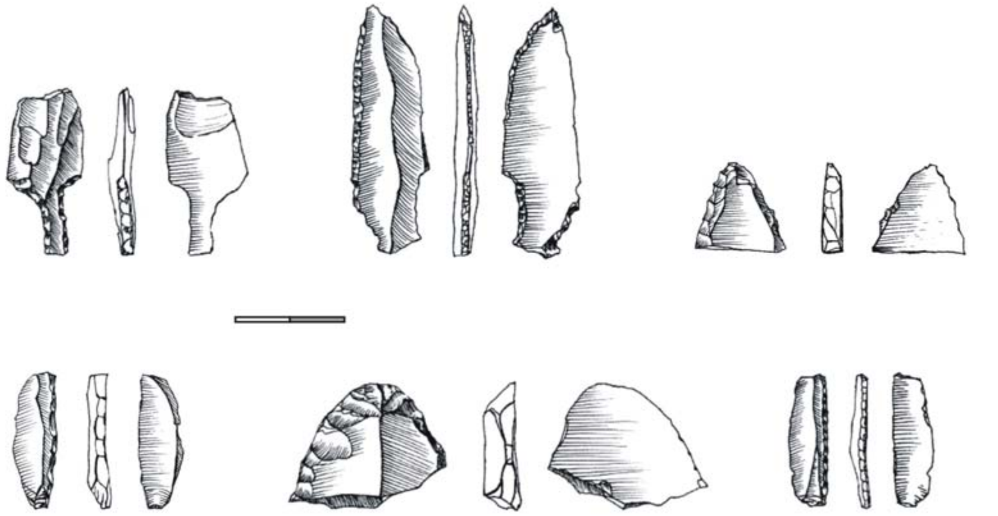

Fig. 12 - Material litic, Gravettian I

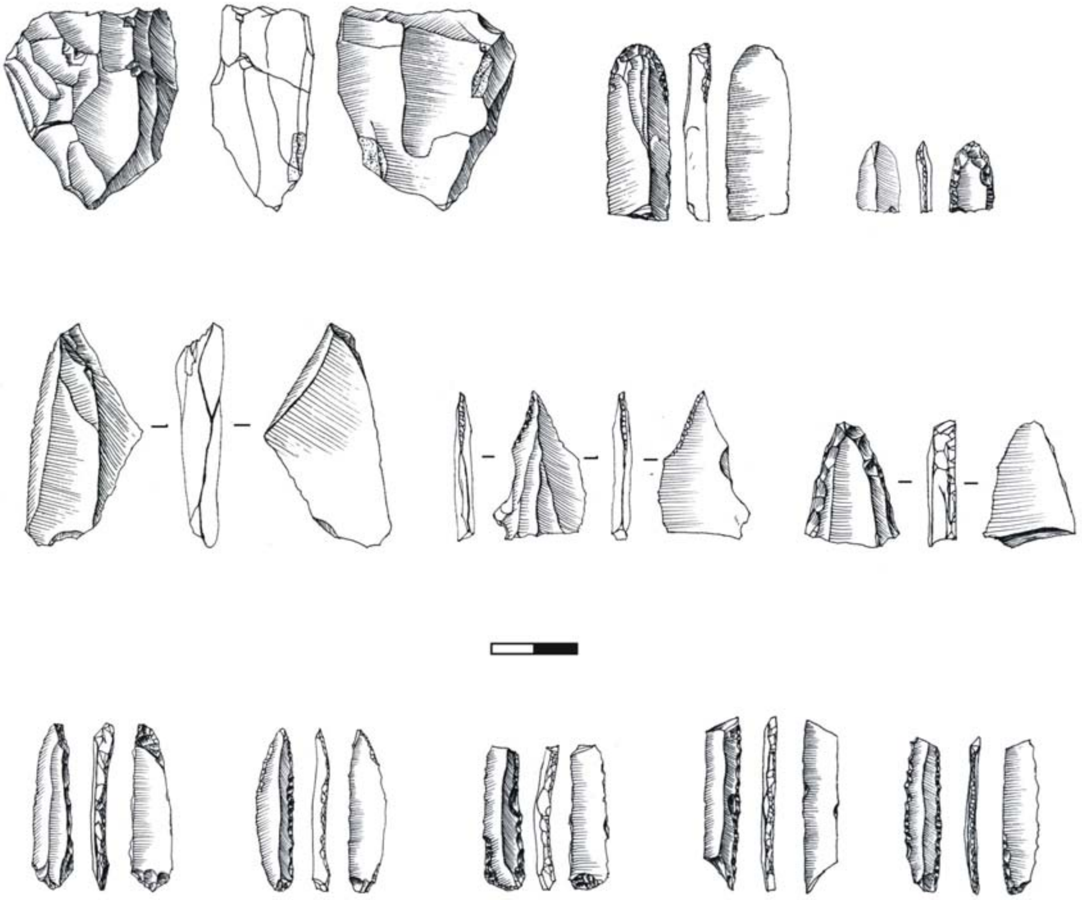

Fig. 13 - Material litic, Gravettian II

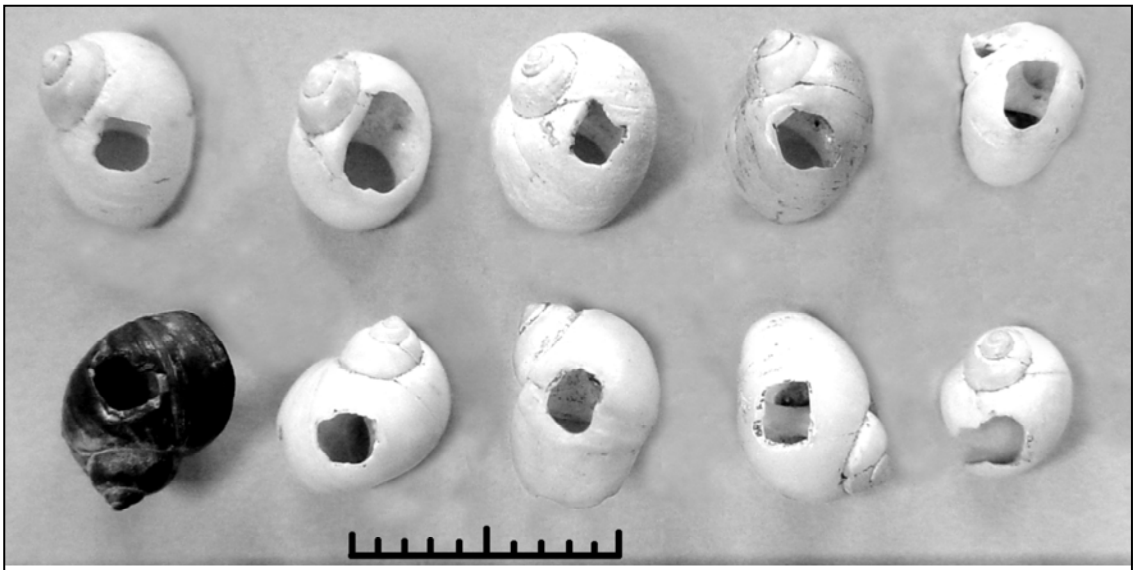

Fig. 14. – Cochilii perforate, Gravetian II

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 39 - 88

FORTIFICAȚIA ŞI NECROPOLA ROMANĂ DE LA GALAȚI, CARTIER „DUNĂREA". RAPORT ARHEOLOGIC*

Ovidiu Țentea, Sorin Cleşiu

THE ROMAN FORTLET AND CEMETERY FROM GALAȚI, „DUNĂREA" DISTRICT ARCHAEOLOGICAL REPORT

Abstract

The archaeological and epigraphical documentation of the Roman *territorium* inside the Traian – Tuluceşti *vallum*, located on the left bank of the Danube, in the area where the Siret River meets the Danube, is well known espcially due to due especially to the discoveries made inside the fortress and settlement at Barboşi and more recently, following rescue excavations, the site from Galați city, "Dunărea" neighbourhood (located 1.5 km east of Barboşi), on Danube's bank.

Our observations will focus on the recent research undertaken in the roman fortlet and cemetery located on the „Dunărea" site.

It was considered, for example, that a detailed chronology of the fortress can be established with the aid of the amphorae discovered in three different layers of filling in the ditches! Therefore the fortress in question would have functioned for almost two centuries. The identification of the amphorae in several layers of filling in the ditches cannot represent an argument for establishing a chronology of the fortlet functioning phases in the absence of the internal stratigraphy. During the 2004 research campaign we noticed that the ditches' slopes bear no traces of the usual maintenance work undertaken by the soldiers of the garrison, in some places the slopes being difficult to be traced, their upper parts collapsing immediately after the fortlet was abandoned. Thus, the amphorae – apart from their earlier or later datation– discovered following archaeological investigation in the fortlet ditches, are simple residues.

The ditches's slopes lack of maintainance caused them to be altered. Thus, after the fortlet was abandoned, most of the earth that filled-out the ditches came from the dislocation of their upper parts's margins. This phenomenon also explains the irregular aspect of the ditches's slopes, as noticed during the archaeological investigation.

The research on wide surfaces of the fortlet preserved corners did not lead to the discovery of any elements belonging to the defensive system or of buildings inside it.

The fortlet has a square shape, each side of 40 m from the inside limit of the defensive system's slopes. If we consider a 1 m *berma* and a *vallum* with the dimensions similar to the *fossa* (4 m), the fortlet's inner surface was of most 0.09 ha.

During the 2004 campaign, inside the ditches were discovered an important number of *narrow-necked light-clay amphorae*, defined by D.B. Šelov and S.Yu. Vnukov (the variants discovered by us are B, C type (Šelov B = Zeest 64 / Šelov C = Zeest 94). Accepting the fact that the frequency for these artefacts is grater for the 2nd century A.D., consider that it is possible for the fortlet to have functioned in the first half of the same century. Judging after the *tituli picti* and the traces of resin inside some of the recipients, I consider that this type of amphora was used for transporting wine. These amphorae are wide-spread on the shores of the Black Sea, especially on the northern and western shores, and are rarely found in the Mediterranean space.

One must make the difference between this temporary fortlet and a camp, because fort's small dimensions do not allow such comparison. By a temporary fortlet we understand a garrison that functioned for a short period of time. The argumentation is based, as we have mentioned, exclusively on archaeological observations on the fortlet's ditches, the only elements preserved of the entire structure. The ditches' dimensions are big in comparison to those of the fortlet, situation which may be explained if

* Studiul a fost redactat de Ovidiu Țentea.

we consider the place of a training camp. The fortlet's possible strategic role can be further analyzed only if similar discoveries are made in the area.

The fortlet allows to consider this structure belonging to the category of the small fortlets used for sheltering groups of soldiers in certain outposts, with the mission of surveying fords, roads or places of specific strategic importance. In these circumstances, a *vexillatio* could be sent near the garrison, in a place where a *centurio* or a variable number of soldiers could be stationed. The sources indicate that such vexillations could be deployed as mentioned even for as long as several years.

The closest analogies are the fortlets at Martinhoe or Barburgh Mill (Britannia), those at Abrud, Boița, Săpata de Jos (Dacia) or the fortlets in the Iron Gates area in Moesia Superior. Other analogies are the outposts or campaign fortlets in the *Barbaricum*, located north of the Danube, in the area between the *Flavianis* (Mautern) - Noricum and *Brigetio* (Komárom) forts - Pannonia Superior. A good analogy for the strategy adopted in the Galați-Barboşi sector is *Kelamantia* (Iža-Leányvár).

Seven graves have been unearthed – of which five of cremation and two of inhumation. The characteristics of the cremation graves: the pit bears traces of fire that caused the walls to turn red (3-5 cm thick) down to the lower part of the complex, situation identified in graves M 1, M 2, M 5 and M 7. The same situation was come across in the case of graves researched approximately 500 m north of the fort at Barboşi. The closest analogies for the graves in the necropolis at Galați can be found in the necropolises of neighboring towns: *Carsium*, *Noviodunum* or *Histria.*

The objects identified in five of the seven graves researched can be dated to the end of the 1st century A.D. and during the middle of the 3rd century A.D. Taking into account the fact that in the case of the earliest objects we have used analogies offered by their prototypes, we must also consider the fact that the spread of these specific models in the provincial milieu took a certain period of time. Clues concerning the graves' datation, given by their preserved inventory, indicate mostly the 2nd but also the 3rd centuries A.D.

After the indications and maps drawn up by V. Pârvan, the necropolis at Barboşi extendes especially in the northern area of the fort. The distance between the tumulus at Barboşi and those mapped in the "Dunărea" district is of approximately 700 m. The area where the tumulus and other funerary complexes have not been mapped is precisely the lowest area neighboring the Balta Cătuşa, where the Galați-Tecuci (Brăila) road was built in the modern period, with ramifications towards Barboşi and the railway. If we compare this necropolis to similar ones in the neighboring area (at *Noviodunum*, *Carsium* or *Histria*) and we admit that certain funerary complexes along the modern roads may have been destroyed, then we can speak of a single necropolis laid along the road that crossed the Danube's ford, extended north of the fort at Barboşi and followed the Siret River in *Barbaricum*.

Keywords: fortlet, cemetery, amphora
Cuvinte cheie: fortificație, necropolă, amforă

1. INTRODUCERE.

Fortificația şi necropola romană din **Galați, cartierul Dunărea** (denumire sub care situl a fost făcut cunoscut în literatura de specialitate) sunt situate la apoximativ jumătatea distanței dintre Dunăre şi Barboşi[1], fiind amplasate la limita sudică a Platoului Țiglina (o terasă înaltă de la confluența Siretului cu Dunărea). Marginea sud-vestică a platoului se termină într-un versant abrupt unde se grupează complexele arheologice amintite. Din momentul primelor semnalări, fortificația şi necropola romană au constituit obiectul mai multor interpretări în literatura de specialitate[2].

[1] TIR, L 35, Bucureşti, 1969, 25; Săulescu 1991; Pârvan 1913, 14-27; Doruțiu-Boilă 1972, 55-58; Sanie 1981, 75-111; Petculescu 1982, 249-253; Croitoru 2004, 80-90, 115-124. Despre necropola romană de la Barboşi, vezi Dragomir 1981, 73-114; Dragomir 1991, 237-245.

[2] Brudiu 1976a, 85-96; Brudiu 1980, 314-320; Brudiu 1981, 59-72; Brudiu 1998, 209-216; Brudiu 2003, 59-62 (nr. 258), 171 fig. 16, 175 fig. 20, 176 fig. 21. Recent au mai fost efectuate două sondaje: Brudiu 2003a, 128-129; Brudiu 2004, 125-126. Trebuie amintită aici o contradicție dintre planurile publicate de M. Brudiu la un interval de aproape două decenii: la

Dacă s-a scris destul de detaliat despre rolul strategic şi economic al aşa-numitului *castellum*, nu acelaşi lucru se poate afirma despre observațiile făcute în necropolă. Rezultatele cercetărilor se pot rezuma la câteva fraze reluate în mai multe studii şi o schiță-plan din care aflăm numărul complexelor funerare cartate şi o distribuire aproximativă a acestora în cadrul necropolei (fig. 2) (Brudiu 1998, 210 fig. 1).

1.1. Starea de conservare a rezervației arheologice. Lucrările de "sistematizare" ale zonei au fost foarte intense în anii `70, cuprinzând atât zona vestică (necropola) şi limita sudică (parțial fortificația), cât şi porțiunile superioare ale platoului. Fiecare terasă a fost prevăzută cu o rigolă pentru drenarea apei pluviale de aproximativ 1 m lățime şi 0,60-0,80 m adâncime. O mare parte din materialul arheologic, identificat în poziție secundară în secțiunile noastre, a fost recoltat tocmai din interiorul acestor rigole. Aceste amenajări au constituit grave distrugeri pentru relieful antropic, în special în zona necropolei. Cele mai importante vestigii arheologice au fost semnalate, după cum aminteam, în partea vestică şi sud-vestică a dealului, în special în urma investigațiilor întreprinse începând cu finele deceniului opt. În acest areal au fost construite în ultimii ani numeroase grădini, care includ în cele mai multe cazuri şi anexe gospodăreşti, fiind săpate o mulțime de şanțuri şi gropi utilizate pentru fundații, gropi menajere sau pentru aducțiunea apei pentru irigat. Intervențiile amintite au schimbat definitiv peisajul sitului, accesul şi vizibilitatea în anumite porțiuni ale rezervației au fost practic blocate. Suplimentar, în zonă au fost transportate mari cantități de deşeuri utilizate la ridicarea construcțiilor improvizate. În condițiile date, identificarea obiectivelor arheologice din zona estică a rezervației a fost imposibilă.

1.2. Sistemul de cercetare arheologică. În anul 2004, ca urmare a unor intervenții mecanice masive în porțiunea vestică a sitului, efectuate în anul precedent, s-a decis demararea unor ample cercetări arheologice cu caracter preventiv şi de salvare. Acestea au avut scopul de a evalua amploarea distrugerilor la care situl a fost supus în ultimele trei decenii, de a stabili un diagnostic pentru starea întregii rezervații şi de a realiza un plan detaliat al sitului pe baza măsurătorilor topografice. Cercetările arheologice s-au desfăşurat între 6 aprilie - 6 august 2004[3]. Întreaga zonă a fost investigată prin săparea a 32 secțini şi 4 suprafețe. Secțiunile au fost numerotate cu cifre arabe (S.1 – S.28). După identificarea fortificației, în S.4 şi S.5, am numerotat unitățile de săpătură, prin care am continuat cercetarea acestui obiectiv, cu cifre romane (S.I – S.IV, respectiv C.I – C.IV).

Nivelările dublate de rigole, de pe versantul sudic al platoului, pot fi sesizate pe profilul sudic al S.1 şi S.2. În jumătatea vestică a S.1 lipseşte inclusiv nivelul vegetal distrus în urma exploatărilor din 2003. În unele porțiuni lama buldozerului a intrat până la 0,70 m, fapt care indică o distrugere integrală a complexelor funerare (fig. 5). Astfel, între cotele nivelmetrice 25 (capetele vestice ale S.1, S.7, S.12, situate pe marginea gropii de împrumut - vezi mai jos - 1.3.) şi 34, complexele funerare au fost distruse aproape în totalitate în urma amenajărilor derulate în urmă cu peste 20 de ani. Situația este reflectată de rezultatele investigațiilor din S.1, S.6 - S.10, S.12 - S.16.

De asemenea, profilele S_A–S_C, obținute în urma taluzărilor marginilor gropii de împrumut în această parte, au reliefat aceeaşi situație în partea vestică a sitului. În profilul S_D, situat în partea sud-vestică a gropii de împrumut, la aproximativ 50 m NNV de capătul vestic al S.1,

nord de fortificație la distanțe cuprinse între 70 şi 150 metri sunt marcați tumulii 2-4 (Brudiu 1980, 315 fig. 1), pentru ca ulterior în aceeaşi zonă să fie marcate, fără nici o explicație, „Fortificația II" şi „Fortificația III", alături de mormintele 69-75 (Brudiu 1998, 210 fig. 1). O încercare de lămurire a acestei situații este oferită în introducerea raportului de săpătură din 2002: „Unele observații anterioare, din anul 1979, când am putut urmări situația complexelor romane, într-o fotografie aeriană de la I. P. J. Galați din anii '50 ai secolului trecut, am putut reține forma de culoare deschisă a castellum-ului, care era mult mai mare, raportată şi la unii tumuli funerari din apropiere, pe care ulterior, pe unii i-am cercetat, în timp ce alții dispăruseră" - Brudiu 2002 (2003), 129.

[3] Țentea, Cleşiu 2005, 153-157; Țentea 2005, 179-182. Cercetările au avut la bază un contract încheiat între Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti şi Primăria Municipiului Galați.

a fost sesizat conturul parțial al unui mormânt de incinerație distrus – **M 7.**

Deteriorările laturii sudice a fortificației romane, respectiv traseul taluzului realizat în vederea amenajării unui drum de ocolire în sudul municipiului Galați, nu au fost consemnate cu corectitudine în proiectul de execuție propus pentru lucrările din 2004, nici în ridicarea topografică a acestui proiect, reluată după cea a planului de proiect din anul 1989, nici în Planul de Urbanism Zonal din 1996[4]. Pe lângă faptul că amplasamentul fortificației amintite şi al celorlalte obiective arheologice era la acea dată aproape imposibil de stabilit pe teren, amenajarea acestui areal din ultimii ani, precum şi documentația pe baza căreia s-a stabilit dimensiunile rezervației arheologice sunt incorecte. Acest motiv, cumulat cu distrugerile sistematice care s-au produs în ultimii treizeci de ani, oferă imaginea unei documentații tehnice şi ştiințifice defectuoase, pe baza căreia s-a realizat o rezervație arheologică supradimensionată[5].

O diagnosticare preliminară a fost realizată prin săparea secțiunilor S.1–S.5 (una în prelungirea celeilalte) – însumând 263 m (fig. 5). De asemenea, în anumite margini ale zonei distruse în anul anterior (denumită în continuare "groapă de împrumut"), au fost realizate patru profile în vederea obținerii unor informații stratigrafice: S_A, S_B, $S_{C,}$ $S_{D.}$

1.3. Groapa de împrumut, zona din care a fost extrasă argilă (aproximativ 2 hectare) a fost excavată mecanic în anumite porțiuni până la adâncimea de 4 m. Pe marginea nord-vestică a acestei gropi au fost realizate patru profile, denumite în continuare S_A – $S_{D,}$ având lungimi variabile, între 10 şi 30 m şi înălțimea cuprinsă între 2,5 şi 3 m.

Pe unele profile astfel obținute au fost sesizate două straturi principale aparținând unor amenajări contemporane. Amenajarea în cauză a putut fi observată pe $S_{A,}$ între m 6,30 şi 29, precum şi pe profilul S_B (fig. 3/M-N 12). Prin stratigrafia verticală am înregistrat o succesiune de amenajări realizate pe durata secolului XX în cătunul Cătuşa (dezafectat odată cu extiderea oraşului).

În profilul S_D a putut fi surprins mormântul **M 7** (fig. 3/R 12). Din acest complex s-a mai păstrat doar aproximativ o treime, restul fiind distrus recent cu lama buldozerului.

La baza pantei vestice a dealului, au fost identificate aproximativ 20 fragmente dintr-un urcior. Acesta a făcut parte dintr-un complex funerar distrus prin intervenția buldozerului, ale cărui resturi au fost spălate de apele pluviale colectate de pe panta vestică a dealului - **M 6** (fig. 24/B).

1.4. În limita estică a gropii de împrumut a fost identificată o **tranşee defensivă din al Doilea Război Mondial** (fig. 3/P 11), având dimensiunile de 2,15 x 1,50 m, fiind orientată spre Nord (fig. 4.1). În partea superioară nordică se distinge pragul de sprijin pentru trăgător (0,60 x 0,35 m), iar în partea inferioară sudică se distinge o banchetă (0,50 m x 0,35 m), adică o porțiune dreptunghiulară nesăpată (fig. 4.2). În partea superioară a umpluturii acesteia au fost identificate următoarele obiecte: cască germană model 1935 (fig. 4.3A), suport optic pentru vizare (fig. 4.3B), cremalieră (?) de aluminiu (fig. 4.3C)[6], o lumânare în suport de plastic (fig. 4.3D) şi o sticlă de bere „Zinca" Piatra Neamț (fig. 4.3E)[7]. Aşadar, este vorba de o tranşee defensivă din al Doilea Război Mondial, făcând parte din sistemul defensiv Focşani-Nămoloasa-Galați.

2. FORTIFICAȚIA ROMANĂ, cunoscută în literatura de specialitate sub numele de "*castellum*" este amplasată pe marginea sudică a Platoului Țiglina, respectiv în sud-estul rezervației arheologice (fig. 3/Q-T 22-25). Zona a fost puternic afectată de

---

[4] "Excavații versant Barboşi" -plan de situație proiectat şi detalii, Planul de Urbanism Zonal 1996.

[5] Acest fapt nu acordă circumstanțe atenuante autorităților îndrituite să protejeze această rezervație arheologică, distrugerile sistematice la care situl este supus continuând practic şi la data la care am scris acest material. Oare nu cumva, odată cu semnalarea pe teren a micii fortificații romane, distrugerea parțială a acesteia a fost mai degrabă rezultatul unei neglijențe, dat fiind faptul că afectarea arealului respectiv pare să nu fi constituit una dintre intențiile proiectanților şi constructorilor!

[6] Îi mulțumesc pentru sugestii dlui. Ioan Scafeş – Muzeul Național Militar, Bucureşti.

[7] Firma SA Ripiceni „Zinca" a fost desființată în anul 1943 cf. Braustein 2003, nr. 20703; vezi şi http://www.romanianjewish.org/ro/carte/mosteniri_ale_culturii_iudaice_02_04_42.html

lucrările de taluzare cauzate de amenajarea pantei sudice în scopul construirii şoselei de centură. Arealul amintit a fost intens terasat, astfel încât o porțiune din fortificație a fost complet distrusă, iar o altă porțiune a fost distrusă parțial (fig. 3/S-T 22-25 - zonă în care au putut fi identificate porțiunile inferioare ale şanțurilor de apărare). Întreaga suprafață pe care a fost amplasată fortificația a fost profund afectată de o nivelare realizată cu un plug de mare adâncime, ale cărui urme au putut fi sesizate până la adâncimea de aproximativ 0,65-0,70 m (vezi profilul – fig. 8). Cele mai însemnate distrugeri au fost realizate în ultimii ani, datorită grădinilor şi anexelor amintite mai sus.

2.1. Sistemul de cercetare arheologică. Cercetarea a fost realizată prin următoarele unități de săpătură:

Secțiunile amintite S.4, S.5 (50 x 2 m, amplasate în prelungirea secțiunilor S.1 – S.3, vezi fig. 6) au dus la identificarea pe teren a fortificației. Extinderea cercetării a fost realizată prin secțiunile S.I – S.IV şi a suprafețelor C.1 – C.4 (care au avut ca scop cercetarea zonelor corespunzătoare colțurilor păstrate ale fortificației):

S.1 (20 x 2 m), perpendiculară pe capătul vestic al S.5, spre Nord. Orientare: N – S. (în carourile 1-3 a fost identificată *fossa* 1). S.II (40 x 2 m), perpendiculară pe capătul vestic al S.5, în prelungirea spre Sud a lui S.I, păstrându-se un martor de un metru. Orientare: N–S (în carourile 16-18 a fost identificată *fossa* 3). S.III (15 x 2 m), în extremitatea sudică a platoului. Orientare: NE–SV (în carourile 5-6 a fost identificată *fossa* 3). S.IV (16 x 2 m), paralelă cu S.5. Orientare: E–V (în carourile 2-5 a fost identificată *fossa* 4).

Caseta C.1 (6 x 6 m), paralelă cu S.I la Vest de aceasta în zona colțului de Nord al fortificației. C.2 (6 x 6 m), paralelă cu S.1 la Est de aceasta, în zona colțului de Nord al fortificației. C.3 (5 x 5 m), paralelă cu S.5, la Sud de aceasta, în zona colțului de Est al fortificației. C.4 (5 x 5 m), paralelă cu S.III la Vest de aceasta în zona colțului de Vest al fortificației.

În urma cercetării prin unitățile de săpătură amintite, nu am putut sesiza nici un context arheologic antic în interiorul fortificației, astfel încât stratigrafia pe suprafața fortificației se rezumă la succesiune contextelor arheologice înregistrate în interiorul şanțurilor. Succesiunea completă a acestora a fost înregistrată în S.4 şi S.5, prin care am investigat arealul în care fortificația a fost afectată mai puțin de intervențiile recente.

2.2. Rezultatele cercetării arheologice. Şanțul de apărare de pe latura vestică (*FOSSA* 1) a fost surprins oblic în secțiunea S.4, între metri 10 – 16. A început să se contureze începând cu adâncimea de 1,10 (+37,60) m. Deschiderea maximă este de aproximativ 4 m. Adâncimea de la nivelul de călcare antic este de 3,20 m.

Contextele arheologice[8] sunt următoarele: sub stratul vegetal (cota 38,70) a fost identificat un nivel de pământ lutos gri compact (12) (gros. 60 cm: 38,45-38,05), urmat de un sol brun-negricios (13) (gros. 55 cm: 38,05-37,50), apoi de un sol brun mai afânat (gros. 45 cm: 37,50-37,05). Nivelurile de depunere antice din interiorul şanțurilor sunt constituite dintr-un strat brun cu pigmenți gălbui (14) (gros. 65 cm: 37,05-36,20 m), respectiv din succesiunea unor lentile alternative de sol brun (15) şi gălbui din nisip lutos (16) (36,20-34,85). Umplutara şanțului este constituită din lentile gălbui (contextul 15) alternând cu cele brun-gălbui (contextul 16). Lentilele din zona sa inferioară au fost angrenate din prăbuşirea rapidă a porțiunilor superioare a escarpelor, după abandonarea fortificației, respectiv din valul fortificației.

Deschiderea maximă a şanțului calculată pe profilele S.4 este de aproximativ 10 m. Dacă reconstituim deschiderea şanțului după panta escarpelor, păstrată în porțiunea inferioară a acestora, excluzând colmatările ulterioare funcționării acestuia, se ajunge la lățimea de aproximativ 4,5 m (fig. 9.2). Luând în calcul faptul că profilele în cauză au fost obținute printr-o secționare oblică a fossei 1 (situație similară şi în cazul celorlalte - vezi fig. 11.1) este foarte probabil ca lățimea şanțurilor fortificației să nu fi depăşit 4 metri.

[8] Contextele arheologice au fost denumite prin adăugarea unui prefix corespunzător numărului fossei în care au fost consemnate, astfel contextul 4 din fossa 1 a fost denumit 14 sau contextul 6 din fossa 3 a fost denumit 36.

Fossa 1 a mai fost identificată parțial în S.I, carourile 1-4 şi C.1 – zona colțului nordic al fortificației. 10.3). Pe escarpa internă a fossei 1 au fost identificate, pe profilul estic al secțiunii amintite, o amprentele care au forma unor pari cu lungimea cuprinsă între 17-20 cm şi grosimea de 5-7 cm (fig. 8). Este probabil ca aceste amprente să provină de la pari amplasați pe escarpe, cu rolul de şicane. Este de remarcat faptul că aceştia au fost semnalați exclusiv pe escarpele interne ale şanțurilor (vezi şi fig. 10.2, 10.3)

Materialul antic este constituit din amfore fragmentare identificate atât în icul şanțului - un mâner de amfora (ex. nr. cat. 21), cât şi în diferite niveluri de umplere timpurii (ex. nr. cat. 1). În contextul 12, nivel de depuneri moderne care suprapune *fossa*, a fost identificată o monetă cu valoarea de 2 lei emisă în anul 1875.

Şanțul de apărare de pe latura nordică (*FOSSA* 2) a fost surprins oblic în secțiunea S.5, între metri 8 - 18. A început să se contureze începând cu adâncimea de aproximativ 1 m. Adâncimea de la nivelul de călcarea antic este de 3,10 m (39,05-35,95). Escarpele au pantele inegale, cea estică fiind mai lină. Nivelurile de depunere sunt similare cu cele descrise în fossei 1. Pe escarpa vestică au putut fi sesizate urme provenind de la pari. Dimesiunile sunt similare cu cele amintite mai sus pentru *fossa* 1.

Traseul fossei 2 a mai fost identificat parțial în suprafețele C.2 (zona colțului nordic al fortificației) şi în C.3.

Şanțul de apărare de pe latura sudică (*FOSSA* 3) a fost surprins oblic în secțiunea S.II şi perpendicular în S.III. Partea sa superioară a fost distrusă în urma terasărilor efectuate în urmă cu mai mult de două decenii. A început să se contureze începând cu adâncimea de aproximativ 1 m de la actualul nivel considerat de noi a fi nivelul vegetal. Terasarea în această porțiune a fost realizată până la o adâncime de circa 1,50-1,70 m. Deschiderea maximă identificată a şanțului este de 3,5 m, adâncimea fiind de aproximativ 2 m.

Escarpele au un aspect uşor neregulat. Partea inferioară a şanțului are un aspect trapezoidal provenit probabil de la amenajarea acestuia în scopul scurgerii apei. Baza mică a trapezului, respectiv fundul şanțului, are lățimea de 40 cm., respectiv două lățimi de cazma. Escarpa sudică are o pantă mai accentuată decât cea opusă[9].

Umplutura şanțului pare a fi uşor diferită în partea superioară (păstrată) a acestuia, fiind constituită dintr-un sol brun-gălbui foarte afânat (34). Partea inferioră a şanțului are ca umplutură nivelurile (35) şi (36). În icul şanțului au fost descoperite fragmente din corpul unei amfore**.**

Şanțul de apărare de pe latura estică (*FOSSA* 4) a fost surprins uşor oblic în secțiunea S.IV. Partea sa superioară a fost distrusă ca în cazul fossei 3. A început să se contureze începând cu cota nivelmetrică +38,10, putând fi urmărită până la adâncimea de 2 m, față de cota indicată. Deschiderea maximă păstrată este de 3,40 m. Escarpele şanțului au o pantă uşor diferită. În partea inferioară şanțul nu a avut un ic, el terminându-se uşor alveolat. Umplutura şanțului are elemente constitutive similare cu a celorlalte. Nu a fost identificat material arheologic.

Pe escarpa vestică, au putut fi sesizate pe profilul de nord două urme de pari de 10, respectiv 15 cm lungime şi apoximativ 5 cm grosime. Aceştia erau amplasați în treimea superioară a escarpei, unul fiind orientat orizontal, iar celălalt vertical (fig. 10.2, 10.3). Situația este similară cu escarpa internă a fossei 1, situație sesizată pe profilul estic al S.I (vezi fig. 8).

Escarpele au în partea superioară a şanțurilor o înclinație de aproximativ 30°, panta modificându-se în jumătatea inferioară a acestora, înclinația fiind de maxim 55°, parametri frecvent întâlniți la sistemul defensiv al fortificațiilor romane. Judecând după umplutura şanțurilor şi după succesiunea contextelor arheologice care o compun, este vorba de o umplere naturală, relativ rapidă a şanțurilor, constând dintr-o succesiune de lentile cu o grosime cuprinsă între 10 şi 20 cm. Acest aspect a putut fi sesizat în special în jumătatea inferioară a fosselor, zonă în care s-a depus o cantitate apreciabilă de pământ scursă

[9] Pentru acest tip de amenajări ale porțiunilor inferioare ale şanțurilor fortificațiilor romane, vezi Jones 1975, 107, fig. 20.

în principal în urma prăbuşirii porțiunilor superioare ale escarpelor, dar şi din aluviuni provenite din *vallum*. Acest fapt este indicat atât de aspectul succesiunii contextelor 5 şi 6, precum şi de forma neregulată a escarpelor şanțurilor. În unele porțiuni din zona icului şanțurilor escarpele au putut fi sesizate cu dificultate datorită lipsei de întreținere a acestora şi datorită prăbuşirii rapide a unor cantități de pământ din porțiunile superioare ale acestora. Umplutura cotelor inferioare ale şanțurilor este pe alocuri similară cu lutul gălbui în care acestea au fost săpate şi datorită lipsei unor amenajări antropice, escarpa în aceste porțiuni are aspectul unei dungi foarte înguste, fiind greu sesizabilă (fig. 9/2 - foto).

Lipsa lucrărilor constante de întreținere a escarpelor şanțurilor a determinat şi fragilitatea acestora. Astfel după abandonarea fortificației cele mai consistente cantități de pământ care constituie umplutura şanțurilor au provenit din dizlocarea porțiuilor superioare ale marginilor acestora. Acest fenomen explică şi aspectul neregulat al pantelor păstrate ale acestora, fapt sesizat şi prin cercetările arheologice (fig. 9)[10].

Din interiorul şanțurilor fortificației au fost recoltate resturi faunistice provenite de la trei specii de animale domestice (vezi infra 4.3).

Cercetarea în suprafață a colțurilor păstrate ale fortificației nu a condus la surprinderea unor elemente aparținând sistemului defensiv al acesteia. Astfel colțul nordic a fost identificat în S.I, C.1 şi C.2 (fig. 10.4), colțul vestic în S.III şi C.4, iar colțul estic în C.3.

Fortificația este pătrată, având latura de 40 metri, calculat de la limita interioară a escarpelor sitemului defensiv. Dacă luăm în calcul o *berma* de 1 metru şi un *vallum* cu dimensiuni similare cu *fossa* (4 m), suprafața utilă din interiorul fortificației ar fi fost de 0,09 ha.

2.3. Amfore[11]. Dintre 49 fragmente de amfore am putut stabili tipologia pentru 26 exemplare, 23 fiind încadrate cu un grad de probabilitate între două variante sau în formele de tranziție ale acestora (tabel 1).

Majoritatea amforelor fac parte din aceeaşi clasă, anume „cu pastă fină”. Acest tip a fost definit prin cumularea unor caracteristici ale formei si ale pastei, amfore cu gâtul lung şi pastă fină: *narrow-necked light-clay amphorae*, tip care cuprinde şase variantele (A-E), considerate a fi etape evolutive ale aşa-numitei amfore “pseudo-cos” (Abadie-Reynal 1999, 256; Opaiț 2004, 31), tipul fiind definit de D.B. Šelov şi S.Yu. Vnukov (Šelov 1986, 395-400; Vnukov 2004, 407-415). În literatura de specialitate din România, aceste amfore pot fi întâlnite în diferite alte clasificări: Rădulescu 2, Scorpan I, Opaiț VI, Suceveanu LIV, Paraschiv 3 (Rădulescu 1976, 102 pl. I. 2,2a,3,3a; Scorpan 1977, 269; Opaiț 1980, 301; Suceveanu 2000, tipul LIV; Paraschiv 2002, 170-171). Variantele descoperite în cursul cercetărilor noastre şi la care voi face trimitere sunt B, C şi varianta de tranziție C-D (Šelov B = Zeest 64 / Šelov C = Zeest 94 / Šelov D = Zeest 104-105).

Amfora este confecționată din argilă de culoare deschisă de la portocaliu la galben, unele mai albicioase, conținând mult nisip, placioclaste, ceramică pisată şi fragmente negre de piroxen şi mică. Corp piriform sau ovoidal terminat cu un picior scurt şi inel de susținere, gât îngust care se lărgeşte spre partea inferioară, având o trecere lină spre umerii amforei, buză profilată, torți profilate şi uşor arcuite, prinse în apropierea buzei şi la baza umărului amforei (Dyczek 2001, 220).

Prezența piroxenul şi a augitului în compoziția pastei acestor amfore a fost considerată a fi un criteriu pentru stabilirea producerii respectivelor exemplare în atelierele de la Sinope, însă se impune mai multă precauție datorită faptului că aceşti compuşi au fost identificați pe un areal mai larg de pe litoralul sudic al Mării Negre. Simpla prezență a piroxenului nu este suficientă aşadar pentru determinarea originii sinopeene a respectivelor

[10] Panta inegală a escarpelor şanțurilor a fost sesizată şi în urma cercetărilor efectuate de M. Brudiu (vezi nota 2), autorul citat optând pentru o deschidere a şanțurilor foarte mare întrucât era de părere că înclinația diferită a escarpelor ar ține mai degrabă de o particularitate a acestui sistem defensiv.

[11] Țin să-i mulțumesc dr. Andrei Opaiț (Toronto) pentru discuțiile foarte utile pe care le-am avut pe marginea acestui subiect, pentru observațiile metodologice şi pentru bibliografia pusă la dispoziție. De asemenea se cuvine să-i mulțumesc Marianei Egri (Muzeul Civilizației Dacice şi Romane, Deva) pentru sugestiile bibliografice utilizate în catalog.

amfore, cum absența acestuia nu poate semnifica contrariul (Erten et al. 2004, 105).

Talia vasului scade vizibil, mărindu-se diamentrul maxim; interiorul buzei se alungeşte devenind supraînățat; nervurile de pe toartă se apropie şi devin uşor neregulate până se unesc; piciorul se lățeste uşor, baza devenind mai evazată (Vnukov 2004, 414 fig. 7.7-9 – variantele S.IV.B – D). De la capacitatea de 5-6,5 litri a amforelor timpurii se va ajunge în a doua jumătate a sec. IV p.Chr. la 1,8 litri (Paraschiv 2002, 170-171, Opaiț 2004, 32). Originea acestor amfore pare a se situa în perioada elenistică, ele fiind produse cel mai probabil în Heracleea Pontică[12]. În secolele II-III p.Chr. au fost cel mai popular tip de amforă din zona sudică a Mării Negre (Vnukov 2004, 415).

2.3.a. Conținut. Judecând după *tituli picti* şi după urmele de răşină din interiorul unor exemplare, acest tip a fost folosit pentru transportul vinului. Dimensiunile relativ mici şi atestarea lor frecventă în mormintele barbare ar indica un comerț destul de intens cu vin din zona sudului Mării Negre[13].

2.3.b. Distribuție. Aceste amfore sunt foarte răspândite pe coastele Mării Negre, în special în nord şi vest, circulând foarte puțin în Mediterana (Abadie-Reynal 1999, 256; Dyczek 2001, 215). Acest tip de amfore este atestat în toate siturile dobrogene între finele secolului I p.Chr. şi pe durata secolului următor, fiind unul dintre cele mai răspândite tipuri de amfore de la Dunărea de Jos. În secolele II-III p.Chr. au fost extrem de răspândite în nordul Mării Negre, atât în aşezările şi mormintele carpice sau sarmatice, precum şi în zonele oraşelor greceşti şi în mediul Cernjahov din silvostepă[14]. Răspândirea acestor amfore a fost semnificativă şi în zonele din vestul Mării Negre. Câteva exemplificări în acest sens sunt amforele descoperite în *principia* de la *Novae* (datate după contextul stratigrafic în epoca flaviană) (Kovalevskaya 1998, 167-168), din fortificațiile din Moesia Superior, situate pe cursul Dunării (Bjelajac 1996, tip XIX, 65-67) şi cele descoperite în Dacia[15].

Din punct de vedere geografic, cele mai apropiate analogii pentru exemplarele incluse în catalogul nostru sunt amforele descoperite la Barboşi[16] sau, dintr-o descoperire mai recentă, la *Arrubium*[17]. Pentru exemplificările din necropole, amintim frecventa răspândire a acestui tip de amforă la *Noviodunum*[18], precum şi în necropolele de la *Histria*[19] şi *Tomis*[20].

Amfora tip Dressel 24 (nr. cat. 20), folosită la transportul uleiului de măsline este un tip relativ larg răspândit, considerat a fi de origine pontică, fiind atestată şi în fortificațiile dunărene ale Moesia Superior sau în Dacia[21]. Un exemplar a fost semnalat şi într-un mormânt

[12] Šelov 1986, 400; Abadie-Reynal 1999, 256; Dyczek 2001, 215; Opaiț 2004, 32, Vnukov 2004, 415. Producția acestui tip de amfore la Heracleea se încadrează se încadrează în intervalul crononogic cuprins între al doilea sfert al secolului I p.Chr. şi epoca romană târzie.

[13] Dyczek 2001, 219. În cazul analizei unei amfore de la Schela, jud. Galați, s-a tras concluzia că aceste amfore erau folosite şi pentru transportul uleiului de măsline - Brudiu 1976, 159-163.

[14] Bichir 1973, 90-92, 372 pl. CLVI/4-5, 373 CLVII/1-5, CLVIII/1, 3, 4; Grosu 1990, 133 - tip A5. A se vedea şi harta la A.V. Kropotkin, V.V. Kropotkin, *Severnaja granica razprostrenienija amfor rimskovo vremeni v Vostočnoj Evropie.* V.V. Kropotkin (ed.) Mogilniki černjakovkoj kultury, Moskva 1988, fig. 1 (apud. Dyczek 2001, fig. 137).

[15] Amforele tip Šelov B = Zeest 64 (Ardeț 2006, tip 6c) au fost identificate în Dacia la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* şi *Centum Putei*, cele tip Šelov C = Zeest 94 (Ardeț 2006, tip 6b) la *Tibiscum, Drobeta, Romula, Cumidava şi Dierna* (având o circulație între finalul secolului II p.Chr. şi pe tot parcursul secolului al III-lea p.Chr.). Îi mulțumesc dlui dr. Adrian Ardeț pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție aceste informații din manuscrisul domniei sale aflat în curs de publicare.

[16] Sanie 1981, 135, pl. 32/6, 34/2. O amforă poate fi asociată cu monete severiane (Sanie 1981, 136, pl. 32/2).

[17] Paraschiv 2004, 143, 150 pl. II.1 - o amforă Šelov B = Zeest 64.

[18] Simion 1984, 84, 496 pl. XII.3,4 — datată în context cu monetă Hadrian. (p. 86).

[19] Alexandrescu 1966, 511 pl. 79.XVI 1-24 (tumul XVI –24 exemplare – datarea complexului a fost realizată exclusiv după tipologia celor 24 amfore, anume secolele I-II p.Chr.); 531 pl. 99/XXX.6-8, (tumul XXX - datare 2/2 I p.Chr., p. 198-200)

[20] Lungu, Chera 1986, 92, 108 pl. VI.62 (mormântul M 25 - datare 2/2 I p.Ch).

[21] Bjelajac 1996, 53-59 tip XVI; Amforele Dressel 24) au fost descoperite la *Potaissa*, *Apulum* (cu ştampila HPAKLA), *Drobeta*, *Romula*, *Dierna* si *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, având o circulație între finalul secolului II p.Chr. şi prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.) - Ardeț 2006, tip. 8c. Pentru atestările din zona Italiei a se vedea şi Panella 1986 fig.22, 23, Manaconda 1975, 378-383, pl. 47.

de incinerație de la Barboși (Dragomir 1996, 538, 559 fig. 5/1).

2.3.c. Statistici

TABEL 1*
TIPURILE DE AMFORE DIN FORTIFICAȚIE ȘI NECROPOLĂ

***amfore încadrate tipologic cu un anumit grad de probabilitate**

Tip	Fortificație	Necropola	Total
B	16 (12)	4 (2)	**20**
C	17 (8)	4 (3)	**21**
C-D	2 (2)	4	**6**
Dressel	2 (1)		**2**

Coroborarea tipologiei amforelor cu succesiunea contextelor din interiorul șanțurilor nu indică vreo grupare a acestora în funcție de contextul arheologic în care au fost descoperite (tabel 2).

Astfel, în contextele arheologice corespunzătoare primelor depuneri aluvioare (5) și (6), au putut fi sesizate - în contextul (5) - două amfore tip B (nr. cat. 12 și 26), un exemplar tip C (nr. cat. 1), un exemplar încadrat în varianta de tranziție C-D (nr. cat. 16), respectiv 5 tip B (nr. cat. 4, 21, 23, 24, 35), 3 tip C (nr. cat. 17, 29, 37) și un exemplar Dressel 24 (nr. cat. 20) în contextul (6).

TABEL 2
TIPURILE DE AMFORE DIN FORTIFICAȚIE

Context	B	C	C-D	Dressel 24
0			1	
1	1			
3	4 (3)	6 (1)		
4	4 (4)	7 (5)		(1)
5	2 (2)	1	1	
6	5 (3)	3 (2)		1
TOTAL	**16**	**17**	**2**	**2**

În contextul (4) - corespunzător unei depuneri mai lente: 4 B (nr. cat. 13-15, 27), **7 C** (nr. cat. 3, 6, 9-11, 30, 33) și un exemplar posibil Dressel 24 (nr. cat.19).

In contextul (3) - **4 B** (nr. cat. 2, 18, 25, 28) și **6 C** (nr. cat. 5, 7, 8, 31, 34, 36).

Două exemplare au fost identificate în contexte nerelevante pentru discuția noastră (nr. cat. 22, 32)

2.4. Funcționalitate și elemente de datare. În privința datării fortificației se pot lua în discuție doar amforele descoperite în *fossae.* M. Brudiu considera că se poate stabili o cronologie în detaliu a fortificației pe baza amforelor descoperite în trei niveluri diferite de umplere a șanțurilor. Astfel, autorul citat a ajuns la concluzia că fortificația în cauză a durat aproape două secole: prima fază corespunzând unei fortificații timpurii din timpul domniei lui Traian, cele două faze ulterioare fiind atribuite unui depozit de amfore (Brudiu 1980, 319; Brudiu 1981, 62-65; Brudiu 1998, 210 fig. 1, Brudiu 2002 (2003), 128-129, Brudiu 2004, 125-126.). Autorul amintit a reluat aceste ipoteze în mai multe studii, acestora alăturându-li-se și unele contribuții care vedeau în mod diferit funcționalitatea fortificației. Spre exemplu, C. Croitoru are opinii mai nuanțate decât autorul săpăturilor privind funcționalitatea acestei fortificații, însă ipotezele sale sunt adaptate aceleiași cronologii eronate. Acesta este de părere că fortificația în cauză a avut rolul unui turn de semnalizare, dată fiind vizibilitatea bună la nivelul confluenței Siretului cu Dunărea, situație considerată a fi similară cu cea din zona Porților de Fier (Gudea 2001, nr. 11a-c, 12a-j), iar în fazele ulterioare aceasta ar fi avut un rol comercial (explicația fiind dată de numărul mare de torți de amfore descoperite în șanțurile fortificației, rezultate potrivit autorului citat din ruperea intenționată a acestora ca semn al impozitării amforei respective) (Croitoru 2004, 85). Faptul că mânerele amforelor se rupeau mai frecvent decât altă parte a recipientului nu trebuie să surprindă, cauzele putând fi greutatea amforelor respective sau modalitea tehnică prin care toarta se aplică pe corpul recipientului! Din statistica realizată în cursul cercetărilor noastre, mânerele nu au o pondere foarte însemnată în comparație cu restul fragmentelor de amfore descoperite, fapt reieșit și din eșantioanele

publicate de M. Brudiu (Brudiu 1980, fig. 3-6; Brudiu 1981, fig. 1-4)[22].

Identificarea amforelor în mai multe niveluri de umplere a șanțurilor nu poate constitui însă un argument pentru stabilirea unei cronologii a fazelor fortificației, în lipsa stratigrafiei interne. În cursul cercetărilor noastre am putut observa că pe escarpele șanțurilor nu se disting urmele activităților curente de întreținere de către soldații din garnizoană, în unele porțiuni escarpele distingându-se cu dificultate, porțiunile superioare ale acestora prăbușindu-se imediat după abandonarea fortificației[23]. Așadar, amforele descoperite în urma cercetărilor arheologice, mai vechi sau mai recente, în șanțurile acestei fortificații, au o proveniență reziduală. Întrucât această greșeală de interpretare a fost preluată cu mai multe ocazii, mă văd nevoit să le amintesc autorilor în cauză două aspecte. Contextele arheologice din șanțurile unei fortificații sunt rezultatul unor depuneri aluvionare, colmatări ale escarpelor și (sau) artefacte provenite din reziduuri. Complexele arheologice sau straturile nederanjate din interiorul acestora reprezintă de obicei intervenții ulterioare funcționării șanțurilor, sau rare excepții, cum însă nu este cazul de față. În nici un caz succesiunea stratigrafică dintr-o *fossa* nu poate asigura cronologia fortificației.

Trebuie făcută delimitarea cât se poate de clară față de un castru de marș, întrucât dimensiunile mici ale acestei fortificații nu permit o astfel de atribuire. Înțelegem, așadar, prin *fortificație temporară*, un loc de garnizoană care a funcționat o perioadă restrânsă de timp. Argumentația se bazează, după cum am amintit, exclusiv pe observațiile arheologice efectuate în șanțurile fortificației, singurele elemente care s-au mai păstrat din aceasta. Deschiderea șanțurilor este destul de mare, raportându-ne la dimensiunile fortificației, fapt care ar putea fi explicat dacă am lua în considerare funcționarea sa pe post de castru de antrenament. Eventualul rol strategic al fortificației poate fi discutat în detaliu în contextul altor descoperiri similare din regiune. Viitoarele interpretări rezultate din analizarea aerofotogramelor ar putea aduce date suplimentare privind această ipoteză.

Pe baza analizei amforelor identificate în interiorul șanțurilor, singurele artefacte descoperite, nu se poate oferi o cronologie mai restrânsă a acesteia. Acceptând că frecvența lor cea mai mare este pe durata secolului al II-lea, consider că nu este exclus ca fortificația să fi funcționat în prima jumătate a secolului respectiv[24].

Fortificația se încadrează în tipul fortificațiilor de mici dimensiuni care pot adăposti un grup de soldați în anumite avanposturi, cu misiunea de a supraveghea vaduri, drumuri sau un punct cu o anumită importanță. În aceste circumstanțe, o *vexillatio* putea fi trimisă în vecinătatea garnizoanei, loc în care putea staționa o centurie sau un număr variabil de soldați. Sursele documentare indică faptul că asemenea vexilații puteau fi detașate chiar pentru un anumit număr de ani[25].

2.5. Analogii. Asemenea mici fortificații (*fortlets*) au fost semnalate în Britannia începând cu perioada imediat următoare cuceririi și până în cursul secolului IV p.Chr. Cel mai timpuriu exemplu este la Martinhoe, unde detașamentul care a staționat aici avea probabil misiunea de a supraveghea Canalul Bristol (trei clădiri din interior indicau o garnizoană formată din 80 soldați și un ofițer). În secolul II p.Chr., câteva mici fortificații de acest tip au fost construite în sudul Scoției în timpul ocupației lui Antoninus Pius, spre

[22] Trebuie menționat însă că materialul citat nu poate fi inclus în statistici întrucât a fost publicat selectiv.

[23] Zona a fost puternic afectată de lucrările de taluzare cauzate de amenajarea pantei sudice a Platului Tiglina în scopul construirii șoselei de centură. Arealul amintit a fost terasat, astfel încât aproximativ o treime din fortificație a fost complet distrusă, întreaga porțiune păstrată fiind nivelată cu un plug de mare adâncime. Din acest motiv nu am putut sesiza dacă stratigrafia din interiorul fortificației a fost complet distrusă sau aceasta nu mai poate fi sesizată datorită caracterului temporar al fortificației.

[24] Nu se poate exclude așadar funcționarea ei chiar în timpul domniei lui Traian, apoi, odată cu amplele construcții care au avut loc în castrul de la Barboși și cu realizarea valul Galațiului, în timpul domniei lui Hadrian (Gostar 1965, 146; vezi și Croitoru 2004, 90), această mică fortificație ar fi putut fi dezafectată.

[25] Breeze 1983, 43. Pentru o privire de ansamblu vezi și Welfare, Swan 1995, 1-27, iar ca sinteză diagrama p. 12-13.

exemplu Barburgh Mill, cele două barăci ale sale putând găzdui, de asemenea, o centurie[26].

Cele mai apropiate analogii din Dacia - calculat după dimensiunile fortificațiilor - sunt Abrud (40 x 50) (Moga, Mesaroşiu 1981, 141-9; Gudea 1997, nr.20), Boița (45 x 50) (Lupu 1961, 411-422; Gudea 1997, nr. 46), Săpata de Jos (35 x 40) (Tudor 1978, 298-299; Gudea 1997, nr. 59), iar din Moesia Superior, micile fortificații din în zona Porților de Fier (Gudea 2001, nr. 11a-c, 12a-j).

În acest context mi se pare interesant de semnalat prezența unor relativ numeroase avanposturi sau castre de marş în *Barbaricum*, la nordul sectorului dunărean, cuprins între castrele *Flavianis* (Mautern) în Noricum şi *Brigetio* (Komárom) în Pannonia Superior, majoritatea acestora fiind legate însă de războaiele marcomanice (Kandler, Vetters 1986, 231-247). Cel mai relevant exemplu în acest sens îl constituie *Kelamantia* (Iža-Leányvár) - avanpostul castrului de la *Brigetio* (Komárom) – nu numai pentru că s-a bucurat de numeroase studii publicate, în urma unor cercetări arheologice recente[27], dar şi datorită faptului că situația de aici poate fi considerată o bună analogie pentru strategia adoptată pentru sectorul Galați-Barboşi.

3. NECROPOLA[28]. În vederea diagnosticării stării de conservare a complexelor funerare am sondat întreg arealul prin 28 secțiuni: S1 – S4, S6-S21 (50 x 1,5 m), S.22, S.23 (20 x 2 m), S.24 – S.28 (zona mormintelor M1 – M4, vezi fig. 19/2). Acestea au fost amplasate cât mai uniform pe suprafața necropolei; excepțiile datorându-se impedimentelor întâlnite pe teren (dependințe sau zone iremediabil distruse în urma activităților antropice recente).

Zona în care complexele funerare nu au fost afectate este limitată spre vest de marginea platoului, începând cu curba de nivel +33. Astfel, atât în marginea nordică a sitului (respectiv în capătul vestic al S.19, prin identificarea complexului M 5), cât mai ales în partea sud-vestică a platoului, am identificat şapte morminte aparținând epocii romane: două morminte de incinerație au fost distruse în urma excavărilor mecanice din anul precedent (M 6 şi M 7).

Complexele funerare (M 1 – M 4) au fost identificate pe o suprafață de aproximativ 60 m^2 în partea sud-vestică a platoului (fig. 19/2); zona investigată prin secțiunile S.2, S.24 - S.28, Cas. A şi Cas B. Este foarte probabil ca în această zonă să mai fie un anumit număr de complexe funerare, avându-se în vedere densitatea mare a acestora în zona investigată, cât şi faptul că de la această cotă lucrările de amenajare - realiazate în urmă cu peste două decenii - nu au constat în terasări (care au distrus aproape în totalitate necropola), ci în nivelări de suprafață (fapt care a afectat mai mult construcțiile supraterane ale complexelor, cum ar fi, probabil, mantaua tumulilor amintiți în literatura de specialitate).

În afara mormintelor au putut fi sesizate trei complexe arheologice distruse aproape integral, din care am recuperat doar materialul arheologic. Datele arheologice au fost total irelevante datorită gradului scăzut de prezervare al acestora:

Cpl. 1 (Localizare: fig. 3/N 18; S.10, □ 19-20; ad = 0,35-0,45) (nr. cat. 80-82, fig. 25/80-82; nr. cat. 84, fig. 25/84)

Cpl. 2 (Localizare: fig. 3/N 18; S.10, □ 21; ad = 0,60 m) (nr. cat. 38, fig.17/38; nr. cat. 39, fig. 17/39; nr. cat. 41, fig. 17/41; nr. cat. 42, fig. 17/42).

Cpl. 3 (Localizare: fig. 3/ I 18; S.19, □ 15-17, ad. = 0,50 m) (nr. cat. 44, fig. 17/44; nr. cat. 49, fig. 17/49; nr. cat. 51, fig. 18/51; nr. cat. 55, fig. 18/55)

Gropile mormintelor se conturează imediat sub stratul vegetal, începând cu adâncimea de 0,35 - 0,50 m. Partea superioară a mormintelor M 1 – M 4 a fost deranjată, fapt

---

[26] Pentru discuții despre garnizoana acestui fort vezi Breeze 1974, 147 sqq; Breeze 1993, 505-510. Barăcile erau protejate de un *murus caespiticius* şi un singur şanț – Breeze 1983, 45 fig. 33, 34. *Milecastles* şi *milefortlets* de pe Valul lui Hadrian şi Valul lui Antoninus sunt versiuni mai mici ale acestor fortificații. Cele de pe Valul lui Hadrian par să ofere găzduire pentru 80 sau 32 soldați care aveau misiunea să păzească porțile valului şi să supravegheze porțiunea corespunzătoare a valului (Breeze 1983, 43-46). Pentru o repertoriere a acestor fortificații din Germania şi Raetia, vezi Schönberger 1985, 490-493.

[27] Pentru referințe bibliografice mai recente, Kuzmová, Rajtár 2003, 194-196; Kuzmová, Rajtár 2003a, 197-198.

[28] Pentru date privitoare la necropola de la Barboşi vezi: Sanie 1981, 81-84; Dragomir 1991, 237-245; Dragomir 1996, 525-534.

care poate explica mobilierul funerar destul de sărăcăcios. M 5 şi M 7 au fost în mare parte distruse, din M 6 păstrându-se doar inventarul acestuia şi sporadice urme de cenuşă şi cărbune.

3.1. Catalogul mormintelor

Abrevierile utilizate: L = lungime; l = lățime; Ad. = adâncime la gura gropii; ad. = adâncime la baza gropii.

M 1 (ardere pe loc). Localizare: fig. 3/S.18; S.2, c. 5, Cas. A şi Cas. B (fig. 20).

Groapă arsă de formă rectangulară (etajul inferior)[29], cu pereții albiați în secțiune, groapă cu treaptă; L = 2,10 m; l = 1,14 m; L = 1,74 m; l = 0,60 m (etaj inferior); Ad = 0,45 m; ad = 0,65 m. Orientare: N – S

Pereții gropii sepulcrale sunt înroşiți în urma arderii puternice atât în partea superioară, cât şi la baza acestora (gros. 5-6 cm), în interior fiind solidificați (gros. 2-3 cm).

Umplutura gropii sepulcrale: pământ de culoare brună, cu pigmenți de culoare galbenă, puține oase calcinate (se constată lipsa cărbunelui şi a cenuşii). Oasele calcinate au fost răvăşite probabil în urma intervenției secundare asupra complexului, putând fi recoltate şi cântărite: 44,183 g. Starea precară de conservare a complexului nu permite formularea unor considerații suplimentare.

Mobilier funerar: o căniță (nr. cat. 56; fig. 20/56), trei urcioare (nr. cat. 57-59; fig. 20/57), un vas miniatural (nr. cat. 60), un fragment de ceramică neidentificabil ca tip (nr. cat. 61).

M 2 (ardere pe loc?). Localizare: fig. 3/S.18; S.25, c. 1 – 2 (fig. 21).

Groapă arsă de formă rectangulară, cu pereții albiați în secțiune; L = 1,90 m; l = 0,80 m; L = 1,68 m; l = 0,60 m (etaj inferior); Ad = 0,24 m; ad = 0,54 m. Orientare: ENE – VSV.

Pereții gropii sepulcrale sunt înroşiți în urma arderii puternice atât în partea superioară, cât şi la baza acestora (gros. maxim 5 cm), în interior fiind solidificați (gros. 2-3 cm). Umplutura gropii sepulcrale: pământ de culoare brună cu pigmenți de cărbune. În partea de NV a mormântului se observă o concentrare de resturi cinerare (amestec cu cărbune, oase calcinate, cenuşă, fragmente ceramice arse). Oasele calcinate care au putut fi recuperate cântăresc 21,746 g.

Mobilier funerar: o cupă (nr. cat. 62, fig. 21/62), trei urcioare (nr. cat. 63-65), o oală (nr. cat. 66, fig. 21/66) şi un cui (nr. cat. 67, fig. 21//67).

M 3 (inhumație). Localizare: fig. 3/S.18; S.24, c.3 (fig. 22).

Groapă de formă rectangulară; L = 1,90 m; l = 0,60 m; Ad = 0,52 m; ad = 1,50 m. Orientare: NV – SE

Resturi osteologice umane[30]**.** Cea mai mare parte a oaselor analizate prezintă spărturi datorate în general distrugerilor recente.

Din cauza faptului că o parte din fragmentele osoase nu au putut fi recuperate întregi, s-au putut efectua numai câteva măsurători. Principalele dimensiuni craniene sunt: diametrul antero-posterioar maxim (gl – op) = 154,26 mm, diametrul transvers maxim (eu – eu) = 137,11 mm şi înălțimea craniului[31] (b – au) = 85,11 mm. Aşadar, avem de a face cu un individ caracterizat printr-un craniu foarte scurt şi foarte îngust. Pe baza acestor diametre, s-au putut calcula următorii indici: indicele cranian orizontal (88,88), indicele vertico-longitudinal (55,17) şi indicele vertico-transvers (62,07). În funcție de aceşti indici, putem preciza că individul are un craniu hiperbrahicran, camecran şi tapeinocran, adică foarte rotund şi mic. În aceste condiții considerăm că dispunem de informații insuficiente pentru a încerca o încadrare de ordin tipologic.

Vârsta defunctului a putut fi calculată pe baza dentiției. Conform acesteia, avem de a face cu un infans II (Ubelaker 1978, 47, fig. 62). Cu excepția a doi incisivi, sunt prezenți un total de 38 de dinți[32]. Vârsta fragedă a

[29] Mormântul a fost distrus datorită excavărilor mecanice care au constat în nivelări de suprafață

[30] Gabriel Vasile, Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național de Cercetări Pluri-disciplinare, Calea Victoriei 12, 030026 București, antropologie@mnir.ro.

[31] Lipsa foramenului occipital ne-a împiedicat să măsurăm înălțimea craniului între punctele ba-b.

[32] Numărul ridicat de dinți este datorat faptului că sunt prezenți şi unii dintre dinții deciduali, dublați de cei permanenți. Dintre incisivi, lipsesc doi de la nivelul maxilarului. Caninii sunt prezenți integral, toți

individului nu a putut conduce la precizarea sexului. De asemenea, nu au fost identificate elemente de patologie.

Mobilier funerar: Inel de argint, având în montură o gemă (*jaspis galben*), reprezentând o *aquila* purtând în cioc o cunună. piesa se afla lângă falangele mâinii dreapte a defunctului(nr. cat. 64) şi patru piroane: trei au fost identificate în zona craniului, dispuse aproape liniar (nr. cat. 69-71, fni; fig. 22/69-71), iar unul în zona picioarelor.

M 4 (inhumație). Localizare: fig. 3/S.18; S.24, c.2 (fig. 23).

Groapă de formă rectangulară; dimensiuni la gura gropii: L = 2 m; l = 1,20 m; dimensiuni la baza gropii: L = 1,50; l = 0,80 m; Ad = 0,45 m; ad = 1,40 m. Orientare: NV – SE.

Scheletul a fost descoperit pe latura de vest (scurtă) a mormântului şi aparține unui sugar, poziția nefirească a acestuia datorându-se intervențiilor ulterioare asupra mormântului. Lângă craniu se afla o căniță şi o cochilie; piroane aparținând sicriului şi fragmente din vas, fiind descoperite pe latura estică a gropii; conservarea oaselor scheletului este modestă, astfel încât calculat după lungimea probabilă a scheletului (60 cm.) suntem de părere că vârsta copilului nu putea depăşi un an!

Dimesiunile gropii sunt specifice unui mormânt de adult. Pe baza faptului că scheletul sugarului a fost depus pe latura scurtă a acesteia, restul fiind afectată de o intervenție ulterioară (jefuire), presupunem că acest complex a fost un mormânt dublu, cu analogie în necropola de la *Micia*[33].

În interiorul gropii mormântului a fost identificat un fragment atipic de ceramică lucrată cu mâna şi decorat cu striuri, fiind antrenat dintr-un nivel anterior (nr. cat. 85).

Mobilier funerar: Căniță (fragmentară întregibilă, nr. cat. 72; fig. 23/72), şase piroane (nr. cat. 73-78; fig. 23/73-78) care au aparținut sicriului în care a fost depus defunctul. (datorită oxizilor depuşi pe piroane se păstrează urme de lemn).

M. 5. Localizare: fig. 3/ J 17; S.19, c. 1. (fig. 24/A).

Groapă arsă de formă rectangulară; L = 1,60 m; l = 0,65 m (dimensiuni parțiale); Ad. = 0,35 m, ad. = 0,62 m; Orientare: E – V. Pereții gropii sepulcrale sunt înroşiți în urma arderii puternice atât în partea superioară, cât şi la baza acestora (gros. 4-5 cm), în interior fiind solidificați (gros. 2-3 cm).

Starea precară a complexului nu permite formularea altor considerații. În interiorul gropii mormântului a fost identificat un fragment atipic de ceramică lucrată cu mâna şi decorat cu striuri, fiind antrenat dintr-un nivel anterior (nr. cat. 86).

M. 6. Localizare: fig. 3/R 9 (fig. 24/B).

Mormânt de incinerație distrus aproape integral. S-au putut observa doar câteva pete sporadice de cenuşă şi pământ ars, fără a se putea stabili fie şi parțial vreo limită a complexului.

Mobilier funerar: numeroase fragmente provenind de la un urcior (nr. cat. 79; fig. 24/79).

M. 7. Localizare: fig. 3/R 12 (incinerație - distrus parțial). S-a păstrat în proporție de aproximativ 1/3 din complex. Dimesiuni parțiale 1,60 x 0, 30 m (Ad. = 0,15, ad. 0,50 m). Pereții gropii sepulcrale sunt înroşiți în urma arderii puternice atât în partea superioară (grosime 16 cm !), cât şi la bază (grosime 6 cm). Adâncimea păstrată în interior 0,28 m. Orientare aprox. E-V?. În profilul realizat se poate presupune o treaptă (?). Din datele care au putut fi înregistrate putem presupune realizarea unei arderi pe loc a defunctului. Nu s-au păstrat elemente din mobiliarul funerar.

permanenți, având rădăcinile aproape conturate (se formează complet între 12-15 ani). Premolarii sunt în număr de 16 (opt deciduali şi opt permanenți). Premolarii permanenți posedă rădăcini care nu s-au conturat semnificativ (se formează între 12-13 ani pentru P_3 şi între 12-14 ani pentru P_4). Premolarii deciduali cad în jurul vârstei de 9-11 ani (p_3) şi 10-12 ani (p_4) – Olivier 1960, 184. În cazul molarilor sunt prezenți atât M_1 (4), cât şi M_2 (4) şi M_3 (4), ultimii fiind reprezentați doar de coroanele acestora (Gabriel Vasile).

[33] Floca 1941, 46 - mormânt dublu: un adult şi un copil, depuşi în mormintele construite în acelaşi timp. Deşi nu au fost construite din acelaşi material, mormintele au fost, potrivit autorului, legate organic unul de celălalt (dimensiunile mormântului mare 1,90 x 1 m; dimensiunile mormântului mic 1,25x 0,50 m).

3.2. Ceramica descoperită în morminte se încadrează din punct de vedere tipologic în formele frecvent întâlnite în cadrul mobilierului funerar utilizat în timpul Principatului din provinciile danubiene. În acest sens pledează numeroasele analogiilor regăsite pe spații extrem de largi.

Fragmentele de ceramică lucrată cu mână au fost descoperite în complexe distruse, fiind amestecate cu ceramică romană. Încadrarea tipologică a acestora este greu de realizat în condițiile în care au putut fi recuperate doar fragmente de mici dimensiuni, neputând realiza asocieri dintre diferite motive decorative, nici corelări cu alte artefacte. Parte din aceste fragmente (nr. cat. 82-86) au analogii în spațiul Dunării de Jos foarte probabil în epoca bronzului[34].

3.3. Analogii. Întrucât arealul pe care au fost identificate mormintele M 1 – M 4 a fost nivelat, ca de altfel întreaga necropolă de la Galați, nu putem preciza dacă aceste complexe au făcut parte sau nu dintr-un anume tumul (tumulul care ar fi putut suprapune aceste morminte nu putea să aibă un diametru mai mic de 6 m – vezi fig. 19.2). Potrivit descrierilor schițate în publicațiile în care au fost amintite aceste descoperiri au fost menționate mai multe complexe de acest tip.

Caracteristica mormintelor de incinerație: groapa prezintă urme de arsură până la înroşirea pereților (grosime 3-5 cm), inclusiv în partea inferioară a complexului, situație consemnată în cazurile mormintelor M 1, M 2, M 5, M 7). Aceeaşi situație a fost consemnată şi în cazul unor morminte cercetate la o aproximativ 500 metri de limita nordică a castrului de la Barboşi[35]. Cele mai apropiate analogii pentru mormintele din necropola de la Galați sunt următoarele: pentru M 1 şi M 7 – *Carsium* (Buzdugan et al. 2000, 432, 436 fig. 7/2 - M2 T3), *Noviodunumi* (Simion 1984, 82, 490 pl. VII/3,4 - tip c), *Histria*[36], iar pentru M 2 şi M 5 - *Carsium*[37], *Histria*[38].

Pentru concluzii generale pivitoare la aceste tipuri de morminte, precum şi date statistice şi aspecte legate de conexiunea dintre mormintele cu groapa în trepte şi amenajările tumulare (cazuri care pot fi doar presupuse pe baza cercetărilor noastre în necropola de la Galați) spațiul Moesiei Inferior şi al Thraciei oferă numeroase analogii (Vulćeva 1998, 644-653, Simion 2004, 73-75).

Artefactele identificate în cinci dintre cele şapte morminte identificate se datează între finalul secolului I p.Chr. şi până cel mai probabil mijlocul secolului III p.Chr. Luând în considerare faptul că în cazul celor mai timpurii exemplare am operat cu analogiile oferite de prototipurile acestora, trebuie luat în calcul faptul că preluarea producției acestora în mediul provincial a fost făcută după un anumit interval de timp. Indiciile privind datarea mormintelor, după inventarul păstrat al acestora, conduc cu precădere spre secolul II p.Chr., continuând şi pe durata celui următor.

După indicațiile şi cartările lui V. Pârvan, necropola de la Barboşi s-ar fi întins în special în zona nordică a castrului (Pârvan 1913, 19 fig. 9). Distanța dintre tumulii de la Barboşi şi cei cartați în cartierul „Dunărea” (Brudiu p. 210 fig. 1) ar fi de aproximativ 700 metri (fig. 1.2). Porțiunea în care tumulii sau alte complexe funerare nu au fost cartate este tocmai zona cea mai joasă din vecinătatea Bălții Cătuşa, în care începând cu perioada modernă a fost amenajată şoseaua Galați-Tecuci (Brăila) cu ramnificație spre Barboşi şi calea ferată. Dacă ne raportăm la întinderea necropolelor similare din arealul învecinat (*Noviodunum* (Simion 1984, 482-485 pl. I – III), *Carsium* (Buzdugan et al. 200, 426 fig. 1) sau *Histria* (Alexandrescu 1966, 138 fig. 11) şi admițând ca posibilă distrugerea unor complexe din vecinătatea arterelor de circulație

---

[34] Brudiu 1970, 514 fig. 2 (Vânători – epoca bronzului), 515 fig. 4/10 (Tulucești - Hallstatt); Berciu, Morintz, Roman 1973, pl. 1/1,3,10,12; pl. 3/ 2; pl. 10/3; pl. 12/13; Brudiu 1985, 235-248; Brudiu 1991, 228 fig. 6/8 (Jidileni-Frumuşița - nivel de tranziție Basarabi-Babadag); Brudiu 2003b (harta p. 88 fig. 1 şi vas cu striuri p. 89 fig. 2/1).

[35] Dragomir 1991, 237 = Dragomir 1996, 525; ”incinerat pe loc, într-un rug individual, cu multă arsură roşie-cărămizie, cenușă, oase umane calcinate şi cărbune de lemn” – datare II-III p.Chr.

[36] Alexandrescu 1966, 203 fig. 43 - XXXVI.2; vezi p. 255 - discuția tipului JAaVI (ruguri-morminte în groapă de ardere în trepte).

[37] M1 T2 (Buzdugan et al. 2000, 430, 434 fig. 6/3), M3 T2 (Buzdugan et al. 2000, 430, 434 fig. 6/1), M1 T3 (Buzdugan et al. 2000, 432, 436 fig. 7/1), M1 T4 (Buzdugan et al. 2000, 432-433, fig. 7/3).

[38] Alexandrescu 1966, 186 fig. 36 - XXXIV.1; 201 fig. 42 - XXXVI.1; vezi p. 253 – discuția tipului JAaV (ruguri-morminte în groapă de ardere ovală).

moderne, se poate vorbi de o singură necropolă, defăşurată de-a lungul drumului, care traversând vadul Dunării, trecea la Nordul de castrul de la Barboşi, urmând cursul Siretului în *Barbaricum*.

Cercetarea arheologică prezentată în acest material a avut un caracter de diagnostic în zona necropolei, ea nefiind exhaustivă nici în cazul fortificației. Odată precizată starea de conservare a complexelor şi cartarea corespunzătoare a acestora, se impune, pe lângă măsurile de protecție a rezervației arheologice, şi continuarea cercetărilor arheologice în special în arealul în care au fost investigate complexele M1 – M4, respectiv în zona fig. 3/ R-T 16-18.

Observațiile şi punctele de vedere exprimate în acest studiu au avut în vedere exlusiv evaluarea materialul provenit în urma cercetărilor arheologice din anul 2004. În viitorul apropiat se impune publicarea integrală a rezultatelor cercetărilor arheologice din acest sit, moment în care ipotezele ar avea şansa să fie înclocuite cu concluzii relevante care, înglobând şi situațiile semnalate la Barboşi, vor putea constitui repere importante privind romanitatea din zona Dunării de Jos.

4. CATALOG

Abrevierile utilizate în catalog sunt următoarele: ad. = adîncimea, S = secțiune, □ = carou, dm = diametrul maxim, db = diametrul bazei, dg = diametrul gurii, h = înălțime.

Pentru tipologia amforelor am folosit inițiala literei din tipolgia Šelov 1986 (B-C).

4.1. Fortificație

1. Amforă (întreagă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 3 m, context 15; dg = 5 cm, dm = 23 cm, db = 4,3 cm, h = 65,5 cm; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier; 5YR 7/6; corp piriform terminat cu un picior scurt şi inel de susținere, gât lung şi îngust care se lărgeşte spre partea inferioară, având o trecere lină spre umerii amforei; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară uşor alungită; torți profilate şi uşor arcuite sunt prinse în apropierea buzei şi la baza umărului amforei. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 12/1 (Fig. 8).**

2. Amforă (fragment din gură şi gât); S.5, *Fossa* 2, ad = 1,90-2,13 m, context 23; dg = 4,3 cm; pastă fină, conține oxizi de fier şi cuarț; 8,75YR 8/4; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară uşor alungită, gât lung. Tip B. Datare: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 12/2.**

3. Amforă (fragment din gură); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 2,10 m, context 14; dg = 7,7 cm; pastă fină, conține cuarț, calcit şi oxizi de fier; 7,5YR 8/6; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară uşor alungită. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 12/3.**

4. Amforă (fragment din gura şi gât); Fortificație: S.II, *Fossa* 3, ad = 1,20 m, context 36; dg = 5,5 cm, pastă fină, conține particule de cuarț şi calcit; 8,75YR 8/4; buza este profilată.. Tip B. Datare: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 12/4.**

5. Amforă (fragment din gura şi gât); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, ad = 1,90-2,13 m, context 23; dg = 6,3 cm; pastă fină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; 7,5YR 7/6; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară alungită. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 12/5.**

6. Amforă (fragment buză); Fortificație, *Fossa* 1, ad. = 2,10, context 14; dg. = 6,6 cm; pastă fină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; 5 YR 7/5; buza are forma unei caneluri uşor rotunjite. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 13/6.**

7. Amforă (fragment buză); Fortificație, S.4, *Fossa* 1, S.I, ad. = 1,65 – 1,85 m; context 13; dg. = 5,8 cm; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier şi spoaradic calcit; 7,5YR 7/6; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară alungită; Tip C. Datare: sec. II p.Chr.; **Fig. 13/7.**

8. Amfora (fragment buză); Fortificație, S.4, *Fossa* 1, S.I, ad. = 1,65 – 1,85 m; context 13; dg. = 6,4 cm; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier şi spoaradic calcit; 2,5Y 8/4; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară alungită; Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 13/8.**

9. Amforă (fragment din gură); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, ad = 2,40 m, context 24; dg = 6,5 m; pastă fină, conține particule de oxizi de fier, cuarț şi calcit; 8,75YR 8/4; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea

superioară alungită.. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 13/9.**

10. Amfora (fragment din gură); Fortificație, S.5, *Fossa* 2, ad. = 2,40; context 24; dg = 4,5 cm; pastă fină, conține particule de cuarț şi oxizi de fier; 7,5YR 7/6; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară alungită. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 13/10.**

11. Amfora (fragment din gură); Fortificație, S.5, *Fossa* 2, ad. = 2,40; context 24; dg = 4,7 cm; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier şi calcit; 7,5YR 7/6; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară alungită. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 13 /11.**

12. Amforă (fragment din gât şi din toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 3 m, context 15; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier, calcit, sporadic mică; 8,75YR 8/4; amforă cu gât lung, toarta ovală are două nervuri paralele poziționate lateral fată de mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 13/12.**

13. Amforă (fragment din gât şi din toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 2,10 m, context 14; pastă fină, conține oxizi de fier şi sporadic cuarț; 2,5YR 7/8; amforă cu gâtul lung şi două torți usor arcuite cu profil oval cu două nervuri dispuse lateral față de mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 13/13.**

14. Amforă (fragment din gâtul vasului de care este prinsă o toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, ad = 1,90-2,13 m, context 24; pastă fină, conține oxizi de fier, cuarț, particule grosolane de cărămidă pisată; 8,75YR 8/4; toarta ovală are două nervuri longitudinale lipite, dispuse asimetric față de mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 14/14.**

15. Amforă (fragment din gâtul vasului de care este prinsă o toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, ad = 1,90-2,13 m, context 24; pastă fină, conține cuarț şi oxizi de fier; 7,5YR 8/6; toarta semiovală are două şănțuiri longitudinale. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 14/15.**

16. Amforă (fragment din gâtul vasului de care este prinsă o toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 2, ad = 2,65 m, context 25; pastă fină, conține oxizi de fier, cuarț, sporadic calcit; 8,75YR 8/4; toarta, ovală are două şănțuiri longitudinale puțin pronunțate. Tip C - D. Datare: sec. II p.Chr. (există şi forme de tranziție între tipurile C şi D). **Fig. 14/16.**

17. Amforă (fragment din gât); Fortificație: S.II, *Fossa* 3, ad = 1,20 m, context 36 ; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier, sporadic calcit; 7,5YR 8/6. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 14/17.**

18. Amfora (fragment gât); Fortificație, S.4, *Fossa* 1, ad. = 1,65 m, context 13; pastă fină, conține particule de cuarț şi calcit; 8,75YR 8/4. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 15/18.**

19. Amforă (fragment gât); Fortificație**,** *Fossa* 1; ad. = 3 m, context 14; pastă fină, conține mică, calcit şi oxizi de fier; 2,5YR 5/8; baza gâtului unei amfore de mari dimensiuni de tip neidentificabil. Tip.Dressel 24 (?) – vezi nr. 20. **Fig. 15/19.**

20. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2; ad = 2,70 m, context 26; d. = 26 cm; pastă fină, conține particule de oxizi de fier, calcit şi sporadic mică; 2,5YR 6/8; toarta aproximativ rotundă. Tip Dressel 24[39]. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 15/20.**

21. Amfora (fragment toartă); Fortificație, S.4, *Fossa* 1, ad. = 3,85, context 16; pastă fină; conține particule de cuarț; 7,5YR 7/6; toarta ovală, are două nervuri longitudinale inegale dispuse asimetric față de mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/21.**

22. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.I, *Fossa* 1, ad = 0,40 m, context 11; pastă fină, conține particule de cuarț; 2,5Y 8/3; toarta ovală are două nervuri longitudinale, inegale, poziționate lateral fată de mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/22.**

23. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 2,70-2,80 m, context 16; pastă fină, conține particule de cuarț; 2,5Y 8/3; toarta ovală, are două nervuri longitudinale inegale, diferențiate printr-o incizie, dispuse asimetric față de mediană.

[39] Determinare Andrei Opaiț.

Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/23.**

24. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 2,70-2,80 m, context 16; pastă fină, conține particule de cuarț, calcit şi sporadic mică; 2,5Y 8/3; toarta ovală, are două nervuri longitudinale inegale dispuse asimetric față de mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/24.**

25. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 1,65 m, context 13 ; pastă fină, conține oxizi de fier şi cuarț; 8,75YR 8/4; toartă uşor arcuită cu profil oval cu o nervură laterală cu o incizie şi profil neregulat. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/25.**

26. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, carourile 18-19, ad = 2,65 m, context 25; pastă fină, conține oxizi de fier, cuarț, având porozități medii; 8,75YR 8/4; toarta este ovală are două nervuri longitudinale, inegale, diferențiate printr-o incizie. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/26.**

27. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, a = 1,90-2,13 m, context 24; pastă fină, conține oxizi de fier, cuarț, sporadic calcit; 8,75YR 8/4; toarta, ovală are două nervuri inegale separate de o incizie; o nervură are o muchie uşor vălurită. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/27.**

28. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 1,65 m, context 13; pastă fină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; toarta ovală în secțiune are două nervuri longitudinale inegale dispuse asimetric față de mediană ; 8,75YR 8/4. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/28.**

29. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.II, *Fossa* 3, ad =1 m, context 36; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier şi sporadic calcit; 8,75YR 8/4; toarta ovală, are două nervuri longitudinale inegale dispuse asimetric față de mediană. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 16/29.**

30. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, ad = 2,40 m, context 24; pastă fină, conține oxizi de fier, cuarț şi calcit; 8,75YR 8/4; toarta, semiovală are două nervuri longitudinale dispuse asimetric față de mediană. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 16/30.**

31. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 1,65-1,80 m, context 13; pastă semifină, conține particule de medii de calcit, oxizi de fier şi cuarț; 2,5YR 6/8; toarta este ovală in secțiune cu două şănțuiri longitudinale; toarta, ovală în secțiune are două nervuri longitudinale inegale dispuse asimetric față de mediană. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 16/31.**

32. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: C.4, ad = 0,20-0,30 m; pastă fină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; 8,75YR 8/4; toarta ovală are o nervură longitudinală de formă uşor neregulată. Tip C - D. Datare: sec. II p.Chr. (există şi forme de tranziție între tipurile C si D). **Fig. 16/32.**

33. Amforă (fragment de toartă); Fortificație: S.5, *Fossa* 2, ad = 2,40 m, context 24; pastă fină, conține oxizi de fier, cuarț, sporadic calcit şi particule fine de cărămizi pisate; 8,75YR 8/4; toarta, ovală in secțiune are o nervură longitudinală dispusă în proximitatea medianei. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 16/33.**

34. Amforă (fragment bază); Fortificație, *Fossa* 1, ad. = 1,65 – 1,85 m, context 13; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier şi calcit; 10YR 7/4; baza are suport inelar tronconic. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 16/34.**

35. Amforă (fragment din bază); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 2,65 m, context 16; db = 5 cm; pastă fină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; 5YR 8/4; baza are suport inelar tronconic. Tip B. Datare: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 16/35.**

36. Amforă (fragment din bază); Fortificație: S.I, *Fossa* 1, ad = 1,65-1,85 m, context 13; pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier şi sporadic mică; 7,5YR 8/6; baza are suport inelar tronconic. Amfore Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 16/36.**

37. Amforă (fragment din bază); Fortificație: S.4, *Fossa* 1, ad = 2,70-2,80 m, context 16; db = 3,8 cm; pastă fină, conține particule de cuarț şi calcit; 7,5YR 7/4; baza are

suport inelar tronconic. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 16/37.**

4.2. NECROPOLA[40]

38. Amforă (fragment din gura şi gât); Cpl. 2, S.10, □ 21; ad = 0,60 m; dg = 4 cm; pastă fină, conține particule de oxizi de fier, cuarț şi calcit; 10YR 8/4; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară uşor alungită, gât lung. Tip B. Datare: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 17/38.**

39. Amforă (fragment din gura şi gât); Cpl. 2, S.10, □ 21; ad = 0,60 m; dg = 5,8 cm; pastă fină, conține cuarț, calcit, mică, oxizi de fier şi sporadic mică; 5YR 7/6; buza are forma unei caneluri semicirculare cu partea superioară uşor alungită, gât lung. Tip B. Datare: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 17/39.**

40. Amforă (fragment din gât); S.7, □ 14-16, ad = 0,90 m; pastă fină, conține particule de oxizi de fier, calcit şi porozități maxim 3 mm; 8,75YR 8/4. Tip D. Datare: 1/2 sec. III p.Chr. **Fig. 17/40.**

41. Amforă (fragment de toartă); Cpl. 2, S.10, □ 21; ad = 0,50 m; pastă semifină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; 5YR 7/6; toarta este ovală are două nervuri longitudinale, inegale, în zona mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 17/41.**

42. Amforă (fragment de toartă); Cpl. 2, S.10, □ 21; ad = 0,50 m; pastă fină, conține particule de oxizi de fier şi sporadic calcit; 8,75YR 8/4; toarta ovală are o nervură longitudinală pronunțată în zona mediană. Probabil de Tip B. Datare probabilă: 2/2 sec. I p.Chr. – 1/2 sec. II p.Chr. **Fig. 17/42.**

43. Amforă (fragment de toartă); S.2, □ 10, ad = 0,40 m; pastă fină, conține particule de nisip, fragmente ceramice pisate; 7,5YR 7/6; toarta este ovală în secțiune, cu o şănțuire longitudinală mediană. Tip C - D. Datare: sec. II p.Chr. (există şi forme de tranziție între tipurile C si D). **Fig. 17/43.**

44. Amforă (fragment de toartă); Cpl. 3, S.19, □ 15-17, ad. = 0,50 m; pastă fină, conține particule de cuarț şi oxizi de fier; 5YR 7/6; toarta ovală, are o nervură longitudinală pronunțată situată în proximitatea medianei. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 17/44.**

45. Amforă (fragment de toartă); S.2, □ 10, ad = 0,40 m; pastă semifină, conține particule de oxizi de fier şi cuarț; 7,5YR 7/6. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 17/45.**

46. Amforă (fragment de toartă); S.1, ad = 0,20–0,30; pastă semifină, conține particule de oxizi de fier, cuarț şi sporadic calcit; 8,75YR 8/4; toarta este ovală are o nervură longitudinală în zona mediană. Probabil de Tip C. Datare probabilă: sec. II p.Chr. **Fig. 17/46.**

47. Amforă (fragment de toartă); Cpl. 3, S.19, □ 15-17, ad = 0, 85 m; pastă fină, conține particule de nisip, cărbune, are depuneri calcaroase pe suprafață, toarta este ovală în secțiune; 10YR 7/4; Tip C - D. Datare: sec. II p.Chr. (există şi forme de tranziție între tipurile C si D). **Fig. 17/47.**

48. Amforă (fragment de toartă); S.2, □ 10, ad =0,40 m; pastă fină, conține particule de calcit, mică şi oxizi de fier; toarta ovală; 7,5YR 7/4. Tip C - D. Datare: sec. II p.Chr. (există şi forme de tranziție între tipurile C si D). **Fig. 17/48.**

49. Amforă (fragment din bază); Cpl. 3, S.19, □ 15-17, ad = 0,50 m; db = 4 cm; pastă fină, conține particule de cuarț, calcit şi oxizi de fier; 7,5YR 8/6; baza are suport inelar tronconic. Tip C. Datare: sec. II p.Chr. **Fig. 17/49.**

50. Castron (fragment partea superioară), buză îngroşată, rotunjită, prevăzută cu o şănțuire pentru capac; S.7, □ = 41, ad = 0,85 m; dg = 20 cm; pastă fină conține particule de oxizi de fier şi calcit; 7,5YR 6/4; buza evazată. **Fig. 18/50**.

51. Oală (fragment partea superioară, buza vasului); Cpl. 3, S.19, □ 15-17, ad = -0,50; dg = 12 cm, pastă fină, conține particule de calcit şi mică; 10YR 8/3; buza este prevăzută cu o profilatură rotunjită în interior; **Fig. 18/51.**

52. Căniță (fragment partea inferioară); S.2, ad = 0,35 m; db = 4 cm pastă fină, conține particule sporadice de calcit şi mică; 7,5YR 6/4; baza tăiată drept, uşor profilată. **Fig. 18/52.**

[40] Le mulțumesc colegilor Alexandru Bădescu, Andra Samson, Sorin Oanță, dr. Adela Bâltâc şi Georgiana Ducman pentru sprijinul acordat în realizarea acestui catalog.

53. Căniță, (fragment partea inferioară); S.24, = 1-2, ad = 0,40 m; db = 4 cm; pastă fină conține calcit şi cuarț; 10YR 6/3,5; baza dreptă, uşor profilată; **Fig. 18/53.**

54. Vas (fragment bază); S.25, 1, ad. = 0,40 m; db = 2,3 cm; pastă fină; conține particule de cuarț şi sporadic calcit; 10YR 5/4; baza dreptă, uşor profilată; **Fig. 18/54.**

55. Oală cu torți; Cpl. 3, S.19, 15-17; dg = 25,3 cm; pastă grosieră, conține nisip şi pietricele de maxim 5 mm; 10R 5/6; buză rotunjită, uşor evazată, toarta aplatizată şi prinsă în dreptul buzei. **Fig. 18/55.**

Mormântul M 1

56. Căniță (două fragmente neîntregibile, partea superioară); dg = 8 cm; pastă fină conține particule de calcit; 10YR 8/2; buza este înclinată având două profilaturi interne, despărțită de corp printr-o canelură, gât foarte scurt. Tip Atlante 1/102. Datare: Prototipul său este forma produsă de atelierele din Italia Centrală pe tot parcursul secolului I p.C. și în primele decenii ale secolului al II p.Chr. (Ricci 1985, 267-8), fiind copiată de atelierele provinciale. **Fig. 20/56.**

57. Urcior (partea superioară); dg = 2,3 cm; pastă fină conține particule de calcit şi oxizi de fier; 5YR 7/6; angoba 2,5YR 3/2; buza teşită, trasă până la orizontală, triunghiulară în secțiune; gâtul îngust este prevăzut cu o puternică profilatură externă. **Fig. 20/57.**

Analogii la Histria (datare: sec. II p.Chr.) (Suceveanu 1982, 103, pl. 7/31, Suceveanu 2000, 147, pl. 69/21).

58. Urcior (fragmente din corp şi buză); pastă fină, conține particule sporadice de cuarț şi calcit; 2,5 Y 8/2,5, angoba 10YR 4,5/1; buza teşită, dreaptă şi îngroşată (asemănătoare cu nr. 61), unul din fragmente prezintă urmele torții, corpul prezintă profilaturi; urme de ardere secundară pe exterior.

59. Urcior (?) (patru fragmente de maxim 4 cm); pastă fină, conține particule de cuarț, oxizi de fier; 5YR 7/5; vasul are profilaturi; urme de ardere secundară pe exterior.

60. Vas miniatural (două mici fragmente din corp); pastă fină, caolinoasă, conține particule sporadice de cuarț şi calcit; 2,5Y 8/2,5.

61. Fragment obiect ceramică; pastă fină, caolinoasă, conține particule sporadice de cuarț; 2,5 Y 6,5/3.

Mormântul M 2

62. Cupă (fragmentară); dg = 13 cm; pastă fină, conține particule de calcit; 10 YR 6,5/2, angoba 7,5YR 3,5/1; buza rotunjită, uşor invazată, corp semisferic.

Imitație Dragendorff 40**,** datare prototip 170-230 p.Chr, **Fig. 21/62.**

63. Urcior (fragmente din corp); pastă fină, conține particule fine de curaț, calcit şi resturi vegetale; 2,5Y 6/1,5; urme de vopsea pe exterior; urme de ardere secundară pe exterior.

64. Urcior (patru fragmente din gât şi corp de maxim 6 cm); pastă fină, conține particule fine de cuarț şi calcit; 7,5YR 6/4; după forma gâtului se poate observa forma treflată a gurii; urme de ardere secundară pe exterior.

65. Urcior (fragmente din corp); 10YR 8/2,5; pastă semifină, săpunoasă/poroasă, conține particule de cuarț şi calcit, prezintă profilaturi numai în zona diametrului maxim; urme de ardere secundară pe exterior. Analogii: Robinson 1959, pl. 23 M 101, M 115 datare finalul sec. II p.Chr. – începutul sec. III p.Chr.; Dragomir 1996, 415 fig. 9/4.

66. Oală (fragment); dg = 11,5 cm; pastă sfină, conține oxizi de fier, cuarț, nisip cu pietricele maxim 3 mm, calcit; 2,5 YR6/5; buza îngroşată, toarta aplatizată şi prinsă în dreptul buzei. **Fig. 21/66.**

67. Cui fier (fragmentar), L = 4 cm. **Fig. 21/67.**

Mormântul M 3

68. Gemă de jaspis galben; Formă ovală, incastrată într-un inel de argint. Gema reprezintă un vultur cu aripile strânse şi capul intors spre dreapta. In cioc tine o cunună. Penajul este destul de bine realizat prin linii paralele incizate. Coadă stufoasă. Linia de bază este lungă şi subțire. Imaginea este destul de banală în repertoriul glipticii romane, fiind legată de iconografia lui Iupiter, vulturul – pasăre care îl însoțeşte pe zeul suprem – şi de simbolurile militare. Când vulturul ține in cioc un fulger sau este flancat de fulgere poate fi legat de Iupiter, pe când în cazurile în care ține

în cioc o cunună poate fi legat de imagistica insemnelor militare[41].

Analogii: o gemă din a doua jumătare a sec. I a.Chr. - începutul sec. I p.Chr., din pastă de sticlă şi care provine de la Xanten (Platz-Horster 1987, 51 nr. 95, pl. 18), o gemă din colecția Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta (Gesztelyi 2000, 74 nr. 221, 151 nr. 221: în locul liniei de bază este figurat un manunchiul de fulgere; piesă databilă în sec. II p.Chr.) şi una din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei României (Gramatopol 1974, 81 nr. 554, pl. XXVI/554; piesă databil în sec. II p.Chr.). Datare: secolul II p.Chr. **Fig. 22/68.**

69. Cui; fier (fragmentar); L = 5,4 cm. **Fig. 22/69.**

70. Cui; fier (fragmentar); L = 5,7 cm. **Fig. 22/70.**

71. Cui; fier (fragmentar); L = 5,5 cm. **Fig. 22/71.**

Mormântul M 4

72. Cupă (fragmentară); h = 8,3 cm, dm = 8,3 cm, dg = 6,5 cm, db = 3,5 cm; pastă fină conține particule de oxizi de fier şi calcit; 2,5YR 6/8; angoba 5YR 2,5/2; buza subțire, uşor înclinată spre exterior, demarcată de gât printr-o canelură fină, gâtul este foarte scurt, marcat printr-o nervură, corp globular cu pereți subțiri, baza îngustă, uşor profilată, toarta de secțiune ovală, prinsă sub buză şi pe diametrul maxim al corpului; urme de ardere secundară pe exterior.

Analogii: Atlante 1/122 (Ricci 1985, 267-8)[42], Barboşi (Dragomir 1996, 541-542, 565 fig. 11/2), *Carsium* (Buzdugan et al. 2000, 443 fig. 10/2,3), *Noviodunum* (Simion 1984, 86, 500 pl. XVI/3; Simion 1994-1995, 142 fig. 8a – databile pe durata secolului II p.Chr.), *Histria* (Suceveanu 2000, 104 nr. 33, pl. 43/33- de dimensiuni puțin mai mici – datare începând cu finalul secolului II p.Chr.; 105 nr. 39, pl. 43/39 – datare secolele II-III p.Chr.), *Tomis* (Lungu, Chera 1986, 91, 106 pl. V/54 – databil pe durata secolului II p.Chr.; Bucovală, Paşca 1991, 204 pl. VII – M 11 - sec. II-III p.Chr.), mormintele sarmatice dintre Prut şi Nistru[43]. **Fig. 23/72.**

73. Cui; fier (fragmentar); L = 8,4 cm. **Fig. 23/73.**

74. Cui; fier (fragmentar); L = 4,2 cm. **Fig. 23/74**

75. Cui; fier (fragmentar); L = 3,7 cm. **Fig. 23/75.**

76. Cui; fier (fragmentar); L = 3,6 cm. **Fig. 23/76.**

77. Cui; fier (fragmentar); d.c = 5,4 cm. **Fig. 23/77.**

78. Cui; fier (fragmentar); L = 5,1 cm. **Fig. 23/78.**

Mormântul M 6

79. Urcior (fragmentar reîntregibil); h = 18,8 cm, dg = 6,5 cm, dm = 13,2 cm, db = 6,5 cm, pasta fină conține particule de oxizi de fier şi calcit; 5YR 7/4; angoba 2,5YR 3/2; buza dreaptă, cu o profilatură pronunțată în exterior (demarcată la interior de găt), gâtul înalt şi larg este decorat de corp printr-o incizie; corp ovoidal decorat cu şase incizii în partea inferioară, baza inelară; toarta canelată, ataşată sub buză şi deasupra diametrului maxim; urme de ardere secundară pe exterior.

Analogii: *Carsiumm* (Buzdugan et al. 2000, 443 fig. 10/5, 451 - M 2, T 3 - complex datat la sfârşitul secolului I p.Chr.), Neptun (Iconomu 1968, 258, pl 37 - mormânt datat între finalul sec. I şi începutul sec. II p.Chr.), *Sucidava* (Popilian 1976, 98, pl. XLV/478 - mormânt datat în sec. II p.Chr.). **Fig. 24/79.**

***

80. Oală lucrată cu mâna (fragmente din buză şi gât); Cpl. 1; S.10, □ 19-20; ad = 0, 35-0,45 m; dg = 11,5 cm, pasta grosieră, conține particule de cuarț, calcit, oxizi de fier şi nisip cu pietricele de maxim la 4 mm; 10YR 7/3; oala este lucrată manual, modelarea fiind realizată foarte atent; buza uşor rotunjită este dreaptă şi evazată; corpul este uşor arcuit dând vasului aspectul unei “oale-borcan”; urme de ardere

[41] Îi mulțumesc dnei dr. Lucia Marinescu pentru sugestiile privitoare la determinarea gemei.

[42] Prototipul îl reprezintă forma, produsă de atelierele din Etruria şi Campania începând din perioada Flavienilor, dar având apogeul la sfârşitul secolului I şi începutul secolului II p.Chr.

[43] Destul de frecvent întâlnit în secolele II-III p.Chr. cf Grosu 1990, 144 - tip K 34.

secundară pe interior şi pe exterior. Pe gât se pot distinge striuri uşor oblice (de la stânga la dreapta) provenite probabil de la modelarea acestei porțiuni a vasului. **Fig. 25/80.**

81. Oală lucrată cu mâna (fragmente din corp şi bază); Cpl. 1; S.10, □ 19-20; ad = 0, 35-0,45; db = 8,5 cm; pastă grosieră, conține nisip şi pietricele; 2,5YR 6/6 (exterior), 10YR 8/1 (interior); pereți uşor arcuiți, fund drept; urme de ardere secundară pe interior şi pe exterior. **Fig. 25/81.**

82. Oală lucrată cu mâna (două fragmente de buză); Cpl. 1; S.10, □ 19-20; ad = 0, 35-0,45; dg = 13 cm; pastă grosieră; conține conține particule de calcit şi cuarț; 10YR 6/3,5; buză rotunjită, uşor evazată; buza decorată cu crestături; urme de ardere secundară pe interior şi pe exterior. **Fig. 25/82.**

83. Oală lucrată cu mâna (fragment de buză); S.25, □ 4, ad. = 0,40 m; dg = 11,5 cm; pastă grosieră; conține nisip şi pietricele de maxim 3 mm şi calcit; 10YR 4,5/1; buză uşor rotunjită, uşor evazată; buza decorată cu crestături; urme de ardere secundară pe interior şi pe exterior **Fig. 25/83.**

84. Vas lucrat cu mâna (fragment de buză)**,** Cpl. 1; S.10, □ 19-20; ad = 0, 35-0,45; pastă grosieră, conține pietricele de maxim 4 mm, calcit; buza, uşor evazată, terminată drept, este decorată cu două registre veriticale de incizii realizate cu unghia. **Fig. 25/84.**

85. Vas lucrat cu mâna (fragment atipic); **M 4**, pastă grosieră, conține particule de nisip fin; 5YR 6,5/6; pe pereții vasului se pot observa striuri**.**

86. Vas lucrat cu mâna (fragment atipic); **M 5**; pastă grosieră, conține particule de nisip, calcit; 7,5YR 7/5**.**

****

4.3. Resturile faunistice colectate din şanțurile fortificației constau din fragmente osoase provenite de la următoarele specii de animale: *Equus caballus* (cal), *Bos taurus* (vită domestică) şi *Ovis aries/Capra hircus* (ovicaprine). Fragmentele osoase prezintă un grad avansat de degradare, datorat condițiilor de mediu, umiditatea solului, prezența materiei vegetale din abundență, ca urmare, taxonomia nu este posibilă[44].

a. Un fragment de la o scapulă de *Equus caballus* (cal); *Fossa* 1 – context 16.

b. Fragmente dintr-un radius, respectiv dintr-un humerus al unui *Bos taurus* (vită domestică); *Fossa* 1 – context 16.

c. Un fragmentul provinit dintr-un astragal de *Bos taurus*, fragmente de vertebre toracice şi fragmente vertebrale provenind de la ovicaprine; *Fossa* 1 – context 13.

d. Un fragment de tibie (trei piese, spărturi recente), provenit de la un *Bos taurus* (vită domestică) şi un fragment de atlas, provenit d e la aceeaşi specie; *Fossa* 4 – context 46.

[44] Materialul a fost determinat de Marius Mircea Ignat, student al Facultății de Biologie, Universitatea din Bucureşti.

BIBLIOGRAFIE

Abadie-Reynal 1999 – C. Abadie-Reynal, *Les amphores romaines en Mer Noire (1er – 4e s.),* Y. Garlan (ed.), Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire, Aix-en-Provence, 1999, 255-264.

Alexandrescu 1966 – P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955-1961*, Histria II, E. Condurachi (ed.), Bucureşti, 1966, 133-294.

Ardeț 2006 – A. Ardeț, Amforele romane din Dacia romană, Cluj-Napoca (sub tipar).

Berciu, Morintz, Roman 1973 - D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Cultura Cernavoda II. Aşezarea din sectorul b de la Cernavodă.* SCIV 24, 3, 1973, 373-406.

Bichir 1973 – Gh. Bichir, Cultura carpică, Bucureşti, 1973.

Bjelajac 1996 – L. Bjelajac, Amfore Gornjo Mezijskog Podunavlja, Belgrad, 1996.

Braustein 2003 – I. Braustein, Întreprinzători evrei în Moldova. Catalogul documentelor aflate în Fondul Camerei de Comerț şi Industrie de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Iaşi I, Iaşi, Ed.Junimea, 2003.

Breeze 1983 – D. J. Breeze, Roman Forts in Britain, Aylesbury, 1983.

Breeze 1974 – D. Breeze, *The Roman Fortlet Barburgh Mill, Dumfriesshire*. Britannia 5, 1974, 130-162.

Breeze 1993 – D. Breeze, *The garrisoning of Roman Fortlets*, D. Breeze, B. Dobson, Roman Officers and Frontiers, Stuttgart, 1993, 505-510.

Brudiu 1970 – M. Brudiu, *Cercetări perieghetice în sudul Moldovei*, MCA 9, 1970, 511-528.

Brudiu 1976 – M. Brudiu, *O amforă cu ulei de măsline descoperită la Schela, jud. Galați,* Muzeul Național 3, 1976, 159-163.

Brudiu 1976a – M. Brudiu, *Un cavou roman descoperit la Galați*, SCIVA 27, 1976, 1, 85-96.

Brudiu 1980 – M. Brudiu, *Săpăturile de salvare din castellum de pământ (sec. II – III e.n.).* MCA 14, 1980, 314-320.

Brudiu 1981 – M. Brudiu, *Un castellum roman descoperit la Galați şi semnificația lui,* Danubius 10, 1981, 59-72.

Brudiu 1985 – M. Brudiu, *Informații noi privind epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, SCIVA 36, 1985, 3, 235-248.

Brudiu 1991 – M. Brudiu, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIVA 42, 1991, 3-4, 221-240.

Brudiu 1998 – M. Brudiu, *Drumul roman prin Moldova de Jos între intuiție şi realitățile arheologice*, Pontica 31, 1998, 217-225.

Brudiu 2003 – M. Brudiu, Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii – mărturii arheologice, Bucureşti, 2003.

Brudiu 2003a – M. Brudiu, *Galați, jud. Galați. Punct: cartier Dunărea,* CCA 2002 (2003), 128-129.

Brudiu 2003b – M. Brudiu, *L`époque du bronze dans la zone de sud de l`interfluve Prut-Siret – des osmoses culturelles*, C. Kacso (ed.) Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag, Baia Mare, 2003.

Brudiu 2004 – M. Brudiu, *Galați, jud. Galați. Punct: cartier Dunărea*. CCA 2003 (2004), 125-126.

Croitoru 2004 – C. Croitoru, Fortificațiile liniare romane în stânga Dunării de Jos (secolele I-IV p.Chr.) (I), Galați, 2004.

Croitoru 2004a – C. Croitoru, *Trupele romane de la Bărboşi (Galați). Note de lectură (II),* Istros 11, 2004, 159-72.

Bucovală, Paşca 1991 – M. Bucovală, C. Paşca, *Descoperiri recente în necropola romană de sud-vest a Tomisului*, Pontica 24, 1991, 185-236.

Buzdugan et al. 2000 – C. Buzdugan, D. Popovici, L. Bătrâna, A. Bătrâna, A. Murat, *Cercetările preliminare din necropola tumulară de la Hârşova (jud. Constanta),* Cercetări Arheologice 11, 2000, 2, 425-455.

Doruțiu-Boilă 1972 – Emilia Doruțiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, SCIV 23, 1972, 1, 55-58.

Dragomir 1981 – I. T. Dragomir, *Morminte romane într-un tumul la Tirighina-Barboşi în sudul roman al Moldovei,* Danubius 10, 1981, 73-114 = Dragomir 1996, 535-566.

Dragomir 1991 – I. T. Dragomir, *Descoperirea fortuită a unui mormânt tumular de incinerație de la Tirighina-Barboşi*, Pontica 24, 1991, 237-245 = Dragomir 1996, 525-534.

Dragomir 1996 – I. T. Dragomir, Monografia arheologică a Moldovei de sud, Danubius 16, 1996, 525-534.

Dressel – H. Dressel, Corpus Inscriptionum Latinarum, XV, 2, Berlin, 1899.

Dyczek 2001 – P. Dyczek, Roman Amphorae of the 1st-3rd Centuries AD Found on the Lower Danube. Typology, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warsaw, 2001.

Eiring, Lund 2004 – J. Eiring, J. Lund (eds.), Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002 (Monographs of the Danish Institute at Athens 5), Athens, 2004.

E**mpereur, Garlan 1986** – J.-Y. Empereur, Y. Garlan (éd.), Recherches sur les amphores grecques. Actes du colloque international (Athènes, 10-12 Septembre 1984), Athènes, Bulletin de Correspondance Hellénique. Supplément 13, 1986.

Erten et al. 2004 – H. N. Erten, D. Kassab Tezgör, I. R. Türkmen, A. Zararsiz, *The Typology and Trade of the Amphorae of Sinope. Archaeological Study and Scientific Analyses,* in Eiring, Lund, 2004, 103-115.

Floca 1941 – O. Floca, *Sisteme de înmormântare în Dacia Superioară romană*, Sargetia 2, 1941, 1-116.

Gesztelyi 2000 – T. Gesztelyi, Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica III, Budapest, 2000.

Gramatopol 1974 – M. Gramatopol, Les pierres gravées du Cabinet Numismatique de l'Académie Roumaine, Collection Latomus 138, Bruxelles, 1974.

Gostar 1965 – N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova şi cucerirea romană la nordul gurilor Dunării de Jos*, Apulum 5, 1965, 137-149.

Grosu 1990 – V. I. Grosu, Hronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja, Kišinev, 1990.

Gudea 1997 – N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialen zu seinen Geschichte*. Sonderdruck aus JRGZM 44, 1997, 1-113.

Gudea 2001 – N. Gudea, *Die Nordgrenze der römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer Geschichte (86-275 n.Chr.)*. Sonderdruck aus JRGZM 48, 2001, 1-118.

Iconomu 1968 – C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia şi Neptun*, Pontica 1, 1968, 235-268.

Jones 1975 - M. J. Jones, Roman Fort Defences to A.D. 117, BAR 21, Oxford, 1975.

Kandler, Vetters 1986 – M. Kandler, H. Vetters (eds.), Der römische Limes in Österreich. Ein Führer, Wien, 1986, 231-247.

Kovalevskaya 1998 – Ju. L. Kovalevskaya, *Svetloglониennyje Amfory I v. Po Chr. iz principia v Nove. Zasyp jamy No 4.* Novensia 11, 1998, 163-174.

Kuzmová, Rajtár 2003 – K. Kuzmová, J. Rajtár, *Iža Leányvár Fort*, Zs. Visy (ed), Roman Army in Pannonia. An archaeological Guide of the Ripa Pannonica, Pécs, 2003, 194-196.

Kuzmová, Rajtár 2003a – K. Kuzmová, J. Rajtár, *Iža temporary camps.* Zs. Visy (ed), Roman Army in Pannonia. An archaeological Guide of the Ripa Pannonica, Pécs, 2003, 197-198.

Lungu, Chera 1986 – V. Lungu, C. Chera, *Contribuții la cunoaşterea complexelor funerare de incinerație cu "rug-busta" de epocă elenistică şi romană de la Tomis*, Pontica 19, 1986, 89-111.

Lupu 1961 – N. Lupu, *Săpăturile de la Boița*, MCA 7, 1961, 411-22.

Moga, Mesaroșiu 1981 – V. Moga, V. Mesaroșiu, *Cercetări arheologice de la Abrud*, Apulum 18, 1981, 141-9.

Manacorda 1975 - D. Manacorda, *Proposta per una identificazione dell'anfora Dressel 24*, Archeologia Classica 27, 1975, 378-383.

Olivier 1960 – G. Olivier, Pratique Anthropologique, Paris, 1960.

Opaiț 1980 – A. Opaiț, *Considerații preliminare asupra amforelor romane şi romano-bizantine din Dobrogea*, Peuce 8, 1980, 291-327.

Opaiț 2003 – A. Opaiț, *P. Dyczek, "Roman Amphorae of the 1st -3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology", Warsaw 2001, pp. 387*, Archeologia (Warsawa) 54, 2003, 90-92.

Opaiț 2004 – A. Opaiț, Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th – 6th centuries AD, BAR IntSer 1274.

Panella 1986 – C. Panella, *Oriente ed Occidente: considerazioni su alcune anfore egee di eta imperiale a Ostia., Recherches sur les Amphores Grecques,* Empereur, Garlan, 1986, 609-636.

Paraschiv 2002 – D. Paraschiv, *Amfore pontice romane şi romano-bizantine în zona Dunării de Jo*s, Arheologia Moldovei 25, 2002, 165-207.

Paraschiv 2004 – D. Paraschiv, *Noi descoperiri arheologice de epocă romană la Măcin*, Peuce S.N. II (15), 2004, 143-152.

Pârvan 1913 – V. Pârvan, *Castrul dela Poiana şi drumul roman prin Moldova de Jos*, ARMSI, II. 36/4, 1913, 1-38 (14-27).

Petculescu 1982 – L. Petculescu, *Despre cronologia fortificațiilor romane de la Barboşi*, Pontica 15, 1982, 249-253.

Platz-Horster 1987 – G. Platz-Horster, Die antiken Gemmen aus Xanten I, Köln-Bonn, 1987.

Popilian 1976 – Gh. Popilian, Ceramica romană din Oltenia, Craiova, 1976.

Rădulescu 1976 – A. Rădulescu, *Amfore romane şi romano-bizantine din Scythia Minor*, Pontica 9, 1976, 99-114.

Ricci 1985 – A. Ricci, *Ceramica a pareti sottili*, in Atlante delle forme ceramiche II: ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero): (Enciclopedia dell’arte antica classica e orientale), Rome, 1985, 231-357.

Robinson 1959 – H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, The Athenian Agora V, Princeton–New-Jersey, 1959.

Sanie 1981 – S. Sanie, Civilizația romană de la est de Carpați şi romanitatea de pe teritoriul Moldovei, Iaşi, 1981, 75-111.

Săulescu 1991 – Gh. Săulescu, Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a cărei ruine se află în apropierea Galațiului, ed. 2, Iaşi, 1991.

Scorpan 1977 – C. Scorpan, *Contributions à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe-VIIe siècles) dans l’espace istro-pontique*, Dacia N.S. 21, 1977, 269-297.

Šelov 1986 – D. B. Šelov, *Les amphores d’argile claire des premiers siècles de notre ère en Mer Noire*, Empereur, Garlan, 1986, 395-400.

Schönberger 1985 – H. Schönberger, *Die römischen Truppenlager der frühen und mittleren Kaiserzeit zwischen Nordsee und Inn*, BRGK 66, 1985, 490-493.

Simion 1984 – G. Simion, *Descoperiri noi în necopola de la Noviodunum. Raport preliminar*, Peuce 9, 1984, 75–96, 481–502.

Simion 2004 – M. Simion, *Elemente de rit şi ritual funerar*, Alburnus Maior II, M. Simon, V. Apostol, D. Vleja, Monumentul funerar circular, Bucureşti, 2004, 69-86.

Suceveanu 1982 – Al. Suceveanu, Histria VI, Les thermes romains, Bucureşti, 1982.

Suceveanu 2000 – Al. Suceveanu, Histria X, Ceramica romană din secolele I – III p.Chr, Bucureşti, 2000.

Tudor 1978 - D. Tudor, Oltenia Romană[4], Bucureşti, 1978.

Țentea, Cleşiu 2005 - O. Țentea, S. Cleşiu, *Galați, jud. Galați. Punct: Cartier Dunărea*, CCA 2004 (2005), 153-157.

Țentea 2005 – O. Țentea, *Despre două puncte din sistemul defensiv roman de la Dunărea de Jos - semnalări şi ipoteze*, Argesis 14, 2005, 179-186.

Ubelaker 1978 – D. H. Ubelaker, Human Skeletal Remains, Anuals on Archeology 2nd edition, Washington, 1978.

Vnukov. 2004 – S. Yu. Vnukov, Pan-roman amphora types produced in the Black Sea Region, in Eiring, Lund 2004, 407-415.

Vulćeva 1998 – D. Vulćeva, *Tumular Burials in Thrace and Moesia Inferior and the Tumuli in other European Provinces*, The Thracian World at the Crossroads of Civilizations II (Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology), Constanța-Mangalia-Tulcea 20-26 May 1996 (ed. P. Roman), Bucharest, 1998, 644-653.

Welfare, Swan 1995 – H. Welfare, V. Swan, Roman Camps in England, London, 1995.

Zeest – I. B. Zeest, Keramiceskaia tara Bospora, MIA, 83, 1960.

MIA – (Materialî i issledovania po arheologii SSSR, Moscou–Leningrad).

LIST OF ILLUSTRATIONS*

Fig. 1.1. The Roman fortifications from the Danube bent area in the Principat period.
Fig. 1.2. The archaeological sites from Galați, Dunărea and Barboşi districts (after the mapping of Pârvan 1913, 19 fig. 9 and Brudiu 1998, 210 fig. 1).
Fig. 2. Galați, Dunărea district, the site plan (after Brudiu 1998, 210, fig. 1).
Fig. 3. Galați, Dunărea district, the archaeological research plan (April-July 2004).
Fig. 4.1. Trenches. Photo.
Fig. 4.2. Reconstruction of trenches.
Fig. 4.3. Artifacts discovered in trenches.
Fig. 5. Profilule S1-S5.
Fig. 6. The excavation plan from the fortlet area.
Fig. 7. Profile S.4 – S.5.
Fig. 8. Profile S.I – S.II.
Fig. 9.1. Fossa 1 – drawing.
Fig. 9.2. Fossa 2 – drawing
Fig. 10.1. Fossa 1 details - photo
Fig. 10.2. Fossa 3 details - drawing
Fig. 10.3. Fossa 3 details - photo
Fig. 10.4. The Northern corner of the fortlet - photo
Fig. 11.1. The archaeological researches plan from 2004 in the Roman fortlet
Fig. 11.2. The Roman fortlet plan according with the researches from 2004
Fig. 12-16. Amphorae discovered in the Roman fortlet
Fig. 17. Amphorae discovered on the cemetery surface
Fig. 18. Pottery discovered on the cemetery surface
Fig. 19.1. The archaeological researches plan from 2004 in the cemetery area
Fig. 19.2. The researches plan of graves M1 – M4
Fig. 20. Grave M1 – plan, inventory
Fig. 21. Grave M2 – plan, inventory
Fig. 22. Grave M3 – plan, inventory
Fig. 23. Grave M4 – plan, inventory
Fig. 24. Graves M5-M6 – plan, inventory
Fig. 25. Pottery discovered on the cemetery area

Ovidiu Țentea, Sorin Cleșiu
Muzeul Național de Istorie a României,
Calea Victoriei 12, sector 3, Bucureşti, cod poştal 030026, România
ovidiu_tentea@yahoo.com

* Fig. 1-3, 6, 11, 19 au fost realizate în colaborare cu Maria Magdalena Dușescu şi Dan Ştefan, cărora țin să le mulțumesc şi pe această cale pentru sprijinul constant acordat.

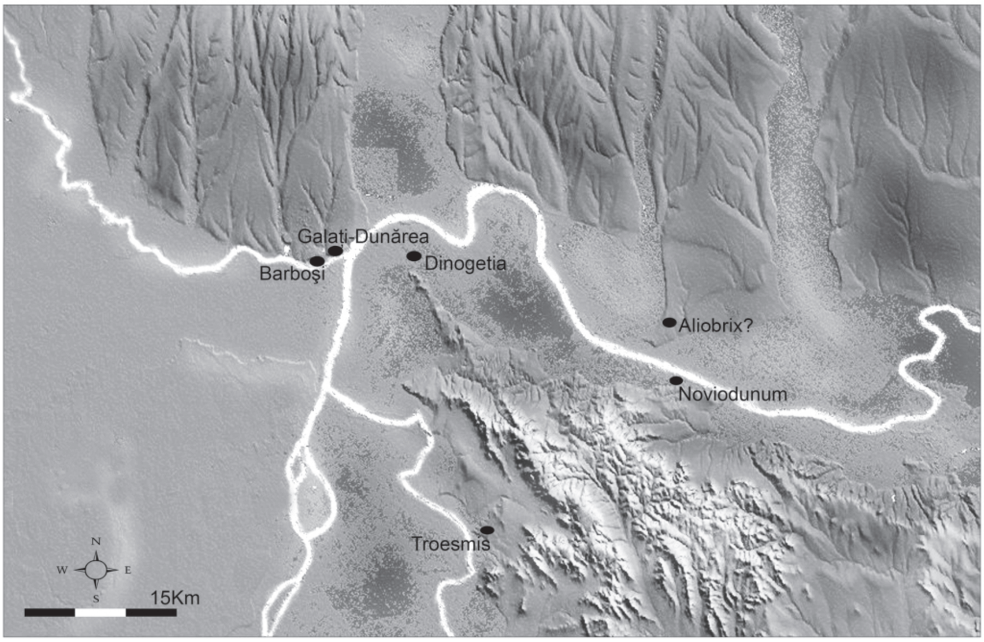

1.

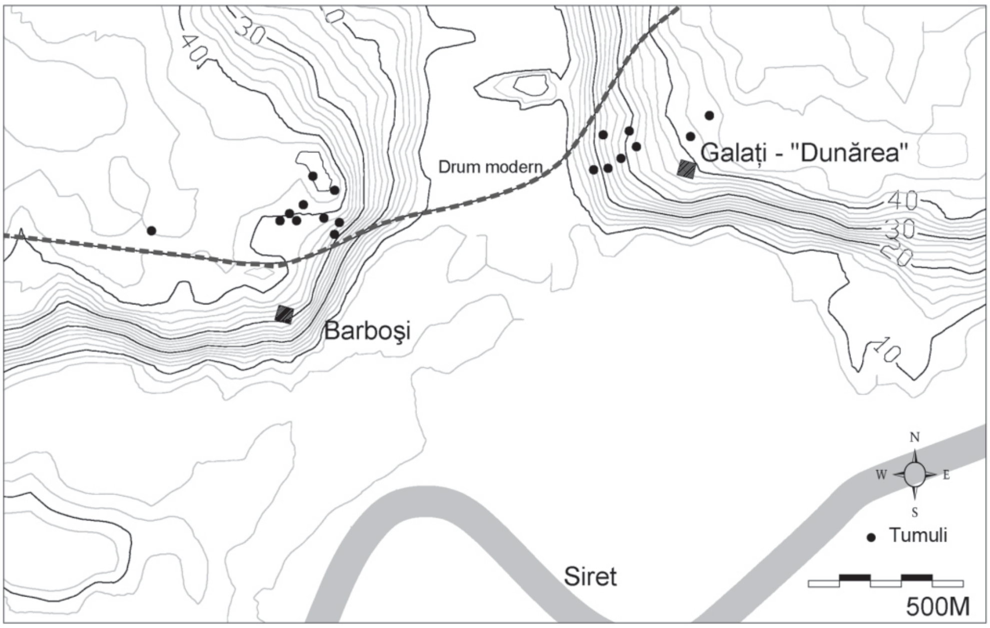

2.

Fig. 1. 1. Fortificaþiile romane din zona curburii Dunãrii în perioada Principatului,
2. Siturile arheologice Galaþi, cart. Dunãrea ºi Barboºi
(date prelucrate dupã cartãrile din Pârvan 1913, 19 fig. 9 ºi Brudiu 1998, 210 fig. 1)

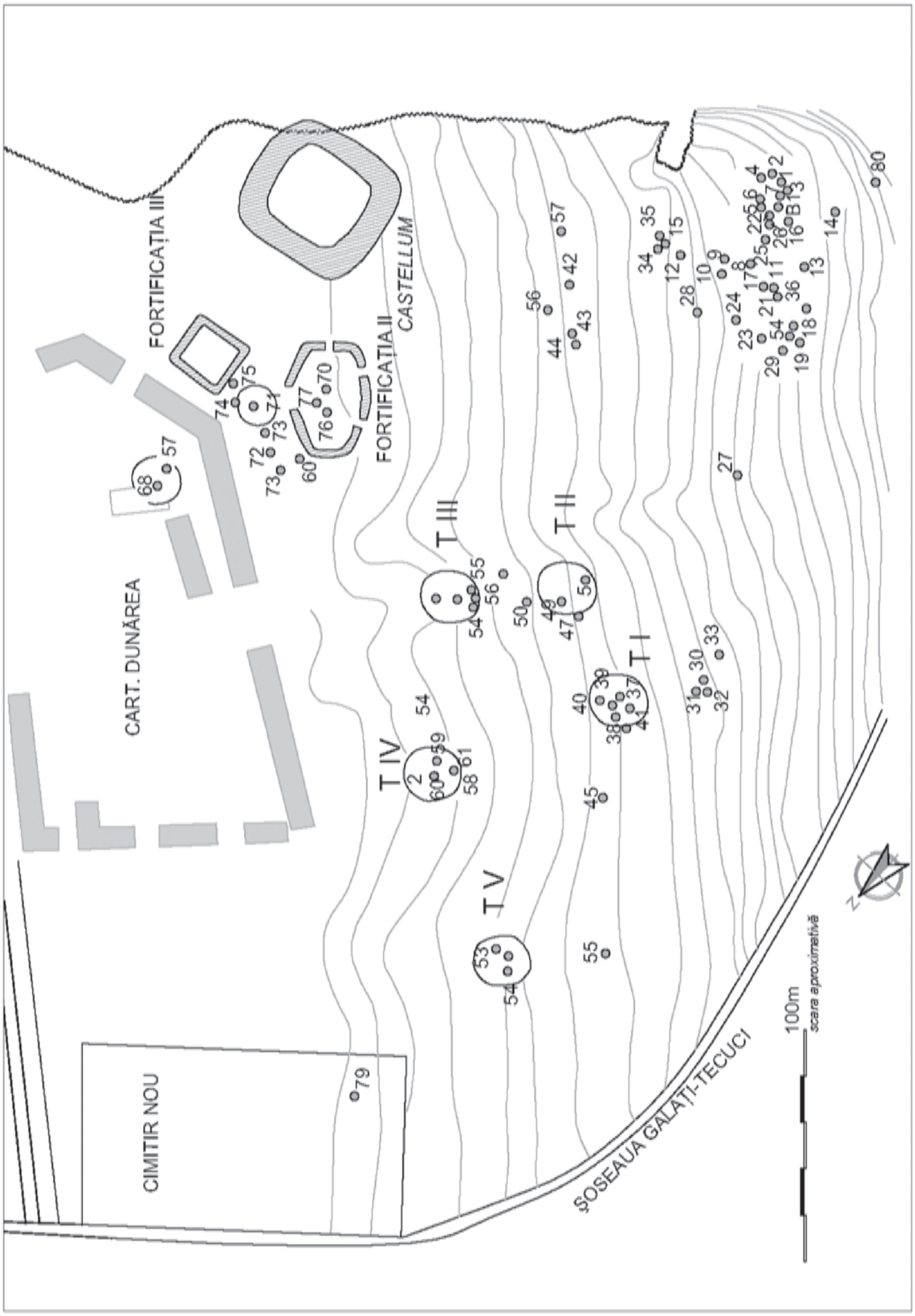

Fig. 2. Galaþi, cart. Dunãrea planul sitului (dupã Brudiu 1998, 210, fig. 1)

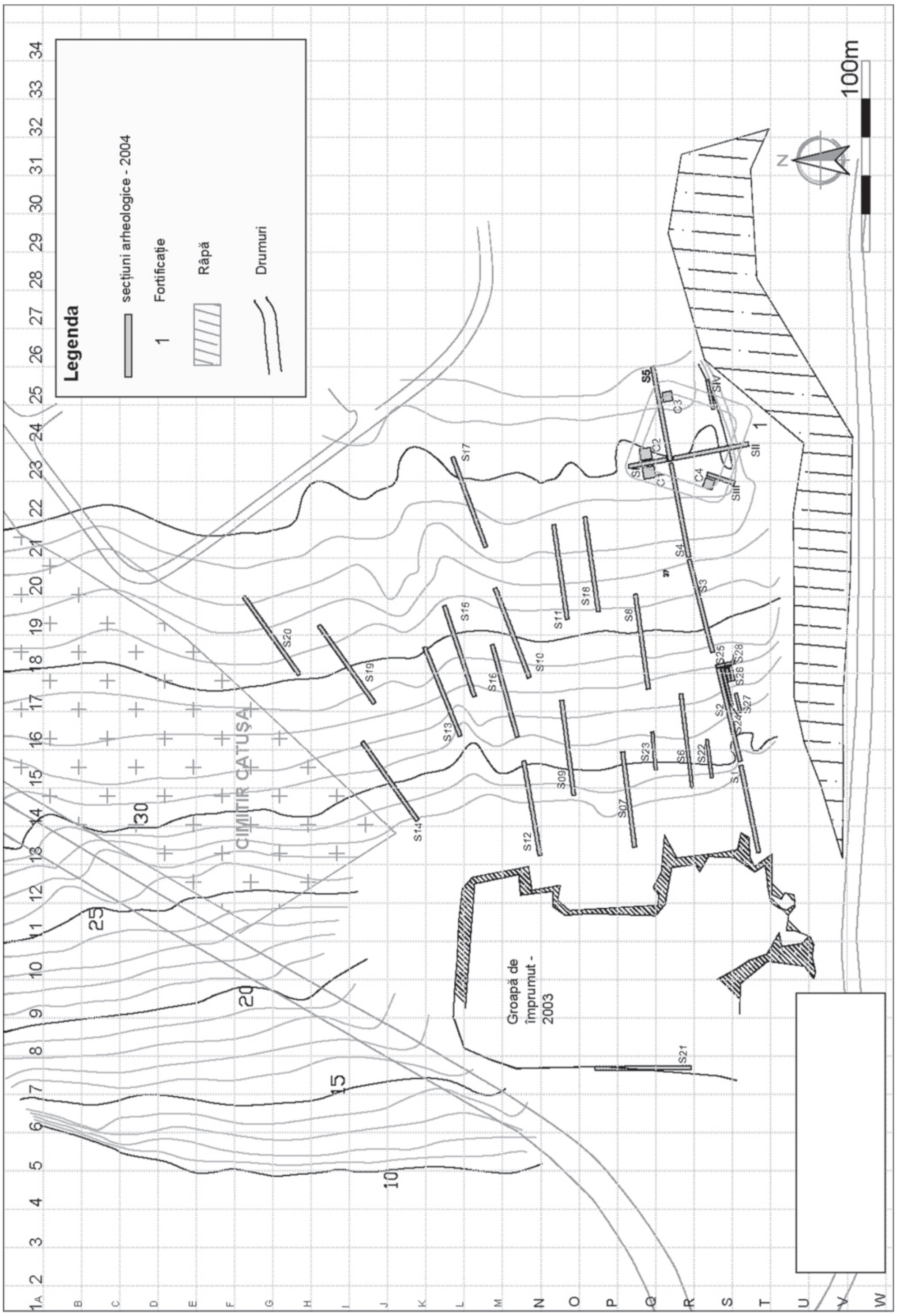

Fig. 3. Galaþi, cart. Dunãrea planul cercetãrilor arheologice (aprilie august 2004).

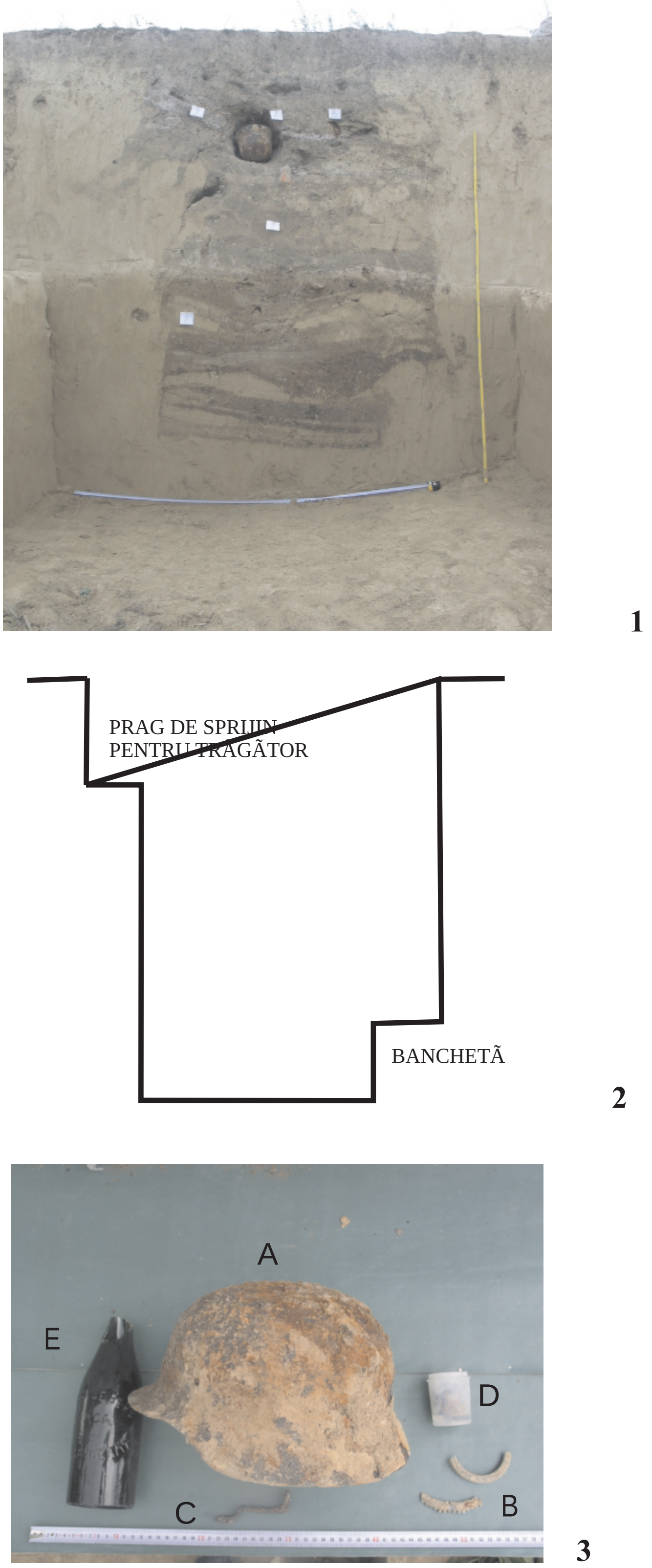

Fig. 4. 1. Tranºee - foto, 2. Reconstituire tranºee, 3. Artefacte descoperite în tranºee

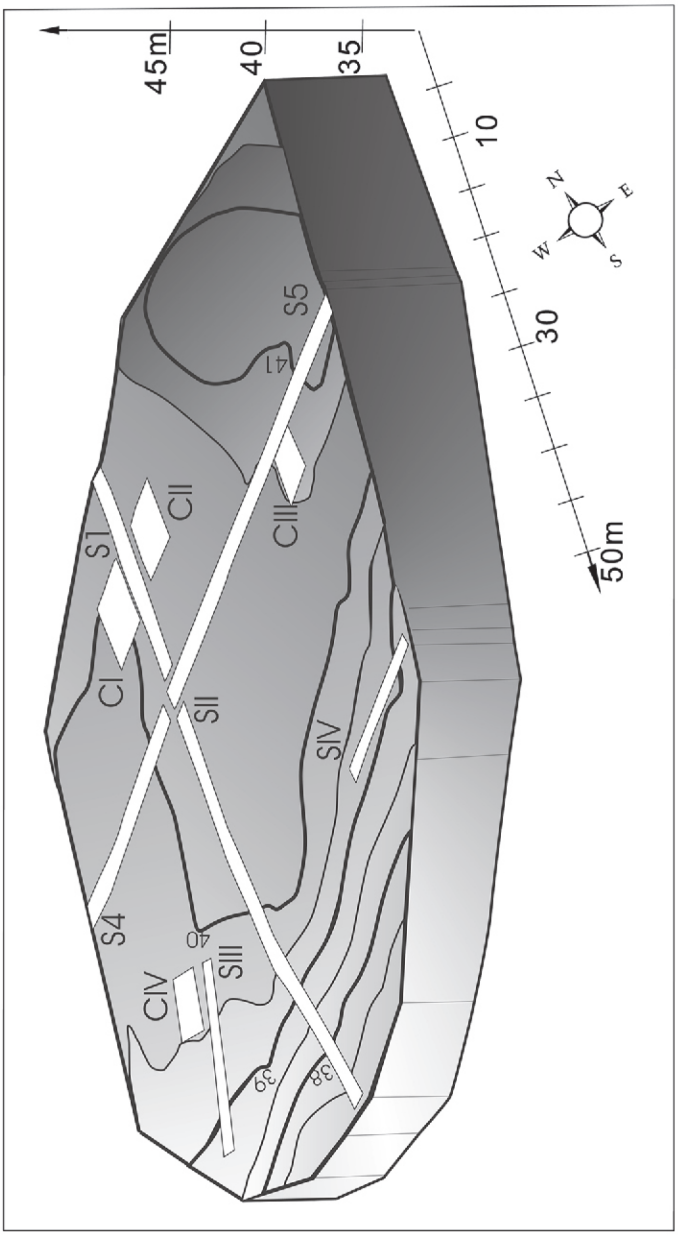

Fig. 6. Planul săpăturilor din arealul fortificației.

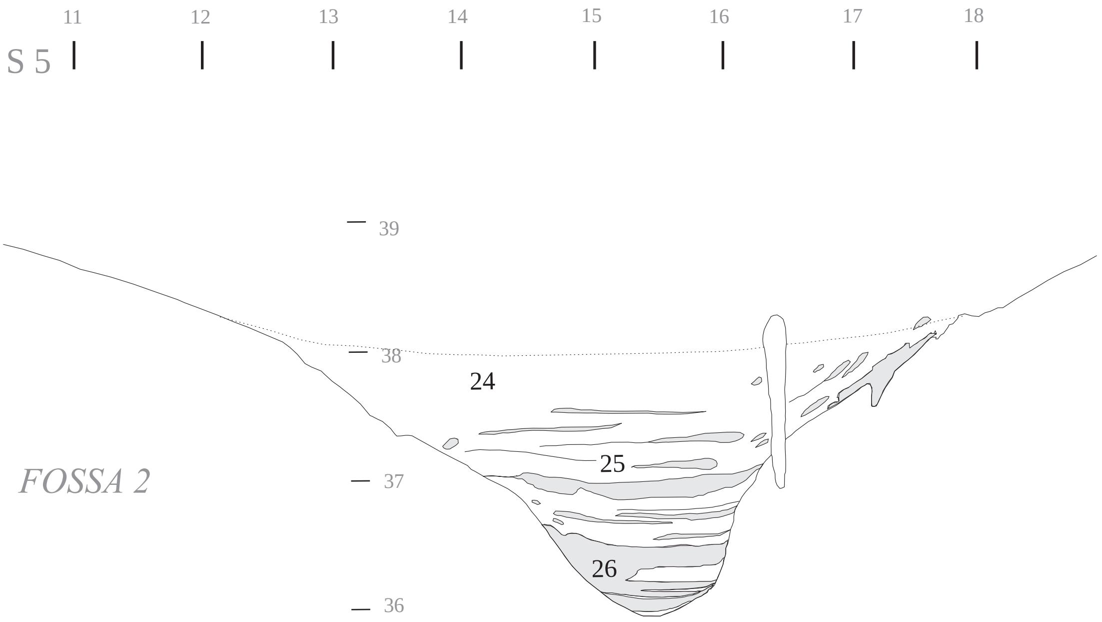

1.

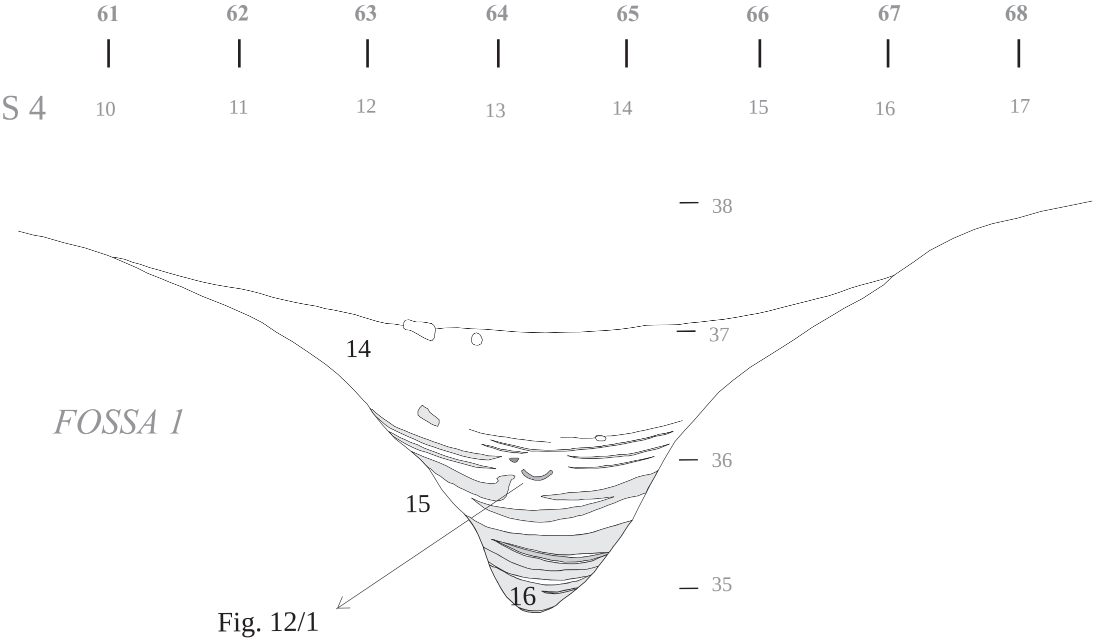

2.

Fig. 9. 1. Fossa 1 - desen, 2. Fossa 2 - desen.

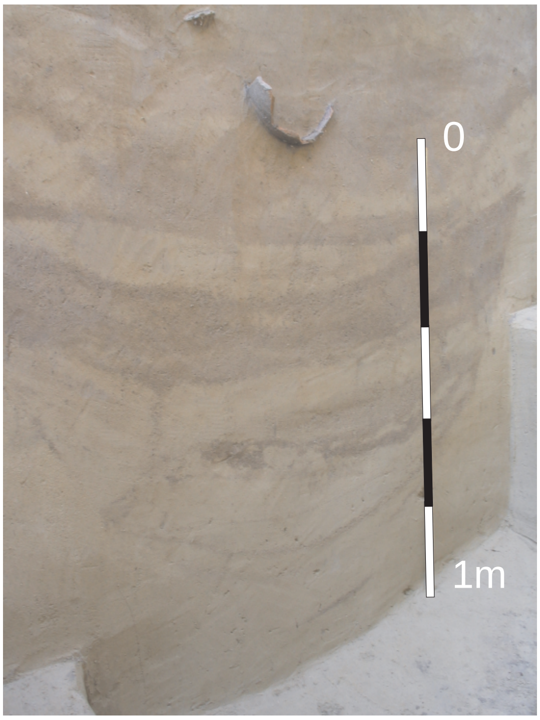

1

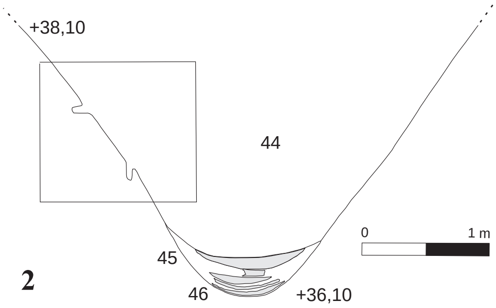

2

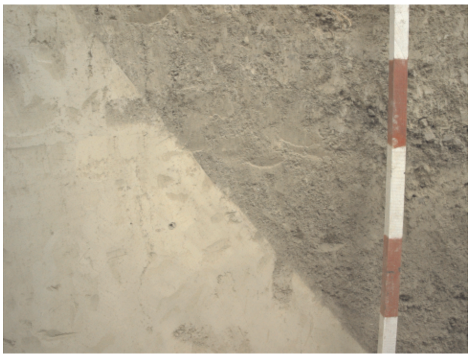

3

4

Fig. 10. 1. Detalii Fossa 1 - foto, 2. Detalii Fossa 3 - desen, 3. Detaliu Fossa 3 - foto, 4. Colţul nordic al fortificaţiei - foto.

1.

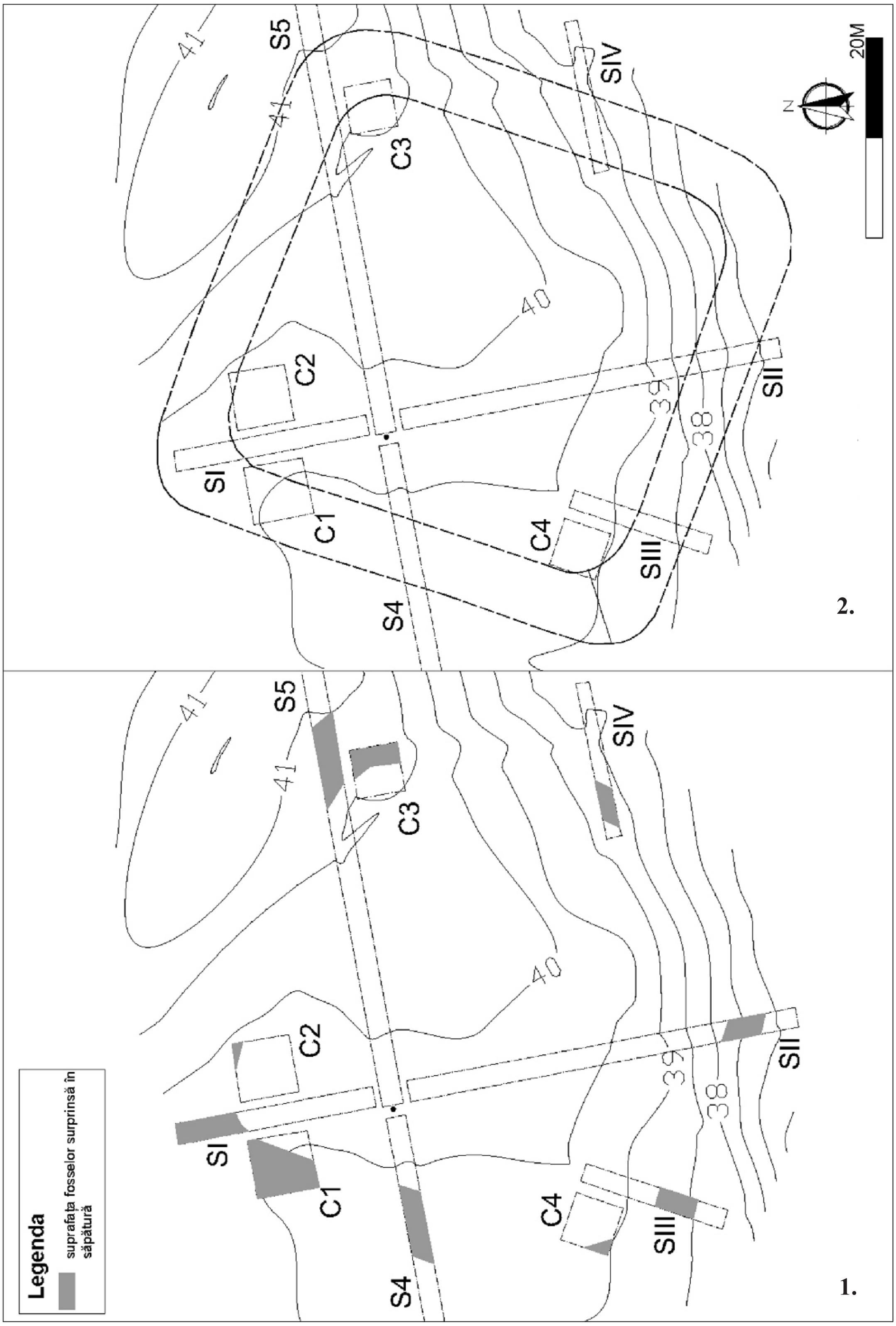

Fig. 11. 1. Planul cercetãrilor arheologice din anul 2004 în fortificaþia romanã,
2. Planul fortificaþiei romane potrivit cercetãrilor din anul 2004

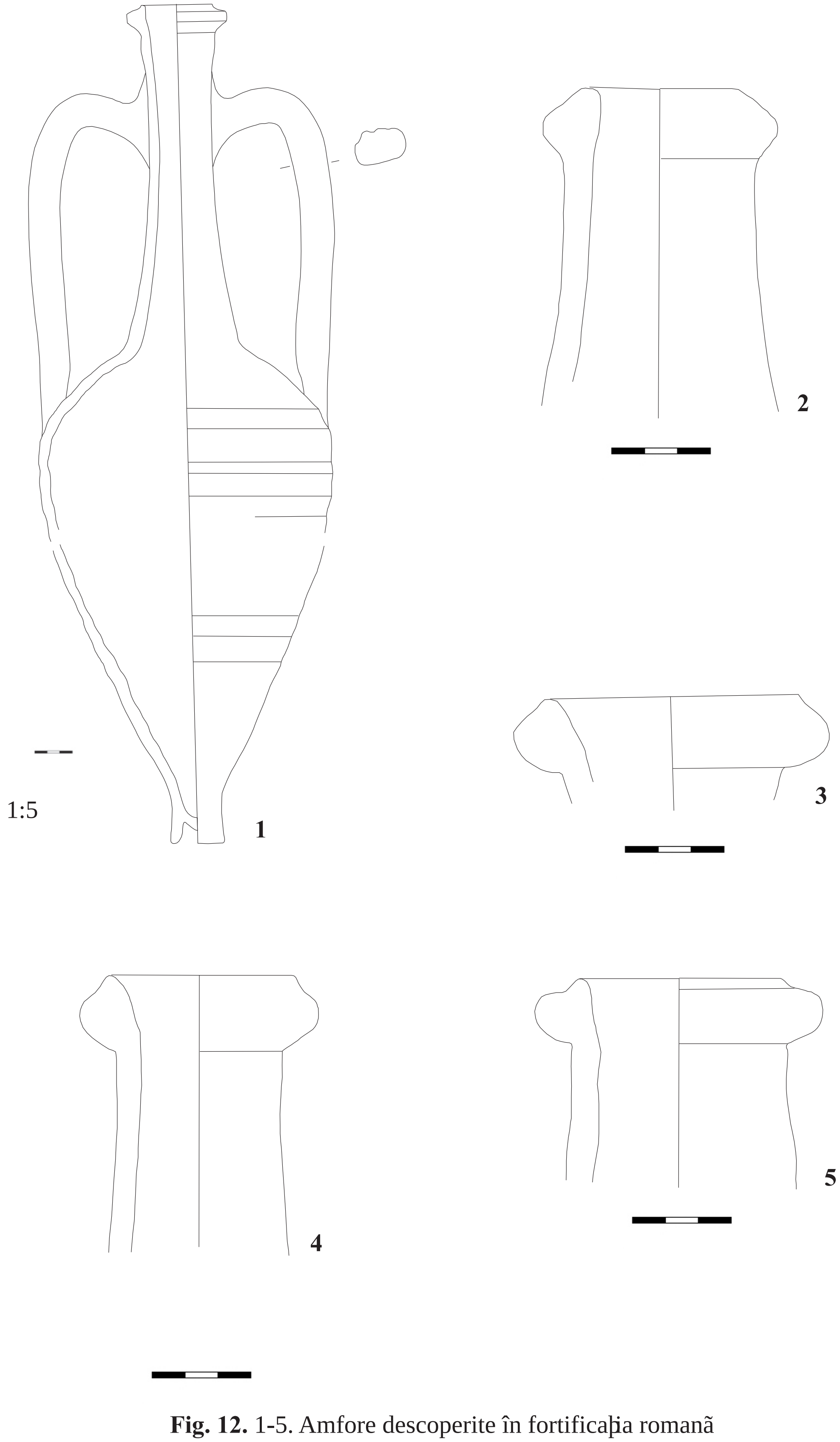

Fig. 12. 1-5. Amfore descoperite în fortificaţia romanã

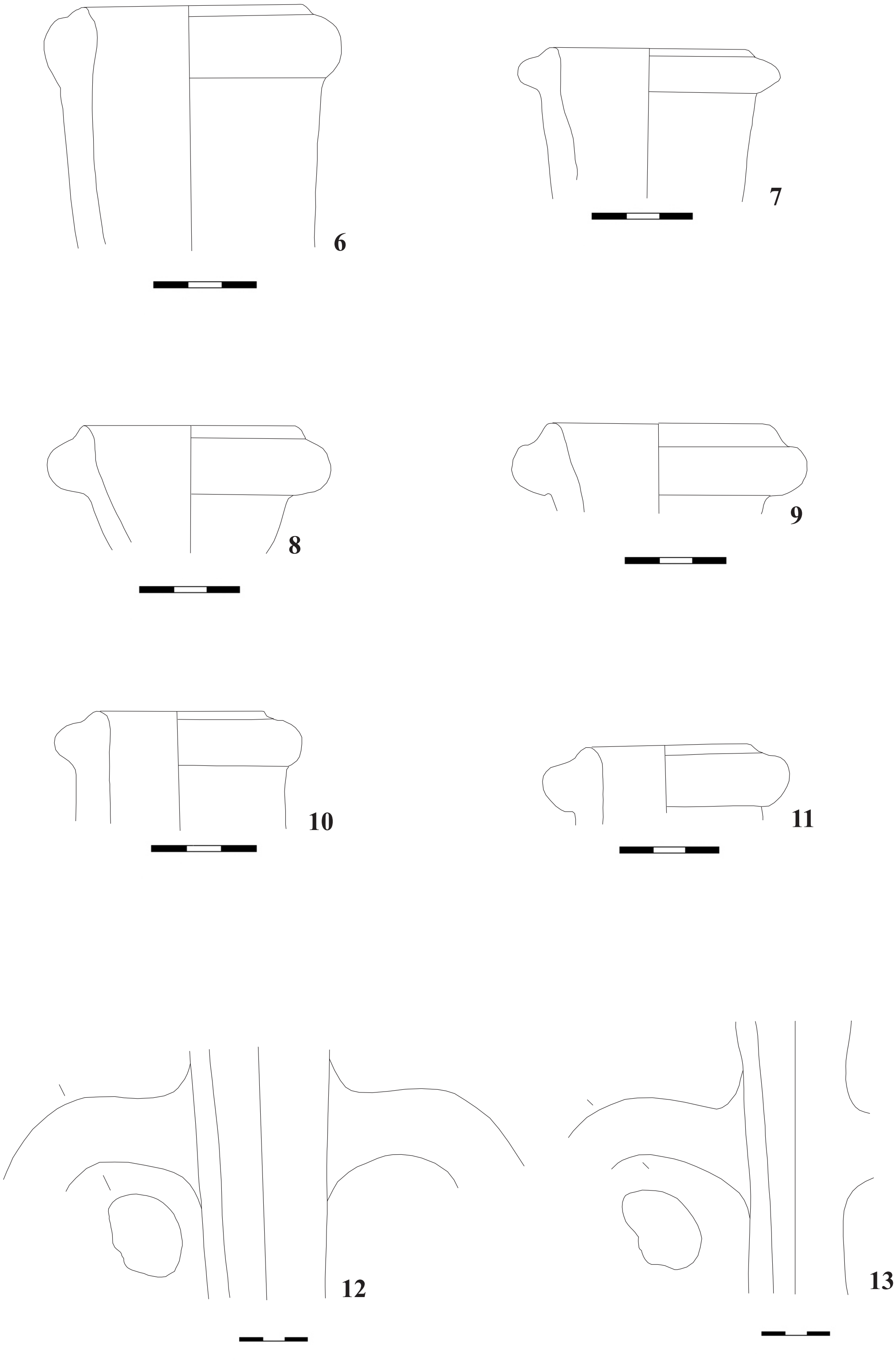

Fig. 13. Amfore descoperite în fortificaþia romanã

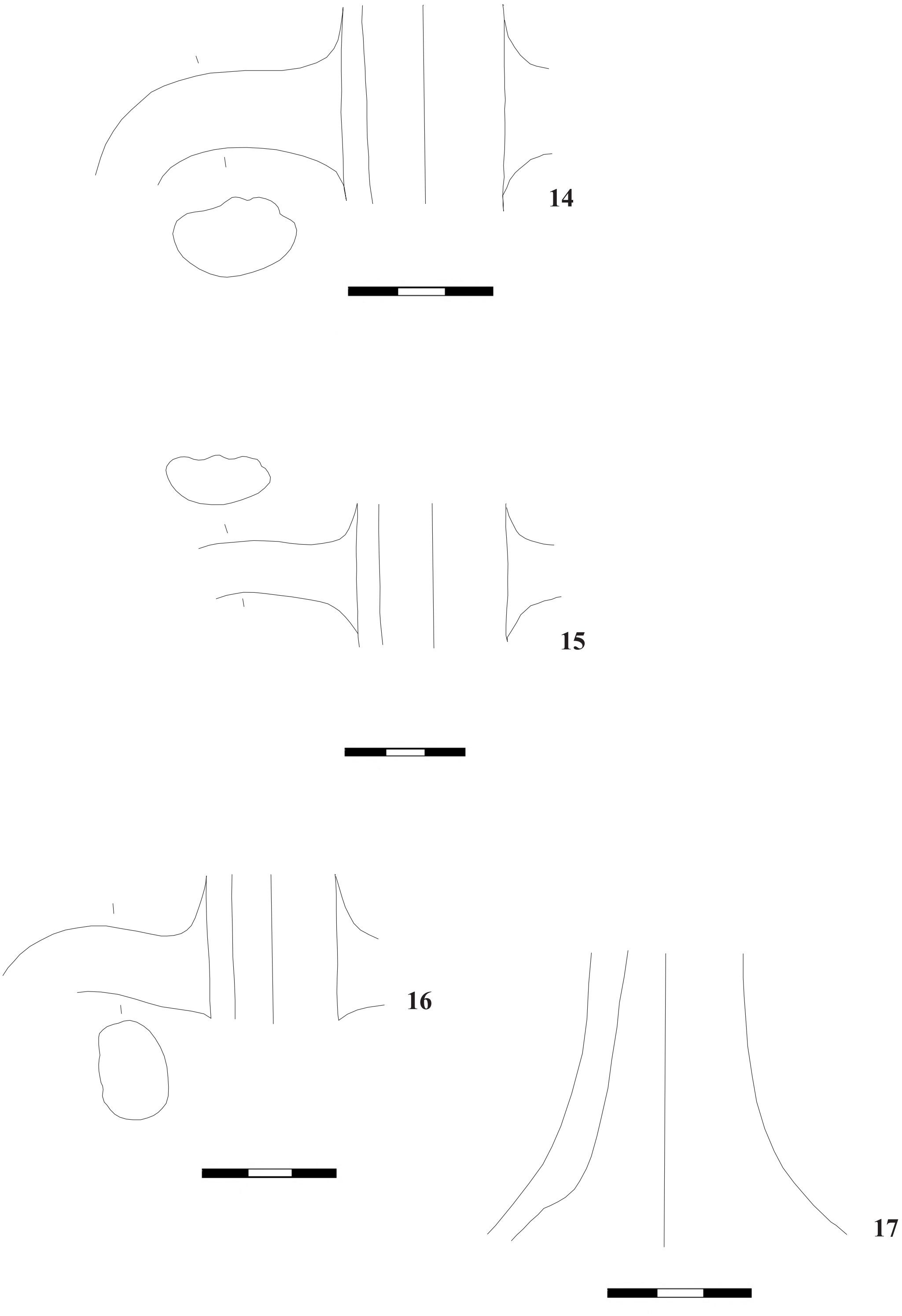

Fig. 14. Amfore descoperite în fortificaţia romanã

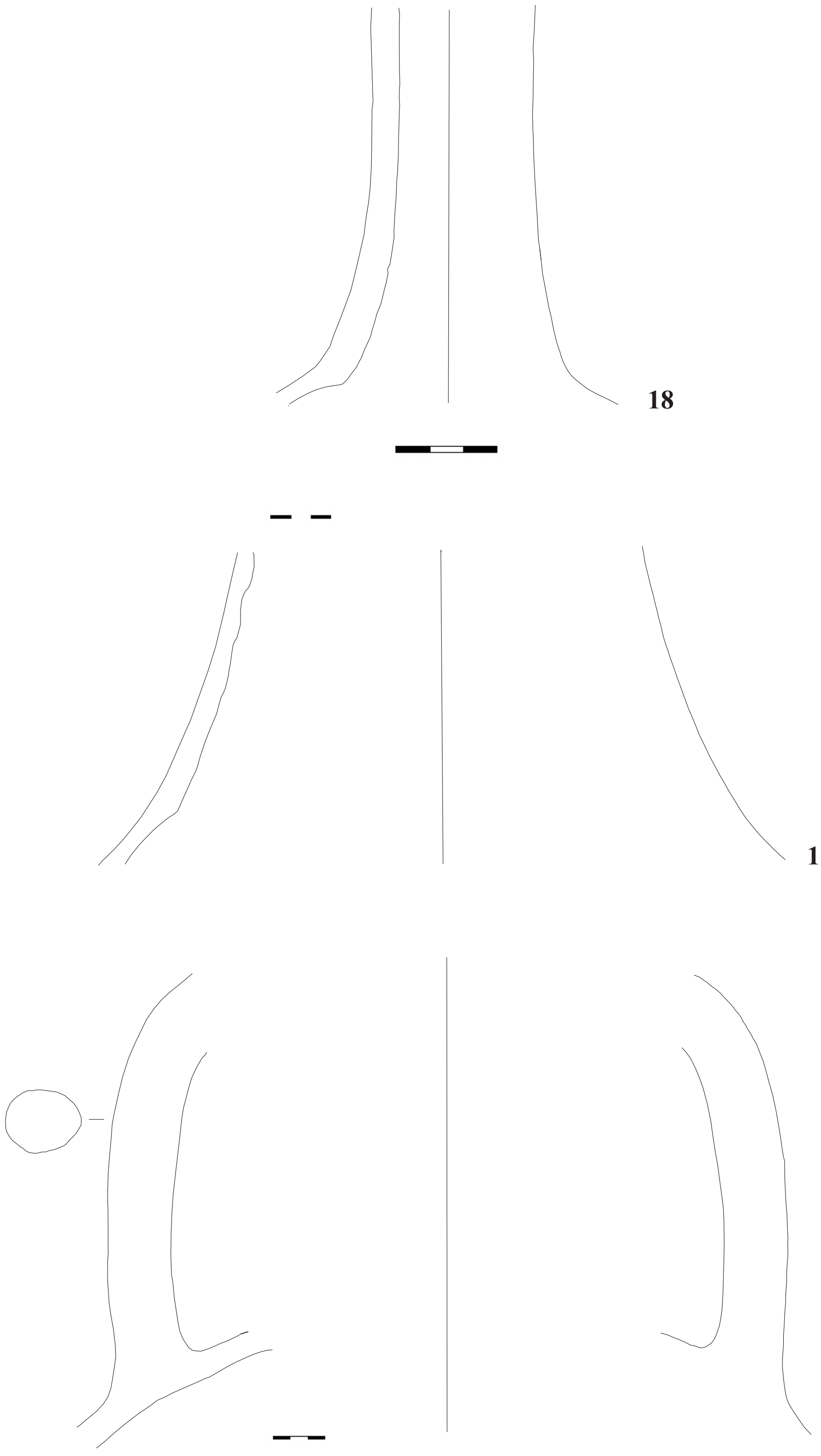

18

19

20

Fig. 15. Amfore descoperite în fortificaþia romanã

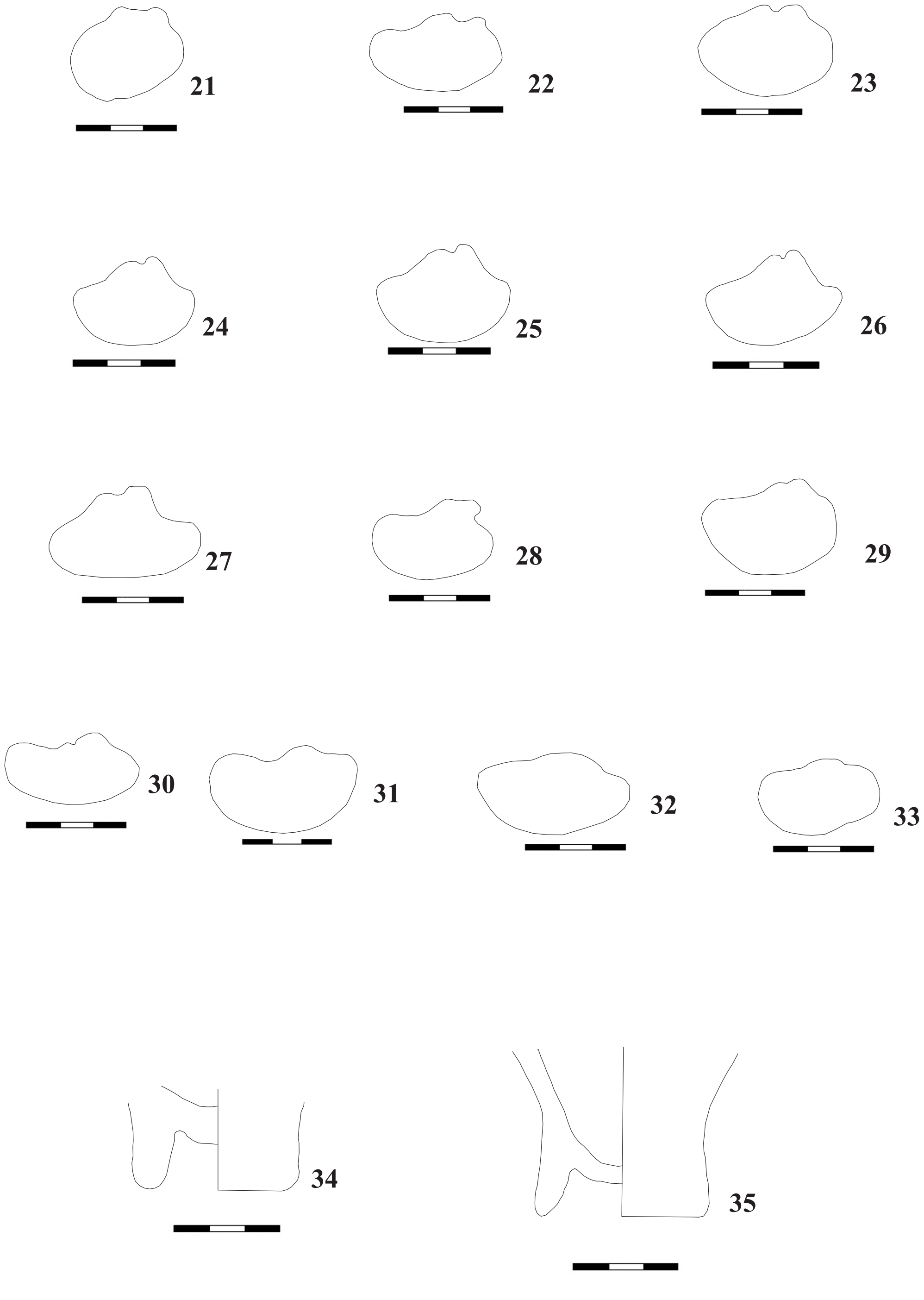

Fig. 16. Amfore descoperite în fortificaþia romanã

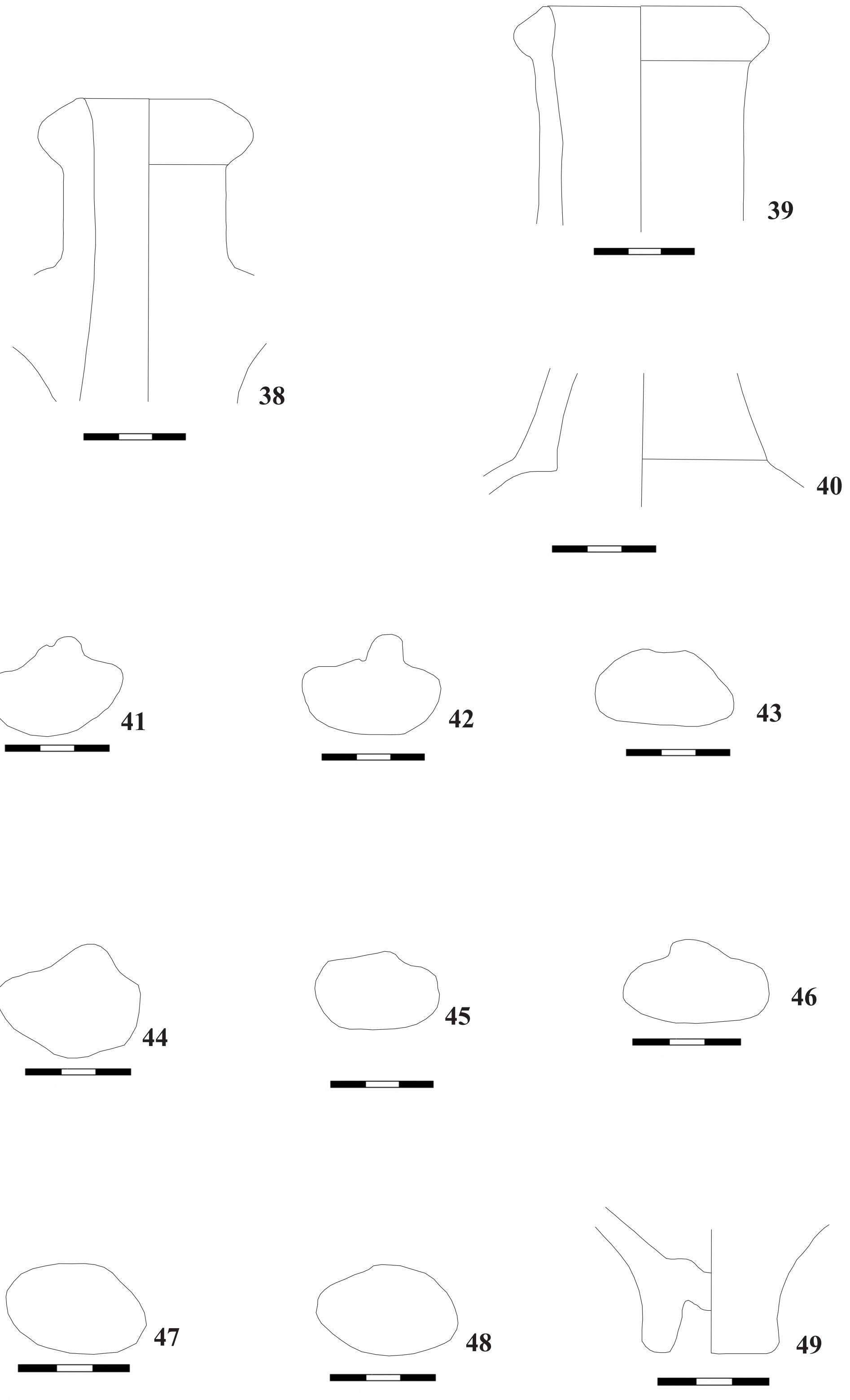

Fig. 17. Amfore descoperite pe suprafaţa necropolei

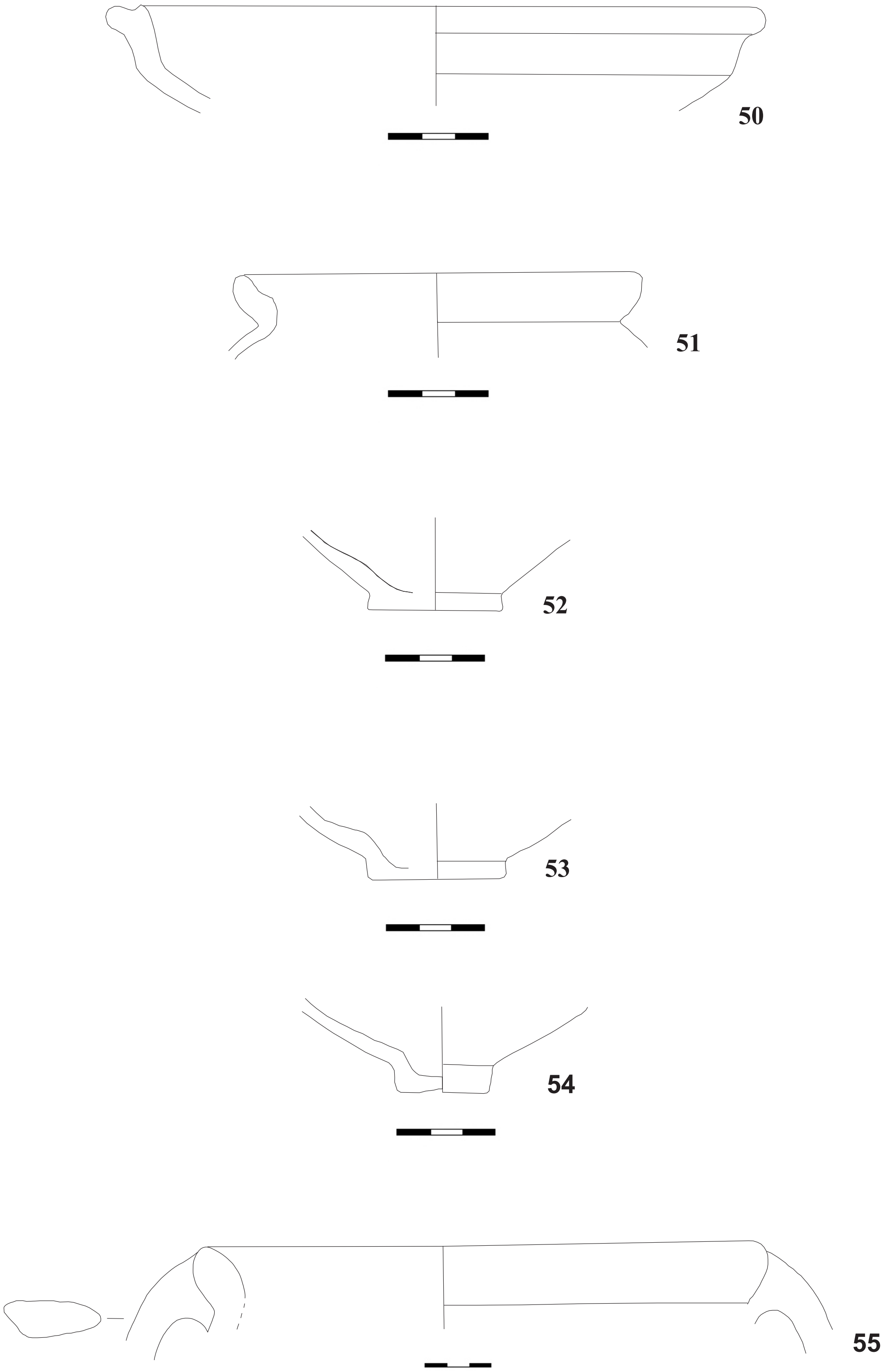

Fig. 18. Ceramicã descoperitã pe suprafaþa necropolei

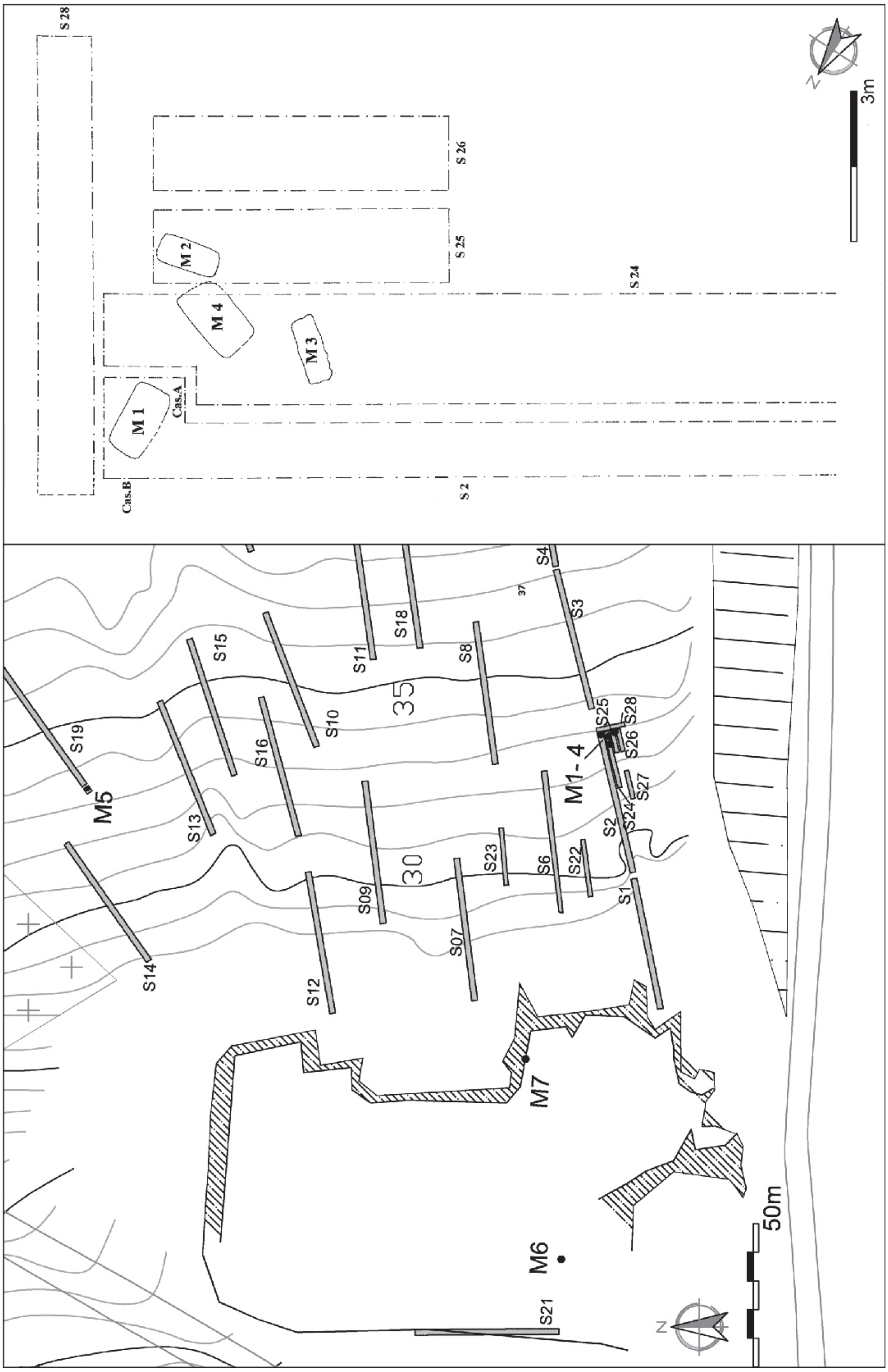

2.

1.

Fig. 19. 1. Planul cercetãrilor arheologice din 2004 in zona necropolei**,**
2. Planul cercetãrii mormintelor M1**-** M4

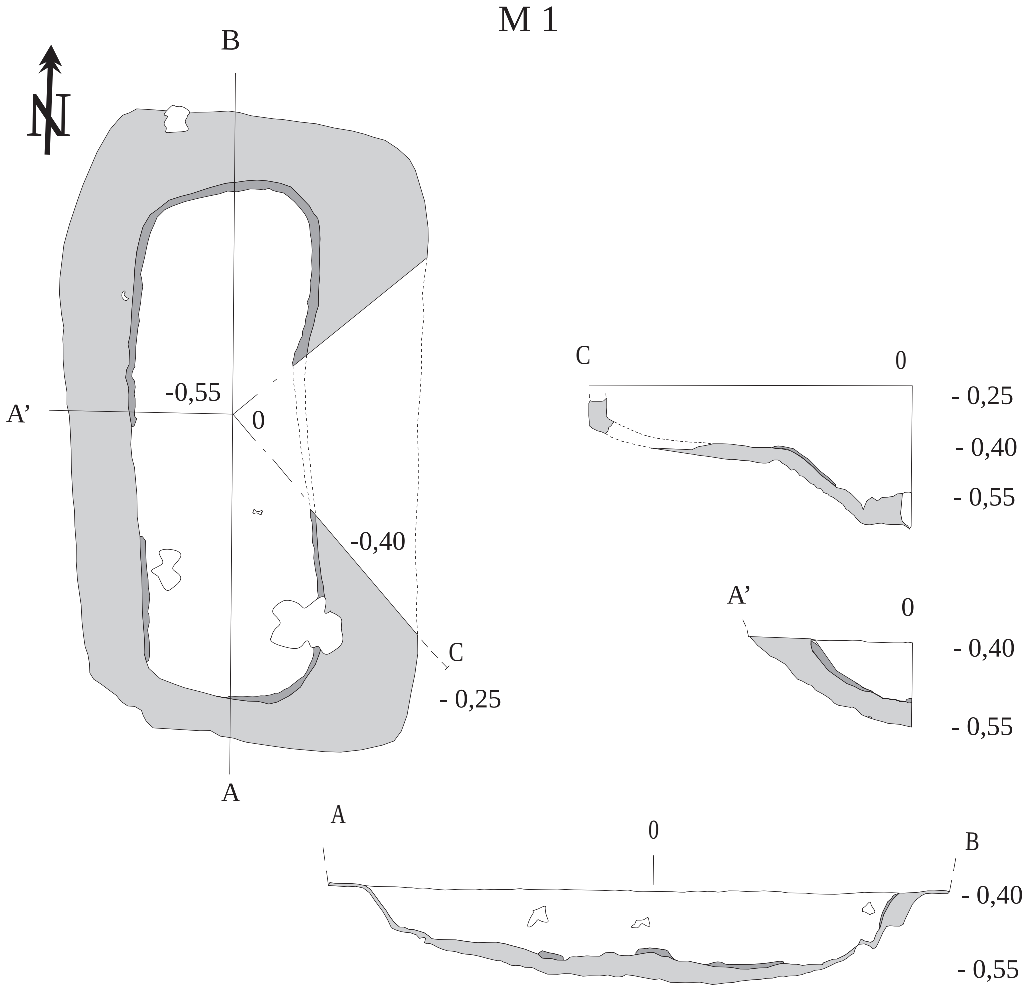

Pãmânt de culoare roºie

Pãmânt de culoare gri-albastruie solidificaþi

Pãmânt de culoare brunã, cu pigmenþi de lut galben,
puþine oase calcinate

Pigmenþi de lut galben

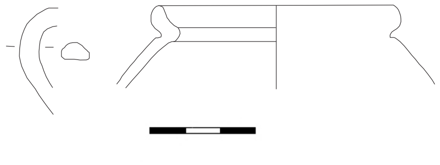

56

Fig. 20. Mormântul M 1 - plan, inventar

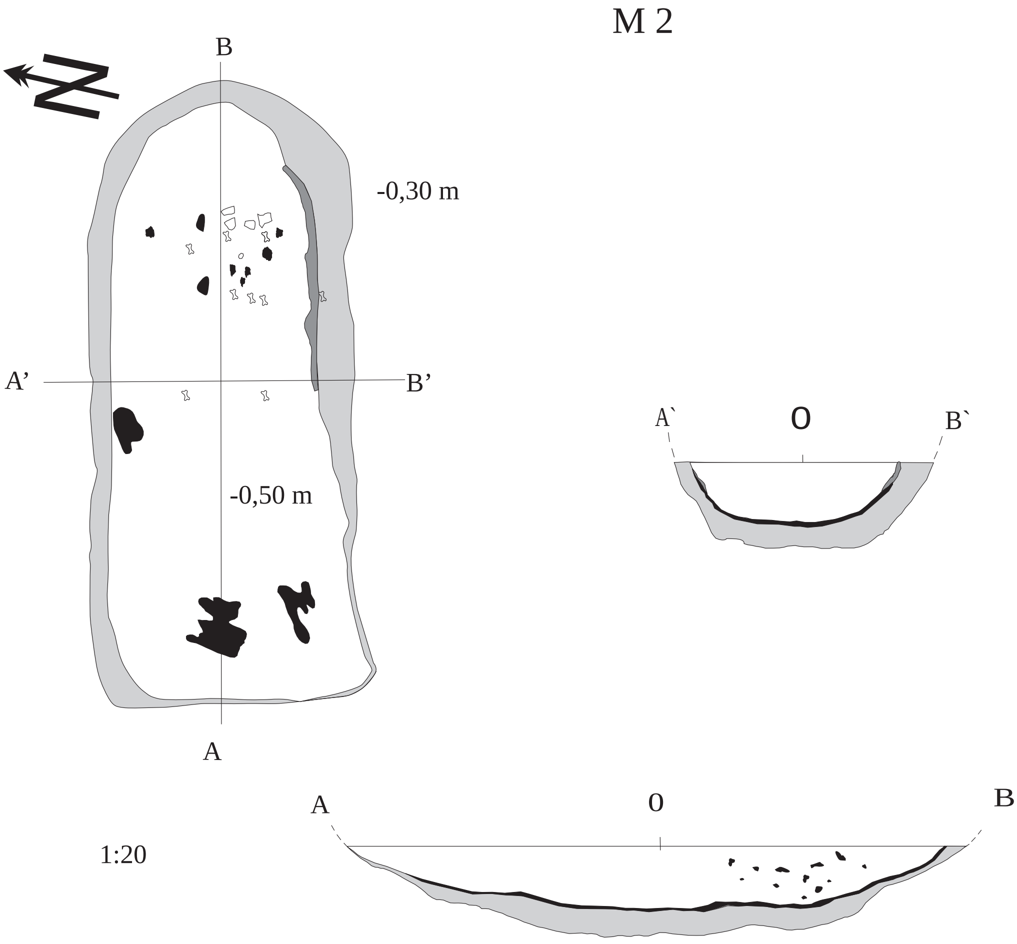

Resturi cinerare în amestec cu cãrbune de lemn, cenuºã, fragmente ceramice arse

Cãrbune

Lut ars de culoare roºie

Pãmânt de culoare gri-albăstruie - solidificat

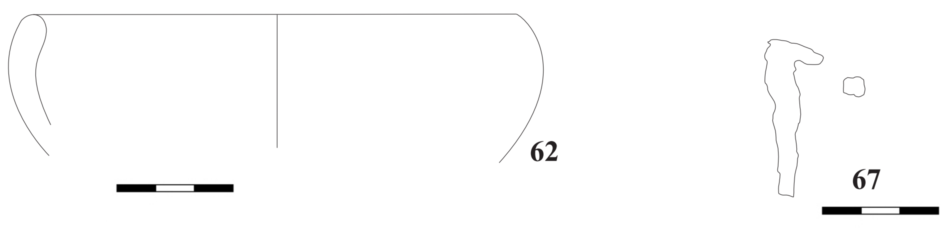

Fig. 21. Mormântul M 2 - plan, inventar

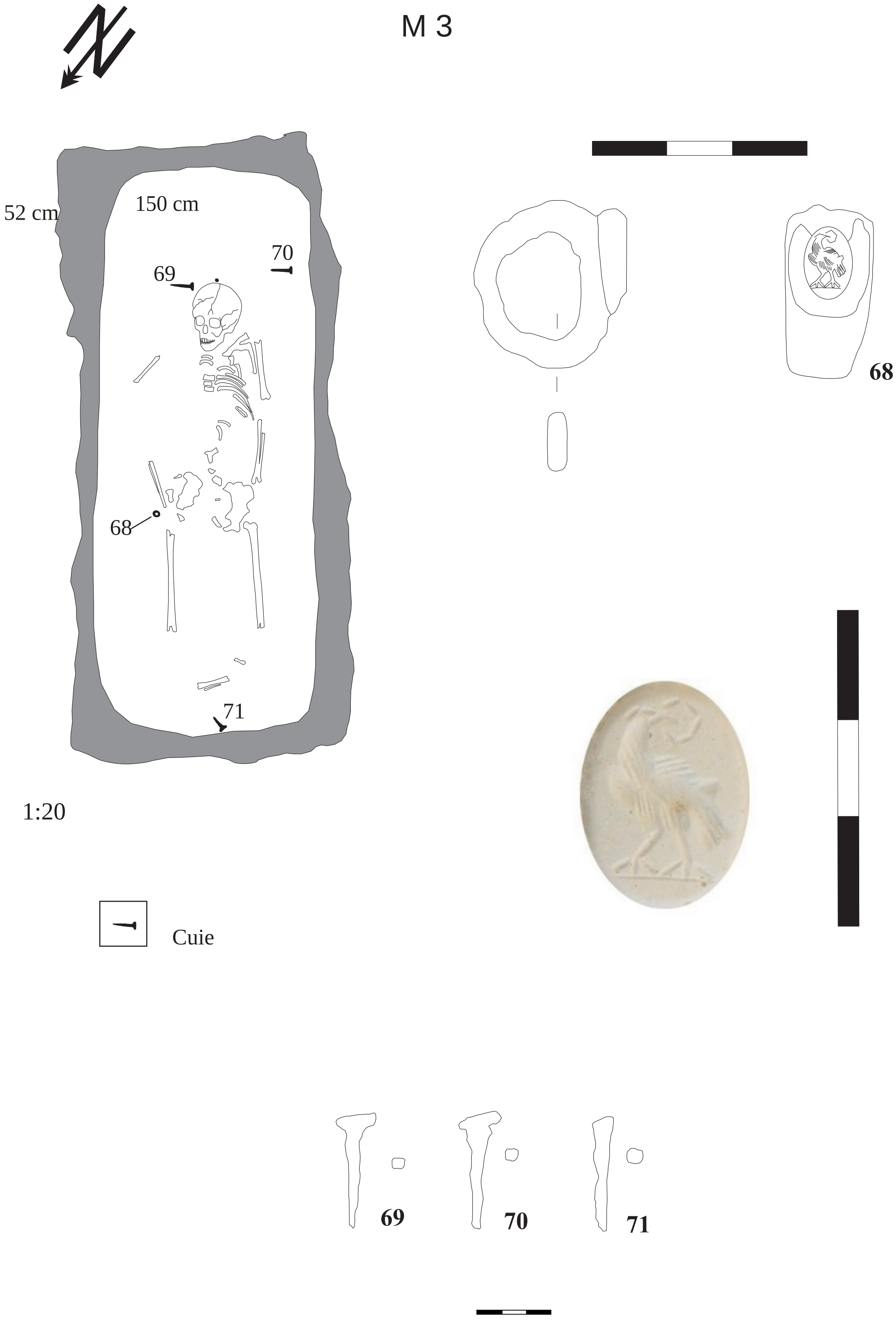

Fig. 22. Mormântul M 3 - plan, inventar

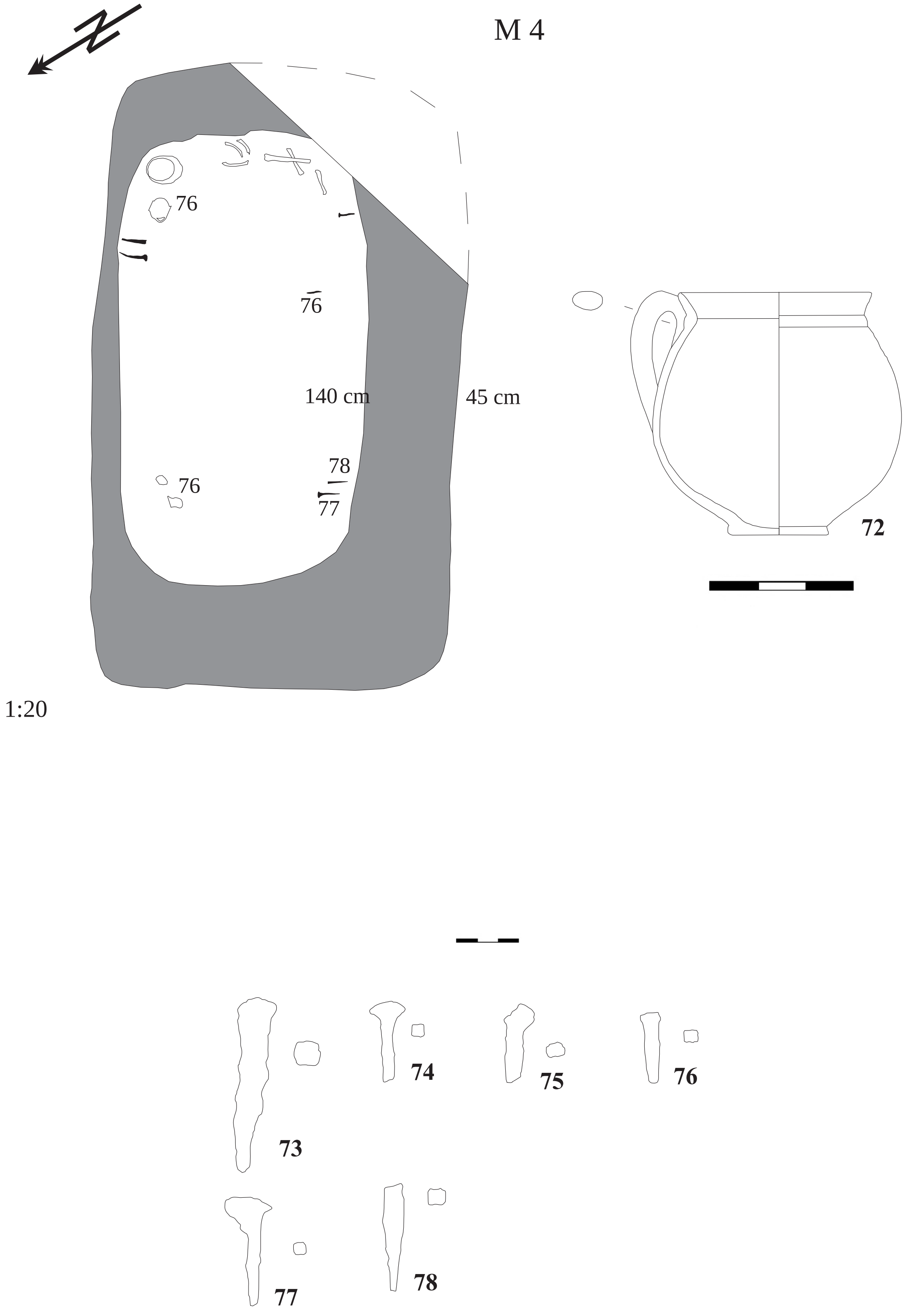

Fig. 23. Mormântul M 4 - plan, inventar

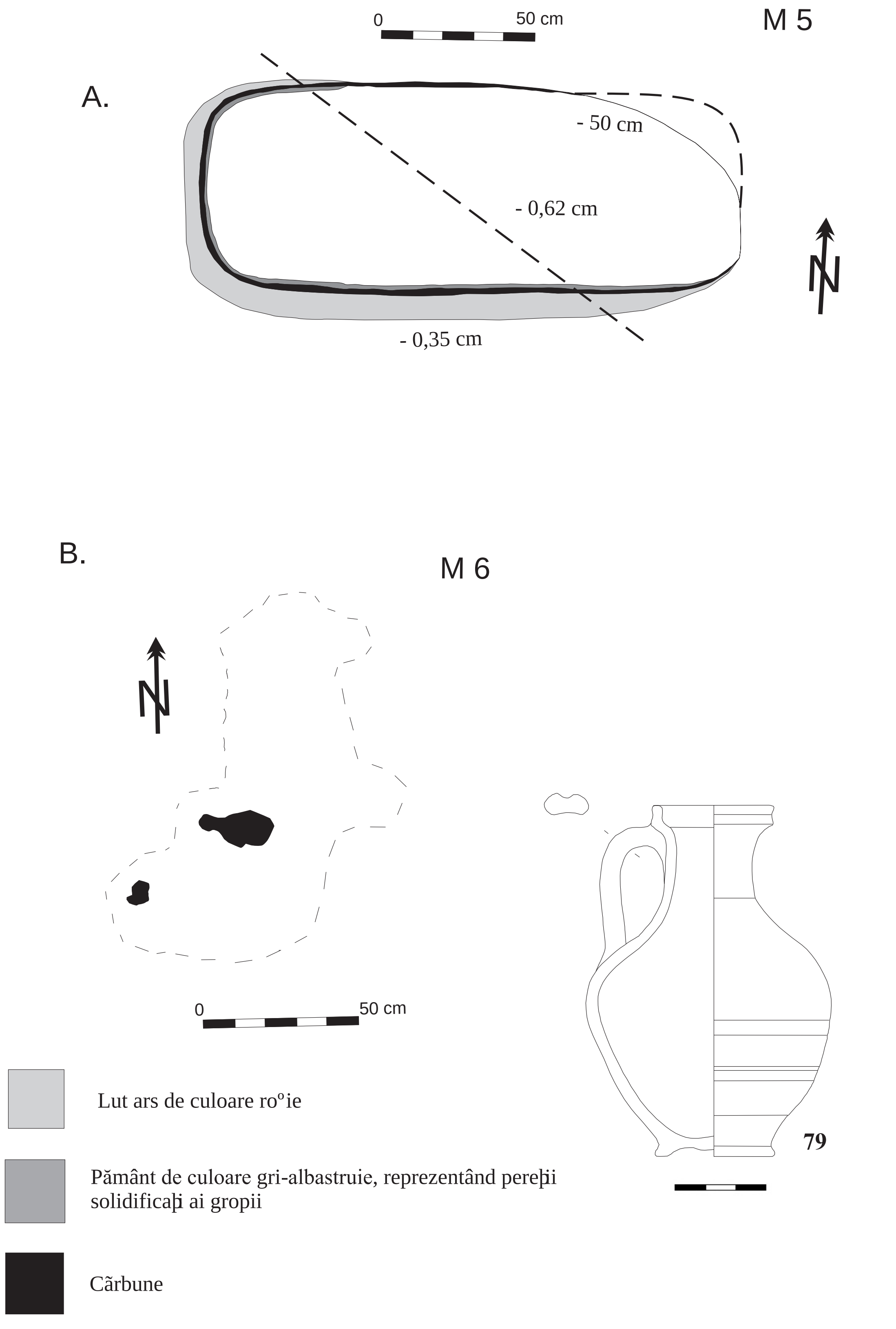

Fig. 24. Mormintele M 5, M 6 - plan, inventar

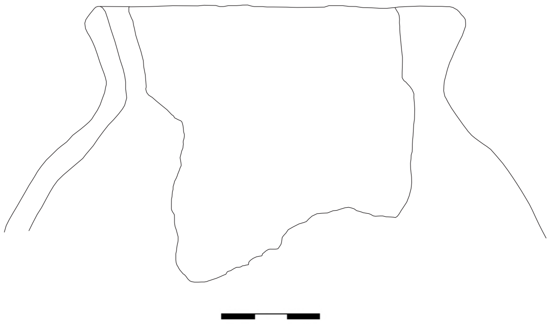

80

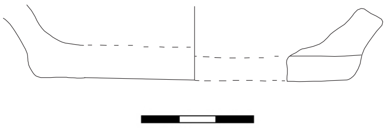

81

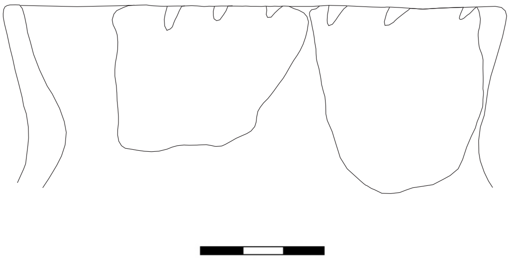

82

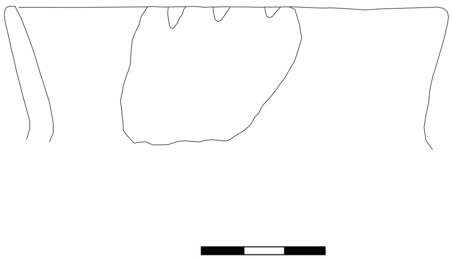

83

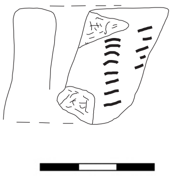

84

Fig. 25. Ceramică descoperită pe arealul necropolei

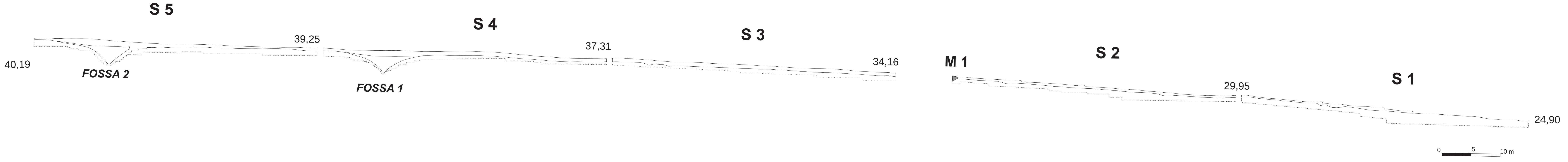

Fig. 5. Profilul S1-S5.

Fig. 7. Profil S 4 - S 5.

Fig. 8

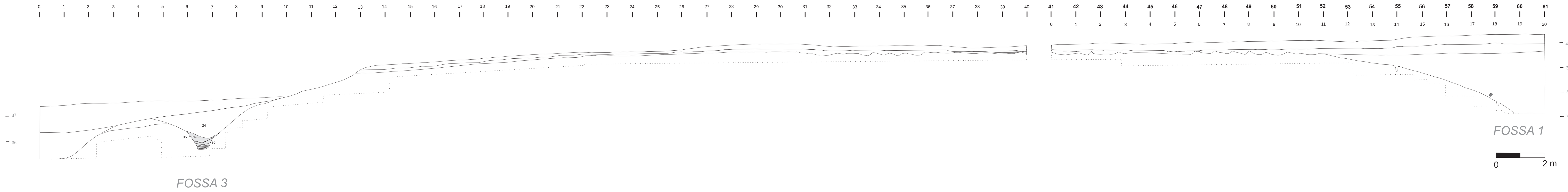

Fig. 8. Profil S I - S II.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 89 - 109

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE TRASEUL AUTOSTRĂZII TRANSILVANIA. MARGINE *NATU* (JUD. BIHOR) – OBSERVAȚII PRELIMINARE –

Cătălin Bem, Mihai Florea, Katia Moldoveanu

RECHERCHES ARCHEOLOGIQUES SUR LE TRAJET DE L'AUTOROUTE TRANSILVANIA. MARGINE *NATU* (DEP. DE BIHOR) – OBSERVATIONS PRELIMINAIRES –

Résumé

Le but principal des nos recherches menées sur le tronçon 3C (Dolea – Margine) de l'autoroute Borş – Braşov, a été d'identifie les potentiels sites archéologiques.

Le site, une station de Barbaricum (fin du II - III p.Chr.), est placé intégralement sur le trajet de l'autoroute entre le Km 017+300 et le Km 017+350. Pour tracer les limites du site nous avons élargi la surface vers le nord et le sud et vers l'ouest jusqu'au Km 017+500.

Dans cette aire nous avons enregistré 12 fosses brûlées et 13 non-brûlées (fig. 1), de dimensions proches et d'orientation similaires (NNO-SSE, NO-SE). Ce group de sépultures est placé sur la pente ouest d'une petite vallée qui descende dans la vallée Valea Ungurului (Ungatului),

Les fosses sont rectangulaires (les coins arrondis) et même ovale parfois avec les marges concaves. Les dimensions sont comprises entre 82x99 cm et 190x310 cm, mais les plus fréquentes sont de 100x130 cm. La profondeur ne dépasse jamais 50 cm.

Dans les fosses brûlées (fig. 2-4) on rencontre parfois des charbons de bois. La couleur des parois brûlées varie de rouge jusqu'a brun-rougeâtre; les parois présentent des modifications thermiques sur une profondeur d'environ 15 cm. Mais il y a des fosses (Cx5, Cx23, M2) où les brûlures sont moins évidentes.

L'inventaire des touts les fosses brûlées et non-brûlées est similaire. Des tessons de céramique grossière faiblement cuite et de céramique fine bien cuite de diverses couleurs (rouge, gris et noire); des fragments de quartzite et tuf calcaire. Le seuls matériaux découverts sont un poinçon en cuivre (Cx13) et deux fragments indéterminables en fer (Cx24A, Cx24B).

Mots clef: „Autostrada Borş-Braşov", fosses réctangulaires, Prszeworsk.
Cuvinte cheie: „Autostrada Borş-Braşov", gropi rectangulare, Prszeworsk.

Programul Național de Cercetare Arheologică „Autostrada Borş-Braşov", instituit prin ordinul Ministrului Culturii şi Cultelor 2040/04.02.2004, a implicat obligativitatea realizării de lucrări arheologice având un caracter preventiv şi de salvare, dar şi asumarea responsabilității punctuale şi generale.

Zona studiată în campania anului 2004 de către colectivul Muzeului Național de Istorie a României se situează în prelungirea nordică a Munților Apuseni, reprezentați aici prin Muntele Şes, respectiv în extremitatea nordică a acestei zone, ce face parte din depresiunea neogenă Şimleul Silvaniei, din lungul Văii Barcăului (Patrulius *et alii* 1968).

Muntele Şes prezintă în această zonă altitudini maxime de 600 m, cu creste domoale, datorate unei activități intense de coluviu. Spre nord, altitudinea coboară treptat, către zona depozitelor neogene ce constituie Dealurile Silvaniei şi depozitele cuaternare, care se întâlnesc în lungul Văii Barcăului ce colectează văile ce izvorăsc din versantul nordic şi nord-vestic al Muntelui Şes.

În aria cercetată, dealurile prezintă înclinări generale spre nord, fiind tăiate de văi

înguste, majoritatea reprezentând cursuri temporare.

Sectorul de autostradă (Km 014+000 – 019+000) care a făcut obiectul cercetării pentru Muzeul Naţional de Istorie a României (fig. 1) traversează, aşadar, strict o zonă colinară, străbătută de pâraie, afluenţi în general temporari ai Barcăului, conferindu-i un aspect general vălurit şi crestat de numeroase văi înguste (fig. 2).

Baza informaţională, ca rezultat nedefinit ca atare al studiilor de arheologie preventivă, a avut ca punct de plecare perieghezele din perioada decembrie 2003 – ianuarie 2004 realizate de către specialişti ai Muzeului Ţării Crişurilor din Oradea, ale căror rezultate au fost predate Beneficiarului şi Finanţatorului întregului complex de lucrări de construcţie, Compania Naţională de Autostrăzi şi Drumuri Naţionale. Cu excepţia acestui studiu preliminar, nu existau în momentul debutului cercetărilor noastre alte informaţii privind strict zona de interes imediat. Era menţionată, pentru fragmentul de tronson supus spre analiză (aproximativ în dreptul Km 017+000 – 017+300 – fig. 3), o staţiune, la Margine *Natu*, datată fiind în sec. III–IV p.Chr., zonă care adăpostea şi resturi antropice medievale şi modern–contemporane. Fuseseră descoperite o serie de fragmente ceramice, dar şi de chirpic, care puteau indica aici existenţa unei aşezări. Cercetările de teren ale echipei MNIR[1], efectuate în mai multe rânduri (în intervalul aprilie–iulie 2004) au confirmat cele aflate de către colegii orădeni, cu excepţia materialelor medievale.

Fixarea definitivă a axului viitoarei autostrăzi, necunoscut exact în iarna 2003–2004, a lăsat însă mult în afară perimetrul (considerabil, de altfel) din care s-au aflat amintitele fragmente ceramice. Marginea dreapta a autostrăzii este fixată acum în teren la mai bine de 250 m sud faţă de zona identificată[2] ca potenţial sit arheologic (fig. 3).

Trebuie menţionat că în spaţiul încadrat de marginile autostrăzii, în dreptul aşezării, la suprafaţa solului nu au fost descoperite fragmente ceramice sau alte elemente care să indice prezenţa unor intervenţii antropice demne de atenţia noastră în acest context.

Aşadar, staţiunea nu mai intra în vederile noastre imediate. Microtopografia zonei ne-a obligat însă să acordăm în continuare o atenţie deosebită spaţiului ocupat de traseul autostrăzii, în dreptul aşezării amintite.

Prezenţa unei mici văi (fig. 4), închise din trei părţi, care debuşează în Valea Ungurului (pe hărţi Valea Ungatului), propice a adăposti resturi antropice, ne-a determinat să realizăm o serie de sondaje. Primele rezultate au justificat insistenţa noastră. Descoperirile puteau indica prezenţa unor manifestări contemporane cu aşezarea amintită dar şi cu cea din punctul *Sinica*, aflată la cca. 700 m vest, ca şi cea din zona *Văii Taniei*[3], situată la cca. 1900 m, de asemenea, spre vest, ambele pe teritoriul aceluiaşi sat şi tot pe traseul autostrăzii.

Spaţiul delimitat de kilometri 017+300 şi 017+350 ai viitoarei autostrăzi, care include descoperirile MNIR – în fapt, ceea ce se numeşte îndeobşte „câmp de gropi”, se află în proximitatea sud–estică a satului Margine (com. Abram, jud. Bihor), pe panta vestică a văioagei amintite (fig. 4). Concentrarea gropilor se plasează la limita de acutizare relativă a pantei, nedepăşind-o. Întreaga staţiune se află integral pe traseul autostrăzii.

Pentru a verifica eventuale extinderi ale sitului a fost investigată o zonă mai largă, atât uşor în afara traseului (deci, spre nord şi sud) cât şi, mai ales, spre vest, până în jurul Km 017+500. Ca urmare toate secţiunile trasate şi cercetate în punctul *Natu* au fost integrate acestei staţiuni, deşi marea lor majoritate (în fapt, cu două excepţii) nu conţin urme antropice. Trebuie, în plus, consemnat că, exceptând umplutura gropilor, nu există în

[1] Echipa MNIR care a participat la cercetarea staţiunii de la Margine *Natu* a fost următoarea – dr. Cătălin Bem - responsabil; membri - Mihai Florea, Katia Moldoveanu, Sorin Oanţă, Ionuţ Fronescu, Mihai Vasile, Andra Samson (MNIR), Dan Turcu (SNSPA), dr. Adrian Bălăşescu, dr. Valentin Radu, Constantin Haită (MNIR-CNCP).

[2] În plus, este situată în dreptul Km 017+350 – 017+500, nu aşa cum apare pe documentaţia constructorului, în dreptul Km 017+100 – 017+300.

[3] Cele două staţiunile sunt în curs de cercetare de către colective ale Muzeului Ţării Crişurilor din Oradea.

cuprinsul spațiului cercetat de noi alte resturi antropice dintr-o perioadă contemporană sitului în discuție. Cele câteva fragmente ceramice descoperite în zona de vest a punctului *Natu* (fig. 3) sunt exclusiv de factură modernă–contemporană.

Practic, întreaga zonă de interes a fost cercetată, fiind descoperite 12 gropi arse şi 13 nearse (fig. 5), având dimensiuni asemănătoare şi orientări similare (NNV–SSE, NV–SE).

Numărul mare şi densitatea secțiunilor[4] trasate şi cercetate de către echipa MNIR ne îndreptăţeşte să considerăm că suprafața „câmpului de gropi" este cea surprinsă pe teren.

Au fost trasate[5] secțiuni paralele[6], cu martori de grosime variabilă între ele, dimensiunile dominante fiind 20 x 1 m şi o orientare predilectă aproximativ est–vest. În cazul descoperirii de complexe au fost trasate şi cercetate o serie de casete de dimensiuni variabile (care au primit sigle în legătură cu secțiunile cărora sunt adosate şi, dacă era cazul, cu poziția cardinală față de acestea – de ex., CasNS050).

În spațiile libere de secțiuni, în exteriorul zonei de concentrare a complexelor, am procedat şi la realizarea unor carotaje (cu diametrul de 7 cm) organizate pe şiruri paralele sau/şi perpendiculare între ele şi față de secțiuni (fig. 6). Amplasamentul pe şiruri s-a făcut din metru în metru sau din 2 în 2 m.

Stratigrafia, relevată de totalitatea secțiunilor, se regăseşte şi în cazul carotajelor efectuate aici. Reamintim că, exceptând umplutura gropilor, nu există alte resturi antropice. Similară în general cu cea a întregii zone investigate pe cei cinci kilometri ai tronsonului MNIR, stratigrafia stațiunii cercetate la Margine *Natu* este extrem de simplă: 1 – sol actual (prezent în toate secțiunile trasate şi cercetate, are grosimi centimetrice şi este, practic, rezultatul aratului); 2 – silt (argilă siltică) cenuşiu–gălbui, uneori şi cu nuanțe albicioase, în general omogen, compact, bine sortat, cu mici concentrări de hidroxizi de fier; 3 – argilă siltică brun-roşcată sau gălbui-roşcată, foarte compactă, eterogenă, puternic pigmentată cu oxizi de fier şi mangan[7].

Toate complexele sunt săpate în al treilea nivel şi acoperite de cel de-al doilea. Nu există nici o excepție. Foarte probabil, un nivel de sol antic va fi existat (deci între nivelurile 2 şi 3), dar omogenizarea pedogenetică a împiedicat individualizarea sa stratigrafică.

Gropile, rectangulare (având colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite – fig. 7-9) sau, mai ales în cazul celor nearse, aproape ovale (fig. 10), cu laturi uneori concave (fig. 11-12), au dimensiuni cuprinse între 82x99 cm şi 190x310 cm (marginile intervalului constituind, însă, excepții, media dimensională fiind în fapt 100x130 cm). Adâncimea lor nu depăşeşte niciodată 50 cm, fiind cel mai adesea plasată în jurul valorii de 25 cm.

Sunt săpate, aşadar, în argila de vârstă geologică, gălbui-roşcată, umplutura lor fiind acoperită de o argilă siltică (nivelul 2). În unele cazuri, deasupra umpluturii, sub argila siltică, se păstrează o serie de lentile de grosime milimetrică sau sub-milimetrică rezultat al activității pluviale (fig. 13).

În gropile arse se păstrează în unele cazuri, pe fund, fragmente de dimensiuni relative mari de cărbune, mai ales spre colțuri şi de-a lungul pereților (fig. 14-15). Arderea pare să fii avut în unele cazuri o intensitate

[4] Au fost trasate 80 de secțiuni însumând 1158 m², cărora li se adaugă suprafața totalității casetelor deschise strict în zona concentrării gropilor – 1200 m². Deşi procentul suprafeței cercetate pare mic față de spațiul amintit cuprins între km 017+300 – 017+500, nu trebuie să omitem faptul că situl nu depăşeşte 1000 m², ceea ce implică un procent considerabil – aproximativ 90, fără îndoială, suficient. Între secțiunile cercetate (incluzând casetele deschise) au rămas necercetați martori a căror grosime (de 0.5 sau 1 m) nu permite conservarea nici unui complex de acest tip. Aşadar, totalitatea secțiunilor trasate implică acoperirea exhaustivă a zonei de interes arheologic.

[5] În cazul unora dintre secțiuni – exclusiv din exteriorul spațiului ocupat de complexe, pentru decaparea stratului vegetal superficial şi a părții superioare a celui de-al doilea nivel, am utilizat şi mijloace mecanice puse la dispoziție de firma constructoare (de ex., în fig. 5 numai S081 a fost decapată mecanic, iar în fig. 6, numai S082, singurele două, de altfel, care au beneficiat de acest tratament).

[6] Inițial, a trebuit să ținem seama, în ceea ce priveşte amplasamentul secțiunilor, de imediata vecinătate a proprietăților private cultivate. Ulterior, amabilitatea proprietarilor ne-a permis extinderea săpăturilor şi o organizare spațială mai coerentă a secțiunilor.

[7] Cifrele se regăsesc ca atare în fotografii şi planuri/ profile.

apreciabilă – pereții sunt impresionați termic uneori până la 15 cm (fig. 16), gradual, de la roşu-cărămiziu (spre exterior) la brun-roşcat (spre interiorul stratului de argilă). În câteva situații (Cx5, Cx23, M2) arderea a fost mai puțin intensă (fig. 17). Pe fundul acestor gropi, argila în care au fost săpate abia a fost atinsă de foc. Mai mult, marginile superioare ale gropilor, în momentul descoperirii apăreau absolut nearse, benzile care apăreau în cazul unei arderi importante lipsind sau, cel mult, individualizându-se spre partea inferioară a pereților. Gropile nu sunt lutuite; individualizarea cromatică a celor două amintite benzi verticale nu presupune existența vreunei intervenții antropice directe asupra pereților gropii, ci se datorează exclusiv focului (fig. 16). Fragmentele de cărbune sunt integrate unei unități stratigrafice independente, rezultat al arderii. Mulează pe pereții gropii (fig. 18-19), are la partea superioară, atunci când este cazul, fragmente osteologice, friabile şi de mici dimensiuni, şi este acoperită de un strat constituit din fragmente de argilă arsă care provin din pereți[8] (fig. 18-19). Umplutura propriu-zisă le acoperă pe toate acestea, fiind similară cu cea a gropilor nearse (fig. 18-20).

Nu au fost identificate cazuri de suprapunere a complexelor, fapt care, alături de dispunerea acestora pe un contur cel puțin aparent coerent (pentru 23 din cele 25 de gropi) – circular sau relativ rectangular (fig. 5), poate indica fie marcarea la suprafață a gropilor, fie existența unei perioade de timp în care acestea au stat deschise. Cea din urmă posibilitate poate fi argumentată şi prin existența în cadrul succesiunii stratigrafice, în cazul gropilor arse, a unei unități, aşa cum am menționat mai sus, constituite din porțiuni arse ale pereților căzute în interior.

Inventarul este asemănător, fie dacă groapa este arsă, fie dacă nu este. Componenta principală este ceramica (fig. 21/1; 22/1-2), în totalitate fragmentară, dintr-o pastă cu pietriş în compoziție, slab arsă. Alături de acest tip ceramic, mai rar însă, apare o ceramică fină, dintr-o pastă cu nisip în compoziție, mai bine arsă, la cenuşiu, şi, în sfârşit, extrem de rar, fragmente din pastă fină, fie arse la roşu-cărămiziu (în legătură cu activitatea ceramică din Imperiu – fig. 21/2), fie arse la negru şi cu suprafața dinspre exterior şlefuită (de factură Przeworsk). În totalitate, inventarul ceramic, autohton, roman sau de factură Przeworsk indică o datare a stațiunii în perioada de la sfârşitul sec. II şi sec. III p. Chr. Numeroase fragmente de cuarțit şi gresie (uneori, sparte intenționat) sau tuf calcaros completează un inventar, de altfel, foarte sărac. Un ac fragmentar din cupru (fig. 23), trei fusaiole (fig. 24/3-5) şi două fragmente indeterminabile din fier (fig. 24/1-2) sunt singurele alte materiale descoperite.

O mențiune în plus merită o descoperire din Cx25, poate una dintre cele mai importante. Toți galeții amintiți mai sus, din cuarțit, gresie sau tuf calcaros, prezenți în toate complexele cercetate, provin din albia Barcăului, râu care actualmente curge la 3.5 km de situl de la Margine *Natu*. Dacă aşa stau faptele, atunci micul nucleu neutilizat de obsidian (descoperit în asociere cu alți 11 galeți de cuarțit), cu suprafața exterioară calcaroasă extrem de rulată, nu poate proveni decât tot din albia Barcăului. Aceasta presupune că râul spală într-o zonă din amonte depozite de obsidian. Este, însă, dificil, deocamdată, de a fixa cu exactitate acest spațiu. Cert este faptul că, alături de sursele extrem nord-estice, cursul superior şi mijlociu al Barcăului (sau unul din afluenții săi din amonte de Margine) traversează o posibilă arie sursă pentru obsidian.

Determinarea specifică[9] a acestei roci, ca şi în cazul altora, a presupus spargerea sa pentru că uniformitatea cortexului calcaros nu permitea alt tip de intervenție. Aşadar, culegerea sa din albia Barcăului nu a vizat tipul rocii în sine ci tipul piesei – galetul.

La începutul cercetării „câmpului de gropi" am crezut că ne aflăm în prezența unei necropole de incinerație – de aceea şi primele sigle ale complexelor descoperite încep cu litera

[8] O descriere foarte asemănătoare, de ex., la I. Stanciu *et alii* 2002, în cazul stațiunii de la Lazuri *Tubi tag* (jud. Satu Mare).

[9] Mulțumim şi pe această cale dlor Constantin Haită (MNIR-CNCP) şi Ionuț Fronescu (FGB) pentru realizarea determinărilor petrografice.

M. Ulterior, s-a constatat că nu există nici o dovadă în sensul apropierii acestor gropi de un anume caracter sepulcral. Singurele resturi osteologice (tab. 1) descoperite, arse (prezente atât în gropi arse cât şi în cele nearse) şi extrem de friabile, aparţin exclusiv mamiferelor domestice.

Îmbogățirea repertoriului de descoperiri de perioadă romană din *Barbaricum* nu este semnificativă, dar aduce o serie de clarificări în ceea ce priveşte aşa-numitele gropi arse din nord-vestul României. Cazul stațiunii de la Margine *Natu* este singular în aria românească în care apare acest tip de manifestări – până în prezent, nu a fost identificată nici o situație în care prezența gropilor să fie independentă de construcții domestice sau de alte unități depoziționale (Matei, Stanciu 2000). Gropile arse nu sunt lutuite, cum se afirma până acum, par a fi deschise o anumită perioadă (dacă ținem cont de faptul că umplutura propriu-zisă acoperă fragmente din pereții arşi şi degradați ai gropilor) şi sunt dublate de un număr asemănător de gropi arse, care, chiar dacă nu repetă până la identitate, respectă în mare dimensiunile, orientarea şi structura inventarului celor arse. În plus, ele păstrează în umplutură fragmente, uneori, cum este mai cu seamă cazul Cx25, de lipitură (?) arsă (fără a fi vorba de o ardere *in situ*).

Fenomenul caracterizat şi de acest gen de descoperiri arheologice este pus în legătură cu vandalii timpurii de tip Prszeworsk. Descoperiri similare jalonează o avansare a manifestărilor de acest tip din Polonia de sud-est spre Slovacia şi Ucraina Transcarpatică (Kotigoroško 1995), Ungaria (Istvánovits 1997) şi nord-vestul României actuale (o sinteză a descoperirilor la Matei, Stanciu 2000). În general, în literatura de limba română de specialitate apar menționate aceleaşi stațiuni – sunt, evident, cele care au beneficiat de cercetări de amploare. Publicarea unor săpături din această perioadă din județul Bihor[10] face legătura dintre descoperirile din nord-vestul extrem (județele Maramureş – Lăpuşel, de exemplu, şi Satu Mare – Homorodul de Sus şi Lazuri *Lubi tag*) şi cele din județul Sălaj, cercetate pe scară largă – Parnic *Uroikert*, Hereclean *Dâmbul Iazului*, Bocşa *La Pietriş*, Badon *Doaşte* sau Zalău *Bdul. M. Viteazul 104-106*. În toate aceste stațiuni, asocierea tipurilor ceramice este identică cu cea de la Margine *Natu* – ceramică grosieră cu pietriş în pastă, lucrată cu mâna şi în procent majoritar, ceramică negru-cenuşie şi neagră adesea şlefuită, ceramică la roată, fină, cenuşie, mată şi ceramică romană – şi permite o datare sigură în perioada cuprinsă între sfârşitul sec. II şi sec. III p.Chr. (de ex., Stanciu, Matei 2004).

Interpretarea[11] acestui tip de complexe arheologice este deocamdată dificilă. În ceea ce priveşte gropile arse, noi înşine am crezut că pot fi morminte de incinerație, dar, aşa cum menționam mai sus, în lipsa unor argumente suficiente, am fost obligați să renunțăm curând la această aserțiune. Unii autori le consideră *vetre* (Kotigoroško 1995), alții numindu-le doar *gropi rectangulare cu pereții arşi* (Matei, Stanciu 2000), aceasta nepresupunând însă şi o interpretare explicită, şi, în sfârşit, alți specialişti le consideră *afumători*[12]. Variabilitatea extremă a interpretărilor nu ne obligă decât la a aştepta noi cercetări care să clarifice această problemă.

***

Într-o scală a importanței de la 1 la 4, stațiunea de la Margine *Natu* ar ocupa un penultim loc. Numărul mare de secțiuni şi exhaustivitatea cercetării, care ar fi putut fi evitate în condiții normale, indică, însă, condiția de debutant a acestui gen de abordare a cercetării ştiințifice. Evident, stabilirea importanței unui sit arheologic devine în unele nedorite cazuri o chestiune absolut subiectivă în lipsa unei scheme foarte clare şi argumentate.

[10] Pe lângă descoperiri de acelaşi tip din stațiunea amintită în rândurile noastre de la Margine *Valea Taniei*, în județul Bihor au mai fost cercetate o serie de stațiuni care indică prezența aceluiaşi fenomen – mulțumim şi pe această cale dlui Sorin Bulzan (MȚC Oradea), pentru informațiile oferite cu amabilitate.

[11] Nefiind publicate, nu putem da lista completă a interpretărilor.

[12] Dan Tamba (MJ Zalău) – în cadrul discuțiilor prilejuite de prezentarea raportului de săpătură *Cercetări arheologice pe traseul Autostrăzii Borş-Braşov – Margine Natu*, la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Campania 2004, Jupiter 2005.

Importantă este, în alt context, însă, şi descoperirea micului nucleu de obsidian în Cx25, deşi neutilizat. Faptul că totalitatea rocilor din gropi provin din albia Barcăului sau din imediata sa apropiere, nu poate indica decât aceeaşi sursă şi pentru obsidian. Cu alte cuvinte, Barcăul spală în amonte depozite care conțin sticlă vulcanică. Paradoxal, o descoperire realizată într-o stațiune din sec. II–III p.Chr., este importantă mai cu seamă pentru neo-eneoliticul zonei.

Mai multe informații privind fiecare complex în parte, inventarul acestora şi discuții asupra acestui tip de descoperiri vor fi cuprinse într-o lucrare amplă având caracter monografic. Poate definitivarea analizelor micromorfologice şi granulometrice să aducă, de asemenea, un plus de date, să infirme sau să confirme o ipoteză sau alta.

Tab. 1. Determinarea specifică a materialului osteologic[13] descoperit în stațiunea de la Margine *Natu*.

Complex	**Determinare arheozoologică**
M1	- *Bos taurus*, molar inferior de vârstă subadultă, pe exteriorul acestuia se observă şi urme care ar putea proveni de la pereții mandibulei.
Cx9	- oase indeterminabile, care sunt arse, de culoare albicioasă (probabil un os lat având în vedere textura sa internă).
Cx13	- *Sus domesticus*, 2 falange II, 1 falangă III şi 1 falangă II laterală (deget lateral) care sunt epifizate şi provin de la un animal în vârstă de 12-24 luni; oasele sunt arse şi prezintă o culoare albicioasă. - mamifer de talie medie, diafiză de os lung arsă de culoare albicioasă.
Cx18	- mamifer de talie medie, diafiză de os lung arsă de culoare albicioasă.
Cx22	- *Sus domesticus*, molar inferior (M2), uzură medie, subadult.
Cx23	- *Ovis aries/Capra hircus*, femur, epifiză proximală desprinsă, arsă de culoare albicioasă
Cx25	- *Ovis aries/Capra hircus*, fragment mandibulă dreapta cu Pd4 (decidual), vârstă de 12-18 luni.

BIBLIOGRAFIE

Kotigoroško 1995 - V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (perioadele Latène şi romană)*, Bibl. Thr. 11, Bucureşti, 1995.

Istvánovits 1997 - E. Istvánovits, *Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman Age population on the Upper Tisza Region*, în N. Gudea (Hrsg.), Roemer und Barbaren an den Grenzen des roemischen Dakiens, Zalău, 1997, p. 717-742.

Matei, Stanciu 2000 - Al. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II–IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000.

Patrulius *et alii* 1968 - D. Patrulius, M. Lupu, M. Borcoş, *Harta geologică. Şimleul Silvaniei*, Bucureşti, 1968.

Stanciu, Matei 2004 - I. Stanciu, Al. Matei, *Sondajul din aşezarea de la Bocşa – „La pietriş” (com. Bocşa, jud. Sălaj). Contribuții la determinarea etapei de început a epocii romane imperiale târzii în nord-vestul României*, în L. Ruscu, C. Ciongradi, R. Ardevan, Cr. Roman, Cr. Găzdac (eds), *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, p. 755-778.

[13] Determinarea specifică a fost realizată de către dl dr. Adrian Bălăşescu (MNIR-CNCP), căruia îi mulțumim şi pe această cale.

Stanciu, Matei 2006 - I. Stanciu, Al. Matei, *Un cimitir din perioada de început a epocii romane imperiale târzii în nord-vestul României (Badon-„Doaşte”, com. Hereclean, jud. Sălaj)*, în C. Gaiu, Cr. Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in homorem Demetrii Protase*, Bistriţa-Cluj-Napoca, 2006, p. 587-607.

Stanciu *et alii* 2002 - I. Stanciu, L. Marta, I. Stamati, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare, punct Lubi tag*, http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2002/rapoarte/default.htm.

LEGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Le tronçon de l’autoroute fouillé par l’équipe du MNIR en 2004 (le point indique l’emplacement de la station de Margine *Natu*).
Fig. 2. La charte géologique de la zone traversée par le tronçon de l’autoroute fouillé par le MNIR en 2004 (d’après D. Patrulius et *alii* 1968).
Fig. 3. La zone Margine *Natu*. 1. L’indication initiale de l’emplacement de l’établissement (documentation MTC Oradea –CNADN); 2. L’emplacement réel de l’établissement; 3. L’aire fouillée par MNIR – «le champ de fosses».
Fig. 4. Margine *Natu* – la limite d’est du «champ de fosses».
Fig. 5. Le plan partiel des fouilles archéologiques de la zone Margine *Natu* «le champ de fosses».
Fig. 6. Plan partiel des fouilles archéologiques de la zone Margine *Natu* – sections et carreautages.
Fig. 7. Margine *Natu*, Cx5 en cours de recherche.
Fig. 8. Margine *Natu*. Le plan M1 (légende commune avec la fig. 18).
Fig. 9. Margine *Natu*, le plan Cx5.
Fig. 10. Margine *Natu*, le plan Cx1 et Cx2.
Fig. 11. Margine *Natu*, détail du coin de sud-ouest de Cx6/8.
Fig. 12. Margine *Natu*, Cx9.
Fig. 13. Margine *Natu*, M1 – lentilles de sédiment résultant de l’activité pluviale.
Fig. 14. Margine *Natu*, Cx13 – au fond de la fosse se trouve du charbon *in situ.*
Fig. 15. Margine *Natu*, détail du Cx20 – fragment de charbon, au long du paroi du nord-est de la fosse.
Fig. 16. Margine *Natu*, Cx10 détail. On observe facilement la nette limite entre le bord de la fosse (impressionné thermique – a) et son remplissage (b).
Fig. 17. Margine *Natu*, Cx23.
Fig. 18. Margine *Natu*, le profil de M1 (pour l’explication de toutes les unites stratigraphiques nous avons inclus dans le dessin et ce qui ne tien pas effectivement de la fosse). 1 – lentilles de sédiments résultant de l’activité pluviale; 2 – le remplissage proprement dit de la fosse; 3 – fragments de terre glaise brûlée tombées des parois de la fosse; 4 – unité stratigraphique qui contient du charbon *in situ*; 5 – terre glaise brûlée en rouge-brique (ne fait pas partie de la structure de la fosse); 6 – terre glaise brûlée brun-rougeâtre (ne fait pas partie de la structure de la fosse); 7 – fragment de rocs; 8 – fragments céramiques; 9 – fragments isolées de charbon (surtout des fosses non brûlées).
Fig. 19. Margine *Natu*, le profil Cx5.
Fig. 20. Margine *Natu*, le profil Cx1 et Cx2.
Fig. 21. Margine *Natu*, céramique – 1. Tasse d’une pâte grossière; 2. Céramique romaine.
Fig. 22. Margine *Natu*, céramique – 1-2. Tasses fragmentaires d’une pâte grossière.
Fig. 23. Margine *Natu*, poinçon (?) fragmentaire en cuivre.
Fig. 24. Margine *Natu*, 1-2. Fragments indéterminables de fer; 3-5. Fusaïoles.

Cătălin Bem, Mihai Florea, Katia Moldoveanu,
Muzeul Naţional de Istorie a României,
Calea Victoriei 12, Bucureşti,
catalinbem@yahoo.com (autorul prezentului text)

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 111 - 132

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN VATRA ORAŞULUI DE FLOCI (PIUA PETRI), COMUNA GIURGENI, JUDEȚUL IALOMIȚA.

Anca Păunescu, Dana Mihai, Silviu Oța, Gheorghe Matei.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DANS LA ZONE DE LA VILLE DE FLOCI (PIUA PETRII), COMMUNE GIURGENI, DÉPARTEMENT DE LA IALOMIȚA

Résumé

Pour diverses raisons, les résultats des dernières recherches archéologiques effectuées sur ce site ont été présentés partiellement. Pendent les années 1998-1999, les recherches ont été poursuivies sur les Grinds no 2, 3 et no 6 – ouest. Sur le Grind no 2, nous avons terminé la recherche de la nécropole no 5, qui sera publiée séparément. Sur le Grind no 6, à l'ouest du fragment de mur de l'église no 1, nous avons fait des investigations sur une zone d'habitations et d'ateliers artisanaux. Nous avons constaté que le plancher de certaines d'entre elles avait été refait 2 ou 3 fois. L'atelier a été détruit par un incendie.

Comme suite des modifications dans la composition de l'équipe de recherches, à partir de l'année 2000, les recherches se sont focalisées sur les Grinds no 1 et 3 dans le but de découvrir la disposition des habitations et le système de lotissement des grandes surfaces. Sur le Grind no 1, deux habitations ont été découvertes, composées chacune de deux chambres de superficies inégales. La distance entre ces deux habitations était de 6 mètres. L'habitation no 1 découverte dans la Section I B/2003 constitue une découverte exceptionnelle. A l'extérieur de celle-ci, adossée au mur sud-ouest, une plate-forme de pierre était disposée sur une couche de terre glaise. Cette habitation date du milieu du XVII-ème siècle. Suite à son abandon, deux fours ont été construits sur cette plate-forme, entraînant sa destruction partielle. Pour le moment, nous ne sommes pas fixés sur l'objet d'utilisation de cette plate-forme.

En octobre 2003, nous avons été sponsorisés pour réaliser des investigations archéogéophysiques effectuées par le personnel du Laboratoire Mobile de Prospection Archéogéophysique de BCUM - Alba Iulia. L'objectif principal était d'obtenir des informations relatives à l'habitation avec une éventuelle précision des objectifs d'intérêt archéologique sur le Grind no 9 situé dans la partie ouest de la ville. En 2004 et 2005, nous avons effectué deux sections de sondages pour vérifier les dates fournies par l'interprétation de cette investigation. Pour le moment, nous pouvons signaler l'éventuelle existence d'une nécropole.

Les recherches sur le Grind no 3 ont mis en évidence trois niveaux d'habitations datés entre la deuxième moitié du XV-ème siècle et le début du XVIII-ème siècle.

Mots cléf: habitations des XVIe-XVIIe siècles
Cuvinte cheie: locuințe, secolele XVI-XVII

Din motive obiective rezultatele ultimelor campanii de cercetări arheologice efectuate în vatra fostului oraş medieval au fost prezentate parțial. (Păunescu 1998-2000, Coman, Rența, Matei, Oța 2003).

În cursul campaniei din anul 1998 s-a încheiat cercetarea Necropolei nr. 5 (*sector Grind nr.2*), pe care urmează să o publicăm separat. În limita vestică a acestei mari necropole au fost descoperite resturile unui atelier de olărie şi două cuptoare de ars ceramica, care au funcționat în a doua jumătate a secolului XVII (Păunescu 1998-2000).

Tot în campania din anul 1998 s-au continuat cercetările şi în sectorul *Grind nr. 6 - vest Mănăstirea*. Obiectivul nostru a fost acela de a investiga densitatea şi dispunerea locuințelor în raport cu Biserica nr. 1. În această zonă a fost surprinsă stratigrafic o suprafață foarte întinsă de pământ galben lutos, steril din

punct de vedere arheologic, în care erau numeroase gropi pentru depunerea rezidurilor menajere. Presupunem că într-o primă fază a aşezării, de aici s-a extras lutul necesar pentru construirea locuințelor şi a confecționării cărămizilor din chirpic. În prima jumătate a secolulu XVII, această suprafață a fost nivelată cu un strat de pământ cu aspect granulos, de culoare cenuşiu-brun, inegal ca grosime. Peste această nivelare s-a extins un cartier de locuințe şi ateliere, încadrat cronologic între a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi prima jumătate a secolului XVIII, după cum atestă analiza inventarului arheologic descoperit. În campaniile de cercetări arheologice din anii 1998 şi 1999 au fost identificate şi cercetate parțial 12 locuințe de suprafață, cu plan dreptunghiular, ridicate din chirpic pe o structură din bârne de lemn. La unele locuințe au putut fi observate 2-3 faze de refacere a podelei din lut. Pe suprafața acestor podele s-au descoperit resturi de vetre, fie ale unor sobe cu cahle, fie ale unor cuptoare.

Cercetarea locuinței-atelier pentru prelucrarea bronzului, interceptată în campania din 1998, la o distanță de circa 30 m spre sud-vest de locuințele mai sus menționate, s-a continuat şi în anul 1999. Acest atelier (7,70 m x 9 m) a fost amenajat peste stratul de nivelare, mai sus aminti. Locuința a fost distrusă de incendiu. De pe suprafața podelei au fost recuperate monede, turte de bronz, deşeuri de tablă de bronz. (Oța, Pârvan 2003) În apropierea acestui atelier s-au descoperit urmele parțial a altor trei locuințe, cu faze de refacere în urma incendiilor care le-au distrus.

Sector Grind nr.1

Datorită unor schimbări intervenite în componența colectivului, începând din vara anului 2000, ne-am propus concentrarea cercetărilor pe *Grindul nr. 1*, unde în cursul campaniilor anterioare fuseseră descoperite şi cercetate atât biserica nr. 2 cât şi 15 locuințe de suprafață, precum şi o locuință cu pivniță în care s-au găsit resturile unei sobe cu cahle smălțuite, decorate cu imaginea Sfântului Gheorghe, ateliere meşteşugăreşti, vetre în aer liber, gropi menajere. (Chițescu et alii, 1981). Pe baza materialului arheologic descoperit şi a analogiilor cu privire tipologia acestuia s-a stabilit că locuința cu pivniță a fost ridicată în primul sfert al secolului XVII.

Prin cartarea acestor descoperiri, pe planul general al sitului, intenționăm să obținem informații asupra sistemului de lotizare în funcție de amplasarea bisericii nr. 2 într-un sector al vetrei oraşului.

Pornind din limita sudică a *Grindului nr. 1*, acolo unde în anii 1994-1997 au fost descoperite locuințe de suprafață şi locuința cu pivniță şi gârlici, mai sus amintită, a fost trasată o secțiune mediană pe suprafața grindului, orientată N.-S. şi casete necesare pentru dezvelirea complexelor. A fost surprinsă în continuare existența celor două nivele de locuire, datate din a doua jumătate a secolului XV şi în secolele XVI-XVII, ambele distruse în urma unor puternice incendii. Între locuințe au fost descoperite numeroase gropi pentru depozitarea rezidurilor menajere, ce au străpuns aceste nivele de locuire şi care, pe baza analizei inventarului arheologic, aparțin nivelului ultim de locuire din cursul secolelor XVII-XVIII, distrus de lucrările agricole ulterioare abandonnării vetrei oraşului.

S-a constatat că după după incendierea oraşului din anul 1470, locuitorii au curățat terenul, depozitând resturile de chirpic ars şi cenuşa în gropi mari, alveolate, rezultate în urme scoaterii lutului folosit la construcția locuințelor. După aceea au nivelat terenul cu pământ adus sau cu o peliculă de lut purtat, aproximativ peste urma locuințelor incendiate. Orăşenii şi-au ridicat noile case, folosind aceiaşi tehnică de construcție, dar uneori cu planurile uşor modificate. Între locuințele noi au fost descoperite resturile a două cuptoare, vetre în aer liber şi ateliere rudimentare de prelucrare a fierului în vederea obținerea unor obiecte de uz: lame de cuțit, cuie sau balamale pentru lucrările de tâmplărie. Deocamdată s-a observat în partea de nord a Grindului nr.1 că limita amplasării locuințelor mai timpurii din primul nivel este mai restrânsă fața de cea a nivelului II, ce aparține secolelor XVI-XVII. Până în prezent nu deținem nici un indiciu care să sugereze că această zonă a aşezării a fost locuită anterior primei jumătăți a secolului XV.

În anul 2002 traseul secțiunii mediane a intersectat aria cimitirului şi zidurile fundației din zona absidei bisericii nr. 2, cercetată în anii 1977-1979. (Chițescu et alii 1979). După înlăturarea stratului de humus vegetal, în suprafața

secţiunii au apărut zone de arsură, amestecate cu fragmente mărunte de cărămidă, fragmente ceramice (în special de la oale cahlă), oase sparte şi rare spărturi de piatră provenite probabil de la demantelarea bisericii nr. 2, precum şi câţiva bolovani de râu. Între acestea se desena, în suprafaţa secţiunii, conturul unor gropi târzii pentru depunerea rezidurilor menajere şi resturile unor vetre de cuptoare, distruse de lucrările agricole. Încă odată s-a verificat observaţia că aici înhumările s-au continuat în cimitirul din jurul bisericii chiar şi după distrugerea edificiului şi abandonarea de către locuitori a vetrei oraşului, aşa cum indică monedele otomane (Mahmud I, 1730-1745), descoperite în inventarul mormintelor săpate în nivelul de dărâmătură. Această limită a cimitirului, aflată la distanţa de 14m faţă de zidul absidei de nord a bisericii, a apărut marcată în teren printr-un şanţ lat de 3,70 m şi adânc de 1,80 m faţă de nivelul actual de călcare, cu pereţii săpaţi vertical şi fundul aproape plat. Umplutura acestui şanţ s-a făcut lent, cu reziduri menajere şi nu este relevantă din punct de vedere al inventarului arheologic. De asemenea s-a mai constatat că locuinţele ce aparţineau nivelul II au fost ridicate în imediata vecinătate a acestui şanţ din limita nordică a cimitirului

În timpul campaniei de cercetări arheologice din anul 2003 secţiunea mediană a fost prelungită în continuare cu încă 40 m spre limita de nord a grindului şi au fost dezvelite integral două locuinţe de suprafaţă ale căror resturi erau mai bine păstrate pentru reconstituirea planului lor (Chiţescu et alii 1979)

Aproximativ în mijlocul secţiunii I. din anul 2003, la adâncimea de –0,50 m faţă de nivelul actual de călcare, a apărut o masă compactă de chirpic ars care acoperea urmele unei locuinţe cu două încăperi, ridicată pe tălpi din bârne cu pereţii din chirpic (*Loc. 1*/S.I B), asemănătoare prin modul de construcţie cu locuinţele de suprafaţă din lemn şi chirpic descoperite în campaniile anterioare (fig. 1).

Latura sud-vestică a locuinţei era mărginită de un pavaj realizat din bolovani de râu, de mărimi diferite, cu lăţimea de 1,30 m aşezaţi pe un strat de lut curat, cu grosimea de circa 0,15 m. Ulterior, acest pavaj a fost spart în limita exterioară de groapa unui cuptor rotund (1,10 x 1,25 m), distrus din vechime. Conturul cuptorului cu urma vetrei şi dimensiunile sale se aseamănă cu cuptoarele de ars ceramica din a doua jumătate a secolului XVII, descoperite pe Grindul 2, în limita unui vast cimitir- necropola nr. 5 (Păunescu 1998-2000).

Pentru cercetarea completă a acestei locuinţe au fost trasate şi două casete, paralele cu laturile secţiunii, păstrându-se între ele un martor de 0,50 m. Locuinţa dezvelită integral avea un plan dreptunghiular (8 x 4,75 m) cu laturile lungi, marcate de bârnele-talpă, orientate nord est. Interiorul era compartimentat în două incăperi cu dimensiuni inegale (5,75 x 4,50 m; 1,50 x 4,50 m) printr-un perete ce a fost ridicat de asemenea pe o bârnă-talpă, paralelă cu latura orientată sud-est. Aproximativ în centrul camerei mari au fost descoperite două gropi de pari, cu distanţa de 1 m între ele, care susţineau probabil căpriorii acoperişului, iar aproape de colţul nordic al aceleiaşi încăperi s-au găsit resturile de lut ars la roşu, compact, acoperite de o peliculă de cenuşe pietrificată, care proveneau de la vatra unei sobe. Semnalăm că în masa de chirpic ars, prăbuşită pe podeaua locuinţei, în zona acestei vetre s-au găsit şi o mulţime de fragmente mărunte de oale-cahlă (fig. 2).

S-a constatat că platforma din bolovani de râu se continua numai pe lungimea laturii camerei mari, orientată sud vest, prezentând o lăţime maximă de 3,50 m. Limita vestică a pavajului este foarte bine precizată prin dispunerea bolovanilor pe platforma de lut. În limita pavajului din caseta paralelă cu peretele vestic al secţiunii a fost amenajat ulterior al doilea cuptor rotund. În profilul secţiunii se observă că podeaua locuinţei şi pavajul de pietre erau aşezate pe un strat gros de lut, care suprapunea un strat de pământ de umplutură, de nivelare, adus şi depus direct peste stratul de lut nisipos, steril din punct de vedere arheologic. În acest pământ de umplutură s-au descoperit fragmente ceramice atipice dar şi câteva fragmente mărunte de ceramică orientală, foarte multe oase de animale, şi o lamă de cuţit. Prezenţa fragmentelor de ceramică orientală în acest strat ne-a determinat să presupunem că locuinţa cercetată ar aparţine primei jumătăţi a secolului XVII. Această încadrare cronologică a fost confirmată de descoperirea unei monede în masa de chirpic ce acoperea punctul de îmbinare

a două bârne-talpă. Moneda este o imitație moldovenească, databilă între 1661-1668 (falsuri Dabija) după un şiling de Riga (1632-1654).

Dacă planul şi modul de construcție al locuinței este comun locuințelor din lemn şi chirpic descoperite în acest centru urban, platforma de bolovani de râu prezintă o excepție. Este dificil să apreciem rolul funcțional al acesteia. În primul rând prezența amenajărilor cu piatră este un lucru destul de rar în acest sit. Avem cercetate trei biserici cu temelie din piatră şi câteva locuințe sub a căror bârne talpă s-au găsit blocuri de piatră paralelipipedice. În general s-a presupus că piatra folosită de orăşeni a fost adusă din carierele de la Hârşova. În cazul pavajului prezentat mai sus s-au folosit bolovani de râu, de diferite mărimi, care nu prezintă nici o urma de prelucrare. Cei care au confecționat acest pavaj, adosat locuinței, au ținut seama că amenajarea se făcea pe un strat de umplutură, de nivelare, care ar fi cedat la greutatea masei de bolovani şi aşa cum am arătat mai sus, au construit mai întâi o platformă de lut, groasă, aliniată la nivelul podelei şi al bârnei talpă de la temelia casei, ca suport pentru ca pavajul să-şi mențină orizontalitatea, în ciuda greutății. Ne întrebăm în ce scop a fost realizat acest pavaj. S-ar putea să fi fost atelierul unui meşteşugar. În campaniile anterioare au fost descoperite câteva locuințe-atelier ale unor meşteri care prelucrau oasele de animale în vederea obținerii nasturilor din os, a plăselelor pentru cuțite sau a altor obiecte de uz. Podelele acestor ateliere erau şi ele amenajate din pietre de râu, dar de dimensiuni mult mai mici decât cele din pavajul amintit, bătute într-un strat foarte subțire de lut. În toate cazurile acestor ateliere pe podelele amenajate astfel a fost descoperită o mare cantitate de spărturi de oase, deşeuri, sau piese în diferite faze de prelucrare amestecate cu piese finite (Lungu 1981). În cazul pavajului de bolovani de râu nu avem nici un indiciu. Datorită faptului că locuința a fost părăsită în mod deliberat, şi pavajul a fost ulterior distrus prin amenajarea celor două cuptoare de ars ceramica, funcționalitatea acestei amenajări rămâne incertă.

Datorită inventarului foarte sărac recoltat de pe suprafața podelei din lut a locuinței (câteva fragmente de străchini sau farfurii smălțuite, un fragment de cahlă placă pe care se vede un fragment din corpul unui balaur din reprezentarea iconografică a Sfântului Gheorghe, călare, sub picioarele căruia se afla balaurul ucis), constatăm că acest complex a fost abandonat deliberat, înainte de distrugerea lui prin incendiu.

Ca o observație preliminară putem afirma că sub locuința mai sus descrisă, nivelul de locuire atribuit secolului XVI nu a mai fost surprins. Terenul prezintă o pantă lungă, uşor înclinată care poate în acea vreme se afla în zonă inundabilă, între meandrele brațului Ialomiței vechi care străbăteau oraşul. La începutul secolului al XVII-lea, s-ar putea ca datorită sporului demografic, să se extindă zona de ridicare a caselor. Aşa s-ar explica stratul gros de pământ de umplutură, aflat sub podeaua şi pavajul locuinței, depus direct pe lutul steril arheologic.

Tot în cusul acestei campanii s-a continuat şi cercetarea unei alte locuințe, (*Loc.2*-S. I. B-2003) interceptată parțial în secțiunea I. din anul 2002, la o distanță de 6m. spre sud de locuința mai sus descrisă. A fost descoperită o zonă de lut bine bătătorit, acoperită cu cenuşe şi bulgări de chirpic ars. După înlăturarea bulgărilor de chirpic, în lutul bătătorit s-au păstrat lăcaşurile cu resturile a două bârne-talpă, care se îmbinau în unghi drept. În anul 2003 s-a trasat o casetă paralelă cu peretele vestic al secțiunii, cu un martor de 0,50 m cu scopul de a dezveli integral acestă locuință. După îndepărtarea stratului de humus vegetal, a apărut o zonă de arsură în limita sudică a casetei, prinsă în peretele ei. Între bugării mari de chirpic, amestecați cu pământ negru, oase şi fragmente de ceramică orientală din care s-a întregit gâtul unei căni cu toartă, şi fragmente de farfurii smălțuite (fig. 3).

Planul locuinței cercetate este tot de formă dreptunghiulară, marcat prin traseul bârnelor-talpă, distruse parțial. Laturile lungi (cca. 8 m) erau orientate nord-est. Locuința a fost compartimentată în două încăperi inegale ca dimensiuni (6,75 x 5,75 m; 1,25 x 6,75 m), printr-un perete paralel cu laturile scurte, orientat sud vest-nord est. Podeaua locuinței, din lut bătut, a fost distrusă de gropi ulterioare. În colțul de nord est s-au găsit pe podeaua de lut resturile unei vetre de sobă amestecat cu fragmente ceramice ce proveneau de la oale-

cahlă şi oale cu toartă dintre care s-au întregit 4 oale-cahle şi o ulcică (fig. 4/1).

Intre aceste două locuinţe descrise, la adâncimea de -0,50 m şi -0,62 m s-au descoperit antrenate în strat, pe pământul galben, două monede: un dinar, 1520, emis de Ludovic al II-lea al Ungariei şi o monedă otomană, mangâr din vremea sultanului Selim I, 1514-1520.

În concluzie, s-a observat că cele două locuinţe cercetate aveau aceiaşi orientare, care sugerează alinierea lor la o tramă stradală. Singura deosebire este modul de compartimentare, în sensul amplasării camerei de mai mici dimensiuni, spre nord sau spre sud. În ambele cazuri, urma vetrei sobei s-a găsit pe suprafaţa podelei în camera mare, principală, în apropierea colţului de nord est, cea ce ar sugera indirect poziţia uşii, a faţadei casei faţă de artera de acces sau circulaţie.

Anca Păunescu, Irina Ene

Sector Grind nr. 9.

Aşa cum se constată atât pe teren cât şi din ridicarea topografică, pe suprafaţa vetrei acestui oraş abandonat se observă zone înalte-*grinduri* despărţite între ele de albia şi meandrele unui braţ mai vechi a râului Ialomiţa. Se presupune că legătura între ele era asigurată de existenţa unor poduri sau punţi. Cercetările arheologice întreprinse până în prezent pe grindurile 1, 3, 6, arată că zonele înalte ale acestor grinduri au fost intens locuite. S-a constatat că după distrugerile prin incendiere ale locuinţelor din acest oraş, locuitorii păstrau lotizările existente şi-şi refăceau casele peste urmele celor vechi, în linii mari păstrându-se planul lor.

În luna octombrie 2003 am beneficiat de o sponsorizare pentru realizarea unor prospecţiuni arheogeofizice efectuate de către personalul Laboratorului Mobil de Prospecţii Arheogeofizice al BCUM-Alba Iulia. Obiectivul principal a fost obţinerea unor informaţii cu privire la caracterul locuirii, cu o eventuală precizare a obiectivelor de interes arheologic pe grindul nr. 9, aflat spre limita vestică a vetrei oraşului.

Cercetarea sistematică a grindului s-a făcut prin utilizarea a două metode de prospectare într-o manieră complementară: tomografia electrică a solului şi magnetometria. Paralel cu prospectarea arheogeofizică, s-a realizat şi ridicarea topografică de detaliu, cu scopul de a poziţiona clar toate măsurătorile efectuate în teren. Metodologia prospecţiilor a fost prezentată în anul 2004, la sesiunea anuală de rapoarte arheologice, la Cluj.

Interpretarea datelor obţinute de echipa Laboratorului Mobil de Prospecţii Arheogeofizice a condus la formularea unei ipoteze asupra existenţei pe acest grind a unei situaţii arheologice *tipice unei aşezări de tip urban relativ dezvoltată, cu reţele stradale, clădiri din zid cu fundaţie de piatră şi un eventual zid de fortificare cu un presupus şanţ cu apă, pe latura sudică.*

Pornind de la aceste ipoteze foarte promiţătoare, în campania de cercetări arheologice din anii 2004-2005 am întrerupt continuarea cercetării şi studierii dispunerii locuinţelor de pe Grindul nr. 1 şi am trasat 2 secţiuni de sondaj pe Grindul nr. 9 pentru verificarea informaţiilor furnizate de prospecţiunile arheogeofizice: *reţele de drumuri, fundaţii din piatră, clădiri din cărămidă sau şanţ cu apă.*

În suprafaţa terenului, Grindul nr. 9 se prezintă ca o platformă mai înaltă, de formă aproximativ triunghiulară cu vârful orientat spre est şi baza spre vest (fig. 5).

La circa 50 m distanţă spre Vest de acest vârf am trasat Secţinea I/2004 de sondaj, (50 x 2 m) orientată nord-sud, pentru a surprinde mai ales zona în care, conform interpretării compexului de anomalii prospectate, se contura ipoteza existenţei unei *construcţii cu rol aparte.* Secţiunea a fost trasată şi peste limita sudică a grindului, în valea care îl delimitează de Grindul nr. 8, în zona unde prospecţiunile amintite indicau existenţa unui zid de apărare, lung, continuu, care limita aproape toată latura sud-vestică a grindului. Dincolo de zid, se contura o incintă cu urmele unei clădiri în centru. Această *construcţie cu caracter aparte* părea să fie incinta unui locaş de cult, a unei mănăstiri, mărginită pe latura opusă *zidului de apărare* de un şir de locuinţe aliniate la o presupusă *tramă stradală.*

După observaţiile noastre acumulate în cursul cercetărilor, existenţa construcţiei unui zid de piatră continuu era destul de improbabilă într-o zonă joasă, inundabilă. Mai mult, construcţiile de zid cu piatră sunt extrem de rare în vatra oraşului. Excepţie fac fundaţiile celor trei biserici descoperite şi construcţia din piatră

a fundației unei case, descoperită în primii ani ai cercetărilor arheologice (Chițescu et alii 1979) care presupunem că a făcut parte din construcția unei mori de apă, instalații existente în vatra orașului şi menționate în documente.

Profilul secțiunii indică o stratigrafie oarecum asemănătoare celor de pe grindurile investigate arheologic în campaniile anterioare.

După îndepărtarea stratului de pământ vegetal cu o grosime medie de 0,30 m, urmează un strat de pământ cenuşiu granulat amestecat cu fragmente ceramice mărunte, neîntregibile, provenite de la vase de uz nesmălțuite, o mare cantitate de oase de animale, fragmente de chirpic şi de cărbuni. Spre centrul grindului, în mijlocul acestui strat s-a surprins o linie de arsură, pe alocuri întreruptă, care anunță un orizont de locuințe incendiate. Grosimea stratului de locuire variază între 0,40 m - 0,60 m. Pe o porțiune de circa 7 m, acest nivel de locuire este întrerupt de un strat de pământ cenuşiu afânat, la baza căruia au fost surprinse în profil gropile a trei morminte de copii (infans I-II), care se adâncesc până în stratul de lut steril. Posibil ca aceste morminte să anunțe existența unui cimitir şi a unei biserici mai spre centrul suprafeței grindului**.**

Profilul peretelui secțiunii spre panta sudică a grindului indică un strat gros de scurgere a materialui arheologic specific nivelului ultim de locuire şi nu s-a identificat nici o urmă de fundație a unui presupus zid de fortificare, iar şanțul cu apă este de fapt albia-prival al unui braț al Ialomiței vechi care străbătea vatra oraşului în vechime. Deocamdată nu putem formula vreo explicație pentru mica platformă din jumătăți de cărămidă care a apărut în profilul vestic al secțiunii, în zona pantei din capătul sudic al secțiunii. Asemenea mici platforme au mai apărut şi în cuprinsul secțiunilor din campaniilor anterioare, fără să fie în legătură cu un complex anume. Sub stratul de humus vegetal se afla o peliculă de chirpic ars, care provenea de la o locuință din lemn şi chirpic, distrusă de un incendiu. Aceasta a apărut la adâncimea de -0,32 m sub nivelul actual de călcare şi are o lățime de 0,40 m.

Stratul se lut steril arheologic apare la adâncimea de -0,80 m dar sunt şi zone, mai ales spre centrul grindului, când acesta se ridică la cota de -0,50 m. față de nivelul actual de călcare.

Secțiunea I/2004 a mai fost prelungită în anul următor cu încă 10 m spre sud, peste şanțuirea din teren, unde măsurătorile arheofizice indicau existența acelui zid de apărare. S-a ajuns până la adâncimea de -1,20 m, într-un strat gros de pământ negru, granulos, lipsit de material arheologic.

Secțiunea II/2005 (75 x 1,5 m) a fost trasată paralel cu S.I/2004, la o distanță de 46,5 m spre vest. Capătul nordic al secțiunii se afla în zona cea mai înaltă a grindului, iar capătul sudic tăia din nou valea în care era indicat de către prospecțiunile arheofizice acel zid de apărare. În lungul secțiunii, după îndepărtarea stratului de humus vegetal arat, se întinde un strat de cultură, deranjat de arătură, în care s-au găsit fragmente ceramice ce provin de la forme de vase nesmălțuite, pigment de cărbune, fragmente de chirpic ars, multe oase sparte, spărturi de piatră şi două monede (denar, Ferdinand I, Ungaria; para, Imperiul Otoman, Ahmed III, 1703-1730). Imediat sub stratul de humus vegetal, în ultimul carou din capătul nordic al secțiunii, s-a descoperit o mică porțiune de lut galben în care erau grupate spărturi de piatră, un fragment de cărămidă şi lângă ele jumătatea inferioară a unei ulcele. Presupunem că este vorba de o vatră care a funcționat scurt timp, deoarece lutul era foarte puțin înroşit din cauza arderii. Pe toată lungimea secțiunii, la adâncimea de -0,50 m s-a observat prezența unui strat de lut, gros de cca. 0,12 – 0,15 m depus ca o nivelare. Aproape de capătul nordic al secțiunii, aproximativ în zona mai înaltă a grindului, la adâncimea de circa -0,50 m, s-au conturat gropile a trei morminte care săpate în stratul de nivelare. Subiecții înhumați, doi adulți şi un adolescent se aflau la adâncimea de -0,75 m față de nivelul actual de călcare. Distanța între morminte era de 1,25 m. La mică distanță de M.1, la adâncimea de -0,90 m, a fost descoperită a treia monedă din a doua jumătate a secolului XVI (fals după un denar Ungaria). Mormintele nu au putut fi cercetate din cauza timpului nefavorabil.

În concluzie, zidul presupus pe latura sudică a grindului nu există şi ar fi fost surprinzătoare existența lui într-un loc inundabil, cu atât mai mult cu cât în aria sitului, cu excepția fundațiilor deja amintite, nu au fost descoperite în stadiul actual al cercetării alte construcții din piatră. Trama stradală nu a fost

surprinsă. Acest fapt pare destul de dificil de interpretat deoarece dărâmăturile rezultate în urma incendierilor au fost nivelate neregulat şi acoperite cu un strat subţire (cca. 5-10 cm) de lut nisipos.

S-ar putea presupune existenţa ruinelor unei biserici, atât prin faptul că în periegheză a fost observată o zona spre mijlocul suprafeţei grindului, unde la suprafaţă era concentrată o cantitate apreciabilă de spărtură de piatră şi de cărămizi cu urme de mortar pe ele, cât şi prin prezenţa gropilor de morminte apărute în cele două secţiunii.

Materialul arheologic recoltat este foarte puţin relevant pentru estimarea datării urmelor de locuire. Fragmentele ceramice, neîntregibile, foarte mărunte, provin de la vase de uz nesmălţuite, specifice mai ales secolului XVII.

Desenul profilului secţiunii ne pune în faţa unei realităţi care a fost surprinsă pe celelalte grinduri cercetate în campaniile anterioare. Şi anume, datorită lucrărilor agricole, ultimul nivel de locuire al oraşului a fost distrus. Existenţa lui a fost surprinsă numai în inventarul gropilor de depozitare a reziduurilor menajere. Şi aici pare să se repete prezenţa celor două nivele distruse prin incendiu şi datate în cursul secolelor XVI-XVII.

În acest stadiu, ipotezele formulate prin prospectarea combinată a celor două metode mai sus enunţate trebuie verificate şi în cursul campaniilor viitoare.

Anca Păunescu, Dana Mihai.

Grindul nr. 3.Sector *Avicola*

În anul 2004 cercetarea a continuat pe grindul nr.3-est, fiind deschise trei casete (*C.1-3*) şi în partea sa de est, la sud de săpătura efectuată în anul 2001 de către Emilia Corbu (Muzeul Judeţean Ialomiţa). Noile casete deschise au avut dimensiunile de 4 x 4 m şi au fost orientate pe direcţia nord-sud. Martorii dintre ele au avut lăţimea de 0,5 m. Faţă de *C.1*, *C.2* a fost trasată la sud de ea, iar *C.3* la vest de prima. Fiecare casetă a fost împărţită în patru carouri, fiecare cu dimensiunea de 2 x 2 m. Descrierea complexelor se va face de jos în sus.

Locuinţa nr.1

Suprapune o groapă menajeră (*Gr. 2/2004*) în colţul de sud-est al *C.2/2004* şi *Gr. 1/2004*, în colţul de sud-vest al aceleiaşi casete. A fost identificată în *C1./2004*. Din întreaga locuinţă nu s-au mai găsit decât câteva resturi de podea incendiată suprapuse de chirpic ars şi o vatră adâncită, cu diametrul de 0,47 m. Dimensiunile reale şi orientarea, datorate situaţiei stratigrafice, nu se pot preciza cu exactitate.

Locuinţa este suprapusă de o depunere de pământ maro, cu grosimi variabile. Peste acest strat de pământ, a fost găsită o amenajare de lemn, incendiată. Aceasta suprapune *Gr. 2/2004* şi un colţ al *Loc. 1/2004*. În partea de est a casetei *2/2004*, lemnul a fost aşezat direct pe nivelul de pământ steril. Rolul acestei amenajări, în acest stadiu al cercetării nu poate fi precizat. Peste ea este un alt strat de pământ maro, suprapus la rândul său de o amenajare similară, de lemn incendiat, cu grosimea de 2 cm, observabilă pe profilele de nord şi de est ale *C.2/2004* (fig. 6, 7).

Locuinţa nr. 2

A fost surprinsă în *C.1/2004* şi în *C.2/2004*. Locuinţa, orientată NV-SE, cu dimensiunile de 4,75 x 4,20 m, constă într-o podea de lut (a fost observată cu unele întreruperi, şi avea o grosime de 0,04 - 0,08 m) peste care au fost montate podele de lemn (grosimea lor este variabilă, între 0,02 - 0,04 m). Acestea din urmă au fost incendiate. Pereţii locuinţei erau construiţi pe tălpi din lemn, din chirpic şi nuiele. Tălpile din lemn au fost fixate pe alocuri pe pietre. Elevaţia incendiată a fost găsită căzută peste podele. Peste locuinţă exista un strat de pământ maro cu fragmente de lemn carbonizat şi chirpic ars (fig. 6, 7).

Locuinţa nr.3

A fost identificată pe profilul nordic *C.1/2004* şi pe cel estic al *C.2/2004.* A fost cercetată parţial şi a avut două faze de refacere. Constă în podele de lemn montate pe straturi de lut. La colţuri existau meloane de dimensiuni mijlocii pentru fixarea tălpilor locuinţei. Orientarea era similară cu cea a locuinţei precedente (fig. 6, 7).

Locuinţa nr.4

Orientată pe direcţia NV-SE, a fost găsită peste stratul de pământ maro, depus peste

complexele precedente şi este observabilă în *C.1/2004* şi *C.2/2004* (fig. 6, 7).

Între această locuință şi precedenta este un strat de pământ maro cu grosimi variabile, între 0,08 - 0,12 m.

Locuința constă într-o podea subțire de lut (0,02 – 0,08 m); pe unele profile, peste lut, se observă un strat de pământ cenuşiu cu urme de chirpic şi lemn carbonizat. În partea de nord-est a complexului a fost găsită o vatră în forma literei „C” (0,44 x 0,54 m, la o adâncime de 0,47 m), cu deschiderea spre sud-vest. Din elevație nu s-a mai păstrat nimic.

Din datele obținute în urma cercetării, pare a fi mai degrabă un complex cu o durată foarte scurtă de folosire. Dimensiunile sale aproximative sunt de 5,25 x 7,00 m.

Locuința nr.5

A fost orientată NV-SE şi este surprinsă în profilul nordic al *C.1/2004* la adâncimea de 0,21 m până la -0,42 m, imediat sub pământul arabil. În profilul estic este o piatră, care a avut probabil rolul de a susține talpa. Podeaua constă într-un strat de lut (cu grosimi variabile de 0,03 -0,13 m), peste care au fost montate scânduri de lemn (grosimea lor a fost de 0,02 - 0,04 m). Aceasta a fost sesizată în zona metrului 3 (pe profilul nordic) şi se adânceşte în colțul casetei deoarece o parte a ei suprapunea *Gr. 3/2004*. Pe profilul estic este observabilă până la 1,74 m, unde a fost tăiată de Gr.5/2004. Aceasta porneşte de sub pământul arabil, taie chirpicul din elevația locuinței şi podeaua acesteia. Pereții au fost construiți din chirpic şi stâlpi de lemn (unul, cu grosimea de 0,10 m, a fost identificat la adâncimea de 0,23 m, în afara podelei carbonizate). Grosimea stratului de chirpic este variabilă, o parte a sa fiind distrusă de lucrările agricole recente (mai bine păstrat este acolo unde a suprapus groapa menajeră). Complexul a fost incendiat, iar pereții erau căzuți peste podeaua de lemn (fig. 6).

Locuința nr.6

Este observabilă la adâncimi variabile (-0,26 - 0,36 m) pe profilul de nord şi de vest al *C.1/2004* şi în planul *C.3/2004*, imediat sub stratul de pământ arabil. Aceasta constă într-o amenajare de lut (cu grosimea de 0,02 - 0,08 m, întreruptă pe alocuri) peste care au fost montate scânduri de lemn, tălpi din lemn fixate pe pietre, o sobă de cahle, elevație din chirpic şi o amenajare de pietre şi cărămizi în colțul de sud-vest. Locuința a fost distrusă prin incendiere.

Podeaua incendiată este sesizabilă la adâncimi variabile şi are o grosime de 2-5 cm. Urme din ea au fost înregistrate şi în *C.2/2004*, pe profilul nordic (între 1,10 m şi 2,93 m, de la vest la est) şi în plan (urme de cenuşe în C.1/2004 şi pământ ars şi cenuşe în C.2/2004).

Elevația este arsă şi căzută peste podea; a fost bulversată în mare parte în urma lucrărilor agricole.

Soba a fost amenajată pe un paviment de fragmente de cărămizi. Din zonă au fost recuperate fragmente de cahle diverse, dintre care unele decorate cu imaginea Sfântului Gheorghe, iar altele traforate. Ca amplasament, se găsea în camera cu podea de lemn.

Amenajarea cu lut, prin întindere, coroborată cu zona ocupată de podeaua de lemn, care o suprapunea doar parțial, demonstrează faptul că a fost o locuință cu două încăperi şi probabil un cerdac.

Dimensiunile complexului, orientat NV-SE, au fost de 4,00 x 5,50-6,00 m (fig. 6, 7).

Groapa nr.1

Identificată în colțul de SV al *C.2/2004* (fig. 7 – profilul sudic al cas. 2/2004). Cercetată parțial, a fost săpată în steril. Adâncimea era de 0,21 m de la nivelul de călcare medieval. Dimensiunile nu se pot încă preciza.

Groapa nr. 2

În colțul de SE al *C.2/2004* (fig. 7 – profilul estic al cas. 2/2004). A fost cercetată parțial şi este săpată în steril. Adâncimea este de 0,60 - 0,64 m de la nivelul de călcare medieval. Dimensiunile nu se pot preciza.

Groapa nr. 3

În partea de NE a *C.1/2004* (fig. 6 – profilul nordic al cas. 1/2004). Cercetată parțial. A tăiat *Loc.2* şi *3/2004.*

Groapa nr. 4

Aflată în parte de Nord a *C.1/2004* (fig. 6 – profilul nordic al cas. 1/2004). Cercetată parțial. A tăiat *Loc.2* şi *3/2004.*

Groapa nr. 5

Aflată în partea de Est a *C.1/2004*, pornea imediat de sub stratul de pământ arabil a fost cercetată parţial.

Groapa nr. 6

Aflată în partea de Sud-Vest a *C.3/2004*. Conţinea o mare cantitate de ceramică.

Pentru a putea plasa în timp utilizarea acestor complexe, vom folosi cronologia relativă şi cea absolută. Cronologia relativă este oferită în special de fragmentele ceramice de import (de tip Miletus şi Iznik). Cea absolută este dată de o singură monedă emisă în anul 1586, la Riga, în timpul lui Ştefan Bathory[1]. Moneda, prin poziţia sa stratigrafică, indică faptul că stratul de pământ maro care suprapune *locuinţele 1, 2* şi *3/2004* se poate data la sfârşitul secolului XVI. Aceasta înseamnă că în porţiunea de est a Grindului nr. 3, în zona cercetată, locuinţele care stratigrafic sunt deasupra acestor reziduri menajere, trebuie datate în secolul XVII.

Fragmentul ceramic de tip Miletus, a cărui producţie a încetat în jur de 1470 (Coman, Renţa, Matei, Oţa 2003), poate data *Loc.2/2004* probabil în ultimul sfert al secolului XV. Pe acelaşi Grind, în partea sa de Nord, a mai fost descoperit un fragment ceramic de acelaşi tip (Mihai 1997), care provenea dintr-un strat de pământ care a suprapus o locuinţă incendiată. De asemenea, *Loc.1/2004*, *Gr.1* şi *Loc.2/2004* sunt anterioare acestei date.

Loc. 3/2004, conform stratigrafiei, este posterioară *Loc. 3/2004*, deci poate aparţine cel mai probabil primei jumătăţi a secolului XVI. Zona cu stratul de pământ cu reziduri menajere care le suprapune s-a format până la sfârşitul secolului XVI sau începutul veacului următor. Din aceeaşi vreme se poate data *Gr. 3/2004* şi *Gr. 4/2004.*

Ceramica de Iznik (fragmente), datorită faptului că a fost descoperită în diverse poziţii stratigrafice, aparţine unor perioade diferite precum şi datorită faptului că aceasta este în cele mai multe situaţii amestecată, nu poate constitui un indiciu cronologic foarte exact. Ceea ce putem spune în acest stadiu, este că predomină ceramica decorată cu motive pictate cu albastru şi verde închis şi deschis. Smalţul este atât mat, cât şi lucios. Din punct de vedere al formelor, s-au descoperit boluri, căni şi un fragment de farfurie. Cronologic, această ceramică se poate data de la sfârşitul secolului al XV-lea, până la începutul secolului XVII.

Materialul ceramic recuperat este extrem de sărac şi provine în special din afara locuinţelor. Aceasta constă în special din ceramică de uz comun (fragmente de ulcioare, căldare de lut, vase borcan), ceramică smălţuită (fragmente de boluri şi farfurii) şi cahle ornamentate (cu imaginea Sfântului Gheorghe, traforate, sau cu motive vegetale). Piesele mărunte sunt şi ele în număr mic şi constau din fragmente de cuţite, fusaiole din fragmente ceramice, verigi din fier, fragmente de recipiente de sticlă, un astragal ornamentat cu crestături, un fragment de pandantiv.

Silviu Oţa,

Tot pe **Grindul nr. 3 *Avicola***[2], un alt sector se află la vest de zona necropolei nr. 3, unde cercetările arheologice întreprinse din vara anului 2001 au avut un caracter de salvare (fig. 10).

În cursul anului 2004, cercetările arheologice s-au continuat pe *Secţiunea 1/2003* şi caseta adiacentă trasată pe latura de nord a secţiunii, impuse de cota de adâncime -0,60 m la care s-a ajuns în campania anterioară, când nu a fost finalizată cercetarea stratului de cultură identificat. *Secţiunea 1/2003* avea o lungime de 40 m şi cu lăţimea de 2,50 m iar caseta A trasată pe latura de nord în dreptul carourilor 10-16 avea dimensiunile de 14 x 6 m (Păunescu, Coman, Corbu, Costea 2003).

Lângă latura vestică a secţiunii 1/2003, în carourile 1-9, la adâncimea de -0,90 - 1,20 m, s-au mai descoperit şi cercetat 14 morminte de inhumaţie, care aparţin necropolei nr. 3, cercetată în campanile anterioare, datată în secolele XVI-XVII. Orientarea mormintelor este est-vest, cu mici abateri şi acestea erau dispuse în şiruri paralele, pe direcţia nord-sud. Majoritatea mormintelor aparţin unor adulţi. Unele morminte (M. 76-78) au fost deranjtate de gropi de provizii sau suprapuse de locuinţe

[1] Mulţumim pe această cale domnului Aurel Vâlcu pentru determinarea monedelor.

[2] Sectorul Muzeului Judeţean Ialomiţa-Slobozia.

(L. 1/2003). Inventarul funerar descoperit este relative sărac şi se compune din 2 inele (M. 67, M. 74), o monedă otomană (M. 78) şi o cataramă (M. 70).

Inelele sunt lucrate dintr-o sârmă de argint torsionată cu o montura formată dintr-o pastilă aplatizată, de formă rombică, cu colțurile rotunjite, decorată prin incizie cu un motiv în formă de soare cu raze. Prin analogie aceaste piese pot fi datate la începutul secolului al XVI-lea (fig. 11/3).

Locuințele.

Locuința 1/2003 a fost identificată în campania precedentă, între carourile 6-9. Stratigrafic, s-au constatat trei nivele de refacere ale podelei. Cel mai vechi nivel al podelei locuinței s-a aflat la adâncimea de -0,90 m, iar ultimul nivel de refacere s-a aflat la adâncimea de -0,50 m față de nivelul actual de călcare. Locuința 1/2003 suprapune mormintele din zona estică a secțiunii 1/2003. Aceasta a fost cercetată parțial.

Locuința 2/2003 era situată în partea de nord a secțiunii, între carourile 10 şi 14 şi în caseta A. S-a păstrat podeaua din lut, cu dimensiunile laturilor de 5,50 x 5,40 m, delimitată de bârnele din lemn în care se fixau parii verticali care susțineau pereții. În colțul de NE s-au găsit două pietre folosite la fixarea bârnei-talpă. Tot în această zonă s-a păstrat, la nivelul podelei (-0,75 m) şi vatra instalației de încălzit şi prepararea hranei, amenajată pe un pat de pietre de râu. Pe latura sudică a vetrei se afla groapa de golire plină cu cenuşe şi spărturi de oase. Lângă vatră s-a găsit o oală -cahlă. Cercetările din anul 2005 efectuate în zona centrală a casetei au scos la iveală o bârnă – talpă de la Locuința nr. 3/2004, orientată N-S, care indica existența a două camere despărțite printr-un perete interior. La est de bârna talpă a apărut vatra unei sobe (0,40 x 0,40 m) aflată în camera dinspre vest a locuinței menționate. Continuarea cercetării a scos la iveală faptul ca sub Locuința 3/2004 se aflau resturile a altor două locuințe la adâncimi diferite

Locuința 3/2004, situată tot în caseta A, suprapune locuința 2/2003, fiind departajată de aceasta printr-un strat de nivelare din lut galben cu grosimea de 0,30 m. Podeaua locuinței a fost surprinsă la adâncimea de -0,50 m față de nivelul actual de călcare. Orientarea laturilor (7,50 x 4 m) este EV-NS. Pentru consolidarea fundației s-au folosit pietre găsite în colțul de NV şi SE şi pe traseul bârnei talpă al laturii de NE. În unele zone s-au mai păstrat resturile unui pavaj din cărămizi. In cursul cercetărilor din anul 2005 s-a putut complecta planul care arată că locuința era compartimentată în două încăperi, cu dimensiuni inegale, şi în fiecare cameră s-au descoperit resturi ale vetrelor.

Locuința 4/2004 se afla la nord de locuința 2/2003, la adâncimea de -1 m, delimitată parțial pe latura vestică prin bârne, iar spre est printr-un grupaj de bârne prăbuşite.

Tot în secțiunea 1/2003, în caroul 20, la adâncimea de -1,10 m a fost surprinsă bârna de la podeaua altei locuințe –*Locuința 5/2004*- ce urmează să fie cercetată în campaniile viitoare. Tot în această secțiune au fost descoperite şi cercetate două gropi pentru reziduri menajere, în carourile 6-7, suprapuse de locuința 1/2003. Inventarul arheologic al acestor gropi se compunea din fragmente ceramice, un vârf de săgeată, un cârlig pentru pescuit (fig. 11/1, 4).

În privința încadrării cronologice a acestor complexe, locuința 2/2003 ar putea fi datată în prima jumătate a secolului XVI, cu ajutorul unei monede (ducat polonez, 1521, Sigismund, Lituania) descoperit pe podeaua ei. Aceasta este suprapusă de locuința 3/2004, care poate fi datată în a doua jumătate a secolului XVI (fig. 12).

Remarcăm prezența în locuințele menționate a greutăților de pescuit, dintre care una are pe suprafața ei incizate semne „runice”, a fragmentelor de cahle decorate cu modele geometrice sau cu imaginea Sfântului Gheorghe, numeroase fragmente de ceramică nesmălțuită şi smălțuită.

În campania din anul 2005, paralel cu Secțiunea 1/2003, în nord, s-a trasat o nouă secțiune, S. 3/2005 (18 x 3 m) care se opreşte în caseta A, adiacentă la S1/2003. Scopul trasării lui S. 3/2005 a fost interceptarea şi cercetarea necropolei nr. 3 şi continuarea dezvelirii locuinței L. 1/2003, delimitată între carourile 6-9. Aici au fost descoperite şi cercetate urmele a trei locuințe suprapuse, care sunt separate între ele prin lentile de pământ galben, folosit pentru nivelarea terenului.

Locuințele au fost notate astfel: L.1/a, L.1/b, L. 1/c.

Locuința nr. 1 a/2005 are podeaua din lut situată la adâncimea de -0,50 m, având orientarea E-V şi dimensiunile laturilor de 6 x 4 m Sub L.1, la adâncimea de -0,58-0,60 m, s-a cercetat **Locuința. nr. 1 b/2005**, cu podeaua acoperită cu bârne de lemn cu diametrul de 0,30 m. Pe podeaua acestei locuințe s-a descoperit un ulcior întreg (fig. 13/2), o greutate de pescuit din piatră. Tot în locuință a fost cercetată şi vatra de formă ovală a unei sobe, situată în NNE., cu dimensiunile de 1,07 x 0,82 m, construită din cărămizi aşezate ca un postament, între ele găsindu-se şi o cărămidă dreptunghiulară cu una din laturile mici terminată în forma de triunghi. Tot lângă această vatră s-au găsit materiale ceramice, din care remarcăm un sfeşnic (întregit) decorat cu smalț verde (fig. 13/1) şi un castron decorat cu smalț galben, un fragment de cahlă pe care este reliefată o cruce şi o figură umană.

Locuința nr. 1 c/2005, situată pe acelaşi amplasament se află situată la adâncimea de -0,80m., acoperită de un strat de chirpic ars, care păstrează aceleaşi dimensiuni şi orientare.

Podelele locuințelor descrise mai sus, ne permit să concluzionăm ca locuințele aveau aceiaşi orientare,V-E, şi aceleaşi dimensiuni de 6 x 4 m, iar fiecare refacere era însoțită obligatoriu de o nivelare a zonei, efectuată cu pământ galben compactat, pentru a mări rezistența solului, în vederea ridicării construcției şi chiar pentru a proteja pereții din chirpic ai locuinței de umiditate.

Pe S.3/2005, paralelă cu latura de nord a secțiunii I/2003, între carourile 1-6, s-a ajuns la adâncimea de -1 m, unde au apărut morminte ce aparțin necropolei nr. 3, dar datorită timpului nefavorabil şi expirării timpului de cercetare ele au fost conservate pe loc.

Locuința 6 din S. 1/2003 şi caseta A, situată în zona vestică, situată la adâncimea de -0,60 m cu orientarea laturii lungi N-S, era construită din chirpic. Dimensiunile ei erau de 6 m x 4 m. Pe suprafața podelei s-au găsit greutăți de lut pentru plasa de pescuit şifragmente de ceramică nesmălțuită şi smălțuită, provenite de la ulcioare, farfurii decorate.

Locuința nr. 7 din S. 1./2003 şi caseta A, era situată sub L.6, la adâncimea de -0,80 m, orientată E-V, va fi cercetată în campaniile din anul viitor.

Pe baza datărilor făcute în campania din 2004, nivelul I de locuire (L.1/c, L.4, L.7, L.5) se datează în a doua jumătate a secolului XV, nivelul II (L.1/b, L.2, 6) se datează la începutul secolului XVI (datat şi cu moneda emisă în anul 1521, descoperită în L.2 /2003), iar nivelul III (L.1/a, L.3) se datează la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII.

Rezultatele cercetărilor din anul 2005, corelate cu cele din anii 2003-2004, desfăşurate pe suprafață mare, au scos la iveală existența în zona vestică de pe Grindul nr. 3 Avicola a unei intense locuiri, cu trei nivele de locuințe, unde au fost cercetate 9 locuințe din paiantă, unele ridicate pe bârnă – talpă din lemn. Aici s-au stabilit 4 grupări de locuințe cu distanțe mici între ele, 2-3 m, şi se poate observa o aliniere a lor cu orientarea V-E şi precum şi existența unei ”ulițe” în zona de sud a locuințelor cercetate. Cercetările care se vor efectua în anii următori spre est, pe axul V-E, vor aprofunda situația surprinsă în acest perimetru.

Gheorghe Matei

BIBLIOGRAFIE

Păunescu, Oța, Matei 2004 - Anca Păunescu, Siviu Oța, Gheorghe Matei, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2004, Mangalia, 2005, p. 161-164

Coman, Rența, Matei, Oța 2003 - Radu Coman, Elena Rența, Gheorghe Matei, Siviu Oța, *Raport de cercetare arheologică pe anii 2001-2003 la Oraşul de Floci (Comuna Giurgeni, Jud. Ialomița),* Cercetări Arheologice XII, Bucureşti, 2003, pp. 45-56.

Păunescu, Coman, Corbu, Costea 2003 - Anca Păunescu, Radu Coman, Emilia Corbu, Irina Costea, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003, Cluj-Napoca, 2004, p. 129.

Păunescu, Ene 2003 - Anca Păunescu, Irina Ene, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003, p. 129.

Oța, Pârvan 2003 - Silviu Oța, Katia Pârvan, *Monede medievale descoperite la Oraşul de Floci (Piua Petri), jud. Ialomița, în campanile arheologice din anii 1996, 1998-1999,* Cercetări Arheologice XII, Bucureşti, p.241-247.

Păunescu, Coman, Corbu, Costea 2001, Anca Păunescu, Radu Coman, Emilia Corbu, Irina Costea, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001, Buziaş, 2002, p. 144-145.

Păunescu, Mihai, Oța, Costea 2000 - Anca Păunescu, Dana Mihai, Silviu Oța, Irina Costea, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000, Suceava, 2001, p. 91-92.

Păunescu 1998-2000, Anca Păunescu, *Cuptoare medievale descoperite la Oraşul de Floci, județul Ialomița,* Cercetări Arheologice XI, partea I-a, Bucureşti, 1988-2000, p. 175-185.

Mihai 1997, Dana Mihai, *Ceramica de Iznic descoperită la Oraşul de Floci, județul Ialomița (I),* Cercetări Arheologice X, Bucureşti, 1997, p. 277-290.

Chițescu, Păunescu, Mihai, Teodor, Oța 1996 - Lucian Chițescu, Anca Păunescu, Dana Mihai, Silviu Teodor, Silviu Oța, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1996, Bucureşti, 1997, p.44-45.

Chițescu et alii 1981 - Lucian Chițescu, Radu Lungu, Teodor Papasima, Petre Vlădilă, Venera Rădulescu, Anca Păunescu, *Cercetări arheologice în anul 1979 la Piua Petri (Oraşul de Floci), comuna Giurgeni, jud. Ialomița,* Cercetări Arheologice IV, 1981, p. 126-132.

Lungu 1981 - Radu Lungu, *Contribuții la istoria meşteşugurilor medievale în Țara Românească,* Revista de Istorie, 1981, tom 34, nr. 3, p. 513-519.

Chițescu et alii 1979 - Lucian Chițescu, Nicolae Conovici, Radu Lungu, Anca Păunescu şi Venera Rădulescu, *Cercetări arheologice la Piua Petri(Oraşul de Floci), jud. Ialomița,* Cercetări Arheologice III, 1979, Bucureşti, p. 224-228.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1. L'habitation no. 1.
Fig. 2. Plan de l'habitation no 1 – S. I B/2003.
Fig. 3. Plan de l'habitation no 2 – S I B/2003.
Fig. 4. 1. Vas céramique pour poêle, 2. Fragment céramique oriental.
Fig. 5. La surface de Grind no 9.
Fig. 6. Profile de Cas. 1/2004.
Fig. 7. Profile de Cas. 1/2004 et Cas. 2/2004.
Fig. 8. Profile de Cas. 2/2004.
Fig. 9. Ville de Floci. Grind no 3. Objet decouvertes dans le Cas. 2.
Fig. 10. Plan géneral de l'habitations du Grind no 3 "Avicola" – ouest.
Fig. 11. 1. Pointe du flèche, H. 4/2004, 2. Poids pour le filet, 3. Des bagues decouverts dans le sepultures 67 et 74/2004, 4. hameçon.
Fig. 12. Monnaie, 1521 – H. 2/2003.
Fig. 13. 1. chandelier, 2. Jarre, H 1 b/2005.

Anca Păunescu, Silviu Oța
Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, sector 3, Bucureşti, 030026,
ROMÂNIA

Gheorghe Matei
Muzeul Județean Ialomița, Slobozia

Dana Mihai
Institutul Național al Monumentelor Istorice
Str.Ienăchiță Văcărescu 16, Sector 4,
Bucureşti 040157, România
Tel. 021.336.54.29 / Fax: 021.336.99.04
e-mail: inmi@inmi.ro

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 111 - 132

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 135-158

O PALEONTOLOGIE A „OMULUI ETERN”: ARHEOLOGIA PALEOLITICULUI DIN ROMÂNIA

Mircea Anghelinu

THE PALEONTOLOGY OF "EVERLASTING HUMAN". THE ARCHAEOLOGY OF PALEOLITHIC IN ROMANIA

Abstract

The paper critically reviews the basic theoretical premises that lead the current practice of Romanian Paleolithic archaeology. The author emphasizes that, while the theoretical background of the entire prehistoric archaeology in Romania belongs to the humanities, the practice seems rather close to paleontology and geology. This conflicting attitudes stem from the dominant culture-history paradigm core, which excessively stresses the unity of human condition and the normative content of the human behavior. These uniformitarian view leaves a little room for the actual cultural variability in the past and endow archaeology the simple mission of measuring the differences in the past material cultures simply on typological grounds.

The unwise faith in the “eternal man” shrinks the critical awareness concerning the peculiarity of hunter-gatherer behavior and also hides the lack of a true middle-range theory. In the absence of this “Rosetta stone” - as Binford put it - the interpretation of human behavior in the past is left to common-sense (i.e. archaeologists’ intuition and perspicacity). That in turn explains the simplicity of archaeological reconstruction in what concerns settlements systems, population movements or technological choices, which could be all easily dismissed on ethnographical grounds. As a matter of fact, these interpretations are usually avoided precisely because no coherent theoretical models are available. The only task left for archaeologists is the never-ending assemblage description and the continuous improvement of the chrono-taxonomic system. The author criticizes the paleontological research model and advocates for a more ethnographically-inspired humanistic approach.

Keywords: paleolithic archaeology, history of archaeology, paleontology, research paradigms
Cuvinte-cheie: arheologia paleoliticului, istoria arheologiei, paleontologie, paradigme ştiinţifice

În anii din urmă, cercetarea paleoliticului din România s-a bucurat de apariţia câtorva sinteze (într-o enumerare ce nu se doreşte exhaustivă, amintim Chirica, Borziac, Chetraru 1996; Păunescu 1998, 1999a, 1999b, 1999c, 2000, 2001a, 2001b; Cârciumaru 1999; Chirica 2001; Chirica, Borziac 2005) unele organizate sub forma unor repertorii exhaustive, de dimensiuni impresionante, altele cu deschidere monografică regională. În ciuda notabilelor diferenţe de conţinut, determinate în bună măsură de obiectivele urmărite în redactarea lucrărilor respective, dar şi de opiniile ştiinţifice inevitabil variate ale autorilor lor, textele amintite sugerează că arheologia paleoliticului a ajuns cumva la vârsta unui bilanţ. Într-adevăr, după aproape un secol de cercetare sistematică a acestei perioade, volumul de informaţie asupra societăţilor paleolitice este deja important, iar calitatea acesteia în permanentă ameliorare.

Din nefericire, în ciuda incrementalismului şi optimismului afişat ocazional, conţinutul lucrărilor amintite a sfârşit prin a evidenţia fortuit şi o serie de neîmpliniri: cunoaşterea inegală a paleoliticului din toate regiunile ţării, cronologia absolută firavă, raritatea iniţiativelor de cercetare sistematică a

paleomediului şi a geocronologiei cuaternare - şi, în general a relaţiilor om-mediu -, lipsa preocupărilor pentru organizarea socială paleolitică etc.. Acestei serii cu care, îmi exprim convingerea, ar fi de acord majoritatea specialiştilor din domeniu, îi lipseşte, însă, în opinia noastră cel puţin un aspect, de altfel în bună măsură capabil să explice şi majoritatea neajunsurilor de mai sus: *dezorientarea teoretică* şi pandantul ei, *incoerenţa şi lipsa de profunzime analitică a metodelor şi tehnicilor de cercetare*, care, alături de eşecurile şi erorile inerente de interpretare istorică la care au condus, au sfârşit şi prin a crea o imagine publică defavorabilă cercetării acestei perioade. În fapt, vizibilitatea scăzută a disciplinei în cadrul comunităţii arheologice şi în cadrul mai larg al societăţii româneşti, cu efecte imediate în finanţarea derizorie a cercetărilor în domeniu, se datorează în bună măsură stângăciei nefireşti cu care arheologia paleoliticului îşi concepe şi îşi duce la bun sfârşit - inclusiv prin exploatarea muzeistică pentru publicul larg - proiectele de cercetare.

Am semnalat şi cu alte ocazii stadiul nesatisfăcător al teoriei şi practicii arheologice româneşti în privinţa cunoaşterii perioadei paleolitice (Anghelinu 2000a, 2000b). Am încercat, totodată, să evidenţiem şi o parte din motivele care au condus la acestă stare de fapt, în bună măsură comune pentru ansamblul cercetării preistorice româneşti (Anghelinu 2004). În cele ce urmează, am dori să aprofundăm câteva din raţiunile cu deosebire relevante în explicarea retardării teoretice a cercetării paleoliticului. Observaţiile noastre intenţionează să adâncească şi să completeze iniţiativele sintetice mai sus menţionate - care de altfel, le-au şi inspirat -, deşi dintr-o perspectivă ceva mai critică. Considerăm că, dincolo de climatul neprietenos, generat de priorităţilor ideologice specifice societăţii româneşti moderne, stadiul precar al studierii paleoliticului din România se datorează, în profunzime, statutului său epistemologic şi metodologic. Convenţional, acest statut, exprimat cu limpezime în urmă cu o jumătate de veac[1], s-ar afla la frontiera dintre ştiinţele naturii şi cele sociale. Însă această declaraţie disimula cu greu, atunci ca şi acum, preferinţa reală pentru o cercetare a paleoliticului în plan practic înfeudată geologiei şi paleontologiei stratigrafice, foarte departe de rigorile proprii unei ştiinţe sociale. Desigur, opţiunea pentru ştiinţele naturale era firească în primele decenii de organizare a disciplinei. Nu numai că mediul natural şi geologia Cuaternarului ofereau cadrul natural al evoluţiei societăţilor paleolitice, dar chiar şi primele dificultăţi practice, acute, întâlnite de arheologi în siturile paleolitice se legau mai degrabă de modul de formare naturală a siturilor arheologice, aşadar în primul rând de criteriile de funcţionare a lumii naturale (acumulare, eroziune etc.), decât de viaţa socială a comunităţilor umane paleolitice, considerată, de altfel abuziv, relativ simplu de reconstituit. Însă, perfect explicabil într-un anumit stadiu de evoluţie a cunoaşterii, acest model de cercetare, pe care îl considerăm, în esenţă, ***paleontologic***, nu numai că a continuat să se manifeste cu vivacitate, dar a eşuat chiar, în ultimele decenii, într-un manierism rigid. Capodopere ale naraţiunii aride şi ale descrierilor tehniciste, studiile dedicate perioadei paleoliticului în România, adevărate taxonomii naturaliste, ar putea stârni, prin naivul lor simţ al ordinii, invidia sinceră a filateliştilor. Modelul paleontologic a facilitat deriva cercetării paleoliticului din România în afara perimetrului - de altfel generos - al istoriei şi inhibă în continuare orice apropiere de câmpul ştiinţelor sociale.

Ne propunem, aşadar, să aruncăm o privire curioasă asupra mecanismului care susţine acest sistem de cercetare şi interpretare. În ciuda unor convingeri răspândite, pe care practica le-a cimentat adânc în spiritul cercetării româneşti, ne încăpăţânăm să credem că omul paleolitic poate fi cunoscut prin mijlocirea arheologiei, codul geologic al naraţiunii arheologice poate fi rafinat, iar „paleontologia” culturală nu reprezintă o fatalitate, ci rezultatul unui complex de circumstanţe care ţin în mai mare măsură de evoluţia cercetării ştiinţifice româneşti, decât de limitele intrinseci ale documentaţiei arheologice.

Înainte de a ne explora componentele teoretice şi metodologice ale modelului

[1] “Şi dacă pentru înţelegerea antropozoicului… vom face apel la ştiinţele naturii, ştiinţele sociale sunt acelea cărora trebuie să le cerem sprijinul pentru lămurirea istoriei începuturilor societăţii omeneşti.” (Nicolăescu-Plopşor 1956: 34).

paleontologic, vom poposi puțin asupra climatului în care s-a dezvoltat aceasta. Atmosfera generală indiferentă, chiar ocazional ostilă, a avut un impact decisiv asupra evoluției acestei subdiscipline arheologice.

1. SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ŞI CERCETAREA PALEOLITICULUI

Cu mai bine de două decenii în urmă, B. Trigger propunea o diviziune a tradițiilor arheologice în colonialistă, imperialistă şi naționalistă (Trigger 1984). Arheologiile astfel definite nu erau decât expresii ale anumitor contexte socio-politice şi ale ideologiilor dominante de le corespundeau. Acestea din urmă determinau nu numai preferințele tematice şi discursul disciplinei, proprii unui anumit climat politic, dar afectau chiar şi conținutul metodologic al practicii arheologice. Diviziunea propusă de reputatul istoric al arheologiei nu presupunea, desigur, că simbioza sau măcar conviețuirea acestor tendințe în sânul unei unice tradiții nu era posibilă: naționalismul poate îmbrăca deseori forme de „mesianism” cultural şi, ca atare, dimensiuni universaliste, imperialiste. Arheologia franceză, de exemplu, pare a manifesta cel puțin intermitent aceste simptome (Cleuziou *et. al.* 1991, Demoule 1999). Cu toate acestea, doar una dintre direcțiile mai sus amintite se recomandă, de obicei, ca dominantă.

În ceea ce o priveşte, tradiția arheologică românească s-a înregimentat fără revoltă schemei propuse de Trigger, la categoria arheologii *naționaliste*. Pentru a evita reacțiile reflexe la invocarea acestui termen, suntem nevoiți să precizăm că sintagma de „arheologie naționalistă” nu presupune neapărat subsumarea discursului arheologic unei ideologii oficiale, ci o simplă structurare a disciplinei în jurul anumitor priorități de cercetare, cum ar fi istoria, reală sau imaginată, a unui grup etnic modern. Dacă tendințele agresiv etnocentriste sau parteneriatul deschis cu ideologiile oficiale nu lipsesc, ele nu sunt neapărat caracteristica definitorie a acestui tip de arheologie: pur şi simplu, arheologia naționalistă este proprie statelor de mică anvergură culturală şi politică, incapabile să-şi asume, între liniile de forță ale geopoliticii, un discurs istoric universalist. În alți termeni, ele se apleacă rar, inclusiv din considerente practice, asupra istoriei globale a umanității, preferând să aprofundeze cunoaşterea trecutului propriei națiuni şi lăsând discursul privind omenirea tradițiilor arheologice „imperialiste”, capabile şi interesate să se identifice cu o astfel de generoasă misiune. De altfel, arheologiile naționaliste reprezintă principala formă de organizare a cercetării arheologice pe mapamond, iar România nu oferă decât unul dintre numeroasele exemple. Ce-i drept, este unul tipic: naşterea arheologiei româneşti a fost condiționată intim de avatariile ideologiei naționale, iar arheologia, ca şi istoria, a funcționat permanent ca o funcție a acestui mod de autoreprezentare a națiunii române[2].

Ar fi cu totul eronat reducerea acestei dependențe față de naționalism la cazurile de subordonare zeloasă, interesată sau naivă, dar explicită. Dimpotrivă, ea s-a concretizat la un nivel mult mai subtil, ca intimizare a misiunii naționale de cunoaştere a arheologiei, camuflată sub crusta depusă timp de decenii prin perpetuarea rutinieră a unui tip de cercetare, cel cultural-istoric, născut sub zodia naționalismului interbelic, dar tot mai puțin conştient de acest statut. Configurată ca ramură a cercetării

[2] Rememorarea succintă a câtorva etape nu este inutilă (pentru o tratare mai detaliată, vezi Anghelinu 2004). Secolul al XIX-lea, dominat de obsesia latinității poporului român promovează interesul anticaristic pentru rămăşițele lumii clasice. Începutul secolului XX, jalonat de Marea Unire, dar şi de fermentul naționalist interbelic, reorientează cercetarea arheologică (prin I. Andrieşescu, V. Pârvan şi elevii lor) către proto- şi preistorie, considerată de acum la fel de evocatoare pentru naşterea individualității etnice româneşti ca şi colonizarea romană. În primele decenii postbelice, eforturile marxismului de a subsuma cercetarea arheologică unui discurs istoric deliberat universalist - prin atenția acordată succesiunii formațiunilor social-economice – eşuează rapid într-o stranie versiune de naționalism indigenist materialist-dialectic. După 1965, refacerea linii politicii oficiale resuscitează idealurile naționaliste interbelice, încurajând şi arheologia să exalte, uneori până la grotesc, virtuțile unice ale românismului. După 1989, asediul ideologic al Uniunii Europene şi permeabilitatea frontierelor culturale a contribuit la deruta şi confuzia discursului naționalist, fără a reuşi, deocamdată, înlocuirea sa perenă cu alt set de valori de grup. Este limpede că, atâta vreme cât societatea românească rămâne să graviteze în jurul idealurilor primei modernități, cea a secolului al XIX-lea, discursul naționalist va continua să domine reprezentarea populară a identității de grup pentru români, iar arheologia îi va ține prevenitor trena.

umaniste, arheologia preistorică a devenit rapid (şi a rămas constant) un izvor de validări istorice pentru vechimea, continuitatea sau geniul cultural al poporului român. Această menire o oferit soclul ideologic pentru o cercetare care, desigur, în practica sa empiristă, cotidiană, nu conştientiza permanent riscul sau parteneriatul de traseu la care subscria, dar care se lăsa *de facto* prea puțin atrasă în afara parcelei naționale, evitând aproape instinctiv orice relativizare a etnocentrismului său funciar.

Care este, însă, legătura dintre acest profil naționalist al arheologiei româneşti şi cercetarea paleoliticului? În opinia noastră, ea este directă şi profundă şi explică atât lipsa de popularitate a cercetării acestei perioade, cât şi, într-o instanță secundă, conținutul teoretic şi metodologic al acestei subramuri a arheologiei preistorice.

În primul rând, ermetismul şi anodinitatea culturii materiale paleolitice o făceau pe aceasta cu greu ilustrativă pentru trecutul geniului etnic românesc. Ideologia națională ar fi găsit prea puține foloase de tras de pe urma unor fruste pietre cioplite. În fapt, cultura materială a paleoliticului nu era interesantă pentru discursul naționalist, decât în măsura în care putea susține diverse protocronisme[3]. Dacă paleoliticienii români nu erau în stare să prezinte primatul sau realizările unicat ale comunităților paleolitice de pe teritoriul României, activitatea lor avea puține şanse să stârnească interesul unui public obişnuit cu ideea obtuză a „strămoşilor” din preistorie. Într-adevăr, ideea continuității este foarte selectivă şi, în domeniul preistoriei, ea se opreşte de obicei în fața vitrinelor cu ceramică Cucuteni. Umanitate exotică, vânătorii paleolitici erau fundamental străini valorilor „ireductibil țărăneşti” ale poporului român: agro-pastoralismul şi legătura cu pământul cultivat - *recte* continuitatea -, geniul estetic expus în artizanatul popular, eventual religia creştină etc. Majoritatea acestor trăsături puteau fi, la limita delirului naționalist, extrapolate către culturile protoistoriei, ba chiar către cele neolitice, dar erau de negăsit în paleolitic.

Mai mult, nici măcar imuabilitatea naturii umane, esențială pentru orice încercare de definire a culturii în general şi a celei naționale în particular, nu putea fi statuată pentru paleolitic, ev înnegurat, populat de ființe hibride[4], prea puțin recomandabile în susținerea gloriosului arbore genealogic național. O schiță fugară a epocii era necesară şi suficientă pentru afirmarea neîntreruptei continuități de locuire a (de altfel fortuitului) spațiu național modern. Unificând codul naturii cu cel al culturii, această formă de umanitate, preambul evolutiv al istoriei ca narațiune a faptelor şi evenimentelor, nu stârnea impresia preliminară de familiar uşor exotic, fundamentală pentru cel ce doreşte să povestească istoria: excesul de exotic, adică lipsa unor parametrii familiari minimi, mai degrabă descurajează decât îmbie amatorul de istorie, oricând dispus să evacueze din perimetrul „culturii” intervențiile supărătoare ale „naturii”. Spațiul paleoliticului rămânea, astfel, liber pentru a fi populat de stereotipuri.

În ciuda zerourilor ataşate scrupulos diagramelor din muzee, omul paleolitic, trăia, în fapt, în *illo tempore*, o ființă mitică fără de care istoria, în cele din urmă, nu putea fi imaginată, dar de care îl despărțea o inerentă diferență de calitate. Nici codul narativ, nici imprecizia cronologică funciară a schiței perioadei nu erau

[3] “Cazul Bugiuleşti”, rămas captiv în ambiguitate, ne vine primul în minte. Lui i se adaugă descoperirea - unicat în plan european - a unui *Homo sapiens* în context musterian în depozitele din Peştera Muierilor. Aceste protocronisme sunt prompt semnalate, inclusiv (sau mai ales) în lucrările de popularizare (vezi, de exemplu, Nicolăescu-Plopşor 1965). În aceeaşi lucrare, sunt „rădăcinile istoriei patriei” cele dezgropate la Bugiuleşti. Nu insistăm aici asupra orientării naționaliste a autorului însuşi, care preferă traducerea aproximativă a lexicului tipologico-funcțional francez şi chiar propune o schemă de evoluție culturală diferită de cea occidentală. Căutarea originalității are şi efecte ironice, cum ar fi apropierea noii scheme de cea mai veche…sovietică!

[4] Această imagine, sistematic opusă celei a oamenilor „istorici” – ai căror primi primii exponenți sunt agricultorii neolitici -, nu este proprie doar arheologiei româneşti. Dimpotrivă, pentru o mare parte a comunității ştiințifice şi pentru publicul larg european, omul paleolitic este mai degrabă o „creatură ecologică”, decât un „actor social”. Dezvoltarea ştiințifică a arheologiei paleoliticului, privind consecvent către singurul țărm aparent sigur, cel al ecologiei, a creat singură „ aceşti semi-oameni, semi-animale, prin juxtapunerea inegală dintre tehnologia lor simplă a pietrei şi forțele gigantice ale geologiei Cuaternarului” (Gamble 2000: 1).

de natură să faciliteze accesul non-specialiştilor la conţinutul real al vieţii omului paleolitic. O expertiză ambiguă şi misterioasă, ca cea a alchimiştilor, era necesară. În afara ei - şi aşa cum vom vedea, şi în interiorul ei - greutatea stereotipurilor putea prelua discursul: om „sălbatic”, copleşit de frig şi de competiţia carnasierelor uriaşe, autor al unei artefacte cu forme vag regulate, temător administrator al focului şi ridicol inventator al vârfului de os. Acest ansamblu de prejudecăţi populare, care au populat constant chiar şi imaginaţia istoricilor şi arheologilor de profesie, a decis inapelabil destinul cercetării paleoliticului. Condamnată în contumacie la statutul de disciplină exotică, mai degrabă naturalistă, refuzată de mediul dominant *umanist* al arheologiei şi lăsată pe seama unei mâini de cercetători, ei înşişi toleraţi cu superioritate, cercetarea paleoliticului a devenit sinonimă unor preocupări uşor ridicole şi nefireşti, pe măsura oamenilor pe care îi cerceta.

Critica acestor năstruşnice premise ar fi superfluă. Cert este că, descalificată în raport cu priorităţile ideologiei naţionale româneşti, cercetarea paleoliticului nu a găsit condiţii de dezvoltare şi, implicit, nici mijloacele de a demonta cu argumente solide rechizitoriul aprioric redactat, încă din veacul al XIX-lea, de naţiunea română născândă. Nu trebuie uitat că interesul ştiinţific modern pentru paleolitic - care catalizează un ansamblu impresionant de metode, tehnici şi personal uman - este costisitor şi solicită o puternică susţinere în planul ideologiei dominante. Acesta este principalul motiv pentru care cercetarea intensivă a paleoliticului s-a concentrat în sânul arheologiilor cu pretenţii imperialiste sau, în general, al naţiunilor ce se auto-gratulează cu misiuni istorice şi culturale ce depăşesc propriile frontiere (americană, rusă/sovietică, franceză, britanică etc). Într-un spaţiu mai preocupat de soliditatea propriilor hotare culturale şi politice, era de aşteptat ca această investiţie să apară nerealistă. Astfel încât nici scurta domnie ideologică a marxismului, care a reuşit să descurajeze superficial obsesia identitară naţionalistă şi a conferit temporar o oarecare respectabilitate cercetării paleoliticului, nu a putut face prea mult. I-a supravieţuit doar un colectiv de cercetare mic şi izolat. Orientarea actuală a finanţării proiectelor arheologice oferă suficiente indicii pentru a crede că situaţia nu s-a schimbat prea tare nici în ultimul deceniu.

Ostilitatea tacită şi generoasa indiferenţă cu care a fost şi este tratată cercetarea preistoriei paleolitice a avut şi alte consecinţe profunde. Ea a hrănit un adevărat complex „cultural-istoric” al paleoliticienilor în raport cu colegii lor de breaslă, conferindu-le totodată şi o autonomie generoasă, de natură să ecraneze absenţa unui climat critic în interiorul comunităţii disciplinare. Ambele fenomene s-au reflectat corespunzător în teoria şi practica disciplinei.

2. PREMISE METODOLOGICE

Cum componenta centrală a demersului nostru o reprezintă analiza conţinutului teoretic şi metodologic al cercetării paleoliticului din România, o discuţie preliminară cu privire la propriile noastre convingeri se impune cu prioritate.

Primul aspect care ne reţine atenţia priveşte statutul epistemologic general al arheologiei paleoliticului. Într-adevăr, arheologia preistorică a suferit dintotdeauna, ca şi istoria, de ambiguitatea aparatului său teoretic, condamnat să se zbată în cercul vicios al unei dificultăţi epistemologice aparent insurmontabile: explicarea ştiinţifică, obiectivă, a diversităţii şi subiectivităţii experienţelor umane din trecut de către o conştiinţă individuală, în mod fatal subiectivă la rândul ei. Trebuie subliniat că această fragilitate epistemologică funciară, care a încurajat constant teoreticienii arheologiei să se dedea la o adevărată echilibristică speculativă, a devenit stridentă abia odată ce gândirea *ştiinţifică* dobândeşte un înţeles îngust, către finele secolului al XIX-lea, sub impactul pozitivist. Conform acestei tenace tradiţii de gândire modernă, cercetarea ştiinţifică trebuie să corespundă mai multor criterii: căutarea obiectivităţii, evaluarea raţională a teoriilor şi, mai ales, verificabilitatea empirică prin experiment a ipotezelor. Disciplinele incapabile să satisfacă aceste standarde puteau fi evacuate din domeniul sacru al raţiunii ştiinţifice, căreia fizica, chimia, eventual biologia, păreau să-i ofere arhetipul. Acest postulat s-a impus cu atât

forță în gândirea științifică, încât disciplinele umaniste, treptat discreditate, s-au văzut nevoite să-şi caute febril identitatea.

Istoria a fost prima dintre beneficiarele acestei tensiuni provocate de presiunea idealului scientist. O lungă succesiune de contribuții remarcabile, de la Dilthey şi Xenopol, la R. Aron şi P. Ricoeur, a reuşit, în timp, să delimiteze corespunzător domeniul teoretic şi epistemologic ocupat de istorie. Ştiință a concretului, supusă unor reguli de explicație rațională şi de procedură științifică similare altor științe, istoria se distinge, totuşi, de aceste din urmă discipline prin *obiectivele* sale de cunoaştere. Ele nu țin de reducerea şi manipularea realității cu ajutorul legilor de natură matematică, ci de redactarea unei narațiuni verosimile, pe baza dovezilor materiale privind viața oamenilor din trecut. În acelaşi timp, epistemologii - merită amintiți, cu titlu ilustrativ şi în ciuda platformelor filozofice diferite, T. S. Kuhn, K. Popper sau W. Van Orme Quine - au demolat metodic iluziile pozitivismului şi empirismului radical, ca şi premisa că disciplinele naturaliste ar fi posesoarele unei cunoaşterii infailibile şi obiective. Mai mult, unii gânditori, ca P. Feyerabend, s-au străduit din răsputeri să ruineze bazele raționalității științifice tradiționale - cu rezultate nu tocmai faste, dar deloc îngrijorătoare în contextul post-modern.

Cel mai limpede aspect care a reieşit, după un secol de dezbatere, este că cercetarea științifică în ansamblul său este, înainte de toate, *un tip de demers*, nu *un ansamblu de rezultate*. Ceea ce unifică toate tipurile de gândire științifică este interesul critic pentru obiectivitatea cunoaşterii rezultate, dar căile pentru atingerea acesteia sunt diferite - şi sunt diferite cel puțin pentru că fiecare știință își propune să cunoască alte aspecte ale realității: fizica doreşte să definească şi să manipuleze legile care guvernează statica sau dinamica materiei, istoria, pur şi simplu, să povestească trecutul[5]. Ambele categorii de discipline sunt ghidate teoretic, caută adevărul, dar acest adevăr este de ordin diferit, pe cât de distantă este relația dintre concret şi abstract: „gravitația" este o noțiune abstractă, Carol cel Mare nu.

Între aceste linii de forță înțelegem să integrăm şi cercetarea paleoliticului, nimic altceva decât o „știință a concretului", parte integrantă a științei istorice, supusă dificultăților şi parteneră la succesele acesteia. Ca o definiție minimală, vom afirma că arheologia paleoliticului reprezintă o ramură a disciplinelor istorice, care se preocupă de studiul evoluției societăților umane în intervalul dintre antropogeneză şi apariția modului de viață agricol. Dincolo de diferențele inerente existente între ele, structura generală a tehnologiei, economia de tip prădător, mobilitatea rezidențială şi organizarea socială proprie grupurilor de vânători şi culegători unifică la cel mai profund nivel toate aceste societăți. Tot astfel, vom înțelege cercetarea arheologică - intim înrudită cu cea istorică - drept un demers creativ, prin care datele empirice primare sunt transformate într-o narațiune istorică, în raport cu un chestionar teoretic şi pe seama unor severe reguli de procedură științifică. Acestea din urmă privesc condițiile de recuperare, de interpretare şi de aşezare în tramă cauzală, narativă a (tuturor) unităților de informație păstrate în arhiva depozitelor geologice.

Un aspect esențial al demersului arheologic, ca şi, de altfel, al oricărui demers științific, îl reprezintă, aşadar, organizarea sa apriorică în funcție de nişte *premise teoretice*. În cele din urmă, arheologii inițiază întotdeauna un proiect de cercetare în funcție de informația de care dispun la un moment dat. Ei pleacă pe teren cu o schiță de „aşteptări" (Binford 1972) cu privire la ceea ce urmează să descopere. Într-o primă instanță, observațiile şi interpretările arheologilor sunt ghidate de teoriile lor cu privire la organizarea şi mersul lumii în general, la căile prin care cunoaşterea fenomenelor este posibilă, la menirea cercetării istorice, la semnificația evoluției etc. Ontologia, gnoseologia, epistemologia, convingerile religioase sau preferințele politice configurează, într-o pondere variabilă, un *orizont de aşteptare*, pe care sunt articulate teoriile operaționale ale

[5] "Istoria este fiica povestirii. Ea nu se defineşte printr-un obiect de studiu, ci printr-un tip de discurs. A spune că studiază timpul nu are, de fapt, alt sens decât acela de a afirma că își dispune toate obiectele pe care le studiază în timp: a face istorie înseamnă a spune o poveste" (Furet 2002: 85).

disciplinei arheologice şi, deci, raţionamentele aplicate şi particulare. Din acest orizont teoretic înalt sunt *deduse* - deşi nu neapărat de o manieră liniară şi directă -, opiniile legate de obiectul lor curent de cercetare, cum ar fi cele privind natura omului şi a societăţilor paleolitice, semnificaţia generală a mărturiilor arheologice sau relevanţa noilor descoperiri. În principiu, aceste premise teoretice pot fi modificate treptat, prin dialogul cu noile date scoase la iveală pe teren, sau cu noile modele de interpretare forjate de alţi specialişti, eventual în alte domenii de studiu, dar acest feedback nu trebuie supraestimat: „noul” este, în general, redus la schemele anterioare de interpretare. Însăşi noţiunea de „nou” este definită în funcţie de disponibilitatea inerentă a modelelor de interpretare care îl precedă. Delimitarea lui corectă constituie o provocare de prim rang pentru arheolog, căci ea solicită luciditate, simţ critic şi o anume depeizare, o desprindere a subiectului actului de cercetare de obiectul său de studiu. Dificilă, această înstrăinare metodologică reprezintă, în cele din urmă, condiţia preliminară a oricărui act autentic de cunoaştere raţională.

În orice caz, merită să subliniem greutatea deosebită pe care modelele teoretice apriorice o au în cercetarea arheologică: ele preced, definesc ca atare şi organizează informaţia empirică. Implicit, identificarea corespunzătoare a unui astfel de *eşafodaj teoretic central* garantează înţelegerea profundă a opţiunilor de natură metodologică şi interpretativă. Trebuie însă precizat că, în majoritatea situaţiilor, nodul teoretic central este departe de a fi omogen, conştientizat ca atare, sau măcar explicit. Tot astfel, aşa cum am amintit deja, modul în care el se reflectă către orizonturile inferioare de teorie nu este uşor de izolat şi analizat. Ceea ce vom încerca noi aici este doar schiţa empirică a unui astfel de program de cercetare, aşa cum pare să reiasă acesta din realizările *extrem de uniforme* ale cercetării paleoliticului în România. Suntem conştienţi că, punând paternitatea acestei uniformităţi pe seama unui model unic, la care ar fi aderat deliberat toţi specialiştii, nu propunem decât o simplificare, însă această reducţie ne ajută să descriem mai uşor şi să evaluăm critic parametrii cercetării româneşti a paleoliticului.

3. MODELUL PALEONTOLOGIC

Am urmărit cu alte prilejuri (Anghelinu 2004) geneza şi evoluţia conţinutului teoretic şi metodologic al arheologiei paleoliticului din România, aşa că nu vom insista aici aspectelor de ordin istoriografic, tratate, de altfel, pe larg, şi în alte lucrări (Păunescu 1987). Oricum, evoluţia cercetării acestei epoci din istoria umanităţii are, în România, o istorie relativ scurtă, rezumată la mai puţin de un veac şi la succesiunea câtorva generaţii de cercetători. Alături de alte circumstanţe - contextul ideologic, relativa izolare a disciplinei, organizarea academică a cercetării, implicarea variabilă a statului etc. -, evidenţiate cu alte ocazii, această istorie scurtă şi dimensiunile restrânse ale comunităţii de specialişti au constituit circumstanţe favorizante pentru stabilizarea unui tip de cercetare uniform, pe care îl putem numi *modelul paleontologic*. Acest conglomerat de principii teoretice, metode şi texte clasice cu rol de *paradigmă*, configurat sumar cu prilejul cercetărilor de la începutul secolului XX, era deja edificat la finele epocii interbelice (vezi Nicolăescu-Plopşor 1938; Moroşan 1938). Puţin incomodat, ba chiar stimulat de presiunea marxismului (Anghelinu 2003), el atinge un echilibru homeostatic în anii ’70, odată cu preluarea şi implementarea a metodei Bordes de sistematizare a industriilor litice[6] - şi îşi continuă marşul triumfal până astăzi. Vom încerca în continuare să descriem conţinutul acestui model de cercetare, prezentând rând pe rând componentele sale teoretice şi metodologice, pe care le vom analiza în funcţie de cele trei nivele de generalizare teoretică majore (cf. Trigger 1989: 20-2) în care se află ele organizate:

- *nivelul înalt*, care cuprinde conceptele centrale ale cercetării, poziţia sa epistemologică şi orientarea sa în raport cu marile teorii privind evoluţia umană; similar

[6] Exemplele clasice pentru acest punct de echilibru sunt oferite de seria de monografii apărute într-un interval scurt, în anii ’70 (Bitiri 1972, Brudiu 1974, Mogoşanu 1978).

unui program filozofic, chiar metafizic, acest orizont ar trebui, în principiu, să explice sau să încerce să explice, deşi în cadre foarte generoase, căci se referă mai degrabă la natura umană şi a societății în general, *toate* faptele arheologice;

- *nivelul teoretic mediu* priveşte translatarea şi operaționalizarea conceptelor generale din nivelul supraordonat către situațiile uzual întâlnite în practica de cercetare; în principiu, el trebuie să avanseze propuneri de interpretare aplicate, pentru fapte şi situații arheologice particulare, dar să rămână suficient de general pentru a avea o valabilitate trans-culturală;
- *nivelul inferior* reprezintă interfața unde are loc contactul direct între premisele teoretice şi realitatea empirică şi cuprinde ansamblul metodelor şi tehnicilor de cercetare în teren; acest ultim nivel nu avansează, în general, interpretări, ci se mulțumeşte cu sistematizarea empirică a datelor considerate primare, pe baza observațiilor repetate.

O poziție decis relativistă ar contesta cu deosebire consistența şi autonomia ultimului etaj - o observație este deja o interpretare - şi ar credita ca decisiv conținutul primelor două nivele teoretice. Invers, adepții empirismului baconian vor acorda o încredere totală nivelului inferior, eventual celui de-al doilea - rod al unor generalizări prudente -, ignorând sau considerând ca nefondată cu deosebire existența nivelului înalt: pentru ei, cercetarea ştiințifică *comme il faut* este prin definiție străină de metafizică, prejudecăți şi false credințe care ar preceda, ca atare, analiza „faptelor”. Consensul epistemologilor este, însă, absolut: teoria şi observația se condiționează reciproc, deşi acest control mutual nu se realizează neapărat armonios şi sincron, din varii motive (sistemele de organizare a cunoaşterii, controlul social şi structurile de autoritate etc.). Impactul observației scade, firesc, pe măsură ce escaladăm treptele teoretice: este puțin probabil ca un articol dintr-un ziar să schimbe de exemplu, convingerile unui marxist. În fapt, nivelele înalte de teorie sunt suficient de generale pentru a evita orice conflict direct cu faptele de observație, motiv pentru care Trigger nici nu ezită să le asemene, funcțional cel puțin, cu dogmele religioase.

Deşi delimitarea celor trei orizonturi de teorie este pur convențională, iar frontierele dintre ele sunt perfect permeabile, autonomia lor relativă ne apare evidentă tocmai prin existența unor contradicții între ele, aşa cum vom avea curând prilejul să observăm. Această incoerență nu reflectă, în fapt, decât *subtilitatea* frecventă a relațiilor instaurate între cele trei nivele. Abia în ultimele decenii, după tulburările provocate de *New Archaeology*, articularea riguroasă între teorie şi practică a devenit o preocupare în sine.

În cazul arheologiei preistorice româneşti, acest efort de raționalizare a cercetării întârzie, ceea ce explică de la sine caracterul confuz al dialogului dintre diversele orizonturi teoretice. Aşa cum vom avea prilejul să constatăm, generalitatea exagerată a orizonturilor superioare permite practicienilor să activeze aleatoriu şi *ad hoc* argumentele convenabile, derapând frenetic de la un etaj teoretic la altul. Când nivelele teoretice pot fi transgresate ilicit, iar această lipsă de disciplină rămâne nepedepsită, coerența şi veracitatea discursului istoric este compromisă. În orice caz, dezvoltarea inegală sau contradictorie a acestui eşafodaj teoretic grevează serios asupra limpezimii şi rigorii cu care arheologii ajung la o reconstituire istorică veridică.

3.1. Evoluționismul „bonom”: nivelul teoretic înalt

În cercetarea paleoliticului din România, ca de altfel în ansamblul cercetării preistorice româneşti, nivelul superior de teorie este programatic ignorat. Puternica dimensiune empirică tradițională a arheologiei româneşti - dar şi aplombul marxismului, care a pretins în van că poate oferi arheologiei astfel de servicii-ghid - explică pe deplin această stare de fapt. În ciuda absenței generalizate a oricăror referiri consistente la conținutul său, acest orizont este, totuşi, foarte prezent, iar acțiunea sa, deşi subtilă, se reflectă corespunzător în etajele subordonate. În fapt, noi înşine am fost nevoiți să-i inducem conținutul mai degrabă pe seama terminațiilor vizibile în nivelul mediu şi inferior de teorie şi, ocazional, chiar „în negativ”.

La prima vedere, cel mai cuprinzător nivel de generalizare teoretică în arheologia

paleoliticului din România datorează enorm gândirii ştiinţifice moderne şi, în această ipostază, ar putea fi numit cu maximă indulgenţă drept *evoluţionist*. Indulgenţa ne este solicitată de caracterul explicit şi coerent pe care diversele teorii evoluţioniste l-au manifestat, şi care cu greu poate fi regăsit în cercetarea preistorică românească. Primul exemplu care ne vine în minte este reprezentat, desigur, de teoriile evoluţioniste fondate *sociologic*, cum este, prin excelenţă, marxismul. Selectiv, unilateral, etnocentrist, marxismul nu poate fi acuzat, însă, de lipsă de coerenţă teoretică, caracter ce rezidă, în fond, în echilibrul instaurat între schema teoretică de înţelegere şi lectura documentaţiei empirice, respectiv în „altitudinea” scării de analiză unde ancorează acest raport. La rândul său evoluţionismul ecologic şi cel cultural, ca şi sociobiologia, toate propuse în ultimele decenii, în particular de arheologii americani - inspiraţi de antropologi ca L. White şi J. Steward, sau de geneticieni -, rămân, în ciuda criticilor necruţătoare la care au fost supuse, alternative care nu şi-a epuizat încă potenţialul (Trigger 1971, Trigger 1989: 244-302,; Dunnel 1980, Lyman / O'Brien 1998). Cel mai redutabil exemplu de evoluţionism, susţinut de un spectru larg de observaţii empirice, provine, însă, din ştiinţele naturii şi este oferit de *teoria sintetică a evoluţiei*, care operaţionalizează atât principiile darwiniene, cât şi observaţiile geneticii. Cu deosebire ultimele modele amintite au în comun ideea de dezvoltare condiţionată de principiile *selecţiei naturale*, a *eredităţii caracterelor biologice sau culturale moştenite* (gene, respectiv „meme”) şi creditează major *presiunea ecologică* şi *mecanismele de adaptare*, ca factori decisivi în configurarea şi evoluţia culturală.

Setea de meta-ordine a cercetătorilor americani este, însă, mai greu de identificat în tradiţia europeană de cercetare. Aici, marile sinteze presupun mai puţin o viziune teoretică închegată şi au un mai pronunţat caracter empiric. Din acest motiv, fără a-şi propune să contrazică în profunzime tezele evoluţioniste, cercetarea europeană conferă o atenţie particulară *hazardului istoric* şi *complexităţii cauzale* responsabile de evoluţia culturală: selecţia naturală, *dacă* este vreodată invocată, este completată de migraţii, dezvoltarea este punctată de reculuri evolutive, toate la fel de interesante din perspectiva *istoricistă* în care se plasează cercetătorii europeni - şi care nu încetează să stârnească fiori de groază colegilor lor nord-americani[7]. Teoriile evoluţioniste propuse în Europa sunt fie apropiate în spirit de cele amintite mai sus (cum este cazul celor de inspiraţie marxistă, susţinute de Gordon Childe), fie explorează căi analitice originale, ca în cazul lui A. Leroi-Gourhan, păstrând totuşi, în majoritatea situaţiilor, spiritul *narativ şi empiric*, în defavoarea celui *nomotetic-explicativ*. Inutil de precizat, o raţiune practică, scara de analiză, explică în bună măsură diviziunea de mai sus[8]. Cu toate acestea, chiar şi această propensiune a teoriilor „europene” pentru *o scara redusă* a evenimentelor este evocatoare: ea prelungeşte tradiţii de gândire longevive, precum romantismul şi reflectă puternica orientare umanistă a studiului culturii în Europa, care refuză înţelegerea mecanismelor de producţie şi reproducţie culturală pe seama unor criterii exterioare vieţii sociale[9]. Aşa cum vom vedea, această propensiune umanistă nu împiedică multe din premisele

[7] Vezi, spre exemplificare, polemicile iscate între adepţii celor două tendinţe (Otte/Keeley 1990 *vs.* Clark/Lindly 1991; Clark 2002).

[8] Distincţia noastră de regăseşte parţial în cea propusă de G. N. Bailey, care sesizează conflictul dintre partizanii unei viziuni “environmentaliste” şi cei ai unei perspective “internaliste”. În timp de primii se inspiră mai mult din ştiinţele naturale şi preferă să scoată în evidenţă efectul determinant al factorilor biologici şi de mediu, adversarii lor teoretici - de inspiraţie marxisă sau structuralistă - îşi bazează demersul pe ştiinţele sociale şi accentuează dinamica relaţiilor sociale şi structurile de sens proprii umanităţii (Bailey 1983: 166-7). Bailey evidenţiază cu tărie importanţa scărilor de analiză şi a codurilor cronologice în geneza acestei diviziuni, mai mult sau mai puţin consistente.

[9] În ceea ce priveşte tradiţia americană de cercetare - în particular cea configurată în opoziţie cu principiile lui Franz Boas şi adăpostită la umbra lui Leslie White -, ea s-a concretizat în jurul altui set de premise: pragmatică şi pozitivistă, a preferat o abordare sistemic-sincronă a culturii şi, implicit, a favorizat explicaţii ale dinamicii culturale de alt ordin, aflate în afara controlului uman direct, cum sunt cele ecologice. Evoluţia social-politică şi economică proprie continentului american, încrederea protestantă în puterea raţiunii de a înţelege „Cartea Naturii”, dar şi tensiunile din mediul academic au jucat un rol esenţial în stabilizarea şi succesul repurtat de aceste teorii (vezi, pentru o tratare critică admirabilă Beck Kehoe 1998: 82-149).

naturaliste să se strecoare pe furiş, mai ales în orizonturile *practicii* ştiinţifice, unde desconspirarea lor este mai dificilă.

Această convingere europeană în ireductibilitatea şi diversitatea experienţelor culturale umane evidenţiază apăsat credinţa intimă într-o *natură umană unică şi calitativ diferită de lumea animală*, în această ipostază cu totul străină de categoriile analitice aplicabile acesteia din urmă, ca, de exemplu, adaptarea. În acest sens, este cu totul semnificativă *indiferența*[10] cercetării româneşti a paleoliticului cu privire la frontierele cognitive care ar putea despărţi hominidele timpurii de omul modern, altminteri disputate cu cerbicie de specialiştii de pe mapamond. Această indiferenţă nu se datorează, cum s-ar crede, indulgenţei sau optimismului în privinţa capacităţilor lui *Homo erectus* sau ale Neanderthalienilor, ci *părerii proaste* despre omul paleolitic în general, care unifică în aşa măsură toţi oamenii epocii, încât ideea eventualelor diferenţe dintre ei devine imposibil de evaluat. Însă această părere proastă, care priveşte slabele abilităţi tehnologice, lipsa de eficienţă economică, eventual organizarea primitivă a structurilor sociale - toate argumente capabile să explice conservatorismul prudent afişat de-a lungul mileniilor - este explicit susţinută de raţiuni de ordin *cultural*, nu *somatic*: omul paleolitic este „primitiv” din punct de vedere tehnologic, nu cognitiv. Ideea unei naturi umane unice nu se poate exprima mai limpede. Important este că, odată traversat Rubiconul raţiunii, omului paleolitic i se pot aplica aceleaşi modele de înţelegere ca şi celui medieval. Acest principiu elementar este deja suficient pentru a sugera orientarea teoretică generală a arheologiei paleoliticului din România.

Într-adevăr, ea se integrează pe deplin tradiţiei europene - cel puţin celei a Europei „latine”[11] - acceptând, în nivelul teoretic înalt, un evoluţionism general şi vag[12], sinonim unui mers general al civilizaţiei către *complexitate* şi *diversificare*, un elan spencerian al progresului[13]. În fapt, lungimea nesfârşită a secvenţelor de timp paleolitice impune ca evidenţă ideea unui progres tehnologic, cultural şi social general, deşi principiile care îl generează nu sunt clar definite. Creaţie longevivă a secolului al XIX-lea, acest *model ambiguu de evoluționism*, deşi generează un spectru foarte asemănător de prejudecăţi ca şi cele coerente, rămâne alternativa „politic corectă” a oricărui cercetător european care manifestă oroare faţă de simplificări şi, prin urmare, vrea să refuze marxismul, ecologia culturală şi, eventual, teoriile sociobiologice. El se manifestă încă, atât în antropologie[14], cât şi, cu deosebire, în arheologie, *volens-nolens* nevoită să-şi organizeze observaţiile pe durate mai lungi,

[10] Chiar şi decupajul marxist propus de Nicolăescu-Plopşor se rezumă la a afirma că Neanderthalienii „gândeau mai mult”; problema apariţiei limbajului articulat şi a „conştiinţei omeneşti” este, tratată, de altfel, în termenii propuşi de Engels (Nicolăescu-Plopşor 1965: 69).

[11] Sintagma îi aparţine lui G. A. Clark, care încearcă să evidenţieze astfel diferenţele existente între tradiţia de cercetare anglo-saxonă şi cea de limbă franceză (Clark 2002: 22).

[12] Ocazional, orientarea evoluţionistă este mai puţin vagă. Este cazul evoluţionismului materialist marxist, explicit în anumite abordări (Nicolăescu-Plopşor 1965, *passim*). Opţiunea respectivă nu poate fi explicată doar pe seama conformismului politic: lipsa unor alternative mai coerente a investit marxismul cu un deosebit potenţial de atracţie.

[13] H. Spencer, teoreticianul evoluţionismul sociologic, foloseşte numeroase categorii confuze şi calitative drept metafore pentru a „explica” diversificarea şi evoluţia societăţii: o misterioasă „putere” împinge civilizaţia înainte. Filozofia sa, creaţie tipică a unui aristocrat englez pentru care realitatea progresului era evidentă, metisa observaţii diverse, preluate din ştiinţele naturii sau din evoluţia socială şi exprima o încredere netulburată în progresul cultural, a cărui încarnare supremă era reprezentată de civilizaţia occidentală (Beck Kehoe 1998: 42-6). În fapt, versiunea de evoluţionism pe care o invocăm nu ajunge nici la gradul de coerenţă al lui Spencer, căruia cel puţin darwinismul social i-a disciplinat viziunea.

[14] Chiar dacă decolonizarea şi post-modernismul a încercat eradicarea intransigenţei evoluţioniste, ideea dezvoltării inerente, graduale, rămâne paradigma-reflex a gândirii medii occidentale. P. Clastres observa, pe fondul unei critici mai largi a etnocentrismului cercetătorilor europeni: „Pentru că a abandonat, odată cu Lowie, doctrinele lui Morgan sau Engels, considerându-le naive, antropologia nu se mai poate exprima (cel puţin în problema politicului), în termeni *sociologici*. Cum, pe de altă parte, tentaţia de a gândi în continuare după aceeaşi schemă este prea puternică, se face apel la metafore *biologice*. De unde vocabularul…: embrionar, născând, dezvoltat etc. În urmă cu nu mai mult de o jumătate de secol, modelul perfect pe care toate culturile încercau să-l împlinească prin istorie era adultul occidental instruit şi cu minte sănătoasă (poate chiar doctor în ştiinţe fizice). Toate acestea se gândesc fără îndoială încă, dar nu se mai spun.” (Clastres 1995: 24).

mult mai primitoare cu teoriile evoluționiste decât realitățile sincrone ale etnografiei populațiilor primitive.

Singura excepție importantă de la evoluționismul „neclar” amintit este reprezentată de C.S. Nicolăescu-Plopşor, pentru care condițiile ecologice ocupă o poziție activă în configurarea tuturor aspectelor culturii (tehnologie, organizare socială, comportament religios etc.). Formația sa de naturalist, contextul politic şi coerența inerentă a marxismului sunt la fel de semnificative în înțelegerea acestei excepții, ca şi în explicarea *refuzului* ulterior al discipolilor săi de a mai trata *în orice termeni* problematica evoluționismului, un pragmatic refuz al scărilor superioare de analiză. În treacăt fie spus, această ignorare desăvârşită a concepției sale generale reduce la o convenție fără substanță „şcoală Plopşor”, presupusă a domina cercetarea paleoliticului din România. Începând deja cu anii ’70, *evoluția* constă efectiv în *înserierea mutațiilor tehno-tipologice* şi în nararea, cu un talent foarte aproximativ, a succesiunilor implicate. Mecanismele cauzale care dau seama de această succesiune sunt articulate empiric, fără a se subsuma vreunui model unic: migrație/ aculturație, lentă modelare a formelor pe seama „variației inerente”, adaptare, degenerare în izolare etc. În fapt, majoritatea acestor argumente *post hoc* au ceva în comun: ideea că progresul cultural este rezultatul *creativității spiritului uman*, fie el individual sau colectiv şi/sau capacității oamenilor de a copia comportamentele semenilor, mai creativi ei înşişi (aculturația). Adaptarea ecologică, în sensul unor reajustări sistemice ale culturii, nu constituie niciodată un argument cauzal important[15].

Această supoziție face trimitere la altă convingere „metafizică”, cea care priveşte natura culturii în general: creație *spirituală*, prin urmare arbitrară, artificială, ireductibil umană, generată istoric de grupuri sociale diferite[16]. Este inutil să insistăm aici asupra adâncilor conotații umaniste, istorice pe care le poartă această înțelegere a culturii. Este suficient doar să semnalăm că, în nucleul său, această viziune - „flacăra olimpică” a întregii cercetării preistorice româneşti - este, ca şi romantismul de la care se deduce, fundamental *anti-evoluționistă,* din moment ce dezavuează ipoteza unor mecanisme universale în geneza şi structurarea în timp a culturii (ecologice, adaptative, mentale etc.): universale sunt doar natura umană şi, eventual, *procesul* de diferențiere culturală. Celelalte elemente de evidentă unitate nu pot face obiectul unei discipline umanist-ideografice, care se ocupă, prin definiție, de semnalarea şi descrierea *diferențelor*.

Aşa se ajunge la efectul paradoxal ca, în practică - şi, în România, arheologia presupune, înainte de toate, practică -, fiecare din situațiile întâlnite pe teren să fie măsurată cu uneltele unei atitudini anti-evoluționiste, deşi schița evoluționistă nu este niciodată deschis contestată. Ea chiar poate apărea ca preambul sau introducere în lucrările sintetice, sau în cadrul considerațiilor generale care deschid cutumiar orice prezentare monografică de mai mare amplitudine, dar nu emite nici un fel de „aşteptări” riguroase către nivelele teoretice inferioare. Lejeritatea şi caracterul relaxat al acestor premise se trădează spontan imediat ce urmărim acțiunea unor modele mai puțin

[15] Semnificativ, însă, acolo unde - întotdeauna tangențial - problema este atinsă de arheologi, ca în cazul lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, ecologia joacă un rol restrictiv, inhibitoriu. Dată fiind bariera înaltă dintre Natură şi Cultură ridicată încă din Renaştere, nici nu era de aşteptat un alt mod de înțelegere a relației dintre om (liber, inteligent şi creativ) şi mediu (stabil sau recurent, rigid, apăsător), altfel decât dihotomică şi deschis conflictuală. Oricum, aversiunea deschisă față de interpretările ecologiste este mult mai caracteristică şi se manifestă, simplu, prin refuzul de a lua act de propunerile unor specialişti ca Al.Bolomey sau M. Cârciumaru. Pe de o parte, Al. Bolomey explorează relația om-mediu, tinde să concentreze obiectivele cercetării către o scară mijlocie a comportamentelor şi sugerează principii de înțelegere adaptativ-ecologice. La fel, M. Cârciumaru, fără a-şi propune să modifice scara narațiunii, susține o tendință asemănătoare, orientată ecologic (vezi Bolomey 1973, 1989; M. Cârciumaru 1985). Nici una dintre propuneri nu este luată în seamă în cea mai recentă tratare sintetică (vezi Păunescu 2001b).

[16] Concepția poate fi numită idealist-normativă: idealismul rezidă în convingerea că locul geometric al culturii - în calitatea ei de ansamblu arbitrar şi artificial - se află în mintea oamenilor, sub forma unor modele ideale de comportament. Aceste norme se traduc prin adeziunea inconştientă a oamenilor la un set de valori, predispoziții şi comportamente, inculcate încă din copilărie. Cel mai important corolar al teoriei normative îl reprezintă *conservatorismul* preistoric.

amabile. De exemplu, materialismul marxist transformă, în cazul lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, orice unealtă într-un instrument al adaptării. Nu vom găsi această condiţionare din partea evoluţionismului pe care îl putem numi „bonom”: el tolerează imperturbabil numeroase episoade de rebeliune anti-evolutive, cum sunt popasurile milenare ale tradiţiilor. Dacă există o evoluţie, ea se plasează într-o ordin superior de realitate, *care nu face ca atare obiectul arheologiei paleolitice*.

Prin urmare, vedem nivelul teoretic înalt al arheologiei paleoliticului din România coborând de bună voie - efect gravitaţional al practicii - o treaptă de generalitate, pentru a intra pe orbita tradiţiei umaniste şi empiriste. Mediul prietenos găsit aici merită sacrificiul de a renunţa la coerenţă şi la reflecţii cu pretenţii globale: în lumea cercetată de empirişti, nu există explicaţii universal valabile pentru comportamentului uman; totodată, orice explicaţie este satisfăcătoare, în măsura în care sunt avansate suficiente dovezi convingătoare. Odată amarat în cheiul empirist, acest orizont teoretic devine nu atât incoerent, cât *a-coerent*, din moment ce coerenţa internă nu este recunoscut ca parametru posibil de evaluare. Este remarcabil, în acest sens, succesul deplin pe care l-a repurtat gândirea istorică în câmpul arheologiei preistorice româneşti, fundamental menită *să descrie* şi *să povestească* etapele de evoluţie culturală şi conţinutul exotic al fiecăreia dintre ele. Cu excepţia unei viziuni idealiste şi normative asupra omului şi culturii, nu există prescripţii teoretice ferme, de nivel înalt, pe care practica arheologică să le respecte în interpretarea diversităţii de fapte întâlnite în teren.

Geologia şi paleontologia stratigrafică sunt disciplinele care au ornat, încă din primele clipe de viaţă, acest primitor edificiu istoricist cu dovezi materiale simple şi grăitoare, cum ar fi succesiunea naturală a depozitelor şi asociaţiilor faunistice. Lor le putea fi asociată empiric complexitatea crescândă a formulelor tehnologice. Aceste discipline au contribuit cu câteva simple fapte de observaţie, de natură să confirme ideea difuză de progres continuu şi necesar, fără a impune, însă, *rigori cauzale*: „fosilele directoare” se succed cât se poate de natural una alteia, fără a solicita o explicaţie globală. Singurul compromis pe care îl face Cultura paleoliticului cu Natura este *adaptarea punctuală şi circumstanţială* la condiţiile de mediu. Acestea din urmă nu sunt, de altfel, capabile să configureze altceva decât aspectele superficiale ale culturii (de exemplu, materiile prime, fauna vânată, sau, mai rar, forma uneltelor), nucleul său de esenţă spirituală, mentală, rămânând neatins[17]. Singura excepţie o reprezintă, aşa cum am amintit, C. S. Nicolăescu-Plopşor.

Caracterul contradictoriu şi paradoxal al acestui nucleu teoretic - anti-evoluţionist în principiu, la nivelul studiilor de caz, evoluţionist de nevoie şi ca orientare generală - nu a rămas lipsit de consecinţe dramatice în orizontul practicii şi interpretării. Amabilitatea lui a încurajat indisciplina raţionamentelor cauzale. În funcţie de lungimea sau de conţinutul aparent al unei secvenţe culturale, „evoluţia” regională, „migraţia”, „degenerarea” sunt invocate circumstanţial, acolo unde par convenabile. Fără a administra un sens precis şi argumentat, aceste *metafore* încurajează un permanent amestec între nivelele de discurs şi, mai ales între unităţile de timp manipulate. Într-adevăr, deplasarea unei populaţii prin migraţie şi evoluţia locală milenară a unei tradiţii culturale nu pot fi echivalente în termeni

[17] Compromisul mai sus menţionat nu este altceva decât rămăşiţa unui mit venerabil, preluat şi de gândirea ştiinţifică modernă, conform căruia viaţa mizerabilă a primilor oameni s-a desfăşurat în condiţii de mediu ostile (Stoczkowski 2001). Pastişă a mitului Căderii din Paradis, această schemă pare convingător susţinută de caracterul frust al uneltelor paleolitice, de reconstituirile generale ale paleomediului şi, nu în ultimul rând, de tendinţa firească a cercetătorilor de a se imagina pe ei înşişi în circumstanţele epocii paleolitice… Estomparea treptată a influenţei acestui scenariu este vizibilă în cercetarea altor perioade ale preistoriei şi este grăitoare. Realitatea progresului tehnologic şi a securităţii aduse de economia agrară nu este suficientă pentru a explica această metamorfoză: pur şi simplu, sistemul agricol de organizare economică este de departe mai familiar arheologilor, care au mari probleme în a accepta că nivelul de trai al unei comunităţi de vânători şi culegători poate fi chiar impresionant, în termeni calorici, cel puţin. Nu trebuie minimalizat, desigur, nici aportul documentar mai bogat, care ispiteşte întotdeauna la reconstrucţii mai generoase din punct de vedere teoretic. Oricum ar sta lucrurile, prezenţa siturilor paleolitice în Siberia ar trebui să îndemne la mare prudenţă cu privire la caracterul dramatic al existenţei din epocă.

cronologici. Tot aşa se întâmplă ca resturile materiale succesive ale unor campamente de două săptămâni să fie *explicate* pe seama manifestării unei tradiţii culturale regionale, cum pot deveni, la fel de bine, etape marcante ale unui tehnocomplex aflat în plin „proces evolutiv”. Această stranie asociere ar fi echivalentă, în plan istoriografic, cu explicarea morfologiei lopeţii infanteristului pe seama revoluţiei industriale, sau invers - cum observa D. Clarke -, a războiului din Vietnam prin mişcarea electronilor!

Reflexul modern de a identifica spontan şi pretutindeni *progresul* - mai ales în cazul unor secvenţe culturale lungi - nu se mulţumeşte să contrarieze tendinţa permanentă de a înţelege fiecare dintre episoadele culturale şi stratigrafice identificate exclusiv drept marcatori etno-stilistici: el *mimează* atât de bine o explicaţie, încât nu mai apare necesar să aflăm *cum anume* a avut loc respectivul proces de evoluţie. Această adâncire a chestionarului este imposibilă, pentru că orice explicaţie trebuie să facă apel la principii mai generale ale dinamicii culturale - iar acestea nu sunt prescrise nicicum, iar existenţa lor nu este acreditată empiric. Suficient este că progresul a avut cumva loc.

Aşadar, înfăşurat în vălul delicat al unui evoluţionism altminteri steril în plan metodologic, nivelul teoretic înalt este, în cercetarea paleoliticului din România, produsul filozofic al tradiţiei umanist-istoriciste. El nu oferă o strategie-ghid coerentă pentru cercetarea de teren. Simpla manipulare a unor elemente sustrase din sânul paleontologiei şi geologiei nu poate înşela: amprenta naturalismului este cu totul superficială la acest nivel, din moment ce principii bazale, precum uniformitarismul, adaptarea, selecţia naturală sau „echilibrele intermitente” ale lui Gould lipsesc dintre argumente. Cunoaşterea la care aspiră paleoliticienii români priveşte, în principiu, *itinerarul* (şi nu *evoluţia*!) *gândirii umane* şi a *valorilor de grup* ale societăţilor paleolitice. Este, prin urmare, o cunoaştere încadrată strict în perimetrul *arbitrarului şi convenţiei culturale*, care nu caută modele universale de dinamică a culturii sau mecanisme generale de evoluţie, pentru simplul fapt că le neagă relevanţa - şi chiar existenţa. Conflictul dintre evoluţie, principiu general înscris în succesiunea culturală şi conservatorismul evident al tradiţiilor culturale paleolitice este dezamorsat, de obicei, printr-un artificiu simplu: părăsirea arenei şi întreruperea dialogului între nivelul superior şi cele subordonate, gest tradus, în fapt, în *absenţa totală a unor explicaţii cauzale, istorice*. Propensiunea pentru descrierile tipologice se explică uşor pe seama acestei laşităţi. În cazul în care arheologii se încăpăţânează, totuşi, să preia eroic misiunea unei explicaţii, ea se realizează prin „scurtături”: cele trei gratoare în silex de Prut se explică prin migraţie, aculturaţie sau alte fenomene istorice ample, dispuse oricând să coboare de pe piedestalul istoriei universale pentru a explica alegerile făcute în primăvara unui an ploios, acum douăzeci de milenii, de câţiva vânători de reni de pe Valea Bistriţei.

Ne vedem nevoiţi să concluzionăm că forţa modelului paleontologic nu rezidă în intransigenţa cu care s-ar impune el la nivel teoretic înalt. Dimpotrivă, sunt orizonturile inferioare de teorie cele din care îşi trage seva şi care îi sporesc inerţia. În rest, bonomia sterilă a acestui evoluţionism de convenienţă ne sugerează irezistibil o anume construcţie aforistică, perfect aplicabilă acestui orizont teoretic: „suntem gata de orice, dar nu suntem buni de nimic”.

3.2. O zonă transparentă: nivelul teoretic mediu

Aşa cum am putut observa, nivelul teoretic înalt nu aparţine, la rigoare, exclusiv arheologiei. Interesele de cunoaştere şi platformele teoretice ale antropologiei, geneticii, sociologiei, paleontologiei sau economiei pot oricând intersecta, în acest orizont, problematica arheologiei. Autonomia arheologiei preistorice începe să se manifeste viguros abia în spaţiul în care primeşte direct un feedback material şi unde se realizează dialogul dintre ceea ce doreşte să afle un arheolog şi ceea ce găseşte el pe teren, respectiv cultura materială a oamenilor din trecut.

Ca orice alt demers istoric, arheologia preistorică pleacă de la premisa că viaţa oamenilor din trecut era *organizată* şi că aceste

formule variabile de organizare pot fi înțelese rațional, descrise şi interpretate. Postulatul *unității condiției umane* - fără de care o disciplină istorică nu ar avea sens -, atrage după sine premisa *familiarității aproximative* a comportamentelor umane. *Familiaritatea* rezultă din analiza spontană a regulilor de funcționare ale gândirii umane, care conduce oamenii, în general, la soluții asemănătoare pentru probleme asemănătoare. Caracterul *aproximativ* al acestei ecuații este conferit, însă, de marja largă de soluții alternative accesibile oamenilor, în diverse contexte sociale şi istorice, pentru probleme pe care le putem considera, de dragul clarității, universale[18] (hrana, adăpostul, prestigiul etc.), sau pentru a răspunde unor rigori „artificiale”, generate în contextul unic al unei culturi. Diversitatea culturală este rezultatul palpabil al acestor constelații de opțiuni - şi ea este suficient de mare pentru a stârni curiozitatea istoricilor, sociologilor, antropologilor şi arheologilor.

Spre deosebire, însă, de restul științelor sociale, arheologia, ca şi istoria, nu are acces direct la comportamentele oamenilor pe care îi studiază: cunoaşterea sa este mediată de cultura materială conservată. În consecință, arheologia se va dezvolta pe un al doilea postulat: cultura materială reflectă, într-o măsură rezonabilă, ordinea culturală care a produs-o, şi este, prin urmare, ea însăşi organizată semnificativ. Înțelegerea şi reconstituirea culturii din trecut nu se poate realiza, în absența unor explicații ale autorilor, decât pe seama *indiciilor* oferite de cultura materială conservată şi prin intermediul *analogiilor* comportamentale. Şi cum, evident, interpretarea prin analogie nu este simplă, din cauza diversității de alternative posibile, arheologii sunt nevoiți să caute şi să operaționalizeze analogiile potrivite pentru înțelegerea opțiunilor culturale din trecut.

Aceasta este, în principiu, misiunea nivelului mediu de teorie: el se ocupă cu explicarea, prin analogie, a fiecărei situații particulare întâlnite în practică, cum ar fi rațiunile prezenței, formării sau organizării interne a unui sit, semnificația diverselor categorii ale culturii materiale, legătura dintre „ordinea” culturii materiale şi „ordinea culturală” care a produs-o etc. Spre deosebire de nivelul înalt, acest orizont propriu arheologiei se ocupă de *comportamentele* precise ale oamenilor din trecut şi, inutil de precizat, la acest nivel mediu de teorie sunt necesare modele închegate de înțelegere şi interpretare, uzul disciplinat al analogiilor, verificarea sistematică a ipotezelor. El trebuie să ne arată *cum erau organizate* şi *cum funcționau,* în general sau chiar în particular, societățile paleolitice. În principiu, orizontul mediu de teorie ar trebui să conțină propozițiile care fac legătura între *asocierile statice* ale materiei, regăsite de arheologi şi *dinamica* proceselor culturale sau naturale care au produs aceste asocieri (Binford 1981: 26-9). În acest sens, una dintre cele mai importante componente ale acestui nivel teoretic o reprezintă *procesele de formare* a siturilor arheologice. Acestea includ atât rațiunile culturale care au condus la acumularea vestigiilor materiale, cât şi procesele naturale de eroziune, acumulare - tafonomice în sensul cel mai general -, care au condus la „peisajul” de asocieri statice regăsit de arheologi.

Înțelegerea proceselor culturale de formare a siturilor presupune cel puțin schița unor modele de organizare culturală a societăților paleolitice, o viziune oarecare (de preferință închegată) cu privire la modul în care această organizare se reflectă în cultura materială şi o evaluare (eventual critică) a gradului de relevanță a vestigiilor abandonate în raport cu ansamblul respectivei culturi materiale. Pentru toate aceste deziderate, *analogia istorică sau etnografică* reprezintă principala sursă de inspirație: ea arată principiile organizării economice şi sociale a comunităților de vânători-culegători, explorează universurile religioase ale acestor populații, oferă studii de caz cu privire la modul de

[18] Dacă nu se poate nega universalitatea anumitor necesități omeneşti, fie ele fiziologice sau mentale, trebuie subliniată cu tărie amprenta puternică pe care contextul cultural şi-o pune asupra modului de a percepe şi a satisface aceste necesități (Radkowski, 2000: 61 şi urm., dar vezi şi celebrele considerații ale lui M. Sahlins (Sahlins 1968). Cum una dintre misiunile fundamentale ale disciplinelor istorice este tocmai identificarea şi descrierea *diferenței*, este limpede că evidențierea prea apăsată a universalității nevoilor şi invocarea „omului etern” riscă să ecraneze o latură semnificativă a obiectului lor de studiu.

geneză a culturii materiale, în contexte relativ asemănătoare celor sugerate de arheologie etc. Aceste analogii nu pot avea, desigur, un potențial explicativ în sine, câtă vreme chiar şi la nivel empiric pot fi sesizate importante diferențe între societățile paleolitice şi cele tradiționale actuale sau subactuale. Ele servesc, însă, ca material pentru construcția unor propuneri de interpretare originale, care să corespundă atât indiciilor arheologice, cât şi realităților etnografice. Analogia este solicitată şi în ceea ce priveşte procesele naturale de formare a siturilor, din moment ce principiul uniformitarian (care postulează, în principiu, recurența şi constanța fenomenelor geologice, dar se aplică totodată şi lumii animale şi vegetale), reprezintă orizontul de inferență uzual folosit pentru înțelegerea genezei şi evoluției unui sit.

Din moment ce aparține întru-totul arheologiei[19], orizontul mediu de teorie este cel mai potrivit barometru pentru estimarea solidității unui model de cercetare. El însumează ceea ce se poate spune, practic, despre oamenii din trecut şi argumentează - în principiu, ştiințific - acest discurs. El se distinge atât de programul filozofic de cercetare al nivelului înalt, ca şi de sistematizarea primară a informației, edificată în orizontul inferior, păstrând însă rolul de *placă turnantă*[20] care transformă descrierea în narațiune şi observația empirică în explicație.

Or, *subdezvoltarea* acestui nivel teoretic esențial este îngrijorătoare în cazul arheologiei paleoliticului din România. Ea se datorează în primul rând lipsei de relevanță şi sărăciei analogiilor utilizate pentru configurarea schiței exploratorii folosite în înțelegerea societăților paleolitice şi implicit, în evaluarea proceselor de formare culturală a siturilor. În fapt, *naivitatea* analogiilor din orizontul mediu oglindeşte larghețea iresponsabilă a programului de cercetare schițat de nivelul înalt.

Într-o primă instanță, ne vom apleca asupra proceselor culturale de formare a siturilor, adică asupra modului în care sunt imaginate societățile paleolitice. În această direcție, merită semnalată *absența cronică a analogiilor etnografice explicite* în studiile dedicate perioadei paleolitice în România. Majoritatea excepțiilor se datorează arheozoologilor (de exemplu, Bolomey 1973), mult mai consecvent interesați de raportul om-mediu şi, prin urmare, mult mai atenți cu privire la modul de viață al vânătorilor şi culegătorilor. Nici măcar interpretarea, întotdeauna dificilă, a unor comportamente „simbolice” (acumulări de oase, uzul coloranților naturali etc.), caz în care ermetismul semnificației impune importul unor modele de înțelegere ceva mai elaborate, nu face apel la analogii etnografice.

În ciuda acestui profund dezinteres pentru analogie, absența unei schițe cât de cât coerente cu privire la modul de organizare a societății studiate ar face imposibilă orice înțelegere şi interpretare a vestigiilor arheologice. Suntem nevoiți, prin urmare, să acceptăm că această schiță există, chiar dacă, în opinia noastră, conținutul său depăşeşte rar nivelul de elaborare al benzilor desenate şi imaginea populară, arhetipală a „omului primitiv”. Citind în filigran sintezele de specialitate, vedem că acest om este cel care trăieşte într-un mediu riguros, glaciar, se aşează în apropierea apelor, pe versanți însoriți sau în peşteri, eventual în locații “strategice”, vânează în colectiv animalele din preajma sa (activitatea de culegător este prea slab documentată pentru a fi luată în seamă), trăieşte în grupuri mici (dimensiuni estimate ca funcție a mărimii ansamblurilor), face focul şi, ajuns la o oarecare maturitate în gândire, poartă dinți perforați la gât. Ocazional, unele analogii însuflețesc narațiunea: urşii de peşteră sunt izgoniți din peşteri cu ajutorul fumului, “cum procedau bătrânii noştri vânători” (Nicolăescu-Plopşor 1965). Analogia istorică spontană - mică escapadă interpretativă ilicită a empirismului - completează această schiță cu alte adânci supoziții funcționale: „cuțitele sunt făcute pentru a tăia”, „focul este utilizat pentru încălzit, iluminat şi prepararea hranei”, dar şi „oasele descoperite aparțin animalelor vânate”

[19] Deşi este adevărat că, în acest orizont, arheologia importă metode provenite din diverse alte discipline (etnografie, geologie, biologie, chimie, pedologie etc.), modul în care sunt acestea operaționalizate ține exclusiv de interesele de cunoaştere ale arheologilor.

[20] Binford compară elocvent acest orizont cu celebra „Rosetta stone” (Binford 1981: 25-26).

etc. Nu insistăm cu orice preţ a epuiza lista acestor banalităţi.

Traducând însă aceste stereotipuri în jargon arheologic, vedem cum criteriile de alegere şi amenajare a habitatului, relaţia dintre habitat şi subzistenţă, ca şi cea dintre economie şi tehnologie, sunt configurate pe seama unor analogii simple, care fac mai degrabă referire la "*omul etern*" decât la omul paleolitic ca atare. În sprijinul aceste idei, ar fi util de observat că toate aceste interpretări implică o serie de alegeri rezonabile, raţionale ale omului paleolitic *ca individ*. Acest singular metaforic nu arată decât incapacitatea de a vorbi la plural şi de a imagina corespunzător *societăţile* paleolitice. Pentru aceasta e nevoie de analogii, iar singurele disponibile sunt cele propuse de Engels, la rândul lor schiţe generice neglijente şi greu de operaţionalizat, care se volatilizează rapid, odată cu relaxarea ideologică a anilor '70. Pe scurt, nici una dintre trăsăturile generice atribuite oamenilor paleolitici nu le sunt caracteristice exclusiv acestora: ele ţin mai degrabă de universalitatea condiţiei umane, decât de specificul economic, social sau ideologic al unor comunităţi de vânători-culegători.

Pentru a alege un exemplu aplicat al acestei profunde lipse de experienţă etnografică, ne vom opri la tipologia aşezărilor paleolitice de pe Valea Bistriţei (Păunescu et. al. 1977), edificată în totală indiferenţă[21] faţă de orice sistem de utilizare a habitatului documentat etnografic pentru comunităţile de vânători-culegători (de exemplu, Binford 1980, 1982). În absenţa oricăror indicii solide cu privire la cronologia internă, funcţiile economice şi regulile de organizare topografică a acestor locuiri, rezultatul nu surprinde: el reprezintă o *taxonomie* empirică a aşezărilor, ierarhizate în funcţie de numărul „nivelelor" şi de aparenta intensitate de locuire, şi legate între ele de simpla apartenenţă la o „etapă culturală" aurignaciană sau gravettiană, la rândul lor definite pe criterii tipologice. Desigur, tipologia empirică a aşezărilor, ca şi cea a utilajului litic, n-ar trebui, în principiu, să emită interpretări. Dar, simpla definire a unei aşezări drept „complexă" pentru că o viroagă desparte două puncte şi aparent „acelaşi" nivel cultural arată că acest principiu minim al empirismului a fost uitat[22]. Şi, aşa cum descrierea utilajului avansează explicit *interpretări istorice* - aspect asupra căruia vom reveni - tot aşa şi frugala schiţă a habitatelor paleolitice din Bazinul Ceahlău se avântă către delimitarea „caracterului" aşezării. Aşa apar aşezările-atelier „stabile" sau „permanente", ocupate circum-anual (!), sau chiar de-a lungul a mai multor ani - o raritate în viaţa comunităţilor de vânători-culegători, strict condiţionată de abundenţa şi regularitatea resurselor, în nici un fel demonstrată pe Valea Bistriţei -, altele „semi-permanente", nu foarte deosebite de primele, şi unele „sezoniere". Numărate scrupulos şi organizate taxonomic în specii, subspecii şi genuri, aceste aşezări - piese răsfirate ale unui *puzzle* ocupaţional întins pe câteva mii de ani - sunt comparate, cum era de aşteptat, cu alte aşezări paleolitice din Moldova. Nu e de mirare că naraţiunea ce reiese nu are nici o semnificaţie: îi lipseşte un principiu elementar de înţelegere a organizării habitatului în paleolitic, economia[23].

Ignoranţa profundă cu privire la modul de viaţă propriu paleoliticului nu se opreşte aici. Ea susţine, de exemplu, supoziţia că societăţile paleolitice, unite de tradiţii conservatoare, ocupă spaţii geografice clar delimitate şi mutual exclusive, încă din paleoliticul mijlociu (Păunescu 1980). Or, teritorialitatea şi uzul exclusiv al resurselor se manifestă în circumstanţe precise în cazul vânătorilor-culegătorilor (Rowley-Conwy 2001; Winterhalder 2001), existând puţine indicii în acest sens care

[21] În realitate, articolul face referire, în aparatul critic, la două lucrări documentate etnografic, ambele în limba engleză. În opinia noastră, ele au fost preluate, foarte probabil, dintr-o sursă secundară (Al. Bolomey), pentru că tipologia rezultată ignoră sau interpretează eronat propunerile iniţiale.

[22] Nu este exagerat să afirmăm că această interpretare a aşezărilor se putea realiza direct, prin compararea colecţiilor litice şi, mai ales, a cutiilor în care sunt acestea păstrate, în particular dacă se iau în seamă, drept criterii discriminatorii, şi pereţii rafturilor care le despart.

[23] Imediat ce un astfel de principiu este operaţionalizat, rezultatele sunt incomparabile. Astfel, în ciuda bazei de date incomplete, modelul propus ulterior de Al. Bolomey reflectă o profundă înţelegere a modului de viaţă paleolitic şi a poziţiei pe care economia mobilă a avea în formarea siturilor (Bolomey 1989).

să preceadă gravettianul; chiar şi în fazele târzii ale paleoliticului, această teritorialitate trebuie demonstrată contextual. Mai mult, prezența unui comportament teritorial nu exclude accesul altor comunități la anumite resurse şi, în nici un caz, el nu trebuie asimilat “cercurilor culturale”.

La fel, migrația pe distanțe mari a comunităților paleolitice, argument frecvent invocat pentru explicarea schimbărilor survenite în repertoriile litice, pare a nu se diferenția în puncte esențiale de deplasările în bloc ale comunitățile istorice de mai târziu. Deşi niciodată nu sunt explicați parametrii - eventual alții decât cei de natură ecologică - care o puteau determina, această uşurință în manipularea conceptului arată în înțelegere dublu eronată a fenomenului migratoriu în paleolitic: pe de o parte, limitele în timp ale acestor deplasări de populație ridiculizează, de obicei, conceptul de “migrație”, în măsura în care el este calchiat după, de exemplu, “migrația popoarelor” din mileniul I d. Ch.; pe de alta, mobilitatea inerentă a populațiilor de vânători transformă deplasarea de populație în chiar mecanismul de *conservare* a rețelelor sociale, cele a căror semnătura arheologică o reprezintă “culturile”. În alți termeni, deplasarea de populație nu explică doar *schimbările* apărute în documentația arheologică, ci, tocmai, chiar şi episoadele de constanță şi echilibru pe care le numim “culturi arheologice” (Anthony 1997). În fapt, mobilitatea definitorie a comunităților vânătoreşti nu impresionează arheologii, dornici să regăsească un peisaj familiar: invocarea aşezărilor permanente sau semi-permanente trădează în fapt dorința reflexă de a autohtoniza şi fixa geografic atât de labilele tradiții culturale paleolitice.

În ceea ce priveşte procesele naturale de formare a siturilor, merită amintită înțelegerea simplistă a modului de acumulare a vestigiilor arheologice, în fond o “troienire” geologică disciplinată, regulată şi, bineînțeles, evocatoare. Continuitatea secvenței geologice reprezintă un prim corolar al acestei premise. Tot ea explică de ce asocierile unor elemente materiale într-un anumit orizont geologic, sunt considerate automat, pe seama unor criterii empirice activate *ad-hoc* (asemănări formale, materie primă etc.), a aparţine aceluiaşi episod de ocupare a sitului, sau cel puțin aceluiaşi grup uman, caz în care revenirile succesive, se crede, sunt mai puțin relevante, din moment ce ele aparțin aceleiaşi „tradiții culturale”[24]. Absența totală a oricăror deliberări tafonomice - lipsa specialiştilor în echipele de cercetare este elocventă -, indiferența față de perturbările post-depoziționale, descrierile stratigrafice confuze[25] şi sistemul de săpătură în pase mecanice, cu adâncimi măsurate de la suprafața solului, toate arată o indiferență cronică față de evoluția geologică a sitului şi o încredere nemăsurată în capacitatea inerentă a *asocierilor dintre artefacte* de a exprima unități depoziționale.

Presupoziția *integrității* şi *rezoluției egale* a ansamblurilor definite pe teren însoțeşte matematic lipsa de experiență etnografică şi indiferența față de tafonomie. Într-adevăr, una dintre cele mai tenace convingeri ale practicienilor români şi nu numai (Stern 1994) - cu rol de „locomotivă” a erorilor - o constituie, se pare, „premisa Pompeii”, conform căreia solurile de locuire paleolitice sunt, ca regulă generală şi în absența unor perturbări evidente, posibil de identificat şi izolat ca atare. Corolar al acestei credințe, ariile de activitate coincid cu cele de abandon şi toate reflectă corespunzător organizarea culturală a respectivului grup - căci, desigur, despre *un* grup uman este vorba. Chiar dacă repartiția planimetrică a acestor resturi a fost rar urmărită ca regulă generală, premisa Pompeii se iţeşte cu tenacitate printre interpretările uzuale ale paleoliticienilor români. Altfel spus, ansamblurile empiric delimitate chiar apar *ensemble*, ele au fost generate într-un episod unitar şi se prezintă „sigilate” geologic. În realitate, acest tip de situații nu constituie deloc norma. De obicei,

[24] Facem referire la numeroasele exemple de „nivele culturale” groase de până la 1 metru, care, în loc să îngrijoreze, îmbie arheologii cu perspectiva îmbucurătoare de a analiza ansambluri litice mai mari şi, prezumtiv, mai evocatoare pentru conținutul cultural. În realitate, lucrurile stau exact invers: aceste acumulări mai degrabă amalgamează episoade de ocupație diferite, semnăturile „stilistice”, fie şi ele clar manifeste, estompându-se corespunzător.

[25] Confuzia este sensibil agravată de sistemul de prezentare grafică a profilelor, în care succesiunea geologică şi cea culturală fac obiectul unor codificări grafice asemănătoare, sau de descrierea limitelor maxime de grosime a depozitelor geologice, corelată cu prezentarea unui singur profil, care face imposibilă înțelegerea parametrilor topografici ai sitului.

„ansamblurile” ocupă secvenţe geologice considerabile, fapt suficient pentru a ridica un mare semn de întrebare cu privire la contemporaneitatea diverselor componente ale acestor unităţi empirice. Chiar şi - sau cu atât mai mult[26] - în situaţia în care energia acumulări geologice a fost scăzută, iar unităţile sedimentare sunt de mici dimensiuni, integritatea ansamblurilor trebuie demonstrată, nu presupusă. Simpla existenţă a unor situri pluristratificate, ocupate la intervale de mii de ani de grupuri diferite de oameni, arată recurenţa criteriilor de alegere a habitatului, care puteau recomanda grupurilor umane diferite aceeaşi locaţie. Ne putem uşor imagina acest mecanism funcţionând într-un interval scurt, de câteva decenii, aflat foarte probabil în afara oricărei semnături stratigrafice vizibile. Mai mult, cel puţin în paleoliticul superior, unde raza exemplele etnografice devine mult mai eficientă, este foarte probabil ca acelaşi sit să fi fost ocupat repetitiv, dar, la fel de probabil este ca tipul ocupaţiei să fi fost *diferit*, chiar dacă el aparţine aceluiaşi grup sau tradiţii locale (Binford 1981).

O a doua iluzie, rezultată din prima, o reprezintă *gradul de rezoluţie* a ansamblurilor. Considerate omogene, asemănătoare, cuprinzând aceleaşi componente de informaţie, ele sunt comparate în acelaşi orizont de inferenţă, fie că aparţin musterianului sau epigravettianului. Toate aceste aspecte arată o crasă lipsă de experienţă etnografică, în particular pentru paleoliticul superior, unde *diferenţierea funcţională* a activităţilor, siturilor şi, implicit, a culturii materiale conservate în fiecare din acestea trebuie să fi constituit *regula*, şi nu excepţia. În consecinţă, gradul de rezoluţie cu care acestea ansambluri conservă şi exprimă informaţia cultural-istorică este diferit. Cu toate acestea, taxonomia culturală în uz sugerează irezistibil că ansamblurile mici nu sunt altceva decât atomi (sezonieri) ai unor molecule care sunt tradiţiile locale (ansamblurile mai mari). Evident, asocierea dintre conţinutul siturilor musteriene şi cele din paleoliticul superior este încă şi mai greu de acceptat, măcar pentru faptul că sunt despărţite de mari intervale cronologice.

Toate elementele de mai sus indică, într-adevăr, o *schiţă* a societăţilor paleolitice, însă una empirică, însăilată spontan, pe seama indiciilor arheologice directe, a perspicacităţii variabile a arheologilor şi a unor umbre confuze de informaţie etnografică veritabilă.

Latura paleontologică a acestui model de cercetare este deja proeminentă în acest orizont de generalizare teoretică: ea presupune *unitatea de funcţionare a lumii sociale paleolitice* şi exclude variabilitatea culturală la acest nivel. Între paleoliticul inferior şi cel mijlociu, între un sit şi altul, între un ansamblu şi altul, asemănările sunt mai semnificative decât diferenţele, iar conţinutul de informaţie diferă exclusiv ca funcţie a volumului de artefacte. Contextele locale sau marile spaţii cronologice care despart aceste industrii nu sunt considerate relevante, aşadar nici istoria care s-a interpus între ele, nici variabilitatea locală inerentă. Singurul om care poate fi imaginat în afara acestor condiţionări este, din nou, „omul etern”: iată-l strecurat ilicit într-un spaţiu în care ar fi trebuit să lase locul unor oameni istorici reali, cei paleolitici, la rândul lor cel puţin „musterieni”, „aurignacieni” sau „gravettieni”. Dacă, în orizontul înalt, omul paleolitic rămăsese - firesc şi inevitabil - identic tuturor oamenilor istorici, în orizontul mediu sunt oamenii paleolitici cei care devin o categorie generică, iar arheologia eşuează în a percepe şi evalua corect atât specificul istoric al acestei epoci, cât şi profunzimea relativă a diferenţelor existente în interiorul ei.

Odată atribuită culturii o *stabilitate de organizare* aproape biologică, oricum anistorică, devine posibilă transferarea către nivelul inferior misiunea de recuperare a indexurilor fosile. Este evident că această idee de stabilitate nu poate proveni din câmpul observaţiilor empirice: ea reprezintă efectul imediat al viziunii idealist-normative cu privire la configuraţia culturii, deja acreditată de nivelul teoretic înalt. Acest postulat de unitate a condiţiei umane şi a principiilor organizării culturale arată, în fapt, că nivelul mediu este *transparent*: comportamentul omului paleolitic

[26] Cu atât mai prudentă trebuie să fie definirea unor ansambluri, în situaţiile în care eroziunea geologică activă este responsabilă de dimensiunea redusă de depozitelor. Dispariţia unor întregi orizonturi conduce frecvent la asocierea mecanică a unor seturi litice diferite.

poate fi înțeles spontan, empiric, de către cercetătorul modern, fără medierea altor analogii, cu excepția celor sugerate de bunul-simț. Pentru a păstra metaforele “optice”, nivelul mediu devine o oglindă în care se reflectă doar arheologii, în contexte paleolitice. *Simțul comun* oferă singurul sistem de interpretare analogică a relației dintre asocierile statice şi relațiile dinamice care le-au generat, iar orizontul mediu de teorie nu devine decât o zonă de tranzit grăbit între observațiile empirice şi orizontul înalt, simplu spațiu de acumulare a locurilor comune. Cum dialogul la nivele atât de distante este imposibil sau irelevant - ne amintim exemplul articolului din ziar şi al marxistului -, confruntarea rămâne sterilă pentru ambele părți: teoria generală nu poate fi provocată de observațiile empirice, care la rândul lor nu pot resimți efectele disciplinatoare ale unei scheme teoretice închegate. Ele se pot de acum acumula în voie: aceasta este misiunea acefală a tipologiei, singura administratoare a diversității culturale paleolitice.

3.3. Nivelul inferior: binomul tipologie-stratigrafie

Aerul paleontologic al nivelului mediu reflectă mai puțin generalitatea impasibilă a orizontului superior de teorie, cât greutatea nefirească - cantitate transformată în calitate - pe care practica repetitivă a căpătat-o de-a lungul deceniilor. Altfel spus, multe din rațiunile care organizează nivelul mijlociu nu sunt deduse din constelația teoretică înaltă, cât reprezintă simple reflexe cimentate de normele apăsătoare ale practicii.

N-ar trebui uitat că arheologii îşi desfăşoară activitatea în comunități mai largi, care recomandă, dacă nu impun, anumite standarde ştiințifice şi sugerează căile potrivite de acțiune. Iar dacă respectiva comunitate este mică, conservatoare, ierarhizată şi inserată într-un sistem mai larg, dar organizat după principii similare - cum este ansamblul comunității arheologice româneşti -, este mai uşor de înțeles de ce depeizarea şi analiza critică a teoriilor şi metodelor de cercetare este foarte dificilă. Aşa se explică caracterul redundant al practicii de cercetare a preistoriei, care alocă prea puțin timp reflecției şi foarte mult timp îmbogățirii setului de „date” primare extrase prin săpături. În plus, este esențial ca, pentru a fi înțeles de către colegii de breaslă, să le vorbeşti limba. Şi cum dialectul cultural-istoric era singurul acreditat, „culturile”, „fazele”, „tradițiile” şi „aspectele regionale” au năpădit prompt şi cercetarea epocii paleolitice. Nu putem evalua corespunzător greutatea reală a acestei disperate dorințe de comunicare. Ştim sigur, însă, că încărcătura de sens a termenilor invocați trebuie să fie aprioric diferită atunci când se aplică unor vânători-culegători gravettieni sau unor agricultori de la finele epocii bronzului.

De aproape un secol, sistematizarea acestor date primare utilizează, în arheologia paleoliticului din România, venerabilele principii ale tipologiei şi stratigrafiei. Siturile paleolitice, cercetate ca regulă generală în cadrele obsedante ale stratigrafiei *verticale*, pun la dispoziția cercetătorului, aşa cum am văzut, „ansambluri”, adică asocieri fizice de artefacte, într-un anumit context geologic. Asocierea stratigrafică este frecvent „ameliorată” de alte criterii empirice - identitatea materiei prime şi similitudinile formale -, care conduc frecvent la ignorarea evidențelor stratigrafice şi la corectarea unor eventuale presupuse perturbări pe seama experienței inefabile a cercetătorului. În orice caz, limita dintre cele două metode este negociată *ad-hoc*, iar competiția amicală dintre ele reflectă mai degrabă complexitatea cu care este *percepută* o anumită situație stratigrafică, decât realitățile geologice.

În general, odată delimitate, aceste asocieri indică irezistibil identitatea de timp şi acțiune care le-a creat: artefactele provin ca urmare a unui episod comportamental singular şi coerent. Nu vom reveni, desigur, asupra valabilității acestei supoziții, şi vom presupune că această situație corespunde constant realității. Conținutul ansamblurilor (într-un procent copleşitor alcătuite din material litic) este organizat în categorii tipologice, pe baza caracteristicilor formale ale artefactelor. Atât morfologia, cât şi ponderea diverselor categorii morfologice servesc la delimitarea şi compararea acestor ansambluri, la încadrarea lor cronologică şi culturală şi, în continuare, la diverse interpretări „istorice” (Păunescu 1980). Semnificativ, aceste interpretări istorice ignoră referința explicită la un nivel mediu - a cărui inaniție am expus-o mai sus - şi escaladează

scara inferențelor prin generalizarea observațiilor primare realizate în orizontul inferior.

Principiul care încurajează această temerar derapaj îl reprezintă *semnificația normativ-stilistică* cu care sunt investite tipurile de unelte. Acestea reprezintă formele mentale imprimate în materie de către tradițiile culturale (citește grupurile etnice) paleolitice. Totul se petrece ca şi cum artizanii paleolitici ar fi cioplit uneltele de dragul formei, în conformitate deplină cu idealurile estetice învățate, fără a ține cont de necesitățile funcționale, sau de materia primă, şi ar fi abandonat altruist respectivul artefact, în formula sa finită, voracității clasificatorii a arheologilor. Atât de mare este încrederea în caracterul normativ-stilistic al tipurilor de unelte, încât descoperirea unui singur artefact „tipic" (conform manualelor) este suficientă pentru o încadrare culturală, fie ea şi „probabilă". De altfel, rolul „fosilelor" directoare nu poate fi subestimat nici în cazul ansamblurilor mari: chiar şi atunci când principiul discriminatoriu între diversele „faze" culturale este reprezentat de bizarul raport dintre, de exemplu, gratoare şi burine, prezența şi trăsăturile particulare ale celor două categorii tipologice rămân, desigur, indiciile preliminare de bază pentru orice încadrare culturală. Gravitând orbeşte - şi, probabil din acest motiv, foarte concentrată - în jurul uneltelor de piatră, arheologia românească a manifestat, în acelaşi timp, un stupefiant dezinteres pentru funcționalitatea acestor unelte, pentru poziția lor în ansamblul tehnologiei epocii şi, implicit, pentru locul acesteia din urmă în raport cu modul de viață al comunităților respective, trădând astfel, chiar şi la cel mai modest nivel analitic, orice obiectiv *istoric* de cunoaştere.

Aşa s-a ajuns ca distribuția „fosilelor directoare" în timp şi spațiu să indice *direct* evenimentele sau procesele istorice care au jalonat existența acestor colectivități: evoluția locală, migrație, degenerare, aculturație etc. Orice altă scară intermediară a evenimentelor, care ar putea discuta comportamentele pe termen scurt sau mediu, este exclusă, pentru că simpla postulare a semnificației normative a uneltelor exclude *de facto* orice alt factor de variabilitate şi împiedică, implicit, orice adâncire a analizei cauzale. Modele generale şi vagi de comportament uman coboară din sânul teoriei de rang înalt pentru a sa seama de jocul inefabil al claselor tipologice. Şi, în vreme ce tipologia serveşte unui singur obiectiv, stabilirea *taxonomiei* culturale, stratigrafia oferă eşafodajul de cronologie relativă necesară delimitării configurațiilor pe care le ia în timp această taxonomie.

Sistemul de ordonare rezultat nu ar putea stârni în nici un caz nemulțumirea lui Linné: el este integral *paleontologic*. Acolo unde paleontologia postulează unitatea lumii vii, arheologia paleoliticului din România postulează unitatea de organizare a vieții culturale, prin ideea normativă; la fel, ereditatea caracterelor dobândite poate fi urmărită pe seama evoluției lente a tipurilor de unelte; secvențele catastrofice îşi au şi ele pandantul lor arheologic, migrațiile; nu în ultimul rând, ambele discipline îşi bazează intepretările pe fosile şi pe analogii extrase din funcționarea lumii animale sau culturale observabile în prezent. Mai mult, în calitate de sistem, modelul paleontologic dispune şi de o capacitate inerentă de adaptare, prin înglobarea unui nesfârşit număr de „specii" şi „sub-specii" culturale, simple constelații tipologice, unificate axiomatic doar de ideea de „stil etnic", abuziv delimitate pe teren şi, mai ales, lipsite de orice semnificație în termeni comportamentali. În fapt, ceea ce se uită este că taxonomia, ca atare, nu constituie un instrument *explicativ*: ea nu vorbeşte despre *semnificația* diferențelor şi asemănărilor pe care le înseriază şi, în această ipostază, calitatea unui sistem taxonomic se măsoară doar în funcție de capacitatea lui de a include cât mai multe clase şi categorii. Fără a nega meritele sistemului paleontologic, nu strică să reamintim că misiunea arheologiei trebuie să țintească dincolo de descoperirea „fosilelor" şi organizarea lor în clase, specii, genuri sau subgenuri.

4. CÂTEVA CONCLUZII

Prezentarea critică de mai sus a reuşit să delimiteze mulțumitor, credem noi, conținutul teoretic şi metodologic, ca şi modul de funcționare a cercetării paleoliticului din România, în versiunea sa „clasică". Sintetic, principalele defecte ale modelului paleontologic rezidă în: generalitatea sterilă a nivelului

teoretic înalt; inaniția nivelului teoretic mediu, care a eşuat în a adapta corespunzător chestionarul cercetării la realitățile empirice ale documentației arheologice şi a perpetuat uzul unor analogii nepotrivite pentru înțelegerea unor societăți lipsite, oricum, de un echivalent etnografic sau istoric întru-totul adecvat; caracterul mecanic şi lipsit de profunzime analitică al tehnicilor de recuperare în teren şi de sistematizare a informațiilor arheologice.

În ceea ce priveşte calitățile acestui model de cercetare, ele țin mai degrabă de pragmatism şi eficiență: mecanismul clasificărilor tipologice şi diviziunilor stratigrafice poate procesa rapid un volum impresionant de artefacte; unitatea metodei utilizate, care omogenizează limbajul descriptiv, permite compararea efectivă a unor ansambluri litice aflate la mari distanțe în spațiu (şi chiar şi timp, în măsura în care nu ies din perimetrele culturale propuse de îndreptarele tipologice). Aceste două virtuți nu sunt, desigur lipsite de efecte perverse: rapiditatea se bazează pe renunțarea deliberată la cuantificarea tuturor factorilor care determină morfologia uneltelor şi armelor de piatră; unitatea lexicului împiedică evaluarea corespunzătoare a diferențelor dintre ansambluri, cu excepția celei dintre ansamblurile mari, prelucrate statistic, şi cele prea mici pentru a se preta acestui tratament.

Acest aparent mărunte renunțări în plan metodologic nu reprezintă, însă, decât vârful unui masiv aisberg teoretic, care înglobează câteva teze fundamentale: unitatea trans-istorică a condiției umane; constanța structurală a culturii, alcătuită din modele de comportament normative; imuabilitatea structurii, funcțiilor şi efectelor tehnologiei; regularitatea efectelor geologice, care se repliază discret şi fără efecte importante în fața ofensivei analitice a arheologilor.

Multe dintre aceste premise sunt greu de contestat în sine: ele sunt aproximări teoretice ale unor realități empirice şi, în raport cu nivelul de analiză la care se opresc, sunt greu de înlocuit cu altele, care să prezinte garanții mai solide - în orice caz nu în cadrul sistemului general din care fac parte. Nu ne propunem aici să evaluăm posibilitatea unei alte înlănțuiri teoretice, deşi argumente empirice opuse pot fi imaginate, atât în privința evoluției sociale şi culturale globale, cât şi în ceea ce priveşte natura culturii, societății şi chiar a tehnologiei paleolitice. Tot ce am încercat să evidențiem au fost consecințele pe care această înlănțuire de presupoziții le atrag în plan interpretativ.

Astfel, premisa unității condiției umane, platforma minimală a istoriei-ca-discurs, a fost mult supralicitată; iluzia naivă că gândirea oamenilor din trecut este uşor de decriptat[27] a pus bazele unui monolog surd şi plin de suficiență al omului modern care este arheologul. Ideea familiarității aproximative a comportamentelor umane, fără a fi permanent evaluată critic, a lăsat loc impresiei de familiaritate absolută, ceea ce a limitat drastic şi aprioric interesul şi imaginația metodologică necesare arheologilor pentru a explora exact spațiul unde această familiaritate se rarefiază, *specificul*. Omul paleolitic, tot mai greu de distins de omul „omul etern” - convenția idealtipică de care orice studiu istoric încearcă să se îndepărteze -, a devenit treptat un simplu pretext pentru o interminabila descriere şi clasificare paleontologică a culturii sale materiale, în funcție de criterii lipsite de orice valabilitate comportamentală, paleoetnografică şi, ca atare, istorică. Acest deznodământ a fost facilitat de celălalt postulat, cel privind unitatea structurală a culturii, care a obliterat perceperea naturii *originale* a societăților paleolitice. El a lăsat, în cel mai bun caz, un larg spațiu de manevră regresului selectiv al gândirii evoluționiste, mulțumit să decupeze variabil din „societatea cum o ştim noi” anumite componente. Înțelegerea istorică a societăților paleolitice nu se poate realiza, însă, pe seama tezei că ele reprezintă un embrion al unui model veşnic de societate, sau pe presupoziția că organizarea culturală este o constantă în timp, încât simpla inseriere a variabilelor idiosincratice din tehnologie este suficientă pentru a

[27] Idee deosebit de activă în cazul paleoliticului, unde acțiunea stereotipului „copilăria umanității” este mult mai eficace. Această premisă a *simplității* nu contrazice premisa *unității cognitive* umane: un om rațional poate accepta înțelege, pe principii logice, un copil; tot ceea ce îi lipseşte, eventual, acestuia din urmă ar fi maturitatea, complexitatea conceptelor şi abilitatea de a le corela etc. Absența acestor trăsături nu îl aruncă, însă, în afara umanității şi, deci, în afara capacității noastre de a-l înțelege.

epuiza micile specificități culturale şi sociale care îi şicanează veşnicia.

Vom conchide că, după un model baconian încă larg răspândit în arheologia românească, cercetarea paleoliticului a nutrit speranța vană că simpla acumulare de informații brute conduce nemediat la cunoaşterea istorică. Ne amintim aici o metaforă a lui L. Binford (1981): vindecarea şi prevenirea unei boli nu se poate realiza doar prin studiul comparativ al simptomelor ei, ci prin înțelegerea cauzelor care au produs-o. Ignorarea acestui învățământ banal extras din istoria medicinei explică numărul mare de pacienți monografici care au decedat. Fără asumarea şi corijarea acestor lipsuri, şansele unui progres semnificativ în cunoaşterea paleoliticului sunt minime. Există deja suficiente indicii etnografice şi arheologice pentru a imagina, de-a lungul celei mai lungi epoci din istoria umanității, o lume foarte specifică, profund originală din punct de vedere social, economic şi religios. Înțelegerea ei are nevoie de un aparat teoretic şi metodologic complex, elastic şi imaginativ. Considerentele de spațiu ne împiedică să trasăm - fie şi sumar - câteva din liniile sale de forță aici, dar ne propunem să o facem, pe larg, cu proxima ocazie.

BIBLIOGRAFIE

Anghelinu 2000a - M. Anghelinu, *Un decupaj analitic al arheologiei paleoliticului din România*, Cercetări Arheologice XI, partea I, 2000, p. 271-282.

Anghelinu 2000b - M. Anghelinu, *Utilajul litic şi arheologia paleoliticului din România. Simptomele unei crize*, Oltenia XII, 2000, p. 11-27.

Anghelinu 2003 - M. Anghelinu, *Note privind impactul marxismului în teoria şi practica arheologiei preistorice din România,* Cercetări arheologice XII, 2003, p. 275-304.

Anghelinu 2004 - M. Anghelinu, Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte şi modele aplicate în preistorie, Ed. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2004.

Anthony 1997 - D. Anthony, *Prehistoric Migration as Social Process*, J. Chapman, H. Hamerow (eds.) Migration and Invasions in Archaeological Explanation, BAR-IS 664, Oxford, 1997, 21-32.

Bailey 1983 - G. N. Bailey, *Concepts of Time in Quaternary Prehistory*, Annual Review of Anthropology, nr. 12, 1983, 166-167.

Beck Kehoe 1998 - A. Beck Kehoe, The Land of Prehistory. A Critical History of American Archaeology, Ed. Routledge, London, 1998.

Binford 1972 - L. Binford, *Contemporary Model Building: Paradigms and the Current State of Palaeolithic Research*, D. Clarke (ed.), Models in Archaeology, Ed. Methuen, London, 1972, 109-165.

Binford 1980 - L. Binford, *Willow smoke and dogs'tails: hunter-gatherer settlement systems and archaeological site formation,* American Antiquity 45, 1980, 4-20.

Binford 1981 - L. Binford, Bones. Ancient Men and Modern Myths, Ed. Academic Press, New York, 1981.

Binford 1982 - L. Binford, *The Archaeology of Place*, Journal of Anthropological Archaeology, nr. 1, vol. 1, 1982, 5-31.

Bitiri 1972 - M. Bitiri, Paleoliticul din Țara Oaşului, Ed. Centrului de Informare şi Documentare în Ştiințele Sociale şi Politice, Bucureşti, 1972.

Bolomey 1973 - Al. Bolomey, *Noi moduri de abordare a preistoriei*, SCIVA, tom 24, nr. 4, 1973, 621-631.

Bolomey 1989 - Al. Bolomey, *Considerații asupra resturilor de mamifere din stațiunea gravetiană de la Lespezi-Lutărie*, jud. Bacău, Carpica XX, 1989, 271-296.

Brudiu 1974 - M. Brudiu, Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova, Ed. Centrului de Informare şi Documentare în Ştiințele Sociale şi Politice, Bucureşti, 1974.

Cârciumaru 1985 – M. Cârciumaru, *La relation homme-environnement élément important de la dynamique de la société humaine au cours du Paléolithique et de l'Épipaléolithique sur le territoire de la Roumanie*, Dacia, N.S. XXIX, 1-2, 1985, 7-34.

Cârciumaru 1999 - M. Cârciumaru, Le Paléolithique en Roumanie, Ed. Jerôme Millon, Grenoble, 1999.

Chirica 2001 - V. Chirica, Gisements paléolithiques de Mitoc. Le Paléolithique supérieur de Roumanie à la lumière des decouvertes de Mitoc, Ed. Helios, Iaşi, 2001.

Chirica, Borziac, Chetraru 1996 - V. Chirica, I. Borziac, N. Chetraru, Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa, BAI, V, Ed. Helios, Iaşi, 1996.

Chirica, Borziak 2005 - V. Chirica, I. Borziak, Gisements du Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa, BAI, XIV, Ed. Helios, Iaşi, 2005.

Clark 2002 - G. A. Clark, *Observations on Paradigmatic Bias in French and American Paleolithic Archaeology*, L. G. Straus (ed.), The Role of American Archeologists in the Study of the European Upper Paleolithic, BAR-IS 1048, 2002, p. 19-26

Clark, Lindly 1991 - G. A. Clark, J. M. Lindly, *On Paradigmatic Biases and Paleolithic Research Traditions*, Current Anthropology, vol. 32, nr. 5, 1991, p. 577-587.

Clastres 1995 - P. Clastres, Societatea contra statului. Studii de antropologie politică, Ed. Ararat, Bucureşti, 1995.

Cleuziou, Coudart, Demoule, Schnapp 1991 - S. Cleuziou, A. Coudart, J.-P Demoule, A. Schnapp, *The Use of Theory in French Archaeology*, I. Hodder (ed.), Archaeological Theory in Europe: the Last Three Decades, Ed. Routledge, London, 1991, p. 91-128.

Demoule 1999 - J.-P Demoule, *Culture and Identity: French Archaeologists and Historians*, Antiquity, vol. 73, 279, 1999, 190-197.

Dunnel 1980 - R. Dunnel, *Evolutionary theory and archaeology*, Advances in Archaeological Method and Theory, nr. 3, 1980, 35-99.

Mogoşanu 1978 - Fl. Mogoşanu, Paleoliticul din Banat, Ed. Academiei, Bucureşti, 1978.

Furet 2002 - F. Furet, Atelierul istoriei, Ed. Corint, Bucureşti, 2002.

Gamble 2000 - C. Gamble, The Palaeolithic Societies of Europe, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000.

Lyman, O'Brien 1998 - R. L. Lyman, M. J. O'Brien, *The Goals of Evolutionary Archaeology*, Current Anthropology, vol. 39, nr. 5, 1998, p. 615-652.

Moroşan 1938 - N. N. Moroşan, *Le Pléistocene et le Paléolithique de la Roumanie de nord-est*, Anuarul Insitutului geologic al României, vol. XIX, 1938, p. 8-52.

Nicolăescu-Plopşor 1938 - C. S. Nicolăescu-Plopşor, Le Paléolithique en Roumanie, Dacia V-VI, 1938, p. 41-107.

Nicolăescu-Plopşor 1956 - C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii patru ani în R.P.R.*, SCIV, tom VII, nr. 1-2, 1956, p. 7-40.

Nicolăescu-Plopşor 1965 - C. S. Nicolăescu-Plopşor, Oamenii din vârsta veche a pietrei, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1965.

Otte, Keeley 1990 - M. Otte, L. Keeley, *The Impact of Regionalism on Palaeolithic studies*, Current Anthropology, vol. 31, 1990, p. 577-582.

Păunescu 1987 - Al. Păunescu, *Exposé sur les recherches paléolithique en Roumanie*, V. Chirica (ed.), La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, B.A.I. II, Iaşi, 1987, p. 2-23.

Păunescu 1998 - Al. Păunescu, Paleoliticul şi epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret şi Prut, vol. I, 1, Ed. Satya Sai, Bucureşti, 1998.

Păunescu 1980 - Al. Păunescu, *Evoluţia istorică pe teritoriul României din paleolitic pînă la începutul neoliticului*, în SCIVA, tom 31, nr. 4, 1980, p. 519-546.

Păunescu 1999a - Al. Păunescu, Paleoliticul şi Mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret şi Prut, vol. I, 2, Ed. Satya Sai, Bucureşti, 1999.

Păunescu 1999b - Al. Păunescu, Paleoliticul şi Mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei, vol. II, Ed. Satya Sai, Bucureşti, 1999.

Păunescu 2000 - Al. Păunescu, Paleoliticul şi Mezoliticul din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Dunăre, Ed. AGIR, Bucureşti, 2000.

Păunescu 2001a - Al. Păunescu, Paleoliticul şi Mezoliticul din spaţiul transilvan, Ed. AGIR, Bucureşti, 2001.

Păunescu 2001b - Al. Păunescu, *Paleoliticul şi mezoliticul de pe teritoriul României*, M. Petrescu-Dâmboviţa, Al. Vulpe (coord.) Istoria românilor, vol. I, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 66-104.

Păunescu et al. 1977 - Al. Păunescu, E. Cârciumaru, M. Cârciumaru, P. Vasilescu, *Semnificația cronostratigrafică şi paleoclimatică a unor analize chimice, granulometrice şi palinologice în unele aşezări paleolitice din Bazinul Ceahlăului. Considerații asupra tipului şi caracterului aşezărilor*, SCIVA, tom 28, nr. 2, 1977, p. 157-183.

Radkowski 2000 - G. H. de Radkowski, Antropologie generală, Ed. Amarcord, Timişoara, 2000.

Rowley-Conwy 2001 - P. Rowley-Conwy, *Time, change and the archaeology of hunter-gatherers: how original is the «Original Affluent Society»*, C. Panter-Brick, R. L. Layton, P. Rowley-Conwy, Hunter-gatherers: an interdisciplinary perspective, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2001, p. 39-72.

Sahlins 1968 - **M. Sahlins,** *Note on the original affluent society*, R.B. Lee, I. DeVore (eds.), Man the Hunter, Ed. Aldine, Chicago, 1968, p. 85-89.

Stern 1994 - N. Stern, *The implication of time-averaging for reconstructing the land-use patterns of early tool-using hominids*, Journal of Human Evolution, nr. 27, 1994, 89-105.

Stoczkowski 2001 - W. Stoczkowski, Anthropologie naïve, anthropologie savante. De l'origine de l'homme, de l'imagination et des idées reçues, CNRS Editions, Paris, 2001.

Trigger 1971 - B. G. Trigger, *Archaeology and ecology*, World Archaeology, vol. 2, nr. 3, 1971, p. 321-336.

Trigger 1984 - B. G. Trigger, *Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist*, Man (N.S.), nr. 19, 1984, p. 355-370.

Trigger 1989 - B. G. Trigger, A History of Archaeological Thought, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1989.

Winterhalder 2001 - B. Winterhalder, *The behavioral ecology of hunter-gatherers*, C. Panter-Brick, R. L. Layton, P. Rowley-Conwy, Hunter-gatherers: an interdisciplinary perspective, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2001, p. 13-38.

Mircea Anghelinu
Valahia University of Târgovişte, Faculty of Humanities,
Lt. Stancu Ion 34-36, RO - 130105, Târgovişte
mircea_anghelinu@yahoo.com

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 159-171

CONSIDERAȚII ASUPRA DECORULUI STATUETELOR ANTROPOMORFE GUMELNIȚENE

Radian-Romus Andreescu

CONSIDERATIONS ABOUT THE DECORATION OF ANTROPOMORPHIC FIGURINES FROM GUMELNIȚA CULTURE

Abstract

The article gives an analysis of the decoration found on the anthropomorphic clay statuettes belonging to Gumelnita culture. The main decoration technique was the incision. Without doubt there were some patterns according to which statuettes were decorated. The analysis proved the existence of two main decoration types placed on the statuettes torso. The first has as main elements "face to face" bands (fig. 1, 2). The second is composed of geometrical elements, triangles and rhombs, framed by oblique incisions. Other decoration motifs are incised bands placed on the statuettes neck and "face to face" bands on the legs. Their fragmentary state makes difficult a real and entire reconstruction of the decoration on the statuettes belonging to Gumelnita culture. The incised decoration was interpreted as clothes or tattoos. The analysis of the statuettes distribution showed that they are more numerous in Western Walachia. The decoration can be interpreted as a way of identification for the communities, considering that the second type of decoration is more often found in Western Walachia. Following the same idea the decoration can identify certain persons among a community. Further researches in a region with more Gumelnita sites could bring precious information by comparative analysis of decoration motifs on the statuettes belonging to Gumelnita culture.

Keywords: decoration, decoration motifs, identity, community
Cuvinte cheie: decor, motive decorative, identitate, comunitate

Articolul de față își propune o analiză mai detaliată a decorului statuetelor din lut aparținând civilizației gumelnițene. Un prim demers în acest sens a fost făcut în lucrarea noastră despre plastica antropomorfă gumelnițeană (Andreescu 2002). Descoperirile din ultimi ani, chiar dacă nu sunt foarte numeroase, vin să completeze anumite aspecte legate de decorarea statuetelor. Articolul se bazează pe analiza directă a pieselor, în special al acelora provenind din două mari loturi descoperite la Căscioarele şi Vităneşti. Analiza a avut în vedere statuetele modelate în picioare sau aşezate, care au corpul decorat cu incizii.

Una din dificultățile majore întâmpinate în cazul acestei analize l-a reprezentat starea de fragmentare a statuetelor. Practic nu a fost descoperită o statuetă care să nu aibă o parte, mai mare sau mai mică, lipsă. Statuetele decorate, relativ întregi, sunt foarte puține, iar decorul de pe ele, ca şi cel de pe fragmente, este de multe ori deteriorat. În aceste condiții încercările de reconstituire a motivelor decorative au o anumită doză de relativitate. Tehnica de decorare folosită este incizarea, fiind descoperite peste 200 de piese decorate în această tehnică. Modul de executare a inciziilor este variat, de la linii neglijent trasate la motive îngrijit incizate, sau de la incizii superficiale la crestături adânci. În unele cazuri inciziile au fost încrustate cu pastă albă sau roşie.

Analiza motivelor decorative de pe statuetele gumelnițene, arată existența indubitabilă a două tipuri principale de decor (Andreescu 2002).

Primul tip (I) are ca elemente principale benzi afrontate trasate pe pieptul statuetelor, de regulă dreptunghiulare, uneori cu linii incizate la interior (Fig 1, 2; Pl.1; 6/1-3). De obicei aceste benzi acoperă sânii dar sunt şi cazuri când sunt

plasate sub ei. Aceste elemente ar sugera o piesă vestimentară, un fel de vestă descheiată. Modurile de realizare sunt diferite, de la reprezentări realiste în care sunt figurate şi cutele pe care acest posibil veşmânt le face pe sânii personajului, până la sugerarea lui prin câteva linii verticale sau orizontale neglijent trasate. Decorul se continuă pe spatele statuetei prin câteva linii trasate prin părțile laterale. Pe spatele statuetelor se delimitează clar două variante de decor. Într-o primă variantă, IA, întâlnim aceleași benzi afrontate aflate pe față (Fig. 1, Pl. 1/1-5; 6/1,2).

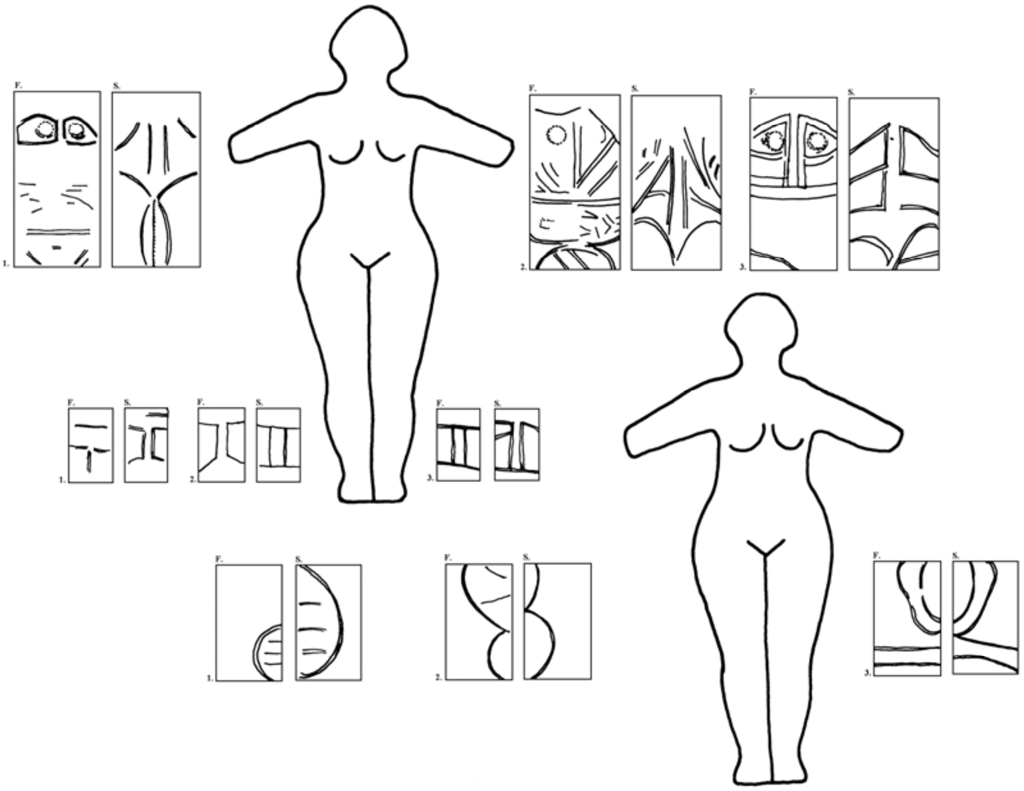

Fig 1. Decor tip IA

A doua variantă, IB, cuprinde statuetele care au pe spate, la partea superioară, o bandă orizontală în care se găsesc linii orizontale, cercuri sau mici incizii (Fig. 2; Pl.1/6-12; 6/3)

Există se pare şi o a treia variantă în care cele două elemente, benzile afrontate şi cele orizontale se combină, variantă atestată prin două fragmente de statuete (Pl. 4/4,5).

Un mod neobişnuit de reprezentare a acestui tip de decor este întâlnit pe o statuetă descoperită la Popeşti, în acest caz benzile afrontate au fost realizate prin împunsături (Pl. 4/3)

Interpretarea acestui tip de decor este relativ dificilă având în vedere şi documentația incompletă. Totuşi, benzile afrontate de pe față sugerează mai degrabă un veşmânt decât un desen simbolic. Banda orizontală cu care se continuă acest decor pe spate ar sugera un fel de vestă. Mai curioasă este continuarea acestui decor pe spate în cazul benzilor afrontate. În acest caz am avea două piese vestimentare care ar îmbrăca părțile laterale ale corpului. Ele ar fi putut fi prinse pe fața şi pe spate prin accesorii, cum ar fi şireturile, dar acestea nu apar figurate pe nici o statuetă.

Lipsesc totuşi, în majoritatea cazurilor, elementele de decor de pe umerii statuetelor care să sugereze un vesmânt. Mai mult, o statuetă de la Gărăgău care are în față benzi afrontate, are pe spate o bandă care se continuă pe fața brațelor întinse lateral cu câte o fâşie îngustă, lăsând impresia că aceasta este cumva agățată de umeri (Pl. 1/9).

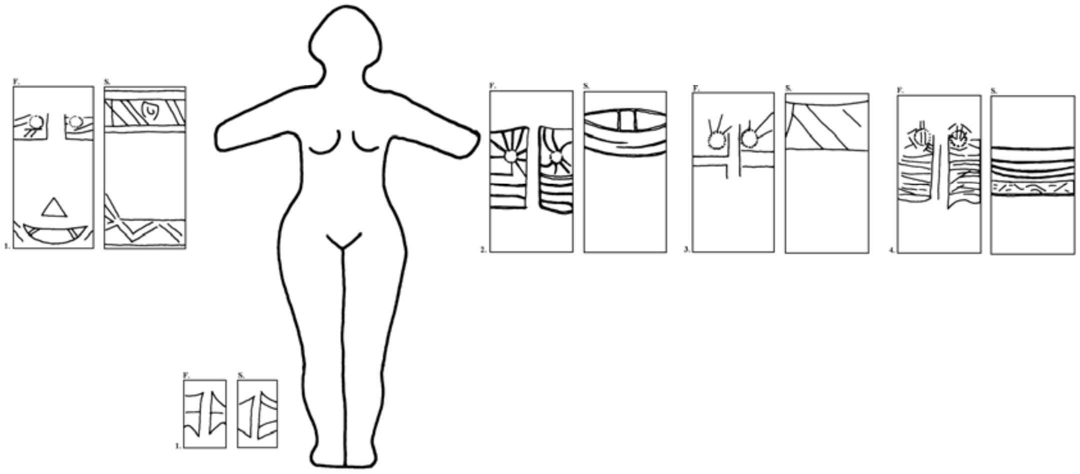

Fig. 2. Decor tip IB

Al doilea tip de decor, II, este ceva mai complex şi este mai bine ilustrat în special prin descoperirile din vestul Munteniei (Fig. 3; Pl. 2; 5/1; 6/4-6; 7/3)

În față, pe pieptul statuetelor, se află o linie orizontală, iar între sâni două linii paralele sau oblice, terminate în unghi, ca un fel de pentagon, uneori cu incizii sau o spirală la interior. Sub el sunt incizate un romb sau un triunghi încadrate de linii oblice cere se continuă prin părțile laterale până pe spatele statuetei.

Pe spate, la baza capului, se află de obicei un triunghi, iar sub el o succesiune de romburi şi triunghiuri încadrate de linii oblice care se unesc în părțile laterale cu cele de pe față. În unele cazuri aceste elemente lipsesc fiind incizate doar liniile oblice.

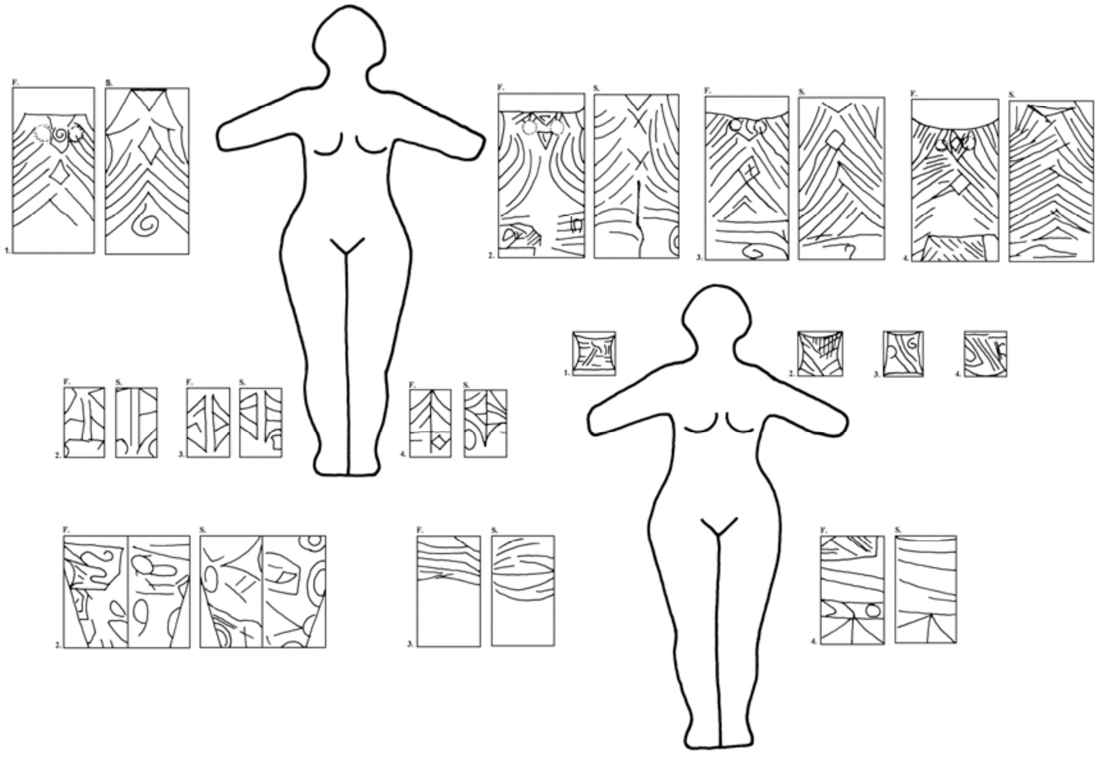

Fig 3. Decor tip II

În ceea ce priveşte semnificația acestui decor, liniile oblice de pe fața, linii care se unesc prin părțile laterale cu cele de pe spate, ar putea sugera cutele unui veşmânt. Prezența elementelor geometrice pe față şi pe spate ar reprezenta în acest caz anumite simboluri aflate pe aceste veşminte.

O variantă interesantă a acestui tip de decor este ilustrată de două piese descoperite la Vităneşti şi Ciolăneşti (Pl. 4/1,2). Decorul (ca şi morfologia) este aproape identic cu cel de pe statuetele cucuteniene (Monah 1997), dar cu elemente comune cum ar fi pentagonul de pe piept şi liniile oblice de pe trunchi*.

Aceste două tipuri de decor sunt cele care sunt cel mai frecvent întâlnite, desigur cu o mare variație în ceea ce priveşte executarea lor.

Alături de aceste motive principale plasate pe trunchiul statuetelor, se întâlnesc şi altele, cu o frecvență mult mai redusă însă.

Unele statuete au la gât o bandă incizată (prelungită uneori şi la partea superioară a trunchiului) care are la interior diverse linii, cercuri sau spirale (Pl. 3/1-3, 5,6; 5/1; 6/3-5; 7/1-3).

Motivele decorative sunt mai rare pe fese şi pe picioare şi constau de obicei în incizii orizontale, cercuri, spirale, linii în unghi (Pl. 3/9,12; 5/1,2). Nu poate fi făcută o analiză a acestui decor dat fiind faptul că sunt puține piese. Este asociat de obicei cu tipul de decor II şi pare a fi mai des întâlnit în fazele mai vechi ale culturii. De altfel cercurile şi spiralele sunt întâlnite şi pe statuetele, puține de altfel, ale culturii Boian (Comşa 1974).

Un element de decor specific şi frecvent utilizat este acela al benzilor afrontate aflate pe gambele statuetelor (Pl. 3/4,7,8; 5/1,2; 6/1,2; 7/1-3). Benzile sunt fie dreptunghiulare fie, mai ales, lățite la capete, uneori având la interior incizii oblice sau orizontale. Acest elemente sunt asociate cu ambele tipuri de decor descrise mai sus. Interpretarea acestora ca accesorii vestimentare este plauzibilă deşi şi aici (ca şi în cazul benzilor de pe trunchi) ele ar îmbrăca părțile laterale ale gambelor. Modul de prindere al lor nu poate fi decât imaginat ca fiind printr-un fel de şireturi dar nici în acest caz ele nu sunt figurate.

Cercetările au relevat şi existența unor elemente de decor specifice sau mai bine zis întâlnite cu o frecvență foarte ridicată într-o anumită stațiune. Este cazul aşezării de la Căscioarele unde statuetele au un interesant decor alcătuit din cercuri incizate pe fața şi pe spatele părții inferioare (Pl. 3/10,11; 6/1,2). La mijloc aceste statuete au incizii circulare care se termină la spate prin două linii arcuite în unghi. De asemenea, majoritatea pieselor au crestătura care desparte fesele dublată de câte o incizie, foarte rar cu liniuțe oblice la interior.

Un decor special, deosebit de complex, format din combinații de elemente geometrice incizate se întâlneşte pe trunchiul şi picioarele unei statuete descoperite la Glina (Pl. 5/2).

La o parte a statuetelor se observă că decorul incizat a fost încrustat cu pastă albă sau roşie. Este posibil ca unele statuete să fi fost pictate, pe unele piese par a se mai păstra urme de vopsea roşie sau albă.

În ceea ce priveşte semnificația decorului statuetelor există două ipoteze: prima identifică motivele decorative ca fiind tatuaje, în timp ce a doua admite reprezentarea unor veşminte. O altă ipoteză are în vedere posibilitatea ca decorul să reprezinte o combinație de elemente reale şi elemente simbolice, adică unele motive să reprezinte într-adevăr piese sau accesorii vestimentare (chiar podoabe), iar altele să reprezinte, fie desene aflate pe aceste veşminte, fie să aibă o semnificație simbolică în sine.

Dincolo de aceste interpretări o analiză a răspândirii motivelor decorative a relevat câteva aspecte interesante.

Datele despre răspândirea statuetelor în cadrul civilizației gumelnițene sunt destul de puține şi oarecum contradictorii. Numărul lor este variabil, desigur şi în funcție de amploarea săpăturilor, dar totuşi datele de până acum par a indica o prezență foarte slabă în estul ariei gumelnițene, în special în Dobrogea.

Şi în partea de centru-est a Munteniei prezența statuetelor este relativ rară. Astfel un caz interesant este cel al stațiunii de la Sultana. Cercetările arheologice de amploare au scos la lumină unele dintre cele mai spectaculoase piese

* Analiza comparată a motivelor decorative de pe statuetele diverselor civilizații va face obiectul unei alte analize, cea de față reducându-se doar la statuetele gumelnițene.

ale eneoliticului european şi să amintim aici numai “vasul cu îndrăgostiți”(Andreescu, Popa 2003). În schimb plastica obişnuită, din lut sau os este destul de puțin numeroasă. Chiar dacă nu avem relații despre modul de prelevare a materialului în cercetările anterioare, reluarea lor (Andreescu, Lazăr 2005) pare a confirma faptul că această plastică este puțin numeroasă. În cele cinci campanii (2001-2005) au fost descoperite numai 10 piese, la care se adaugă circa 40, descoperite anterior (Andrieşescu 1924, Isăcescu 1984).

Un alt caz interesant este cel al lotului din aşezarea de tip tell de la Vităneşti, aflat pe valea Teleormanului, în vestul Munteniei. Deşi cercetările au fost începute în anul 1993, ele nu au afectat decât o mică parte din suprafața locuirii gumelnițene (Andreescu, Mirea, Apope 2003). Cu toate astea numărul de statuete de lut este foarte mare, în jur de 200.

La Căscioarele unde cercetările au avut o amploare relativ mare (Dumitrescu 1965) au fost descoperite în jur de 330 statute.

Toate aceste date ridică o întrebare firească, putem vorbi despre un fenomen al statuetelor gumelnițene generalizat la nivelul întregii civilizații? Percepția aproape unanimă este aceea a unei echivalențe între stațiune şi statuete. Iată însă că el este prezent în proporții diferite de la stațiune la stațiune şi de la o zonă la alta. Care ar fi explicațiile acestui fenomen? Poate au existat în cadrul evoluției societății gumelnițene perioade în care aceste statuete sunt mai frecvent utilizate urmate de perioade în care, din diverse motive, ele sunt mai puțin utilizate. Poate că existau anumite zone în care fenomenul este mai intens, legat fiind de anumite caracteristici ale comunităților respective. În acest sens una din teoriile despre semnificația statuetelor vorbeşte despre afirmarea identității individuale şi de grup ale acestor comunități prin intermediul acestora (Bailey 2000).

Ar fi posibil ca cele două tipuri de decor să reprezinte un mod de identificare? Acesta se poate referi la comunități dintr-o anumită zonă care au comun un tip de decor care poate reprezenta spre exemplu un tip de veşmânt.

Detaliind analiza, aceste statuete pot reda anumite personaje din cadrul comunității care au o anumită poziție sau atribuție, lider sau personaj investit cu atribuții spirituale (preot, şaman), identificabile prin aceste elemente de decor.

Un lucru credem că e cert, prezența celor două tipuri de decor nu este întâmplătoare. Ele ar putea reprezenta un element de identificare despre ale cărei semnificații nu putem decât să emitem speculații în lipsa unor cercetării de amploare care să vizeze spre exemplu un grup de stațiuni. Oricum, descoperirile din vestul Munteniei par a indica faptul că aici tipul II de decor era mai utilizat, putând fi în acest fel un element de identificare al comunităților din această zonă.

Variația motivelor decorative se poate explica, cel puțin parțial, prin proveniența lor de pe diverse paliere cronologice. O diferență de 100 de ani, adică patru generații, e mai mult decât suficiență pentru schimbări, uneori chiar majore la nivelul reprezentării decorului. Acestea pot avea cauze interne (mod personal de exprimare al meşterului) sau externe (influența unei alte teme cultice apărută în altă zonă).

Numărul foarte mic de statuete descoperit în culturile anterioare culturii Gumelnița face dificilă găsirea unor modele inițiale. Anumite motive, cum sunt spiralele şi cercurile par a proveni din cultura Boian, şi ele dăinuiesc cel puțin în perioada de început a civilizației gumelnițene. Unele dintre ele par totuşi a prefigura tipurile de decor descrise mai sus. Astfel o piesă de la Tangîru din perioada de tranziție de la Boian la Gumelnița conține elemente care amintesc de tipul II de decor (Comşa 1974). Acelaşi tip de decor pare a fi mai bine conturat pe un fragment de statuetă descoperit în aşezarea de la Vidra (Rosetti 1939), aparținând fazei Gumelnița A1 (Pl. 4/6).

Lipsa unei documentării adecvate împiedică formularea unor teorii mai clare şi lasă câmp liber speculațiilor. Aceasta se datorează în primul rând lipsei cercetărilor arheologice de amploare în aşezările civilizației gumelnițene. Cercetările din ultimii, reduse ca amploare şi buget, au contribuit din păcate prea puțin la cunoaşterea ansamblului strălucitei civilizații gumelnițene.

BIBLIOGRAFIE

Andreescu 2002 - R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelniţeană*, Bucureşti, 2002.

Andreescu, Popa 2003 - R. Andreescu, T. Popa, *Sultana Malu Roşu. Catalog selectiv*, Cercetări Arheologice XII, Bucureşti, 2003, p. 59-70.

Andreescu, Lazăr 2005 - R. Andreescu, C. Lazăr, *Sultana*, Cronica Cercetărilor Arheologice, campania 2004, Bucureşti, 2005, p.365-367.

Andreescu, Mirea, Apope 2003 - R. Andreescu, P. Mirea, Ş. Apope, *Cultura Gumelniţa în vestul Munteniei. Aşezarea de la Vităneşti, jud. Teleorman*, Cercetări Arheologice XII, 2003, p. 71-87.

Andrieşescu 1924 - I. Andrieşescu, *Les fouiiles de Sultana*, Dacia, I, 1924, 51-107.

Bailey 2000 - D. Bailey, *Balkan Prehistory*, Routledge, London, 2000.

Comşa 1974 - E. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974.

Dumitrescu 1965 - Vl. Dumitrescu, *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din aşezarea neolitică târzie de la Căscioarel*, SCIV 2, 1965, p.215-238).

Isăcescu 1984 - C. Isăcescu, *Staţiunea eneolitică de la Sultana-com Mînăstirea*, Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Bucureşti, 1984, p. 11-20; *Săpăturile de salvare de la Sultana, com Mînăstirea, jud. Călăraşi*, Ceretări Arheologice, VII, Bucureşti, 1984, p. 27-42.

Monah 1997 - D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra-Neamţ, 1997.

Rosetti 1939 - D. Rosetti, *Steinkupferzeitliche plastik aus einem wohnhugel bei Bucharest*, JPEK, 12/1938, Berlin, 1939.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Decoration type IA.
Fig. 2. Decoration type IB.
Fig. 3. Decoration type II.
Pl. 1. Decoration type IA; Decoration type IB.
Pl. 2. Decoration type II.
Pl. 3. Decoration of Gumelniţa figurines.
Pl. 4. Decoration of Gumelniţa figurines.
Pl. 5. Decoration of Gumelniţa figurines.
Pl. 6. Decoration of Gumelniţa figurines.
Pl. 7. Decoration of Gumelniţa figurines.

Radian-Romus Andreescu
Muzeul Naţional de Istorie a României,
Calea Victoriei nr. 12, Bucureşti,
radian_romus@yahoo.com

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 173-187

OBSERVATIONS ABOUT THE PINTADERAS FROM THE CUCUTENI CULTURE AREA IN ROMANIA

Dragomir Popovici

OBSERVAȚII PRIVIND PINTADERELE DIN AREALUL CULTURII CUCUTENI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Rezumat

Pană în prezent cercetătorii romani nu au dedicat nici un studiu pintaderelor descoperite în arealul culturii Cucuteni. Prezentul studio îşi propune analizarea unui număr de 41 de piese pentru care există date mai clare, deşi pentru nici una dintre piesele publicate nu se cunoaşte contextul detaliat al descoperirii. Studiul tipologic releva existența unor diferențieri din punctul de vedere al formei dar şi din cel al decorului. Utilizarea, în condițiile în care condițiile de descoperire nu pot fi precizare cu certitudine rămane incertă. O serie de ipoteze sunt trecute in revista. Se subliniază însă valoarea acestui tip de piese pentru evidențierea existenței şi funcționării unor sisteme de comunicare intra sit sau inter situri şi vehicularea unor simboluri acceptate şi receptate ca atare.

Cuvinte cheie: Pintadere, eneolitic, Cucuteni, schimb.
Keywords: Pintaderas, Eneolithic, Cucuteni, exchange.

According to the available data, pintaderas are known within the Cucuteni A Phase (till the present time only in the A2 and A3 stages), being documented in 16 settlements by at least 48 pieces, most of them complete. We were able to find more or less precise or complete data for only 41 pieces. None of these contain the archaeological context of the discovery.

The Romanian Historiography has not known, till the present time, no study dedicated to these discoveries; there are only references and brief discussions.

Distribution

Pintaderas were discovered on a widespread area in South Eastern Europe and also till Austria and Germany, covering a time interval that includes all the neo-eneolithic (Makkay 1984; Neugebauer-Maresch 1999; Renfrew 2003).

The Cucutenian area

The analysis and interpretation of this type of pieces is, from our point of view and in most cases, severely affected by the lack of the conditions of the discovery. To be more precise, the contexts of the discoveries are missing and this diminishes not only our possibility to perform a complete analysis but also the potential interpretation of the results.

Most published discoveries - eight pieces - are from the Poduri site (Monah et al. 1982; Makkay 1984, considers that also the piece from Pl. V-5 is a pintader, but the absence of the decoration in this case prevents us from agreeing to this opinion, as the piece may sooner be a „cone"; Monah et al. 2003, p.197-198, nr. 219, 220, 221, 222, 223, 224, the latter having the active part diameters of 6,7 cm, 6,4 cm, 6,8 cm, 6,2 cm, 5,8 cm, 4,7 cm). The present decoration is the more or less folded spiral. All were discovered in Cucuteni A2 contexts.

Eight pieces with a decorated active part were also discovered at Frumuşica, together with another 13 pieces with no decoration (Matasă 1946, pl. II/366-372; Makkay 1984, considers – and we agree - that the latter, due to their very small dimensions and also lack of

decoration on the active part, cannot be considerd as pintaderas; in the case of the pieces with a decorated active part their diameters were of 7,3 cm, 6,7 cm, 4,2 cm, 6 cm, probably 4,2 cm, 4,4 cm and 6,3 cm).

Such pieces were also discovered in other settlements: at least six at Bod, with the diameter of the active part between 4 – 7 cm, (Teutsch, 1903b, p. 368, 392, Fig. 12; 13; 14-a,b,c; 99-38,39, 40; Makkay 1984, p. 14-15).

It is mentioned the discovery by Fr. Laszlo, during his researches at Ariuşd, of a few (probably five or six) pieces in Level VII, so very probably Cucuteni A2, (László 1911, p. 237, fig. 78; Laszlo 1973; idem, 1974; Makkay 1984, one of these pieces having the active part diameter of 5,6 cm).

It is still Fr. Laszlo, during his researches at Olteni, the discoverer of five pieces, two of them having diameters of 5 cm and 5,1 cm, respectively (Laszlo 1911; Laszlo 1973; idem, 1974; Makkay 1984, p.42-43, Fig. XVIII-181; XX-180).

3 pieces were discovered at Hăbăşeşti (Dumitrescu 1954, p. 466, fig. 44/1, 5; the piece shown at Fig. 47/11 is not sure a pintadera, as it could also be a „cone”, but the decoration from its active part could be considered as an argument in the favor of its integration in this category; the diameters of the active parts are of 3,3 cm, 4,5 cm, 9 cm).

Two pieces were discovered at Ruginoasa, (Dumitrescu 1932, p. 66, fig. 10/1, 8) and another two at Scânteia, (Mantu, Ţurcanu 1999, nr. 352, 353 with diametres of 5 cm and 4,2 cm), the latter being fragmentary.

In the Tîrpeşti settlement only one piece was discovered (Marinescu-Bîlcu 1981, fig. 200/8, with the active part diameter of 5,1 cm).

Only one piece was also discovered at Păuleni, (Lazarovici et al. 2000, Pl. X/4). If in what regards the site from Râpa lui Bodai we can consider this situation as final, at Păuleni the situation can be considered only temporary, as digging campaigns shall continue.

Other discoveries are mentioned at Reci as provenient from Fr. Laszlo`s diggings, (Laszlo 1973; idem, 1974; Makkay 1984), Bursuci-Cărămidărie - Vaslui County, (Coman 1980, p.131, Fig. 106-1 where the piece is attributed to the Starcevo-Criş Culture; Makkay 1984, p. 67-68, Fig. XXXI-292 states that it is more probably that this piece belongs to the Cucuteni A inhabitance level, as proved by the pottery discovered here), Igeşti-Scândureni – Vaslui County, (Coman 1980, p. 77, Fig. 106-2; Makkay 1984, p. 68, Fig. XXXI-293), Costişa – Neamţ County – with two pieces (Vulpe, Zamoşteanu 1962; Makkay 1984, p. 16, Fig. XXVII-38, 39, states that the piece belongs to the Cucutenian Phase A inhabitance, certified here).

Published results also show the presence of a piece in each of the Calu-Piatra Şoimului and Mărgineni-Cetăţuia settlements, both from the Cucuteni A2 stage (Mantu, Dumitroaia 1997, p.186, nr. 34, 33, with diameters of the active parts of 5,9 and 5,1 cm respectively; Preoteasa, 2002, p.28, nr.27). Such a piece is provenient also from the Cucuteni–Cetăţuie (probably), Phase A, (Passek 1949b, Fig. 11).

During the researches performed at Topile a piece was discovered that resembles with the pintaderas from the typological point of view (Marinescu-Bîlcu 1977a, p.132, Fig. 4/2), with a well-individualized handle and a circular active part. The lack of the decoration proves at least a different use; if we take into account the pieces from Poduri, Izvoare, etc. this situation is not singular.

7 pieces attributed to the Cucuteni A are mentioned as discovered at Izvoare (Vulpe 1957, p.237, Fig.239-1; 240-1-5; p.254, Fig. 257-5). Their dimensions (diameters of their inferior parts vary between 1,6 and 2,8 cm), added to the lack of the decoration, make us believe that their use as pintaderas seems very improbable, as it`s more probable that these are more similar to the frequent cones discovered in the Cucutenian Phase A settlements. We remark that it is stated that the latter of these was crafted in marl and not clay, as it is the general situation (Makkay 1984, p.28, erroneously states that this was made of marble).

In the Tripolitan area the discovery from the Luka Vrublevetkaia site is worth mentioning: five clay cones out of which one, with a diameter of 2,7 cm, was considered as a potential pintadera (Bibikov 1953, p. 201, Pl. 71; Makkay 1984), but this seems improbable if we take into account not only the dimensions but also the lack of any decoration.

Paste

The pintaderas are modeled in high quality clay, burnt to brown – yellow, more seldom at red, not very carefully finished.

Tipology

In what regards the formal characteristics, we observe that this type of pieces has two parts whose external aspects differ, very probably due to their utilization: the upper part that in principle can be used to manipulate the piece and the lower part – the active one – decorated, that is used after the decoration to print the model when covered by a color.

1. The first type is characterized by a general cone shape (6 items, discovered at Ariuşd – 2 items at Bod and then only one at Frumuşica, Hăbăşeşti and Igeşti).

This type is very much assembling the so called „cones" discovered relatively frequent in various Cucutenian settlements. Even though the shape and sometimes even the dimensions allow the connections and similarities between these pieces, we tried to dissociate them as we believe that there is a major difference lying in the presence of the model on the lower part.

1.1. A variety with a circular active part of the piece is illustrated by five of the items we have data on, discovered at Frumuşica, Ariuşd, (two), Bod, Hăbăşeşti and Igeşti.

1.2. The second variety has the shape of a rectangle with rounded corners. But if we take into account the shape of the active part, then the shape of the handle is superimposed and thus the general shape is more triangular than conical, with a rounded apex.

This variety consists of only one item, discovered at Bod. Another piece whose active part has the same characteristics but with no clear data about the handle is also provenient from the same site.

1.3. The third is characterized by the oval shape of the active part. The three items attributed to this variety were discovered at Ariuşd, Calu and Bursuci. Nevertheless, the discrimination of this variety cannot be certain from our point of view, as the published materials do not clearly present the shape of the handle. Under these circumstances, we believe that the discoveries can be more probably associated to this variety, anyway resembling variety 1.2.

2. The second type has an obviously modeled handle that helps the use of the piece, with variable heights (3-4 cm). Using this criterion we were able to make the difference between two varieties.

The active part is modeled as a disk or a plaquette, with variable thickness but always below 1 cm, with an average diameter of about 5 cm, (in the case of round ones). The attached handle is cylinder or slightly conical.

2.1. A first variety is determined by the shape of the upper part, handle respectively, that in this case has a rhomboidal flat shape with a hole at its upper part. The active part has a rectangular (square) shape. Only one item of this kind has been discovered till now, at Frumuşica.

2.2. The second variety shows a cylindrical or slightly conical handle, with the upper part rounded and circular active part.

This is the most frequent among all the varieties discovered until now in the Cucutenian area, including 30 items (31, if we include also the item from Topile) found in all settlements where pintaderas have been discovered, excepting for Ariuşd, Bursuci and Păuleni.

Such pieces were found at Poduri – 7 items and Frumuşica – 3. Two pieces were discovered in each of the following sites: Bod, Hăbăşeşti, Ruginoasa and Scânteia, while a single item was discovered at Costişa, Ariuşd, Olteni, Bursuci, Târpeşti, Mărgineni and Calu.

Some items, such as those discovered at Poduri (6 pieces), Frumuşica (3 pieces), Bod and Mărgineni (one piece each), show circular transverse perforations of the "handle" (its perforation was not found in all discovered pieces but it nevertheless has a significant frequency; see also Makkay 1984; Lichardus-Itten et al. 2002).

The decoration

We use this term even though it is hard to state that the elements appearing on the active part may actually be these pieces` proper decoration.

In what regards its structure, the decor can be divided into three categories:

1. The first is characterized by the presence of the spiral with two varieties.

1.1. This variety has the simple spiral as décor; it is made on an oval shaped active part. Till the current time only two pieces have been discovered at Ariuşd and Calu.

1.2. The characteristics of the second variety are the contiguous "clinging" spirals, such as observed at one piece discovered at Bod, with a rectangular shaped active part.

2. This category is generally characterized by decoration elements resulted from the sectioning of the spiral décor. Four varieties were observed, whose definition was based only on the décor characteristics and less on the crafting techniques.

2.1. This variety has as a main decoration element the sectioned spiral coil, as observed at 21 pieces from the dwellings at Poduri, (3 items), Frumuşica, (4 items), Bod, (4 items), Ariuşd, (1 items), Hăbăşeşti, (2 items), Olteni, (2 items), Ruginoasa, (2 items), Scânteia, (1 item), Târpeşti and Mărgineni, 1 exemplar each.

2.2. The "hanged" coils are a less frequent décor, being documented only for 7 pieces discovered in 4 settlements: Poduri-4 items, Frumuşica-1 items, Igeşti-1 item and Păuleni-1 item.

2.3. The décor consisting of concentric circles was observed in only one case, a piece discovered at Scânteia.

2.4. Only one piece, discovered at Frumuşica, has a sectioned coil of an angle spiral.

3. This category groups deepened, incised or not décor, that is generally constituted of elements of sectioned spiral décor: parentheses, rows of parentheses, angular incisions disposed either in rows. At least for the time being we consider that these structure also varieties of this type of décor.

3.1. Only one item discovered so far at Bod has a décor consisting of two opposed half circles.

3.2. Another item, discovered at Costişa, has a décor constituted of two parallel rows of curve incisions.

3.3 This variety is characterized by a décor consisting of a zig-zag incised line, as it can be observed on a piece discovered at Costişa.

3.4. The fourth variety has a more elaborate décor that implies the separation of the decorative area in four equal parts, each of them covered by incised lines disposed at angles of 90º. This was observed on pieces discovered at Frumuşica, Bursuci and Cucuteni.

General characteristics

The synthesis of the previously mentioned elements offers several observations that may be considered as expressive for this group of pieces.

Thus, in what regards the shapes, we observe the high frequency of variety 2.2 (26 pieces), and in what regards the décor, the most frequent is variety 2.1, followed by 2.2 (generally associated and counting together 28 items). This homogeneity characterizes the pintaderas from the Cucutenian area. The crafting techniques are, nevertheless, much more various.

Most of the pieces were discovered in settlements with a complex stratigraphy, which seems to be very suggestive. This could be an argument showing the very probably very special role that these items played in the Cucuteni A Phase.

In the same way, at the settlement level we can remark the higher homogeneity of these groups of pieces at Frumuşica, Bod, Hăbăşeşti, Olteni, Ruginoasa, Târpeşti and Mărgineni.

The group of pieces from Poduri is structured in two parts that differ only from the point of view of the decor.

The characteristics belonging to the group from Frumuşica resemble those from Poduri, with the observation that here the décor is more diversified, predominant being type 2.1, but also with decors of type 2.4 and 3.4.

The lack of supplementary data regarding their contexts impedes us for the time being to draw any other conclusions.

Out of the known pieces, only 13 have a circular hole of the upper part. Most of them, 7, were found at Poduri, 3 at Frumuşica and one each at Bod, Scânteia and Mărgineni. It is possible that this detail suggests a certain type of use or in any case a higher mobility (?) of the pieces.

Even though for the moment the the situation is not very eloquent, it may be still considered as interesting the mentioning of pieces having traces of paint, mainly red, discovered at Frumuşica (3 pieces) and Olteni (1 piece).

It is obvious that, due to the lack of more numerous discoveries, we cannot certainly affirm for the time being the existence of any regional differentiations, even though may have probably existed.

We also remark that such pieces were not discovered at Dumeşti, Drăguşeni or Preuteşti; if this situation is not denied by future discoveries must be explained.

Functionality and use

We observe that their appearance and use coincides to the period of Cucuteni A Phase, at least according to the existing data. Till the current time no pieces are known as belonging to Phases Cucuteni A-B and B.

It is also interesting that no such pieces were discovered in pre-Cucutenian settlements nor in the areas of the Petreşti and Boian cultures.

This situation is recorded for Tripolian settlements, East of Prut River.

Nevertheless, these are known in Gumelniţean settlements, being at about three times more frequent in the Southern part than on the Northern part of the Danube River.

Recent studies (Chapman 2000; idem 2001; Sîrbu, Pandrea 2003; Renfrew 2003), showed some aspects regarding the use and significance of the existence not only for the pintaderas but also for various signs incised on the bottoms of some pottery. The latter are quasi inexistent in the Gumelniţean settlements and totally missing in the Cucutenian ones, being nevertheless known in the Boian, Vinca and Turda cultures areas.

This situation rise several problems regarding their origin and use and especially their significance.

The sometimes careless finishing of the piece and even of the décor may allow us conclude the hypothesis of a more profane use of this type of pieces.

No matter which was the use, we must remark the unity of the décor, the circle or the spiral coil, used in the entire area between South-eastern Transylvania to Prut River. This apparent (?) unity suggests a resembling, if not identical, initial background (the spiral coil) and purpose. This situation may affirm that some symbols were understood and accepted on pretty wide areas. This observation must also be correlated with the décor, either painted or incised, whose fundamental decorative element is the spiral. This décor is, as mentioned, also present on very wide spaces. We believe that we must underline the fact that, even though this type of pieces was not used to decorate the pottery, it nevertheless takes elements or parts of the décor present on pottery. This obvious unity proves semantic values of the décor that must be discussed further on.

It seems interesting to mention that, in what regards this type of pieces, the Cucuteni A Phase area is individualized in comparison with, for example, the Early Thessalian Neolithic where the variety of the decors is higher. There a possible existence of exchange systems and circuits, specific between various communities, was also suggested (Halstead 1989, p. 68 and following).

Almost all the opinions expressed about the use of this type of pieces (see also Makkay 1984; Bailey 2000; Chapman 2001; Renfrew 2003) prove a certain conviction that may be connected with the printing of some decoration elements (?), symbols, (?), marks, (?), on perishable materials (at least, on materials that were less resistant than the ceramics), with the help of motifs and colors (traces of colors, mainly red, being observed in several cases, respectively at Frumuşica and Olteni).

This situation raises the problem of circulation and sending of symbols and notions that are accepted and recognized, at least in some areas or within some communities. From this point of view, the characteristics of the pieces from Poduri prove themselves at least interesting.

BIBLIOGRAPHY

Bailey, Douglass 2000 – D. Bailey, W. Douglass, BalkanPrehistory. Exclusion, Incorporation and Identity, Routledge, London-New York, 2000.

Bibikov 1953 - S.N. Bibikov, Rannetripolskoe poselenie Luka-Vrublevețkaia na Dnestre, in MIA, 38, 1953.

Chapman 2000 - J. Chapman, Fragmentation in archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe, London and New York, 2000.

Chapman 2001 - J. Chapman, Intentional fragmentation in the Neolithic and Copper age of South East Europe: incised signs and pintaderas, în Fl. Draşovean, (red.), Festschrift fur Gheorghe Lazarovici, Timişoara, 2001.

Coman 1980 - G. Coman, Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județul Vaslui, Bucureşti, 1980.

Dumitrescu 1933 - H. Dumitrescu, La Station préhistorique de Ruginoasa, în Dacia, (S.V.), III-IV, 1933, 1927-1932.

Dumitrescu 1954 - H. Dumitrescu, Unelte de producție, Plastica, Diferite obiecte, în Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, Hăbăşeşti. Monografie arheologică, 1954.

Halstead 1989 - P. Halstead, The economy has a normal surplus: economic stability and social change among early farming communities of Thessaly, Greece, în P. Halstead, J. O Shea (ed.), Bad Year Economics : Cultural Responses to Risk and Uncertainty, Cambridge, C.U.P., 1989.

László 1911 - F. László, Háromszék vármegyei praemykeniaei jellegii telepek, (Stations de l' epoque pré micenniene dans le comitat de Haromszek), Dolgozatok, Cluj, 1911, 2, 2.

Lazarovici et al. 2000 - Gh. Lazarovici, A.S. Luca, D. Buzea, C. Suciu, Descoperirile eneolitice de la Păuleni, în Angustia, 5, 2000.

Lichardus-Itten et al. 2002 - M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perničeva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov, The Site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000, în Marion Lichardus-Itten, Jan Lichardus und Vassil Nikolov, Beiträge zu Jungsteinzeitlichen forschungen in Bulgarien, Bonn, 2002.

Mantu, Dumitroaia 1997 - C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, Catalogue, în C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos, (eds.), Cucuteni. The last chalcolithic Civilisation of Europe, Thessaloniki, 1997.

Mantu, Țurcanu 1999 - C.-M. Mantu, S. Țurcanu, Scânteia. Cercetare arheologică şi restaurare, Iaşi, 1999.

Makkay 1984 - J. Makkay, Early Stamps Seals in South-East Europe, Budapesta, 1984.

Monah et al. 1982 - D. Monah, Şt. Cucoş, D. Popovici, S. Antonescu, Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău, în C. A., V, 1982.

Monah et al. 2003 - D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei, Piatra Neamț, 2003.

Matasă 1946 - C. Matasă, Frumuşica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie, Bucureşti 1946.

Marinescu-Bîlcu 1981 - S. Marinescu-Bîlcu, Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania, B.A.R., I.S., 107, Oxford, 1981.

Neugebauer-Maresch 1999 - Ch. Neugebauer-Maresch, Mittelneolithikum: Die Bemaltkeramic, în Eva Lenneis, Christine Neugebauer-Maresch, Elisabeth Ruttkay, Jungsteinzeit im Osten Österreichs, NP-Wien, 1999.

Passek 1949 - T.S. Passek, Periodizacija tripol'skih poselenij, în M.I.A., 10, 1949.

Preoteasa, C., 2002 - C. Preoteasa, Catalogul exponatelor, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (coord.), Artă eneolitică. Cucuteni, P. Neamț, 2002.

Renfrew 2003 - C. Renfrew, Special Clay Objects: Cylinders, Stamp Seala, Counters, Biconoids, and Spheres, în E.S. Elster, C. Renfrew, (eds.), Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece, 1968 – 1970, Vol. 2: The Final Report, Monumenta Archaeologica 20, Los Angeles, 2003.

Sîrbu, Pandrea 2003 - V. Sîrbu, S. Pandrea, Vasele cu semne pe fund din neoliticul dezvoltat în spațiul carpato-balcanic, în Banatica, 16, I, 2003.

Teusch 1903 - J. Teusch, Ausgrabung der Priesterhügel (Montenegro) în M.d. prähist. Komm. Der K.K. Akad. D. Wissenschaften, Wien, 1903.

Vulpe, Zamoşteanu 1962 - Al. Vulpe, M. Zamoșteanu, Săpăturile de le Costişa, M.C.A., VIII, 1962.
Vulpe 1957 - R. Vulpe, Izvoare. Săpăturile din 1936-1948, Bucureşti, 1957.

LISTA ILUSTRATIEI

Fig. 1. Harta siturilor în care au fost menționate pintadere
Fig. 2. Tipologia pindarelor – forma 1
Fig. 3. Tipologia pindarelor – forma 2
Fig. 4. Repartiția pintaderelor decorate.
Fig. 5. Repartiția pintaderelor decorate.
Fig. 6. Repartiția pintaderelor decorate.
Fig. 7. Repartiția pintaderelor decorate.

Dragomir Popovici
Romanian National History Museum
12, Calea Victoriei, 030026 Bucharest, Romania
dnp@mnir.ro

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 189 - 212

ISTORICUL ŞI STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE PE SITUL "CETATE" DE LA ZIMNICEA

Daniel Spânu

Motto: ”... *oser s'exposer à se tromper est une des vertues de l'archéologie ...*”
(Bertrand A. 1876, 5)

FORSCHUNGSGESCHICHTE UND FORSCHUNGSSTAND DER FUNDSTELLE „CETATE" (BURG) VON ZIMNICEA

Zusammenfassung

Veröffentlichte Mitteilungen über die Fundstelle „Cetate" von Zimnicea. Die Mitteilungen über die Fundstelle „Cetate" von Zimnicea sind mit einer überraschenden Sparsamkeit in der Fachliteratur, durch zwei kurze Grabungsberichte und mehrere Andeutungen in verschiedenen Beiträgen eingeführt worden, und das trotz den hier durchgeführten 12 Grabungskampagnen: 1924 (I. Andrieşescu), 1948-1949 (I. Nestor) und 1967-1975 (A. D. Alexandrescu). Von den Materialien, die wahrscheinlich bei der Fundstelle „Cetatea" während dieser Grabungen geborgen worden sind, wurden in der Fachliteratur nur unerhofft wenig keramische Stücke systematisch (abgebildet und beschrieben) vorgelegt und das Dank den Einsätze von Vasile Pârvan, Irina Casan-Franga und Dumitru Tudor und nicht der Grabungsleiter der verschiedenen Grabungsteams.

Die bislang publizierten Ergebnisse haben gezeigt, dass in der Fundstelle „Cetate" Spuren dreier unterschiedlicher Zeitspannen belegt werden, können und zwar hallstattzeitliche Grabfunde, die von einer sehr intensiven, die fast die ganze Latènezeit andauernden Besiedlung gestört wurden und die ihrerseits von einer mittelalterlichen Dorfsiedlung des 14. – 15. Jahrhundert überlagert war. Gleichzeitig scheint die Stratigraphie der Fundstelle sehr komplex zu sein, in manchen Stellen bis zu einer Tiefe von 4 m.

Obwohl die Morphologie des Geländes den Einheimischen aber auch den Archäologen immer die Existenz von Befestigungsanlagen suggeriert hat, wurden in der Fachliteratur niemals Befestigungssysteme erwähnt und das trotz den hier lang andauerten durchgeführten Forschungen. Bezüglich der Unebenheiten im Gelände, die als Verteidigungswall gedeutet wurden, konnte die Forschung bislang ihren anthropischen Charakter nicht belegen. Dagegen konnten Informationen über die Ausdehnung der latènezeitlichen Besiedlung auch jenseits dieser „Schutzgraben" gebracht werden, die alle einfache Graben darstellen, die durch die natürliche (oder auch anthropisch-moderne) Erosion des einheimischen Löss aus dem die hohe, über die Donauaue liegende Terrasse gebildet ist, entstanden sind.

Die älteren Forschungen konnten die Kennzeichen jener, leider nicht weiter präzisierten Bauten aus Holz und Steinen, von großen Dimensionen (die I. Nestor von „Türmen" oder „Paläste" zu sprechen bewogen haben) erläutern, deren Reste nur in den Schnitten I und II identifiziert wurden. Nach den Indizien der Fachliteratur (sowohl von Pârvan, als auch von Nestor), wurden für die Errichtung der, innerhalb der latènezeitlichen Siedlung identifizierten Anlagen, Holzbalken, Steine für die Fundamente und eventuell Schilf benützt (Strohlehm wird nicht erwähnt). Manchmal hat A. D. Alexandrescu auch Dachziegel, schon für die erste Hälfte des I. Jahrhunderts v. Chr. erwähnt (was hypothetisch der IV Schicht aus der Siedlung entsprechen würde), doch scheint diese Behauptung mehr fraglich als glaubwürdig zu sein. Die Siedlungsstratigraphie wurde historisiert von A. D. Alexandrescu gedeutet, aber technischer und ausführlicher von Ion Nestor und Radu Vulpe beschrieben.

In der von I. Nestor vorgeschlagener Schema, enthält die Stratigraphie der Fundstelle „Cetate" vier Siedlungsschichten, von denen die drei unteren mit Datierungselemente des 4. – 3. Jahrhundert v. Chr.: griechische (attische) Luxuskeramik, gestempelte Amphoren, eine thrakische Fibel und das Bruchstück

eines Deckels mit dem Eindruck einer solchen Fibel in der weichen Pasta. Die obere Schicht (Schicht IV) scheint Datierungselemente zu enthalten, die in der aktuellen Forschung als kennzeichnende chronologische Indikatoren für den Ausgang des 2. und der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts a.Chr. betrachten werden. Dazu gehören, unter andern, die einheimischen Nachahmungen der delisch-megarischen Becher. Im allgemeinen kann in der Forschung die Dürftigkeit der Argumentation der Synchronisierung zwischen den Siedlungs- und Bestattungsphasen beobachtet werden, doch niemals wurde sie widerlegt: die wenigen, auf der „Cetate" geborgenen und in der Literatur erwähnten Materialien sind aussagekräftig in dieser Richtung.

Fragen, die von der älteren Forschung nicht gelöst wurden. Trotz einer anscheinenden Umschreibung auf Grund geomorphologischen Kriterien der latènezeitlichen Siedlung von Zimnicea, muss hervorgehoben werden, dass die Grenzen der latènezeitlichen Besiedlung nicht genügend präzisiert wurden. Aus diesem Blickwinkel sollte sogar die traditionelle Trennung des westlich vom heutigen Zimnicea liegendes Gelände zwischen „Cetate" und „Câmpul Morților“ („Feld der Tode“), mit einer gewissen Enthaltung betrachtet werden.

Bei der Abwesenheit von publizierten Profilen der erforschten Schnitte fehlt der aktuellen Forschung ein konkludentes und vor allem konkretes Bild der Stratigraphie der getischen Siedlung von Zimnicea; dazu noch erschwert die Unmöglichkeit der Rekonstruktion der stratigraphischen Lage von chronologisch aussagekräftigen Funden, wie z. B. die gestempelten Amphoren, eine eventuelle vertiefte Verarbeitung der gegenwärtigen Quellenlage. Bedeutende chronologische Indikatoren, wie die griechischen Amphoren, aber auch die Becher mit Reliefverzierung können nur hypothetisch mit dem von I. Nestor vorgeschlagenes stratigraphisches Schema in Beziehung gebracht. Beim jetztigen Forschungsstand stehen uns keine konsistente Argumente für eine ununterbrochenen Besiedlung auf der „Cetatea" von Zimnicea vom 4. und bis im 1. Jahrhundert v.Chr. (oder sogar bis im 1. Jahrhundert n.Chr.?) zur Verfügung; im selben Maß können aber auch mögliche Diskontinuitäten nicht argumentiert werden.

Schlusswörter: Hallstattzeit, Latènezeit, Mittelalter, Siedlung, Forschungs geschichte.
Cuvinte cheie: prima epocă a fierului, a doua epocă a fierului, evul mediu, aşezare, istoricul cercetării

Introducere

Reluarea săpăturilor pe situl ”Cetate” de la Zimnicea, jud. Teleorman de către un colectiv aflat sub coordonarea lui Mircea Babeş[1] şi mai ales proiectata pregătire a unui raport general asupra campaniilor de cercetări desfăşurate în ultimii ani[2] presupuneau mai întâi o privire retrospectivă asupra strădaniilor mai vechi care au transformat acest sit într-unul atât de renumit. Demersul de față se doreşte a fi tocmai un anunț şi o introducere a preconizatului raport general comun. Pe de altă parte, aşa cum se va putea desprinde din cele ce urmează, informațiile legate de cercetările mai vechi efectuate pe situl ”Cetate” au fost publicate în mod relativ disparat, uneori, la intervale mari de timp, astfel că o sintetizare a acestora poate fi considerată necesară. Mai trebuie precizat că demersul de față vizează exclusiv situl amintit (”Cetate”), cu locuirile sale protoistorică şi medievală şi nu zonele înconjurătoare, denumite, în virtutea unei tradiții istoriografice care coboară în timp până la Bolliac, dar şi a spectaculoaselor descoperiri cu caracter funerar de aici, ”Câmpul morților” (fig. 1).

[1] Din colectiv au făcut parte pe parcursul celor cinci campanii desfăşurate până acum (2000-2004) o serie de arheologi tineri şi, poate, mai puțin bătrâni, de la mai multe instituții de profil: Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan” (Mircea Babeş, Despina Gugiu-Măgureanu, Daniel Spânu), Facultatea de Istorie a Universității Bucureşti (Mircea Babeş), Muzeul Național de Istorie a României (George Trohani), Muzeul Județean Teleorman din Alexandria (Ion Pătraşcu), Muzeul Județean de Istorie din Piteşti (Dragoş Măndescu), Muzeul de Istorie din Oltenița (Bogdan Şandric). Țin să mulțumesc pe această cale Silviei Marinescu-Bîlcu, precum şi colegilor mei Dragoş Măndescu şi Ion Pătraşcu pentru sugestiile utile oferite în vederea redactării contribuției de față.

[2] Rezultatele săpăturilor din ultimii ani, publicate ca rezumate extrem de succinte în Cronicile anuale ale săpăturilor arheologice din România, nu au fost incluse în demersul de față (Babeş et alii 2001, 2002; Spânu, Trohani 2003; Spânu 2004), ele urmând să constituie, după cum tocmai am arătat, obiectul unui demers separat.

Săpăturile din secolul al XIX-lea şi rezultatele lor

In ciuda metodelor primare de cercertare de teren, săpăturile întreprinse de Cesar Bolliac la începutul anilor ’70 ai secolului al XIX-lea i-au permis acestuia să identifice două categorii de ansambluri preistorice distincte aflate la vest de localitatea Zimnicea, şi anume o aşezare şi o necropolă. Incă din acel stadiu cu totul incipient al informaţiilor, vestigiile care au atras mai mult atenţia au fost înmormântările preistorice care furnizau materiale mai spectaculoase, aşa cum este cunoscutul pythos ornamentat cu rozete şi cavaleri[3]. Observaţia lui Tocilescu, potrivit căruia cea mai importantă necropolă preistorică de pe teritoriul anticei Dacii ar fi cea de la Zimnicea (Tocilescu 1880, comentat în acest sens şi de Alexandrescu 1980), avea să se confirme şi să-şi păstreze pentru mult timp valabilitatea. Fascinaţia de sorginte romantică pentru morminte avea să eclipseze interesul pentru cercetarea locuirii preistorice de la Zimnicea.

Singura informaţie concretă de care dispunea Tocilescu la data conceperii celui dintâi tratat românesc de preistorie a Daciei, bazată pe observaţiile lui Bolliac, era aceea că la Zimnicea se afla o ”cetate intarita cu pamentu ridicatu d’in immense si profunde sianturi, lung. 200, latime 150 pasi ...” (Tocilescu 1880)[4]. In mod evident o asemenea constatare se baza exclusiv pe observarea superficială a terenului şi nu pe cercetări concrete ale ”Cetăţii”. Pe de altă parte, însuşi Bolliac ezita să dateze ”Cetatea”, considerând că în jurul acesteia (mai precis în afara şanţurilor) s-ar fi întins un ”orasiu dacu” (Bolliac 1872, citat şi de Tocilescu 1880).

Ca şi săpăturile lui Bolliac, denumite atât de plastic de către Nestor ”dezgropări”, săpăturile mai vechi ale amatorilor şi pasionaţilor de antichităţi Papazoglu şi Butculescu nu au avut nici ele ca scop decât completarea colecţiilor lor particulare cu piese spectaculoase identificate în teren (Nestor 1949, 157; Alexandrescu 1980, 19)[5]. Amplasamentul acestor vechi săpături a rămas necunoscut, astfel că nu se poate preciza la ora actuală dacă ele vor fi atins sau nu ”Cetatea”.

Cercetările interbelice şi rezultatele lor

In cadrul programului de cercetare a siturilor preistorice de la Dunărea de Jos, Vasile Pârvan a determinat prin intermediul lui Ion Andrieşescu iniţierea unei campanii de săpături sistematice în aşezarea preistorică de la Zimnicea. In *Getica* se arăta că cercetările lui Andrieşescu s-au desfăşurat în 1924 şi că rezultatele lor urmau să fie publicate în Dacia (Pârvan 1926, 608, nt. 1). Putem bănui că moartea lui Pârvan a determinat abandonarea valorificării vestigiilor de la Zimnicea, astfel că Nestor afirma pe bună dreptate două decenii şi jumătate mai târziu că ”*mare lucru nu se publicase din aceste cercetări mai vechi* (...). *Niciuna din aceste săpături* (Nestor se referea şi la săpăturile lui Bolliac şi la cele ale lui Andrieşescu – n.n.) *nu a reuşit să lumineze suficient şi bine întemeiat problemele fundamentale*” ale sitului[6]. In ciuda tonului critic al lui Nestor, trebuie precizat că în *Getica* lui Pârvan au fost inserate o serie de informaţii disparate, dar consistente, care reflectau rezultatele cercetărilor conduse de Andrieşescu şi care, din perspectiva cercetării actuale, îşi păstrează în mare măsură valabilitatea.

[3] Ilustrat şi descris încă de Bolliac 1872, 1, apoi de Tocilescu 1880, 581, tab. K, fig. 1/14, recipientul de tip *pythos* a fost în repetate rânduri reprodus în literatura mai recentă (v. Moscalu 1983, 93-94, 299, n. 1164 cu literatura). Chiupul a fost descoperit cu mare probabilitate în necropola getică, iar informaţia potrivit căreia el ar proveni dintr-o fântână a ”Cetăţii” (Iosifaru 2003, 36) este mai degrabă fictivă. Asupra datei probabile a descoperirii spectaculosului recipient (1871 ?), Măndescu 2001, 18-19.

[4] Informaţii legate de săpăturile lui Bolliac pe ”Cetatea” de la Zimnicea şi mai ales de rezultatele lor sunt încă inedite. După cum arată şi Măndescu 2001, 17, reeditarea integrală a numeroaselor scrieri arheologice semnate de Bolliac, şi, ar trebui adăugat, poate şi publicarea unora încă inedite, nu constituie o întreprindere lipsită de interes.

[5] Potrivit lui Vulpe 1966, 19 şi Babeş et alii 2001, 276, Butculescu ar fi întreprins săpături la Zimnicea în jurul anului 1885.

[6] Din păcate, documentaţia săpăturilor lui Andrieşescu s-a pierdut, iar locaţia suprafeţelor cercetate în 1924 a fost numai sumar precizată de Nestor I. 1949, 118 (”colţul de NE al platformei a fost străbătut în 1924 cu şanţuri înguste”). Poziţia sondajelor lui Andrieşescu nu a fost indicată (sau nu a mai putut fi ?) nici în planurile de situaţie publicate de Nestor 1949, 117 şi 1950, 99 şi nici în planul publicat de Alexandrescu 1980, 57, fig. 1.

Unele informații sumare, legate nu atât de rezultatele săpăturilor din 1924, ci de modul în care acestea s-au desfăşurat sunt relatate cu pasiune juvenilă de către Vladimir Dumitrescu (Dumitrescu 1993, 47-52)[7], la care se mai pot adăuga şi câteva referiri indirecte pe care le regăsim în catalogul amforelor ştampilate din spațiul românesc-extracarpatic redactat mai bine de patru decenii mai târziu de Dumitru Tudor. Fragmentele de amfore descoperite în 1924 provin fie din suprafața ”A”, fie din suprafața ”B”, ambele prelungindu-se cu şanțuri adiacente (Tudor 1967, 72-73)[8]. Din memoriile lui Dumitrescu aflăm că Andrieşescu trasase în interiorul ”Cetății”, mai precis în colțul ei de nord-est, o suprafață dreptunghiulară ”de cel puțin 20-30 metrii, din care porneau spre val trei şanțuri lungi ce se opreau însă pe coama valului, fără să treacă dincolo de el” (Dumitrescu 1993, 51). Din relatările lui Dumitrescu nu aflăm dacă săpătura a fost epuizată, fapt puțin probabil dacă luăm în considerare întinderea mare a suprafeței deschise, numărul redus de numai zece muncitori (prea puțin impresionați de autoritatea lui Dumitrescu), durata de numai trei săptămâni a campaniei, precum şi absența îndelungată a lui Andrieşescu de pe şantier. Trebuie remarcat faptul că nici în perioada săpăturilor lui Nestor (v. *infra*) şi, cu atât mai mult, nici astăzi, suprafața de cca 600 mp (?) deschisă de Andrieşescu nu a putut fi localizată, un indiciu în plus pentru adâncimea redusă până la care va fi progresat săpătura la finele campaniei din 1924. Prin urmare, putem lesne bănui că sistemul de fortificații nu a putut fi nici secționat şi nici studiat temeinic. Singura piesă, la care Dumitrescu face referire în memoriile sale, mai degrabă ca la o curiozitate, este o ”mănuşe de amformă grecească pe a cărei ştampilă se aflau semne ce mi s-au părut cam <cabalistice>, cum nu mai văzusem pe puținele ştampile de amfore de la Muzeu” (Dumitrescu 1993, 51). Prin urmare, informații edite, mai consistente relative la cercetarea din 1924 trebuie căutate tot în *Getica* lui Pârvan.

Problema fortificațiilor. Pârvan considera că ”un sat e în aceiaşi vreme un mic fort întărit”, şi enumera şi “Cetatea” de la Zimnicea alături de alte astfel de ”sate”, precum cele de la Poiana sau Tinosu. Potrivit mențiunilor lui Pârvan, fortificațiile ar fi constat dintr-un val şi un şanț, cu precizarea că la Zimnicea ”nici măcar o ardere mai intensă nu se poate constata în val” (Pârvan 1926, 133, 470 şi 471). Trebuie însă subliniat faptul că afirmațiile lui Pârvan nu erau susținute în mod concret de o infrastructură documentară consistentă, ca în cazul săpăturilor de la Tinosu (Vulpe, Dunăreanu-Vulpe 1924, 166-223), ci se bazau, după toate probabilitățile, pe concluziile imprecise şi inedite ale sondajelor lui Andrieşescu[9]. Se poate bănui că elementul decisiv care pleda pentru postularea existenței unor fortificații (formate din val şi şanț) era oferit, nu atât de observațiile realizate în săpături, ci mai ales de configurația complexă a terenului. Aşa cum avea să remarce mai târziu Ion Nestor, morfologia sitului – un ”promontoriu separat de restul malului printr-un şanț adânc” – este susceptibilă de a fi interpretată ca punct fortificat, pe care localnicii ”îl numesc prin tradiție <Cetate>”. După cum observa cu o subtilă ironie Nestor, arheologul nu ar fi avut nevoie ”de alte indicii, în fața unei astfel de situații (din teren – n.n.), pentru a-şi da seama că aici se află o aşezare străveche întărită...” (Nestor 1949, 116-117)[10]. Astfel de motive îl vor fi determinat şi pe Pârvan, asemeni lui Tocilescu după Bolliac, să considere că aşezarea getică de la Zimnicea ar fi fost fortificată.

Locuințe. Din cercetările lui Andrieşescu, Pârvan reținuse faptul că pentru construirea locuințelor s-ar fi întrebuințat trestia ”nu numai pentru coperişuri, ci şi pentru pereții caselor,

[7] La campania din 1924, se desfăşurase în lunile august-septembrie (în acest sens v. şi Dumitrescu 1934, 123, n. 5), ar mai fi participat ca studenți, în afară de Vladimir Dumitrescu şi Vasile Christescu, Dorin Popescu şi Gheorghe Ştefan.

[8] Aşa cum reiese din descrierea locului de proveniență al fragmentului de amforă de Rhodos nr. 128, cel puțin suprafața B s-ar fi continuat cu patru şanțuri ”adiacente”.

[9] In privința metodei de săpătură aplicate de Andrieşescu, Nestor 1949, 118 afirma că aceasta a presupus trasarea unor şanțuri înguste, în care contextele identificate (resturi de lemn masiv şi aglomerări de pietre) nu au fost urmărite atent și nici nu au fost fixate precis pe vreun plan.

[10] Rezultatele săpăturilor lui Nestor aveau însă să contrazică această impresie.

construiţi după maniera gardurilor de trestie din regiunile băltoase... In schimb pentru temelii şi vetre găsim aici frecvent întrebuinţate blocuri informe de piatră” (Pârvan 1926, 467). Din perspectiva cercetărilor ulterioare, aceste observaţii legate de modul de amenajare a locuinţelor îşi vădesc valabilitatea. Totuşi, se poate pune întrebarea dacă nu cumva se vor fi confundat resturile locuirii medievale cu cele de epocă Latène, mai ales atunci când se menţionează folosirea piroanelor pentru construcţii[11]. In absenţa unei cercetări minuţioase de teren şi a unei documentaţii amănunţite, informaţiile legate de locuinţele Latène de la Zimnicea erau încă ambigue şi pasibile de interpretări eronate.

Materiale reprezentative. Cercetările lui Andrieşescu au scos la lumină o serie de materiale care i-au atras atenţia lui Pârvan şi care au servit în mod nemijlocit încadrării cronologice, în cea de a doua epocă a fierului, a locuirii getice de la Zimnicea. Lui Pârvan îi era cunoscută prezenţa în aşezarea de la Zimnicea a unor materiale ceramice de import, şi anume ”numeroase resturi de amfore greceşti şi pontice”, unele dintre ele databile pe baza ştampilelor ”încă înainte de a. 200 a.Chr.” şi care în parte erau importuri rhodoiene (Pârvan 1926, 137, 467, 590)[12]. Alături de acestea se mai menţionau şi un kantharos ”attic” (Pârvan 1926, 590, 595, fig. 459) sau diferite fragmente ceramice cu phyrnis negru (Pârvan 1926, 608). Pârvan remarcase şi prezenţa unor cupe “deliene” (Pârvan 1926, 562, 590)[13] şi sugera că acestea puteau fi produsele locale ale unui *ipotetic* atelier din aşezarea de la Zimnicea (Pârvan 1926, 209-210). Tot în aşezare s-ar fi descoperit şi ”minunat profilate vase celtice” (Pârvan 1926, 562), prin această formulare înţelegându-se probabil ceramica locală de bună calitate produsă în epocă Latène. Trebuie subliniat faptul că Pârvan a găsit cu cale să reproducă unele fragmente ceramice locale, precum şi cupa-kantharos de import (Pârvan 1926, 576, fig. 414; 579, fig. 419; 583, fig. 435; 587, fig. 444; 595, fig. 459), acestea rămânând până astăzi printre puţinele materiale ceramice din aşezarea getică de la Zimnicea care s-au bucurat de ilustrare în literatura de specialitate.

Cercetările coordonate de Ion Nestor în 1948-1949 şi rezultatele lor

Aveau să treacă mai bine de două decenii până la reluarea cercetărilor din aşezarea de la Zimnicea. In contextul reorganizării cercetării după principiile şi directivele culturale ale regimului instaurat după cel de al II-lea Război Mondial, Zimnicea a avut şansa să devină, de această dată la iniţiativa lui Ion Nestor, unul dintre puţinele ”şantiere de concentrare” (aşa cum mai era numai cel de la Pălatca, jud. Cluj) destinate cercetării preistorice, în care era reunit un colectiv numeros de cercetători[14]. Cu toate acestea, noile cercetări de la Zimnicea efectuate atât pe ”Cetate”, cât şi pe ”Câmpul morţilor” (fig. 1), aveau să se desfăşoare numai pe durata a două campanii, respectiv 20 iunie – 10

[11] Referirea lui Pârvan 1926, 299, în privinţa folosirii piroanelor pentru construcţiile de lemn getice este suspectă. Cercetările recente au confirmat existenţa unor piroane la Zimnicea, dar în locuinţele medievale şi nu în cele de epocă Latene. In privinţă folosirii stufului, nu la locuinţe preistorice ci la cele medievale: Nestor 1949, 120.

[12] Pârvan făcea referire la acele amfore ştampilate care aveau să fie publicate în mod sistematic patru decenii mai târziu (!), la recomandarea lui Nestor de către Tudor 1967, 71-73, nr. 126-128, 131-135 şi 138, mai puţin cea cu ”semne cabalistice” menţionată de Vladimir Dumitrescu şi care se pierduse în 1927 (v. supra n. 14). Intr-adevăr, provenienţa amforelor de la Zimnicea se dovedea a fi variată, Dumitru Tudor identificând mai multe centre de provenienţă (Thasos, Rhodos, Cos, Sinope şi Heracleea Pontică). Trebuie remarcat faptul că la data redactării *Geticii*, Pârvan era minuţios documentat în privinţa materialelor de import identificate în săpătura lui Andrieşescu.

[13] Descoperirea unor cupe cu decor în relief la Zimnicea în campania din 1924 este menţionată în treacăt şi de Dumitrescu 1934, 123.

[14] Potrivit lui Vulpe 1966, 19, cercetările de la Zimnicea reprezentau în acea perioadă principalul şantier al Muzeului Naţional de Antichităţi. Colectivul din 1949 reunea, în afara responsabilului de şantier, nu mai puţin de 10 perosane calificate, dintre care unele aveau să devină nume sonore ale cercetării arheologice postbelice şi anume, Alexandrina Alexandrescu, N. Adăniloaiei, Bucur Mitrea, Ion Barnea, Irina Casan, A. Niţu, P. Polonic, M. Pauncev şi Vlad Zirra (Nestor 1950, 102). Asupra componenţei colectivului campaniei din 1948 nu s-au oferit date explicite. In privinţa modului de coordonare a colaboratorilor săi, Nestor I. 1949, 116 atrăgea atenţia asupra priorităţii ”de a adânci iniţierea tehnică a colectivului (...) imprimându-se totodată întregii campanii de lucru un ritm harnic, dar calm, fără goană după materiale şi după descoperiri senzaţionale...”.

septembrie 1948 şi vara (?) lui 1949, după care aveau să fie din nou întrerupte. Dacă alegerea de către Nestor a unui sit de epocă Latène sondat anterior de Andrieşescu ar putea fi explicată ca un ecou postbelic al programului de cercetare inițiat anterior de Pârvan, motivele pentru care proiectul avea să fie abandonat subit ne rămân astăzi necunoscute.

Rezultatele celor două campanii au beneficiat de rapoarte succinte care la ora actuală oferă datele cele mai cuprinzătoare şi mai sistematizate asupra caracteristicilor vestigiilor arheologice de pe situl ”Cetate”. Din păcate, documentația primară a cercetărilor efectuate de Nestor (planuri, profile, însemnări ş.a.) nu a fost valorificată decât parțial în rapoarte şi astăzi pare să se fi pierdut, la fel cum s-au pierdut şi însemnările lui Andrieşescu. Date suplimentare, detaliate şi mai explicite asupra contextelor şi stratigrafiei identificate în secțiunile I-IV în 1948 şi VI-VII în 1949 (fig. 2) nu mai pot fi întregite, completate sau verificate, decât în eventualitatea fericită a regăsirii documentației întocmite sub coordonarea lui Nestor. Din această perspectivă, rapoartele publicate de Nestor sunt cu atât mai prețioase, dar în acelaşi timp, ele trebuie receptate cu precauție, fiind pasibile să conțină unele interpetări subiective, prea puțin susținute de o bază documentară consistentă: în cele două rapoarte nu au fost reproduse planuri sau profile, la fel cum nu au fost ilustrate nici materiale mai reprezentative.

Trebuie adăugat că unele date suplimentare despre stratigrafia şi vestigiile evidențiate în cele două campanii ale lui Nestor aveau să fie furnizate în 1966 de către Radu Vulpe. La ora actuală este mai greu de precizat dacă Radu Vulpe participase personal la săpăturile din 1948 (nu este menționat în colectivul din 1949!), sau dacă avusese numai posibilitatea să consulte documentația pusă la dispoziție de Nestor[15]. Broşura lui Radu Vulpe avea însă caracterul unei lucrări de popularizare, iar publicarea ei a survenit la mai bine de un deceniu şi jumătate după apariția rapoartelor tehnice ale lui Nestor, astfel că relevanța sa documentară trebuie percepută cu unele rezerve. După cum vom vedea în continuare, cu excepția unei interpretări particulare a modului în care s-a încheiat fiecare dintre fazele de locuire de pe ”Cetate”, afirmațiile lui Radu Vulpe nu contrazic concluziile lui Ion Nestor.

Problema fortificațiilor. Prin strategia sa de cercetare a aşezării, Nestor a vizat evidențierea structurilor de fortificație şi a stratigrafiei sitului (Nestor 1949, 116.). Patru din cele cinci secțiuni trasate în 1948 au vizat secționarea denivelării cu aspect de val din zona de nord a sitului, în încercarea de a lămuri presupusa structură a fortificațiilor. Rezultatele obținute au infirmat existența unor astfel de amenajări, astfel că Ion Nestor susținea în mod categoric faptul că ”*nu a existat nici un val de apărare pe această latură* (latura de nord – n.n.) *a <Cetății>. Toate depunerile arheologice întâlnite în acest sector se datoresc locuirii, şi anume unei locuiri foarte intense în colțul de NE al platformei*” (s.n.) (Nestor 1949, 118)[16]. Se mai adăuga faptul că numeroasele blocuri de piatră, menționate anterior şi de Pârvan, ”sunt de pus în legătură cu construcții limitate (încăperi) şi nu cu un sistem continuu de val”. Denivelările din teren, interpretate anterior ca val, se dovedeau a fi rezultatul suprapunerii unor niveluri de locuire peste o ”*dună*” naturală. Această observație avea să fie reconfirmată şi de rezultatele cercetărilor din estul sitului în 1949 (S. VI), unde porțiunea mai ridicată de teren ”*s'a dovedit a nu fi decât tot o vălurire naturală a terenului, la fel cu cea*

[15] Unele precizări surprinzător de amănunțite, cum este de exemplu cea referitoare la al treilea strat getic, ”bogat în cenuşe cu reflexe violete” (Vulpe 1966, 22), sugerează o familiarizare intimă cu stratigrafia de la Zimnicea şi nu puteau fi rezultatul unor simple informări verbale. In orice caz, la data redactării broşurii sale (anterior anului 1966), Alexandrina Alexandrescu nu reluase încă cercetările de la Zimnicea. Un posibil indiciu în privința participării lui Radu Vulpe la săpăturile din 1948 ar putea fi recunoscut în dedicația autografă a acestuia către Nestor pe pagina de gardă a unui exemplar al broşurii ”Aşezări getice în Muntenia” aflat la biblioteca Institutului de Arheologie, din care reiese colaborarea care ar fi avut loc între cei doi la Zimnicea (”Lui Ion Nestor, în amintirea colaborării noastre de la Zimnicea. Radu Vulpe”). După cum se va vedea mai jos, acest aspect nu este lipsit de importanță.

[16] Informații similare la Vulpe 1966, 21 (despre absența valului), 22 (”resturi de locuințe incendiate şi refăcute fără întârziere”).

constatată în 1948 pe latura de nord a <Cetății>” (Nestor 1950, 94).

Resturile de bârne de lemn descoperite în nivelul inferior al secțiunii I, de altfel şi cea mai mică dintre secțiunile trasate (fig. 2), îi ofereau lui Nestor ocazia să sugereze existența unor ”construcții puternice de lemn şi piatră”, interpretate ca ”palate”, ”turnuri”, ”palate-turnuri” sau ”locuințe întărite şi ele, ale şefilor de trib” (Nestor 1949, 118. Vulpe 1966, 22)[17]. Pe de altă parte, deşi observațiile din teren infirmau existența unui val de apărare, autorul săpăturilor din 1948-1949 concluziona totuşi că aşezarea getică de la Zimnicea ar fi avut fie ”*caracterul unui <burg> întărit de proporții restrânse*” şi al unui loc de refugiu în caz de pericol, fie pe acela al unui ”*<sat> extins – pe aglomerări? – dealungul malului Dunării, în preajma unei cetăți apărate* (numai! – n.n.) *cu şanțuri*”. Trebuie remarcat însă că responsabilul cercetărilor din 1948-1949 nu a oferit nici un fel de argumente în privința caracterului antropic al ”şanțurilor” care delimitează ”Cetatea” şi care, de altfel, nici nu fuseseră cercetate sistematic (secționate). In schimb Nestor semnala erodarea naturală şi antropică, ”lentă şi păgubitoare”, a celor două şanțuri şi a malurilor abrupte care delimitează situl (Nestor 1949, 116-117)[18].

Concluzia cea mai precaută ar fi presupus perceperea ansamblului de locuire preistorică de la Zimnicea ca o aşezare amplasată într-un loc mai greu accesibil şi anume pe un colț al terasei înalte de deasupra Dunării. Din păcate, autorul celor două rapoarte pare să fi învăluit o astfel de concluzie mai prudentă, dar şi mai puțin spectaculoasă, într-o suită de speculații sugerând posibile amenajări sau construcții monumentale.

Afirmațiile lui Nestor ar părea contradictorii (aşezarea nu prezintă val, dar ea ar fi totuşi ”întărită”!), numai în măsura în care discursul său nu este perceput cu suficientă subtilitate. Infirmarea categorică a existenței oricăror structuri de fortificație ar fi umbrit rezultatele cercetărilor desfăşurate de un numeros colectiv, precum şi prestigiul şi spectaculozitatea sitului ales spre cercetare[19]. Afirmațiile aparent contradictorii ale lui Nestor au avut însă drept consecință menținerea încă pentru mult timp în istoriografie a impresiei potrivit căreia aşezarea de la Zimnicea ar fi fost fortificată (Vulpe 1966, 21)[20]. Ar fi trebuit reținut totuşi faptul că, pentru respingerea ipotezei lui Pârvan în privință identificării aşezării de la Zimnicea cu acea cetate getică de la nord de Dunăre pustiită de Alexandru Macedon (Arian, *Anabasis* I.4.4) (Pârvan 1926,

[17] R. Vulpe menționează în colțul de NE al aşezării ”multe resturi de lemn carbonizat, indicând o mare construcție”. Ecoul acestor simple afirmații ale lui Nestor şi Vulpe avea să se amplifice ulterior, determinându-l de exemplu pe istoricul de arhitectură Curinschi Vorona G. 1981, 24 să susțină apariția în epocă getică a unei ”arhitecturi aulice constând din complexe palatine identificate, unele dintre ele, cu ajutorul unor tezaure (*sic*) formate din arme de bronz şi podoabe de aur la Stânceşti, Zimnicea şi Albeşti”.

[18] In privința eroziunii accelerate a sitului, Alexandrescu 1980, 19 efectuează la rândul ei câteva remarci semnificative.

[19] Nu trebuie trecut cu vederea faptul că cele două rapoarte ale lui Nestor fuseseră redactate în plină epocă de instaurare a regimului de democrație populară, când orice afirmație cu caracter tranşant, mai ales exprimată în scris, putea avea consecințe nefaste pentru autorul ei. Exprimarea echivocă, aparent ambiguă a ideilor şi convingerilor era una dintre măsurile de precauție curente în literatura acelei vremi. Asupra climatului intelectual al epocii, câteva repere sunt oferite de Boia 1997, 64-68.

[20] Radu Vulpe este printre puținii autori care au reținut observația potrivit căreia ”nu s-au constatat urme de valuri”; el mai arată însă că ”aşezarea este întărită printr-un şanț artificial adânc”. Ulterior, Radu Vulpe avea să considere că aşezarea getică de la Zimnicea este nu mai puțin decât un *oppidum* (Vulpe 1976, 133), cu toate că literatura antică oferă şi alți termeni mai specifici unei aşezări de mici dimensiuni (cca 1/2 ha), lipsită de fortificații, cum ar fi cea de *vicus.* Pentru Protase 1971, 55-56, la Zimnicea ”se află cunoscuta aşezare întărită cu şanț şi val”; o afirmație similară la Vulpe A. *Zimnicea*, 624. Chiar şi Alexandrescu 1974a, 56 şi 1980, 43 considera că aşezarea de la Zimnicea este fortificată ”printr-o vale şi printr-un şanț” (!). De asemenea, din harta descoperirilor din secolele IV-III a.Chr. publicată de Babeş 1997, 233, fig. 9, reiese că la Zimnicea fortificația ar fi constat dintr-un ”val vitrificat”. Ideea existenței unor fortificații preistorice la Zimnicea s-a propagat şi dincolo de cercul profesional al arheologilor. De exemplu, istoricul de arhitectură Curinschi Vorona G. 1981, 24 arată că ”unele dintre aşezări, cum sunt Zimnicea sau Stânceşti, continuă vechile cetăți hallstattiene de pământ, ale căror fortificații au fost întărite”. Cititorii rapoartelor lui Nestor ar fi trebuit cel puțin să observe că acesta, precaut, a inclus în majoritatea cazurilor denumirea sitului ”Cetate” între ghilimele (!), o precauție pe care şi-a însuşit-o şi autorul acestor rânduri.

46 şi 133)[21], Nestor aducea în discuție tocmai *evidența absenței* unor fortificații (Nestor 1949, 120-121)[22]. Mai trebuie adăugat și faptul că Nestor presupunea extinderea locuințelor preistorice şi în afara perimetrului ”Cetății”, o presupunere care în cazul confirmării ei ar fi anulat caracterul funcțional al fortificației cel puțin în anumite faze ale ipoteticei ei existențe (Nestor 1949, 119)[23]. Prin urmare, concluzia cea mai fermă care ar fi trebuit reținută este aceea a absenței unor suprastructuri de fortificație.

Date despre stratigrafia şi cronologia aşezării. Printre câştigurile ştiințifice evidente al cercetărilor conduse de Nestor se pot număra precizarea generală a stratigrafiei din secțiunile cercetate, încadrarea cronologică mai precisă a locuirii de epocă Latène şi evidențierea locuirii medievale de pe “Cetatea” de la Zimnciea. La acestea se mai adaugă şi publicarea, în ambele rapoarte preliminare, a unor planuri generale ale sitului de la Zimnicea, în care erau indicate atât zonele cercetate, cât şi configurația terenului. Din păcate însă, din cele două rapoarte lipseşte ilustrarea profilelor descrise, o conjunctură care aruncă o umbră de incertitudine în privința afirmațiilor legate de stratigrafie.

Potrivit lui Nestor, stratigrafia sitului ”Cetate” cuprindea patru niveluri de locuire de epocă Latène, suprapuse de vestigiile locuirii medievale, iar această schemă o regăsim şi în contribuția lui Radu Vulpe (Nestor 1949, 119-120, Vulpe 1966, 22). Descoperirea la baza stratigrafiei, într-o ”*depunere nisipos-loessoidă*” a unui ”*fragment ceramic de fabricație grecească, probabil atică, din specia vaselor pictate cu figuri roşii, datat pe la sfârşitul sec. 5 în.d.Hr.*”, oferea un indiciu consistent pentru încadrarea cronologică a începutului locuirii de pe ”Cetate” (Nestor 1949, 119)[24]. De asemenea, Nestor, şi ulterior Radu Vulpe, menționau şi suprapunerea şi deranjarea de către cel mai vechi nivel de locuire de epocă timpurie Latène a unor morminte hallstattiene (Nestor 1949, 119)[25].

Pentru încadrarea cronologică a nivelului superior de epocă târzie Latène, Nestor se mulțumea să menționseze identificarea la baza acestuia a unui context din care provenea o monedă autonomă a oraşului Odessos de la sfârşitul secolului al II-lea a.Chr. (Nestor 1950, 94-95)[26]. Prin urmare, Nestor considera că ”*ultimul strat consistent de locuire Latène de la Zimnicea este anterior epocii Burebista*”. Astfel, Nestor era în măsură să stabilească limitele cronologice ale perioadei de locuire intensă[27] de la Zimnicea între secolele al IV-lea şi al II-lea a.Chr. De asemenea, Nestor menționa şi identificarea unor ”rare indicii, dar certe, ale unei uşoare locuiri şi dintr-o epocă ulterioară, anume din sec. 1 e.n.”, fără să ofere însă alte detalii. Deşi sumare, aceste observații infirmau şi nu ”demonstrau hotărât întreruperea bruscă” a locuirii getice de la Zimnicea în contextul acțiunilor lui Aelius Catus (Strabo VII.3.10.), aşa cum aveau să considere mai târziu Constantin Daicoviciu sau Radu Vulpe, şi aşa cum avea să sugereze chiar şi Alexandrina Alexandrescu (Daicoviciu 1960, 290; Vulpe 1960b, 518; Vulpe 1960c, 317-318; Alexandrescu 1974a, 57)[28].

21. Ipoteza a fost reluată ulterior de Vulpe 1960a, 228, cu toate că ”Cetatea” de la Zimnicea se află la mai puțin de o parasangă (= 5500 m) de Dunăre, aşa cum s-ar fi plasat aşezarea cucerită de Alexandru Macedon, potrivit textului lui Arian. De fapt, ”Cetatea” se află la cca 1000 m în linie dreaptă de cursul actual, regularizat prin îndiguiri moderne, al Dunării.

22 ”Deşi s-ar putea argumenta că Zimnicea îndeplineşte condițiile cerute de amănuntele relatării antice, nu s-au găsit în secțiunile practicate ruine databile din sec. 4 în. d. Hr. care să justifice concluzia că aici a fost aşezarea întărită, distrusă din temelii (şi desigur incendiată) de soldații lui Alexandru”. Trebuie remarcat faptul că Nestor nu menționează nimic în privința unor distrugeri provocate prin incendiu, aşa cum aveau să facă Vulpe 1966, 22 şi mai ales Alexandrescu 1974a, 56.

23 ”... locuințele acestei populații vor trebui cercetate în regiunea din jurul cetății ...”. O sugestie similară avea să fie oferită şi de Alexandrescu 1974a, 56.

24 Fragentul, menționat şi de Vulpe 1966, 22, nu a fost din păcate ilustrat.

25 In privința mormintelor hallstattiene de pe ”Cetate”, Vulpe 1966, 22 arată că ”înainte de înființarea aşezării getice, terenul fusese folosit *peste tot* (s.n.) ca cimitir”.

26 Moneda, descoperită în secțiunea VII, avea să fie ulterior descrisă şi ilustrată de Mitrea 1965, 252-253, nr. 13, fig. 1/5.

27 In privința caracterului intensiv al locuirii trebuie reținută informația suplimentară furnizată de Vulpe 1966, 23, potrivit căreia, ”răscolirile şi nivelările produse de aşezările care s-au succedat, n-au putut lăsa urmele complete ale unui atare plan (de locuințe ? – n.n.). Până acum, resturile de locuințe n-au fost găsite decât în dezordine”.

28 Datarea propusă de Nestor a fost de altfel respinsă explicit de către Vulpe 1966, 23 şi 1976, 133, n. 46.

In aceleaşi rapoarte se mai preciza că vestigiile locuirii medievale de pe “Cetate” şi din împrejurimi ar fi aparţinut unui ”mic cătun de bordee”, datat cu prudenţă în secolele XIII-XV, care a suprapus şi parţial au deranjat nivelurile anterioare de locuire[29].

Alte informaţii legate de materialele şi elementele de datare ale nivelurilor superioare ale aşezării preistorice de la Zimnicea nu au mai fost furnizate în cele două rapoarte ale lui Nestor. Unele indicii cronologice preţioase aveau să fie completate ulterior de Irina Casan-Franga. Indrumată de către Nestor (Casan-Franga 1967, 16, nt. 13), ea publica, în 1967, mai multe fragmente de cupe cu decor în relief locale şi două fragmente de cupe hemisferice de sticlă de import descoperite în campaniile 1948-1949 la Zimnicea, cu menţiunea că acestea provin din cele două niveluri superioare[30].

In ciuda unei mai bune sistematizări a informaţiilor decât menţiunile disparate ale lui Pârvan, expunerea lui Nestor, fie şi îmbogăţită prin câteva informaţii suplimentare oferite de Radu Vulpe, nu are decât un caracter preliminar şi cu totul general, este lipsită de date tehnice sau de ilustrarea materialelor reprezentative descoperite. Nu poate fi trecut cu vederea faptul că în *Getica* lui Pârvan se menţionaseră în mod explicit mai multe materiale din aşezare (mai ales indicatori cronologici, precum amforele rhodiene, importuri attice sau cupe ”deliene”), decât în ambele rapoarte semnate de Ion Nestor[31]. Aceste neajunsuri nu se datorează unor ”neglijenţe” ale autorului, ci trebuie percepute din perspectiva concepţiei lui Nestor asupra unei abordări *etapizate* a valorificării rezultatelor cercetărilor arheologice, publicarea unor rapoarte generale constituind numai preliminariile realizării unor studii particulare. Trebuie precizat că cele două rapoarte semnate de Nestor vizau prezentarea generală a rezultatelor săpăturilor, semnalarea potenţialului arheologic al sitului şi anunţau inaugurarea unui program de cercetare aprofundată, care avea să dea rezultate concrete (din păcate numai *în privinţa ansamblurilor funerare*) de-abia trei decenii mai târziu[32].

La ora actuală, motivele pentru care Nestor nu a continuat cercetările de la Zimnicea rămân obscure. Pe de o parte, putem bănui că acesta se considera edificat în privinţa potenţialului sitului. Pe de altă parte, se poate presupune că reluarea de către Alexandrina Alexandrescu în 1966 a cercetărilor de la Zimnicea, participantă la campaniile din 1948-1949, era rezultatul nemijlocit al sugestiilor şi recomandărilor lui Nestor, asigurându-se astfel “predarea ştafetei” între generaţii şi continuitatea demersului ştiinţific. Tot în acest sens, trebuie reamintit şi faptul că Nestor pusese la dispoziţia Irinei Casan-Franga fragmentele de cupe cu decor în relief descoperite pe ”Cetate” (In acest sens Casan-Franga 1967, 16, n. 3; Vulpe, Gheorghiţă 1976, 168)[33], lui Bucur Mitrea monedele identificate sau achiziţionate în cursul celor două campanii (Mitrea 1965, 239-247)[34], lui Dumitru Tudor

[29] Potrivit unor reprezentanţi ai istoriografiei dedicate arheologiei Evului Mediu românesc, prin iniţierea de către Nestor a cercetării locuirii medievale la Zimnicea, se puneau ”bazele unei metode ştiinţifice de cercetare arheologică şi în domeniul arheologiei feudale” (Zaharia 1967, 9) şi se inaugurau ”începuturile propriu-zise ale cercetărilor arhelogice întreprinse în aşezările rurale medievale” (Matei 1979, 412). Din păcate, continuatorii programului iniţiat de Ion Nestor nu aveau să fructifice în vreun fel materialele medievale descoperite pe ”Cetate”.

[30] Despre cele două fragmente de cupe de sticlă de import: Casan-Franga 1967, 14, 18, nt. 18, 17, fig. 6/29; pentru cele 17 fragmente de cupe locale cu decor în relief (“deliene getice”): Casan-Franga 1967, fig. 5/5, 7/1-4, 8/1-8; 11/1-4.

[31] Cu excepţia fragmentului attic cu figuri roşii şi a monedei de la Odessos, Nestor 1949, 118 se mulţumea să menţioneze doar în treacăt descoperirea altor materiale reprezentative, ”monete, fibule, ceramică grecească de import şi indigenă de calitate superioară”, fără să ofere detalii suplimentare. Numai Vulpe 1966, 23 mai menţionează apartenenţa la inventarul aşezării, ”într-o proporţie covârşitoare”, a unor fibule tracice de bronz şi argint, dar se poate pune întrebarea dacă această referire nu vizează de fapt descoperirile din necropolă.

[32] După cum arăta chiar Nestor 1950, 94 ”un mare număr de detalii semnificative vor putea fi comunicate deabia după o prelucrare atentă a materialului recoltat şi o raportare minuţioasă a lui la nivelele arheologice constatate”. Dezideratele stabilite de Nestor pentru cercetarea de la Zimnicea (în acest sens vezi şi Nestor 1950, 94-96) aveau să fie înfăptuite în bună măsură (dar din păcate numai pentru materialele rezultate din cercetarea necropolelor) de către A. D. Alexandrescu, prin studiile sale publicate în anii ’70 şi ’80.

[33] In acest sens Casan-Franga 1967, 16, n. 3 şi Vulpe, Gheorghiţă 1976, 168.

[34] Trebuie precizat că dintre cele 33 de monede provenind de la Zimnicea, numai o monedă de la

amforele ştampilate de import şi alte câteva fragmente ceramice locale cu ştampile anepigrafice (Tudor 1967, 42, n. 36)[35], iar lui Radu Vulpe îi oferise, după toate aparențele, documentația de şantier. Contribuțiile tuturor acestor colaboratori sau colegi de breaslă aveau să fie publicate în acelaşi perioadă (1965-1967) în care Alexandrina Alexandrescu relua săpăturile pe ”Cetate” şi ”Câmpul morților”. Acest sincronism care sugerează că preocuparea lui Nestor pentru aşezarea preistorică de la Zimnciea nu se estompase, ci prin intermediul colaboratorilor săi mai tineri el asigura continuarea proiectului de cercetare inițiat în 1948.

Rezultatele cercetărilor Alexandrinei Alexandrescu în anii 1966-1975

Dacă în privința valorificării sistematice a necropolelor (din epoca bronzului, hallstattiană şi Latène) rezultatele cercetărilor coordonate de Alexandrina Alexandrescu sunt meritorii, dacă nu chiar exemplare (Alexandrescu 1972, 1973, 1974b, 1978, 1980 şi 1983), datele publicate referitoare la aşezare sunt cu totul lacunare, în ciuda cercetării sistematice a mai multor suprafețe de pe ”Cetate”. Expresivitatea inventarelor funerare şi multiplele lor valențe interpretative, facilitatea identificării, ordonării şi clasificării lor, şi nu în ultimul rând, abundența indicatorilor cronologici contrastau cu dificultățile perceperii şi înregistrării situațiilor stratigrafice din aşezare care, din perspectiva cercetărilor recente, s-au dovedit a fi extrem de complexe.

Odessos (nr. 13) a fost identificată în mod cert în urma cercetărilor sistematice pe “Cetate”. Alte monede, provin din cercetările contextelor funerare sau din descoperiri întâmplătoare realizate pe ”Cetate” şi care au fost achiziționate de Nestor de la localnici. După cum remarcă Bucur Mitrea, spectrul cronologic ilustrat de monedele identificate întâmplător sau prin cercetări sistematice pe Cetate confirmă încadrarea cronologică propusă de Nestor pentru perioadele de locuire preistorică şi medievală de aici.

[35] Dumitru Tudor dispunea nu numai de cele câteva ştampile amforice greceşti provenind din săpăturile lui Nestor (şase exemplare: Tudor 1967, 70-73, nr. 125, 129, 130, 136, 137, 139), ci şi de cele identificate în 1924 (nouă exemplare), la care probabil făcuse anterior referire şi Pârvan. Din păcate, informații referitoare la contextul arheologic al acestor importuri nu a fost consemnat.

La cele şapte secțiuni cercetare anterior (unele integral, altele parțial) de Nestor, A.D. Alexandrescu a mai efectuat încă 12, numerotate în continuarea celor efectuate de predecesorul ei şi amplasate în diferite zone ale sitului (fig. 2): în zona înaltă din nord-est (S. VIII, XII, XIII-XV, XVII), şi în sud-est (S. IX-XI), în colțul de nord-vest (S. XVI şi XVIa), precum şi în zona centrală a sitului (S.XVIII)[36]. Din păcate, documentația întocmită de Alexandrina Alexandrescu în cursul cercetărilor din aşezare nu a mai fost valorificată şi s-a pierdut, astfel că despre contextele arheologice şi materialele descoperite în numeroasele suprafețe cercetate nu s-au păstrat informații consistente.

Observații stratigrafice şi remarci asupra evoluției aşezării. In 1974, Alexandra Alexandrescu publica un scurt articol în care prezenta sintetic şi succint problematica evidențiată de cercetările de la Zimnicea în ansamblul lor. Dacă majoritatea considerațiilor vizau ansamblurile funerare, prezentarea aşezării getice se întinde pe mai puțin de două pagini şi conține singura intervenție edită dedicată stratigrafiei ”Cetății”, semnată de către Alexandrina Alexandrescu (Alexandrescu 1974a, 47-64; despre aşezarea preistorică de pe ”Cetate”: 56-58)[37]. Spre deosebire de schema stratigrafică prezentată de Nestor, reprodusă apoi de Radu Vulpe, şi care cuprindea numai patru niveluri de locuire, Alexandrina Alexandrescu distingea cinci, fiecare dintre ele fiind sigilat de câte un *incendiu* (denumit şi *calamitate* sau *cataclism*) (Alexandrescu 1974a, 56-57 şi 1976, 136). Fără să i se ofere vreun argument cronologic consistent, cititorul contribuției din 1974 are surpriza să afle că fiecare incendiu corespunde câte unui eveniment de răsunet care, potrivit surselor literare, ar fi marcat istoria regiunii Dunării de Jos în ultimele patru secole a.Chr.: primul incendiu este legat de trecerea Dunării de către Alexandru cel Mare, cel de al II-lea de conflictul Lysimachos-Dromichaites, un al III-lea incendiu ar fi survenit în secolul al II-lea

[36] V. *anexa* de la sfârşitul acestei contribuții.

[37] Un rezumat românesc al considerațiilor referitoare la aşezarea de la Zimnicea din această contribuție mai puțin cunoscută a Alexandrinei Alexandrescu a fost oferit de Babeş 2001, 507-508.

a.Chr., cel de al IV-lea incendiu era atribuit, ce e drept, cu unele rețineri, lui Burebista, iar sfârşitul locuirii getice ar fi avut loc odată cu transferarea populației locale la sud de Dunăre la începutul secolului I p.Chr.[38].

Totuşi, între schema pentapartită (Alexandrescu) şi cea quadripartită (Nestor) se poate realiza o corelare, pe baza informației lui Radu Vulpe, potrivit căreia nivelul getic inferior determinat în campaniile 1948-1949 ar ilustra în două faze, sugerate de acele ”resturi de locuințe incendiate *în două rânduri* (s.n.) şi refăcute fără întârziere” (Vulpe 1966, 22). Din această perspectivă, trebuie remarcat rolul semnificativ al contribuției lui Vulpe care oferă posibilitatea armonizării celor două scheme stratigrafice, precum şi aportul din păcate lipsit de noutate al Alexandrinei Alexandrescu în aprofundarea stratigrafiei aşezării getice. Nu trebuie însă pierdut din vedere faptul că anterior contribuțiilor Alexandrinei Alexandrescu, ideea sigilării *fiecăruia* dintre nivelurile de locuire de la Zimnicea prin câte un incendiu fusese introdusă în dezbaterea ştiințifică de către Radu Vulpe (Vulpe 1966, 22)[39], cu toate că în mod straniu, Ion Nestor nu făcuse nici o referire în acest sens. Corelarea incendiilor cu evenimentele amintite constituie însă contribuția originală a Alexandrinei Alexandrescu şi oglindeşte efortul de ancorare în “istoric” a sitului cercetat.

In mod evident, o asemenea interpretare a stratigrafiei era rezultatul însuşirii temeinice a informațiilor furnizate de sursele literare, dar şi al aplicării lor paradigmatice pe o evidență arheologică prea puțin documentată sau poate prea puțin expresivă. Se poate bănui că perspectiva romantică despre o locuire getică, ce renăştea după fiecare dezastru ”din propria-i cenuşă” (Alexandrescu 1974a, 57)[40], își găseşte sorgintea în împletirea dintre concepția determinismului istoric al obiectului arheologic şi mitul atât de viu în istoriografia românească al continuității populației autohtone (In acest sens Boia 1997, 133-144, şi mai ales 140)[41]. Cu riscul de a mă repeta, țin să subliniez că în cele câteva considerații dedicate de Alexandrina Alexandrescu “Cetății” de la Zimnicea în contribuția sa din 1974 nu este menționat *nici măcar un singur element de datare raportat la stratigrafie*, care să îi susțină suita de afirmații istoricizante.

Cu toate acestea, dintr-unele considerații disparate, publicate separat (nu în contribuția din 1974), se poate deduce faptul că în cursul săpăturilor desfăşurate în aşezare, succesoarea lui Nestor acordase o atenție deosebită repartiției stratigrafice a diferitelor forme ceramice, în vederea evidențierii evoluției şi transformărilor repertoriului morfologic de-a lungul celor patru secole de existență a aşezării getice. Putem bănui că interesul pentru evidențierea unor fortificații fusese diminuat, dacă nu spulberat, de rezultatele cercetărilor mai vechi. Potrivit Alexandrinei Alexandrescu, aşezarea getică de la Zimnicea s-ar fi delimitat ”printr-o vale şi printr-un şanț” (Alexandrescu 1974a, 56)[42] numai la sfârşitul secolului al IV-

---

[38] Deşi autoarea nu o afirmă explicit, putem bănui că prin ”transferarea” de populație se făcea referire la pasajul din Strabo VII.3.10 în care este relatată acțiunea întreprinsă de Sextus Aelius Catus de strămutare a unor comunități nord-dunărene la sud de fluviu (probabil în 2-3 p.Chr., potrivit lui Syme R. 1971, 55). După cum arată şi Vulpe R. 1960c, 318, ideea explicării încheierii locuirii mai multor aşezări din Câmpia Română la începutul secolului I p.Chr. prin acțiunile lui Aelis Catus, a fost inițial sugerată, ”ca o deducție logică”, de către Pârvan 1926, 128-130 (!). Potrivit lui Radu Vulpe, această ”deducție logică” – de fapt o ipoteză tentantă –, ar fi fost ”*excelent confirmată de constatările arheologice*” (s.n.) efectuate printre altele şi la Zimnicea, unde aşezarea ar fi încetat ”*evident* (s.n.), ca rezultat al depopulărilor lui Aelius Catus”. Din păcate, stadiul publicării materialelor descoperite la Zimnicea nu era pe atunci, la fel cum nu este nici acum în măsură să infirme, dar nici să susțină o astfel de teorie, care, iată, a făcut carieră în scrierile mai multor generații de istorici şi arheologi. Tocmai din acest motiv, mai târziu Radu Vulpe avea să respingă încadrarea cronologică sugerată de Nestor.

[39] ”Incendiile cu care s-au sfârşit *toate* (s.n.) aşezările succesive reprezentate de diferite straturi se explică uşor dacă ne gândim că locuințele erau aglomerate şi construite din material inflamabil”.

[40] A. D. Alexandrescu arăta explicit despre aşezare că ”elle renaîtra de ses cendres”.

[41] “Cum sursele literare sunt în general epuizate, istoriografia românească a mizat pe arheologie. Problema continuității a devenit astfel aproape o problemă exclusiv arheologică”.

[42] ”L’agglomération était fortifiée d’une vallée et d’une fossé” (!). In mod straniu, autoarea nu sesiza că o fortificație care constă dintr-o “vale” nu este o fortificație, ci o formă de relief de care comunitățiile preistorice vor fi profitat, desigur, pentru a-şi instala locuințele într-un loc ferit, mai greu accesibil. In

lea şi la începutul secolului al III-lea a.Chr., perioadă după care locuirea s-ar fi extins *probabil* şi în zona denumită prin tradiție "Câmpul morților".

Implicată în valorificarea sistematică şi publicarea contextelor funerare de epocă Latène de la Zimnicea, Alexandrina Alexandrescu a sugerat unele paralelisme între stratigrafia din secțiunile cercetate în aşezare şi mormintele târzii cu fibule de schemă Latène B şi C în inventar: se atrăgea atenția asupra analogiilor dintre formele ceramice provenind din inventarele acestor morminte şi cele identificate în nivelul IV al aşezării (Alexandrescu 1972, 17)[43]. Se poate pune întrebarea dacă în materialele identificate în acest nivel s-ar putea întrevedea aceiaşi ”modificare a trăsăturilor la unele forme de vase vechi, iar pe de altă parte apariția unor forme noi care nu pot fi socotite dezvoltări ale unor forme locale” observată în cazul ceramicii din necropolă (Alexandrescu 1972, 17). In orice caz, potrivit responsabilei cercetărilor din anii ’70, diminuarea înmormântărilor şi sărăcirea inventarului contextelor funerare din secolul al II-lea a.Chr. şi de la începutul secolului următor ar corespunde în mod surprinzător, tocmai cu faza de dezvoltare maximă a aşezării de la Zimnicea (Alexandrescu 1974a, 62). Din păcate, aşa cum necropola ”se întinde pe un spațiu foarte mare care nu a fost delimitat” (Alexandrescu 1972, 19), nici pentru locuirea din această perioadă mai târzie nu dispunem de indiciile concrete ale extinderii ei maxime (probabil dincolo de ”valea” şi ”şanțul” care delimitează ”Cetatea”).

Singura formă ceramică pentru care se face o referire explicită şi care ar exprima continuitatea unei tradiții îndelungate în producția ceramică locală este oala cu brâu, despre care se afirmă că se regăseşte atât în morminte din secolul al III-lea a.Chr., cât şi în nivelul superior din aşezare (Alexandrescu 1980, 45). Aceste observații pasagere şi, din păcate, prea puțin convingătoare, ar fi trebuit susținute prin sistematizarea unei documentații extrem de complexe şi prin desfăşurarea unui sistem argumentativ concludent, sintetizat într-un studiu particular dedicat ceramicii din aşezare. Un astfel de demers nu a fost realizat.

Constatările edite ale Alexandrinei Alexandrescu, completate probabil şi cu unele informații verbale mai explicite, aveau să fie reproduse de Emil Moscalu care arăta că ”nivelele I, II şi III ale cetății de la Zimnicea aparțin aspectului Canlia, iar nivelul IV şi mormintele cele mai târzii ale necropolei aparțin unei faze de tranziție între aspectul Canlia şi cultura Sarmizegetusa (...). Aici ceramica fazei a III-a a Latène-ului geto-dacic aparține numai în prima jumătate a sec. II î.e.n. şi unul din elementele specifice ale acestei faze este cățuia.” (Moscalu 1983, 192-193)[44]. Afirmația nu îndeajuns de explicită a lui Moscalu în privința prezenței la Zimnicea a unei (unor?) cățui constituia o noutate. Pe de altă parte, trebuie remarcat şi faptul că Moscalu reținuse schema stratigrafică quadripartită propusă de Nestor în 1949 şi nu pe cea pentapartită propusă de Alexandrina Alexandrescu în 1974.

Prin urmare, față de concluziile lui Nestor din 1949-1950, cele câteva referiri publicate ale cercetărilor anilor ‘70-‘80 nu au adus modificări flagrante schemei stratigrafice a aşezării Latène de la Zimnicea, ci doar au adăugat unele nuanțări, prea puțin semnificative şi prea sumar argumentate, în privința încadrării cronologice a celor patru (eventual cinci?) niveluri de locuire. La aceasta se mai adaugă câteva materiale descoperite în aşezare şi publicate disparat, care contribuie într-o măsură

privința caracterului antropic al şanțului, nici de această dată nu se aduc suficiente argumente. In ultimă instanță, se poate considera că existență unui şanț, fie el artificial, nu constituie decât o formă de delimitare a unei aşezări, nicidecum o fortificație concretă cu fundații şi elevație.

[43] ”Datarea mormintelor (târzii - n.n.) de la Zimnicea se bazează pe ceramică şi fibule. Pentru ceramică, în special, pe lânga analogiile ce se pot face cu alte necropole sau aşezari, cel de al IV-lea nivel din aşezarea de la Zimnicea a oferit cele mai bune paralele”. In acelaşi sens, Alexandrescu 1974a, 63: ”Les meilleurs analogies de la céramique meublant les tombes de cette époque sont fournies par les grandes agglomérations daces du pays, celle de Zimnicea (horizont 4) en tout premier lieu”.

[44] Este posibil ca Moscalu să fi beneficiat de informații verbale oferite de responsabila cercetărilor de la Zimnicea sau poate chiar să fi avut acces direct la materiale descoperite aici. Valabilitatea afirmației privind prezența unor cățui în contextele de locuire getică de la Zimnicea a fost verificată în săpăturile recente.

modestă la completarea parţială a lacunelor de informaţie.

Materiale reprezentative şi indicatori cronologici. Urmând unul dintre îndemnurile mai vechi ale lui Nestor (Nestor 1950, 100)[45], Alexandrina Alexandrescu realiza în 1976 un articol dedicat fibulelor tracice descoperite la Zimnicea. In mod surprinzător, cercetările desfăşurare în aşezare nu furnizaseră decât o singură fibulă de tip tracic, restul de exemplare ale acestei categorii de obiecte provenind din contexte funerare. Potrivit menţiunilor Alexandrinei Alexandrescu, fibula respectivă a fost descoperită în campania din 1968, în S XIV, în umplutura unei gropi a cărei apartenenţă la nivelurile I sau II ale aşezării nu a putut fi elucidată (Alexandrescu 1976, 133)[46]. In acelaşi studiu, Alexandrina Alexandrescu ilustra prin desen şi un fragment de capac care păstra urma imprimată în pasta moale a unei fibule tracice şi care fusese descoperit în campania 1948 în nivelul al III-lea de locuire Latène (încadrat în secolul al III-lea a.Chr.) (Alexandrescu 1976, 134, fig. 2/15, 135-136)[47].

Importanţa acestor două descoperiri nu a fost îndeajuns exploatată în lămurirea cronologiei nivelurilor aşezării de la Zimnicea (decât indirect, în consideraţiile lui Moscalu, menţionate mai sus). Contextele în care au fost descoperite cele două piese ar fi permis întrevederea unei sincronizări între perioada de folosire a fibulei tracice şi nivelurile inferioare de locuire (I-III) din aşezarea de la Zimnicea, spre deosebire de nivelul superior (IV) din care, după toate probabilităţile, proveneau cupele cu decor în relief menţionate de Pârvan sau cele publicate de Irina Casan-Franga, cătuia menţionată de Moscalu sau acel context amintit de Nestor care se data pe baza unei emisiuni autonome a cetăţii Odessos. In acest sens erau, de altfel, relevante analogiile formelor ceramice din mormintele cu fibule de schemă Latène C şi din nivelul IV de locuire al aşezării. In mod straniu, Alexandrina Alexandrescu nu a făcut nici o referire la prezenţa la Zimnicea a cupelor cu decor în relief, cu toate că în studiul lor din 1976, Alexandru Vulpe şi Marieta Gheorghiţă dispuneau de o serie de informaţii noi (în raport cu studiul Irinei Casan-Franga) asupra fragmentelor aparţinând acestei specii de recipiente de băut descoperite în aşezarea getică de pe ”Cetate” (Vulpe, Gheorghiţă 1976)[48]. In concluzie, se poate considera că rezultatele cercetărilor Alexandrinei Alexandrescu în aşezarea de la Zimnicea au fost inserate în literatura de specialitate, cu prea multă reţinere, dacă nu cu zgârcenie, şi cu prea puţin suport documentar.

---

45 Ion Nestor recomanda, ca urmare a cercetărilor de la Zimnicea, studierea evoluţiei fibulelor de tip tracic şi aprofundarea relaţiilor supraregionale ”dintre masa geto-dacică de la nord de Dunăre şi din podişul ardelean şi masa tracică din Peninsula Balcanică”. Probabil, descoperirile de fibule tracice din mormintele de la Zimnicea, dar şi fragmentul de capac cu urma imprimată a unei astfel de fibule, descoperit în S. IV/1948, publicat mult mai târziu (Alexandrescu 1976, 134, fig. 2/15), oferiseră indiciile necesare pentru o revizuire a încadrării cronologice a acestei forme de fibulă. In stadiul incipient al cercetării de până atunci, datarea fibulelor tracice era plasată în perioada Latene-ului târziu dacic (Nestor 1933, 158-160). Cu alte cuvinte, cercetările de la Zimnicea au avut menirea de a trezi interesul pentru o epocă prea puţin precizată până atunci şi anume aceea a Latène-ului timpuriu ”getic” de la Dunărea de Jos.

46 ”De toutes les pièces trouvées à Zimnicea, un exemplaire a été mis au jour dans une fosse de l’agglomération, dont on ne saurait dire si elle appartient au premier ou au deuxième horizon...”; p. 136: ”Une fibule mise au jour dans l’agglomération appartient à la variante IIIc. Son arc est décoré, il est applati de même que le pied, assez long. Trouvée dans un dépôt qu’on ne saurait attribuer au premier ou au deuxième horizont, cette fibule a subi une forte déformation par suite d’un incendie...”. De asemenea, în la p. 134, în fig. 2/13 (nu în text !) se indica anul în care a fost descoperită fibula (campania din 1968), precum şi secţiunea din aşezare unde a fost descoperită această piesă (S. XIV). Nu se oferă alte date legate de contextul de descoperire.

47 ”Un fragment de couvercle orné de l’impression d’une fibule de ce genre (fig. 2/15), mis au jour dans le troisième horizon de l’habitat développé après le deuxième cataclysme qui détruisit complètement le site vers les années 300”. Fragmentul ceramic mai fusese anterior ilustrat prin fotografie de Vulpe 1966, fig. 7 (dreapta).

48 Trebuie precizat că faţă de cele numai 17 fragmente de cupe locale cu decor în relief, ilustrate şi comentate de Irina Casan-Franga în 1967, aproape un deceniu mai târziu Alexandru Vulpe şi Marieta Gheorghiţă menţionau ca provenind de la Zimnicea, fie 37 de fragmente (în fig. 3, p. 178), fie 50 de astfel de piese (în text la p. 179). Probabil, cei doi autori erau la curent cu materialele rezultate din cercetările Alexandrinei Alexandrescu, însă în absenţa unei documentaţii şi a unor infirmaţii mai detaliate, afirmaţiile lor oscilante trebuie acceptate cu oarecare reţinere.

Sistarea cercetărilor de la Zimnicea. Sistarea cercetărilor de la Zimnicea în 1975, datorată retragerii din viaţa ştiinţifică a Alexandrinei Alexandrescu (Marinescu-Bîlcu 1997, 13), a survenit într-un context nefast pentru tradiţia ştiinţifică-arheologică românească. Perioada care a urmat a fost marcată de consecinţele nefaste ale dispariţiei unor personalităţi de marcă, formate în perioada interbelică, aşa cum a fost cazul lui Nestor, dar şi de deprecierea progresivă a politicii culturale promovate de regimul totalitar românesc. In condiţiile diminuării susţinerii financiare a cercetării, dar mai ales în contextul îngheţării în anii '80 a mecanismelor de promovare profesională, continuatorii proiectelor de cercetare iniţiate de Ion Nestor nu au mai avut posibilitatea de a-şi forma la rândul lor succesori ştiinţifici. Preocuparea pentru armonizarea interesului mai multor specialişti în colective de cercetare concentrate asupra unor obiective bine determinate s-a estompat, iar cercetarea arheologică s-a atomizat. In această conjunctură, nu numai că cercetările de teren de la Zimnicea au fost abandonate, dar şi materialele şi informaţiile dobândite în vechile săpături au rămas neprelucrate şi nevalorificate. Pentru un sfert de secol, vestigiile getice ale aşezării de la Zimnicea aveau să fie lăsate iarăşi pradă uitării.

Concluzii. Sintetizarea informaţiilor publicate despre aşezarea de epocă Latène de la Zimnicea

Date generale despre situl "Cetate", evidenţiate în cercetarea mai veche. In ciuda modului disparat de prezentare în literatura de specialitate a informaţiilor despre situl "Cetate" de la Zimnicea, la ora actuală se poate totuşi contura, fie şi numai pe baza datelor publicate, o imagine generală a caracteristicilor arheologice ale acestui obiectiv care a atras atenţia atâtor generaţii de arheologi. Rezultatele publicate ale cercetărilor de până acum au evidenţiat că în punctul "Cetate" se regăsesc vestigii din trei epoci distincte şi anume morminte hallstattiene deranjate de o locuire intensă care a continuat pe aproape întreaga durată a epocii Latène, care la rândul ei a fost suprapusă de o locuire medievală cu caracter rural din secolele al XIV-lea şi al XV-lea. De asemenea, stratigrafia sitului pare a fi extrem de complexă, desfăşurându-se pe alocuri până la 4 m adâncime.

Deşi morfologia terenului pare să fi sugerat din totdeauna localnicilor, dar şi arheologilor existenţa unor întărituri, aşezarea de epocă Latène de pe "Cetate" nu pare să fi fost prevăzută cu fortificaţii concrete, zidite din piatră fasonată sau nu, clădite din cărămizi (fie ele arse, fie ele crude, după cum consideră fiecare dintre părţile implicate în disputa asupra incintei de la Coţofenii din Dos[49]), sau constituite din şenaje de lemn şi aglomerări de bolovani şi pământ bătut (aşa cum se întâmplă în cazul fortificaţiilor de tip *murus gallicus*[50]) ş.a. Vestigii ale unor astfel de *sisteme constructive cu caracter defensiv* nu au fost niciodată menţionate în literatura dedicată "Cetăţii" de la Zimnicea, în ciuda cercetărilor îndelungate desfăşurate aici.

In privinţa acelor denivelări din teren interpretate ca şanţuri, cercetarea de până acum nu a oferit argumente suficiente în privinţa caracterului lor antropic. In schimb, s-au oferit unele indicii în privinţa extinderii locuirii de epocă Latène şi dincolo de aceste aşa numite "şanţuri", care s-ar putea dovedi a fi nişte simple făgaşe constituite sub acţiunea factorilor de eroziune naturală (poate şi antropică-modernă?) exercitaţi asupra solului local de loes din care este alcătuită terasa înaltă aflată deasupra luncii Dunării. Considerarea aşezării getice de la Zimnicea ca "fortificată natural", o expresie eufemistică, înzestrată chiar cu un oarecare iz poetic, dar pe cât de încetăţenită în literatura arheologică românească, pe atât de confuză, nu ar avea decât darul de a disimula absenţa unei documentaţii explicite.

Cercetările mai vechi nu au lămurit nici caracteristicile acelor construcţii sau amenajări din lemn şi piatră, de dimesiuni mai mari

---

49 Asupra fortificaţiei de la Coţofenii din Dos, şi mai ales asupra modului de prelucrare a cărămizilor de acolo, Zirra et alii 1993 şi opiniile contrare ale lui Babeş 1997.

50 Din vasta literatură vest- şi central-europeană dedicată fortificaţiilor de tip *murus gallicus*, nu voi aminti decât consistenta contribuţie a lui Endert D. v. 1987 şi succinta sinteză a lui Meylan F., *Murus Gallicus* (ambii cu literatura mai veche). Pentru explicarea conţinutului noţiunii de "val vitrificat", Babeş 1997, 230-231, n. 85.

(neprecizate, dar care îl determinau pe Nestor să vorbească despre ”turnuri” sau “palate”), ale căror resturi au fost identificate numai în S I şi S II. Potrivit indiciilor furnizate în literatură (atât de Pârvan cât şi de Nestor), pentru ridicarea amenajărilor identificate în interiorul aşezării de epocă Latène, s-au folosit bârne de lemn, bolovani pentru fundaţii şi eventual stuf (chirpiciul sau vălătucii nu sunt menţionaţi). Pasager, Alexandrina Alexandrescu menţionează şi folosirea ţiglelor pentru acoperişuri într-o perioadă anterioară lui Burebista (probabil în prima jumătate a secolului I a.Chr., ceea ce ar corespunde nivelului IV din aşezare), o afirmaţie mai degrabă suspectă decât credibilă (Alexandrescu 1974a, 56).

Stratigrafia aşezării de epocă Latène a fost interpretată istoricizant de către Alexandrina Alexandrescu, dar descrisă mai tehnic şi mai detaliat de către Ion Nestor şi Radu Vulpe şi din acest motiv, consider că ar trebui reţinute mai degrabă consideraţiile acestora din urmă. In schema propusă de Nestor, stratigrafia ”Cetăţii” cuprinde patru niveluri de locuire, dintre care cele trei inferioare conţin elemente de datare din secolele IV-III a.Chr. şi anume: ceramică grecească (attică) de lux, amfore ştampilate, o fibulă tracică şi un fragment de capac cu impresiunea unei astfel de fibule în pasta moale.

Nivelul superior (IV) pare să conţină elemente de datare care în cercetarea actuală sunt considerate ca indicatori cronologici specifici sfârşitului secolului al II-lea şi primei jumătăţi a secolului I a.Chr., aşa cum sunt imitaţiile locale de cupe deliene şi suprapune acel context din care provine emisiunea autonomă a cetăţii Odessos, datată la sfârşitul secolului al II-lea a.Chr.

La toate acestea mai trebuie adăugate analogiile invocate (dar niciodată prezentate sistematic şi detaliat sau ilustrate) dintre piesele ceramice din inventarele funerare în care se regăsesc fibule de schemă Latène şi formele ceramice identificate în aşezare. De altfel, raportul de 3/1 dintre numărul nivelurilor de locuire mai vechi şi mai noi din schema propusă de Nestor, pare să corespundă întru câtva raportului dintre numeroasele contexte funerare getice, timpurii şi cele câteva morminte încadrate în perioada târzie a Latène-ului (în acest sens: Alexandrescu 1972, 15-17 şi observaţiile critice ale lui Babeş 1988, 8, n. 15). Ar mai trebui reţinută şi menţionarea pasageră a unor obscure materiale databile în secolul I p.Chr., cărora le-ar putea corespunde cronologic singurul context funerar de la Zimnicea care conţine piciorul unei fibule linguriţă (Alexandrescu 1972, 19, 26, pl. VI, 3; Alexandrescu 1980, 26, 121, fig. 76/16). In general, se poate observa că în cercetare, sincronizarea dintre fazele de locuire din aşezare şi cele de înmormântare din necropolă a fost poate prea puţin argumentată, dar nu a fost niciodată contrazisă: puţinele materiale descoperite pe ”Cetate” şi menţionate în literatură pledează cu prisosinţă în acest sens.

Problemele neelucidate ale cercetărilor mai vechi. O sintetizare a stadiului actual de publicare a rezultatelor cercetărilor desfăşurate de-a lungul timpului în aşezarea de epocă Latène de la Zimnicea nu s-ar putea încheia fără precizarea unora dintre nerealizările, neajunsurile sau lacunele care se vădesc în literatura dedicată acestui sit. Nu dorim ca prin aceasta să lezăm în vreun fel memoria sau prestigiul înaintaşilor, dar considerăm că un astfel de demers este necesar pentru punerea în valoare a datelor cunoscute faţă de cele rămase necunoscute şi pentru a desluşi priorităţile şi scopurile unor cercetari viitoare.

In ciuda unei aparente circumscrieri pe criterii geomorfologice a aşezării de epocă Latène de la Zimnicea, trebuie subliniat faptul că limitele locuirii getice nu au fost îndeajuns evidenţiate până acum. In contribuţiile dedicate ansamblurilor funerare din afara ”Cetăţii” nu a fost precizat dacă eventuale contexte de locuire Latène se continuă pe ”Câmpul morţilor”, în zona de tereasă aflată la est, spre gospodăriile localităţii actuale, acolo unde se situează o bună parte dintre secţiunile trasate de Alexandrina Alexandrescu[51]. De asemenea, pe porţiunea de

[51] Mai precis, suprafeţele C3, C13, C15, C17, a căror amplasare este indicată în planul general oferit de Alexandrescu 1980, 57, fig. 1. Remarca lui Nestor 149, 119, potrivit căruia la Zimnicea s-ar fi aflat un “sat” extins în jurul unei cetăţi apărate cu şanţuri ar putea fi coroborată cu observaţia potrivit căreia la sfârşitul fazei a II-a de existenţă a aşezării, ”fortificaţia” ar fi fost

terasă a Dunării situată la nord de “Cetate”, între aceasta şi via în care a fost identificată necropola din epoca bronzului timpuriu (suprafaţa C18)[52], nu s-au efectuat cercetări, astfel că pentru o posibilă continuare sau nu a locuirii Latène din această porţiune de teren nu dispunem de nici un fel de indicii. Cu alte cuvinte, la ora actuală nu dispunem de o delimitare netă a suprafeţelor locuite de-a lungul epocii Latène. Din această perspectivă însăşi departajarea tradiţională a terenului aflat la vest de Zimnicea actuală în ”Cetate” şi ”Câmpul morţilor” ar trebui privită cu unele rezerve.

Nici originea antropică (”artificial”) a şanţului care ar fi delimitat aşezarea nu a fost suficient argumentată[53], iar existenţa acelor ”palate-turnuri” întărite, amenajate din bârne şi blocuri nefasonate de piatră a fost doar afirmată, dar informaţii explicite legate de modul de constituire al acestor construcţii sau amenajări, date referitoare la dimensiunile sau aspectul lor au rămas inedite. Această constatare este valabilă şi pentru oricare alte amenajări (locuinţe mai mici, ateliere ş.a.) care vor fi fost identificate la Zimnicea, dar despre caractreristicile cărora nu ştim astăzi nimic. Dezvelirea şi cercetarea unor mari suprafeţe, pe cuprinsul cărora s-ar fi putut studia integral resturile unor asemenea locuinţe cu funcţiunile şi dependinţele lor, preconizate iniţial de Nestor (Nestor 1949, 118), au rămas din păcate simple deziderate.

Prezentarea stratigrafiei de la Zimnicea, în ciuda descrierii ei schematice, dar sistematice de către Nestor, este totuşi mai puţin convingătoare în absenţa din publcaţii a unei documentaţii ilustrate explicite. De asemenea, se poate pune întrebarea dacă observaţiile stratigrafice efectuate de Nestor pe baza săpăturilor desfăşurate mai ales în nordul, dar şi sud-estul sitului (unde însă cercetarea suprafeţelor deschise nu a fost finalizată) sunt sau nu valabile şi pentru alte părţi ale ”Cetăţii”, cum ar fi de exemplu zona sa centrală, traversată de secţiunea magistrală S.XVIII deschisă în 1975 (v. anexa şi fig. 2), a cărei cercetare a rămas la rândul ei inedită.

Aceiaşi obiecţie se poate face şi în cazul interpretărilor stratigrafice efectuate de către Radu Vulpe şi Alexandrina Alexandrescu. La data la care aceştia afirmau (în 1966 şi în 1974) incendierea de patru şi respectiv de cinci ori a aşezării getice, zona centrală a sitului Cetate nu fusese încă sondată şi cercetată. Prin urmare, acele indicii care ar fi sugerat celor doi acele incendii catastrofale nu au putut fi urmărite pe întreaga suprafaţă a sitului, nici măcar măcar pe o bună parte a acestuia. Până la o verificare prin publicarea rezultatelor unor noi săpături a valabilităţii identificării ”catastrofelor” care ar fi sigilat fiecare dintre nivelurile aşezării, trebuie ţinut seama de faptul că Nestor nu a efectuat nici cea mai mică aluzie în privinţa unor distrugeri provocate prin incendiu, fie dintr-o anumită prudenţă în afirmaţii, fie din motivul unei reale evidenţe contrarii. Din păcate, cercetarea actuală nu dispune de o imagine concludentă şi mai ales *concretă* asupra stratigrafiei aşezării getice de la Zimnicea, în lipsa unor relevee edite ale profilelor secţiunilor cercetate, iar imposibilitatea reconstituirii repartiţiei stratigrafice a

abandonată (Alexandrescu 1974a, 56). Pe baza acestor afirmaţii am putea deduce, fără să dispunem însă de argumente certe, că locuirea getică s-ar fi extins cel puţin în anumite faze ale existenţei aşezării şi dincolo de ”valea” şi ”şanţul” care mărginesc ”Cetatea”.

52 Această zonă rămasă necercetată cu excepţia micului sondaj din suprafaţa C5, se întinde pe o distanţă de aproape jumătate de km pe direcţie nord-sud şi se află la vest de drumul modern care mărgineşte suprafeţele C2, C6, C10 şi C19.

53 O situaţie poate în bună măsură similară celei de la Zimnicea ar putea fi percepurtă în descrierea de către Preda 1986, 30-31, 19, fig. 6 a situaţiei de la Sprâncenata unde ”în partea de est (...) s-a creat o viroagă naturală ... Aceasta a fost adâncită de locuitorii aşezării, transformând-o în şanţ de apărare. Pământul rezultat din săparea şanţului a fost depus pe marginea dinspre interior a acestuia...”. In mod straniu, în profilele ilustrate de Preda, solul virgin de la baza depunerilor arheologice nu a fost indicat în vreun fel, iar umplutura “valului” prezintă aceiaşi haşură cu cea reprezentată pe fundul şanţului, astfel că ne putem lesne pune întrebarea dacă nu cumva dava de la Sprâncenata nu va fi fost la fel de “temeinic” fortificată ca şi aşezarea de la Zimnicea. Din profilele publicate de Preda nu reiese decât existenţa unor terasări, nicidecum a unei fortificaţii. Dacă mai adăugăm şi faptul că ”valul” de la Popeşti datează din bronzul târziu (Palincaş 1996, 281-284) sau cel puţin este anterior culturii Basarabi (Vulpe 1965, 106), iar aşezarea de la Cârlomăneşti, plasată şi ea pe un promontoriu distinct, nu pare să fi fost nici ea prevăzută cu fortificaţii (Babeş 1975, 125), problema sistemelor defensive ale aşezărilor de epocă târzie Latene din sudul Daciei ar trebui abordată cu mai mult spirit critic.

unor elemente de datare, precum amforele ştampilate, îngreunează substanţial o eventuală aprofundare a stadiului informaţional actual[54]. Corelarea strânsă dintre succesiunea stratigrafică şi lanţul evenimentelor majore ale unei istorii de patru veacuri la Dunărea de Jos, aşa cum o propunea Alexandrina Alexandrescu, este mai degrabă suspectă, tocmai în absenţa valorificării şi publicării documentaţiei privind succesiunea şi dinamica depunerilor care alcătuiesc stratigrafică sitului ”Cetate”.

Trebuie subliniat faptul că dintre materialele care vor fi fost recoltate din aşezarea de epocă Latène de-a lungul mai multor campanii (1924, 1948-1949, 1967-1975, în total 12 campanii !), nu au fost prezentate în literatura de specialitate în mod sistematic (ilustrate şi descrise) decât neaşteptat de puţine piese ceramice, iar strădania publicării lor o datorăm lui Pârvan, Irinei Casan-Franga şi lui Dumitru Tudor[55]. Din păcate, materialele ceramice precum amforele ştampilate greceşti, indicatori cronologici de primă importanţă, dar şi cupele cu decor în relief, nu au fost şi nu mai pot fi raportate la schema stratigrafică propusă de Nestor decât în mod pur ipotetic. In stadiul actual al cercetării, nu dispunem de indicatori cronologici consistenţi şi relevanţi din punct de vedere numeric pentru susţinerea unei continuităţi neîntrerupte de locuire pe ”Cetatea” de la Zimnicea din secolul al IV-lea până în secolul I a.Chr. (sau poate chiar până în sec. I p.Chr.?), la fel cum posibile discontinuităţi de locuire nu pot fi nici ele temeinic argumentate.

Spre deosebire de importuri, produsele ceramice locale descoperite pe ”Cetate” au fost prea puţin, dacă nu deloc prelucrate şi valorificate, deşi caracterul multistratificat al sitului ar fi putut permite eventual întocmirea unui studiu dedicat repartiţiei pe niveluri a formelor ceramice. Pe bună dreptate, Alexandru Vulpe afirma recent despre ”Cetatea” de la Zimnicea că ”masiva depunere arheologică, numeroasele urme de locuinţe şi cantitatea mare de material ceramic sunt elemente ce conferă importanţă acestei aşezări...” (Vulpe 2001, 481)[56]. Trebuie însă precizat faptul că marea cantitate de materiale ceramice este încă inedită, iar pentru aspectul locuinţelor getice suntem în continuare constrânşi să ne mulţumim cu menţiunile succinte ale lui Pârvan şi cu afirmaţiile ambigue ale lui Ion Nestor şi Radu Vulpe.

De asemenea, dintre materialele metalice identificate în nivelurile de locuire de epocă Latène nu este cunoscută la ora actuală decât o singură fibulă tracică şi mai sus amintita monedă de la Odessos, ceea ce, să recunoaştem, reprezintă surprinzător de puţin, în raport cu amploarea săpăturilor desfăşurate în aşezarea de pe ”Cetate” (Mitrea 1965, 241-242)[57], pe de o

[54] Revizuirea de către Nicolae Conovici a datării seriilor de astinomi din grupele V-VI, aşa cum le propunea Grakov face ca amforele sinopeene târzii să nu mai constituie elemente de datare pentru secolul I a.Chr. Potrivit lui Conoivici 1998, 40 şi 50-51, emiterea de ştampile amforice a încetat la Sinope odată cu supunerea cetăţii de către Pharnaces I, în primele decenuii ale secolulul al II-lea a.Chr. Prin urmare, ştampila amforică pe care Tudor 1967, 43, nr. 138 o încadra în grupa a VI-a după Grakov (120-70 a.Chr.) şi pe care o invoca pentru argumentarea continuării locuirii de pe ”Cetate” şi în secolul I a.Chr., nu mai constituie un element de datare convingător.

[55] După cum am arătat mai sus, câteva mostre de ceramică locală la roată şi un kantharos de import au fost ilustrate în Getica lui Pârvan; numai fibula tracică din S.XIV şi capacul cu impresiunea unei astfel de fibule din S. IV au fost descrise şi ilustrate de A. D. Alexandrescu. Numai pentru cele din urmă piese s-au oferit extrem de sumare date referitoare la contextul descoperirii. Dacă amforele ştampilate descoperite în săpăturile din 1924 şi 1948-1949 au fost publicate de Tudor 1967 (v. *supra* n. 21 şi 53), cele identificate în campaniile 1966-1975 sunt inedite. Şi în privinţa cupelor locale cu decor în relief publicate de Casan-Franga (v. *supra* n. 47), trebuie subliniată lipsa informaţiilor legate de contextele de descoperire. Pentru moneda emisă la Odessos, singura identificată prin săpături sistematice pe ”Cetate”, v. *supra* n. 43. Pentru alte descoperiri monetare întâmplătoare realizate după toate probabilităţile pe acelaşi sit, v. *infra* n. 87.

[56] Rămâne încă neconfirmată opinia lui Vulpe A. 1970, 145, n. 97, potrivit căreia nivelurile cele mai vechi de locuire de la Zimnicea ar conţine materiale ceramice analoge celor din faza târzie (III) de la Ferigile. O sugestie similară o regăsim şi la Moscalu 1983, 186.

[57] B. Mitrea atrăgea atenţia asupra raportului disproporţionat între suprafaţa totală a sitului şi suprafaţele cercetate de Nestor (acestea ar fi reprezentat doar ”o mică fracţie” din suprafaţa întregii aşezări). Astăzi, când resursele financiare rezervate arheologiei sunt incomparabil mai mici decât cele de care dispunea Nestor în 1948-1949, amploarea suprafeţelor cercetate pe atunci este mai degrabă impresionantă. Pe de altă parte, majoritatea monedelor care ar fi fost descoperite pe ”Cetate” de-a lungul timpului provin din descoperiri fortuite. Pe lângă monedele publicate acum aproape patru decenii de Mitrea 1965, 249-256, nr. 5, 6, 8, 12,

parte, şi cu diversitatea şi cantitatea remarcabilă de de materiale provenind din necropola getică de pe ”Câmpul morților” învecinat. Desigur, este greu de precizat dacă această conjunctură este rezultatul cercetării unui ansamblu de locuire sărac în obiecte metalice sau expresia directă a lipsei de valorificare şi publicare a materialelor de la Zimnicea. Nu trebuie pierdut din vedere însă şi faptul că, spre deosebire de vestigiile locuirii getice pentru care în literatura de specialitate se oferă unele indicii, despre prezența unor locuințe medievale pe ”Cetatea” de la Zimnicea singura informație concretă este aceea a atestării lor[58].

In condițiile în care documentația arheologică primară a mai multor generații de arheologi care şi-au adus contribuția la cercetarea unui sit atât de complex a dispărut odată cu autorii ei, reinițierea unor cercetări pe ”Cetatea” de la Zimnicea este văduvită de numeroase date tehnice concrete ale vechilor săpături[59]. De asemenea, în absența unor informații consistente referitoare la contextele arheologice identificate, valorificarea material-lelor recoltate de-a lungul timpului din secțiunile efectuate pe “Cetatea” de la Zimnicea şi păstrate în instituții de profil din mai multe localități (Muzeul din Alexandria, Muzeul din Giurgiu, Muzeul Național de Istorie a României şi Institutul de Arheologie din Bucureşti) se vădeşte a fi o întreprindere anevoioasă şi cu rezultate prea puțin fructoase pentru cercetare. Regăsirea măcar a unor crâmpeie din documentația predecesorilor noştrii şi publicarea lor ca atare ar putea furniza date prețioase pentru întregirea imaginii rezultatelor cercetărilor mai vechi de pe “Cetatea” de la Zimnciea.

(Manuscris finalizat în iunie 2005)

14, 16-18 (micul tezaur de tetradrahme thasiene), 19-22 şi 28-29 (monede din secolul al XIV-lea), recent un lot de şase drahme dyrrhachiene şi trei denari republicani, intrat în comerțul de antichități, se adaugă descoperirilor numismatice întâmplătoare realizate după toate probabilitățile pe “Cetatea” de la Zimnicea (Popescu 1994). Prin contrast cu singura monedă descoperită în mod sistematic, numărul semnificativ de descoperiri numismatice fortuite realizate ”la Cetate” sugerează fie că norocul le surâde arareori arheologilor de profesie, fie că identificarea unor obiecte cu valoare mare a fost pusă lesne în legătură de către localnici cu tradiția orală despre existența unei ”Cetăți” străvechi.

[58] Unele referiri la materialele medievale de la Zimnicea le datorăm totuşi Eugeniei Zaharia căreia îi erau cunoscute forme ceramice medievale şi care arată că acestea se aflau în anii ’60 în atenția Alexandrinei Alexandrescu (Zaharia 1967, 159-160, n. 215; Marinescu Bîlcu 1997, 13-14). Menționarea câtorva materiale medievale de la Zimnicea o datorăm aceleiaşi Zaharia 1967, fig. 60/1, 3, 5, precum şi lui, Constantinescu 1972, 52, n. 56, 70, 79, n. 84, 92-93, n. 93, 98, n. 107, însă nu ştim dacă referirile celor doi autori vizează inventarul locuințelor cercetate pe ”Cetate” sau al celor identificate pe “Câmpul Morților”.

[59] O încercare de a dobândi câteva repere suplimentare în comentariul anex la fig. 2 de la sfârşitul demersului de față.

LISTA FIGURILOR

Fig. 1. Zimnicea, siturile “Cetate” şi “Câmpul Morților”. Planul general al săpăturii din anii 1948-1949 şi 1966-1975 (după Alexandrescu 1980, 57, fig. 1), cu indicarea noilor săpături (2000-2003).
Fig. 2. Planul sitului Cetate cu săpăturile din 1948-1949 şi 1966-1975 şi cu indicarea locuințelor medievale. După planşa regăsită la Institutul de Arheologie (v. anexa).

ANEXA. COMENTARIU PE MARGINEA FIG. 2

Prin amabilitatea Iulianei Barnea, în primăvara anului 2001 s-a reuşit regăsirea mai multor planşe pe calc alcătuind planul general, la scara 1/500, al siturilor “Cetate” şi ”Câmpul morților”, întocmite probabil de către Anişoara Sion în 1974 şi care zăceau uitate pe un raft din sala Histria a Institutului de Arheologie din Bucureşti. In acest plan au fost indicate curbele de nivel (cu echidistanța de 1 m, măsurate de la o cotă aleasă arbitrar pe apa râului Pasărea), unele repere din teren (locuințe actuale, gardul astăzi dispărut care împrejmuia rezervația arheologică a sitului ”Cetate” ş.a.) şi totalitatea secțiunilor cercetate de Ion Nestor şi Alexandrina Alexandrescu, mai puțin secțiunea S.XVIII care străbătea zona centrală a ”Cetății” de la est la vest. Această secțiune ”magistrală”, identificabilă şi astăzi în teren, a fost săpată în anul 1975, potrivit unor informații verbale oferite de Cornelia Stoica şi de George Trohani, dar şi potrivit marcajelor de pe unele materiale ceramice aflate la Muzeul din Alexandria şi care se află la ora actuală în atenția lui Ion Pătraşcu. Pe lângă secțiuni (”S”, numerotate cu cifre romane) în planşa respectivă a mai fost indicată şi poziția unor casete (”R”, numerotate cu cifre arabe) aflate în partea de est a sitului, de-a lungul potecii care coboară spre sud către luncă.

Indicarea amplasamentului unor locuințe medievale identificate parțial, sau integral în interiorul secțiunilor cercetate de-a lungul timpului pe ”Cetate” şi ”Câmpul morților”, sugerează că planul general regăsit era destinat ilustrării unui studiu dedicat locuirii medievale de la Zimnicea, probabil tocmai acela despre care cu regret aflăm, din necrologul semnat de Marinescu-Bîlcu 1997, 14, că nu a mai putut fi finalizat de Alexandrina Alexandrescu. De asemenea, este posibil ca aceste planşe să fi fost copiate după releveele realizate pe teren în cursul campaniilor coordonate de Ion Nestor şi de Alexandrina Alexandrescu. Astfel de relevee vor fi stat şi la baza planurilor necropolelor preistorice publicate de regretata cercetătoare bucureşteană, şi tot pe baza lor s-a realizat probabil şi planul general din 1980 (Alexandrescu 1980, 57, fig. 1). Din păcate, în acest plan edit, secțiunile cercetate pe “Cetate” nu sunt însoțite de sigle, care însă figurează în planşele inedite regăsite de Iuliana Barnea. Fie şi numai din acest motiv – şi anume indicarea poziției în sit a secțiunilor cu siglele aferente (până acum inedite), planşa regăsită a sitului ”Cetate” îşi susține importanța şi valoarea documentară, astfel că am considerat necesară reproducerea ei în demersul de față (fig. 1). Numai poziția secțiunii XVIII/1975 am aproximat-o pe baza planului general publicat de Alexandrina Alexandrescu, fără să am însă posibilitatea de a verifica existența şi eventual amplasarea unor locuințe medievale pe cuprinsul ei.

După cum reiese din distribuția secțiunilor, dacă Nestor care îşi concentrase atenția în nordul şi sud-estul ”Cetății”, Alexandrina Alexandrescu a fost preocupată mai ales de cercetarea zonei mai înalte din nord-estul sitului (S. VIII, XII-XV şi XVII), ca şi de partea sa centrală (S. XVIII) şi mai puțin de extremitățile de nord-vest (S. XVI şi XVIa) sau sud-est (S. X şi XI). Se poate pune întrebarea dacă nu cumva, secțiunile efectuate de Alexandrina Alexandrescu în zona de nord-est a ”Cetății” nu vor fi suprapus tocmai acele ”şanțuri înguste” ale săpăturii lui Andrieşescu. De asemenea, prin modul de amplasare a secțiunilor VIII, XII-XV şi XVII, putem bănui că cercetătoarea bucureşteană ar fi putut sesiza existența unor eventuale structuri de fortificație, ca cele de la Coțofenii din Dos sau ca cele de la Tinosu. Putem lesne bănui că identificarea unor astfel de structuri şi-ar fi găsit ecoul în contribuțiile Alexandrinei Alexandrescu, fie şi numai sub forma unor simple mențiuni.

Trebuie remarcat numărul sporit de 17 locuințe medievale identificate pe platoul ”Cetății” şi care se dovedeasc a avea dimensiuni mari (4-5 m latura). Totuşi, în majoritatea cazurilor, atât în săpăturile din 1948-1949, cât şi în săpăturile Alexandrinei Alexandrescu, locuințele medievale identificate nu par să fi fost cercetate integral, prin deschiderea unor casete laterale (excepție fac numai locuințele 45 din R4, 46 din R6 şi 40 din R1, dar acestea se situează în afara platoului înalt al ”Cetății”). In general, metoda de săpare adoptată – trasarea de şanțuri lungi adaptate la panta terenului sau, în cazul şanțului XVIII,

secționarea întregului sit – sugerează preocuparea precumpănitoare pentru evidențierea stratigrafiei așezării, şi, într-o mai mică măsură, dacă nu deloc, pentru dezvelirea unor suprafețe întinse şi implicit, pentru cercetarea exhaustivă a unor construcții (locuințe, ateliere sau alte amenajări), fie ele getice sau medievale.

Ar mai trebui semnalat că în planşa inedită originală a fost haşurată o suprafață întinsă din colțul de nord-est al "Cetății", care corespunde în teren, potrivit informațiilor d-lui Corneliu Beda şi observațiilor personale efectuate pe teren, cu o imensă excavație modernă realizată după toate probabilitățile la începutul anilor '70 prin mijloace mecanizate: pământul excavat era destinat unor lucrări de îmbunătățiri funciare. Cu acea ocazie, zona mai înaltă din nord-estul sitului a fost puternic deranjată, parțial distrusă, astfel încât unele dintre secțiunile trasate aici (de exemplu secțiunile I, XII şi XIV) nici măcar nu mai pot fi reidentificate pe teren la ora actuală.

In încheiere țin să mulțumesc tuturor celor care într-un fel sau altul au contribuit mai ales la salvarea, dar şi la desluşirea informațiilor grafice conținute pe planşa inedită reprodusă în demersul de față: Iuliana Barnea, Cornelia Stoica şi Corneliu Beda, Ion Pătraşcu şi George Trohani.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu 1972 - A. D. Alexandrescu, *Mormintele din perioada mai tîrzie a necropolei getice de la Zimnicea (jud. Teleorman),* Crisia 2, 1972, 15-26.

Alexandrescu 1973 - A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dép. de Teleorman),* Dacia 17, 1973, 77-97.

Alexandrescu 1974a - A. D. Alexandrescu, *Autour des fouilles de Zimnicea*, Thracia III (Sofia) 1974, 47-64.

Alexandrescu 1974b - A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze ancien de Zimnicea (dép. de Teleorman),* Dacia 18, 1974, 79-93.

Alexandrescu 1976 - A. D. Alexandrescu, *À propos des fibules <thraces> de Zimnicea*, Thraco-dacica 1, 1976, 131-141.

Alexandrescu 1978 - A. D. Alexandrescu, *Sépulture du premier Age du Fer à Zimnicea,* Dacia 22, 1978, 115-124.

Alexandrescu 1980 - A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea,* Dacia 24, 1980, 19-126.

Alexandrescu 1983 - A. D. Alexandrescu, *Tombes de chevaux et pièces de harnais dans la nécropole gète de Zimnicea,* Dacia 27, 1983, 67-78.

Babeş 1975 - M. Babeş, *Problèmes de la chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomăneşti,* Dacia 19, 1975, 125-139.

Babeş 1988 - M. Babeş, *Descoperirile funerare şi semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, SCIVA 39, 1, 1988, 3-32.

Babeş 1997 - M. Babeş, *Despre fortificațiile "Cetății Jidovilor" de la Coțofenii din Dos,* SCIVA 48, 3, 1997, 237-254.

Babeş 2001 - M. Babeş, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr.*, M. Petrescu-Dâmbovița, A. Vulpe, Istoria românilor, vol. I, Moştenirea timpurilor îndepărtate, Bucureşti, 2001, 501-532.

Babeş et alii 2001 - M. Babeş, G. Trohani, D. Spânu, I. Pătraşcu, *Zimnicea, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2000, Bucureşti, 2001, 276-277, nr. 232.

Babeş et alii 2002 - M. Babeş, D. Spânu, G. Trohani, I. Pătraşcu, *Zimnicea, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2001, Bucureşti, 2002, 344-345, nr. 248.

Bertrand 1876 - A. Bertrand, Archéologie celtique et gauloise, Paris, 1876.

Boia 1997 - L. Boia, Istorie şi mit în conştiința românească, Bucureşti, 1997.

Bolliac 1872 - C. Bolliac, *Arheologie. Ceramică*, Trompeta Carpaților 10/965, 1872, 1-2.

Bolliac 1874 - C. Bolliac, *Ceramica Daciei. Câmpul morților de la Zimnicea*, Trompeta Carpaților 12/1137, 1874, 1-2.

Casan-Franga 1967 - I. Casan-Franga, *Contribuții la cunoaşterea ceramicii geto-dacice. Cupele "deliene" getice de pe teritoriul României*, Arheologia Moldovei 5, 1967, 7-35.

Conovici 1998 - N. Conovici, *Les timbres amphoriques. 2. Sinope (tuiles timbrées comprises).* Alexandrescu P., Histria 8, Bucureşti, 1998.

Constantinescu 1972 - N. Constantinescu, Coconi, un sat din Cîmpia română în epoca lui Mircea cel Bătrîn. Bucureşti, 1972.

Curinschi Vorona 1981 - G. Curinschi Vorona, Istoria arhitecturii în România, Bucureşti, 1981.

Daicoviciu 1960 - C. Daicoviciu, *Perioada Burenbista-Decebal*, Istoria Românìei, vol. 1, Bucureşti, 1960, 255-338.

Dumitrescu 1934 - V. Dumitrescu, *Un vase délien d'importation trouvé près de Fundeni*, In memoria lui Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, 121-125.

Dumitrescu 1993 - V. Dumitrescu, *Oameni şi cioburi. Contribuţii la istoria contemporană a arheologiei româneşti*, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos 11, Călăraşi, 1993.

Endert 1987 - D. v. Endert, *Das Osttor des Oppidums von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching 10, Stuttgart, 1987.

Iosifaru 2003 - M. Iosifaru, *Ceramica ştampilată din judeţul Vâlcea*, Studii Vâlcene 8, 2003, 36-41.

Marinescu Bîlcu 1997 - S. Marinescu Bîlcu, *Alexandrina Dumitra Alexandrescu* (necrolog), SCIVA 48, 1, 1997, 11-16.

Matei 1979 - M. D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII-XIV: realizări, perspective, sarcini*, SCIVA 30, 3, 1979, 411-425.

Măndescu 2001 - D. A. Măndescu, *Cezar Bolliac. Pagini uitate din zorii arheologiei româneşti*, CICSA – Buletinul centrului de istorie comparată a societăţilor antice 3, 2001, 17-28.

Meylan, *Murus Gallicus* - F. Meylan, *Murus Gallicus*, Reallexicon der Germanischen Altertumskunde 20, 2002, 388-391.

Mitrea 1965 - B. Mitrea, *Monede antice şi feudale descoperite la Zimnicea*, SCIV 16, 2, 1965, 239-260.

Moscalu 1983 - E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983, 192-193.

Nestor 1933 - I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Bericht RGK 22, 1933.

Nestor 1949 - I. Nestor, *Săpăturile arheologice de la Zimnicea, jud. Teleorman*, Studii 2, 1949, 116-125.

Nestor 1950 - I. Nestor, *Aşezările din societate primitivă şi sclavagistă în regiunea Dunărea de Jos*, Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea, SCIV 1, 2, 1950, 93-120.

Palincaş 1996 - N. Palincaş, *Valorificarea arheologică a probelor 14C din fortificaţia aparţinând Bronzului târziu de la Popeşti (jud. Giurgiu)*, SCIVA 47, 3, 1996, 239-288.

Pârvan 1926 - V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei, Bucureşti, 1926.

Popescu 1994 - A. Popescu, *Monede greceşti şi romane dintr-un tezaur găsit la Zimnicea, jud. Teleorman*. BSNR 86-87, 1992-1993 (1994), 305-307.

Preda 1986 - C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprîncenata*, Bucureşti, 1986.

Protase 1971 - D. Protase, Riturile funerare la daci şi la daco-romani, Bucureşti, 1971.

Spânu 2004 - D. Spânu, *Zimnicea, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2003, Bucureşti, 2004, 379-381, nr. 217, p. 467, pl. 77.

Spânu, Trohani 2003 - D. Spânu, G. Trohani, *Zimnicea, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2002,Bucureşti, 2003, 347-348, nr. 224.

Syme 1971 - R. Syme, *Lentulus and the Origin of Moesia*, In R. Syme, Danubian Papers, Bucureşti, 1971, 40-72.

Tocilescu 1880 - G. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani. Cercetări asupra popoareloru carii au locuitu tierile romane de a stang'a Dunarii, mai inainte de concuista acestoru tieri de cotra imperatoriul Traianu*, Bucuresci, 1880.

Tudor 1967 - D. Tudor, *Amforele greceşti ştampilate în Moldova, Muntenia şi Oltenia*, Arheologia Moldovei 5, 1967, 37-80.

Vulpe *Zimnicea* - A. Vulpe, *Zimnicea*, Pippidi D. M., Dicţionar de istorie veche a României, Bucureşti, 1976, 624.

Vulpe 1965 - A. Vulpe, *Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumäniei (die Basarabi-Kultur)*, Dacia 9, 1965, 105-132.

Vulpe 1970 - A. Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. Im Donau-Karpatenraum*, Memoria Antiquitatis 2, 1970, 115-185.

Vulpe 2001 - A. Vulpe, *Istoria şi civilizaţia spaţiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea şi începutul secolului al III-lea a.Chr.* M. Petrescu-Dâmboviţa, A. Vulpe (ed.), Istoria românilor, vol. I, Bucureşti, 2001, 451-500.
Vulpe, Gheorghiţă 1976 - A. Vulpe, M. Gheorghiţă, *Bols à relief de Popeşti*, Dacia 20, 1976, 167-198.
Vulpe 1960a - R. Vulpe, *Prima perioadă a culturii geto-dace (circa 450 - 300 î.e.n.),* Istoria României, vol I, Bucureşti, 1960, 223-231.
Vulpe 1960b - R. Vulpe, *Muntenia şi Moldova în epocă romană*, Istoria României, vol I, Bucureşti, 1960, 517-530.
Vulpe 1960c - R. Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas Danube et les Romains*, Dacia 4, 1960, 309-332.
Vulpe 1966 - R. Vulpe, Aşezări getice din Muntenia, Bucureşti, 1966.
Vulpe 1976 - R. Vulpe, *Les gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romaines*, R. Vulpe, Studia Thracologica, Bucureşti,1976, 124-149.
Vulpe, Dunăreanu-Vulpe 1924 - R. Vulpe, E. Dunăreanu-Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, Dacia 1, 1924, 166-223.
Zaharia 1967 - Zaharia E., *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*. Bucureşti, 1967.
Zirra et alii 1993 - V. Zirra, N. Conovici, G. Trohani, P. Gheorghe, P. Alexandrescu, G. Gâţă, V. Zirra, *La station gétique fortifiée de Cetatea Jidovilor (Coţofenii din Dos, dép. de Dolj),* Dacia 37, 1993, 79-158.

Abbildungen:

Abb. 1. Zimnicea – die Fundstellen “Cetate” und “Câmpul Morţilor”. Gesamtplan der Ausgrabunden: 1948-1949, 1966-1975 (mach Alexandrescu 1980, 57, Abb. 1) und 2000-2003 (neue Ausgranungen M. Babeş).
Abb. 2. Plan der untersuchten Flächen auf der Fundstelle “Cetate” von Zimnicea (1948-1949 und 1966-1975) mit Kartierung der mittelalterlichen Hütten.

Daniel Spânu
Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan”
Str. Henri Coandă nr. 11, Bucureşti
Tel./Fax: 212.88.62
hazdrik@yahoo.com

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 213 - 230

RESTITUTIO
AŞEZAREA GETICĂ DE LA ZIMNICEA PE BAZA UNOR MAI VECHI ŞI MAI NOI ÎNSEMNĂRI

George Trohani

RESTITUTIO. L'ÉTABLISSEMENT GÈTE DE ZIMNICEA D'APRÈS DES RENSEIGNEMENTS PLUS ANCIENS ET PLUS NOUVEAUX

Résumé

L'établissement gète de Zimnicea a attiré l'attention du monde scientifique depuis le milieu du XIX-ème siècle, par les fouilles de César Bolliac. En suite beaucoup d'autres – amateurs et spécialistes – se sont intéressé de ce *site*, mais malheureusement les résultats sont restés plus ou moins inédites.

Parmi divers renseignements concernant les fouilles archéologiques faites pendant les années à Zimnicea, renseignements accessibles pour nous le dernier temps par divers voies, nous désirons a présenter quelques un.

Il s'agit, premièrement, du carnet de participants aux fouilles de l'archéologue Vladimir Dumitresco de l'année 1924.

En suite, ayant en vue que pendant les dernières années on a reprit les fouilles à Zimnicea, nous présentons le texte (malheureusement incomplet, manquant la dernière ou les dernières deux pages) d'une communication tenue en 1979 par Alexandrine D. Alexandresco, celles qui a conduit les fouilles de Zimnicea entre 1966-1975. Et ce ci autant de plus que des récentes interprétations – faites même dans le présent numéro de cette publication – présentent d'autres conclusions. Or, justement cette diversité d'opinions fait le délice de la recherche scientifique.

Mots clef: La Tène, établissement gétique.
Cuvinte cheie: La Tène, aşezare getică.

Aşezarea getică de la Zimnicea a atras atenţia cercetătorilor încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, prin săpăturile lui Cesar Bolliac. Mai apoi mulţi alţii – amatori şi specialişti - s-au interesat de această aşezare, dar din păcate multe rezultate au rămas nepublicate.

Printre diferite însemnări referitoare la săpăturile arheologice efectuate pe parcursul timpului în aşezarea getică de la Zimnicea, însemnări ce ne-au fost accesibile în ultima vreme pe diferite căi, dorim a prezenta în cele ce urmează o parte din ele. Sperăm astfel a contribui, cel puţin într-o anumită măsură, la o mai bună cunoaştere a importantului sit arheologic de pe malul Dunării.

Mai întâi este vorba de carnetul de însemnări al lui Vladimir Dumitrescu din timpul săpăturilor din anul 1924.

Iar apoi, având în vedere că în ultimii ani s-au reluat săpăturile arheologice în cetatea getică situată în marginea de apus a oraşului Zimnicea, săpături conduse de către prof. dr. Mircea Babeş cu un colectiv din care a făcut parte şi subsemnatul, socotim de un real interes a prezenta textul unei comunicări, atât cât s-a păstrat, redactat de către Alexandrina D. Alexandrescu, ce a condus cercetarea arheologică din această aşezare în perioada 1966-1975. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât unele interpretări recente - chiar în prezenta publicaţie – enunţă alte concluzii. Ori tocmai

această diversitate de opinii face farmecul cercetării ştiinţifice. Iar adevărul absolut, pentru noi pământenii, rămâne un deziderat ...

I.

VLADIMIR DUMITRESCU - 1924

(pl. I-IV)

Participă la săpăturile conduse de către Ioan Andrieşescu începând cu ziua de 25 august – după cum notează într-un carnet de şantier ce ne-a fost pus la dispoziţie de către eleva şi discipola profesorului, Doamna Silvia Marinescu-Bîlcu - când se face curăţenie, în vederea pregătirii săpăturii propriu-zise, pe toată latura de nord a Cetăţii – „tot valul şi subvalul până aproape de centrul cetăţii". Cercetarea urmează a se face prin trasarea unui "**tranşeu**" de 20 x 2 m, orientat SV-NE, "sub valul de nord al cetăţii, începând din latura de SV a cetăţii, imediat lângă tranşea săpată în timpul războiului pe muchia malului".

Avem prin urmare şi o confirmare a unui arheolog despre existenţa unor săpături, bine înţeles nu arheologice, din timpul Primului război mondial, când în zonă s-au dus lupte, în special de artilerie.

Avansarea săpăturii este redată pe cazmale, menţionându-se însă şi adâncimea în centimetri. Trebuie să menţionăm, dintr-un început, că săpătura s-a efectuat timp de doar două zile (pe 25 şi 26 august) – s-a săpat prin urmare o porţiune de teren lungă de 20 m, lată de 2 m şi adâncă de 2 m = 80 m.c. de pământ (!!), nemenţionându-se însă cu câţi muncitori.

Astfel prin "cazmaua I-a" se ajunge la o adâncime de circa 20 cm, trecându-se printr-un pământ afânat şi moale. Se descoperă cioburi, pietre mari şi mici, pe alocuri bucăţi de chirpic, un cui „dubios" şi numeroase cioburi. Cele dintr-o pastă bună, lucrată la roată, sunt de culoare cenuşie şi roşiatică, şi aparţin epocii Latène, civilizaţiei greceşti dar sunt şi imitaţii după vase greceşti. Fragmentele de amfore sunt reprezentate în special prin "mănuşi" simple. Ceramica de culoare roşie este subţire, iar decoraţia este constituită din adâncituri paralele. Pe un fragment de vas este reprodus un "val bine făcut", iar un mare fragment Latène este decorat cu linii paralele incizate. S-a mai descoperit "o mănuşe cu buză" provenind, spunem noi, dintr-o cană, precum şi un "obiect" din lut ars, nedeterminat.

In privinţa ceramicii lucrate cu mâna, de calitate inferioară, decorată în special cu brâuri de alveole, ea este atribuită epocii neolitice. Faptul nu trebuie să ne mire în această atribuire dat fiind nivelul cunoştinţelor epocii.

La "cazmaua a II-a", când se ajunge la o adâncime de 40-45 cm, se descoperă numeroase cioburi, iar de la mijlocul "tranşeii" spre SV mai multe pietre. Cioburile sunt asemănătoare cu cele identificate la început – adică neolitice, Latène, greceşti şi imitaţii.

Se menţionează: - o buză şi un fund de amfore;

- "mănuşi" late şi turtite;

- un fragment Latène (poate delian);

- un văscior dintr-o pastă roşie, subţire, cu gâtul lipsă, probabil unguentarium,

- un vas puţin înalt, buza păstrată doar pe sfert, prevăzut cu un picior scund, la exterior fiind decorat cu un desen de jur împrejur, situat sub buza înaltă, constând din linii în spirală, iar pe fund o floare cu patru petale. Conform desenului însoţitor vasul trebuie să provină din import;

- un instrument din fier ("poate de chirurgie" ?);

- o "mănuşe învârtită" (adică torsionată);

- o gresie (cute) de ascuţit, lungă de 18 cm şi lată de 3 cm;

- un fragment de strecurătoare Latène;

- o "ţeastă de om"- descoperire deosebit de importantă care confirmă existenţa unor înmormântări pe locul acropolei.

La "cazmaua a III-a", când s-a ajuns la o adâncime de 60 cm s-au descoperit multe pietre, dar mai puţine fragmente ceramice. Se remarcă o margine de castron, vălurită.

Din "cazmaua a IV-a", la adâncimea de 75 cm, pământul este pe alocuri mai tare, pietrele sunt mai mari şi multe. La 2m de capătul de SV a apărut o vatră ale cărei dimensiuni sunt de 50 x 75 cm.

Dintre piesele mai importante sunt menţionate:

- multe fragmente de amfore, printre care şi o toartă cu ştampila dreptunghiulară şi conținând legenda ΘΕΩΦΙ / ΛΟΥ (Theofilou);

- o fibulă mare, din fier.

La “cazmaua a V-a”, între adâncimile de 95 – 100 cm, pământul este mai tare, iar numărul şi mărimea pietrelor scade. In mijlocul “tranşeii” se “desenează” o vatră şi urmele unei locuințe din „cărămidă tare” – este vorba de pereți din împletitură de nuiele acoperiți apoi cu lut? sau de o locuință medievală? Pe baza descoperirilor ulterioare opinăm pentru a doua ipoteză.

Dintre obiectele descoperite, în afara a numeroase fragmente ceramice de epocă Latène, sunt enumerate :

- un fund de amforă “colosală” ;

- o lamă din silex

Urmează “cazmaua a VI-a”, la adâncimea de circa 125 cm, cu pământ tare şi numeroase pietre, atât mari cât şi mici. Vatra din mijlocul “tranşeii”, în dreptul caroului 8 dinspre capătul de SV, este din cărămidă şi are o formă rotundă (50 x 50 cm) - de aceea am opinat mai sus pentru atribuirea ei epocii medievale. In schimb vatra din careul 2, de pe latura de nord a secțiunii, are o formă rectangulară.

Predomină ceramica lucrată cu mâna, pe care autorul notelor o compară cu cea neolitică de la Sultana. Dintre celelalte obiecte sunt de relevat :

- o “ulcică” dintr-o pastă subțire, de culoare roşie dar cu miezul negru, cu décor liniar. Pe buză, la interior, urme de smalț. Autorul notelor spune că este modernă, dar nu-şi poate explica cum a ajuns aici, la această adâncime. Desigur că ea trebuie să provină dintr-un complex medieval;

- un silex ;

- fragmente de amfore şi de farfurii ;

- o râşniță albiată de 35 x 18 cm;

La “cazmaua a VII-a”, la adâncimea de circa 1,45 m, pământul este tot mai tare, iar pietrele sunt multe şi mari. Fragmentele ceramice se împuținează, predominând cele de factură primitivă.

Dintre piesele mai deosebite sunt menționate:

- un “văscior neolitic” (ceaşcă de tip cățuie) cu toartă;

- o buză de ulcior (spunem noi) cu o linie în val drept decor;

- o farfurie fragmentară, din pastă roşie şi foarte fină.

La “cazmaua a VIII-a”, de la adâncimea de circa 1,65 m, pământul continuă să fie tare, iar pietrele sunt mai multe şi mai mari. In privința ceramicii predomină cea lucrată cu mâna, decorată în special cu brâuri de alveole şi proeminențe (butoni-apucătoare) alungite. Sunt remarcate :

- un fragment ”frumos” de chiup mare, dintr-o pastă bine arsă, buza fiind ca un brâu, iar sub ea fiind striații verticale;

- un nucleu de silex;

- un cui din fier.

La “cazmaua a IX-a” s-a ajuns la adâncimea de 1,75-1,80 m, pământul având o culoare galbenă şi fiind destul de făinos. Fragmentele ceramice sunt puține - dar întâlnindu-se atât lucrate cu mâna cât şi la roată, precum şi fragmente de amfore greceşti. In zona de NE a secțiunii s-a constatat o concentrație de chirpic – probabil urmele unei locuințe (spunem noi).

Cu “cazmaua a X-a” s-a ajuns la o adâncime de 1,75 m în NE şi 1,85 m în SV. Spre SV pământul este făinos şi de culoare galbenă, iar în NE are o culoare neagră şi este mai tare. Pietrele aproape că au dispărut - doar câteva de mici dimensiuni. Fragmentele ceramice sunt puține – brâuri “à la Sultana” şi “proemineţe tracice”. Se remarcă :

- o jumătate dintr-o fusaiolă;

- o buză mare de chiup “uriaş”, dintr-o pastă foarte bună, cu marginea triplă şi crestată. Autorul însemnărilor o atribuie epocii Latène sau chiar celei romane.

Prin “cazmaua a XI-a” s-a ajuns la adâncimea finală în SV de 2,05 m, iar în NE de 1,90 m. Pământul are o culoare galbenă şi este făinos. Pietrele sunt puține, doar în mijlocul secțiunii fiind câteva mai mari, printre care una regulat tăiată, având dimensiunile de 28 x 18 x 18 cm, ea făcând parte dintr-un zid orientat SE-NV, paralel cu malul cetății. Este interesantă această mențiune a autorului notelor. Prin

dimensiuni, respectiva piatră se aseamănă cu calupurile de chirpic de genul „cărămizilor nearse" din alte zone geografice. Iar existența unui eventual zid, paralel cu marginea cetății, la acest nivel de locuire ridică numeroase întrebări.

Fragmentele de chirpici sunt sporadice. In partea de NE se mai întâlnesc câteva fragmente ceramice prost arse, de factură primitivă.

"Cazmaua a XII-a" a fost săpată doar în partea de NE pentru a se ajunge şi aici la adâncimea de 2,05 m. S-a ajuns la un pământ de culoare galbenă, dar care după părerea noastră nu este cel steril (viu) deoarece se mai menționează existența unor fragmente ceramice lucrate cu mâna („neolitice" cum consemnează autorul notelor), a unui silex mare prelucrat, a câtorva pietre mici, precum şi o toartă de amforă ruptă şi ştearsă – este vorba de o ştampilă dreptunghiulară provenind de pe toarta unei amfore tasiene : deasupra caduceului se mai văd literele greceşti (ΤΑΣΙ)ΩΝ. Autorul notelor îşi pune întrebarea cum a putut ajunge această piesă la o adâncime atât de mare ...

*

In ziua de 26 august, iar apoi din 1 septembrie până pe 15 septembrie a fost cercetată "**suprafața A**" cu patru şanțuri adiacente la N, NV şi NE. Pentru aceasta s-a curățat mai întâi o porțiune de teren de 20 x 40 m, orientată SV-NE, pe care s-a descoperit un fragment de toartă ştampilată de amforă, carțuşul având o formă dreptunghiulară cu latura scurtă arcuită, păstrându-se doar literele ΝΗΣ. La o adâncime mai mai mare s-a descoperit şi o altă ştampilă de amforă, tot dreptunghiulară – păstrându-se doar vagi urme de litere E ...Y ...A.

La cazmaua I-a s-au descoperit puține fragmente ceramice – atât lucrate cu mâna, cât şi la roată, precum şi de factură elenistică. Sunt menționate, ca piese deosebite :

- un fragment "delian";
- un vârf de săgeată din fier;
- un fragment dintr-un obiect de fier, nedeterminabil;
- un percutor din silex (?) cu o gaură pe una din laturi;
- o fusaiolă plat-cilindrică, din lut ars.

In continuare, pe zile, se prezintă evoluția săpăturii şi a obiectelor descoperite. Noi, pentru simplificare, vom prezenta pe secțiuni şi suprafețe.

Mai întâi dorim a preciza că începând cu ziua de 4 septembrie s-a cercetat în colțul de NE al suprafeței A o alta de dimensiuni mai mici, de 10 x 20 m, ce a constituit "**suprafața B**". In această a doua suprafață, identificările se fac pe cazmale.

Astfel, la cazmaua I-a (dar care de fapt este a doua), la adâncimea de 40 cm, au fost descoperite :

- un gât de amforă grecească cu ştampila în parte retrogradă şi în parte inversată, pe două rânduri ΙΣΤΙΑΙΟΥΕ / ..ΙΑΠΧΙ...;
- o monetă din bronz, foarte ruginită;
- o fusaiolă din lut ars;
- un cui din fier, ruginit;
- un obiect din fier, de formă semicirculară;
- câteva silexuri.
- o fusaiolă;
- un silex mare, prelucrat;
- un fragment de ulcior (autorul notelor spune vas grecesc cu o toartă).

La cazmaua a II-a s-a ajuns la adâncimea de 55 cm (sub iarbă). Numeroase pietre, mari şi mici, ce au făcut parte din probabile ziduri. O astfel de eventuală construcție s-a descoperit şi pe latura de SV, în colțul de sud al secțiunii reapărând apoi în colțul vestic la cazmaua următoare.

Se menționează existența a numeroase fragmente ceramice de diferite feluri

- cele lucrate cu mâna sunt decorate cu brâuri de alveole „à la Sultana" şi în genul Schnurkeramik ;
- fragmentele de amfore provin atât din corp, fund sau torți ;
- iar din cele de tip Latène se remarcă un fragment decorat cu linii în val regulat incizate şi un fragment având imprimată o rozetă.
- un nucleu de silex de mari dimensiuni;

- un calapod din lut ars (se spune „un obiect în formă de nicovală”);

- un fragment din partea superioară a unui borcan;

- fragmente de apucători de vase provenind din buza lor (probabil castroane);

- un fragment de vas, eventual grecesc, decorat cu o bandă incizată în zig-zag (după desenul păstrat ar părea un fragment ceramic de tip Basarabi ?).

La cazmaua a III-a (de fapt a IV-a) s-a ajuns la adâncimea de 65-70 cm. Fragmentele de chirpic sunt numeroase, de asemenea pietrele care sunt şi mari. Se remarcă unele de forme pătrate sau dreptunghiulare, ce par a fi cărămizi (?).

Numărul fragmentelor ceramice pare a fi mai numeros decât anterior. Se menţionează :

- ulcele mici aproape întregi;

- un capac;

- fragmente de vase având imprimate rozete dar şi linii în val;

- un fragment de vas având o grosime „neobişnuită” (probabil chiup spunem noi, deşi chiupurile sunt menţionate separat) avea drept decor „două valuri regulat trasate”;

- o toartă mare de vas avea imprimate un brăduţ şi o rozetă;

- o fusaiolă;

- o farfurioară mică, cu diametrul de 6 cm;

- multe fragmente de amfore – în special torţi;

- un fragment de vas în formă de pâlnie, cu buza întoarsă în jos şi cu gâtul decorat cu puncte şi linii dispuse radial (?);

- fragment ceramic grecesc, provenind probabil de la un căpăcel, pictat cu roşu şi negru;

- în cazul ceramicii lucrate cu mâna predomină vasele decorate cu brâuri de alveole dispuse orizontal, vertical şi arcuit;

- buze de castroane cu apucători trilobate;

- cui de fier, îndoit.

La cazmauau a IV-a (care efectiv este a V-a) situaţia se repetă ca la cea anterioară. Se ajunge la o adâncime de circa 80 cm. Pietrele sunt numeroase, autorul notelor fiind sigur că provin din dărâmarea unor ziduri de locuinţe – predomină în sfertul de SV al suprafeţei, în special în colţul sudic.

In colţul vestic printre pietre sunt urme de cărbuni. A apărut şi un prag de lemn, aşezat pe direcţia S-N, pe jumătate fiind ars, iar mai spre sud, în linie dreaptă, un stâlp de lemn de asemenea ars. După părerea noastră trebuie să fie urmele unei locuinţe medievale. Din păcate nu se spune nimic despre ceramica ce eventual s-ar fi descoperit aici, în schimb se menţionează că totul a fost fotografiat „in situ” – spunem aceasta în speranţa identificării, cândva, a eventualelor clişee fotografice.

In mijlocul suprafeţei B s-a descoperit o mare vatră, ce va fi cercetată la cazmaua următoare, înconjurată de mulţi cărbuni.

Dintre piesele descoperite se remarcă :

- două fusaiole;

- fragmente de amfore reprezentate prin funduri şi corpuri;

- fragmente ceramice lucrate cu mâna şi decorate cu brâuri alveolare;

- un fragment de brăţară din bronz;

- o cană lucrată cu mâna (se spune dintr-o pastă nearsă ?), având corpul bombat, toarta puţin supraînălţată şi cu şănţuire mediană;

- un vas miniatural tronconic (cât un degetar).

La cazmaua a V-a (efectiv a VI-a) s-a ajuns la adâncimea de 97-100 cm. dorindu-se o eventuală lămurire a rostului şirurilor de pietre, care însă zăceau direct pe pământ.

Pământul este mai tare în mijlocul suprafeţei şi mai moale spre sud.

Fragmentele ceramice sunt ca şi în săpătura anterioară. Se remarcă :

- partea superioară a unei căni, lucrate cu mâna, cu o porţiune din toartă;

- un fragment de “farfurie” (probabil strachină) având o patină neagră, lucioasă, ”părând a fi din epoca bronzului” (?);

- fragment de cupă cu decor în relief (de tip delian);

- cui din fier;

- jumătate de fusaiolă;

- un mic vas, de 4 x 6 cm, de formă tronconică;

- o toartă tritubulară de cană lucrată la roată;

- câteva profile de “farfurii”, care sunt de fapt capace, lucrate la roată;

- un posibil fragment din vârful unei buterole (?), din fier, prevăzut cu două mici orificii, având înălțimea de 7 cm ;

- un obiect din fier, gros de 0,5 cm, în forma literei greceşti sigma (Σ).

S-a săpat, în continuare, până la o adâncime de 1,15-1,20 m. (= cazmaua a VI-a), iar în final până la adâncimea de circa 1,30 m (= cazmaua a VII-a) descoperindu-se, în special, fusaiole atât bitronconice, cât şi plate. Mai sunt menționate :

- o piesă de fier, probabil “coasă” (?), lungă de 25 cm;

- buză de castron, orizontală, cu patru locuri;

- o placă ovală cu mai multe orificii la capete, probabil din lut ars (?);

- un kantharos elenistic, dintr-o pastă de culoare roşie şi neagră, înalt de 17 cm.

In ceea ce priveşte şanțurile adiacente materialele descoperite sunt date, în general, fără menționarea adâncimii, doar pe zilele de săpătură.

Şanțul adiacent I – s-au descoperit numeroase pietre mari, care deşi răzlețe, ar putea constitui un eventual zid.

Intre adâncimile de 60 – 70 cm, lângă suprafața B şi la capetele secțiunii, se aflau numeroase fragmente ceramice de diferite forme şi tehnici de prelucrare. Se remarcă :

- o toartă mare de vas lucrat cu mâna, având secțiunea rotundă şi fiind “încovoiată”, remarcându-se două cercuri mici incizate şi prevăzute cu câte un punct central;

- un gât de amforă cu două începuturi de ştampile;

- o cană bitronconică cu toarta supraînălțată, cu buza verticală, lucrată cu mâna;

- un alt obiect descoperit este un cosor-“satâr” din fier, precum şi un fragment de topor din silex;

- un inel din bronz;

- un fragment de vas din sticlă groasă, ornamentat (ar putea fi medieval ?).

- discuri perforate, din lut ars, ce serveau drept capace;

- fragment de strecurătoare;

- o fusaiolă plată;

- două rondele, având diametrele de 4 cm;

- un fragment de cupă cu decor în relief („deliană”), având imprimată o palmetă;

Şanțul adiacent II – se menționează :

- o toartă ştampilată, de fapt având imprimate două rozete cu 7 raze, ce par a proveni mai curând de pe o buză de vas (în note se spune că ar fi deliană ?);

- o monetă de la “Filip al Macedoniei”, prost conservată;

Şanțul adiacent III – la adâncimile de 55 şi 60 cm erau numeroase pietre ce constituiau probabil nişte ziduri (?).

Şanțul adiacent IV - s-au identificat numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna şi la roată.

La adâncimea de 1,40 – 1,50 m a apărut un “burghiu” foarte ruginit.

In zona de NE numeroase pietre mari şi un mic obiect din silex.

Din fragmentele ceramice lucrate cu mâna majoritatea sunt decorate cu brâuri alveolare. S-a descoperit şi o proeminență asemănătoare cu un “cap de om”, de genul celor de la Sultana. Se mai remarcă :

- o ştampilă de amforă, anepigrafă;

- la adâncimea de 80 cm un vas ca la Crăsani, dar mai mare, semănând cu un „ghiveci cu flori”, toarta având o proeminență;

- la adâncimea de 1,20 m, spre mijlocul secțiunii, se afla mult pământ ars şi pietriş, pietre mari, fragmente ceramice. Ar trebui să fie urmele unei locuințe.

- o toartă torsionată, de cană;

- o ştampilă anepigrafă de amforă, de formă dreptunghiulară, redând un brăduț;

- un creuzet, de 6 x 3 cm

Notele se încheie cu ziua de 15 septembrie 1924, fără a se fi ajuns la pământul galben.

II.

ALEXANDRINA D. ALEXANDRESCU 1966-1975

Printre diferite materiale donate nouă de către cea ce a condus – între anii 1966-1975 - şantierul arheologic din respectiva localitate, vrednica de amintire Alexandrina D. Alexandrescu („Domnişoara Didi”), am descoperit recent un fragment dintr-o prezentare generală a rezultatelor obținute. Textul dactilografiat (15 pagini) se păstrează, din păcate, fără ultima – eventual ultima şi penultima – pagină şi reprezintă comunicarea prezentată la colocviul "Geto-dacii din Câmpia României, la Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti, în luna mai 1979 şi intitulată “Cetatea geto-dacică de la Zimnicea”.

In cele ce urmează redăm în integralitate respectivul text :

Aşezarea situată pe terasa înaltă care domină asupra luncii Dunării în apropiere şi la vest de actualul oraş a atras atenția încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. In cea de a doua jumătate întreprind cercetări Cesar Bolliac, Dimitrie Butculescu şi Dumitru Papazoglu. Fără îndoială mai importante au fost săpăturile făcute de Bolliac, mai ales în necropolă, dar în special într-unul din articolele sale publicate în “Trompetta Carpaților”, de fiecare dată menționează la unele vase că provin din cetate. Descoperirile lui Bolliac au fost comentate de Grigore Tocilescu pentru interesul lor deosebit. Aceasta va face ca şi din inițiativa lui Vasile Pârvan în 1924 să se execute săpături conduse de Ioan Andrieşescu, de astă dată numai în aşezare. La acea dată “Cetatea” era înconjurată de două valuri, unul mare şi cu şanțul adânc, al doilea mai mic. Săpăturile au fost plasate în jumătatea nordică a aşezării şi au constat dintr-o secțiune pe direcția sudvest – nordest de dimensiunile 20x2 m şi două suprafețe de dimensiunile 40x20 şi respectiv 21x10 m cu „şanțuri adiacente” care să se apropie în evantai de presupusul zid al cetății din partea interioară. Din păcate numai există planuri şi profile ale acestor săpături, pentrucă din secțiune şi din suprafețe provine o mare cantitate de material în special ceramică – între acestea şi unicate – şi este regretabil că acestea nu vor putea fi valorificate şi cronologic ci doar ca material în sine. Cu atât mai mult cu cât la acea dată aşezarea era desigur mai puțin afectată de lucrări agricole sau altele, tocmai pentru depunerile superioare, astăzi în cea mai mare parte deranjate, la care se adaogă prăbuşirile anuale ale malului abrupt de pe latura sudică a aşezării.

In 1948 şi 1949 în aşezare s-au reluat săpăturile executate de un colectiv condus de prof. Ion Nestor. Acestea aveau ca scop, între altele, stabilirea sistemului de fortificație şi stabilirea stratigrafiei. Lucrările au fost întrerupte pentru mulți ani pentruca în 1966 fiind necesare săpături de salvare, să se reia şi au continuat anual până în 1975. Evident, din cauza unor lucrări de “scoatere de pământ“ în diverse scopuri aşezarea a avut mult de suferit mai ales în partea cea mai înaltă, nordică, a ei.

Aşezarea care actualmente prezintă o formă neregulată cu o suprafață de peste 1 ha depăşeşte uşor ca înălțime terenul din jur de care e despărțită spre nord şi est de un şanț adânc. Cel de al doilea şanț situat la aproximativ 20 m spre est nu mai e vizibil din cauza unor lucrări de pământ recente şi nici nu a fost verificată existența lui prin săpături.

Şi chiar aşezarea nu are peste tot aceeaşi înălțime, partea mai înaltă fiind în general cea nordică şi în special colțul nord-est. Pe de altă parte, lucrări recente au coborât nivelul în “colțul” sud-vest şi au înălțat o zonă în partea sudică. Cât priveşte şanțul mare, pe latura nordică în zona de est a fost afectat prin scoateri de pământ şi şi-a modificat aspectul, în rest nu suferă decât modoficările inerente unei circulații intense dat fiind că pe talvegul lui trece drumul de acces spre luncă. Şanțul pe latura de est a cetății se menține bine, versantul spre cetate, în partea opusă versantul a fost practic nivelat iar capătul spre sud, adică spre luncă, este supus unor puternice eroziuni. In 1948 şanțul avea spre nord o lărgime la gură de peste 30 m şi era ceva mai puțin larg spre est, posibil şi din cauza dublării lui în acea parte.

Cum partea nord-estică a aşezării este cea mai ridicată ca şi în general partea nordică şi cum din ce reieşea din observațiile lui Ioan

Andrieşescu că ar fi fost acolo val cu arsură şi cantitate mare de pietre, în 1948 mai multe secţiuni cam pe direcţia nord-sud au fost amplasate tocmai în această zonă. Rezultatele de atunci arătaseră că “nu a existat nici un val de apărare pe această latură a cetăţii”. Toate depunerile arheologice întâlnite în acest sector se datoresc “locuirii foarte intense, iar numeroasele pietre, uneori destul de mari, şi chiar mici blocuri trebuie puse în legătură cu construcţii limitate şi nu cu un sistem continuu de val de fortificaţie”. Se mai remarca şi că în nivelurile inferioare ale secţiunilor I şi II s-au găsit resturi apreciabile de lemn carbonizat, de pus în legătură cu construcţii puternice din lemn şi piatră. Rezultatele de atunci se explică prin puternicele deranjamente plasate tocmai de-alungul laturei nordice a aşezării şi chiar dacă se observă pe unele profile că depunerile mai târzii urcă în uşoară pantă de la sud spre nord, s-a socotit că la origine, de-alungul laturei de nord a platformei “Cetăţii” a existat o dună, care vălurea aici uşor şi neegal terenul.

In săpăturile ulterioare, în primul rând în secţiunea VIII din 1966 tot în colţul nord-est al aşezării dar pe direcţie est-vest, a fost surprinsă pe lăţimea de 2 m a secţiunii o porţiune din valul de apărare. Acesta s-a păstrat de bună seamă pe foarte mici porţiuni pentru ca imediat spre nord la câţiva metri în secţiunea XVII se poate doar presupune ca existent din unele resturi. Poate că doar în dreptul secţiunii VIII a fost mai bine păstrat pentrucă în secţiunea XVIII în capătul ei estic, deci pe latura estică a aşezării şi cam pe la mijlocul laturii, s-a putut observa destul de bine valul dar mai ales în profilul nordic, în cel sudic observaţiile fiind mai dificile.

Oricum, rezultatul mi se pare extrem de important mai cu seamă că este un indiciu cert de existenţă a valului pe întreaga latură estică a aşezării şi nu cum s-ar fi putut presupune că doar colţul nord-est care, la suprafaţă ar putea fi ca o acropole, a fost întărit cu val aşa cum ar fi fost posibil de presupus în 1966. Şi deci valul apăra şi zona “joasă”. Valul era construit din pământ galben bătut având la bază o lăţime de aproximativ 6 m ; înălţimea păstrată nu depăşeşte 2 m. Jumătatea dinspre interior a valului e constituită din fâşii de pământ galben bătut intercalate de fâşii de pământ amestecat în gen “temelie olbiană”. In porţiunea din secţiunea VIII, un şanţ lat de circa 0,50 m şi mergând doar până la 0,70 m deasupra bazei valului, iar în sceţiunea XVIII mai îngust de 0,50 m dar mergând până aproape de baza valului şi având umplutură amestecată, ar putea reprezenta un şanţ pentru o umplutură cu pietre sau cu lemn pentru întărirea valului şi asta nu în faza iniţială ci ca o refacere, pentru aceasta pledând şi sistemul diferit de realizare a părţii dinspre interior a valului care probabil se datoreşte tot refacerii.

Mai trebuie subliniat că valul s-a realizat odată cu instalarea locuitorilor în aşezare şi a funcţionat în timpul primelor două aşezări succesive, depunerile aşezărilor ulterioare înghiţând valul. La ridicarea valului s-a scos de bună seamă pământ din şanţul mare – care a putut consta şi dintr-o eventuală amenajare a unor văioage naturale – dar parţial s-a luat pământ şi din interior pentrucă în câteva locuri, în secţiunile I, II, XIV şi XVIII est s-a putut constata imediat în spatele valului o albiere de 2-4 m. Evident, valul era dublat în afară de bermă şi şanţ de apărare ; berma avea o lăţime de circa 2 m, iar şanţul cu o pantă de 45° nu a putut fi urmărit decât în secţiunea XVIII pe adâncimea de 2 m după care se pierde traseul, probabil şi din cauza amenajărilor drumurilor de acces, în secolul al XIX-lea, spre luncă. Se poate deci socoti ca un bun câştigat că aşezarea era întărită cu val de pământ şi şanţ de apărare pe laturile nord şi est, adică acolo unde era necesar, căci malurile abrupte dinspre vest şi sud nu necesitau amenajări speciale şi pe bună dreptate se numeşte ”Cetate”.

Dar cum s-a văzut mai sus cercetările în aşezare au urmărit şi stabilirea stratigrafiei ca şi urmărirea pe toată suprafaţa a intensităţii locuirii pe parcursul diferitelor etape.

Prima depunere este reprezentată printr-un strat de pământ amestecat cu multă cenuşe şi des împestriţat cu fragmente de cărbune corespunzând unor locuiri întrerupte prin incendii puternice, locuiri caracterizate prin mai degrabă numeroase decât mari construcţii din lemn. Această depunere pe unele porţiuni se poate împărţi în două niveluri corespunzând primelor două aşezări getice. In bună parte însă neapărând complexe ca să le despartă nu se pot preciza cele două niveluri dat fiind aspectul cu

totul identic al umpluturii. In multe locuri această depunere depăşeşte grosimea de 0,50 m. Asupra repartizării acestei depuneri pe suprafaţa întregii aşezări şi implicit asupra întinderii primelor două aşezări nu se pot da rezultate definitive dată fiind mica suprafaţă săpată faţă de întinderea aşezării. Totuşi se poate spune că depunerea e mai consistentă – cu toate întreruperile cauzate de gropi şi amenajări ulterioare – spre marginile nord, est şi sud ale aşezării. Spre centru se pierde, aceasta însă probabil şi printr-o curăţire şi nivelare a terenului care se face simţită bine după cea de a treia aşezare. Evident că pe unele mici porţiuni ca de pildă în secţiunea XVIII, depunerea nu a fost total obliterată. Nu înseamnă că nu ar fi existat locuire pe întreaga suprafaţă căci mai degrabă a fost aşa. Dar mai probabil tocmai în zona de margine să fi fost şi mai multe construcţii evident din lemn, poate chiar şi unele turnuri de apărare şi aşa s-ar explica impresionanta cantitate de cărbune cuprinsă în depunere aşa cum o găsim azi în cele două nivelări care au precedat cea de a treia aşezare.

Mai trebuie adăogat că în partea nord-vestică, adică pe traseul secţiunii XVI, nu se constată urme de pământ cenuşos cu cărbune, depunerea cea mai veche aici fiind reprezentată de un pământ cenuşos de culoare castanie – dar conţinutul corespunde celui al primelor două aşezări, fiind vorba de o singură depunere aici. De bună seamă aceasta se datoreşte lipsei unor construcţii cu lemn mult în zonă.

Dacă am mai pomenit că aspectul depunerii este uniform în cele două niveluri – acolo unde acestea sunt evidente – trebuie menţionat că şi în privinţa conţinutului de materiale situaţia nu este deosebită. Nu este cazul să fie discutate obiectele, care nu sunt nici numeroase şi nici grăitoare totdeauna. Dar fiind cu precădere vorba de ceramică, care este întrutotul aceeaşi în ambele niveluri, ea deci nu va putea fi tratată decât împreună.

După depunerea împestriţată cu cărbune urmează un strat de pământ cenuşos cu conţinut bogat de nisip, pe alocuri chiar apărând lentile de nisip. Grosimea acestui strat variază în general între 0,30 şi 0,90 m, dar sunt locuri unde depăşeşte grosimea de 1 m. Şi în privinţa acestei depuneri se poate spune că în zona nordică a aşezării se pierde către centru şi lucrul apare la fel în profilele secţiunilor practicate în partea de sud a aşezării. Totuşi şi pentru această depunere se constată existenţa ei şi tocmai pe cea mai mare grosime în secţiunea XVIII, adică tocmai în centrul aşezării. La baza acestei depuneri s-au aflat în multe puncte podele din pământ bătut ale locuinţelor, în unele cazuri şi înroşite de incendiu, ca şi resturi de vetre sau bucăţi de chirpici rămase din lipiturile pereţilor caselor. Mai interesant ni se pare conţinutul de nisip al depunerii, despre care se socotea că e vorba de o epocă de locuire în cursul căreia vânturile dinspre Dunăre au început din nou să aducă şi să depună nisip, viaţa locuitorilor trebuind să fi devenit destul de incomodă. Fără îndoială că vântul aduce din când în când nisip şi astăzi, dar pentru formarea lentilelor explicaţia ni se pare a fi mai degrabă o întrerupere în viaţa aşezării, în care timp s-a acumulat nisipul care şi-a găsit locul actual în depunere abea după nivelarea dărâmăturilor aşezării, când pentru a patra oară aceasta se reface, pentrucă depunerea masivă de nisip trebuie să fi avut loc între aşezările 2 şi 3, cea de a treia aşezându-se peste.

De altfel, întreruperea este documentată şi de unele schimbări în aspectul culturii materiale care au loc odată cu aşezarea a treia. Văzute astfel lucrurile se poate face şi presupunerea că întreruperea este desigur legată de un eveniment deosebit care în cazul de faţă trebuie să fi fost prima expediţie a lui Lysimachos împotriva lui Dromichaites, când populaţia s-a refugiat spre interiorul ţării şi nu a putut reveni ca să-şi refacă aşezarea decât după cea de a doua campanie a lui Lysimachos, când acesta a trebuit să înapoieze lui Dromichaites toate „cetăţile cucerite". Aşa se înţelege de ce îşi fac apariţia în ceramică forme noi, influenţate desigur de cele din zona în care s-a retras populaţia din cetate.

După depunerea de pământ "cenuşos cu nisip" urmează o depunere de pământ tot foarte cenuşos şi tot atât de fin, care la uscare capătă o nuanţă violacee. Este o depunere cu grosime de asemenea variabilă, depunerea apărând mai groasă în secţiunile din sudul aşezării, dar spre deosebire de cele precedente, în afară de locurile unde este distrusă de gropi ulterioare, este prezentă pe toată întinderea aşezării şi face

impresia că în părțile dinspre centru, unde nu se păstrează depuneri mai vechi, se datorează îngrijitei nivelări executate înainte de refacerea aşezării în cea de a patra etapă a ei.

Şi din această a patra etapă s-au păstrat resturi de locuințe constând din urme de podele din pământ bătut, vetre şi bucăți de lipitură de pereți. Şi cantitatea de materiale, în special ceramică, din conținutul depunerii este foarte mare şi în general de cea mai bună calitate. Dar şi această aşezare cade pradă incendiului, urmându-i o refacere imediată, cu un număr parcă sporit de locuințe – aceasta vizibil în partea de sud a aşezării, unde cantitățile de lipitură de pereți sunt mai mari şi îngrămădite. Şi tot aici se constată că cel puțin o parte din locuințe erau acoperite cu țigle şi olane. Dar depunerea acestui nivel cu excepția câtorva mici porțiuni este foarte subțire – se prezintă ca un pământ mai compact, de culoare cenuşie – find cumva înghițită de depunerea de pământ măzăros sau de solul vegetal de deasupra. Şi această aşezare se termină prin incendiu după cum arată bucățile de lipitură arsă din pereți.

Aceasta este ultima depunere mai consistentă din aşezare. Totuşi, în 1949, în suprafața VII-1, s-a putut constata că deasupra suprafețelor de "chirpici" ale ultimei depuneri, peste o pătură subțire de pământ măzăros, se află un grup de pietre şi fragmente mari de dolium arătând că şi depunerea măzăroasă reprezintă un nivel de locuire. Şi pe de altă parte, depunerea cu masele de chirpici, în mai multe locuri, este tăiată de gropi ulterioare – evident nu facem referire la gropile bordeielor medievale. De altfel două fibule Latène III aparțin acestui nivel "prezumtiv" al măzărosului. Este drept că multe materiale de secol XIV au fost aflate în pământul „măzăros" şi evident mereu împreună cu materiale geto-dacice, desigur ajunse aşa amestecate doar datorită lucrărilor agricole.

Şi în secțiunea I s-a putut constata că deasupra depunerii de pământ cenuşos-violaceu se păstrează resturi dintr-o podea de lut bătut, nearsă.

Avem deci în general de a face cu următoarele depuneri, care reprezintă totodată niveluri de locuire : depunerea de pământ cenuşos cu bucățele de cărbune având două niveluri. Ii urmează, apoi, depunerea de pământ cenuşos cu nisip, după care urmează depunerea cenuşoasă de nuanță violacee - care pe unele porțiuni pare că va putea fi împărțită în două niveluri sau poate mai degrabă trebuie să fie vorba de refaceri locale – după care urmează o depunere foarte subțire şi compactă cenuşie, încheindu-se cu depunerea de pământ măzăros negricios, care se confundă cu solul vegetal. Aşadar se poate vorbi de şase niveluri de grosimi inegale şi de bună seamă şi de durate inegale.

Desigur, este greu de fixat durata în timp a diferitelor etape din aşezare pentrucă grosimea depunerii mai depinde şi de consistența resturilor. S-ar putea încerca totuşi o datare în mare a primelor două aşezări în a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr., începuturile fiind de plasat pe la jumătatea secolului, iar sfârşitul cu foarte mare probabilitate pe la nul 300, socotind şi anul 335 ca dată a despărțirii celor două niveluri. Fără îndoială, depunerea următoare, a cărei dată de început am putea presupune că este circa 292, aparține unei aşezări de lungă durată, dar pentru moment data de sfârşit este practic imposibil de fixat – ea putând fi atât de bine sfârşitul secolului ca şi primul sfert al celui următor. Cât priveşte cea de a patra aşezare, ea aparține secolului II a.Chr., fără ca să putem fixa o dată de început şi cu atât mai dificil zona de sfârşit. O monetă de bronz odessitană, aflată în partea superioară a depunerii, este databilă către sfârşitul secolului, astfel că încetarea aşezării poate fi fixată după această dată, aşezarea continuând posibil să existe şi în secolul I a.Chr. Fără îndoială că ultima depunere – aceea a maselor de chirpici – aparține secolului I a.Chr., probabil prima lui jumătate. Iar slabele urme de după această depunere să fie atribuite celei de a doua jumătăți a secolului. De altfel din această ultimă depunere trebuie să provină o fibulă de fier databilă cel mai devreme pe la mijlocul secolului I a.Chr.

In depunerile descrise mai sus s-au întâlnit şi unele complexe care merită să fie amintite – locuințe şi vetre – dar numărul lor este redus dat fiind suprafața mică săpată şi pentrucă în majoritatea cazurilor a fost vorba de secțiuni. O singură suprafață a fost săpată în 1949, ceea ce a permis o desvelire pe un spațiu mai mare a unor urme de locuințe, dar suprafață

care nu a putut fi săpată total, ci doar nivelurile superioare, cea de a treia aşezare nefiind atinsă. Din păcate săparea în continuare a suprafeței, odată cu reluarea cercetărilor în 1966, nu a fost posibilă din cauza unor amenajări şi nivelări recente în zona respectivă.

In niciuna din secțiunile din aşezare nu s-a descoperit vreun complex de locuință din primul nivel, pentru a se putea imagina cum arătau acestea, în afară de o mică porțiune de pământ bătut în secțiunea XVIII/1975. Dar cum baza nivelului se afla în acel loc la peste 3 m adâncime nu s-au putut face casete pentru urmărire. In preajma amintitei podele se afla şi o groapă. De altfel, gropi aparținând acestui nivel s-au descoperit aproape în toate secțiunile. In schimb, din cel de al doilea nivel, pe lângă o podea de lut a cărei întindere părea să fie destul de mare, în secțiunea XVIII, s-a mai descoperit o podea de locuință în scețiunea VIII/1967 (aceasta aproape total dezvelită) a cărei lungime era de aproximativ 2,5 m, iar lățimea probabilă de 2 m şi având în colțul nord-estic amenajată o mică vatră cu trei pietre mai cu grijă alese şi aşezate astfel ca să contureze un mic pătrat cu o latură deschisă.

Tot din acest al doilea nivel mai este de amintit un complex format din bârne cioplite şi bârne de secțiune rotundă sau ovală, aflat în secțiunea I/1948. Bârnele erau aşezate în diverse unghiuri, unele față de altele. Unele dintre bârne fiind în poziție oblică reprezintă de bună seamă resturile unei construcții de lemn, căreia nu a fost posibil să i se refacă planul şi nici măcar nu i s-a putut preciza rostul. Lungimea păstrată a bârnelor nu depăşeşte 40 cm, cele fasonate având lățimea maximă de 20 cm şi grosimea de aproximativ 10 cm, cele rotunde sau ovale având diametre între 8-10 cm.

Din cel de al treilea nivel sunt mult mai multe urme de podele de lut bătut, unele fiind cu multe bucățele de lipitură de pereți arsă sau vetre dintre care mai multe erau aşezate pe pat de pietricele. Dar în niciunul din cazuri nu se poate preciza forma şi dimensiunile exacte dat fiind numeroasele gropi ale aşezărilor ulterioare care le danteleză.

In toate trei nivelurile amintite au apărut în cantitate mare pietre de diferite dimensiuni, dar în afară de unele cazuri, când s-au găsit deasupra gurii unor gropi sau pe fundul acestora, nu s-a putut constata dacă au fost aşezate în vreo ordine. Doar în cea de a patra aşezare se poate vorbi de pietre măcar aşezate în şir, cum este cazul în scețiunea XVIII, unde pietre mari sunt aşezate una după alta pe direcția est-vest, pe o distanță de circa 3 m, sau în secțiunea XV/1968, unde de asemenea s-a putut urmări un şir de pietre relativ mari, aşezate în unghi drept. Pe o latură sunt păstrate pe o lungime de 3 m, iar pe cealaltă de doar 1,5 m - ele fac impresia a fi resturile temeliei unor construcții dreptunghiulare orientate NE-SV.

Şi tot în cea de a patra aşezare, pe lângă rămăşițele de podele bătute obişnuite şi vetre, mai trebuie amintită o vatră fragmentară ornamentată cu linii paralele cu marginea şi cu linii în diagonală care unesc cele patru colțuri. Lipitura de vatră avea o grosime de 4-5 cm, iar lățimea şănțulețelor varia între 2-4 mm.

Celei de a cincea aşezări îi aparține o serie de mase de „chirpici" întinse pe o suprafață relativ mare, indicând o îngrămădire de locuințe în zona sudică a aşezării. Răvăşirea şi împrăştierea bucățelelor de lipitură face imposibilă reconstituirea formelor şi dimensiunilor acestora, dar merită subliniat faptul că tocmai în această parte a aşezării s-au aflat cele mai multe fragmente de tegule şi olane de la acoperişurile locuințelor respective. Poate că aici era "centrul" aşezării la acea vreme.

Despre locuințe, în general, se poate spune că aveau podele din lut bătut. Dimensiunile nu par a fi fost mari, căci acolo unde s-au dezvelit în bună parte nu par a fi depăşit 6-8 m.p. Pereții, care erau fără îndoială cu pari de lemn şi împletitură, erau lipiți cu lut frământat. Bucăți din ei s-au păstrat după ardere şi prezintă o față mai mult sau mai puțin netezită, iar pe cealaltă erau urme evidente de trestii aşezate paralel şi aproape lipite una de alta. Diametrele trestiilor variază între 0,5–2 cm. Sunt şi bucăți de lipitură păstrând urme de pari de dimensiuni mai mici sau mai mari. Cantitatea de bucăți de lipitură de perete este mare în toate depunerile, putându-se însă observa o mai mare acuratețe la lucratul lipiturii în zona amintită din cea de a patra aşezare. Cum în toate depunerile apar bucățele de lipitură cu impresiuni de trestie este de presupus

că ele nu pot proveni decât de la locuințe, pentrucă în vremuri mai noi lipitură de trestie se făcea doar la sobe.

Şi în privința vetrelor nu se poate, de cele mai multe ori, stabili forma şi dimensiunile. Lipitura de vatră se prezenta şi ea de grosimi variabile între 2-5 cm. O vatră din aşezarea a patra era perfect rotundă şi avea un diametru de 1 m (în secțiunea VIII/1967), iar cea amintită ca fiind decorată, din aceeaşi aşezare (secțiunea VII/1949) avusese latura de 80 cm. Mai trebuie menționat că vetre s-au aflat atât în interiorul locuințelor cât şi în afara lor. Alte amenajări nu s-au constatat nici în locuințe şi nici în preajma lor.

O mențiune specială trebuie făcută privitor la gropi, al căror număr este foarte mare şi în toate depunerile - este şi ceea ce face ca niciun complex să nu poată fi descoperit întreg. Majoritatea gropilor au forma cilindrică sau foarte uşor în clopot, iar dimensiunile lor sunt foarte variate, puține însă depăşesc diametrul de 1 m sau adâncimea de 1 m. La cele mai multe, în afară de umplutura de pământ, se găsesc puține fragmente ceramice, oase de animale, cărbuni sau bucățele de lipitură, ori câte una sau mai multe pietre.

Din zecile de gropi apărute în secțiuni doar câteva se remarcă prin conținutul lor. De pildă, într-una din gropile din secțiunea XVIII s-a aflat un vas mijlociu întreg, în rest nimic. Rostul acesti depuneri nici măcar nu se poate presupune. In altă groapă, din secțiunea XV/1967, s-au aflat, pe lângă câteva oase de animale, un vas şi o ceaşcă fragmentară precum şi trei strecurători miniaturi. Iar în secțiunea XVI/1968 s-a aflat o cană fragmentară şi un askos tot fragmentar pe lângă diferite fragmente. Şi în sfârşit, din secțiunea VI/1949, dintr-o groapă de dimensiuni sensibil mai mari decât cele obişnuite provin mai mult de zece vase întregibile şi câteva fragmentare, dintre care unele de foarte mari dimensiuni, toate acestea împreună cu puține oase de animale. Poate ar trebui subliniat că toate gropile acestea, cu un conținut care se deosebeşte de al celorlalte, aparțin celei de a patra aşezări.

Tot aici mai trebuiesc menționate două gropi din secțiunea XV şi una din secțiunea XVIII remarcabile prin marea cantitate de oase de animale pe care le conțineau. Mai importantă este una din gropile din secțiunea XV în care oasele proveneau de la doi cai.

Gropile, în general, trebuiesc socotite ca “menajere”, totuşi rămâne de explicat de ce în această vreme era nevoie de un număr atât de mare de gropi când în nici o altă epocă nu se întâlnesc în aşezări atâtea astfel de complexe.

*

Fără îndoială că în toate etapele aşezării locuitorii s-au ocupat cu agricultura căci, de la Ptolemeu prin Arrian, ştim că macedonenii au fost impresionați de lanurile de grâu de pe malul getic al Dunării. Totuşi, în aşezare, nu a apărut încă nici o unealtă care să poată fi legată de agricultură. Doar râşnițele pot vorbi despre aceasta. S-au găsit în număr mic şi sunt de dimensiuni relatic mici, cea mai mare având lungimea de 37 cm şi toate sunt de tip primitiv. Şi numărul frecătoarelor este redus – evident şi ele de tip primitiv. Pare surprinzător faptul că la Zimnicea nu a apărut încă nici o râşniță rotativă.

Poate şi unele dintre cuțitaşele din fier, curbe, de dimensiuni mici dar şi mai mari, aflate mai multe şi în diverse depuneri, să fi servit drept seceri. Oricum, pentru ascuțirea lor se foloseau cute din gresie din care s-au aflat mai multe şi de diferite forme, în general paralelipipedice. Unele dintre ele sunt gâtuite, iar altele de formă prelungă mai mult sau mai puțin îngrijit lucrate, având şi gaură de suspendare. Printre acestea merită o mențiune specială două exemplare, unul de dimensiuni mici (lung de 8 cm), iar celălalt ceva mai mare (15 cm) – ambele deosebit de frumos lucrate şi având gaură de suspendare. Acestea din urmă provin din cea de a patra aşezare.

Mai ales torsul trebuie să fi fost o ocupație de căpetenie a femeilor gete, dat fiind marea cantitate de prisnele din fus (fusaiole) aflate în toate depunerile. De formă obişnuită bitronconică sau bombate, mai mici sau mai mari, mai plate sau mai înalte, lucrate din acelaşi lut şi arse în acelaşi fel cu ceramica, adică din pastă cu grăunte mare conținând şi cioburi pisate, dar cu grijă la tratarea suprafeței cu slip gros şi neted, şi a căror culoare variază între brun deschis şi cenuşiu brun închis. Dacă

numărul fusaiolelor este impresionant, în schimb cel al greutăților pentru războiul de țesut impresionează tocmai prin faptul că s-au descoperit doar două exemplare, unul de formă relativ conică, celălalt în trunchi de piramidă, ambele de dimensiuni mijlocii.

Numeroase obiecte de fier, mai ales cuțite, dintre care foarte multe păstrate în stare foarte fragmentară şi total oxidate – astfel că nu poate fi definită întrebuințarea lor –ar fi un indiciu de practicare destul de intensă a metalurgiei fierului. Dar în afară de câteva bucățele de zgură de fier, nimic din cele descoperite până în prezent nu vorbeşte despre aceasta. Pentru prelucrarea bronzului şi argintului, evident a unor obiecte mărunte, se foloseau probabil creuzete minuscule din care au fost descoperite două exemplare.

Printre cuțitele descoperite sunt şi puține exemplare cu lama dreaptă, dintre care unul a cărui lungime nu atinge 8 cm inclusiv prelungirea de mâner, celălalt având o lungime de 37 cm. Poate, în legătură cu unele cuțite sau mai ales cu diferite obiecte neidentificabile pot fi puse diverse piese din corn de cerb sau os, pregătite sau doar în curs de pregătire pentru a servi drept mânere sau îmbrăcăminte (plăsele) a unor mânere.

In legătură cu activitatea olarilor trebuie menționat că în afară de o bucată din grătarul unui cuptor de oale, descoperită într-una din gropile din aşezare, şi o alta asemănătoare, descoperită izolată pe teritoriul necropolei, nu a fost aflat până acum nici un cuptor de ars oale. Dar acestea, de bună seamă, existau. In schimb, despre activitatea lor vorbesc mai bine lustruitoarele (= calapoadele) pentru ceramică şi tiparele pentru cupele cu decor în relief, de gen delian.

Lustruitoarele (calapoadele) sunt toate de forma obişnuită, de dimensiuni variabile, având talpa mai prelungă sau mai lată, mai dreaptă sau mai arcuită. S-au aflat în număr relativ mare şi ceea ce socot deosebit de important e faptul că nici-un exemplar nu poate fi datat mai devreme de cea de a patra aşezare de la Zimnicea.

Tipare pentru cupe cu decor în relief s-au descoperit doar două şi ambele fragmentare - la unul din ele, din care s-au păstrat trei fragmente de perete, nu se poate reconstitui forma fundului pentru că acesta lipseşte, în schimb la celălalt, căruia îi lipseşte partea superioară, fundul apare ca un picior scund şi masiv, el oferind o bună stabilitate pentru modelarea pastei viitoarei cupe.

De altfel, despre un atelier tocmai pentru asemenea cupe ca şi pentru ceramică ştampilată – căci o oarecare înrudire există între aceste două specii – pare a fi vorba într-una din descoperirile lui Cesar Bolliac, preluată şi comentată de Gr. Tocilescu. Este vorba de descoperirea pe teritoriul necropolei a unui fel de vatră cu o arsură de circa 10 cm, în a cărei preajmă s-au găsit câteva vase şi cioburi foarte bine lucrate şi cu multe ornamente „torde", „rosasse în spițe" şi alte ornamente, în relief şi în adânc de flori naturale şi de tipare de flori repetate. Şi dacă C. Bolliac îşi punea întrebarea dacă nu cumva ar fi fost locul destinat pentru arderea cadavrelor, Gr. Tocilescu sublinia că descrierea respectivă convine, fără îndoială, unui loc unde s-au fabricat şi ars obiecte de lut, nimic neindicând existența acolo a unui *ustrinum.*

Că de bună seamă trebuie să fi existat un loc pentru fabricat cupele de tip delian e sigur, dacă a fost acolo unde a săpat C. Bolliac sau nu este greu precizabil şi poate nici nu a fost un singur loc, pentrucă oricum, față de suprafața modestă săpată în aşezare, numărul de fragmente de cupe de tip delian trece de cincizeci.

Fără îndoială că unii locuitori ai aşezării se vor fi ocupat şi cu pescuitul, căci s-au aflat aici destul de numeroase oase de peşte mare, dar nimic nu s-a aflat din uneltele necesare pentru aceasta, nici greutăți de plasă şi nici cârlige de undiță.

Despre creşterea animalelor nici nu este nevoie să insistăm, căci numărul de oase din toate depunerile este mare. Poate ceva mai puțin să se fi ocupat cu vânătoarea, căci s-au descoperit relativ puține obiecte din corn de cerb sau căprior ori colți de mistreț. Este, de asemenea, greu de spus ce arme foloseau la vânătoare, căci numărul acestora este mic şi serveau mai degrabă la război decât la vânătoare. Oricum, armele se reduc la câteva vârfuri de săgeți din bronz, cu trei aripioare sau în trei muchii, şi la un vârf de pilum din fier.

Evident că o parte din piesele de fier neidentificabile ar putea proveni de la arme.

Tot în categoria pieselor de întrebuințare necunoscută, deşi bine păstrate, trebuiesc socotite o serie de verigi din bronz de secțiune rectangulară, ovală sau rotundă şi de dimensiuni care variază între 1,5 şi 4,5 cm diametrul. Faptul că o asemenea verigă simplă a fost aflată şi într-un mormânt de incinerație ar pleda pentru podoabă, dar este mai greu de înțeles chipul în care se putea purta. Mai trebuie menționată şi o verigă cu trei proeminențe ...

EXPLICATION DES PLANCHES

Pl. I – IV. Vladimir Dumitresco. Pages du journal des fouilles de 1924

George Trohani
Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei nr. 12, București, 030026, România
gtrohani@yahoo.com

Cercetări arheologice, nr. XIII, 2006, p. 231-238

CERAMICĂ DE TIP *TERRA SIGILLATA* DESCOPERITĂ ÎN FORTIFICAȚII ROMANE DIN DACIA (INFERIOR) MALVENSIS

Mircea Negru, Alexandru Bădescu, Romeo Avram

POTTERY OF *TERRA SIGILLATA* TYPE DISCOVERED IN ROMAN FORTS OF DACIA (INFERIOR) MALVENSIS

Abstract

In the archaeological research that carried out in the last decades inside the Roman forts of Dacia (Inferior) Malvensis there were discovered some fragments of terra sigillata vessels. In this article, we present a small group of this kind of pottery found in the Central Fort of Romula and the *castrum* from Castra Traiana. The archaeological excavations belong to Cristian Vlădescu, Romeo Avram and Lucian Amon.

Types of vessels

The present *terra sigillata* fragments belong to Dragendorf 37 (nos. 3-4, 6-8) and Dragendorf 46 (nos. 1-2). The rest of the fragments are from the middle part of the vessels that cannot be certainly identified as shape.

Pottery workshops

Lezoux group (nos. 1-6, 9)

Some vessels made in this group are of Dragendorf 37 type and they have been decorated in Paternus II (nos. 4), Paternus II-III (no. 3) and Cinnamus (no. 5) styles. Other ones could be produced at Martres-de-Veyre (nos. 1-2).

The terra sigillata workshops from Martres-de-Veyre were dated in the 2nd century AD, and those with Cinnamus, Paternus II and Paternus II-III decoration were produced between 140 and 195 AD.

Rheinzabern group (nos. 7-8, 10-12)

Some fragments belong to Dragendorf 37 type (nos. 7-8). The other ones are from the middle part of the vessels that cannot be certainly identified as shape. One of these belongs to Comitialis II decoration style (no. 10), the other one to Ianuarius II style (no. 11). First style was used in the Antonin Period, the second between the reigns of Antoninus Pius and Marcus Aurelius. The latest chronology of Rheinzabern workshops group is considered to be between 145 and 265 AD.

Keywords: Dacia Malvensis, *terra sigillata*, pottery, Castra Traiana, Romula, Lezoux, Rheinzabern
Cuvinte cheie: Dacia Malvensis, *terra sigillata*, ceramică, Castra Traiana, Romula, Lezoux, Rheinzabern

Cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii în fortificațiile romane din Dacia (Inferior) Malvensis au fost inițiate de Cristian Vlădescu, apoi continuate de Romeo Avram şi Lucian Amon.

În cadrul săpăturilor arheologice întreprinse au fost descoperite, printre alte materiale arheologice, o serie de fragmente de vase de tip *terra sigillata*. Dintre cele rămase inedite încă, prezentăm un mic lot ce provine de la Castra Traiana şi Romula.

Tipuri de vase

Fragmentele de *terra sigillata* ce fac obiectul prezentului articol aparțin tipurilor Dragendorf 37 (nr. 3-4, 6-8) şi Dragendorf 46 (nr. 1-2). Altele nu pot fi atribuite cu certitudine, deoarece provin din partea mijlocie a vaselor (nr. 5, 9-12).

Ateliere de producție

Grupul Lezoux (nr. 1-6, 9)

În cadrul grupului de producție ceramică de la Lezoux se pot identifica mai multe ateliere, dintre care cel mai important pare a fi cel omonim. Unele vase produse de grupul Lezoux sunt de tip Dragendorf 37 (nr. 3-5). Ele prezintă decor în stil Paternus II (nr. 3, 4) şi Cinnamus (nr. 5).

Fragmentele de vase de tip Dragendorf 46 (nr. 1, 2) sunt mai apropiate tipologic de cele produse în cadrul atelierelor de la Martres-de-Veyre. Vasele produse în această localitate pot fi distinse de cele de la Lezoux doar prin analize chimice de pastă (Romeuf 1986, p. 147). În cadrul atelierelor satelite celor de la Lezoux (Romeuf 1986, p. 146), pare să fi fost produs vasul de tip Dragendorf 18/31 (nr. 6).

Cronologic, atelierele de la Martres-de-Veyre au funcționat în secolul al II-lea p.Chr., în timp ce vasele cu decorul în stilurile Cinnamus şi Paternus II, pot fi datate între 140 şi 195 p.Chr.

Grupul Rheinzabern (7-8, 10-12)

Fragmentele descoperite aparţin tipului Dragendorf 37 (nr. 7-8), respectiv nu pot fi atribuite unui tip (10-12), deoarece provin din partea mijlocie ale unor vase. Dintre ele unul poate fi atribuit stilului decorativ Comitialis II (nr. 10), iar altul stilului Ianuarius II (nr. 11). Stilul Ianuarius II a fost datat în perioada antoninilor, iar Comitialis II poate fi datat în perioada Antoninus Pius - Marcus Aurelius.

Perioada producției de *terra sigillata* în grupului de ateliere de la Rheinzabern a fost stabilită inițial la intervalul dintre al doilea sfert al secolului al II-lea p.Chr. şi anul 260 p.Chr. (Ricken 1948, p. VIII; Karnitsch 1955, p. 23). Ulterior, a fost propusă şi o încadrare cronologică care se rezumă la perioada anilor 145-265 p.Chr. (Lafon 1986, p. 185).

Catalog

1. Vas. Fragment. Ardere primară completă. Dimensiuni: DG = 258 mm. Buză arcuită la exterior. Fără decor. Castra Traiana, castrul roman, 1994, C. 16 AB, c. 9-10. MMN, fdi 279.

Tip Dragendorf 46

Centru de producție: Gallia centrală, grupul Lezoux

Analogii selective: Lezoux: (Vertet 1986, p. 140, fig. 1); Matres-de-Veyre (Romeuf 1986, p. 147)

Cronologie: sec. II p.Chr. (Vertet 1986, p. 139; Romeuf 1986, p. 147)

2. Cupă. Fragment. Ardere primară completă. Dimensiuni: DG = 90 mm. Corp tronconic. Buză răsfrântă. Nu prezintă decor. Castra Traiana, castrul roman, 1994, C 16B, c 11 -1,60 m, MMN, fdi 278.

Tip Dragendorff 46

Centru de producție: Gallia centrală, grupul Lezoux

Analogii selective: Lezoux: (Vertet 1986, p. 140, fig. 1); Matres-de-Veyre (Romeuf 1986, p. 147)

3. Vas. Fragment. Ceramică fină de culoare cărămizie acoperită cu vopsea roşie. Ardere primară completă. Ove alungite şi bastonaşe cu capete lățite. Linie orizontală perlată sub ove. Scenă erotică într-un medalion delimitat prin cercuri concentrice. Astragal. În partea dreaptă un panou delimitat de o linie verticală perlată, care în partea superioară are aplicată o mică rozetă plină cu şapte petale. În panou un personaj feminin cu bustul descoperit ține mâna dreaptă trecută peste bazin spre stânga. Castra Traiana, castrul roman, 1994, C 16A, c 9, -1,40/1,90 m. MMN, fdi 276.

Tip Dragendorff 37

Centru de producție: Gallia Centrală, grupul Lezoux

Stilurile *Paternus II-III*

Analogii selective: Enoşeşti-Acidava (Popilian, Ciucă 1993, p. 35, pl. II:36);

Observații: scena erotică este prezentă în stilul Paternus II (Rogers II, 1999, p. 25, pl. 78:25); elementele de separare ale panourilor sunt similare stilului Paternus III (Rogers, II, 1999, p. 25, pl. 80)

Cronologie: perioada 150-195 p.Chr. (Brukner 1981, p. 175);

4. Vas. Terra sigillata. Fragment. Ardere primară completă. Ove alungite şi bastonaşe cu capete lățite. Linie perlată sub ove. Se păstrează doar

două ove. Castra Traiana, castrul roman, 1994, C 17, c 2. MMN, fdi 277.
Tip Dragendorff 37
Centru de producție: Gallia centrală, grupul Lezoux
Stilul *Paternvs II*
Analogii selective: Enoşeşti-Acidava (Popilian, Ciucă 1993, p. 34, pl. I:22); Novae (Dimitrova-Milceva 2000, p. 15, 61, pl. 17:263); Lezoux, York, South Shields, Rouen, Augst (Oswald, Pryce 1966, p. 77, 151, pl. 30:91).
Cronologie: perioada 150-195 p.Chr. (Brukner 1981, p. 175); perioada 160-190 p.Chr. (Dimitrova-Milceva 2000, p. 61)

5. Castron. Fragment. Ceramică fină de culoare cărămizie. Ardere primară completă. Decorat pe interiorul bazei cu două şiruri concentrice realizate cu rotița şi două inele incizate. În cel mai mic se află ştampila *(CINN)AMI*. Castra Traiana, castrul roman, 1994, C 18/19, c 3 nivelul superior. MMN, fdi 280.
Centru de producție: Gallia centrală, grupul Lezoux
Cronologie: perioada 140-195 p.Chr. (Popilian 1976, 27)
Stilul *Cinnamvs*
Analogii selective: Oltenia (Popilian 1976, p. 27-30, pl. 14:8, 9); Buciumi (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, p. 40, pl. 3:8); Lezoux (Oswald, Pryce 1966, p. 151, pl. 30:91); Carnuntum (Oswald, Pryce 1966, p. 373).
Cronologie: perioada 150-195 p.Chr. (Brukner 1981, p. 175)

6. Vas. Fragment. Ardere primară completă. Dimensiuni: DG = 140 mm. Corp tronconic. Buză scurtă rotunjită la exterior. Nu prezintă ove. Nu s-a păstrat alt decor. Romula, fortificația centrală, 1992, S 1 F, c 7 -1,50 m. MMN, fdi 198.
Tip Draggendorf 18/31
Centru de producție: Gallia centrală, grupul Lezoux
Analogii selective: Matres-de-Veyre (Romeuf 1986, p. 146)
Cronologie: sec. II p.Chr. (Romeuf 1986, p. 146)

7. Castron. Fragment. Ardere primară completă. Dimensiuni: DG = 276 mm. Corp tronconic arcuit. Buză rotunjită la exterior. Din şirul de ove s-au păstrat doar două. Nu prezintă bastonaşe. Romula, fortificația centrală, 1992, S 2 F, c 5. MMN, fdi 270.
Tip Draggendorf 37
Centru de producție: Rheinzabern
Analogii selective: Rheinzabern (Ricken 1948, Taf. 264:58); Romula (Popilian 1976, p. 32, pl. VIII, nr. 124);
Cronologie: al doilea sfert al secolului al II-lea – 260 p.Chr. (Ricken 1948, p.VIII; Karnitsch 1955, p. 23)

8. Castron. Fragment. Ardere primară completă. Din şirul de ove s-au păstrat doar două. Nu prezintă bastonaşe. Romula, fortificația centrală, 1992, S 1 F, c 8, -1,05/1,80 m. MMN, fdi 266.
Tip Draggendorf 37
Centru de producție: Rheinzabern
Analogii selective: Rheinzabern (Ricken 1948, Taf. 264:55); Novae (Dimitrova-Milceva 2000, p. 63-64, pl. 18:293); Romula (Popilian 1976, pl. VIII:121).
Cronologie: al doilea sfert al secolului al II-lea – 260 p.Chr. (Ricken 1948, p. VIII; Karnitsch 1955, p. 23); epoca severilor (Dimitrova-Milceva 2000, p. 63-64, nr. 293)

9. Vas. Fragment. Ceramică fină compactă de culoare cărămizie. Decor cu motive vegetale. Romula, fortificația centrală, 1992, S 2 F, c 17, -1,60 m. MMN, fdi 253.
Centru de producție: Gallia central-estică
Analogii selective: Breçon (Stanfield, Simpson 1958, p. 136, pl. 64:22).

10. Bol. Fragment. Ardere primară completă. Décor cu arcade din segmente lineare. Între ele s-a păstrat parțial un personaj masculin cu sulița în mâna dreaptă, în poziție de repaus. Romula, fortificația centrală, 1969. MMN, fdi 480.
Centru de producție: Rheinzabern
Stilul *Comitialis II*
Analogii selective: Rheinzabern (Ricken 1948, Taf. 81:3; 82:10); Ricken, Thomas 2005, p. 91, pl. 81:4.
Cronologie: al doilea sfert al secolului al II-lea – 260 p.Chr. (Ricken 1948, p. VIII; Karnitsch 1955, p. 23); A. Pius - Septimius Severus (Brukner 1981, p. 175)

11. Bol. Fragment. Ardere primară completă. Ove simple între două linii orizonatale. Decor cu colonete vegetale şi arcade din segmente lineare. Între colonete se află un motiv vegetal cu patru frunze. În interiorul arcadelor se observă o rozetă cu 13 proeminențe, respectiv un arbore. Romula, fortificația centrală, 1969. MMN, fdi 482.

Centru de producție: Rheinzabern

Stilul *Ianuarius II*

Analogii selective: Lauriacum (Karnitsch 1955, p. 72, Taf. 12:1, 12:5); Rheinzabern (Ricken 1948, Taf. 241:15, 16; 206:19; 204:6F); Sucidava (Popilian 1976, p. 166, pl. VIII:123).

Cronologie: secolul al II-lea p.Chr. (Karnitsch 1955, p. 72)

12. Bol. Fragment. Ardere primară completă. Ove şi bastonaşe între două linii simple orizontale. Decor liber cu animale în alergare. Dintre cele patru animale reprezentate pot fi cu siguranță identificate o căprioară şi un cerb. În fața lor este reprezentat un arbore. Romula, fortificația centrală, 1969. MMN, fdi 481.

Centru de producție: Rheinzabern

Analogii selective: Rheinzabern, (Ricken 1948, Taf. 244:30, 34); Enoşeşti-Acidava (Popilian, Ciucă 1993, p. 46, pl. II:17)

Cronologie: al doilea sfert al secolului al II-lea p.Chr. - 260 p.Chr. (Ricken 1948, p. VIII; Karnitsch 1955, p. 23).

ABREVIERI

C = caseta
c = caroul
DG = diametrul gurii
S = secțiune
fdi = fond documentar, nr. inv.
MMN = Muzeul Militar Național

BIBLIOGRAFIE

Bet, Vertet 1986 - P. Bet, H. Vertet, *Centre de production de Lezoux*, în C. Bemont, J. P. Jacob (coord.), *La terre sigillée gallo-romaine*, Paris, 1986, p. 138-144.

Brukner 1981 - O. Brukner, *Rimska keremika u Jugoslovenskom delu provincje Dolnje Pannonije,* Beograd, 1981.

Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972 - E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj, 1972.

Dimitrova-Milčeva 2000 - A. Dimitrova-Milčeva, *Terra sigillata und Dünnawandige keramic aus Moesia Inferior (Nordbulgarien),* Sofia, 2000

Fidanovski 1990 - S. Fidanovski, *Rimska keramika Ulpiane,* Beograd, 1990.

Hermet 1934 - F. Hermet, *La Graufsenque,* Paris, 1934.

Karnitsch 1955 - I. Karnitsch, *Die verzierte Sigillata von Lauriacum,* Forschungen in Lauriacum, 3, Linz, 1955.

Lafon 1986 - X. Lafon, *La fin des ateliers, Centre de production de Lezoux*, în C. Bemont, J. P. Jacob (coord.), *La terre sigillée gallo-romaine*, Paris, 1986, p. 183-193.

Oswald, Pryce 1966 - *An Introduction to the study of Terra Sigillata*, London, 1969.

Popilian 1976 - G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

Popilian, Ciucă 1993 - *Ceramica de tip terra sigillata de import descoperită la Enoşeşti-Acidava (jud. Olt),* Arhivele Olteniei, SN, 8, 1993, p. 29-42.

Ricken 1948 - H. Ricken, *Die Bilderschüsseln der Römischen Töpfer von Rheinzabern*, Speyer, 1948.

Ricken, Thomas 2005 - H. Ricken, M. Thomas, *Die Dekoratiosserien der Rheinzaberner Reliefsigillata*, Bonn, 2005.

Rogers 1999 - G. B. Rogers, *Poteries sigillées de la Gaule Centrale, II, Les potiers*, Lezoux, 1999.

Romeuf 1986 - A.-M., Romeuf, *Les Martres-de-Veyre*, în C. Bemont, J. P. Jacob (coord.), *La terre sigillée gallo-romaine*, Paris, 1986, p. 145-152.

Stanfield, Simpson 1958 - J. A. Stanfield, G. Simpson, *Central Gaulish Potters*, London, 1958.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Pottery of *terra sigillata* type discovered in Roman forts of Dacia (Inferior) Malvensis
Fig. 2. Map of the archaeological sites with presented discoveries

Mircea Negru
Universitatea "Spiru Haret", Facultatea de Istorie
mircea_negru_arch@yahoo.com

Romeo Avram
0723312129
0749269440

Alexandru Bădescu
Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, 030026, București, România
alex_badescu@yahoo.com

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 239 - 249

UNA DECORAZIONE DI UN CARRO DELLA PROVINCIA MOESIA INFERIOR (DOBRUGIA, ROMANIA)

Christina Ştirbulescu

DECORUL UNUL CAR DIN PROVINCIA MOESIA INFERIOR (DOBROGEA, ROMANIA)

Rezumat

Din Dobrogea provine o aplică de bronz care îl reprezintă pe Eros. Probabil, aplica a fost amplasată pe latura posterioară a şasiului.

Din punct de vedere cronologic şi stilistic aplica poate fi datata în a doua jumătate a secolului al III-lea.

Cuvinte cheie: Moesia Inferior, Dobrogea, car, Eros, religie, funerar

Parole-chiare: Moesia Inferior, Dorugia, carro, Erote, religione, funerario.

Il reperto che costituisce l’oggetto della nostra presentazione è rappresentato da un’applique di bronzo che proviene dalla Dobrugia, una regione che nell’età imperiale - come è noto - faceva parte della Moesia Inferior; benché non si conosca la località specifica in cui tale oggetto è stato rinvenuto, tuttavia è lecito asserire che esso provenga da quest’area geografica[*].

Fino al 1971 l’applique (fig. 1; 2) ha fatto parte delle Collezioni del Museo Nazionale di Antichità, più tardi Istituto d’Archeologia “Vasile Pârvan” (numero d’inventario V 5770) di Bucarest; poi è stata trasferita nel Museo Nazionale di Storia della Romania di Bucarest (numero d’inventario 16738) ed attualmente si trova nel magazzino del museo. L’applique è formata da un busto e un dispositivo di collegamento che costituiva il punto di giunzione con la struttura del carro funerario. Il piccolo busto rappresenta Eros con volto giovanile. Gli occhi hanno l’iride marcato, il naso è relativamente piccolo, la bocca ha le labbra chiuse. La pettinatura è curata: i capelli scendono fino alla base del collo e coprono le orecchie, sono lisci, e nel quarto inferiore i ricci sono di forma tortile (in numero di sette); lateralmente i capelli formano due ricci attorcigliati per tre volte e sono rappresentati in maniera così accurata da risultare ben visibili anche ai lati della testa all’altezza delle orecchie. Nella zona frontale i capelli sono raccolti in un *cirrus* costituito da due ricci legati con un nastro (*taenia*) le cui estremità scendono fin nel mezzo della testa (nella zona parietale); sulle due estremità del nastro si trova un foro di forma circolare (diametro 2,5 mm). Il collo è robusto, di forma tubolare e di piccole dimensioni.

Il busto, la cui estremità inferiore è arrotondata, comprende la parte superiore delle braccia e del petto (zona pettorale). Nella parte posteriore dell’oggetto è stato aggiunto un dispositivo di collegamento a forma di parallelepipedo con i bordi delineati verso l’esterno. Nel punto di congiungimento, sul lato destro, il bordo è decorato con piccole linee incise parallelamente (in numero di 13). Sul lato destro (fig. 3) sono stati prodotti due fori rispettivamente di 0,7 cm e 0,9 cm di diametro; sul lato sinistro (fig. 4) c’è un solo foro di diametro 0,7 cm. Il lato grande inferiore presenta un foro di forma rettangolare di

[*] Ringrazio cortesemente la signora Lucia Marinescu e il signor Ivo M. Cholakov per i loro consigli. Ringrazio il prof. Ennio Sanzi dall’Università di Messina per il Suo contributo amichevole alla finalizzazione della traduzione. Questa relazione è stata presentata al Covegno internazionale di archeologia “Culti orientali e tradizionali nel periodo del Principato nell’area danubiano-balcanica”, Accademia di Romania, Roma, 21-23 Aprile 2005.

dimensioni 1,9x1,7 cm.; il lato grande superiore non è perforato.

Patina verde; tornitura vuota; peso=348 g; l'applique ha le seguenti dimensioni: altezza totale=10,7 cm; altezza del volto=4,7 cm; larghezza testa=4,2 cm; larghezza petto=8 cm; altezza collo=1,1 cm; altezza ciuffo della testa=0,9 cm. Le dimensione del dispositivo: larghezza=5 cm, lunghezza=4,5 cm, spessore =0,6 cm.

Di seguito analizzeremo alcune appliques, che, pur non disponendo di un dispositivo rettangolare ma di un anello di fissaggio (vedi i quattro pezzi di Mogilovo: Venedikov 1960, 37, n. 129), rappresentano sempre sulla loro superficie il busto di Eros infante.

Un'applique simile, utilizzata nella decorazione di un carro, è stata scoperta nel quartiere di Mogilata, nella città di Kjustendil (nell'antichità Pautalia, provincia di Thracia; oggi provincia di Kjustendil, Bulgaria); essa è costituita da un busto e da un dispositivo rettangolare collegato nella parte posteriore grazie a due fori da fissaggio. Il busto, che nella parte inferiore è delimitato da un calice di foglie, rappresenta un Eros infante, alato e nudo, colto nell'atto di tenere un uccello, probabilmente un piccione, tra le braccia raccolte sul petto. La testa è leggermente chinata verso sinistra ed il volto ha un'espressione sorridente; i capelli, di media lunghezza, scendono sulle spalle; sulla fronte ha un *cirrus*. L'estremità inferiore del busto è arrotondata. L'applique appartiene al carro 3 di Pautalia, ed è datata tra il II ed il III secolo (Russeva-Slokoska, Stajkova 1984, fig. 8; Rousseva-Slokoska 1994, 388, fig. 3; Thraker 2004, 334, n. 323b; Museo Storico Kjustendil, numero d'inventario II 16; altezza 12 cm); L. Rousseva-Slokoska, tenendo conto di come sono state adornate la ringhiera e il sedile del carro, ha catalogato quest'applique nella seconda classe di statuette (Rousseva-Slokoska 1994, 388).

Tra gli oggetti del carro IV di Mogilovo (provincia di Chirpan, Bulgaria) si conservano quattro appliques (che presentano nella parte posteriore degli anelli di fissaggio) modellate secondo la forma di una divinità femminile interpretata come Diana da B. Diakovitch (Diakovitch 1922, 182, fig. 3; Museo d'archeologia di Plovdiv; altezza 12,5 cm). Di queste quattro appliques soltanto due, e più precisamente quelle che fanno parte del patrimonio del Museo d'Archeologia di Plovdiv (numero d'inventario 1116 e 1117), sono state pubblicate da B. Diakovitch (Diakovitch 1922, 164). Iv. Venedikov, che nel 1960 ha pubblicato l'intero materiale del carro ora conservato nelle collezioni del museo d'archeologia di Plovdiv e del museo di storia di Stara Zagora (Venedikov 1960, 34-39), si rifà all'opinione formulata da B. Diakovitch negli anni 20 secondo la quale la divinità rappresentata nelle quattro appliques sarebbe Diana (Venedikov 1960, 37, n. 129). Noi crediamo, piuttosto, che il personaggio rappresentato su queste appliques per i tratti infantili, leggermente adolescenziali, per il ciuffo caratteristico che i capelli formano sulla fronte e per il fatto che è nudo sia piuttosto un Eros. Eros, privo di ali, ha una faretra; il busto è collocato sopra un disco semicircolare. Questo genere d'applique è utilizzato nella decorazione dei parapetti laterali del corpo del carro (*Wagenkasten*) (Venedikov 1960, 37).

Dell'inventario del carro X da Yambol (provincia di Burgas, Bulgaria) fa parte una piastrina in bronzo lavorata con una tecnica *au repoussé* sulla quale sono rappresentati a forma di busto due Erotes bacchici alati e vestiti con la nebride; se Iv. Venedikov sostiene che la piastrina decorava lo schienale della sedia del carro (Venedikov 1960, 55-56, n. 262, tav. 48, fig. 164), secondo Ch. Boube-Piccot essa abbelliva le pareti del carro (Boube-Piccot 1980, 27).

Un'applique simile, scoperta a Szomor-Somodorpuszta, è stata utilizzata per la decorazione di un carro funerario a due assi (provincia di Komárom, Ungheria; nella letteratura specialistica si usa anche Pusztasomodor) (Bónis 1978, 103) ed è costituita da un busto e da un dispositivo rettangolare applicato posteriormente. La divinità nuda e senza ali, ha il busto delimitato inferiormente da un calice di foglie. In questo dispositivo fissato dietro, sul lato grande inferiore è stato perforato un foro rettangolare; l'applique è datata al II secolo (Romhong, 109, n. 87). Secondo l'interpretazione di J. Hampel,

il primo editore, si tratterebbe di un Genius (Hampel 1892, 47), per A. Radnóti, invece, il personaggio raffigurato sarebbe un bambino bacchico (Radnóti 1963, tabella 2, I/8); Ch. Boube-Piccot che in un primo momento lo aveva identificato con Bacco (Boube-Piccot 1980, Appendice III), nel catalogo pubblicato in occasione di una mostra presentata a Lione nel 2001 lo interpreta come Eros (Romhong, 109, n. 87; 12,5x9,8x8,9 cm; Museo Nazionale Ungherese, Budapest). Secondo noi l'identificazione con un bambino bacchico proposta da Radnóti è la più corretta. I. Manfrini-Aragno in uno studio dedicato a Bacco si è occupata dell'iconografia dei bambini bacchici, ed a questa tipologia iconografica ha dedicato un capitolo specifico intitolato "Bacchus enfant et enfants bacchiques" (Manfrini-Aragno 1987, 119-152; Manfrini-Aragno 1987, Enfants bacchiques, sous-groupe I, enfants aptères, bustes, type I, 140, n. 1, fig. 290 - un busto scoperto a Strasburgo si rivela essere la rappresentazione più vicina all'applique ungherese).

A Kozármisleny (Kiss 1989, 9; nel Sud-Ovest dell'Ungheria, nelle vicinanze della città Pécs – anticamente Sopianae, Pannonia Superior) è stata studiata una tomba con un carro a due assi (carro n. 8) del quale si sono conservati molti oggetti che facevano parte della struttura; tra questi si contano anche otto busti in bronzo, i cui dispositivi di fissaggio non assomigliano al pezzo in corso di analisi ma presentano fori di fissaggio disposti lateralmente. A. Kiss, che ha analizzato il complesso funerario, è dell'opinione che la divinità rappresentata sarrebbe Bacco (Kiss 1989, 21, n. 36, tav. 13, fig. 25; n. 38, tav. 13, fig. 25; 22, n. 32, tav. 14, fig. 25; n. 34, tav. 14, fig. 25; n. 3/1, tav. 15, fig. 26; n. 3/2, tav. 15, fig. 26; 23, n. 3/3, tav. 16, fig. 26; n. 3/4, tav. 16, fig. 26). Uno di questi busti è stato presentato nell'ambito di una mostra internazionale a Lione nel anno 2001 e nel catalogo relativo è identificato con Eros. Tanto il busto presentato a Lione quanto gli altri sette rappresentano Eros nudo, con la pettinatura caratteristica terminante in un ciuffo; tutti hanno la stessa altezza: 8,4 cm. e sono datati tra il II e il III secolo (Kiss 1989, 23, fig. 25-26, tavv. 13-16; Romhong 109, n. 94; Janus Pannonius Museo, Pécs, numero d'inventario 71.4.36; altezza totale 8,4 cm). Le appliques sono state utilizzate nella decorazione del pavimento di legno del corpo del carro (*Wagenkasten*): "Das Bodenbrett, die vordere rechte Haltestange; Das Bodenbrett, die vordere linke Haltestange; Das Bodenbrett, die mittlere rechte Haltestange; Das Bodenbrett, die mittlere linke Haltestange" (Kiss 1989, 21).

Questi sarebbero gli esempi di appliques effigiate come Eros ed utilizzate nella decorazione di un carro che maggiormente si avvicinano al reperto che stiamo analizzando.

Sull'attuale territorio della Bulgaria sono state ritrovate delle serie di appliques che presentano posteriormente dispositivi di sostegno di forma rettangolare; menzioneremo soltanto alcune di loro.

Un'applique formata da un busto ed un dispositivo rettangolare collocato posteriormente è stata scoperta a Teletz, provincia di Razgad, in una tomba a tumulo nel cui corredo funerario c'era un carro con due ruote (carro III). Anche se Iv. Venedikov pensa che essa rappresenti un Silenus, siamo portati a credere che la proposta di Ch. Boube-Piccot di identificare questa figura con un giovane che porta al collo una collana con un medaglione (*bulla*) sia la più corretta (Venedikov 1960, 33, n. 97, tav. 24, fig. 76; Boube-Piccot 1980, Appendice III); la sua opinione è ripresa da I. Manfrini (Manfrini 1984, 545, n. 2). Nella struttura del carro l'applique è stata utilizzata per l'assemblaggio degli angoli del *kyphon*, cioè la parte superiore dei lati della carrozzeria (Venedikov 1960, 244).

Due appliques scoperte a Pastuša (il tumulo "Dukhova Mogila", il carro XXVIII, provincia di Plovdiv, Bulgaria) sono simili perchè hanno attaccato posteriormente un dispositivo rettangolare; entrambi i busti rappresentano un Silenus (von Mercklin 1933, 94-95, nn. 7-8, fig. 9-10; Venedikov 1960, tav. 55b, fig. 195; Barr-Sharrar 1984, tav. XI, 1 si 3 il primo Silenus; tav. XI, 2-il secondo Silenus; Museo statale dell'Hermitage, Santo Pietroburgo; il primo Silenus ha il numero d'inventario B870). Le due appliques sono datate tra la seconda metà del II secolo e l'inizio del III secolo (Barr-Sharrar 1984, 26). Per la grandezza, la forma ed il fatto che

entrambe sono identiche, è lecito ipotizzare che questi busti siano stati ispirati dalle appliques utilizzate nella decorazione di un *fulcrum* (Barr-Sharrar 1984, 26; Faust 1989, 149; Cholakov 2004, 106, fig. 4, che le nomina "secondary decoration"). È molto probabile che la decorazione del carro con dei busti - una pratica consolidata in Thracia da molto tempo - abbia come idea di partenza quella della decorazione riservata al *fulcrum* la quale prevedeva l'utilizzazione di busti (Barr-Sharrar 1984, 27).

Un altro esempio d'applique simile, anche se rappresenta il volto di Apollo (Thraker 2004, 334, n. 323f; altezza 15 cm; Museo Storico di Kjustendil, numero d'inventario 1080/50; datata in II-III secolo), è stata scoperta nel quartiere Mogilata della città Kjustendil, da dove proviene anche l'immagine di Eros menzionata prima (Rousseva-Slokoska 1994, 388, fig. 3).

Anche se dal punto di vista iconografico non siamo state in grado di identificare se le statuette rappresentino Eros con dei tratti identici a quelli dell'applique di Dobrugia, tuttavia bisogna sottolineare come la pettinatura di Eros fanciullo ritorni frequentemente nell'arte provinciale di epoca imperiale, specialmente tra il I secolo e la seconda metà del III secolo.

Di seguito ricorderemo alcuni esempi di rappresentazioni di personaggi la cui capigliatura è acconciata in modo del tutto simile a quella del personaggio dell'applique di Dobrugia.

La statuetta scoperta nel villaggio Valea Lupului, comune di Baru, provincia di Hunedoara (MCDR, numero d'inventario 1129) rappresenta un Eros con pettinatura curata. I capelli folti, ben pettinati e raccolti in un ciuffo sulla fronte, coprono la metà della testa, per poi scendere, formando quattro boccoli fino alle spalle; L. Ţeposu-Marinescu e C. Pop datano il reperto al II secolo d C (Ţeposu-Marinescu, Pop 2000, 60, n. 56, tav. 30). La statuetta è ripresa da A. Pescaru che la interpreta come una rappresentazione di un Genius e suggerisce di datarla tra il II ed il III secolo (Antique Bronzes In Romania 2003, 106, n. 61 - A. Pescaru).

Un altra statuetta di Eros rinvenuta a Histria (comune d'Istria, provincia di Costanza; MNSR, numero d'inventario 16933) ha una pettinatura simile a quella del pezzo analizzato, ed è datata nella prima metà del III secolo (Antique Bronzes In Romania 2003, 107, n. 65 - C. Ştirbulescu).

Anche la pettinatura di un altro Eros è oltremodo simile a quella della nostra applique: i capelli sono raccolti in un *cirrus* e scendono in ricci fino alla nuca; la statuetta, datata all'epoca romana riproduce un archetipo ellenistico (Guss-Form 1986, 112, n. 156, fig. 221, origine sconosciuta, KHM, inv. VI 207; altezza 19,5 cm). Un Eros di Bonn (Bonna, Germania Inferior) presenta un'identica pettinatura: i capelli sono rappresentati a ciocche, con riga, ciuffo sulla fronte e ricci a spirale (*Lockenkranz*) (Menzel 1986, 22, n. 47, tav. 21; altezza 7,8 cm). Ancora a Bonn è stata rinvenuta un'altra statuetta di Eros la cui capigliatura è acconciata in maniera oltremodo simile a quella dell'Eros di Dobrugia: ai lati i capelli sono divisi in ciocche, sulla fronte sono raccolti in un ciuffo (Menzel 1986, 18, n. 37, tavv. 18-19).

In entrambe le statuette di Eros che facevano parte del tesoro del tempio di Weissenburg i. Bay (distretto di Weissenburg-Gunzenhausen, Baviera, Germania). Eros è rappresentato in maniera canonica presentandosi "grassoccio e rotondetto"; altrettanto caratteristica e la pettinatura: i ricci semilunghi sono lasciati liberi, i capelli sopra la fronte sono raccolti in un ciuffo, le parti lisce dei capelli sono divise in larghe ciocche a loro volta separate, esse terminano a spirale e risultano divise grazie ad incisioni profonde. I tratti del viso sono infantili, il naso è corto, le guance e il mento sono arrotondati. In forza di queste particolarità il reperto può essere datato all'inizio dell'età antonina; la bottega doveva essere a Roma o negli immediati dintorni (Kellner, Zahlhaas 1993, 63, nn. 16-17).

Un Eros rinvenuto a Carnuntum (Pannonia Superior, oggi Petronell, Austria), ha una pettinatura identica a quella che stiamo analizzando: i capelli hanno una riga nel mezzo, e le ciocche arrivano fino alla nuca; nella zona occipitale i capelli sono lisci e sulla fronte sono raccolte in un ciuffo (Fleischer 1967, 80-81, n. 92, tav. 52).

La statuetta di un Eros scoperta nella colonia Augusta Raurica (Raetia, oggi Augst e Kaiseraugst, in Svizzera) insieme ad altri oggetti di bronzo datati tra il I e il III secolo, presenta un viso paffuto e circondato da ricci legati sulla fronte a formare un ciuffo, la bocca è socchiusa e gli occhi sono grandi. La statuetta è stata utilizzata probabilmente come elemento ornamentale di un mobile o di un carro (Kaufmann-Heinimann 1994, 23-4, n. 19, tav. 23). Un'altra statuetta di Eros scoperta sempre ad Augusta Raurica ha sopra la fronte stretta un ciuffo diviso in due parti terminati in una treccia (Kaufmann-Heinimann 1977, 43-44, n. 38, tavv. 34-36). Altri reperti simili dal punto di vista iconografico sono le statuette di Eros scoperte in Francia a Neuvy-en-Sullias (Reinach 1894, n. 237), Saint Marcellin (Rolland 1965, n. 375), Avignone (Rolland 1965, n. 374) e St. Germain-en-Laye (Manfrini-Aragno 1987, 59, fig. 41). Ed ancora una statuetta di Eros simile alle precedenti proviene da Kaiseraugst ed è datata dopo la seconda metà del III secolo; la testa è circondata da ricci, i capelli sullla fronte sono raccolti in un ciuffo, sulla nuca si possono osservare ciocche ondeggianti (Kaufmann-Heinimann 1994, 25, n. 21, tav. 24).

Dunque, secondo le analogie già segnalate, la figura di Eros bambino con pettinatura caratteristica risulta essere un tipo abbastanza comune nel repertorio dei bronzi romani.

Dal punto di vista della "funzionalità" abbiamo già detto che il nostro reperto proveniva da un carro funerario. Sarà interessante notare, allora, che le più importanti scoperte di corredi funerari che contano un carro sono quelle delle provincie europee orientali dell'Impero, ovverosia Thracia, Pannonia, Moesia Inferior e Dalmatia (Boube-Piccot 1980, 29; Manfrini 1984, 543). In Pannonia sono stati identificati 27 siti dove sono state studiate tombe con corredo funerario nel quale figurava un carro. La gran parte delle tombe è stata scoperta sul territorio degli Eravisci della Pannonia Inferior (per esempio Szomor-Somodorpuszta); la maggioranza delle "tombe con carri" è stata datata alla seconda metà del II secolo; molto meno numerose risultano le tombe che hanno un carro nel corredo funerario da essi conservato che possono essere datate nell'età severiana; l'alta società delle province non ha più sentito l'esigenza di utilizzare tombe così fastose nella prima metà del III secolo ma anche così "provinciali". Infatti, la sparizione di un tale costume funerario coincide con l'abbandono da parte dell'aristocrazia delle province delle tradizioni locali e con l'adattamento sempre più globale ai costumi romani (Mráv 2004, 5).

Le scoperte di tombe con corredo funerario con carri di epoca romana in Dobrugia sono rare. Infatti, fino a questo momento, solo nel villaggio di 2 Mai (comune di Limanu, provincia di Costanza), nei pressi di Mangalia, è stato scoperto in una tomba a tumulo un carro con due ruote (EAIVR I, 252; Sîrbu, Oța 2004, 407-420); però, a differenza delle altre scoperte in Pannonia e in Thracia (Alföldi 1939, 351), il carro di 2 Mai con buona probabilità non è stato decorato con figure mitologiche (Sîrbu, Oța 2004, 407). In Moesia Inferior sono state scoperti solo due complessi funerari con corredo con carri che contengono anche delle appliques con un dispositivo rettangolare; queste due località sono Silistra (Getov 1985, non vidi; Cholakov 2004, 113, che ritiene si tratti di un reperto d'importazione) (provincia di Silistra, Bulgaria; *in antiquo* Durostorum; carro a due assi, datato grazie ad una moneta emessa da Probus) (Atanasov 2001, 130) e Teletz (Venedikov 1960, 33, n. 97, tav. 24, fig. 76) in provincia di Razgrad (menzionata prima). Tra gli oggetti del corredo funerario rinvenuto a Silistra si contano due busti di Bacco (Cholakov 2004, 113, fig. 27; Museo Storico, Silistra, inv. N II-487; altezza 12,4 cm); il carro di Silistra (Cholakov 2004, 112) è catalogato da I. M. Cholakov nel terzo gruppo cronologico ed è datato alla fine del III secolo (Cholakov 2004, 105).

Per quanto riguarda la problematica del collocamento di queste appliques che hanno caratteristiche non solo funzionali ma anche decorative esistono varie interpretazioni. A nostro giudizio quelle di Ch. Boube-Piccot e Chr.W. Röring (Boube-Piccot 1980, 26; appendice III; Röring 1983, kapitel 2.2 Statuettenbüsten mit viereckiger Tülle, 8-11) risultano essere maggiormente convincenti. I lati del corpo del carro sono formati da pannelli di

legno, compatti o traforati, fissati con l'aiuto di guarnizioni; nella parte superiore, nel punto di congiungimento del margine superiore con il pannello verticale delle sponde, s'incastra un dispositivo in bronzo con sezione rettangolare, provvisto di due fori, uno sul lato superiore, l'altro alla base. Nel primo s'incastra l'estremità posteriore del margine orizzontale, e nell'altro quella del pannello verticale, in modo da determinare una solida connessione fra le due parti. La parte anteriore del dispositivo è decorata con un busto che può rappresentare uno dei seguenti personaggi: Bacco, Eros bacchico, Ercole, Sileno, Satiro, Fauno, Minerva, Apollo, Attis, una menade, un guerriero. Si tratta di semplici modanature che, a volte, servono come piedestallo per una statuetta a tutto tondo: Bacco sul trono, Eros, un personaggio seduto, un bambino accovacciato, una dea poliade, busti maschili o feminili, un anguipede (*anguipes* - personaggio con i piedi attorcigliati), una protome d'animale. In generale, sono prevalentemente rappresentati uccelli rapaci, cavalli, animali selvatici come la pantera e il leone. A volte il dispositivo è semplicemente montato su un disco o su un elemento sferico; più raramente è modellato a formare la prua di una nave. Cosí queste appliques in bronzo adornate con statuette servivano come elementi efficaci di fissaggio per l'"architettura" del carro e del coprigiunto (*couvre-joint*).

Otto di questi dispositivi sono stati scoperti in Mauretania Tingitana: sei a Volubilis (Boube-Piccot 1980, cat. 12-17), uno nel castro di Souk-el-Arba (Boube-Piccot 1980, 281, n. 494, tav. 101) e uno a Thamusida (Boube-Piccot 1980, 293, n. 499, tav. 105). Moltissimi dei dispositivi a forma rettangolare attaccati ad alcuni busti sono stati scoperti a Volubilis. Tenendo conto che molte sono le scoperte di questo tipo, non si può fare altro che fornirne un elenco (Boube-Piccot 1980, 48, 52, n. 12, tav. 9, la base del dispositivo è dotata di un foro rettangolare; 52-53, n. 13, tav. 10; 53, n. 14, tav. 11; 53, 57, n. 15, tav. 12, fig. 12; 57, n. 16, tav. 12; 57, 59, n. 17, tav. 13, fig. 13). Merita però una menzione specifica il fatto che in un solo caso sono state rinvenuti *in situ* due dispositivi fissati nei parapetti laterali del corpo del carro (*Wagenkasten*), e collocati ad ogni estremità della parte posteriore del medesimo (Boube-Piccot 1980, 52-53, n. 13, tav. 10).

Nel suo lavoro dedicato ai bronzi antichi del Marocco, Ch. Boube-Piccot colloca questo tipo d'applique nella sezione intitolata "Caisse du char, panneaux latéraux, gaines encastrées à chacune des extremités de la partie posterieure" (Boube-Piccot 1980, 48).

Nei complessi chiusi dove sono stati scoperti dei carri, spesso sono stati rinvenuti busti di bronzo con dispositivi di forma rettangolare o quadrata applicati posteriormente e chiamati dalla letteratura specialistica "Statuettenbüsten mit viereckiger Tülle" oppure "Beschläge mit viereckiger Tülle" (Röring 1983, 8, tav. 4, 2). Questo gruppo d'oggetti è stato esaminato minuziosamente da E. von Mercklin ed A. Radnóti (von Mercklin 1933, 84-176; Radnóti 1963, 89, tav. 2, 5); in particolare A. Radnóti sostiene che queste appliques di bronzo sono lavorate, in generale, a coppia. Il gruppo dell'appliques è stato rinvenuto sia assieme ai carri a due assi che a quelli a due ruote (Röring 1983, 8, tav. 5, 2). Le appliques devono essere suddivise tra quelle che hanno un dispositivo chiuso e quelle in cui il dispositivo presenta un foro rettangolare collocato di solito sul grande lato inferiore (von Mercklin 1933, 103; Röring 1983, 8). Queste ultime devono essere fissate al punto di giunzione delle due assi collocate rettangolarmente una di fronte all'altra; così, allo stesso tempo, si realizza un motivo ornamentale capace di assicurare anche la stabilità della struttura (von Mercklin 1933, 103; Röring 1983, 8). Quest'ultima funzione però non si realizza nella variante con dispositivo chiuso, dal momento che assolvendo questa ad una funzione puramente decorativa, la sua poszione naturale deve essere individuata nell'estremità esterna di una trave della carrozzeria o del telaio. La proposta di ricostruzione dei carri in cui sono state scoperte anche appliques con dispositivi collocati posteriormente dà origine anche alle seguenti soluzioni (Röring 1983, 8). Per il carro proveniente da Szomor-Somodorpuszta K. Gaul ha ipotizzato che la collocazione delle appliques fossero le due estremità doppie del giogo; per il secondo carro rinvenuto a Sárszentmiklós lo studioso propende per le estremità delle due barre in ferro del timone (Gaul 1889, fig. 8; Röring 1983, 9, tav. 23,1). Chr.W. Röring

considera questo inammissibile perchè ci possiamo sempre aspettare che il timone sia formato da assi rotondi di legno per i quali questi ornamenti di bronzo non possono essere adatti (Röring 1983, 9). Secondo un altro tentativo di ricostruzione del carro da Szomor-Somodorpuszta (Radnóti 1963, 84, fig. 4, 2) e dei carri da Wardartal (Venedikov 1960, carro, tav. 97, basso) (la valle del fiume Vardar, in prossimitá della città di Tessalonica, Grecia; nell'antichità Macedonia) e da Mogilovo (Venedikov 1960, tav. 93) i dispositivi devono essere collocati negli angoli superiori del lato posteriore della carrozzeria (Röring 1983, 9). É. Bónis colloca le protomi con i supporti applicativi disposti orizzontalmente alle estremità di una tavola del pavimento della carrozzeria parallela agli assi, e attribuisce loro una funzione decorativa della parte compresa tra le ruote anteriori e quelle posteriori (Röring 1983, 9). Solamente nel carro di Poljanec (Slovacchia) (Radnóti 1963, 86, fig. 5, 1) i dispositivi sono collocati sul lato anteriore del corpo del carro. L'opinione di D. Nikolov è che questi dispositivi di bronzo di forma rettangolare fossero collocati ad ogni angolo dei lati superiori della carrozzeria (Nikolov 1961, 11; Röring 1983, 10). Questa ipotesi ricostruttiva è completamente nuova: dopo l'asse, il giogo e la carrozzeria, ora viene il turno del telaio quale collocazione dei dispositivi. Nella ricostruzione del carro esposto al Museo di Storia di Stara Zagora il montaggio allestito non è del tutto convincente ed i dispositivi sono collocati tra la ruota e il corpo del carro (Röring 1983, 10).

A seguito del confronto operato col materiale archeologico analogo scoperto nelle province di Moesia Inferior, Thracia e Pannonia, possiamo affermare con certezza che l'applique che ha costituito l'oggetto della nostra presentazione ha fatto parte della decorazione di un carro funerario rinvenuto in Dobrugia. Il posto più probabile per la collocazione dell'applique si può individuare nel lato posteriore del telaio. Dal punto di vista cronologico e stilistico l'applique può essere datata alla seconda metà del III secolo.

BIBLIOGRAFIA

Alföldi, A., 1939. Chars funéraires bacchiques dans les provinces occidentales de l'Empire Romain. *L'Antiquité Classique* VIII/2, 347-359.

Antique Bronzes In Romania, 2003. L. Petculescu, ed. (catalogo di mostra). Bucharest, 2003.

Atanasov, G., 2001. Das römische Wagengrab von Silistra (Bulgarien), *Den Tod überleben: Das frühgeschichtliche Wagengrab. Sein & Sinn / Burg & Mensch. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums Neue Folge,* Nr. 434, F. Daim, Th. Kühtreiber, ed. St. Pölten, 130-136.

Barr-Sharrar, B., 1984. Two Roman Decorative Busts in the Metropolitan Museum of Art, New York. *Actes du VIIe colloque international sur les bronzes antiques. Bronzes romains figurés et appliqués et leurs problèmes techniques, Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 21, 25-29, tavv. X-XV.

Bónis, É. B., 1978. Rekonstruktionsversuche aus dem Fundinventar des Römerzeitlichen Bestattungswagens von Szomor-Somodorpuszta. *FolArch* 29, 103-124.

Bónis, É. B., 1981. Das kaiserzeitliche "Wagengrab" 1 von Káloz. *FolArch* 32, 95-144.

Boube-Piccot, Ch., 1980. *Les bronzes antiques du Maroc*, vol. III, *Les chars et l'attelage,* Rabat.

Cholakov, I. M., 2004. Chariot Bronze from Thrace. *The Acta of the* 16th *International Congress of Antique Bronzes, The Antiques Bronzes. Typology, Chronology, Authenticity,* C. Mușețeanu, ed., Bucharest, 26-31 May 2003, Bucharest. 105-118.

Diakovitch, B., 1922. Char thrace de Mogilovo (in bulgaro). *GodišnikBiblPlovdiv*, 151-196.

Eaivr I. *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, C. Preda, ed. Bucarest, vol. I, 1994, s.v. *car*, p. 250-252 (Gh. Bichir).

Faust, S., 1989. Fulcra. Figürlicher und ornamentaler Schmuck an antiken Betten. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung,* dreissigstes Ergänzungsheft.

Fleischer, R., 1967. *Die römischen Bronzen aus Österreich.* Mainz.

Gaul, K., 1889. Ókori kocsi helyreállítása a Somodori Sírlelet alapján. *ArchÉrt* 9, 193-205.

Getov, L., 1985. *Anticina nahodka ot Durostorum* (album). Sofia.

Guss-Form, 1986. *Guss-Form. Bronzen aus der Antikensammlung*, K. Gschwantler, ed., collab. A. Bernhard-Walcher, W. Oberleitner, A. Pacher, B. Pitlik. Vienna.

Hampel, J., 1892. Az Eraviscus Nép és Emlékei. *BudRég* 4, 32-72.

Kaufmann-Heinimann, A., 1977. *Die römischen Bronzen der Schweiz*, vol. I, *Augst*. Mainz.

Kaufmann-Heinimann, A., 1994. *Die römischen Bronzen der Schweiz*, vol. V, *Neufunde und Nachträge*. Mainz.

Kellner, H.-J., Zahlhaas, G., 1993. *Der römische Tempelschatz von Weissenburg i. Bay*. Mainz.

Kiss, A., 1989. Das Römerzeitliche Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya). *Régészeti Füzetek*, Ser. II. No. 25, Budapest.

Manfrini, I., 1984. Les chars “bacchiques” de Thrace. Un assemblage fortuit ou un programme figuré?, *Hommages à Lucien Lerat*, H. WALTER, ed. Paris, vol. 2, 543-565.

Manfrini-Aragno, I., 1987. *Bacchus dans les bronzes hellénistiques et romains*, Cahiers d’archéologie romande 34. Lausanne.

Menzel, H., 1966. *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II. *Trier*. Mainz.

Menzel, H., 1986. *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, III. *Bonn*. Mainz.

von Mercklin, E., 1933. Wagenschmuck aus der römischen Kaiserzeit. *JDAI* 48, 84-176.

Mráv, Z., 2004. Loyalty and Wealth: the Native Aristocracy of Roman Pannonia. *Actes du XIVème Congrès UISPP*, 2-8 septembre 2001, Université de Liège, Belgique. BAR, Int. Series 1312, Londra, 1-11.

Radnóti, A., 1963. Eine römische Pantherstatuette aus Straubing. BayerVbl 28, 1/2, 67-96.

Reinach, S., 1894. *Bronzes figurés de la Gaule Romaine*. Paris.

Rolland, H., 1965. *Bronzes antiques de Haute Provence*, XVIIIe supplément à Gallia. Paris.

Röring, Chr. W., 1983. *Untersuchungen zu römischen Reisewagen*. Coblenza.

Romhong. Romains de Hongrie. Ier-Ve siècles après J.-C., Musée de la Civilisation gallo-romaine, Lyon, (catalogo di mostra). 2001.

Russeva-Slokoska, L., Stajkova, L., 1984. Bronzovi aplikaciy na trakijska kolesnica ot Pautalia. *MPK* 24, 32-36.

Rousseva-Slokoska, L., 1994. Appliques de bronze antiques de chars provenant de Pautalia. Sur le problème de la reconstitution. *Akten der 10. Internationalen Tagung über Antike Bronzen*, Freiburg, 1988, Stuttgart. 387-392.

Sîrbu, V., Oța, L., 2004. New Considerations Concerning the Roman *tumulus* Grave with a Chariot Found at Callatis (Mangalia) – Doi Mai. The Acta of the 16th International Congress of Antique Bronzes, The Antiques Bronzes. Typology, Chronology, Authenticity, C. Muşețeanu, ed. Bucharest, 26-31 May 2003, Bucharest. 407-420.

Thraker, 2004. *Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus*, (catalogo di mostra). Mainz.

Țeposu-Marinescu, L., POP, C., 2000. *Statuete de bronz din Dacia romană*, Monografii I, Muzeul Național de Istorie a României. Bucarest.

Venedikov, Iv., 1960. *Trakijskata Kolesnitza*. Sofia.

Abbreviazioni:

Musei

KHM - Kunst Historisches Museum, Vienna.

MCDR - Museo della Civiltà Dacica e Romana, Deva.

MNSR - Museo Nazionale di Storia della Romania, Bucarest.

Periodici

L’Antiquité Classique = L’Antiquité Classique, Bruxelles.

ArchÉrt = Archaeologiai Értesitö, Budapest.

BayerVbl = Bayerische Vorgeschichtsblätter, München.

BudRég = Budapesti Régiségei, Budapest.

FolArch = Folia Archaeologica, Budapest.

Gallia = Gallia. Archéologie de la France antique, Paris.
GodišnikBiblPlovdiv = Godišnik na Narodnata Biblioteka v Plovdiv (Annuaire de la Bibliothèque Nationale a Plovdiv), Plovdiv
JDAI = Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
MPK = Muzej i Pametnitsi na Kulturata, Sofia.

LISTA ILUSTRAȚIEI

Fig. 1. Aplică. Eros; vedere frontală; MNIR, nr. inv. 16738.
Fig. 2. Aplică. Eros; sc. 1/1; MNIR, nr. inv. 16738.
Fig. 3. Aplică. Eros; vedere laterală; MNIR, nr. inv. 16738.
Fig. 4. Aplică. Eros; vedere laterală, MNIR, nr. inv. 16738.

Immagini: George Nica (MNSR)
Disegno: Sorin Cleşiu (MNSR)

Christina Ştirbulescu
Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, sector 3, Bucureşti
030026, România
cristines_99@yahoo.com

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 251 - 274

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND BRĂȚĂRILE EXECUTATE DIN SÂRME DE BRONZ (SECOLELE X-XIII)

Silviu Oța

SOME OBSERVATIONS REGARDING THE BRACELETS MADE OF BRONZE WIRES (X^th^-XIIIth CENTURIES)

Abstract

The author ties to establish a typology of the bracelets made of bronze wires, as follows:

Type I: Bracelets made of two bronze wires. Each of the bronze wires was bent in two and twisted. At each end of the bracelet there is a curl (Cuptoare-*Sfogea,* Caransebeş-*Centru* Gornea-*Căunița de Sus,* Şopotu Vechi-*Mărvilă,* Berzovia-Pătruieni Gornea-Zomoniță, Caraş-Severin district, Izvoarele, Mehedinți district, Ferigele, Vâlcea district, Orlea, Olt district, Isaccea, Tulcea district).

Type I a: Bracelets similar with the precedent ones, but decorated in the filigree technique (Şopotu Vechi-*Mărvilă,* Caraş-Severin district).

Type II: Bracelets twisted, made of a single bronze wire, bent in three, with a curl at one end, the other one being broken (Vărşand-*Movila dintre vii***,** Arad district, Dinogeția, Tulcea district).

Type III: Bracelets made of twisted bronze wires, with tied ends (Vărşand-Movila dintre vii, Arad district, Blandiana-*B*, Alba district).

Type IV: Bracelets made of twisted bronze wires, one end with a curl, the other with a hook.

Type IV a: Bracelet twisted, made of a single bronze wire, bent in three, one end with a hook, the other one beeing broken (Vărşand-*Movila dintre vii,* Arad district).

Type IV b: bracelet made of bronze wires, twisted tight (Mirnopole, Ucraina, Alba Iulia, Alba district).

Type IV c: Bracelet made of twisted wire, one end with a curl made of two wires. Near the curl there is an ornament. At the other end there is a hook made of single wire (Blandiana, Alba Iulia, Alba district).

Type IV d: Bracelet made of twisted wire, one end with a curl, the other end bent in hook shape (Răducăneni, Alba Iulia).

Type V: Bracelets made of interlaced bronze wires, oneend with a hook, the other probably with a curl (Vărşand-*movila dintre vii,* Arad district).

Type VI: Bracelets made of twisted bronze wires or made of bronze bar which imitates twisted wire, with zoomorphic ornaments each end.

Type VI a: Bracelet made of twisted bronze wires. Both ends are decorated with animal heads (Vărşand-*Movila dintre vii,* Arad district, Timişoara-*Cioreni,* Timiş district, Alba Iulia, Alba district).

Type VI b: Bracelet made of bronze bar which imitates twisted wire, with tied zoomorphic ends (Kovács 3 b type; Mâsca, Arad district, Oradea, Bihor district, Vărşand, Arad-*Câmpul din afara cetății,* Arad district, Moldoveneşti, Cluj district)

Type VI c: bracelet made of mouled bronze bar, which imitates twisted wire, with separated zoomorphic ends (Vărşand-*Movila dintre vii,* Arad district, Foeni, Bihor district, Dinogeția, Tulcea district).

Type VI d: bracelet made of bronze bar which imitates twisted wire, with tied zoomorphic ends (Kovács 4 b type; Roiori, Bihor district). The inner surface is flat (withoutincisions). Only the exterior surface is decorated with perpendicular incisions.

Cuvinte cheie: morminte, brățări, sârme, necropole
Keywords: graves, bracelets, wires, necropoles

Pe teritoriul României, Republicii Moldova şi în Bucovina (Ucraina) au fost descoperite în decursul timpului mai multe tipuri de brățări din sârme de bronz torsionate, împletite, sau din bară de bronz care imită torsionarea. În cele ce urmează, vom încerca realizarea unui repertoriu al lor şi o tipologie în funcție de caracteristicile fiecăreia. Pentru acest repertoriu am selectat doar cele mai simple piese din punct de vedere al execuției. De asemenea, aş dori să încerc şi surprinderea contextului din care au fost recuperate şi eventual atribuirea lor unui anumit spațiu în care au circulat. Analiza mea pleacă în principal de la piesele descoperite pe teritoriul Banatului românesc. Deşi această metodă de lucru nu este cea mai corectă, pentru că granițele actuale nu corespund realităților politice ale secolelor X-XIII, precizez că am vrut mai degrabă să realizez un repertoriu şi o tipologie a acestor piese pentru teritoriul actual al României, Republicii Moldova, Bucovina şi partea sudică a Moldovei istorice, actual în Ucraina. Am plecat în analiza mea de la piesele din sudul Banatului deoarece aici s-au creat anumite confuzii în ceea ce priveşte tipologia acestor piese şi în analogiile care s-au oferit uneori pentru ele. De asemenea s-au creat anumite confuzii între piese aparent foarte asemănătoare, dar la care din punct de vedere cronologic şi a ariei de circulație a lor se pot sesiza anumite diferențe (la care mai putem adăuga diferențe în modul de execuție şi în ultimă instanță, în aspectul lor exterior). Tipologia aceasta, prezintă inconvenientul că în viitor, foarte probabil, vor mai apare şi alte tipuri de brățări torsionate (ca de exemplu, cele cu bucle la ambele capete iar în interiorul lor a fost lăsat capătul sârmei şi care a fost îndoit în formă de spirală), care momentan au fost descoperite doar în țările vecine (Ungaria, Banatul iugoslav). În Banatul iugoslav şi în comitatul Csongrád, în zona sa de sud care înglobează colțul de NV al Banatului, astfel de piese au fost descoperite la Szőreg-*Homokbánya*, Novi Kneževac şi Bočar.

Până în prezent, tipologii ale brățărilor din secolele X-XIII, sau pe perioade mai restrânse de timp din acest interval cronologic, sunt foarte puține. Aş remarca în acest sens, demersurile efectuate de către J. Giesler (Austria; vezi J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo Brdo Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken, în *Prähistorische Zeitschrift*, 56, 1, 1981, Bonn), L. Kovács (Ungaria; vezi L. Kovács, Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szalbocs, în *V.A.H.*, VI, 1994) şi colegii de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (A. Dragotă et alii). Primul dintre ei a realizat o tipologie sumară a acestor piese, fără a lua în calcul şi alte subvariante regionale. De altfel, scopul lucrării sale nici nu a fost acela de a realiza o tipologie amănunțită a acestor piese, iar teritoriul investigat este în bună parte altul. Cel de-al doilea, şi-a concentrat studiul asupra pieselor din bazinul Carpatic, studiind exclusiv piesele care au avut terminațiile cu motive zoomorfe. Această tipologie a lor, este şi cea mai amănunțită asupra acestui tip de podoabe. Nu în ultimul rând, trebuie remarcat şi efortul colegilor de la Alba Iulia, care au încercat o tipologie asupra principalelor tipuri de brățări din Bazinul Carpatic, datate în secolele X-XI (Dragotă et alii 2003, p. 89-112).

În necropolele din sudul Banatului (Cuptoare-*Sfogea*, Gornea-*Căunița de Sus*, Şopotu Vechi-*Mârvilă*), au apărut două tipuri de brățări din sârme de bronz torsionate. Ambele tipuri au în linii mari acelaşi aspect, ceea ce le diferențiază fiind doar o sârmă de argint sau de bronz filigranat introdusă şi ea prin torsionare printre sârmele de bază ale brățării. Primul tip, a fost executat din două sârme de bronz, fiecare dintre ele îndoită de două ori, în părți egale. Aceste sârme îndoite cum am precizat, se puneau în aşa fel încât buclele formate prin îndoirea lor să fie câte una la fiecare capăt. Apoi se strângeau (sau se apropiau) sârmele şi se torsionau, fiecare capăt în direcția opusă celuilalt. Rezulta astfel o brățară din sârme torsionate, cu câte un ochi sau o buclă la fiecare capăt, în care se aflau terminațiile celor două sârme. Această variantă este cea mai răspândită şi a fost descoperită la Cuptoare-*Sfogea*, Gornea-*Căunița de Sus* şi Şopotu Vechi-*Mârvilă*. Al doilea tip este similar cu primul, dar printre sârmele de bază se introduceau sârme foarte subțiri de metal torsionat. Brățări de acest tip au fost descoperite doar în necropola de la Şopotu Vechi-*Mârvilă*. Torsionarea se realiza mai mult sau mai puțin

strâns. În unele situaţii capetele brăţărilor au fost aplatizate cu ciocanul.

Repertoriul descoperirilor pe tipuri de piese şi pe regiuni

Tip I (Pl. I/1-14; Pl. II/15-29; Pl. V) – Brăţări din două sârme de bronz, fiecare îndoită în două, alăturate şi torsionate. La fiecare capăt este câte o buclă (Pentru descrierea amănunţită vezi supra)

Banat, aceste brăţări au fost descoperite în morminte sau în necropole, după cum urmează:

1. **Cuptoare-*Sfogea*** (Jud. Caraş-Severin). Piesele au fost publicate în bloc şi nu pot fi departajate pe morminte) (Pl. I/1-10).

a. M.8 - mormânt individual, de inhumaţie; sex feminin; braţele depuse pe piept. Inventar: trei brăţări din sârme de bronz, torsionate, o brăţară de sticlă, doi cercei de argint decoraţi în tehnica filigranului. Nu are ilustraţie (Uzum 1981, p. 190; Ţeicu 1993, p. 232).

b. M.30 - mormânt individual, de inhumaţie; sex feminin (?). Inventar: trei brăţări din sârme de bronz torsionate. Nu are ilustraţie (Uzum 1981, p. 190; Ţeicu 1993, p. 232).

c. M.41 - mormânt individual de inhumaţie, a avut în inventarul funerar un număr neprecizat de brăţări din sârme de bronz torsionate şi unul sau doi cercei cu mulură pe verigă (Uzum 1981, p. 188, 190; Uzum 1987, p. 296).

d. M.92 - mormânt individual de inhumaţie, orientat V-E; braţul drept pe abdomen, iar stângul cu palma pe bazin; suprapus de M.85 şi 86 (ambele fără inventar) fără să fi fost deranjat. Inventar: doi cercei de argint cu astragali şi patru brăţări din sârme de bronz torsionate. Nu are ilustraţie (Uzum 1987, p. 296; Ţeicu 1993, p. 232).

e. M.106 - mormânt individual de inhumaţie, orientat V-E; sex feminin (?); mâna dreaptă pe abdomen, iar stânga pe bazin. Inventar: inel cu decor zoomorf şi o brăţară din sârme de bronz torsionate. Fără ilustraţie (Uzum 1975; Ţeicu 1993, p. 233).

f. M.291-mormânt individual de inhumaţie; sex feminin; palmele depuse pe bazin. Inventar: nasture descoperit sub torace, verigă de păr cu un capăt îndoit în formă de S, inel de tâmplă cu astragali, două brăţări din sârme de bronz torsionate la mâna dreaptă şi una la cea stângă (Uzum 1987, p. 289, 296-298, 307).

g. M.303-mormânt individual de inhumaţie; adult; braţul drept pe abdomen, iar stângul pe torace. Inventar: o brăţară din sârme de bronz torsionate. Nu are ilustraţie (Uzum 1987, p. 289, 307; Ţeicu 1993, p. 234).

h. O brăţară a fost publicată fără a se preciza dacă provine dintr-un mormânt sau nu (S II/1985, caroul B3, -0,30 m, M.B.M.R. Inv. A 55730)

i. Două brăţări provenite din acelaşi loc, cu numerele de inventar A 55728, A 55729 (Uzum 1987, p. 307).

2. **Caransebeş-*Centru*** (Jud. Caraş-Severin)

a. M.6-mormânt individual de inhumaţie, orientat probabil vest-est (autorul cercetării menţionează est-vest, dar probabil este o greşeală ?!). Descrierea exactă a piesei nu este dată, dar este menţionat pentru analogie o piesă provenită din M.306 de la Cuptoare-*Sfogea*). Mormântul 306, din localitatea menţionată nu are însă în inventarul funerar vreo brăţară. Deoarece în articolul amintit (Uzum 1987, p. 281-315) nu se dă nici un număr de inventar menţionat de P. Bona (Bona 1993, p. 93), bănuim că este vorba de o greşeală de tipar. Este posibil ca în realitate să fie piesa din M.106, care a avut ca inventar o brăţară din sârme de bronz torsionate (Ţeicu 1993, p. 233; Ţeicu 1982, p. 273).

3. **Gornea-*Căuniţa de Sus*** (Jud. Caraş-Severin)

a. M.44 - mormânt individual de inhumaţie; orientat NV-SE; sex feminin; braţele flectate din coate, cu palmele pe clavicule. Inventar: inel cu decor zoomorf, verigă de tâmplă cu astragali, colier de mărgele, scoici kauri, pandantiv clopoţel şi o brăţară din sârme de bronz torsionate (Pl. I/11) (Uzum 1981, p. 185, 188, 189, 190, 192, 209, Fig. 15-b, 210-a, b).

b. M.48 - mormânt individual de inhumație; orientat NV-SE; sex feminin; adult; brațele așezate pe torace. Inventar: colier de mărgele şi scoici, două brățări din sârme de bronz torsionate (Pl. I/12-13) la mâna dreaptă şi verigă de păr cu un capăt în formă de S (Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, p. 297, Fig. 14, p. 317, Fig. 16/3, p. 318, Fig. 17/4).

c. M.59 - mormânt individual de inhumație; orientat SV-NE; sex feminin; adult II; mâna dreaptă cu palma pe bazin, iar stânga pe torace. Inventar: două brățări din sârme de bronz torsionate (Pl. I/14; Pl. II/15) la mâna dreaptă, doi cercei de tâmplă din argint cu montură biconică (Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, p. 298-299, Fig. 14, p. 318, Fig.17/1-3).

4. **Şopotu Vechi-*Mărvilă*** (Jud. Caraş-Severin)

a. M.10 - mormânt individual de inhumație, deranjat. Inventar: brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. II/16) (Țeicu 1993, p. 263, Fig.6/9).

b. M.12 - mormânt individual de inhumație; orientat NV-SE; sex feminin; brațele pe lângă corp. Inventar: la craniu doi cercei de tâmplă cu montura biconică, pe brațe trei brățări din sârme de bronz torsionate (Pl. II/17-19) şi una din bară triunghiulară în secțiune, având capetele lățite şi decorată prin incizii punctiforme şi linii (Țeicu 1993, p. 241, 263, Fig-6/3-8).

c. M.16 - mormânt individual de inhumație, deranjat, orientat V-E, brațele pe lângă corp; inventar: brățară din sârme de bronz (?-piesa este necurățată, Pl. II/20) cu fir de argint filigranat (Țeicu 1993, p. 263, Fig-6/11).

d. M.27 - mormânt individual de inhumație, deranjat; orientat V-E. Inventar: o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. II/21), găsită la mâna stângă, doi cercei de tâmplă din argint, cu montură globulară (! În plic, la M.B.M. - Reşița am găsit un cercel cu montură globulară şi unul cu astragali; Țeicu 1993, p. 241). În publicațiile referitoare la ultima piesă (cercel cu astragali) există mai multe inadvertențe. Prima ar fi aceea că în anul 1993, ea nu a fost menționată în inventarul mormântului 27. De asemenea, în anul 2003, în catalogul mormintelor de la Şopotu Vechi există aceeaşi omisiune. La pagina 37 a aceluiaşi articol este amintită totuşi piesa ca făcând parte din inventarul său. Nici ilustrația de la pagina 56 nu corespunde catalogului mormintelor (Țeicu 2003, p. 56). Având acces la manuscrisul original cu ilustrația aferentă, precum şi la piesele din depozitul tezaur al M.B.M. Reşița, pot spune că piesa a aparținut acestui mormânt. De asemenea, nu este vorba de doi cercei de tâmplă cu montură biconică, ci de unul singur, deformat. Pe planul de săpătură, la M.27 au fost descoperiți doi cercei, nu trei, cât ar reieşi dacă am lua în considerație doi cercei globulari şi unul cu astragali.

e. M.28 - mormânt individual de inhumație; orientat SV-NE; deranjat. Inventar: cercel de tâmplă cu două muluri pe verigă şi o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. II/22).

5. **Timişoara** - colecția Muzeului Banatului - în colecțiile muzeului sunt înregistrate mai multe piese de acest tip provenite probabil din sudul Banatului (Pl. II/23-24) (Țeicu 1981, p. 493, Fig. 3/1-2, p. 496, 499, Fig. 7, Fig. 8). În aşezări, astfel de piese, au mai fost descoperite la Berzovia-*Pătruieni* (Țeicu 2003, p. 34).

6. În aşezarea de la Gornea-*Zomoniță* a mai fost descoperit un fragment de la o astfel de brățară (Țeicu, Lazarovici 1996, p. 59).

Oltenia

1. Izvoarele (Com. Gruia, Jud. Mehedinți) - piesă provenită din achiziție (Toropu 1976, p. 176; Dumitriu 2001, p. 127).

2. **Ferigele** (Com. Costeşti, Jud. Vâlcea) - piesă (Pl. II/25) provenită prin achiziție (Dumitriu 2001, p. 123, Taf. 93/14; Vulpe 1967, p. 186 Taf. XXVI/31; Toropu 1976, p. 17).

3. **Orlea** (Com. Orlea, Jud. Olt), (Pl. II/26) (Dumitriu 2001, p. 132, Taf. 97/5).

4. **Drobeta Turnu Severin** (Jud. Mehedinți) - piesă din colecția Istrati-Capşa (Pl. II/27) (Dumitriu 2001, p. 123, Taf. 86/11).

Dobrogea

5. **Isaccea** (Jud. Tulcea), (Pl. II/28-29) (Dumitriu 2001, p. 65, 108, Taf. 72/6, 73/15).

Tip Ia - Brățări similare cu precedentele, dar sunt ornamentate în tehnica filigranului (Pl. V).

Banat

1. **Șopotu Vechi-*Mârvilă*** (jud. Caraș-Severin)

a. M.46 mormânt individual, de inhumație; din schelet s-au mai păstrat doar câteva resturi de oase; deranjat de o groapă modernă. Inventar: două brățări din sârme de bronz torsionate, cu ochiuri la capete. Printre sârmele torsionate, au fost introduse fire de argint filigranate (Pl. III/30-31).

Piese din sârme de bronz torsadate sau care să imite torsionarea au mai fost descoperite pe teritoriul țării noastre, însă în diverse alte variante. Aceste variante sunt:

Tip II - Brățări torsadate, dintr-o sârmă de bronz îndoită în trei, cu buclă la capăt, celălalt capăt fiind rupt (Pl. VI)

Crișana

1. **Vărșand-*Movila dintre vii*** (jud. Arad)

a. M.52 - (Pl. III/32) mormânt individual de inhumație, orientat NV-SE, cu mâna dreaptă pe bazin iar stânga pe lângă corp, a mai avut ca inventar încă o brățară de bronz de tip neprecizat, trei vârfuri de săgeți din fier, la stânga bazinului, mâner de pumnal din fier, la dreapta bazinului și un inel din bronz de tip neprecizat, descoperit la mâna stângă (Popescu 1956, p. 132, Fig. 88/1; M.N.I.R. Inv. Nr. 17211).

b. A doua brățară (Pl. III/33) provine dintr-o achiziție (M.N.I.R. Inv. Nr.17203, 17150; Oța 1998-2000, p. 502, Fig. 18).

Dobrogea

2. **Dinogeția** (jud. Tulcea) (Pl. III/34). Trebuie precizat că la piesele similare descoperite în sudul Dunării, la *Braničevo-Svetinia,* o piesă a avut un capăt lipsă, iar cealaltă, la capătul opus, se termina tot cu o buclă (Dumitriu 2001, p. 106, Taf. 64/6).

Tip III - Brățară din sârme de bronz torsionate cu terminațiile legate (Pl. VII).

Crișana

1. **Vărșand-*Movila dintre vii*** (jud. Arad)

a. M. 15 - (M.N.I.R. Inv. Nr.17197) (Pl. III/35) mormânt individual de inhumație, orientat NV-SE; brațele așezate pe lângă corp cu palmele aduse pe abdomen; a mai avut ca inventar o brățară de platbandă de bronz, iar capetele rotunjite și perforate, găsită la mâna dreaptă, altă brățară din tablă de bronz descoperită la aceeași mână, un inel din bronz ale cărui capetele au fost suprapuse, descoperit pe torace, buton din bronz cu tortiță, descoperit tot pe torace, două verigi de păr din bronz descoperite în regiunea craniului, buton cu tortiță din două emisfere și cercel din argint cu un capăt îndoit în formă de S (Popescu 1956, p. 129, Fig. 83/2, Popescu 1970, p. 54).

Transilvania

1. **Blandiana-*B*** (jud. Alba)

a. M. 1 (a aparținut unei femei). Acesta mai conținea pe lângă cele două brățări (Pl. III/36-37) un inel cu piatră, o brățară din bară decorată la capete, doi cercei din argint decorați în tehnica granulației și filigranului, un nasture și o bucată de tablă de fier (Horedt 1966, p. 276, 278, Abb. 18/1-7, p. 279, Abb. 19, Ciugudean, Dragotă 2002, p. 54, Fig. 132-133).

Tip IV - Brățări din sârme de bronz torsionate, terminate cu buclă, respectiv cârlig la capete. La aceste piese se constată mai multe subvariante, în funcție de modul de execuție (Pl. VIII).

IV.a. Brățară torsionată, dintr-o sârmă de bronz îndoită în trei, cu cârlig la capăt, celălalt capăt fiind rupt.

Crișana

1. **Vărșand-*Movila dintre vii*** (jud. Arad). A fost achiziționată (M.N.I.R. Inv. Nr. 17198) (Pl. III/38) (Oța 1998-2000, p. 502, Fig. 17).

IV.b. Brățară din sârme de bonz, torsionată strâns.

Basarabia sudică (actual Ucraina)

1. **Mirnopole.**

Un capăt este rupt, iar celălalt este sub formă de buclă mică, din o singură sârmă (Pl. III/39). Piesa provine dintr-un mormântal cărui inventar pare amestecat cu piese provenite din altul. Autorul lucrării presupune că din acest mormânt provin, pe lângă brățară, doar un fragment de țesătură aurită şi două discuri de corn (Spinei 1985, p. 112, 200, Fig.28/1).

Transilvania

1. **Alba Iulia**

A fost descoperită o altă piesă, asemănătoare (Pl. III/40) (Horedt 1958, p. 52, 56, Abb. 13/5), dar are ambele capete rupte (!?).

IV.c. Brățară din sârmă torsionată, terminată la unul din capete cu buclă din sârmă dublată; pe fața ei este un decor; celălalt capăt este în formă de cârlig din sârmă simplă.

Transilvania

1. **Blandiana.** Acest tip de piesă a fost recuperat în 1910 (Pl. III/41) (Horedt 1966, p. 276, Abb.15/4; Horedt 1958, p. 113, Abb.31/4).

2. **Alba Iulia.** Este o piesă asemănătoare cu precedenta ca mod de execuție şi decor. Sistemul de închidere, conform descrierii, este diferit, prin două cârlige. Nu este exclus să fie vorba de o degradare a piesei, sistemul menționat fiind puțin utilizat (Plantos 2003, p. 52).

IV.d. Brățări din sârme de bronz torsionate, terminate la unul din capete cu o buclă, iar la celălalt cu un cârlig format prin îndoirea corpului torsionat al brățării.

Moldova

1. **Răducăneni** - o piesă provine din aşezare (Pl. III/42) (Spinei 1985, p. 212, Fig. 40/8).

Transilvania

1. **Alba Iulia**

a. M.14 - două piese. (Pl. III/43) (Ciugudean 1996, p. 21, 26, Fig. 34, 35; Ciugudean, Dragotă 2002, p. 42, Fig. 77).

b. M.11 - o piesă (Ciugudean 1996, p. 21, 26, Fig. 36). În mormânt a mai fost descoperită şi o verigă de bronz care avea capetele desfăcute.

O brățară torsadată dintr-o sârmă de bronz pliată în trei (?), ale cărei capete sunt rupte a fost descoperit la Vărşand-*Movila dintre vii* (Pl. III/44; Pl. XI) în cercetări de la începutul secolului XX (Fehér, Éry, Kralovánsky, 1962, 82). Ea nu poate fi însă încadrată vreunui tip sau sub-tip anume, asemeni exemplarului descoperit la Moftinu Mic-*Messzelátó domb* (jud. Satu Mare) (Pl. IV/45; Pl. XI) (Németi 2001, p. 227, 2. kép. 15; Németi 1986/1987, p. 101-137) sau a celui provenit dintr-o localitate necunoscută din nordul Bucovinei (Pl. IV/46; Pl. XI) (Spinei 1997, p. 151, fig. 9/20).

Tip V - Brățări din sârme de bronz împletite terminate cu cârlig şi probabil ochi la capete (Pl. IX).

Crişana

1. **Vărşand-*movila dintre vii*,** (jud. Arad) - două fragmente (PL. IV/49-50). Alte două brățări care au avut însă unul dintre capete rupt (Pl. IV/47-48), iar celălalt este în formă de ochi provin din aceeaşi necropolă. M.M.I.R. Inv. Nr. 17205, 17205, 17207, 17201 (Oța 1998-2000, p. 501-502, Fig. 13-16).

Tip VI - Brățările din sârme de bronz torsionate, sau din bară de bronz care imită torsionarea (Pl. X), cu terminații decorate cu motive zoomorfe cuprind mai multe sub-tipuri (Pentru răspândirea în interiorul bazinului carpatic a tipurilor de brățări decorate cu motive zoomorfe pe tipuri, vezi Kovács 1994):

VI.a. Brățară din sârme de bronz torsionate cu terminații în formă de capete de animal (M.N.I.R. Inv. NR. 17213) au fost descoperite la:

Crişana

1. **Vărşand-*Movila dintre vii*** (jud. Arad)

a. M.2 - (Pl. IV/51) mormânt individual de inhumație, orientat V-E, cu palmele aduse sub bazin; ca inventar este posibil să mai fi avut şi un inel subțire din tablă de bronz care are capetele suprapuse (Popescu 1956, p. 128, Fig. 81/2, M.N.I.R. Inv. Nr. 17213). Este tipul 3a Kovács (Kovács 1994, p. 123. Autorul

articolului amintește două brățări din tipul 3a, dar una dintre ele este în realitate din tipul 4a, cea cu numărul de catalog 54).

Banat

1. **Timişoara-*Cioreni*** (jud. Timiş); piesa a fost recuperată din necropolă (Pl. IV/52) (Rădulescu, Gáll 2001, p. 155, 158, Abb. 3/1) şi se încadrează tipului 3a Kovács.

Transilvania

1. **Alba Iulia** (jud. Alba); piesele provin din cercetări de la începutul secolului XX (Pl. IV/53-54) (Horedt 1958, p. 52, 55, Abb.12/1, 3). Acestea se încadrează în tipul 3a Kovács (Kovács 1994, p. 123).

VI.b. Brățară din bară de bronz care imită torsionarea, decorată cu motive zoomorfe, unite între ele.

Crişana

1. **Mâsca** (jud. Arad); de acolo au fost recuperate mai multe piese, printre care scărițe de şa, zăbale şi brățări cu terminațiile decorate cu motive zoomorfe Pl. IV/55) (Bálint 1991, p. 241; Réthy 1898, p. 127/II.tábla/2, 128; Kovács 1994, p. 125; este vorba de tipul 3b Kovács; Kovács 1994, p. 125).

2. **Oradea** (jud. Bihor) (Pl. IV/56) (Hampel 1900, p. 666, Taf.75/15, p. 667; Kovács 1994, p. 125) - tipul 3b Kovács.

3. **Vărşand** (jud. Arad) - tipul 3b Kovács (Kovács 1994, p. 123. Descoperirea este din 1930).

Banat

4. **Arad-*Câmpul din afara cetății*** (Jud. Arad) - au fost recuperate mai multe piese de inventar din secolele X-XI (pandantiv lunulă, verigi de păr simple, cu un capăt îndoit în formă de S, inele de deget simple, brățări din tablă de bronz, torques-uri, pandantivi cordiformi dubli, mărgele, inele de deget din sârme torsionate şi împletite, cruciuliță pectorală, brățară din bară, rombică în secțiune, brățări decorate la extremități cu motive zoomorfe). Una din cele două brățări cu motive zoomorfe (Pl. IV/57) (Réthy 1898, p. 128, 129-III. Tábla/1) se încadrează tipului 3b Kovács (Kovács 1994, p. 120).

Transilvania

1. **Moldoveneşti** (jud. Cluj). Mormânt individual de inhumație, orientat vest-est, descoperit în poziția decubit dorsal, cu brațele pe abdomen. Inventar: lângă urechea dreaptă avea o verigă de păr din bronz, cu un capăt îndoit în formă de buclă simplă, la mâna stângă era o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. IV/58), cu terminații în formă de capete de animale. La mâna dreaptă a avut o altă brățară, din tablă de bronz, având capetele lățite şi despărțite, decorate cu cercuri concentrice. Tot la capete avea şi două perforații. La gâtul scheletului avea un torques din sârme de bronz. A fost lucrat din sârmă pusă în trei. La craniu mai avea o verigă de păr, din bronz, cu un capăt îndoit în formă de S, fără caneluri. Ca inventar mai avea şi un inel decorat prin crestare (Horedt 1954, p. 505, Fig. 8; Kovács 1994, p. 129; Roska 1914, p. 140, 141, 7. kép. 4 a - tipul 3b Kovács, M.XLII)

VI.c. Brățară din bară de bronz turnată, imitând torsadarea, cu terminații zoomorfe, despărțite.

Crişana

1. **Vărşand-*Movila dintre vii*** (jud. Arad); achiziție (Pl/ IV/59) (Popescu 1956, p. 133, Fig. 90/1; M.N.I.R. Inv. Nr. 17208-17209. Kovács o consideră de tipul 3a, dar piesa este turnată nu din sârme. Kovács 1994, p. 123) - tipul 4a Kovács.

2. **Foeni** (Jud. Bihor). Mormânt individual de inhumație, în poziția decubit dorsal, orientat VNV-ESE. Inventar: la tâmple două verigi de păr cu terminațiile depărtate (una circulară în secțiune, cealaltă lenticulară, ambele de dimensiuni diferite), două verigi de păr cu un capăt în formă de S, la antebrațul drept o brățară din bronz (Pl. IV/60) care imită torsionarea (tipul 4a, Kovács), având capetele decorate cu motive zoomorfe, iar la mâna stângă, pe deget avea un inel decorat cu motiv crestat (Németi 2001, p. 228-3. kép/2, p. 233).

Dobrogea

1. **Dinogeția** (com. Jijia, jud. Tulcea) (Pl. IV/61). Nu a fost găsită în context stratigrafic clar - tipul 4a Kovács (Dumitriu 2001, p. 63, Taf. 64//7).

VI.d. Brățară din bară de bronz, imitând torsionarea, cu terminații în formă de capete de animal, unite între ele

Crişana

1. **Roiori** (Jud. Bihor). Piesa se încadrează în tipul 4 b Kovács. (Fehér, Éry, Kralovánsky 1962, p. 36; Kovács 1994, p. 120)

Pe lângă aceste brățări, în Banat, în zona iugoslavă precum şi în colțul extrem din nord-vest (comitatul Csongrád) a mai fost descoperit încă un tip de brățări confecționate dintr-o sârmă de bronz, pusă în trei, cu ochiuri sau bucle la ambele capete. În interiorul fiecărui ochi, capătul sârmei a fost îndoit în formă de buclă. Astfel de piese au fost descoperite la *Szőreg*-Homokbánya (M.A şi M.38; Bálint 1991, p. 78, Taf.XXIII/11, p. 79, 92, Taf.XXXI/21, p. 93), *Banatsko Aranđjelovo* (un exemplar), *Bočar* (un exemplar; Stanojev 1989, p. 15, 17, 33, 35) şi la Novi Kneževac (Hampel 1907, p. 149, tab.38/A/2). Acest tip de brățări este destul de răspândit în interiorul arcului carpatic, în special în secolul X. În sudul Dunării, ele nu au fost găsite până în prezent şi sunt specifice în special Pannoniei. De asemenea, prezența lor nu a fost încă semnalată nici în Transilvania. Din păcate, în Banat nu sunt cunoscute decât foarte puține complexe intacte din care au fost recuperate astfel de piese. De, regulă ele se asociază cu piese care au fost considerate ca fiind maghiare timpurii. Este greu de spus care este originea lor, dar faptul că au fost descoperite doar în complexe funerare din Pannonia, vine să confirme că sunt piese tipice acestei regiuni în secolul X şi eventual de la începutul secolului XI.

Se observă că primul tip de piese, indiferent de perioada în care au fost încadrate cronologic, se concentrează din punct de vedere geografic pe linia Dunării, sau la mică distanță de aceasta (vezi harta 2). În Ungaria actuală au fost descoperite doar în mod excepțional, la Őrspuszta. Încadrarea cronologică a mormintelor de acolo a fost realizată pe baza acestor piese, în secolele X-XI (Fülöp, Jungbert 1983, p. 233-234). În Banat ele se concentrează doar în regiunea montană, în colțul sud-estic. În Oltenia le găsim de asemenea, preponderent, în partea de vest, deci într-o regiune apropiată Banatului. Cele mai multe analogii pentru acest tip de piese le găsim la sudul Dunării, în teritoriul actual al Bulgariei şi Iugoslaviei. Datarea lor este foarte diversă, în funcție de regiune.

Încadrarea lor cronologică este foarte diversă, începând din secolul X până în veacul XIV în Bulgaria de exemplu (Gatev 1977, p. 38, Fig.5/VII, p. 40), dar cu precizarea că în necropole ele apar cu predilecție în sec. XI-XII (Džambov 1977, p. 56, 58, Fig. 2/ə-datată în secolele X-XI la Hisar). În Iugoslavia, în special în bazinul Dunării, aceste piese au fost datate în secolele XI-XII: Ribnića-secolul XII (Minić 1982-1983, T.IV/1), Braničevo-*Svetinje*-secolele XI-XII (Popović, Ivanisević 1988, p. 164, fig. 34/12, 13), Korbovo-*Pesak*-a doua jumătate a secolului XII şi XIII (Radojčic 1986, p. 135, 141, Fig.7/1; M.2), Korbovo şi Prahovo-secolele XI-XII (Janković 1973-74, p. 227-241), Djerdap-Brza Palanka-secolul XII (?;Pavlović-Ercegović 1966, p. 143-152, Pl. II, Fig. 11-12, Pl. IV, Fig. 6-7, Pl. V, Fig. 1-4), Požarevac-sec. XII, prin asociere cu o monedă emisă în timpul domniei lui Manuel Comnen (Marjanović 1967, p. 217-220, Pl. 1-2), Popovac în secolele XI-XII (Milošević 1958-59, p. 129) şi la Trnjane în secolele XI-XIII (Marjanović-Vujović 1986, după datarea generală a necropolei), Vajuga-Pesac-necropola nr. 2-secolele XI-XII (Premk, Popović, Bjlejalac 1984, p. 123, Fig. 104/ 6, Marjanović-Vujović 1986, p. 184-237). În această din urmă localitate au fost găsite în M109 (în asociere cu brățări din platbandă şi din bară circulară în secțiune, lățită la capete, verigă de păr), iar în M19 (în asociere cu o lamă de cuțit şi o verigă de păr).

În Banat cel mai probabil au pătruns în a doua jumătate a secolului XII şi au fost utilizate şi în următorul. Ele sunt tipice acolo, doar unui număr limitat de necropole (Gornea-*Căunița de Sus*, Cuptoare-*Sfogea* şi Şopotu Vechi-*Mârvilă*). O piesă a fost descoperită şi în necropola de la Caransebeş-*Centru*, dar nu se poate spune cu exactitate dacă este o brățară din sârme torsionate, de acelaşi tip. Trimiterea pentru analogie la o piesă similară din Muzeul Banatului Montan-Reşița oferită de autorul

cercetării nu corespunde ca număr de inventar şi nici ca număr de mormânt-M. 306 (Bona 1993, p. 93). Nu este exclus să fie vorba de o greşeală de tipar, şi să avem de-a face cu un alt mormânt, posibil cu 106 care a avut în inventar o astfel de brăţară din sârme de bronz torsionate (Ţeicu 1993, p. 233). De altfel, necropolele menţionate au caracteristici comune din punct de vedere al ritualului de înmormântare şi al pieselor depuse în morminte. Acest tip nu a apărut niciodată în cimitire în care au fost descoperite morminte cu arme, cai sau piese de harnaşament. De altfel, diferenţa între brăţările executate din sârme torsionate, găsite în necropolele analizate din sudul Banatului, şi cele din orizontul funerar de tip Bielo Brdo a fost semnalată încă din 1972 într-un articol apărut la Belgrad şi semnat de către Slavenka Ercegović-Pavlović. În articolul în cauză se precizează clar că acest tip de brăţări sunt caracteristice Serbiei, Bulgariei şi Macedoniei (Ercegović-Pavlović 1972, p. 41-58).

Piesele care se asociază acestor podoabe sunt de regulă de factură sud-dunăreană (brăţări de sticlă, brăţări care au capete lăţite, cercei decoraţi în tehnica filigranului, cercei cu astragali, cercei de tâmplă cu montură biconică, cercei cu montură sferică). Doar în două cazuri ele au apărut în combinaţie cu piese tipice orizontului funerar de tip Bielo-Brdo (M. 48 de la Gornea-*Căuniţa de Sus* şi M.291 de la Cuptoare-*Sfogea*-verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S). În cazul lui M. 48 de la Gornea- *Căuniţa de Sus*, în articolul apărut în revista Banatica 13/1/1993, la pagina 297 autorii cercetării nu menţionează veriga de păr cu un capăt îndoit în formă de S, dar în monografia *Gornea*, apărută la Reşiţa în anul 1996, la pagina 85 şi la 86, fig.51/M 48 d este ilustrată o astfel de piesă, dar al cărei capăt este rupt. Tipul capătului verigii de la Cuptoare-*Sfogea* nu a fost descris, dar este foarte probabil să nu fi avut caneluri (diametrul său este de 2 cm). Aceasta poate demonstra că aceste necropole sunt contemporane cu cele de tip Bielo-Brdo. Conform tipologiei lui Giesler (tipul II, 4/2; Giesler 1981, p. 40, Abb.7a), aceste piese se pot data din anii '30 ai secolului XI până la începutul secolului XII. În acest stadiu al cercetării nu putem să ne pronunţăm dacă în zona montană a Banatului avem de-a face în cazul acestor necropole cu piese de import preluate de populaţia de acolo ca o modă, ori este vorba de cimitire în care s-au înhumat indivizi cu un etnic divers. Lipsa unei datări absolute al acestor piese prin monede, nu ne permite să datăm cu mare exactitate intervalul cronologic în care au fost în uz aceste piese la nordul Dunării. Totuşi nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca ele să îşi aibă începuturile la sfârşitul secolului al XI-lea. În acest sens trebuie să avem în vedere două elemente: prezenţa verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei S şi care nu au caneluri pe partea aplatizată şi prezenţa unei monede emisă în timpul regelui Coloman (1095-1116), găsită în necropola de la Şopotu Vechi-*Mârvilă*. La aceasta se adaugă faptul că necropole similare ca structură şi piese de inventar au fost în funcţie pe malul drept al Dunării încă din secolul XI. Se poate observa faptul că la nordul Dunării, dar numai în zona de munte a Banatului, au funcţionat un anumit tip de necropole care au elemente de ritual în mare parte diferite de cele din zona de câmpie. Tipurile de piese descoperite sunt în mod frapant diferite de cele descoperite în necropolele din zona de câmpie a aceleiaşi regiuni, fiind în mare parte de tradiţie bizantină. Se poate observa că acest orizont de necropole a încetat să mai fie sesizat prin caracteristicile sale la nivelul pieselor de podoabă de la o dată încă neclară, de după începutul secolului XIII. Momentul poate avea mai multe cauze, legate în special de pătrunderea marilor feudali ai regatului în zona montană, precum şi de ofensiva catolicismului la nivelul întregii Ungarii. Dispariţia acestor obiceiuri de depunere a unui anumit tip de piese în morminte, este sesizabilă şi pentru orizontul funerar de tip Bielo Brdo, care după data menţionată nu mai este nici el sesizabil prin caracteristicile sale la nivelul inventarului (Există piese tipice, precum verigile de păr cu un capăt îndoit în formă de S, care au mai fost descoperite şi în morminte mai târzii, dar acestea constituie excepţii şi nu un fenomen general). Ambele orizonturi funerare au avut în parte cauze comune de dispariţie, probabil în special de ordin religios. Pe alocuri, sporadic, astfel de elemente de manifestare funerară (depunerea unor piese de podoabă tipice acestor

două orizonturi) se mai sesizează, dar nu au mai avut intensitatea precedentă. Se poate observa încă un fenomen legat de acest nou fenomen surprins la începutul secolului XIII, anume abandonarea în bună parte a mai vechilor necropole şi apariția unora noi, care prezintă alte caracteristici din punct de vedere al depunerii pieselor de inventar. În necropolele de la sudul Dunării, aceste brățări nu au fost găsite decât extrem de rar în asociere cu verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, ca de exemplu M.252 de la Trnjane (Marjanović-Vujović 1986, p. 42, Pl.XVI/M.252).

Piesele I a (cele care au avut fir filigranat printre cele de bază) sunt ceva mai puțin cunoscute. Ele au apărut doar în necropola de la Şopotu Vechi-*Mârvilă* şi au fost datate în secolul XII (Țeicu 1993, p. 246).

Analiza combinatorie a brățărilor din tipul I şi Ia, demonstrează că în cele mai multe cazuri ele au fost găsite în asociere cu piese de proveniență sud-dunăreană, după cum urmează: cercei decorați cu filigran (un caz la Cuptoare-*Sfogea*), cercei decorați cu astragali (cinci cazuri la: Gornea-*Căunița de Sus*-1, Şopotu Vechi-*Mârvilă*-2, Cuptoare-Sfogea-2), cercei cu montură biconică pe verigă (Gornea-1, Şopotu Vechi-1), cercei cu o sferă pe verigă (Cuptoare-*Sfogea*-1), inele decorate cu motive zoomorfe care nu au analogii în orizontul funerar de tip Bielo Brdo (Gornea-*Căunița de Sus*-1, Cuptoare-*Sfogea*-1), brățări de sticlă (Cuptoare-*Sfogea*-1). În alte trei cazuri nu au avut asociate alte piese de inventar. Piesele care ar putea fi comune sau care au analogii şi în orizontul funerar de tip Bielo Brdo sunt nasturii (Cuptoare-*Sfogea*-1, dar piesa nu a fost publicată) şi colierele de mărgele în combinație cu scoici kauri (Gornea-*Căunița de Sus*-2). Trebiue menționat că la nordul Dunării, în Banat şi Vojvodina piesele de producție sud-dunăreană din variantele amintite sunt destul de rare. S-au găsit cercei cu o sferă pe verigă, asemenea pieselor de la Cuptoare-*Sfogea* doar în necropola de la Nosa, în M.4/48 (Stanojev 1989, p. 72, 80/379, 380). Datarea lor este însă foarte largă, din secolul XI până în prima jumătate a secolului XV. Pe baza descoperirilor de piese similare din sudul Dunării de la Prahovo, Trnjane şi Vinča aceşti cercei au fost datați în cursul secolului XII. La Dobrača în M. 24, acest tip de piesă a apărut în asociere cu o verigă de tâmplă cu mulură circulară (Garašanin, Garašanin 1956, p. 200, Fig. 11/b). Datarea mormintelor este relativă, în secolele X-XII sau XIII-XIV.

O altă caracteristică a acestor morminte cu piese de inventar de proveniență sud-dunăreană este lipsa monedelor. În aceste trei necropole prezența monedelor maghiare, cu o singură excepție (Şopotu Vechi-*Mârvilă*, unde a fost descoperită o piesă emisă în timpul regelui Coloman-1095-1116) au apărut abia de la începutul secolului XIII. Cu excepția amintită, primele monede sunt bizantine, începând din timpul domniei împăratului Ioan II Comnenos (1118-1143). Aceasta ar putea demonstra că aceste necropole îşi au începutul în secolul al XII-lea. Prezența verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei „S", ar putea fi un argument în favoarea începutului de secol XII. Tipologia făcută de Giesler pentru aceste piese nu se poate aplica în zona de SE a Banatului. Verigile de păr menționate (tipul II/5-6 după Giesler) nu au fost descoperite încă în acest spațiu, ci doar tipurile I şi II conform aceluiaşi autor. Dacă am avea în vedere doar aceste piese, începuturile celor trei necropole ar trebui căutate în jurul anului 970 p. Chr. până spre mijlocul secolului XI. Lipsa şi a altor elemente ale orizontului funerar de tip Bielo Brdo, mă face să cred că este vorba de o rămânere în uz a acestor piese în colțul de SE al Banatului. Dacă adăugăm şi lipsa totală a pieselor de armament din mormintele cercetate în cele trei necropole, putem afirma că partea montană a fost la limita orizontului funerar Bielo Brdo, din punct de vedere al prezenței acestor piese specifice. Prezența masivă a podoabelor de proveniență sud-dunăreană marchează mai degrabă existența unui alt orizont funerar, acelaşi cu cel prezent pe malul drept al Dunării, în porțiunea corespondentă Banatului actual şi Județului Mehedinți.

Din punct de vedere al ritului mormintele care au avut acest tip de inventar sunt fără excepție de inhumație.

La nivelul ritualului, s-a constatat prezența diverselor orientări (VE: M.92 şi 106 de la Cuptoare-*Sfogea*, şi M. 16 şi 27 de la Şopotu Vechi-*Mârvilă*, NV-SE: M. 44, 48 de la Gornea-*Căunița de Sus* şi M. 12 de la Şopotu Vechi-

Mârvilă, SV-NE: M. 59 de la Gornea-*Căuniţa de Sus* şi M. 28 de la Şopotu Vechi-*Mârvilă*).

Poziţia defuncţilor în cazurile în care mormintele nu au fost deranjate a fost decubit dorsal.

Braţele au avut diverse poziţii, fără o regulă anume. Aceste poziţii sunt: A (cu braţele pe lângă corp)-M.16 de la Şopotu Vechi-*Mârvilă*, B (cu palmele depuse pe bazin)-M. 291 de la Cuptoare-*Sfogea*, D (cu braţele pe torace)-M.8 de la Cuptoare-*Sfogea* şi M. 48 de la Gornea-*Căuniţa de Sus*, E (cu mânile flectate din cot şi palmele aduse pe clavicule)-M.44 de la Gornea- *Căuniţa de Sus*. Se adaugă şi subvarianta BC (o palmă depusă pe bazin iar cealaltă mână pe abdomen) care este tipică doar pentru sudul Banatului şi apare regulat doar în cazul siturilor de la Cuptoare-*Sfogea* şi Gornea-*Căuniţa de Sus*. În cazul poziţiei BD (un braţ cu palma pe bazin şi celălalt pe torace), surprinsă la M.59 de la Gornea- *Căuniţa de Sus,* este vorba cel mai probabil de un accident produs la înmormântare, la fel ca şi în cazul lui M.303 de la Cuptoare-*Sfogea* care avea o mână pe torace, iar cealaltă pe abdomen. Având în vedere aria de răspândire la nordul Dunării a brăţărilor din tipul I a şi b, în Banatul estic şi Oltenia, precum şi faptul că se asociază cu piese tipice bizantine sau de influenţă bizantină în număr mare, putem crede că în aceste teritorii, în secolele XI, XII şi primii 30 de ani ai secolului XIII, putem vorbi aici de o puternică influenţă bizantină apoi al celui de-al doilea Ţarat bulgar, dacă nu chiar de un control al acestor state în spaţiul studiat.

Piesa din tipul II a provine dintr-un mormânt de războinic care pe baza descrierii inventarului nu se poate data foarte clar (Popescu 1956, p. 132, Fig.88), el putând aparţine şi celei de-a doua jumătăţi a secolului X, dar şi primei jumătăţi a veacului următor.

Piesele din tipul II b (Vărşand-*Movila dintre vii* şi Dinogeţia) provin din contexte neclare. Şi nu pot fi decât încadrate cronologic cu o anume aproximaţie în secolul XI. Având în vedere aria de răspândire a acestor piese, se poate spune că au fost comune atât necropolelor din perioada cuceririi patriei, respectiv regatul Ungariei, cât şi Imperiului bizantin. Din teritoriul maghiar astfel de piese au fost descoperite la Majs-*Udvari rétek* (Kiss 1983, p. 111, 166, 79. ábra /3). Acestea se asociază în cazul lui M. 533 cu mărgele (Kiss 1983, p. 160, 73. ábra/27). În Imperiul bizantin astfel de piese au fost găsite la Braničevo-*Svetinje* (Popović, Ivanisević 1988, p. 164, Fig. 34/14, 15). Se poate observa că sunt de regulă în zona de contact dintre Imperiu şi diversele populaţii de stepă, iar frecvenţa lor este redusă atât în Pannonia cât şi în Balcani, ceea ce ar putea sugera că sunt piese care se întâlnesc în special la grupele de populaţie din zona de contact între diversele culturi materiale (Au apărut în necropole din orizontul sud-dunărean şi în cele de tip Bielo Brdo ca de exemplu la Vărşand şi Braničevo, în zona de contact dintre ele, precum şi în zone cu populaţii amestecate de la Dunărea de Jos. Faptul că sunt puţine numeric, precum şi aria lor de răspândire şi modul de execuţie pot indica faptul că sunt mai degrabă imitaţii ale celor din două sârme pliate în două şi torsionate, cu două bucle la capete).

Tipul III este tipic orizontului funerar de tip Bielo Brdo, faza I conform cronologiei realizate de J. Giesler. În sprijinul acestei afirmaţii sunt cerceii descoperiţi în M.1 din necropola B de la Blandiana şi cerceii cu un capăt îndoit în forma literei S de la Vărşand-*Movila dintre vii*. În primul caz, brăţările au fost datate în secolul X (Ciugudean, Dragotă 2002, p. 9, 54/132, 133). În cazul necropolei de la Vărşand, asocierea brăţării cu o verigă de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, urcă datarea acestui tip de piesă foarte probabil până spre anii '30 ai secolului XI. De remarcat că acest tip de brăţară este unul rar întâlnit, pe teritoriul actual al României fiind descoperite doar trei piese. De asemenea nu au fost descoperite piese similare nici în Banatul iugoslav, Vojvodina sau în zona sud-dunăreană.

Tipul IV a are analogii în spaţiul maghiar, ca de exemplu în Comitatul Baranya, la Szárász-*Szlavónia-dűlő* (Kiss 1983, p. 285, 286, 152. ábra/17), Ecséd-Comitatul Heves (Hampel 1907, p. 164, 53. tábla/1, 2), Bač (Stanojev 1989, p. 22, 23/112, 113). Pe baza pieselor recuperate din necropolă, piesa poate fi datată la sfârşitul secolului X şi prima jumătate a următorului. El se poate data asemenea tipului III.

Tipul IV b a fost datat unitar. Atât în cazul descoperirii de la Mirnopole (Spinei 1985, p. 112, 122, 200, Fig. 28/1) cât şi la Alba-

Iulia (Horedt 1958, p. 52, Abb.13/5), piesele au fost datate cu mare probabilitate în secolul XI.

Tipul IV c, reprezentat prin două piese (achiziție din 1910 de la Blandiana şi una descoperită la Alba Iulia), au fost datate în secolul XI. Piesele provenite din acest sit au fost considerate ca aparținând orizontului funerar de tip Bielo Brdo (Horedt 1958, p. 113. Piesele achiziționate în 1910, nu sunt însă neapărat relevante orizontului funerar de tip Bielo Brdo, dar nici orizontului stepic. Piesele recuperate cu acea ocazie sunt irelevante din punct de vedere al atribuirii lor unei anumite populații. Verigile de păr simple se întâlnesc pe o arie extinsă în sud-estul Europei în secolele IX-XI. În aceeaşi situație se află şi mărgelele). Inventarul general al necropolei (de la Blandiana) indică mai degrabă orizontul vechi maghiar, dar nu trebuie să excludem nici prezența în necropolă şi a altor grupe de populație. Cercei asemănători, ornamentați cu muluri circulare în jurul verigii şi cu pandantiv decorat în tehnica granulației şi filigranului au mai fost descoperiți şi în alte necropole datate în cursul secolului X, ca de exemplu la Alba Iulia-*Stația de salvare,* Novi Kneževac (Pl.3/11; Hampel 1907, p. 149, 38.kép.6) şi Cluj-*Str. Dostoievski* (Spinei 1999, p. 66, Fig.14/6). În această din urmă localitate, perechea de cercei a fost descoperită în asociere cu o sabie din prima jumătate a secolului X. Aceasta vine să confirme încă o dată că aceşti cercei au circulat în special în cursul secolului X, deci şi brățara amintită se poate data similar.

Tipul IV d este reprezentat prin piese care în literatura română de specialitate au fost considerate ca aparținând orizontului funerar de tip Bielo Brdo şi culturii Răducăneni (Cultura Răducăneni a fost atribuită cumanilor de către D. Gh. Teodor (vezi Teodor 1963, p. 202). În Transilvania piesele au fost datate în secolul X, iar în Moldova în secolele XI-XII. Un fragment de piesă de acest tip a mai fost descoperit şi la Szárász-*Szlavónia-dűlő* (Kiss 1983, p. 285, 286, 152. ábra/16), un altul a fost descoperit la Tőke, în Comitatul Csongrád (Hampel 1907, p. 209, 88. tábla. 1), Székesfehérvár-*Demkóhegy* (Hampel 1907, p. 199, 81. tábla/18 sír/1). Având în vedere această situație, subvarianta de brățări amintită, trebuie considerată ca fiind tipică populațiilor de stepă şi au avut o circulație pe o arie mai largă, fie piesa de la Răducăneni se datează anterior secolele XI-XII.

Tipul V este reprezentat de piese descoperite la Vărşand-*Movila dintre vii*. Acest tip de piese, împletite, cu ochi, respectiv cârlig la capăt a fost considerat ca fiind tipic primei faze a orizontului funerar de tip Bielo Brdo. Datarea lor este destul de largă, de la jumătatea secolului X până la mijlocul veacului XI. Asemenea piese mai provin din descoperirile de la Siklósnagyfalu-Comitatul Baranya (Kiss 1983, p. 270, 271, 140. ábra /7), Székesfehérvár-*Demkóhegy* (Hampel 1907, p. 206, 87. ábra/B/1), Gombos (Bogojevo)-M.28 (Stanojev 1989, p. 25, 28/136), Bielo Brdo (Hampel 1907, p. 158, 46. tábla/4), Črna Bara (Stanojev 1989, p. 129, 130/708). Acest tip de brățări au fost în general datate în secolele X-XI, dar ar trebui remarcat că predomină în necropolele din secolul XI, fiind foarte rare în cele timpurii.

Tipul VI a (corespunde tipului III a, Kovács). Aceste piese au fost datate începând din prima jumătate a secolului X până la mijlocul celui următor. În funcție de sit, pot fi făcute anumite nuanțări cronologice. De exemplu la Majs (com Baranya) în M. 942 (Kiss 1983, p. 138, 165, 78. ábra/5, 391, 83 tábla, 942 sír), a apărut în asociere cu o verigă de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, dar şi cu mărgele similare cu cele din M. 14 de la Hodoni-*Pocioroane* (Draşovean, Țeicu, Muntean 1996, p. 36139, Pl. LXI/5). În M.53 din aceeaşi localitate a apărut în asociere cu o brățară simplă din bară de bronz (Kiss 1983, p. 80, 81, 53 ábra., p. 166, 79. ábra/1), o oală borcan (Kiss 1983, p. 150, 66. ábra 53 sír), mărgele, nasturi (Kiss 1983, p. 160, 73. ábra/21, 39, 47, 48), pandantiv în formă de semilună, cordiform dublu (Kiss 1983, p. 161, 74. ábra/1, 12), inel (Kiss 1983, p. 162, 75. ábra/17). În acelaşi comitat Baranya, în localitatea Zmajevac-*Kígiós* a fost descoperită o piesă similară (Kiss 1983, p. 70, 44. ábra/23, p. 273).

Tipul VI b (corespunde tipului III b, Kovács) şi a fost datat până la începutul secolului XI. La Moldoveneşti, pe baza pieselor care au mai fost descoperite în mormânt, poate fi atribuită orizontului funerar de tip Bielo Brdo, faza I.

Tipul VI c (corespunde tipului 4 a, Kovács). Acesta a apărut atât în bazinul carpatic, cât şi la sudul Dunării. Cu mici

deosebiri, ținând de ornamentare, se poate spune că sunt piese care au circulat în Pannonia, Transilvania, cât şi în Imperiul Bizantin. Exemplarul de la Dinogeția a fost datat în a doua jumătate a secolului XI (Dumitriu 2001, p. 63, Taf. 7/9), însă se circumscrie unei alte arii de circulație, neputând fi pus pe seama prezenței maghiarilor.

Tipurile VI d (Kovács 1994, p. 135, Abb.31, p. 136) este, de asemenea, tipic bazinului carpatic. Ultimul tip este specific secolului XI, fiind datat şi cu monede din aceeaşi perioadă.

Putem spune că aceste tipuri de brățări, din sârme de bronz sau de argint torsionate sau împletite, precum şi imitațiile lor din bară de bronz, în funcție de tipologie, se circumscriu de regulă unui anumit spațiu de circulație şi unui anume interval cronologic. Cu puține excepții (brățările decorate la capete cu motive zoomorfe), răspândirea lor este tipică pentru anumite state medievale sau, în cazul în care acestea încă nu existau, unor anumite populații. Cazurile în care putem bănui că sunt piese de import sunt extrem de rare (de exemplu la Őrspuszta), şi nici măcar acelea nu sunt sigure. Nu trebuie însă ca prin granițele unui stat să înțelegem şi o populație cu un anume etnic, ci existența unor orizonturi de înmormântare care sunt specifice pentru un interval cronologic unui spațiu politic dat. Obiceiurile de înmormântare diferite de la un orizont funerar la altul, în care apar anumite tipuri de piese, precum şi inventarul care li se mai asociază, constituie un argument în plus în favoarea faptului că unele tipuri de brățări sunt preferate de unele populații şi pot fi întâlnite doar la ele. De altfel, aceste brățări sunt podoabe comune în cele mai multe cazuri şi nu reprezentau bunuri de prestigiu care circulau în mod deosebit. Descoperirea lor în unele cazuri la o distanță mai mare de granițele unui stat căruia îi sunt specifice, are un caracter mai degrabă întâmplător.

Brățările decorate la capete cu motive zoomorfe, dată fiind aria lor foarte mare de răspândire, în interiorul arcului carpatic şi la Dunărea de Jos, la sudul ei în special, poate fi pusă în legătură cu prezența populațiilor de stepă şi poate se leagă de anumite credințe (Pentru secolele X-XIII, este greu de spus dacă mai aveau rol apotropaic sau au fost simple podoabe. Dacă aveau rol apotropaic, trebuie să avem în vedere existența unor credințe comune sau asemănătoare la populațiile din interiorul arcului carpatic şi la unele comunități din estul Peninsulei Balcanice). Este dificil de spus în acest moment dacă decorul capetelor a fost preluat din lumea bizantină, sau influența s-a produs în sens invers. Ceea ce putem spune este faptul că stilistic se pot observa diferențieri între piesele din interiorul arcului carpatic şi cele de la Dunărea de Jos. Revenirea Bizanțului la Dunărea Mijlocie, în secolul XI, este posibil să fi influențat şi acest segment al orfevrăriei din interiorul arcului carpatic pentru piesele târzii. Ar mai fi de remarcat şi faptul că aceste podoabe nu sunt des întâlnite în necropolele vechi maghiare, ci mai degrabă sunt sesizabile abia din ultimul sfert al secolului X. Piese asemănătoare au fost însă frecvente în Pannonia în timpul stăpânirii avare. Se poate observa însă că sunt extrem de rare în sudul şi estul Serbiei, ori în Dalmația. Aceasta, ar putea marca faptul că nu pot fi puse în conexiune cu o producție a lor în mediul slav de acolo, sau de eventuale credințe a acestor populații legate de rolul lor apotropaic. Interesant este faptul că un mare număr se concentrează în mediul macedonean sau est şi sud bulgar. Interesant este faptul că mormintele care au avut ca inventar astfel de piese au fost considerate de către unii cercetători bulgari ca aparținând unor comunități creştine (Văžarova 1971, p. 1-23. În împărțirea pe grupe şi sub-grupe a necropolelor, cercetătoarea din Bulgaria consideră că aceste morminte aparțin grupei II, sub-grupa 2 şi aparțin unei populații creştine, slave, din secolele IX-XI). Pentru spațiul arcului carpatic, acest fapt nu poate fi susținut cu argumente solide.

BIBLIOGRAFIE

Barnea 1967 - I. Barnea, *Dinogeția,* Bucureşti, 1967.

Bona 1993 - P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeş,* Caransebeş, 1993.

Ćorović-Ljubinković 1956 - M. Ćorović-Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik,* în Archaeologia Jugoslavica 2, 1956, p. 131-137.

Ciugudean 1996 - H. Ciugudean, *Catalogue of exhibition. The Year One Thousand at Alba Iulia-between history and archaeology,* Alba Iulia, 1996.

Ciugudean, Dragotă 2002 - H. Ciugudean, A. Dragotă, Catalogul expoziției: *Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar în secolele IX-XI*, Alba Iulia, 2002.

Dragotă et alii 2003 - A. Dragotă et alii, *Tipuri de brățări în cimitirele de secol X-XI*, Patrimonium Apvulense 3, 2003, p. 89-112.

Džambov 1977 - I. Džambov, *Parures médiévales de Hisar (X-XIe s.)*, Arheologia, 3, 1977, p. 56-59.

Dumitriu 2001 - L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes îm 11.-15. Jahrhundert*, Bucureşti Ercegović-Pavlović, Sl. *Contribution a l'Etude des Nécropoles médiévales en Serbie*, Starinar, 17, 1966, p. 143-152.

Ercegović-Pavlović 1970 - Sl. Ercegović-Pavlović, *Contribution à l'Étude des Boucles d'oreilles en Serbie du IX-e au XIII-e Siécle,* Starinar, 2, 1970, p. 41-58.

Fehér, Éry, Kralovánsky 1962 - G. Fehér, K. Éry, A. Kralovánsky, *A közép Duna medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletketaszter,* In: Rég. Tán., 2, Budapest, 1962.

Fülöp, Jungbert 1983 - Gy. Fülöp, B. Jungbert, *Őrspuszta-ein Gräberfeld aus der Landnahmezeit und der Frühen Arpadenzeit,* Alba Regia, 20, 1983, p. 234.

Gatev 1977 - P. Gatev, *Parures de sépultures des Xie-XIIe s.*, Arheologia, kniga 1, anul XIX, 1977, p. 30-46.

Garašanin, Garašanin 1956 - M. Garašanin, D. Garašanin, *La Nécropole serbe médiévale de Dobrača*, Starinar 5-6, 1956, 191-204.

Giesler 1981 - J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbeken,* In: Praehistorische Zeitschrift, 56. Band, Heft 1, Walter de Gruyter, Berlin. New York, 1981.

Hampel 1900 - J. Hampel, *A honfoglalási kor hazai emlékei,* In: A magyar honfoglalás kútfői, coordonatori Pauler Gy.-Szilágy S., Budapest, 1900.

Horedt 1954 - K. Horedt, *Şantierul arheologic Moreşti (reg. Tg. Mureş, Reg. Aut. Maghiară),* SCIVA 5, 1954, 1-2, p. 199-231.

Horedt 1966 - K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăştie, am Ausgang des ersten Jahrhundert u. Z,* Dacia N.S., 10, 1966, p. 261-289.

Janković 1973-74 (apărut în 1975) - M. Janković, *Deux nécropoles médiévales en Serbie de l'est,* Starinar XXIV-XXV, 1973-1974, p. 227-241.

Kiss 1983 - A. Kiss, *Baranya megye X-XI. Századi sírleletei,* Budapest, 1983.

Kovács 1994 - L. Kovács, *Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szalbocs,* Varia Archaeologica Hungarica, 6, Budapesta, 1994.

Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993 - Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Țeicu, A. Oprinescu, *Şantierul arheologic Gornea, 1989*, Banatica, 12/1, 1993, p. 295-319.

Marjanović 1967 - G. Marjanović, *Un tombeau médiéval des environs de Požarevac,* Starinar, 18, 1967, p. 217-220

Marjanović-Vujović 1984 - G. Marjanović-Vujović, *Trnjane. Serbian necropolis (11th-13 th century),* Beograd, 1984.

Marjanović-Vujović 1986 - G. Marjanović-Vujović, *Vajuga-Pešac. La nécropole médiévale II,* Cahiers des Portes de Fer, 2, 1986, p. 184-237.

Milošević, Desanka 1958-59 - Milošević, Desanka, *Fouilles de conservation à Popovac,* Zbornik Radova Narodnog Muzeja-Belgrad, 2, 1958-1959, p. 111-134.

Minić 1982-1983 - D. Minić, *Ribnić, site prehistorique et antique. Agglomeration medievále avec Necropole,* Starinar, 33-34, 1982-1983, p. 253-258.

Németi 2001 - J. Németi, *A mezöfényi (Foeni) Árpád-kori temetőrész rövid áttekintése*, JAMÉ, XLIII, 2001, p. 225-238.
Németi 1986-1987 - J. Németi, *Descoperiri arheologice din teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare)*, St.Com.Satu Mare, 7-8, 1986-1987, p. 101-137.
Oța 1998-2000 - S. Oța, *Pièces inédites de la collection du Musée National D'Histoire de la Roumanie découvertes dans la nécropole du XI-e siécle de Vărşand-Movila dintre vii (Dép. D'Arad)*, Cercetări Arheologice, 11/2, 1998-2000, p. 497-505.
Plantos 2003 - C. Plantos, 185. Brățară, în *Necropolele oraşului Alba Iulia-din preistorie în zorii evului mediu*, Alba Iulia, 2003, p. 52.
Popescu 1956 - D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania II. Săpăturile de la Vărşand*, M.C.A. 2, 1956, p. 89-152.
Popescu 1970 - M. M. Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române*, Bucureşti, 1970.
Popović, Ivanišević 1988 - M. Popović, V. Ivanišević, *Braničevo, cité médiévale*, Starinar, 39, 1988, p. 125-179.
Premk, Popović, Bjelajac 1984 - A. Premk, P. Popović, L. Bjelajac, *Vajuga-Pesac. Fouilles de sondage de 1980*, Cahiers des Portes de Fer, 2, 1984, p. 118-124.
Rădulescu, Gáll 2001 - Al. Rădulescu, E. Gáll, *Das Landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timişoara)-Csókaerdő*, Acta Arch. Acad. Sc. Hung., Tomus LII, 2001, Fasciculi 1-3, p. 155-193.
Réthy 1898 - L. Réthy, *Két Árpádkori temető Arad megyében*, Archaeologiai Értesitő, 18, 1898, p. 124-131.
Roska 1914 - M. Roska, *Árpád-kori temető Várfalán*, Dolgozatok, 5, nr.1, 1914, p. 125-187.
Spinei 1985 - V. Spinei, *Realități etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.
Spinei 1994- V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chişinău, 1994.
Stanojev 1989 - N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert în der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1*, Novi Sad, 1989.
Teodor 1963 - D. Gh. Teodor, *Câteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni (r. Huşi, reg. Iaşi)*, SCIV, 14, 1, 1963, p. 197-205.
Toropu, 1976 - O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii din dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
Țeicu 1981 - D. Țeicu, *Câteva considerații pe marginea unor podoabe medievale*, AMN, 18, 1981, p. 491-500.
Țeicu 1991 - D. Țeicu, *Cercetări de arheologie în necropola medievală timpurie de la Şopotu Vechi-Mârvilă (jud. Caraş-Severin)*, Crisia, 21, 1991, p. 307-310.
Țeicu 1993 - D. Țeicu, *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, Banatica, 12/1, 1993, p. 229-272.
Țeicu 1998 - D. Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timişoara, 1998.
Țeicu 2003 - D. Țeicu, *Necropola de la Şopotu Vechi*, Studii Istorice, Timişoara, 2003, p. 23-60.
Țeicu Lazarovici 1996 – Gh. Țeicu Lazarovici, *Gornea. Din arheolgia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşița, 1996.
Uzum 1981 - I. Uzum, *Necropola feudală timpurie de la Gornea-„Căunița de Sus” (județul Caraş-Severin)*, Banatica, 6, 1981, p. 181-210.
Uzum 1987 - I. Uzum, *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogea (com. Cornea, județul Caraş-Severin)*, Banatica, 9, 1987, p. 281-315.
Văžarova 1971 - Ž. N. Văžarova, *Slaves et Protobulgares à la lumière des données archéologiques*, Arheologia, 1, 1971, p. 1-23.
Vulpe 1967 - Al. Vulpe, *Necropola Hallstatiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1967.
Žeravica, Žeravica 1977-78 (apărut 1979) - Z. Žeravica, L. Žeravica, *Agglomeration Médievale à Popovica près de Negotin*, Starinar, 28-29, 1977-1978, p. 201-212.

Abrevieri bibliografice

Acta Arch. Acad. Sc. Hung. – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapesta)
AMN – Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
JAMÉ – A Jósa András Múzeum *Évkönyve*
M.C.A. – Materiale şi Cercetări Arheologice (Bucureşti)
Rég. Tán. - Régészeti Tanulmányok (Budapesta)
SCIV - Studii şi Cercetări de Istorie Veche (Bucureşti)
SCIVA - Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie (Bucureşti)
St.Com.Satu Mare – Studii şi Comunicări Satu Mare (Satu Mare)

LIST OF ILLUSTRATIONS

Pl. I. Bracelets type I. 1-4 (after Țeicu 1993); 5-10 (after Țeicu 1998); 12-14 (after Țeicu, Lazarovici 1996). Without scale.
Pl. II. Bracelets type I. 15 (after Țeicu, Lazarovici 1996); 16-22 (after Teicu 2003); 23-24 (after Țeicu 1981); 25-29 (after Dumitriu 2001). Without scale.
Pl. III. 30-31 Bracelets type Ia (after Țeicu 2003); 32-34 Bracelets type II (after Popescu 1956; Oța 1998-2000; Dumitriu 2001); 35-37 Bracelets type III (after Popescu 1856; Ciugudean, Dragotă 2002); 38 Bracelet type IVa (after Oța 1998-2000); 39-40 Bracelets type IV b (after Spinei 1985; Horedt 1958); 41 Bracelet type IV c (after Horedt 1966); 42-43 Bracelets type IV d (after Spinei 1985; Ciugudean, Dragotă 2002); 44 Bracelet made of twisted wire from Vărşand. Without scale.
Pl. IV. 45-46 Brățări din sârme torsionate (after Németi 2001, Spinei 1997), 47-50 Bracelets type V (after Oța 1998-2000); 51-54 Bracelets type VIa (after Popescu 1956, Rădulescu, Gáll 2001, Dragotă inedit); 55-58 Bracelets type VI b (after Réthy 1898, Hampel 1900); 59-61 Bracelets type VI c (after Popescu 1956, Németi 2001, Dumitriu 2001). Without scale.
Pl. V. Types of bracelets.
Pl. VI. Types of bracelets.
Pl. VII. Types of bracelets.
Pl. VIII. Types of bracelets.
Pl. IX. Types of bracelets.
Pl. X. Types of bracelets.
Pl. XI. Other items.
Pl. XII. Bracelets made of twisted wire and bracelets casted similar to twisted wire (X^{th}-XIIIth centuries).

Silviu Oța
Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, sector 3, Bucureşti
030026 România

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 275 - 307

LA NÉCROPOLE DE BRĂNEŞTI – VADU ANEI (le XVI-e siècle)

Anca Păunescu, Eugen S. Teodor

NECROPOLA DE LA BRĂNEŞTI – VADU ANEI (SECOLUL AL XVI-LEA)

Rezumat

Cercetările arheologice de salvare întreprinse în intervalul august 1991 – iulie 1993 pe malul stâng al pârâului Pasărea, în zona cuprinsă între pădurea Brăneşti şi cătunul Vadu-Anei, au avut drept obiectiv descărcarea de sarcină istorică a unei suprafeţe de cca. 60.000 m^2 afectată de lucrările de construcţie ale viitoarei autostrăzi Bucureşti-Constanţa, pe tronsonul Bucureşti-Fundulea.

Descoperirile arheologice atestă o lungă perioadă de vieţuire, din epoca neolitică până în secolul XVIII. Necropola medievală a fost identificată chiar din prima zi a şantierului de salvare, datorită lucrărilor mecanice de excavare în limita nordică a fossei viitoarei autostrăzi, prin descoperirea unui mormânt (M. 1) datat cu monedă în secolul al XVI-lea. Deoarece zona necropolei se afla sub intersecţia a două drumuri de şantier, cât şi în aria sarcinilor de lucru a excavatoarelor din vecinătate, au fost trasate secţiuni de sondaj (S.I, S.II, S.XV.) care au dat informaţii despre limitele necropolei şi s-au deschis suprafeţe mici cu caracter de sondaj (D, E, F, G, H). Stratigrafia necropolei a fost distrusă de lucrările de decapare ale şantierului autostrăzii.

Aşa cum apar dispuse în planul general, aglomerarea de morminte se află pe axa est-vest a necropolei, unde se află majoritatea suprapunerilor. Zonele cu densităţi mari şi suprapuneri sunt susceptibile de o utilizare mai îndelungată, ocupând eventual şi capetele cronologice. Există şi unele relaţii stratigrafice cu locuinţele din aria satului medieval, contemporan cu necropola. Situaţia fiecărui mormânt este prezentată sumar în catalogul celor 445 de morminte, care conţine informaţii sumare despre orietare, poziţia rituală, datele antropologice, inventar şi relaţiile stratigrafice. Planul general al necropolei indică o anume organizare, atestată printr-o mare concentrare spre răsărit şi o concentrare destul de mare în zona central-vestică.

În continuare este prezentată o analiză statistică a poziţiilor rituale, ale subiecţilor reînhumaţi sau a cazurilor de înhumări cu poziţie rituală nedeterminată.

Orientarea mormintelor, concentrarea lor în anumite zone, sugerează şi spaţiul cruţat, destinat amplasării bisericii, ale cărei urme nu s-au mai păstrat. Deoarece nu s-au găsit urme de zidărie cu mortar sau spărtură de cărămidă, s-a presupus că biserica cimitirului a fost construită din lemn, pe tălpi de bârne.

Cu ajutorul monedelor descoperite în inventarul funerar, necropola de la Brăneşti–Vadu Anei a fost datată în secolul XVI şi prima jumătate a secolului XVII.

Mots clef: nécropole médiévale, positions rituelles
Cuvinte cheie: necropolă medievală, poziţii rituale

La nécropole du moyen age a été identifiée des le premier jour des fouilles de sauvetage de Vadu-Anei, commune de Brănesti (Pl. 1), comme suite des travaux mécaniques d'excavation faits dans la partie nordique de la fosse de la futur autoroute (Teodor, 1998-2000, p. 125-126) par la découverte d'une première tombe (M.1 – a voir le plan général des recherches dans le périmètre de la nécropole), datée à l'aide d'une monnaie du XVI-e siècle (Stancu, 2006). D'après les témoins des travailleurs, dans la même zone ont été détruites autres tombes, mais pas nombreuses d'après notre constations d'aujourd'hui, comme suite de la connaissance du plan général de l'objectif (Pl. 2).

Comme suite de ce fait, ont été pratiquées des sections de sondage (S. **I**, S. **II**, plus tard S. **XV**) et on a ouvert des petites surfaces, ayant un caractère de sondage (**D, E, F, G, H**) dans la zone qui confinait au nord la fosse de l'autoroute, dans un ordre et position qui n'ont pas de liaison avec la méthodologie de la recherche archéologique parce que la zone de la nécropole se trouvait autant sous l'intersection de deux chemin du sentier que dans l'aire de travail des excavateurs qui se trouvait tout proche. Ca été impossible de déménager ces chemins jusqu'au mois de novembre 1991, quand enfin on a pu faire les sections de sondage S. **XVIII-XX** qui on fourni des indices concernant les limites de la nécropole. Au commencement de la campagne de fouilles de 1992 on a pu pratiquer une fouilles d'une caractère plus systématique, dans les limites du fait qu'environ une cinquième de la zone du sud-ouest de la nécropole était détruite, et le las de temps accordé a la recherche a été très court (15 mars – 15 mai). Dans ces conditions, le résultat a été qu'on a pu faire des fouilles assez étendues, restant non cherchées seulement quelques surfaces de la zone du nord-ouest. On a pu étudier 445 sépultures, d'un total estimé de 550-600, sur un surface totale de 1948 m.c. La nécropole était placée dans une zone habitée depuis le Latène (parfois même antérieurement), réoccupée après pendant les VII-e et X-e-XI-e siècles, en suite à la fin du XV-e siècle, comment le montre les niveaux de cultures matérielle (Trohani, 1998-2000, p. 371-405; Teodor, 1998-2000, p. 125-170; Păunescu, Teodor, 2003, p. 249-271).

La stratigraphie supérieure de la nécropole a été détruite dès le commencement, quand les constructeurs ont pratiqué des travaux de nivelage, décapant entre 0,2 m et 0,5 m, ainsi que les squelettes, surtout ceux d'enfants, ont commencé a apparaître de la cote de -0,1 m. Pour cela, comme d'ailleurs aussi comme suite de la circulation des camions de grand tonnage, on a constaté que dans certaines zones les squelettes sont apparu très fragmentaires et très dérangés, compromettant la possibilité d'établir précisément la position rituelle, le sexe et de l'age.

Le contour des fosses des sépultures a pu être délimité rarement, non seulement a cause des conditions mentionnées plus haut, mais aussi a cause de la qualité de la terre (très compacte), de la grande densité des complexes a des nombreuses superpositions. Les fosses qui ont été observées ont des formes spécifiques pour l'époque: rectangulaires ou un peu trapézoïdales, ayant les coins arrondis. (Cette description correspond aussi avec les faits constatés sur d'autres sites d'époque; Panait et colab., 1965, p. 265; Cantacuzino, 1963, p. 37; Ştefănescu, 1992, p. 343; idem, 1981, p. 276-277). Il y a aussi une exception: la fosse M. 292 (de la surface **N**), qui en a une forme ellipsoïdale irrégulière au tour du crâne et du thorax (un arc de cercle imparfait), qui continue d'une manière rectangulaire au droit des membres inférieures, forme comparable avec un trou de clef. De même, cette sépulture s'individualise aussi par le fait qu'elle représente l'unique cas où on a découvert, au tour de la tête, des traces du bois de la croix. La sépulture se trouve dans une zone marginale de la nécropole, où la densité est très réduite, mais il est évident qu'elle est isolée des sépultures des alentours (Pl. 9/7).

La profondeur de la découverte des squelettes différent entre 0,07 m (!) et 0,86 m. Généralement les enfants (et surtout Infans I) étaient inhumés a des profondeurs plus petites, qui en moyenne ne dépassent pas 0,30 m, même si nous tenons compte de la décapation mécanique, parce que celle-ci n'a pas dépassé nulle part 0,50 m, valeur suggéré autant par les courbes de niveau du relèvement topographique, que part les comparaison stratigraphique avec les zones non affectées par les travaux. Mais la décapation n'a pas été égale, ce qui fait que la profondeur des inhumations, soi même relative, ne puisse faire l'objet des comparaisons à l'intérieur de la nécropole ou avec d'autres objectives archéologiques similaires (Chiţescu et colab. 1982, p. 515-527, et idem 1983, p. 102).

Ainsi comme elles apparaissent disposées sur le plan général, les plus grandes densités de sépultures se trouvent sur l'axe est-ouest de la nécropole, où sont groupées la majorité des superpositions. Vers l'est se trouve la seule superposition de quatre horizons d'inhumation (sur la tangente S. **XX** – surface **S**).

Pl. 1 format A3

Plansa 2 – format a3

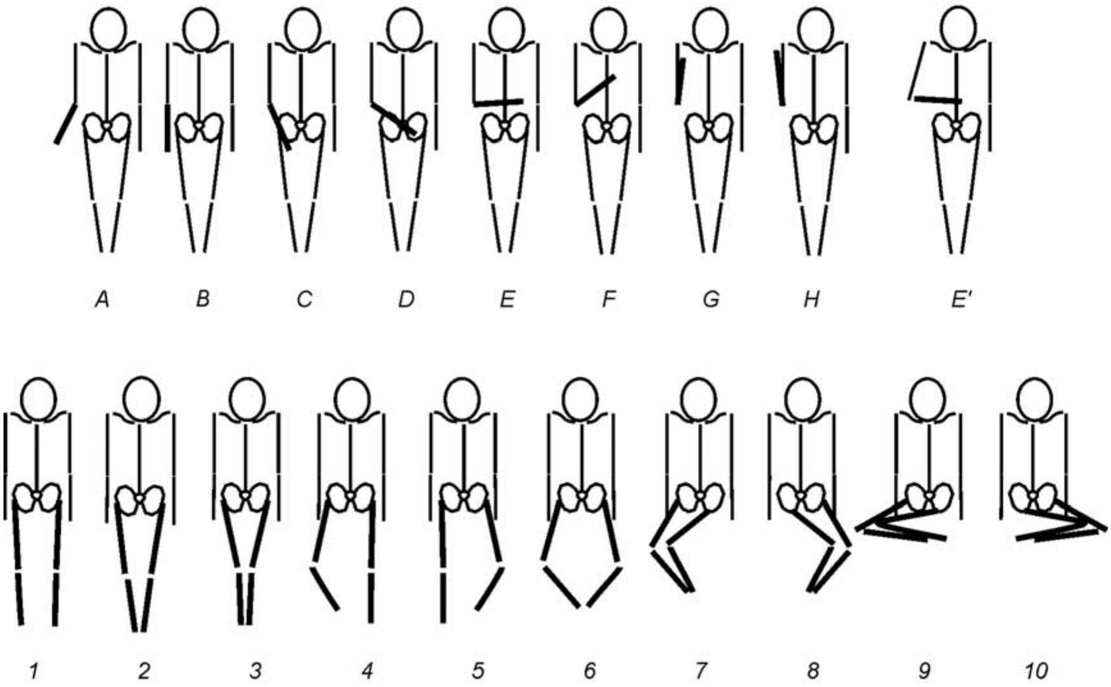

Dans le catalogue des sépultures de la nécropole médiévale de Brăneşti Vadu Anei, les positions rituelles sont codifiées, d'après la classification de plus haut, dans une formule contenant trois signes : les premiers deux sont des lettres majuscules, représentant la position des mains (d'abord la droite du squelette, ensuite la gauche, c'est-à-dire une « lecture » normale de gauche vers la droite de celui qui regarde), le troisième signe étant un chiffre (si la position des pieds est connue), comme dans l'exemple de la droite du texte. Ainsi comme on peu voir, la position éloignée du humérus est marquée par un apostrophe (a lire « primo »).

Exemple
(F'B5)

Pl. 3. Classification des positions rituelles (a voir le catalogue)

Superpositions de trois sépultures (ou horizons) se trouvent dans la proximité tout proche, dans les surfaces **S.** et **Z.**, et sur la tangente de la dernière avec S. **VIII**, dans la zone centrale, à la tangente des surfaces **J.** et **R.**, dans S. **I b.** et un cas vers ouest-nord-ouest, dans la surface **Y**. Des simples superpositions sont nombreuses (nous avons pris en calcule aussi les réinhumations), manquant complètement seulement dans la zone du sud (a voir la colonne 11 du Catalogue des sépultures, où sont reproduite schématiquement les relation stratigraphiques). Les zones avec des densités plus grandes et des superpositions sont susceptibles d'une utilisation plus longue, éventuellement occupant aussi les limites

chronologiques. A ce problème nous devrons revenir, mais nous pouvons remarquer dès maintenant que la proposition faite plus haut ne s'applique pas mécaniquement. Même au bord du sud-ouest de la nécropole, dans une zone sans superpositions et dans une position à peu près isolée, se trouve M. 161, datée à l'aide d'une monnaie de 1512-1520, sûrement une sépulture ancienne, du commencement de la nécropole.

Un autre problème stratigraphique est la relation entre le moment de l'inhumation et quelques complexes approximativement contemporains de l'établissement (Păunescu, Teodor, 2003, p. 252).

D'abord la situation des M. 11 et M. 46 (S. **I a** et la cassette **I.B.**), qui ont les fosses fouillées dans le remplissage d'une habitation du moyen age. Un autre cas – cette fois si assez surprenant – se trouve dans l'immédiat voisinage, dans S. **XIX** et la cassette **XIX A**, où les demmolissements d'une habitation médiévale peu enfouillée superpose stratigraphiquement M. 161 plus haut mentionnée, étant a leur tour coupées par la fosse de M. 133. Nous pouvons supposer, dans ce cas, qu'au moment de l'inhumation de M. 161, le complexe avec four était abandonné, mais non ruiné; ruine qui s'est produite avant la date de l'inhumation de M. 133. Il s'agit seulement d'une supposition. Et un troisième cas est peu habituel: la situation de l'intersection S. **XVIII** avec les surfaces **T.** et **U.**, où le crâne de M. 320 a été disloqué (ne se trouvant plus) par le fouille d'une grande fosse, ronde, ayant un diamètre de 3,20 m, fosse avec une fonction rituelle (ibidem, p. 254). Le remplissage de cette fosse a été à son tour perforé par M. 105 (S. **XVIII**) et M. 368 (surface **U**).

Il serait nécessaire faire mention le cas d'une fosse, malheureusement ayant une situation non très claire, qui a fait partie des complexes détruits du point de vue stratigraphique par les bouldozeurs, au printemps 1992. Celle-ci se trouvait dans le périmètre de la nécropole, respectivement a environ 2 m nord-ouest, de l'habitation médiévale ancienne no. 4 (L. 4), ayant un inventaire pauvre mais contenant un denier de 1543 (Teodor, 1998-2004, p. 133, pl. 3/d). Ayant en vue la longue circulation des pareilles monnaies il est possible ou qu'elle a été enfouillée plus tard, au XVII-e siècle, ou que cette fosse a été contemporaine avec la nécropole.

En fin, ils y a encore deux fosses qui ne relèvent pas des problemes spéciaux: une dans la surface **I.**, étant ronde et avec le diamètre de 2,60 m, superposée par M. 169, M. 176, M. 210, M. 211, M. 220, M. 219, fosse qui après son inventaire précède d'un peu la nécropole, et une deuxième, dans S. **IX A.**, d'une forme ellipsoïde (d= 4 x 2,50 m) très probablement postérieure au cimetière, ayant une fonctionnalité imprécise, parce que la seul pièce d'inventaire est une pointe de couteau.

La situation de chaque sépultures en part est présentée sommairement dans un catalogue tableau, qui contient les informations d'identification: nombre, position sur le plan général, profondeur, orientation, position rituelle, données anthropologiques[1], inventaire, la circonstancié et les relations stratigraphiques.

Pour l'économie de l'espace, mais aussi par rations statistiques, la position rituelle est décrite codifiée, conformément à la classification de la Pl. 3. N'a pas été prise en considération la position du crâne, d'après notre avis étant trop dépendante de l'aléatoire.

A part la présentation succincte des sépultures dans le catalogue, on peu faire des précisions en liaison avec l'organisation de l'espace dans le cadre de la nécropole. D'abord, on pourrait dire que malgré les efforts faits, on n'a pas pu mettre en évidence aucune " systématisation " sous la forme d'un sentier ou d'une allée entre les tombes, autant que possible droite, ni la présomption de plusieurs phases de fonctionnement ou d'organisation, ce qui est difficile a démontrer pour une nécropole utilisée plus d'un siècle. Les seules observations pertinentes qui peuvent être faites sont celles déjà partiellement mentionnées, c'est-à-dire qu'il existe une grande concentration de sépultures vers le lever du soleil, situation que nous allons l'analyser un peu plus bas, en suite une concentration assez grande dans la zone centrale-ouest de S. **XVII**, S. **I.b.**, qu'aussi plus à l'ouest, au bout du sud

[1] L'expertise anthropologique a été faite par Laura Georgesco de l'Institut d'Anthropologie «Victor Babeş» de Bucarest. Malheureusement on nous a présenté les résultats individualisés seulement pour 165 sujets.

de S. **XXVI**, zone qui n'a pas été explorée intégralement. Entre les deux zones de concentration il y a aussi une troisième zone, plus retreinte, au sud de la surface **Z**, où la densité est sensiblement plus petite. Le plan du cimetière suggère une certaine organisation, sans des alignements mais ayant une tendance centripète vers des "centres" qui, sans doute avaient une signification sociale, même si elle n'est pas explicite.

Cette tendance bipolaire (possible même tripolaire) nous a suggéré à faire une charte de la répartition de l'inventaire. (Pl. 6). Celle-ci consolide la conclusion de l'existence de deux centres, qui sûrement doivent signifier deux lignes de parenté. D'après le nombre des pièces, de leur qualité, nous pouvons établir que la famille de "l'ouest" a des inventaires funéraires plus significatifs, même si ils s'encadrent dans les mêmes conditions rurales.

Une seconde observation cartographique est celle que parfois se délimitent des zones d'homogénéité après des critères de sexe et d'age. Ainsi, une zone homogène se trouve dans la moitié du sud-ouest de la surface **U**, où ils y a non moins de 10 sépultures d'enfants sans aucun adulte entre eux. Une deuxième zone homogène se trouve au bout du sud-est de S. **VIII**, où cinq squelettes un après l'autre (M. 119 – M. 123) sont attribués par l'anthropologue a des sujets du sexe masculin, des quels les premiers quatre appartient a l'intervalle d'age 20-30 ans ("adulte") et le cinquième à l'intervalle d'age 30-40 ans ("mature I"), donc pratiquement une homogénéité complète d'après le sexe et l'age. A cause des superpositions d'inhumation il est sur que les cinq hommes non pas étaient inhumés ensemble. Evidement, des pareilles pratiques encombre les habitudes de la famille-paire. On peu supposer que les sujets de M. 119 – M. 123 sont des non mariés, mais il est fort impossible qu'ils soient des frères, ce qui est d'autant plus évident pour le groupe d'enfants de la surface **U**. De même, une autre observation concernant les groupes homogènes est celle que chez n'importe quel groupe on n'a pas découvert un inventaire funéraire. On pourrait mentionner un groupe féminin, contenant seulement des jeunes femmes, enterrées sur plusieurs niveaux, dans une zone restreinte, du bout oriental de S. **XX**. Il est regrettable que pour les sépultures fouillées en 1992 nous n'ayons pas un rapport anthropologique circonstancié, pour pouvoir identifier, éventuellement, aussi d'autres zones homogènes.

En fin, à titre de curiosité, nous mentionnons de même les cas avec des sujets, attribués au sexe masculin, ont eu comme inventaire des boucles d'oreille (M. 76) ou une perle (M. 130 et M. 98). De même dans M. 98, enterré avec un enfant (M. 134), on a découvert un anneau sigillaire. En s'agissant de seulement trois cas se pose la question d'erreurs d'observation ou d'interprétation, comme s'est le cas pour la perle de M. 98, qui pourrait appartenir a M. 134. Du point de vue théorétique, au niveau de toute la nécropole serraient sept cas, ce qui pourrait exclure l'erreur concernant la pratique, même sporadiquement, d'embellir des hommes comme des femmes pendant le rituel funéraire.

LA STATISTIQUE DES POSITIONS RITUELLES

Ainsi comme on peut observer dans la Pl. 4, l'analyse statistique des positions rituelles a été réalisé a l'aide d'un tableau, au sous-sol du quel se trouvent les explications des critères eux pour la composition des groupes. Pour relever certains aspects, moins explicites dans ce tableau, nous avons fait trois annexes annalistiques pour divers aspects (Pl. 5 corrélée avec la Pl. 4). La consultation de ces figures est nécessaire pour mieux comprendre l'exposé qui suit.

La règle/position quasi-générale des dépositions dans les sépultures est avec les bras au long du corps. Seulement 21 sujets ont les coudes éloignés, des quels 12 aux deux bras, ceux-ci étant, d'habitude, des enfants. En ce qui concerne la position des avant-bras, à peu près la moitié du total des sujets (47,6 %) présentent une disposition symétrique (non *stricto senso*, mais l'acception de la description standardisée dans la Pl. 5), 28,9 % ont une position quasi-symétrique et 22,7 % ont des positions asymétriques. On constate donc une claire domination des "hautes" groupes (avec les mains sur la poitrine) – respectivement 26,7 %

Plansa 4 – fisier separat

du total du groupe IV et 23,1 % du groupe III, 20,2 % du groupe V (qui rassemble tous les cas avec au moins un avant-bras “sur l’épaule”, groupe dans le quel pour 43 sujets de 48 le deuxième avant-bras se trouve sur le sterne ou plus haut) en comparaison avec les groupe “bas”, pour lesquels on ne peut pas comptabiliser que 19,1 % pour les groupes symétriques I et II, et 1,8 % pour le groupe VIII, les groupe VI et VII étant mixtes.

Très frappante est la tendance observée aux positions asymétriques, que l’avant-bras droit se trouve plus haut, sur le thorax, et l’avant-bras gauche plus bas, sur le bassin ou l’abdomen (Pl. 5). Dans d’autres terme que ceux présents sur le tableau, il y a 76 cas avec “la droite en haut” et seulement 44 inversement, “la gauche plus haut”, ce qui, dans une comparaison directe, signifie une disproportion de 72,7 %. D’après la rigueur, le phénomène ne se manifeste pas aux groupes bas (CD-DC, CE-EC etc) existant même une tendance contraire – mais il est très prégnant aux positions “hautes” (DE=7, ED=15, EF=10, FE=15, EG=2, GE=15!)

Pl. 5. La nécropole de Brăneşti-Vadu Anei
Analyses graphiques des positions rituelles

A

		S	T	Â	N	G	A			
		A	B	C	D	E	F	G	H	(x)'
	A				**1** +1					
D	B		**9**		**2**	**1**	**2** +1			
R	C			**6**	**3** +1	**5** +2	**2** +1			
E	D		**2**	**2**	**16**	**7**	**2**	**1**		
A	E		**1**	**3**	**15** +8	**29**	**10**	**2**		D D
P	F		**1**	**1**	**7** +5	**15** +5	**39**	**6**		E F
T	G		**1** +1		**4** +3	**15** +13	**7** +1	**10**		F
A	H		**1** +1					**1** +1		
	(x)'				C	D E	C			CC,CC,CE, DC,DD,DD, DD,DD,EE, FF,GG,XX

B

DB,EC,FD,GE,EB, FC,GD,FB,GB,HB	DC,ED,FE,GF,HG	BB,CC,DD,EE,FF,GG	CD,DE,EF,FG	AD,BD,CE,DF,EG, BE,CF,DG,BF
avant-bras droit plus haut		positions symétriques	avant-bras gauche plus haut	
beaucoup plus haut	quasi-symétrique		quasi-symétrique	beaucoup plus haut
36	**40**	**109**	**26**	**18**
15,7%	*17,5%*	*47,6%*	*11,4%*	*7,8%*
(+18 => +7,8%)	(+14 => +6,1%)			

C

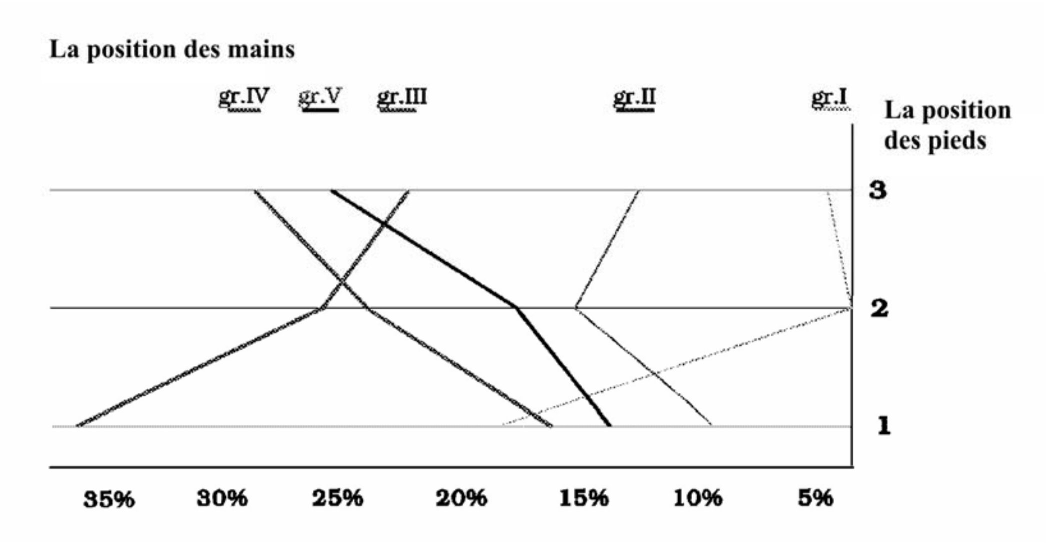

Malheureusement, du matériel comparatif avec la situation d'autres nécropoles est très rare. Nous avons pourtant trouvé un rapport, qui en a une conception qui nous permet certaines comparaisons, pour un village de la Bulgarie centrale, mais du XII-e siècle (Gatev, 1985, p. 109-128). Dans la nécropole de Kovacevo (**Pl. 8**) la position rituelle est celle avec les bras symétriquement déposés sur l'abdomen (qui correspond dans notre classification avec les positions DD et peut être CC), en somme de 30,3 % des cas. Suit la position EE, avec 18 % et les variantes quasi-symétriques DE et ED, avec 3,7 % et 8,3 %. Donc, les positions symétriques et quasi-symétriques avec les avant-bras sur l'abdomen cumulent plus de 60 %. Les positions quasi-symétriques sur la poitrine (FF, EF, FE) cumulent 14,7 % reinhumés et les squelettes dérangés totalisent 16,7 %. Surprenant, peut être le pourcentage des " bogomiles " (avec un ou les deux avant-bras parallèles avec le humérus) est seulement de 5,9 %.

Les différences entre les situations rencontrées dans les nécropoles de Kovacevo et Vadu Anei indiquent, dans une première approximation, l'évolution des enterrements dans le monde orthodoxe balkanique. Comme curiosité, nous signalons pour le moment aussi a Kovacevo *le phénomène " la droite plus haut "* et usant de la classification de la position des mains de Vadu Anei, la situation comparative est la suivante:

Position des avant-bras	Kovacevo	Vadu-Anei
DE	3,7%	3,1%
ED	8,3%	6,6%
EF	3%	4,4%
FE	8%	6,6%
EG	1,5%	0,8%
GE	3,7%	6,6%

En ce qui concerne *la position rituelle des pieds en corrélation avec la position des mains*, le graphique de la Pl. 5 nous offre quelques constations et suggestions pour l'interprétation:

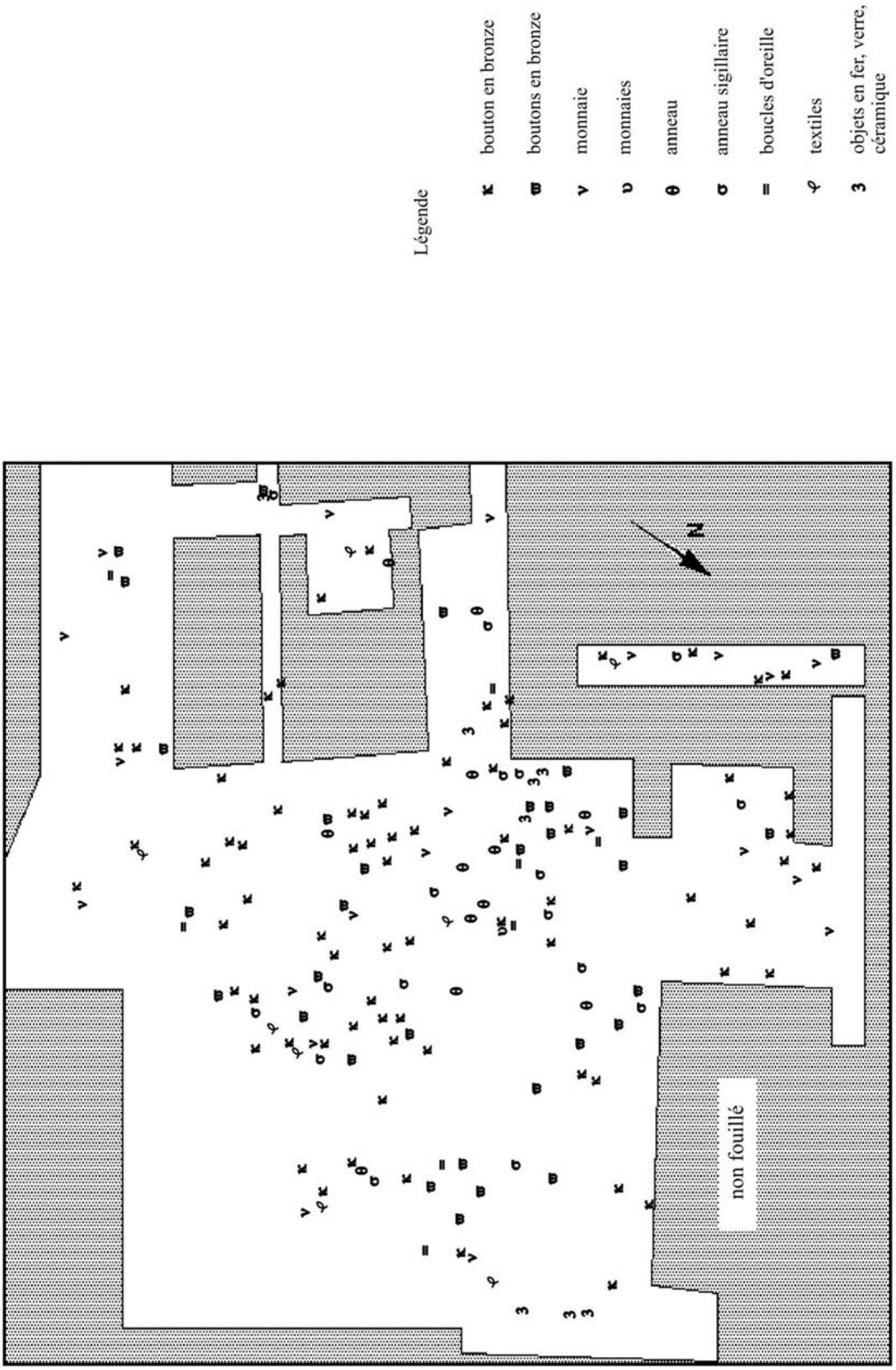

Pl. 6. La nécropole Brăneşti-Vadu Anei. Répartition des bijoux

Le groupe I (BB, CC, conformément à la Pl. 4) on sait qu'il est caractéristique pour le nécropole du commencement du moyen age, en association avec la position 1 (les membres inférieures parallèles). Elle n'est pas donc hasardée la constatation que l'incidence maxime du groupe I est avec la position 1 (18,2 %), mais, étant du XVI-e siècle, elle représente une tradition en extension (3,3 % du total des sujets). L'incidence maxime de la *position 1* est, à Vadu Anei, avec le groupe III (les mains en croix sur l'abdomen) – 36,4 %.

A la *position 2* (talons tout proche) nous observons une diminué de l'association avec les groupes I et III (13,3 %, respectif 26,1 %), une augmentation des groupes hautes, IV et V (23,9 %, respectif 17,4 % et une pointe d'élection au groupe II (15,2 %).

A la *position 3* (avec les genoux tout proche) nous observons une association préférentielle avec les groupes IV et V (28,7 %, respectif 25,5 %).

Etant donné le stage de la connaissance du problème, nous ne pouvons présenter que dans les limites de l'hypothèse l'explication de la diversité des positions rituelles. L'analyse de la position rituelle reflète le souvenir d'anciennes traditions, pratiquement abandonnées (1-I = 3,3 % et 2-II = 5,7 %), de même une position un peu plus récente, mais aussi celle-ci en recul (1-III = 6,5 %, 2-III = 9,8 %), étant en cours la fixation d'une tradition encore actuelle, avec les genoux tout proche et avec les avant-bras sur la poitrine (3-IV et 3-V totalisent 20,7 %). Ce qui caractérise en fait la nécropole est l'amalgame des positions rituelles, fait qui peut être une conséquence non seulement d'une période de transition entre une tradition plus vieille et une plus récente, mais possible, elle peut être expliqué aussi par la contribution d'une tradition apportée par un nouveau groupe de populations.

Avec le groupe V les choses sont assez délicates à cause de l'hypothèse d'une origine bogomile. En nous abattant des règles de composition des groupes (Pl. 4), nous avons inclus ici tous les cas qui ont au moins " une paume sur l'épaule " pour une stricte évidence centralisée. Ainsi comme on voit les choses maintenant ont peu formuler l'hypothèse que le groupe V serrait non le résultat d'un import, mais de l'évolution générale "d'en bas en haut", comme dernière expression, abandonné en suite.

Ces hypothèses ne pourront être consolidées qu'une fois avec l'apparition d'études bien élaborées sur des nécropoles fouillées exhaustivement.

En ce qui concerne *les positions moins habituelles des membres inférieures* (4-10, conformément Pl.5) il est difficile a soutenir qu'elles ont un signification rituelle. Avec une exception, elles peuvent être le résultat de l'inhumation du sujet enseveli dans une toile, à un intervalle de temps plus long de 48 heures après le décès, quand disparaît la rigidité cadavérique. Dans aucun de ces cas on n'a pas découvert des restes du cercueil. L'exception est constituée par M. 272, qui a été inhumé en *decubit dorsal*, mais avec les genoux beaucoup serrés vers la gauche, en ongle aigu. Un pareil cas pourrait être expliqué, éventuellement, par l'existence d'un aspect de pathologie.

Les squelettes reinhumés à cause de leur dérangement par une nouvelle sépulture (17 cas) sont répandues relativement uniformément dans les deux zones de maximum de densité, de l'est et de l'ouest de la nécropole. Comme nous l'avons affirmé, malgré les apparences, très probablement n'existaient pas des "allées" (dans le sens d'une systématisation de l'espace) et les tombes n'étaient pas signalées d'une manière durable, ainsi qu'elles étaient superposées fortuitement par la génération suivante. Si il est très probable que les familles (dans le sens le plus large du terme) gardaient un certain périmètre, à l'intérieur de celui-ci la hasard parait jouer un important rôle. Dans l'aire de la nécropole on a surprit une seule parfaite superposition (dans la cassette **XX A**, M. 431 au-dessus de M. 438), motif pour le quel beaucoup de squelettes ont été partiellement dérangés. Par exemple, les ossement des membres inférieurs de M. 391 sont resté en position anatomique et le reste a été réinhumés dans la fosse de M. 408.

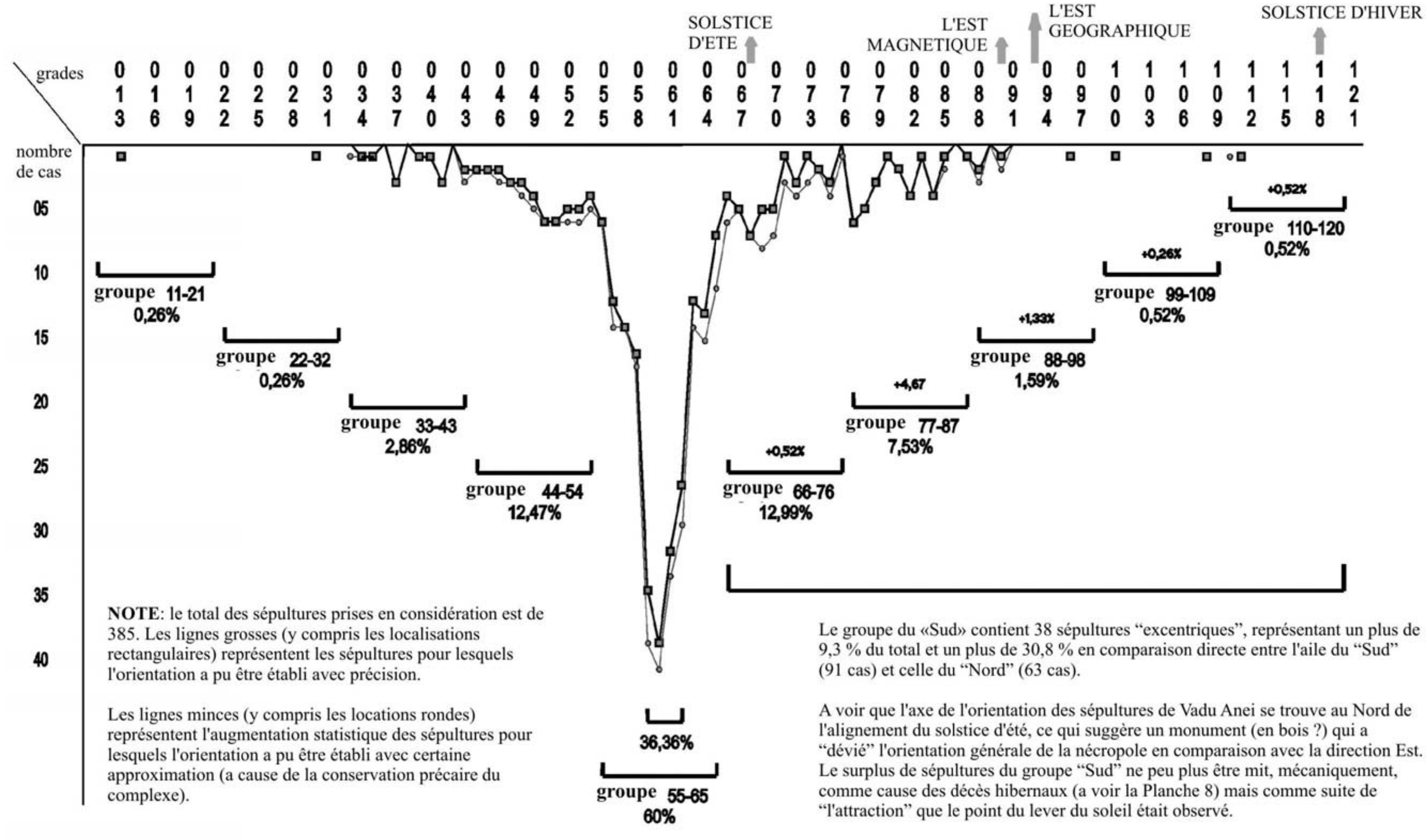

NOTE: le total des sépultures prises en considération est de 385. Les lignes grosses (y compris les localisations rectangulaires) représentent les sépultures pour lesquels l'orientation a pu être établi avec précision.

Les lignes minces (y compris les locations rondes) représentent l'augmentation statistique des sépultures pour lesquels l'orientation a pu être établi avec certaine approximation (a cause de la conservation précaire du complexe).

Le groupe du «Sud» contient 38 sépultures "excentriques", représentant un plus de 9,3 % du total et un plus de 30,8 % en comparaison directe entre l'aile du "Sud" (91 cas) et celle du "Nord" (63 cas).

A voir que l'axe de l'orientation des sépultures de Vadu Anei se trouve au Nord de l'alignement du solstice d'été, ce qui suggère un monument (en bois ?) qui a "dévié" l'orientation générale de la nécropole en comparaison avec la direction Est. Le surplus de sépultures du groupe "Sud" ne peu plus être mit, mécaniquement, comme cause des décès hibernaux (a voir la Planche 8) mais comme suite de "l'attraction" que le point du lever du soleil était observé.

Pl. 7. Le diagramme de l'orientation des sépultures de la necropole de Brăneşti – Vadu Anei

Des pareilles superpositions par moitié ou par quart sont assez nombreuses pour que nous supposions qu'après un certain las de temps (par exemple 7 ans) les tombes perdaient leur signification religieuse, sacrée. Une pareille hypothèse satisferait aussi l'observation que la scrupulosité de la réinhumation du défunt ne s'est pas manifesté toujours. Il y a des cas (M. 16, M. 48, M. 399) quand on a réinhumé seulement le crâne. Parfois se sont gardé des restes *in situ* d'une sépulture dérangée, mais aucun ossement dans la fosse de la nouvelle sépulture (M. 165, M. 433). La plus grande partie des 44 sépultures dérangées, en totalité ou partiellement, sont la conséquence de ces pratiques. Paradoxalement, en rapport de pareilles negligeance, s'est le fait que dans le cas de quatre réinhumations (M. 274, M. 297, M. 391, M. 399) ont été découverts des boutons globulaires en argent et bronze.

Les ossements réinhumés ont été découvert d'habitude aux pieds du squelette plus récent (surtout quand on dépose seulement le crâne), au-dessus du bassin du squelette plus récent, par exception, à la tête de celui-ci, dans une niche un peu profonde à l'ouest de la fosse. (M. 57).

Les squelettes inhumés secondairement (sans être dérangés d'autres complexes) sont concentrés (6 de 8) dans un périmètre restreint du nucléus d'ouest, sur les sections parallèles S. **I.b.** et S. **XVII**, dans la zone qui se caractérise en plus par un inventaire plus riche et où se trouve la moins usuelle reinhumation M. 57 (supra). Les inhumations secondaires ayant un inventaire ostéologique complet sont faites ou dans des fosses rondes (M. 53, M. 56) ou dans des fosses allongées et ayant des formes semblables aux sépultures habituelles, mais ayant une longueur de seulement un mètre et les ossements déposés longitudinalement (M. 297).

Dans certaines inhumations secondaires on a découvert seulement des crânes, sans mandibules, enfouillés à des profondeurs normales (M. 64 a –0,48 m; M. 67 a -0,61 m; M. 86, infans a -0,25 m; M. 87, infans, a -0,36 m), dans des fosses rondes ayant un diamètre de 0,50 – 0,70 m. La sépultures 64 a une situation plus spéciale: dans une fosse de dimensions et profondeur normales (1,60 x 0,60/ -0,48 m), rectangulaire avec les coins arrondis, était déposé un crâne, sans mandibule, qui a appartenu à un sujet du sexe masculin, mit dans un cercueil de dimensions normales, dans le quel le crâne était "à sa place" et au centre du cercueil été déposé un anneau sigillaire en argent. Les reinhumations M. 64, M. 67, M. 86, M. 87 se groupent dans un périmètre de seulement 3,0/1,5 m. La situation suggère un groupe de sépultures déménagées.

Les enterrements ayant une position rituelle indéterminée sont assez nombreux (72, représentant 16,2 %). Une partie a été découverte par le bouldozeur et détruite à peu près totalement. La plus grande partie des sujets était des petits enfants (0-3 ans) et, exceptionnellement, des sujets matures, ayant un état de conservation des ossements très précaire à cause de la terre tassée par les lourdes machines du sentier. A ceci on doit ajouter aussi les conditions du mauvais temps du mois de novembre 1991 et mars 1992, qui on fait que l'étude des positions rituelles devienne difficile.

L'ORIENTATION DES SÉPULTURES

L'un des aspects qui a attiré l'attention dès le commencement des recherches archéologiques de Vadu Anei l'a représenté l'orientation des sépultures, assez abattue de l'axe ouest-est. Le diagramme de la Pl. 7 pressente la situation synoptique des 385 sépultures pour les quelles on a pu établir l'orientation. Autant dans le catalogue que dans le diagramme, l'orientation est donnée sur l'axe longitudinal de la sépulture, sur la direction tête-pieds, en traduisant l'expression "regardant vers le lever", expression qui doit être comprise dans le sens du rite orthodoxe et non en fonction de la position *in situ* du crâne au moment de la découverte.

Ainsi comme on peu voir sur le diagramme, 60,0 % des sépultures en ont des orientations comprises entre 55° et 65°, des quelles 60,6 % (ou 36,36 % du total) ont l'orientation comprise entre 59° et 62°. Les autres 40,0 % des sépultures ont une dispersion très accentuée, de 13° (à peu près Nord) jusqu'à 111°, c'est-à-dire une dispersion totale de 98°. Même si nous ne prenons pas en considération les sépultures très désaxées, isolées sur le

diagramme, la dispersion reste de 56° (de 34° à 90°, respectivement du NE à l'E).

Ce phénomène de dispersion des orientations est mit d'habitude comme cause de l'inhumation dans divers saisons (“ le lever ” du soleil indiquant des divers points sur l'horizon), en association avec le manque d'une systématisation des nécropoles, dans le sens de l'existence des allées ordonnatrices, droites et parallèles. Une pareille explication n'est pas vérifiable dans la nécropole de Vadu Anei, comme suite d'un motif très simple : la pointe du diagramme se trouve à 60°, en temps que l'intervalle “ des saisons ” se trouve entre 68° (le lever du soleil au solstice d'été) et 118° (le lever du soleil au solstice d'hiver), c'est-à-dire ±25° de l'est géographique (93° sur la boussole magnétique). Pour comparaison nous présentons le diagramme schématique de l'orientation des squelettes du cimetière de Kovacevo, plausible pour l'explication des différences en fonction de la saison, avec la mention que pour la latitude de l'endroit les abattements saisonniers de l'Est ne peuvent pas être de 33°, car ils doivent être de 24°.

Pour notre cas, à Vadu Anei l'explication d'une déviation de 33° de l'axe imaginaire de la nécropole pourrait être mise en liaison avec l'existence d'une église dans les alentours, monument qui aurait eu l'axe de l'autel de 60°. La possibilité de la localisation de l'église du cimetière peut être prise en considération seulement en liaison avec une concentration de sépultures vers l'une des limites de la nécropole, en principe vers le sud. Ainsi comme on observe sur le plan général de la nécropole, dans les zones marginales la densité des sépultures est petite. Exceptions font seulement deux zones : l'extrémité d'ouest et le flanc d'est-sud-est. Une première tentative pour localiser la position d'une église serait possible à l'ouest du E-S-E qui est beaucoup plus probable, à cause du voisinage de la grande agglomération de sépultures de la zone des S. **XVIII** – S. **XX**, qu'aussi à cause du fait que la planimétrie suggère qu'entre les sépultures il y a un espace préservé, M. 31 étant isolée, probablement *au delà* de l'église. La situation de cette sépulture permet même quelques spéculations concernant les ossement humérus et fémurs sectionnés symétriquement. Les deux fragments de humérus gauche étaient superposés, parallèlement, sur 0,1 m, fait qui ne peu plus être mit comme suite des actions des grandes machines du sentier. Si pour le reste des sépultures on peu dire qu'elles étaient même d'un point de vue symbolique “à l'ombre de l'église”, la position planimétrique, à côté du mur du “sud” de la supposée église, que l'état des restes de M. 31 conduisent à l'idée d'une damnation, marquée par le séparément symbolique du reste de la communauté.

Dans la surface **P.** peut être observé aussi un couloir, large d'environ 3 m, qui sépare M. 289 et M. 284 (à l'ouest) de M. 182, M. 183, M. 184 (à l'est). Ce couloir pourrait être interprété comme une voie d'accès – allée – vers l'église, venant de la direction de la “ maison à cave ” de S. **VII c.** (Păunescu, Teodor, 2003, p. 252). Cette hypothèse suppose aussi l'existence d'une entrée latérale, sur la côté du nord de l'église.

Pour le cas que notre hypothèse serrait correcte, les dimensions de l'église, construite sûrement en bois[2], seraient de 9,4 x 6,8 m, à l'extérieur, supposant un espace intérieur d'environ 55 m.c. Cet espace était suffisant pour la communauté de Vadu Anei ? Si nous prenons en calcul la moyenne du nombre estimé de sépultures (575) et la duré d'utilisation du cimetière dans les limites données par l'analyse mathématique (70 ans)[3], que la duré d'une génération, qui pour le moyen age roumain est considéré de 27-28 années, la nécropole a été

[2] Parce que on a pas découvert des traces de muraille en pierre ou brique nous pouvons soupçonner que l'église du cimetière était en bois, sur des poutres et recouverte avec des voûtes demicylindriques, caractéristiques pour les églises en bois de la Valachie (Creţeanu, 1968, p. 10-16). Le décapage de quel nous avons fait mention plus haut a compromis des le début la chance a découvrir un témoignage concret d'un pareil monument

[3] Des 29 monnaies découvertes dans la nécropole, 26 se datent des années 1512-1574, autre deux, très détériorées, ont été datées au XVI-e siècle. L'exception chronologique est constituée par une monnaie, émission Mathieu Corvin (1458-1490), découverte dans M. 253. Il est discutable en quelle mesure une seule monnaie peut changer la chronologie de toute la nécropole, surtout que, étant une monnaie de très bonne qualité elle avait une circulation plus longue, ainsi comme on le montre dans le chapitre concernant le matériel numismatique découvert. Ceux-ci étant les données numismatiques, nous avons considéré que la nécropole a été utilisée pendant 70 années.

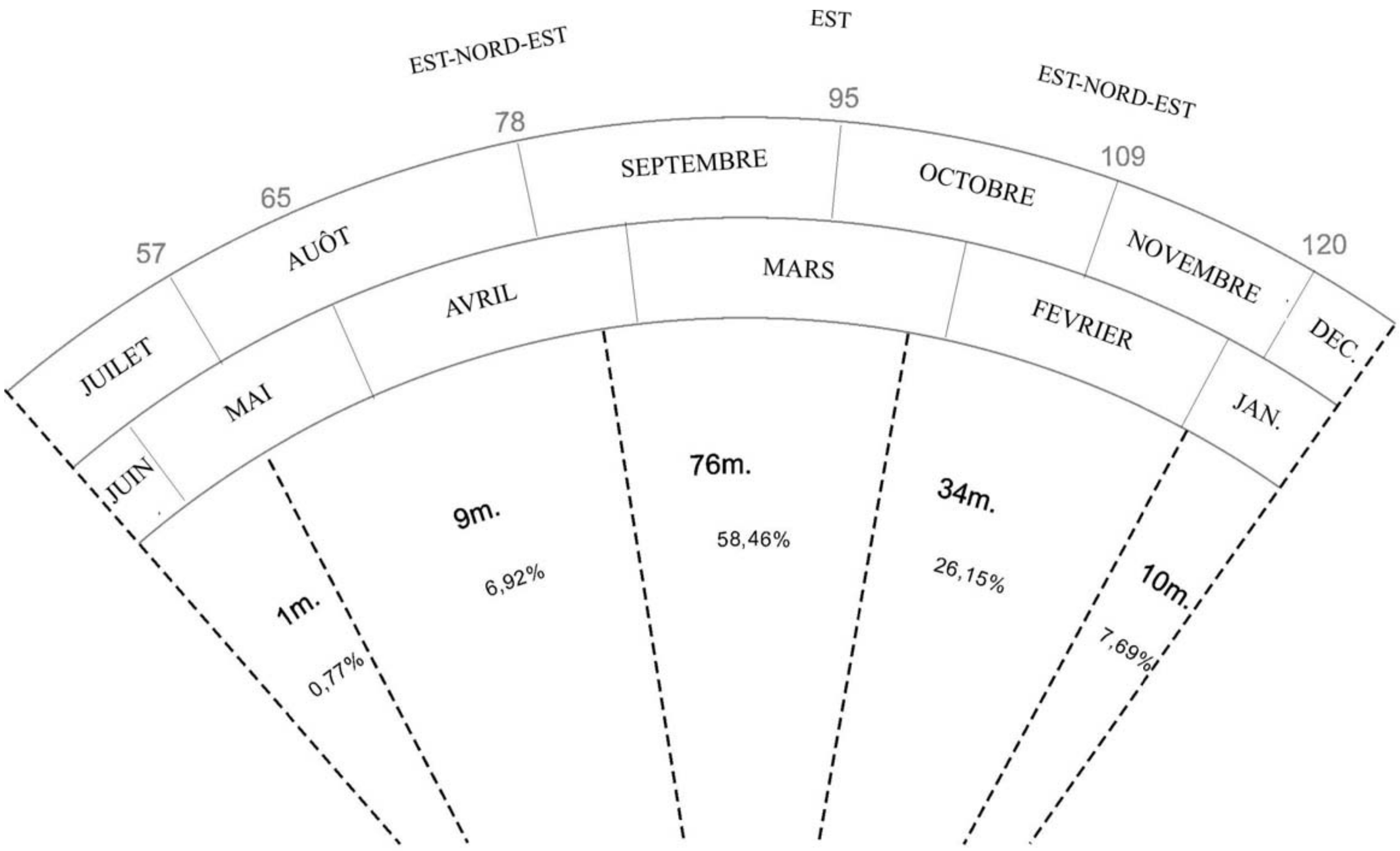

Pl. 8. Le schéma de l'orientation des sépultures dans le cimetière de Kovacevo, département de Pazardjik (XII-e siècle), d'après le schéma donné par l'archéologue bulgare Peiogatev ("Razcopki i proicivania. Cniga XII". Sofia 1985, pg. 126). Le schéma montre des enterrements "naturelles", qui ont des orientations dépendantes de la saison, et le spore de décès hibernaux. A comparer avec la Pl. 7.

utilisée par 2,55 générations, ce qui signifie une moyenne de population permanente de 226 personnes. En diminuant le nombre des petits enfants et des impotents, le nombre de ceux qui participaient aux services religieux ne serait été jamais plus grand de 120 personnes. Cinquante mètres carrés pour 150 croyants il est vrai c'est un peu, mais suffisant. Pour le cas que la période d'utilisation est plus longue de 70 ans le problème n'existe plus, parce que le nombre de ceux qui on vécu en même temps diminue.

Il est difficile à croire qu'une nécropole d'une pareille grandeur n'aurait eu une église. Mais si pourtant l'hypothèse est repoussée, une deuxième explication de l'axe symétrique du cimetière a 60° (-240°) est offerte par la pante qui descend vers le ruisseau Pasărea, qui a la même orientation. En fait, l'orientation de la pante pourrait expliquer aussi l'orientation de la dite église, qui, en sois même, est aberrante du point de vue du canon. Même si nous admettons que la fondation de l'église a commencé le 24 juin, à la naissance de Saint Jean le Baptiseur (en supposant l'orientation de 68°) la déviation de 8° de l'axe (en fait 10°, parce que le champ haut de E-N-E retarde le lever du soleil) est trop grande pour qu'il s'agisse d'une "erreur". Plus tôt est possible l'intention des fondateurs d'harmoniser la construction avec le paysage.

En étudiant le diagramme de l'orientation des sépultures (Pl. 7), nous observons un aspect problématique : la dispersion vers le sud de l'axe symétrique est présente chez non moins de 28 sépultures de plus, en comparaison avec la dispersion de l'aile du nord, c'est-à-dire un plus de 30,8 % dans la comparaison directe de deux flancs, respectivement 91 sujets au sud de l'axe de symétrie (de 66° à 112°) et 63 sujets au nord de l'axe de symétrie (de 13° à 54°). Si le surplus le plus significatif nous l'aurons trouvé dans le groupe 66°-76°, nous aurons pu dire qu'il s'agit de l'attraction normale par l'est géographique. Mais comme ce surplus se rencontre au groupe 77°-87°, nous croyons que les choses sont un peu plus compliquées. Nous sommes obligé a soupçonner qu'une partie des sujets a été inhumé sans l'existence du repère représenté par l'église, autrement di avant la construction de l'église, ou après sa ruine.

Dans l'espace compris entre l'est géographique et le solstice d'hiver, loin de l'axe symétrique et relativement isolées, il y a 5 sépultures. Ce groupe est le premier que nous pouvons le considérer qu'il a été inhumé en fonction de la position du lever du soleil et non en fonction d'un monument. Nous pouvons insérer un pendant de ce groupe entre l'est (ou l'équinoxe) et le lever du soleil au solstice d'été, c'est-à-dire exactement dans la zone du groupe 77°-88°, la où nous voyons le surplus le plus significatif (Pl. 7), de +4,68 % (représentant 12 sujets). Nous obtenons ainsi un groupe d'environ 10-15 sujets, qui a été inhumé en fonction de la position saisonnière du soleil. Il reste encore un groupe de dimensions semblables, qui, très probablement, a été inhumé *après* la ruine du monument, pendant une époque quand le souvenir de celui-ci existait encore, mais quand la position saisonnière du soleil a influencé encore une fois l'orientation des sépultures. D'après la mesure que la stratigraphie a permis cette chose, nous avons essayé une reconstruction des groupes excentriques, du commencement de la nécropole et de l'époque finale.

On a pu voir des zones avec des groupes relativement compacts de sépultures ayant une désaxions plus grande de 10° en comparaison avec le reste de la nécropole, respectivement une orientation de 70° et même plus. C'est-à-dire une attraction vers l'axe E-V. Un pareil groupe on peu le voir vers le bout du nord de S. **XXVI** (M. 437, M. 428, M. 429, M. 436, M. 439), d'autres à l'intersection de la surface S avec la section XVIII (M. 308, M. 122), aux intersections de la section **XVIII** avec la surface **P.1.** (M. 112, M. 113, M. 110) ou à l'intersection des surfaces **P.1.** et **P.** (M. 333, M. 332, M. 288, M. 289, M. 346, M. 335, M. 349). Ce dernier groupe a deux sujets dans une position stratigraphique inférieure (M. 349 superposée par M. 300 ; M. 346 superposée par M. 334) en comparaison avec les sujets ayant une orientation "normale" (avec des orientations environ 60°). Les deux groupes nominalisés avant sont, par contre, dans des rapports stratigraphiques supérieures en comparaison avec les sujets ayant une orientation "normale" (M. 112 au-dessus de M. 409, M. 122 au-dessus de M. 123). Cette voie d'identification des groupes supposés anciens ou tardifs s'est cogné de la constatation que une

partie des sujets des groupes excentriques sont datés avec des monnaies de la moitié du XVI-e siècle (1.520-1.566, respectivement M. 428 et M. 289). Malgré le fait que aucun de ceux-ci ne fait part d'une situation stratigraphique bien comprise, cette voie d'interprétation a du être abandonnée. Vers le même résultat envoie la constatation que toutes les quatre monnaies découvertes dans S. **XXVI** ont la même datation (1.520-1.566).

La mise en carte des monnaies découvertes a fourni la conclusion que les plus anciennes sont signalées vers les limites du nord et ouest du cimetière, c'est-à-dire dans les positions les plus éloignées de la concentration de sépultures de l'est, pour ainsi dire que la zone de la proximité de la supposée église a été occupée plus tard. Malheureusement, dans la zone orientale du cimetière on a découvert une seule monnaie, déjà mentionnée au M. 289. D'autre part, il est difficile d'expliquer aussi la position très désaxée de la sépulture 307 (dans la surface T – 13°).

Sans offrir des éléments spectaculaires, nous soulignons l'importance des observations enregistrées pendant les recherches de la nécropole de Vadu Anei, Brăneşti, contemporaine du village aujourd'hui disparu, qui apporte une meilleure contribution à la connaissance du habitat médiéval du territoire rural tout près de Bucarest.

BIBLIOGRAPHIE

Cantacuzino, 1963 - Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind aşezările medievale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica*, SCIV, tom XIV, nr. 2, 1963., p.366-367

Chiţescu et colab.,1982 - Lucian Chiţescu et colab., *Cercetările arheologice de la Piua Petri (Oraşul de Floci), jud. Ialomiţa,* CA, vol. V, Bucarest 1982

Chiţescu et colab.,1983 - Lucian Chiţescu et colab., *Cercetările arheologice de la Piua Petri (oraşul de Floci), judeţul Ialomiţa,* C.A., vol. VI, Bucarest, 1983

Creţeanu, 1968 - Radu Creţeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia,* Bucarest, 1968.

Gatev, 1985 - P. Gatev, *Agglomeration médiévale et necropole du XII-e siécle aux environs du village de Kovacevo,* Departament de Pazardzik, (bulg. cu rez. francez), Sofia, 1985.

Panait et colab., 1965 - Panait I. Panait et colab., *Complexul medieval Tânganu. (Cercetări arheologice, numismatice şi istorice),* CAB, Bucarest, vol. II, 1965

Păunescu, Teodor, 2003 - Anca Păunescu, Eugen S. Teodor, *L´établissement rural médiéval des XVI-XVII siécles de Brăneşti-Vadu Anei,* CA, vol. XII, Bucarest, 2003.

Ştefănescu, 1981 - A. Ştefănescu, *Consemnări arheologice pe şantiere de construcţie. Dealul Grozăveşti,* CAB, III, Bucarest, 1981, p. 275-277.

Ştefănescu, 1992 - A. Ştefănescu, *Note privind cercetarea arheologică a necropolelor din secolele XIV-XV de la Măneşti-Buftea,* CAB, IV, 1992, p. 343-349.

Teodor, 1998-2000 - Eugen S. Teodor, *Aşezări din evul mediu timpuriu la Vadu-Anei,* CA, vol.XI, Ier partie, Bucarest, 1998-2000.

Trohani, 1998-2000 - George Trohani, *Obiecte din lut ars şi piatră, precum şi vase ceramice descoperite în aşezarea getică de la Vadu-Anei, comuna Brăneşti (jud. Ilfov),* CA, vol. XI, IIe partie, Bucarest, 1998-2000.

ABREVIATIONS

CA	Cercetări Arheologice
CAB	Cercetări Arheologice în Bucureşti
SCIV	Studii şi Cercetări de Istorie Veche

Anca Păunescu, Eugen S. Teodor
Muzeul Naţional de Istorie a României
Calea Victoriei 12, RO-030026, Bucarest
anca_paunescu@yahoo.com, teo@mnir.ro

M. 100 (S.XVII)

M. 100 détail du costume

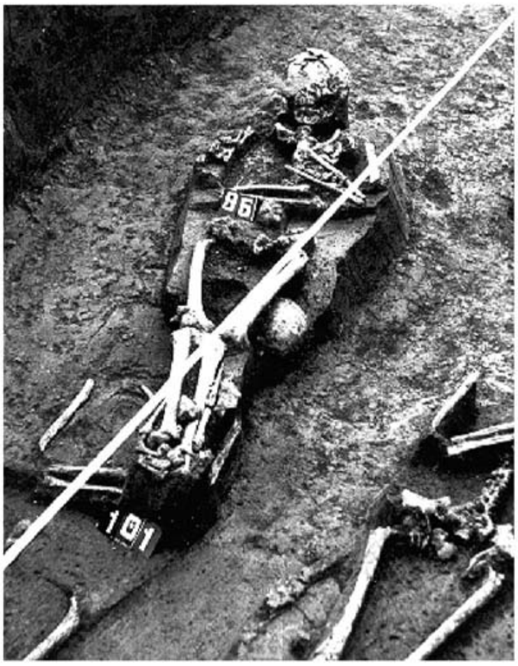

Exemple de superposition (M. 95 au-dessus de M. 101, de S.XVII)

S.XVII vue d'ensemble

Pl. 9. Sépultures de la nécropole médiévale de Vadu Anei (photographies)

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 309 – 321

LES SEPULTURES BOGOMILES DE VADU ANEI

Silviu Oța

MORMINTELE BOGOMILE DE LA VADUL ANEI

Rezumat

În ceea ce priveşte dispunerea planimetrică în cadrul cimitirului, mormintele atribuite bogomililor nu ocupă un loc anume, fiind răspândite printre celelalte complexe funerare. Faptul că au fost descoperite în cele mai diverse locuri în necropolă, fără a respecta o regulă anume, indică faptul că aceste persoane au făcut parte din comunitatea aceasta încă de la început şi au rămas acolo până în momentul încetării utilizării necropolei. Un alt argument în favoarea acestei afirmații îl constituie datarea cu monede care este observabilă de la sfârşitul secolului XV (monedă emisă cândva în anii 1458-1590, găsită în M.263) până în cel de-al treilea sfert al secolului XVI.

În viitorul teritoriu al Țării Româneşti, obiceiul înmormântării cu unul sau ambele brațe flectate din cot, cu palmele aduse pe umeri, la clavicule sau la gât nu este atestat până în secolul XIV. Aceasta se poate datora şi stadiului cercetărilor arheologice. Obiceiul, pentru teritoriul dintre Carpați şi Dunăre, nu este atestat la populațiile nomade de stepă. Pentru perioada mai târzie, astfel de morminte a fost semnalate la *Oraşul de Floci* (în necropola de pe grindul nr.3), *Buzău, Cernica, Dumbrava*, *Străuleşti, Portăreşti*, zona *Bucureştiului* şi a *Cîmpulungului.*

Situația este asemănătoare şi în teritoriul de la este de Carpați (viitorul stat medieval Moldova), unde au fost găsite astfel de morminte: *Traian* (Zăneşti, jud. Bacău), *Trifeşti*, *Hudum* (două necropole), *Vornicenii Mari*.

În Dobrogea, astfel de morminte au fost descoperite la *Păcuiul lui Soare, Garvăn, Enisala, Nufăru, Isaccea*.

În Transilvania, au fost semnalate de asemenea morminte în care defuncții au fost depuşi cu unul sau ambele brațe flectate din cot, cu palmele aduse la umeri. Aici mormintele în mare parte sunt mai timpurii, dar sunt şi foarte rare. În stadiul actual al cercetării, prezența unor astfel de morminte în necropole de tip Ciumbrud, în Slovacia sau Ungaria trebuie analizate cu mare atenție.

Dat fiind faptul că la nordul Dunării obiceiul aşezării defunctului în mormânt cu unul sau ambele brațe flectate din cot şi cu palma adusă pe umăr sau la gât este cel mai bine observabilă cronologic, planimetric şi din punct de vedere al obiceiurilor de înmormântare în cimitirele studiate în Banat, consider că este necesară o paralelă între descoperirile de aici şi cele din situl de la *Vadul Anei.* Aceasta cu atât mai mult cu cât, în Banat, se poate stabili şi o cronologie a pătrunderii bogomililor sau a principalelor momente în care aceştia au pătruns ori au activat.

În teritoriul vecin, în Banatul românesc, morminte în care brațele defuncților erau flectate din cot, cu palmele aduse în regiunea gâtului, pe umeri sau pe clavicule au apărut în 14 necropole (*Ilidia*-Cetate, *Gornea*-Târchevişte, *Ciclova Română*-Morminți, *Gornea*-Căunița de Sus, *Cuptoare*-Sfogea, *Gornea*-Pod Păzărişte, *Gornea*-Ogaşul lui Udrescu, *Ilidia*-Oblița, *Nicolinț*-Râpa Galbenă, *Pojejena*-Nucet, *Reşița*-Ogăşele, *Cârnecea*-Dealu Bisericii, *Berzovia*-Pătruieni, *Şopotu Vechi*-Mârvilă). Din 43 de morminte (unul este dublu). Toate cimitirele se găsesc pe teritoriul actual al județului Caraş-Severin. Mormintele au fost găsite atât în necropole cu biserică, dar şi fără. Asupra defuncților care au avut brațele flectate din cot cu palmele aduse pe clavicule sau la gât s-au emis două ipoteze. Prima dintre ele este aceea că este vorba de practici rituale de dinainte de înmormântare cu scopuri antivampirice şi a fost legată în special de credințe ale slavilor. O a doua teorie este cea potrivit căreia aceste morminte aparțin unor persoane de credință bogomilă răspândită la nordul Dunării în special din secolul XI. Sub-variante ale acestei poziții a brațelor au mai fost înregistrate la *Hodoni*-Pocioroane, *Obreja*-Sat Bătrân, *Vojlovica*-Humka Azotara (Banatul iugoslav), *Kiszombor*-B, *Szőreg*-Homokbánya (Banatul maghiar, comitatul Csongrád).

În general, literatura românească cu privire la erezia bogomilă este destul de săracă şi contradictorie. Cea mai mare parte a literaturii este de natură teologică sau filozofică. Doar într-o foarte mică măsură suntem

în fața unor studii redactate de către arheologi sau istorici. Aceştia din urmă, cu puține excepții, se feresc în general să atribuie anumite complexe funerare populației eretice, indiferent de originea sa.

Din punct de vedere al interpretărilor istoricilor români asupra problemei ereticilor în spațiul actual al României au existat diverse variante. De exemplu, A. Balotă, consideră că bogomilismul este vorba mai degrabă de o cultură apărută în teritoriul actual al Bulgariei, „mai aproape de masele populare, de aspirațiile lor, de preocupările lor”. În timp, ”…sub presiunea ideologiei oficiale creştine a statului şi bisericii feudale, a primit o pecete creştină’’ cu o tentă "…ostilă culturii marilor feudali, a clerului înalt şi a mănăstirilor". Studiile apărute în perioada postbelică şi până în 1989 în bună parte au încercat să justifice lupta populației împotriva feudalilor şi a bisericii chiar dacă sunt recunoscute conjuncturile care au dus la apariția ereziei la sudul Dunării.

Alți istorici s-au preocupat de locul de unde au pătruns la nordul Dunării, precum şi de zonele unde s-au stabilit (vezi craşovenii şi cei din zona Braşov).

Pe teritoriul Țării Româneşti, nu este menționat un document expres cu privire la emigrarea unor eretici bogomili, dar este de bănuit că printre grupurile de populație colonizate aici de la sudul Dunării, trebuie să fi fost şi eretici. Date exacte asupra etapelor de migrare a sârbilor şi bulgarilor în teritoriile nord dunărene provin din sursele istorice târzii. Dacă pentru secolele XIV-XVI se pot identifica pe alocuri zonele lor de stabilire, pentru secolele XII-XIII, ştim doar că probabil au trecut şi la nordul fluviului ca urmare a persecuțiilor religioase.

Sursele literare de după secolul X, redactate la nordul Dunării sunt extrem de sumare. Acestea se rezumă de fapt la o singură scriere, cea a episcopului de Cenad, Gerard şi a fost datată în prima jumătate a secolului XI. Aceasta nu se referă însă la modul de depunere a defunctului în groapă. În aceste condiții identificarea în teren a mormintelor bogomile este mai degrabă ipotetică. Dacă la sudul Dunării se consideră că sfârşitul secolului XIV este data superioară la care sunt semnalate elemente eretice încă active, nu aceeaşi este situația la nordul fluviului. În mod normal, ei nu au mai reprezentat o forță, dar se pot surprinde manifestări târzii ale lor.

În veacul XVII prezența lor este încă semnalată documentar în zona de munte a Banatului, la Caraşova, în regiunea Lipovei, Timişoarei şi a Jenopolei. În general, istoricii consideră că ar trebui mai degrabă căutați din punct de vedere arheologic, ei putând fi identificați prin ritualul specific de înmormântare sau prin monumentele funerare. Probabil că situația a fost similară şi în regiunea Țării Româneşti, unde sunt semnalate pătrunderi de populație sârbă şi bulgară.

Un prim element care a atras atenția arheologilor, constă în poziția brațelor care le aveau defuncții în morminte. O identificare primară a fost aceea a depunerii brațelor flectate din cot cu palmele aduse pe umeri, la gât sau pe clavicule. Această practică nu spune însă nimic despre eventuala apartenență a mortului la o sectă sau alta, ci doar că suntem în fața unor practici rituale, altele decât cele obişnuite. Plecând de la acest element, în coroborare cu datele istorice, am încercat într-un studiu mai vechi să disting etapele în care au pătruns ori s-au manifestat aceşti posibili eretici pe teritoriul Banatului.

Un alt indiciu care poate fi un argument în favoarea faptului că suntem în fața unor persoane care este posibil să aibă anumite cunoştințe asupra religiilor dualiste ar fi acele descoperiri de complexe funerare în care s-au găsit inele decorate cu o pentagramă. Ele sunt frecvente în secolele X-XI în tot sud-estul Europei (în Ungaria la *Szőreg*-Homokbánya, *Kiszombor*-B, în Bulgaria la *Hisar*, *Dălgopol*, în fosta Iugoslavie, ca de exemplu la *Donji Milanovac, Mačvanska Mitrovica,* în România la *Capidava, Piatra Frecăței, Dinogeția, Păcuiul lui Soare*).

În ceea ce priveşte cronologia acestor morminte, de pe teritoriul actual al României, putem spune că în mod sporadic sunt întâlnite astfel de complexe funerare încă din secolul XI, dar frecvența lor este extrem de redusă. O dată cu secolul XII, acest tip de înmormântări nu mai constituie o raritate şi pentru multe cimitire este chiar o constantă. În funcție de durata de utilizare a unui cimitir, obiceiul flectării unuia din brațe, sau a ambelor cu palmele aduse pe umeri sau la gât este relativ constant. Limita cronologică superioară sesizată pentru aceste practici, o constituie secolul XVII. Cercetările arheologice viitoare vor putea aduce mai multe clarificări în legătură cu aceste tipuri de practici funerare.

De asemenea trebuie spus că în decursul evului mediu au fost identificate în Europa de sud-est mai multe erezii de factură gnostică. Pe baze arheologice sau documentare nu putem face însă diferențe între diversele secte, unde s-au aşezat şi ce obiceiuri funerare au practicat.

Pe plan internațional, chiar dacă literatura este ceva mai bogată, ea reia în general aceleaşi problematici. Din punct de vedere arheologic, opiniile sunt divergente asupra identificării mormintelor

care pot fi atribuite acestor eretici. Lor le-au fost atribuite la un moment dat, în special monumentele funerare din spațiul fostei Iugoslavii, ca apoi să se revină şi să fie contestată această interpretare.

Cuvinte cheie: mormânt, necropole, bogomili
Mots clef: sépulture, nécropole, bogomiles

Dans la nécropole de Vadul Anei, du point de vue du rituel funéraire, se distingue la présence d'un lot de complexes funéraires qui ont des caractéristiques distinctes du reste des sépultures. Ce qui les différence de la plus grande partie des enterres, est la position différentes des bras (fléchis du coude, avec les paumes misent sur les épaules ou dans le région du cou).

Des 446 sépultures étudiées, 53 ont cette caractéristique.

En ce qui concerne la **déposition planimétrique** dans la nécropole, elles n'occupent pas une certaine place, étant répandues par mis les autres sépultures. Le fait qu'elles ont été découvertes dans les plus divers endroits de la nécropole, sans respecter une certaine règle, indique le fait que ces personnes ont fait partie de la dite communauté des le commencement et elles sont resté la bas jusqu'au moment quant l'utilisation de la nécropole a cessé. Un autre argument en faveur de cette affirmation est la datation avec des monnaies qui est observable des la fin du XV-e siècle (monnaie émise entre les années 1458-1590, et découverte dans M.263) jusqu'au troisième quart du XVI-e siècle.

Les types d'enterrements. Dans 50 de complexes il s'agit d'enterrements singuliers. En trois cas (M.270-271, 332-333 şi 389+395), les enterrements ont été doubles (dans la nécropole de Gornea-Țârchevişte il y a une sépulture double, les deux squelettes ayant les bras fléchis du coude, avec les paumes sur les épaules). On doit faire mention que dans un cas, M.332-333, à un squelette on n'a pas pu préciser la position des bras, s'agissant d'un enfant.

L'orientation des sépultures est en fonction de la saison quand on a fait l'inhumation. OSO-ENE, SSO-NNE (deux) et inconnue pour autre quatre. D'après les calcules faits par M. Rejholkova (Rejholková 1995), l'orientation OSO-ENE est typique pour les enterrements faits au printemps tardif et en été.

Les profondeurs où on été faits les enterrements se trouvent entre 0,25 - 0,95 m.

Le sexe et les groupes d'age

Enfants. Comme une première observation, est celle que le nombre d'enfants est assez réduit (11 sujets). Par groupe d'age, on observe qu'il s'agit d'indivis *Infans I* (M.80, 271, 319, 442), *Infans II* (M.59, 194, 289) et adolescents (M.100, 150, 298, 336). Leur nombre représente 19,64% du total des sépultures que nous supposons être des bogomiles.

Du *premier groupe d'age,* seulement une sépulture avait un inventaire funéraire (M.271), boucle d'oreille et monnaie (émise entre 1512-1520), le reste de trois étant sans inventaire funéraire.

Le deuxième groupe d'age (Infans II), est un peu plus riche en ce qui concerne l'inventaire funéraire, mais il est du même type (monnaies, boutons, boucle d'oreille). Les monnaies, à une seule exception (M.59, qui peut être fixé pendant le troisième quart du XVI-e siècle) date très largement la sépulture 289 (1520-1566).

Le troisième groupe d'age (Adolescents) se compose de quatre sépultures, mais seulement une contenait un inventaire funéraire (M.100) et elle appartenait à une fillette.

Il est possible que dans les sépultures qui contenaient comme inventaire funéraire des boucles d'oreille, se trouvaient des filles. Pour celles qui n'avaient pas un inventaire funéraire, ou en avait un neutre, nous ne pouvons pas faire des observations en ce qui les concerne.

Du point de vue de la déposition planimétrique, on ne constate pas une certaine règle.

Nous pouvons croire que les sépultures d'enfants ou d'adolescents avec ces positions des bras provenaient des familles des quel au moins un des parents ont été des pratiquants de cette religion, probablement des bogomiles. En comparaison avec les autres sépultures d'enfants qui n'on pas été inhumés avec ces positions des bras, on ne constate pas des différences au niveau de la présence de l'inventaire funéraire.

Les adultes. De ces sépultures, seulement en quatre cas a été déterminé le sexe (M.31, 62, 159 sont de mâles et M.117 de femme). Leur inventaire est très pauvre, des monnaies, bagues, boutons et seulement deux fois des boucles d'oreille (M.313, 349).

La déposition dans la fosse des défunts s'est fait dans la position *decubit dorsal*.

a. *La position des bras* est connue en trois variantes:

1) avec les deux bras fléchis du coude et les paumes sur les épaules (M.18, 77, 255, 273, 275, 298, 312, 318, 320, 356)

2) avec la main droite fléchi du coude et la paume sur l'épaule (M.31, 62, 80, 81, 100, 117, 144, 150, 189, 194, 271, 283, 289, 319, 315, 336, 338, 345, 349, 353, 357, 367, 380, 382, 389, 393, 395, 427, 431, 442)

3) avec la main gauche fléchi du coude, et la paume sur l'épaule (M.30, 59, 150, 153, 159, 167, 184, 193, 195, 295, 313, 330, 333, 342)

b. *La position des pieds* chez 53 squelettes est étendue. En trois cas on constate d'autres situations, c'est-à-dire :

1) les fémurs coupés et remis en position anatomique normale.

2) le squelette de M.59 avait les genoux très proches.

3) en M.336 le défunt a été déposé dans la fosse avec les pieds fléchis du droit des genoux vers la droite.

La forme des fosses pour ce lot de complexes funéraires est inconnue.

Le mobilier funéraire est extrêmement pauvre pour ce lot de sépultures et il est représenté seulement par un cercueil découvert dans M.345.

L'inventaire funéraire (Les pièces d'inventaire récupérées des sépultures, du point de vue de la typologie et de la chronologie sont analysées dans le chapitre dédié aux parures)

Du point de vue des parures ou des accessoires de port, chez ces sépultures, on n'observe pas des différences, entre celles-ci et le reste des complexes funéraires. Les seules différences en rapport avec les autres sépultures de la nécropole, consistent dans la position des bras. La même situation se rencontre aussi chez des sépultures du Banat, soi quelles sont plus anciennes, soi quelles appartiennent à un intervalle chronologique plus proche (le XV-e siècle) en comparaison avec celles de Vadul Anei.

Pour le futur territoire de la Valachie, l'habitude d'enterrement avec un ou les deux bras fléchis du coude, avec les paumes sur les épaules, aux clavicules ou au cou n'est pas attestée jusqu'au XIV-e siècle. Cela est possible aussi à cause du stade de la recherche archéologique. Les plus nombreuses sépultures fouillées appartiennent aux populations nomades des steppes, et chez celles-ci l'habitude n'existe pas (Ioniță 2004, p. 461-481). Pour une époque plus tardive, des pareilles sépultures ont été signalées à *Orașul de Floci* (dans la nécropole du *grind* no.3) (Coman, Rența, Matei, Oța 2003, p. 49, 50, 52, 55, Pl.II), *Buzău* (Drâmbocianu 1978, p. 29). Il s'agit de M.9, datée avec une monnaie, denier émis en 1558.), *Cernica* (Cantacuzino 1963, Fig.2, p. 375, 378-379, 381, 382, 383, Fig.17/1-4, p. 385, Fig.18/1-2, Cantacuzino 1981, p. 212, 223, 224, 227-228, 231), *Dumbrava* (Diaconescu, Mihăescu 1982 (1986), Fig.3, M.8, 13), *Străulești* (Cantacuzino 1963, p. 375), *Portărești* (Tătulea 1981, p. 48, 50, 51, Fig. 4/3-M.8, Fig.4/11-M.24, 55), la zone de *Bucarest* (Ștefănescu 1981, p. 276) et du *Cîmpulung* (Trohani 1982, p. 253, Cantacuzino 1998, p. 186, Fig.3, p. 187, 189, Fig.4).

La situation est semblable aussi dans le territoire de l'est des Carpates (le futur état médiéval La Moldavie), où ont été découvertes des pareilles sépultures: *Traian*, Zănești, dép. Bacău (Cantacuzino 1963, p. 375), *Trifești* (Ioniță 1962, p. 737), *Hudum*-deux nécropoles (Spinei, Popovici 1985, p. 76, 77, Fig.2/9, Spinei, Popovici 1988, p. 240, 246), *Vornicenii*

Mari (Matei, Emandi 1980, p. 588, Matei, Emandi 1982, p. 126, 187, Fig.21/3, 4. Dans le texte il s'agit de M.11, mais dans l'illustration, de la page 187, il est marqué avec le numéro 18. Dans le texte, M.18 ne correspond pas comme description avec l'illustration).

Dans la Dobroudja, des pareilles sépultures ont été découvertes à *Păcuiul lui Soare* (Nous remercions Mme O. Damian pour les informations.), *Garvăn* (Ştefan, Barnea, Comşa, Comşa 1967, p. 371, 372, Fig.196/2-3), *Nufăru* (Damian 1993, p. 85, 86, Fig.4/2, 3, p. 88, Fig.6/1, p. 89, Fig.7/4, p. 90, 91, 109, 111, 112), *Enisala*, *Isaccea* (Vasiliu 1984, p. 108, 109. Cette position des bras et ses sous variantes, a été mise à une population venu sur le territoire actuel de la Roumanie et qui a gardé des anciennes traditions d'enterrement).

En Transylvanie, ont été signalées de même des sépultures dans les quelles les défunts ont été déposés avec l'un ou les deux bras fléchis du coude, avec les paumes sur les épaules (Mârza, Burchinoiu 2004, Pl. IX, S IA. Plan (1), M.7). Ici les sépultures en grande partie sont plus anciennes, mais elles sont aussi très rares (Vasiliu 1984, p. 108, Luca, Pinter 2001, p. 99, 245, Taf.64/1, 4, p. 100). Pour le stade actuel de la recherche, la présence de pareilles sépultures dans les nécropoles du type Ciumbrud, en Slovaquie ou Hongrie (Kiss 1983, p. 157, 71.ábra) doit être analysé avec grande attention.

Parce que au nord du Danube l'habitude de la déposition du défunt dans sa tombe avec un ou les deux bras fléchis du coude et avec la paume sur l'épaule ou au cou est le mieux observable du point de vue chronologique, planimétrique et du point de vue des habitudes d'enterrement dans les cimetières étudiés au Banat, nous sommes d'avis qu'il est nécessaire faire une parallèle entre les découvertes d'ici et celles du site de *Vadul Anei.* Cela d'autant plus que au Banat, on peut établir aussi une chronologie de la pénétration des bogomiles ou des principaux moments quand ceux-ci on pénétraient ou ils on activaient (Oța 1998, p. 113-123).

Dans le territoire voisin, au Banat, des sépultures avec les bras étaient fléchis du coude, avec les paumes dans la région du cou, sur les épaules ou sur les clavicules (Pour le territoire du Banat, nous avons distinguer cinq positions fondamentales des bras des défunts en rapport avec le corps, démarquées alors avec des lettres, de A à E. La variante A - les bras à côté du corps. La variante B – les bras à côté du corps, mais les paumes sur le bassin. La variante C – les bras sur l'abdomen. La variante D – les bras sur la boite thoracique. La variante E – les bras fléchis du coude, avec les paumes sur le cou, sur les clavicules ou épaules. A part cela il y a aussi des sous-variantes, obtenues des combinassions des variantes. Mais pour chaque sépultures on doit analyser si il s'agit de sous-variante ou si ce n'est pas le cas d'accidents pendant l'enterrement (Oța 1998, p. 113-123, Oța 2004, p. 81, 85, 88, 93, 94).La bas sont identifies pareilles sépultures en 14 nécropoles: *Ilidia*-Cetate-M.1, 3, 8, 11, 17, 45, 53, 54, 80 (Matei, Uzum 1972, p. 555-559), *Gornea*-Târchevişte-M.6, 22, 24, 37/38, 50, 53 (Uzum 1975, p. 131-142), *Ciclova Română*-Morminți-M.5, 8, 13, 19, 21, 23 (Uzum, Țeicu 1981, p. 211-216), *Gornea*-Căunița de Sus-M.5, 23, 24, 44, 60 (Țeicu, Lazarovici 1996, Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, p. 295-319, Uzum 1981, p. 181-210), *Cuptoare*-Sfogea-M.108, 128, 209, 221 (Uzum 1987, p. 281-315), *Gornea*-Pod Păzărişte-M.1, 5, 7 (Țeicu, Lazarovici 1996, p. 93, Fig. 52, 94, Fig. 53, Pl. 16, 17; Uzum 1974, p. 160-161, Pl. XXV/b, XXVI/a; Uzum 1975, p. 140; Uzum 1980, p. 130, Fig. 12, p. 131), *Gornea*-Ogaşul lui Udrescu-M.16, 23, 25 (Uzum 1975, p. 140), *Ilidia*-Oblița-M.23, 24 (Matei, Uzum 1972, p. 555-559, Uzum 1979, p. 387-389, Uzum, Lazarovici 1971, p. 157-162), *Nicolinț*-Râpa Galbenă-M.5 (Radu, Țeicu 2003, p. 212-213. Nous remercions à Mme A. Radu et au monsieur D. Țeicu pour le matériel inédit mis à notre disposition.), *Pojejena*-Nucet-M.8 (Uzum 1974, p. 159-164, Țeicu 1998, p. 129-130, Țeicu 1993, p. 239, 258, Uzum, Lazarovici 1974, p. 48), *Reşița*-Ogăşele-M.40 (Țeicu 1993, p. 239-240, 245, 247, 248, 250, 258, 268, 271; Țeicu 1996 a, p. 5-20; Țeicu 1998, p. 124, 132, 136, 140, 141, 144, 147, 153, 163, 172, 179, 192; Uzum, Țeicu 1983, p. 297-310), *Cârnecea*-Dealu Bisericii-M.16 (Țeicu 1993, p. 231; Țeicu 1995, p. 227-249; Țeicu 1996 c, p. 56-76; Țeicu 1998, p. 124, 131, 147, 177, 188,

189), *Berzovia*-Pătruieni-M.3 (Țeicu 1996 (b), p. 38, Fig.4), *Şopotu Vechi*-Mârvilă-M.38 (Țeicu 2003, p. 28), de 43 sépultures (un est double). Tous les sites se trouvent sur l'actuel territoire du département de Caraş-Severin. Les sépultures ont été découvertes autant dans des nécropoles avec église, que sans. En ce qui concerne les défunts ayant les bras fléchis du coude et les paumes sur les clavicules ou au cou ont été émises deux hypothèses. D'après la première il s'agit de pratiques rituelles d'avant l'enterrement ayant des intentions contre les vampires et elle a été mise un liaison avec les croyances des slaves (Hanuliak 2000, p. 140, 141, Fig. 3/1-3). La deuxième hypothèse est celle que ces sépultures appartiennent a des personnes ayant les croyances des bogomiles et qui se sont répandu au nord du Danube spécialement dès le XI-e siècle (Cantacuzino 1979, p. 359-372, Oța 1998, p. 113-123, Oța 2000, p. 166, Glück 1978, p. 189-197, Glück 1979, p. 243-279).

L'orientation des sépultures est: O-E - 27 sépultures de huit nécropoles (*Ilidia*-Cetate-O-E: M.1, 3, 8, 11, 17, 45, 53, 54, 80, *Gornea*-Țârchevişte-O-E: M.6, 22, 24, 37-38, 50, 53, *Ciclova Română*-Morminți-O-E: M.5, 8, 13, 19, *Gornea*-Pod Păzărişte-O-E: M.1, 5, 7, *Cuptoare*-Sfogea-O-E: M.209, 221, *Ilidia*-Oblița O-E: M.23, *Pojejena*-Nucet-O-E: M.8, *Berzovia*-Pătruieni-O-E: M.3, NO-SE sept sépultures de trois nécropoles (*Gornea*-Căunița de Sus-No-SE: M.5, 24, 44, 60, *Ciclova Română*-Morminți-NO-SE: M.23, *Cârnecea*-Dealu Bisericii-NO-SE: M.16), SO-NE-deux sépultures de deux nécropoles (*Reșița*-Ogăşele-SO-NE: M.40, *Nicolinț*-Râpa Galbenă: M.5), et pour autre six sépultures de trois nécropoles elle n'est pas connue (*Gornea*-Ogaşul lui Udrescu- inconnue pour M.16, 23, 25, *Cuptoare*-Sfogea- inconnues pour M.108 et 128 et *Ilidia*-Oblița- inconnues au M.24). Pour cette position des bras, prédomine l'orientation O-E (27 sépultures), suivant NO-SE (sept) et SO-NE (deux). Pour six sépultures l'orientation est inconnue.

L'analyse des sous-variantes (A l'analyse des sous-variantes, en ce qui concerne leur dispersion, est offerte pour le territoire du Banat, ce qui ne signifie pas qu'elle ne peuvent pas être rencontrées aussi dans d'autres régions du sud-est de l'Europe), a cause de la position différentes des bras a nécessité une étude spéciale pour démontrer s'il s'agit de pareilles pratiques ou sont des accidents produits pendant l'enterrement. Cela suppose l'étude du rapport avec les sépultures des variantes possibles de la quelle dériverait aussi la position dans certains cas dans les nécropoles.

La sous-variante AE (une main au long du corps, et l'autre fléchis du coude et ayant la paume sur l'épaule ou sur le cou). On sais qu'elle a apparu dans trois nécropoles en trois sépultures, par un à *Svinița*- Km. fluvial 1004 (Boroneanț 1985, p. 113), *Vojlovica*-Humka Azotara (Stanojev 1989, p. 40, 41, 42, Fig.210) et *Şopotu Vechi*-Mârvilă (Țeicu 2003, p. 26). Toutes sont du sud du Banat. Dans aucunes de ces nécropoles le nombre des sépultures AE n'est relevant. Le plus probable elles sont des accidents d'enterrement, les défunts appartenant à la variante E ou aux sous-variantes dérivées d'elle.

La sous-variante BE (une main avec la paume sur le bassin, et l'autre fléchis du coude avec la paume sur le cou ou sur l'épaule). On a trouvé huit pareilles sépultures dans cinq nécropoles: *Gornea*-Căunița de Sus - trois, *Cuptoare*-Sfogea - un, *Hodoni*-Pocioroane - un (Bejan, Moga 1979, p. 155-168, Draşovean, Țeicu, Muntean 1996, p. 36, 38, 41, 46, 48, 49, 52, 54, 133, Pl.LV), *Obreja*-Sat Bătrân-M.25 (Țeicu, Rancu 2003, p. 106-123; Țeicu, Rancu 2003, p. 455-467), *Ciclova Română*-Morminți-M.22 (Uzum, Țeicu 1981, p. 211-216, Țeicu 1993, p. 231). Comme suite de l'analyse de la sous-variante dans chaque nécropole du territoire du Banat historique, nous sommes arrivé à la conclusion que la sous-variante BE a un caractère local, et elle est typique pour les nécropoles de la zone du sud-est du Banat. L'emplacement des nécropoles n'a pas de relevance dans ce cas. De ces nécropoles, seulement à *Obreja*-Sat Bătrân a été découvert un monument de cult.

Les sous-variantes CE et DE ont été analysées séparément, en chaque nécropole. *La sous-variante CE* (une main sur l'abdomen, et l'autre fléchis du coude, avec la paume sur la clavicule) a été surpris en 15 sépultures de six nécropoles (*Ciclova Română*-Morminți - cinq,

Cârnecea-Dealu Bisericii - quatre, *Cuptoare*-Sfogea - deux, *Reşiţa*-Ogăşele - deux, *Gornea*-Ţârcheviște - un, *Obreja*-Sat Bătrân - un), toutes du sud-est du Banat.

La sous-variante DE (une main sur le thorax, et l'autre fléchis de coude avec la paume sur l'épaule ou le cou) a été surprise en neuf nécropoles contenant un nombre de 18 sépultures (*Cuptoare*-Sfogea - six, *Obreja*-Sat Bătrân - trois, *Nicolinț* - deux, *Gornea*-Căunița de Sus - deux, *Gornea*-Ţârcheviște - un, Pod Păzăriște - un, *Ilidia*-Oblița - un, *Szőreg*-Homokbánya - un, *Vojlovica*-Humka Azotara - un). Les deux sous-variantes doivent être analysées ensemble parce que les positions C et D des bras pourraient avoir la même signification. De même on ferra une comparaison avec les sépultures de la variante E.

Elles se trouvent dans la zone du SE du Banat à peu près sans exception. Des cas isolés on a trouvé seulement à *Szőreg*-Homokbánya (Bálint 1991, p. 93, 91, Pl.XXX, p. 92, Pl.XXXI/16-21. Nous devons mentionner que dans cette sépulture on a découvert comme inventaire funéraire deux bagues décorées sur le chaton avec une étoile à cinq coins, considérée comme le signe des gnostiques) et *Vojlovica*-Humka Azotara.

L'orientation des sépultures avec les bras en position CE est la suivante: O-E (six sépultures de trois nécropoles: *Ciclova Română*-Morminți-O-E (M.9, 12, 18), *Cuptoare*-Sfogea-O-E (M.230, 264), *Obreja*-Sat Bătrân-O-E (M.30), NO-SE pour cinq sépultures de trois nécropoles: *Cârnecea*-Dealu Bisericii-NO-SE (M.19, 23), *Ciclova Română*-Morminți-NO-SE (M.20, 22), *Gornea*-Căunița de Sus-NO-SE (M.40), SO-NE chez deux sépultures de deux nécropoles: *Cârnecea*-Dealul Bisericii-SO-NE (M.7), *Reşiţa*-Ogăşele-SV-NE (M.26), N-S chez deux sépultures de deux nécropoles: *Cârnecea*-Dealu Bisericii (M.2), *Reşiţa*-Ogăşele (M.13).

L'orientation des sépultures avec les bras en position DE est la suivante: O-E pour huit sépultures de sept nécropoles: *Obreja*-Sat Bătrân-O-E (M.18 et 22), *Gornea*-Ţârcheviște-O-E (M.33), Pod Păzăriște-O-E (M.3), Căunița de Sus-O-E (M.29), *Ilidia*-Oblița-O-E (M.34), *Vojlovica*-Humka Azotara-O-E (M.14), *Cuptoare*-Sfogea-O-E (M.225), NO-SE pour deux sépultures de deux nécropoles: *Cuptoare*-Sfogea-NO-SE (M.51), *Szőreg*-Homokbánya-NO-SE (M.38). Pour autre six sépultures de deux nécropole elle est inconnue: *Cuptoare*-Sfogea - inconnue (M.4, 15, 94, 150, 306), *Obreja*-Sat Bătrân - inconnue (M.10).

Pour le cas de la sous-variante CE les sépultures en ont des divers orientations: O-E - six, NO-SE - cinq, N-S - deux, SO-NE - deux. Pour la sous-variante DE les orientations sont: O-E - sept, NO-SE - deux, inconnues - cinq.

A *Cârnecea*-Dealu Bisericii, *Ciclova Română*-Morminți et *Reşiţa*-Ogăşele nous pouvons parler d'une sous-variante CE.

La position DE parait être pratiquée seulement à *Cuptoare*-Sfogea, *Nicolinț*, *Obreja*-Sat Bătrân et *Gornea*-Căunița de Sus. Pour les autres cas, sois qu'i s'agit des sous-variantes CE et CD, sois qu'ils sont plus tôt des cas isolés, la plus grande partie des sépultures faisant part de la variante E (*Ciclova Română*-Morminți, *Ilidia*-Cetate, Oblița, *Gornea*-Pod-Păzăriște et Ţârcheviște, *Nicolinț*).

La position CE – peut être sous-variante à *Ciclova Română*-Morminți et *Cârnecea*-Dealul Bisericii. La position DE a apparu prédominante au SE, mais aussi au N. Elle est une sous-variante seulement à Cuptoare et peut être à *Gornea*-Căunița de Sus (!?). Si les deux sous-variantes avaient en général la même signification, nous pouvons dire qu'elles sont caractéristiques pour la région du sud-est du Banat et nous pouvons augmenter le nombre de nécropoles dans le quel elles apparaissent comme habitude d'enterrement. Ainsi, nous pouvons dire qu'elle été pratiquée aussi à *Cuptoare*-Sfogea, *Obreja*-Sat Bătrân et probabil la *Nicolinț*-Râpa Galbenă.

Les positions CX et DX sont typiques pour la zone du SE, mais elles apparaissent aussi au N, isolées. Il s'agit de la même habitude comme dans les variantes AX et BX.

La position EX a apparu au sud et elle a été une pratique habituelle pour le cas des nécropoles de *Şopotu Vechi*-Mârvilă et *Vojlovica*-Humka Azotara. Un cas a été découvert aussi à *Nicolinț* (enfant) et un autre à *Caransebeş*-Măhala (Iaroslavschi 1975, p. 361, 362, Fig.6, p. 363, Fig.8/4).

Au sud du Danube, des pareilles sépultures qui ont eu l'une ou les deux mains fléchis du coude et les paumes sur les épaules ou vers la zone de la clavicule ont été découvertes à *Mačvanska Mitrovica:* M.30 (Ercegović-Pavlović 1980, p. 29-30, Pl.V), M.214 (Ercegović-Pavlović 1980, p. 28, Pl.IV), M.70 (Ercegović-Pavlović 1980, p. 25, Pl.XXXV/4), *Trnjane:* M.125, 228, 80, 192, 373, 337 (Marjanović-Vujović 1984, p. 64-65, Fig.146), *Brza Palanka* M.6 (Ercegović-Pavlović, Minić 1984, Fig.173), une nécropole à 4 km sud-est de *Brza Palanka* (Janković 1984, p. 200, Fig.196/a-b), *Vajuga-Pesak* M.2, 4, 31, 34, 59, 63, 81, 100 (Marjanović-Vujović 1986, p. 194, 195, 196, 197, 201, Planul II), *Korbovo*-situl Pesak M.3 (Radojčić 1986, p. 140, Fig.4), *Vajuga-Korbovo* (Krstić 1986, p. 151, 153, Fig.2/3, *Pozamište* M.10, 23 (Ercegović-Pavlović, D. Minić, 1986, p. 349, 350, 354, Planul II), *Donićko Brdo* (Petrović 1962-1963, p. 278, Fig.11, p. 280, Fig.19), *Niš* M.32, 36, 42, 72, 74 (Ercegović-Pavlović 1977, p. 96, 98). Des pareilles positions des bras des défunts ont été découvertes aussi dans la nécropole de *Vukovar*-Lijeva Bara, en Croatie M.92, 331, 315, 440 (Demo 1996, p. 73, 74, 76, 81, 83, 84). Dans la Crişana, au nord du Mureş, dans la nécropole de *Cladova*-II, dans la nef de l'église a été découverte une sépulture avec les paumes sur le cou (recherches V. Boroneanț, P. Hurezan, P. Hügel et S. Oța en 1995).

Pour cette situation nous pressentons quelques aspects qui nous paraissent relevants. Par exemple, dans les nécropoles du sud de l'ancienne Yougoslavie, où l'orthodoxie s'est imposée d'une manière assez dure, la plus grande partie des inhumés ont eu les bras mis sur l'abdomen ou sur le thorax, dès le commencement. La même situation on l'observe, en bonne mesure, dans les milieux urbains du nord du Danube, comme par exemple à *Caransebeş*-Centre, où la plus grande partie des défunts ont eu les avant-bras sur le thorax. L'observation est en bonne partie valable aussi pour les squelettes découverts tout près des églises des monastères. Pour ces dernières deux situations, on doit supposer que l'église a imposé certaines règles de déposition des morts dans la terre, chose moins représentative pour le milieu rural. D'autre part, dans les établissements rurales, on constate une grande diversité des habitudes de la déposition des mains des morts, depuis les X-e – XI-e siècles jusque même au XV-e siècle. Cela nous fait croire que la bas ont persisté un temps plus long certaines pratiques de l'époque antérieure à la chrétienté (pour notre cas des populations des steppes - magyars, khazars, pétschénégues, coumans, slaves), ou d'une époque quand l'église n'a pas réussi a s'imposer clairement en ce qui concerne les différentes communautés, pour pouvoir changer fondamentalement les anciennes pratiques. A ceux-ci on doit ajouter aussi dès la fin du XI-e siècle et du commencement du XII-e d'une pénétration massive d'autres habitudes d'enterrement (au Banat), c'est-à-dire de celle liée des bras fléchis du coude des défunts et la mise des paumes sur les clavicules ou sur les épaules. Cette habitude a été considérée comme étant en liaison avec les pratiques funéraires des hérétiques bogomiles. Pour l'époque ancienne, en spécial des IX-e – X-e siècles, en Slovaquie, cette habitude rarement rencontrée a été considérée comme une pratique contre les vampires des populations slaves. Au Banat la position E des bras et éventuellement ses sous-variantes ont été longtemps utilisées, étant attestée du point de vue archéologique jusqu'à la fin du XV-e siècle.

En tout, de l'étude des nécropoles où on a découvert des pareils complexes funéraires, on peut tirer quelques observations générales. Une première est le fait que les morts n'occupaient une certaine position dans la nécropole. Ce type d'inhumation peut être rencontré autant chez des adultes (mâles ou femmes), que chez des enfants. Non les deux ou tous les membres d'une famille sont enterrées dans cette manière. Les pièces d'inventaire récupérées sont similaires avec celles des autres sépultures de la nécropole.

En général, la littérature roumaine concernant l'hérésie des bogomiles est assez pauvre et contradictoire (Nous rappelons seulement les plus neuves opinions, sans faire mention de toute la littérature. Culianu 1995, p. 247-267, Culianu 1998, p. 287-308; à voir aussi

la bibliographie donnée; Rădvan 2004, p. 258-259). La plus grande partie est d'une nature théologique ou philosophique. Seulement d'une petite mesure nous sommes en face d'études rédigées par les archéologues ou les historiens. Les derniers, avec des petites exceptions, se gardent en général d'attribuer certains complexes funéraires à une population hérétiques, indifférent de son origine (à voir les notes 5 et 37. Les seules exceptions ont été faites par G. Cantacuzino, Gh. I Cantacuzino, E. Glück et S. Oța.).

Du point de vue des interprétations des historiens roumains concernant le problème des hérétiques dans l'espace actuel de la Roumanie ont existé diverses variantes. Par exemple, A. Balotă, considère que le bogomilisme représente plus tôt une culture apparue sur le territoire actuel de la Bulgarie, „plus proche des masses populaires, de leurs aspirations, de leurs préoccupations". Pendant le temps, "…sous la pression de l'idéologie officielle chrétienne de l'état et de l'église féodale, il a reçu une aspect chrétien avec une teinte …hostile envers la culture des grands féodaux, du haut clergé et des monastères" (Balotă 1964, p. 46-47). Les études de l'époque d'après la guerre et jusqu'en 1989 en bonne partie ont essayer a justifier la lutte de la population contre les feudaux et contre l'église même si sont reconnues les conjectures qui ont abouti à l'apparition de l'hérésie au sud du Danube.

D'autres historiens se sont préoccupé du lieu d'où sont ils venu au nord du Danube, ainsi que des zones où ils se sont établi, comme par exemple les crassovins (Oța 1998, p. 113-123, Rădvan 2004, p. 258-261, Simu 1939, p. 26-27, Lacea 1924-1926 (1927), p. 353-370) et ceux de la zone de Braşov.

Sur le territoire de la Valachie, où ne parle pas d'un document exprès concernant l'immigration d'hérétiques bogomiles, mais on doit supposer que parmi les groupes de population colonisés ici du sud du Danube, il doit y avoir eu aussi des hérétiques. Des données exactes concernant les étapes d'émigration des serbes et des bulgares sur les territoires du nord du Danube proviennent des sources historiques tardives (Rădvan 2004, p. 259, 260. Il s'agit, le plus probable, de réfugiés des XIV-e, XV-e et XVI-e siècles. D'après les sources, ceux-ci peuvent être localisés dans les zones de Braşov, Câmpulung, Râmnicu Vâlcea, Ocna Mare, Lereşti.). Si pour les XIV-e – XVI-e siècles on peu par ci par la localiser les zones où ils se sont établi, pour les XII-e – XIII-e siècles, nous savons seulement qu'ils sont passé aussi au nord du fleuve comme suite des persécutions religieuses.

Les sources littéraires d'après le X-e siècle, rédigées au nord du Danube sont extrêmement de sommaires. En fait il n'y a que une seule, celle de l'évêque Gérard de Cenad, et elle date de la première moitié du XI-e siècle (Glück 1978, p. 189-197). Mais celle-ci ne fait pas des mentions concernant la modalité de la déposition du défunt dans la terre. Dans ces conditions l'identification en terrain des sépultures bogomiles est plus tôt hypothétique. Si au sud du Danube on considère que la fin du XVI-e siècle est la date supérieure quand sont signalés des éléments hérétiques encore actifs, pas la même chose est la situation au nord du fleuve. Normalement, eux ils non plus représenté une force, mais on peut surprendre leurs manifestations tardives.

Au XVII-e siècle leur présence est encore signalée du point de vue documentaire dans la zone montagneuse du Banat, à Caraşova (Tufescu 1941, p. 514, 522). L'auteur suggère que la population des villages craşoviens des Montagnes du Banat, doit être au moins en partie bogomile (Trîpcea 1957, p. 95), dans les régions de Lipova, Timişoara et de la Jenopole (Simu 1939, p. 35, 38, 39, 40, 41. L'auteur mentionne les hérétiques et les pauliciens). En général, les historiens considère qu'on devrait plus tôt les chercher du point de vue archéologique, pouvant être identifiés à l'aide du rituel spécifique d'enterrement ou par leurs monuments funéraires (Rădvan 2004, p. 260, Glück 1978, à voir les considérations concernant les complexes funéraires du sud du Banat). Probablement que la situation a été similaire aussi en Valachie, où sont signalées des pénétrations de populations serbe et bulgare.

Un premier élément qui a attiré l'attention des archéologues, consiste dans la position des bras des défunts dans leur sépulture. Une identification primaire a été celle de la déposition des bras fléchis du coude avec

les paumes sur les épaules, sur le cou ou sur les clavicules. Mais cette pratique ne dit rien en ce qui concerne une éventuelle appartenance du défunt a une secte ou a une autre, seulement qu'il s'agit de certaines pratiques rituelles, d'autres que celles habituelles. Partant de cet élément, en correspondance avec les données historiques, nous avons essayé dans une étude plus ancienne de distinguer les étapes des pénétrations ou de manifestation de ces possibles hérétiques sur le territoire du Banat (Oța 1998, p. 113-123).

Un autre indice qui peut être un argument en faveur du fait que nous sommes en face de personnes qui auraient probablement des certaines connaissances concernant les religions dualistes serait les découvertes de complexes funéraires dans les quels on a trouvé des bagues décorées avec une pentagramme. Elles sont fréquentes aux X-e – XI-e siècles dans tout le sud-est de l'Europe et en Hongrie méridionale à *Szőreg*-Homokbánya-M.38, *Kiszombor*-B-M.426, 396 (Bálint 1991, p. 93, 92, Pl.XXXI/19, 20, Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, p. 48), en Bulgarie à *Hisar* (Džambov 1977, p. 56, 58), *Dălgopol* IX-e – XIV-e siècles (Lazarov 2001, p. 72, 168, no. cat. 174), en ancienne Yougoslavie, comme par exemple dansn M.102 de *Donji Milanovac* (Minić 1969, p. 244, Fig. 28), *Mačvanska Mitrovica* (Ercegović-Pavlović 1980, p. 59, Pl. XXVI/24).

En ce qui concerne la chronologie de ces sépultures, du territoire actuel de la Roumanie, nous pouvons dire que rarement on rencontre des pareils complexes funéraires depuis le XI-e siècle. Une fois avec le XII-e siècle, ce type d'enterrement ne constitue plus une rareté et même pour beaucoup de cimetière il est une constante. En fonction de la durée d'utilisation d'un cimetière, l'habitude d'un ou des deux bras fléchis avec les paumes sur les épaules ou sur le cou est relativement constante. La limite chronologique supérieure pour ces pratiques, est le XVII-e siècle.

Les futures recherches archéologiques pourrons apporter les futurs recherches archéologiques pourrons apport plus d'éclairage en liaison avec ces types de pratiques funéraires.

De même on doit dire que pendant le moyen age on a identifié dans l'Europe du sud-est plusieurs hérésies de facture gnostique (A. Balotă parle, par exemple, des paterans de Bosnie et des babuns en Serbie). Comme suite des données archéologiques ou documentaires nous ne pouvons pas faire des différences entre les divers sectes, où elles se sont établi et quel habitudes funéraires ont elles pratiqué.

A l'étranger, même si la littérature est un peu plus riche, elle reprend en général les même sujets (De la nouvelle littérature mous pouvons mentionner les travaux de Stoyanov (1999), Anghelov 1980, Dragoslović 1979, 1982. A voir aussi la bibliographie). Du point de vue archéologique, les opinions sont divergentes en ce qui concerne l'identification des sépultures qui peuvent être attribuées à ces hérétiques. A un moment donné on leur a attribué spécialement les monuments funéraires de l'espace de l'ancienne Yougoslavie (Delaruelle 1967, p. 36-37, Soloviev 1955 (1957), p. 162-165), pour que en suite on revienne et cette interprétation soit contestée (Miletić 1968, p. 3).

BIBLIOGRAPHIE

Anghelov, D. 1980. *Bogomilstvoto v Bulgaria*, Sofia.

Bálint, Cs. 1991. *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapeste.

Balotă, A., 1964. *Bogomilismul şi cultura maselor populare din Bulgaria şi Ţările Române*, Romanoslavica, X, Bucurest.

Bejan, A., Moga, M. 1979. *Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiş),* Tibiscus, Timişoara, 5, p. 155-168.

Bona, P. 1993. *Biserica medievală din Caransebeş*, Reşiţa.

Boroneanţ, V. 1985. *Cimitirul feudal timpuriu de la Sviniţa Km. fluvial 1004,* Drobeta, Drobeta-Turnu-Severin, 6, p. 111-118.

Cantacuzino, G. 1963. *Unele probleme istorice privind aşezătile medievale muntene în lumina cercetărilor arheologica de la Cernica,* SCIV, Bucureşti, 2, anul XIV, Bucurest, p. 361-394.

Cantacuzino, G. 1979. *Renseignements nouveaux concernant les tombes de bogomiles découvertes in Roumanie et leur rituel funéraire,* ZNM, Belgrade, IX-X, p. 359-372.

Cantacuzino, G. 1998. *Consideraţii privind necropola din jurul bisericii vechii curţi domneşti din Câmpulung,* SCIVA, Tomul 49, 2, p. 181-193.

Cantacuzino, Gh., Trohani, G. 1981. *Cercetările arheologice de la Cernica-Mănăstire,* Cercetări Arheologice, Bucurest, IV, p. 200-239.

Coman, R., Renţa, E., Matei, Gh., Oţa, S. 2003. *Raport de cercetare arheologică pe anii 2001-2003 la Oraşul de Floci (com. Giurgeni, Jud. Ialomiţa),* Cercetări arheologice, Bucurest, XII, p. 45-56.

Culianu, I.P. 1995. *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Bucarest.

Culianu, I.P. 1988. *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creştinismul timpuriu la nihilismul modern*, Bucarest.

Damian, O. 1993. *O necropolă medievală timpurie descoperită la Nufăru (jud. Tulcea),* SCIVA, Tomul 44, 1, p. 81-113.

Delarouelle, C.E. 1967. *Les avatars du catharisme du XIVe-XXe siècle*, Archeologia, Novembre-Decembre, p. 34-41.

Demo, Ž. 1996. *Vukovar. Lijeva Bara*, Zagreb.

Diaconescu, P., Mihăescu, G. 1982 (apărut 1986). *Cercetări arheologice la Dumbrava, com. Ulmi, jud. Dâmboviţa*, MCA, Vaslui, p. 253-261.

Dragoslović, D. 1979. *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji. Vol I, Bogomilski rodonacalcini*, Beograd.

Dragoslović, D. 1982. *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji. Vol II, Bogomilstvo na pravoslavnom istoku*, Beograd.

Draşovean, Fl., Ţeicu, D., Muntean, M. 1996. *Hodoni. Locuirile neolitice târzii şi necropola medievală timpurie,* Reşiţa.

Drâmboianu, V. 1978. *Săpăturile arheologice de salvare în necropola din punctul „Balastieră" (Buzău-est),* Mousaios. Studii şi cercetări de istorie locală, Buzău, II, p. 26-33.

Ercegović-Pavlović, S. 1976. *Nécropole médiévale à Niš,* Starinar, Beograd, XXVII, p. 83-100 şi T.I-XVI.

Ercegović-Pavlović, S. 1980. *Les nécropoles romaines et médiévales de Maćvanska Mitrovica,* Sirmium, XII, Beograd.

Ercegović-Pavlović, S., Minić, D. 1984. *Brza Palanka.Secteur II-III.Fouilles de 1980 (Moyen Age),* În: *Cahiers des Portes de Fer,* Beograd, II, p. 171-174.

Ercegović-Pavlović, S., Minić, D. 1986. *Le site d'habitation et la necropole de Pozamište*, În: *Cahierd des Portes de Fer,* Beograd, III, 346-361.

Glück, E. 1978. *Câteva consideraţii preliminare privind lucrarea "Deliberatio" (sec. al XI-lea),* Ziridava, Arad, X, p. 189-197.

Glück, E. 1979. *Consideraţii privind izvoarele istorice scrise, referitoare la ducatul lui Ahtum (prima parte a secolului al XI-lea),* Ziridava, XI, p. 243-279.

Hanuliak, M. 2000. *Burial Grounds-Source of Knowledge about the Great Moravian Period*, În: *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century*, Bratislava, p. 133-147.

Iaroslavschi, E. 1975. *O villa rustica la Caransebeş*, Banatica, Reşița, 3, p. 355-363.

Ioniță, I. 1962, *Săpăturile de salvare de la Trifeşti*, MCA, Bucarest, VIII, p. 733-739.

Ioniță, A. 2004. *Morminte de călăreți la nordul Dunării de jos în sec. X-XIII*, În: *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, p. 461-881, Fig. 1-7.

Janković, Đ. 1984, *Le site Médiéval à l'embouchure de la Rivière Slatinska. Fouilles de 1980*, În: *Cahierd des Portes de Fer*, Beograd, II, p. 199-200.

Kiss, A. 1983. *Baranya megya X-XI. századi sírleletei*, Budapest.

Krstić, D. 1986. *Vajuga-Korbovo*, În: *Cahies des Portes de Fer*, Beograd, III, p. 148-153.

Lacea, C. 1924-1926 (apărut 1927). *Sânt în Transilvania aşezări de Români veniți din sudul Dunării sau nu sânt ?,* Dacoromania, IV, Cluj Napoca, p. 353-370.

Lazarovici, Gh., Maxim, Z., Țeicu, D., Oprinescu, A. 1993. *Şantierul arheologic Gornea 1989,* Banatica, Reşița, 12, I, p. 295-319.

Luca, S.A., Pinter, Z.K. 2001. *Der Böhmerberg bei Broos/Orăştie. Eine Archäologie Monographie,* Sibiu.

Marjanović-Vujović, G. 1984. *Trnjane. Serbian necropolis (11th-13th century),* Beograd.

Marjanović-Vujović, G. 1986. *Vajuga-Pešac. La nécropole médiévale II,* În: *Cahiers des Portes de Fer,* Beograd, III, p. 184-237.

Matei, M.D., Emandi, Em.I. 1980. *Necropola feudal-timpurie de la Vornicenii Mari (Jud. Suceava),* SCIV, Bucarest, 4, Tom.31, p. 585-597.

Matei, M.D., Emandi, Em.I. 1982. *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare. Secolele XI-XVII,* Bucarest.

Matei, Șt., Uzum, I. 1972. *Date noi în legătură cu biserica şi fortificația de la Ilidia*, AMN, Cluj-Napoca, 9, p. 555-559.

Mârza, E., Burchinoiu, I. 2004. *Biserica medievală din Sântimbru*, în *Bibliotheca Universitatis Apulensis*, XI, Alba Iulia.

Miletić, N. 1968. *Expoziția monumente funerare din Iugoslavia*, Bucarest.

Oța, S. 1998. *Mormintele bogomile din sudul Banatului (secolele XII-XV),* AM, Reşița, II, p. 113-123.

Oța, S. 2000. *Câteva considerații în legătură cu necropolele medievale rurale din sudul Banatului (sec. XII-XV),* Banatica, Reşița, 15, p. 161-176.

Oța, S. *Orizonturi funerare în Banatul istoric (secolele X-XIV),* Lucrare de doctorat în manuscris, aflată la biblioteca Institutului de Arheologie „V. Pârvan”.

Petrović, D. M. 1962-1963. *Nécropole médiévale dans la localite Donićko Brdo à Gradac,* Starinar, Beograd, XIII-XIV, p. 275-291.

Radojčić, N. 1986. *Les fouilles du site «Pesak» a Korbovo en 1981,* În: *Cahiers des Portes de Fer,* Beograd, III, p. 133-142.

Radu, A., Țeicu, D. 2003. *127. Nicolinț, com. Ciuchici, jud. Caraş-Severin, punct Daia Parte, Crăguieț, Râpa Galbenă,* CCA, campania 2002, Bucarest, p. 212-213.

Rădvan, L. 2004. *Oraşele din Țara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea,* Iaşi.

Rejholková, M. 1995. *Das Gräberfeld von Čakajovce (9.-12. Jahrhundert). Analyse,* Nitra-Budapesta.

Simu, T. 1939. *Originea craşovenilor. Studiu istoric şi etnografic,* Lugoj.

Soloviev, A.V. 1957. *Le symbolisme des monuments funeraires bogomiles et cathares,* În: *Actes du Xe Congres nternational de Studes Byzantines*, Istambul, p. 162-165.

Spinei, V., Popovici, R. 1985. *Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, Jud. Botoşani*, Arheologia Moldovei, Iaşi, X, p. 74-88.

Spinei, V., Popovici, R. 1988. *Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987),* Arheologia Moldovei, Iaşi, XII, p. 233-247.

Stanojev, N. 1989. *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1,* Novi Sad.

Stoyanov, Y. 1999. *Tradiția ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creştine în Evul Mediu,* Bucarest.

Ştefan, Gh., Barnea, I., Comşa, M., Comşa, E. 1967. *Dinogeția. I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuța Garvăn,* Bucarest.

Ştefănescu, A. 1981. *Consemnări arheologice pe şantiere de construcţii*, Cercetări arheologice în Bucureşti, III, p. 265-278.

Tătulea, C.T. 1981. *Cercetări în cimitirul medieval de la Portăreşti, Judeţul Dolj*, Oltenia. Studii şi Comunicări, Craiova, III, p. 47-60.

Trâpcea, Th. N. 1957. *Craşovenii „o măruntă" populaţie din ţara noastră. De unde şi când au venit ?*, Studii, anul X, Nr. 6, p. 93-101.

Trohani, Gh. 1982. *Pagini din scrisori, pagini de arheologie. Din corespondenţa prof. Gheorghe Cantacuzino*, Cercetări Arheologice, Bucureşti, V, p. 235-257.

Tufescu, V. 1941. *O măruntă populaţie balcanică în Banat, Balcania*, IV, p. 503-529.

Ţeicu, D. 1989. *O reşedinţă feudală românească la începuturile Reşiţei Medievale*, SCIVA, Bucureşti, Tomul 40, 1, p. 57-72.

Ţeicu, D. 1991. *Cercetări de arheologie în necropola medievală timpurie de la Şopotu Vechi-Mârvilă (jud. Caraş-Severin)*, Crisia, Oradea, 21, p. 307-310.

Ţeicu, D. 1993. *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, Banatica, Reşiţa, 12, I, 229-272.

Ţeicu, D. 1995. *Biserica medievală din Cârnecea*, Banatica, Reşiţa, 13, p. 227-249.

(a) **Ţeicu, D. 1996**. *O reşedinţă feudală românească la începuturile Reşiţei Medievale*, A.S.M.B., Reşiţa, 1996, p. 5-20.

(b) **Ţeicu, D. 1996**. *Cercetări de arheologie medievală la Berzovia*, A.S.M.B., Reşiţa, p. 37-47.

(c) **Ţeicu, D. 1996**. *Biserica medievală de la Cârnecea*, A.S.M.B., Reşiţa, p. 56-76.

Ţeicu, D. 1998. *Banatul montan în evul mediu*, Timişoara.

(a) **Ţeicu, D. 1993**. *Necropola de la Şopotu Vechi*, Studii istorice, Reşiţa, p. 23-60.

(b) **Ţeicu, D. 1993**. *Biserica satului dispărut Bizere*, Studii Istorice, Reşiţa, p. 106-123.

Ţeicu, D., Lazarovici, Gh. 1996. *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşiţa.

Ţeicu, D., Rancu, D. 1997. *Obreja-Sat Bătrân, j. Caraş-Severin*, CCA, Campania 1996, Bucureşti, p. 40-41.

Ţeicu, D., Rancu, D. 2003. *Cercetări de arheologie medievală pe Valea Bistrei*, În: *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în context european*, Bistriţa Năsăud, p. 455-467.

Uzum, I. 1974. *Două cimitire feudale timpurii de la Gornea şi Pojejena (jud. Caraş-Severin)*, Tibiscus, Timişoara, 3, p. 159-164.

Uzum, I. 1975. *Cimitirul medieval de la Gornea-Ţârcevişte*, Banatica, Reşiţa, 3, p. 131-142.

Uzum, I. 1979. *Săpăturile arheologice de la Ilidia (campania 1978)*, MCA, XIII, p. 387-389.

Uzum, I. 1981. *Necropola feudal timpurie de la Gornea-Căuniţa de Sus (jud. Caraş-Severin)*, Banatica, Reşiţa, 6, p. 181-210.

Uzum, I. 1987. *Consideraţii pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraş-Severin)*, Banatica, Reşiţa, 9, p. 281-315.

Uzum, I. 1989. *Ilidia, o reşedinţă puţin cunoscută a cnezilor români din sudul Banatului*, RMM-MIA, Bucureşti, 2, p. 39-44.

Uzum, I., Lazarovici, Gh. 1971. *Aşezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise şi a cercetărilor arheologice*, Banatica, Reşiţa, 1, p. 157-162.

Uzum, I., Lazarovici, Gh. 1974. *Descoperiri arheologice prefeudale şi feudale timpurii în zona superioară a Clisurii*, Crisia, Oradea, 4, p. 47-50.

Uzum, I., Ţeicu, D. 1981. *Cercetările arheologice de la Ciclova Română (jud. Caraş-Severin)*, Banatica, Reşiţa, 6, p. 211-216.

Uzum, I., Ţeicu, D. 1983. *Precizări de ordin cronologic şi consideraţii istorice în legătură cu monumentul de arhitectură feudală de la Reşiţa-Ogăşele*, Banatica, Reşiţa, 7, p. 397-310.

Vasiliu, I. 1984. *Cimitirul feudal timpuriu de la Isaccea*, Peuce, Tulcea, IX, p. 107-141.

Silviu Oţa
Muzeul Naţional de Istorie a României
Calea Victoriei 12, sector 3, Bucuresti
030026 ROMÂNIA

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 323 – 329

CONSIDÉRATIONS ANTHROPOLOGIQUES CONCERNANT LA POPULATION DU MOYEN AGE DE VADU ANEI

Laura Georgescu

CONSIDERAȚII ANTROPOLOGICE CU PRIVIRE LA POPULAȚIA MEDIEVALĂ DE LA VADU ANEI

Rezumat

Autoarea prezintă considerații antropologice pe baza studiului unui lot de subiecți descoperiți în necropola medievală de la Vadu-Anei în comparație cu subiecții din cuprinsul altor necropole medievale din Câmpia Română cu care au tangență din punct de vedere al analizei antropologice.

Din cele 446 de morminte cercetate a fost ales un lot de 140 de subiecți, a căror stare de conservare a permis un studiu de detaliu. Analiza lor s-a făcut pe baza caracteristicilor metrice şi morfologice pentru încadrarea tipologică. Sub raportul metric şi morfologic, seria subiecților din necropola de la Vadu-Anei este polimorfă.

Studiul morfofuncțional a relevat prezența unor impresiuni musculare puternice la nivelul inserțiilor musculare, fapt care ne permite să avansăm ipoteza că subiecții de la Vadu Anei erau destul de omogeni ca grup, cu o activitate intensă, caracteristică populației agricole din zona cercetată. De asemenea s-a putut diagnostica prezența maladiei reumatismale, cu evoluțiile ei deformante, datorită mediului umed, a fracturilor consolidate defectuos şi deformant datorită unei practici empirice, sau în unele cazuri fără nici un fel de intervenție reparatorie.

S-a constatat frecvența foarte mare a mortalității infantile, în special la grupa infans I, a adolescenților şi a femeilor din grupa de vârstă foarte tânără şi tânără nu poate fi întâmplătoare. De exemplu, gruparea copiilor în anumite zone poate fi datorită unor epidemii, care bineînțeles a afectat nu numai această grupă de vârstă, dar şi cea a femeilor foarte tinere.

În privința speranței de viață, distribuirea populației pe grupe de vârstă ne redă mai amănunțit structura unei populații sau a unui grup uman. În acest fel ne dăm seama dacă populația e formată mai ales din elemente tinere şi adulte şi cât la sută din elemente bătrâne, inversând rezultatele mortalității constatate, deoarece inhumații nu reprezintă totalitatea indivizilor care au viețuit în arealul studiat.

O altă problemă pe care o ridică grupul uman de la Vadu Anei este aceea a depunerii inhumaților: ei sunt depuşi în decubit dorsal cu membrele superioare flectate pe bazin, pe centură sau cu ambele membre superioare (sau numai cu unul din ele) pe claviculă, iar în unele cazuri pe stern. Reprezentanții acestor moduri de înhumare au caractere comune-pot fi diferențe regionale de concepție. Acest fapt, ca şi la Măicăneşti-Străuleşti, nu exclude posibilitatea originilor etnice diferite, cunoscut fiind faptul că elementele mediteraneene au o zonă de difuziune foarte largă.

Cuvinte cheie: necropolă medievală
Mots clef: nécropole médiévale

Les recherches archéologiques effectuées les dernières décennies ont eu comme résultat la découverte de nouveaux établissements et nécropoles médiévales. L'étude anthropologique et archéologique de ces villages médiévaux, qui appartiennent aux XVI-e – XVII-e siècles, a eu comme résultat un important apport pour une meilleure connaissance des populations qui ont vécu pendant l'époque respective. Dans le nucleus qui a généré leur longue existence ces établissements villageois ont été influencés par

les centres urbains des alentours ou de la zone sous montagneuse, qui ont permis des déplacements dans les deux sens par nécessité socio-économique ou fortuite.

En ce qui suit nous ferons des comparaisons entre les sujets découverts dans la necropole de Vadu Anei et ceux d'autres nécropoles médiévales, avec qui ils ont des tangences du point de vue de l'analyse anthropologique.

L'analyse s'est fait d'après les caractères métriques (la où l'état de conservation des sujets a permis cela) et morphologiques, en utilisant la technique internationale de l'école roumaine d'anthropologie. Nombreux de squelettes plus fragiles, d'enfants et de femmes, comme d'ailleurs aussi les os du visage en général étaient fragmentaires ou pulvérisés. L'absence du massif facial a fait impossible l'encadrement des respectif sujets - même en lignes générales – dans un certain type anthropologique.

Ont été découvertes et étudiés 445 sépultures pour les quelles on a constaté que le sol a eu une action corrosive sur le matériel ostéologique humain. Cet état insuffisant de conservation a abouti à l'étude en détail ou général de certains sujets, une part des aspects étant définitivement exclue. L'échantillon, découvert en 1991, a permis l'étude de détail pour la plus grande partie des individus, en comparaison avec le matériel ostéologique découvert l'année suivante, qui présentait un état de conservation impropre pour une étude anthropologique.

En mettant les squelettes par groupe d'age, on constate une grande fréquence de la mortalité infantile, des adolescents, et une rareté des sujets qui dépassaient l'age de 60 ans (±5 années). Ce fait, en liaison avec la mortalité avancée des groupes de femmes de jeune age, est un phénomène commun pour toute la période médiévale.

Sous rapport métrique et morphologique, la série de Vadu Anei est polymorphe. L'échantillon est formé de mâles robustes, avec des tendances d'oscillation de la taille moyenne vers la haute, et de femmes plus tôt graciles, ayant une stature prédominante gracile moyenne et rarement sous la moyenne. Rares sont les sujets masculins très hauts ou les femmes hautes.

Dans la norme verticale, la forme du neurocrâne est souvent ovoïde, ovoide-ellipsoïdal, pentagonoïde et "ronde", avec une courbure modéré ou forte chez les mâles et ovoide-sphénoïdale chez les femmes. Dans la norme occipitale les crânes ont une forme de maison, maison-bombe et rarement de bombe.

Les calottes de la série masculines, dans l'ordre de la fréquence, sont d'une longueur moyenne, ou longue, très longue et courte. Les crânes, comme hauteurs, sont moyens chez les mâles, avec quelques exceptions, hauts et très hauts, et chez les femmes ils sont prédominants moyens – ayant une hauteur modérée – et parfois d'une base hauteur.

L'indice crânien calculé de ces deux dimensions principales (là où il a été possible), *eu-eu/g-op*, nous a donné un aspect comparative avec les résultats obtenues sur des sujets découverts dans d'autres nécropoles médiévales de la Valachie, étudiées par nous (Măneşti - Georgescu, 1978; Ştefănescu, 1992 şi Bârzeşti Vitan - Georgescu, 1983; Panait, Ştefănescu, 1992) et par Ioana Popovici (Măicăneşti-Străuleşti II - Popovici, 1973; Popovici, Udrescu, 1975; Panait, 1965, 1969).

TABLEAU NO. 1
-indice crânien en pourcentages-

Eu-eu/g-op 8/1		Vadu Anei		Măneşti		Măicăneşti		Bârzeşti-Vitan	
		F	B	F	B	F	B	F	B
70,0-74,9	Dolicrâne	12,6	30,6	3,8	-	7,7	30,8	6,4	20,6
75,0-79,9	Mezocrâne	58,4	60,0	68,2	68,0	61,5	38,5	62,4	40,8
80,0-84,9	Brachicrâne	29,0	6,4	26,4	28,2	30,8	26,9	28,6	28,2
85,o-89,9	Ultrabrahicrâne	-	3,0	1,6	3,8	-	3,8	2,6	10,4

En ce qui concerne le rapport de l'hauteur du crâne à la longueur de la calotte, nous avons la suivante situation, à cause de l'indice de hauteur/longueur (*po-b/g-op)*

TABLEAU NO. 2
L'indice de hauteur du crâne / sa longueur
-en pourcentages-

po-b/g-op		Vadu-Anei		Măneşti		Măicăneşti		Bârzeşti-Vitan	
20/1		F	B	F	B.	F	B	F	B
x-57,9	Camaecrâne	3,6	2,8	-	-	71,5	53,8	68,4	62,6
58-62,9	Ortocrâne	58,4	63,2	56,4	43,6	71,5	53,8	68,4	62,6
63-x	Hipsicrâne	38,0	34,0	43,6	56,4	29,5	46,2	31,6	37,4

TABLEAU NO. 3
L'indice de l'hauteur du crâne / son épaisseur
-en pourcentages-

Po-be/eu-eu		Vadu-Anei		Măneşti		Măicăneşti		Bârzeşti-Vitan	
20/8		F	B	F	B	F	B	F	B
x-79,9	Tapeinocrâne	86,2	42,8	68,0	56	86,6	46,1	66,8	48,8
80,0-85,9	Metriocrâne	12,8	38,6	20,8	44	6,6	46,1	20,2	34,2
86,0-x	Acrocrâne	1,0	18,6	11,2	-	6,7	7,8	13,0	17,0

Le rapport de l'hauteur du crâne à la largeur nous donne les suivantes données de l'indice de l'hauteur sur la largeur du crâne (*po-b/eu-eu).*

Le facial, pour les cas qu'il s'est gardé, est assez de variable, comme d'ailleurs aussi dans les autres nécropoles de la Plaine Roumaine, avec des petites exceptions que nous allons faire mention quand nous parlerons sur l'aspect de la structure de base et de la typologie.

Le frontal présente des valeurs qui permettent l'encadrement des sujets dans toutes les catégories, de très étroites aux très larges, les indices frontaux en les caractérisants comme des fronts bombé-intermédiaires, metrio-métopes, sténométopes et eurimétopes. L'indice facial est rarement hipereuriprosope et

mezoprosope mais souvent fréquent, et parfois leptoprosope.

Chez les femmes le relief supra-orbiter est modéré, vers des formes légèrement tracées et souvent essuyées, en comparaison avec les mâles, qui en grande partie ont le relief fortement glabellé et très fort en relief.

Les orbites sont mesoconques vers hipsiconques, encadrant, pour les cas qu'elles se sont gardées, des nez leptorins, mezorins et chamerhins. L'indice Flower est orthogoné, avec des petites exceptions.

Les mandibules présentent chez les femmes des formes plus graciles, avec des gonions effacés et des petits mentons, en général arrondis, et chez les mâles, les gonions sont retroussés fortement ou modéré au dehors de la branche verticale, ayant des mentons fort en relief chez les formes massifs, ou modéré autrement.

Les pariétaux ont des légers arrondissements chez les femmes, jusqu'au moyen-bombé, les sujets masculins présentant des arrondissements moyens, vers un fort arrondissement parfois. L'occipital se présente ayant des divers grades de courbure, plan-occipitale en trois cas, large et moyen chez les mâles, moyen chez les femmes. Le relief nucal a des formes fort en relief chez les mâles et faible couturé chez les femmes, avec des courtes apophyses, au relief effacé chez les femmes et fort couturé et beaucoup plus hautes, de grosseurs divers chez les mâles.

Si aux sujets de la nécropole de Măicăneşti-Străuleşti le diformisme sexuel est moins accentué dans la portion supérieure du visage, chez les mâles-mezen et chez les femmes-eurien, que surtout dans les limites de la variabilité individuelle (eurien-mezen) pour toute la série, chez les sujets de la nécropole de Vadu Anei la difformité sexuel est prononcé aux étages supérieure et inférieure du visage chez les mâles (spécialement) et se manifeste plus prégnant dans la construction du squelette postcrânien, les femmes étant, en générale, plus graciles.

Une note commune aux séries de Măicăneşti et Vadu Anei est la présence d'un prognathisme alvéolaire et d'une prodentia (rencontré à Grozăveşti - Panait, Ştefănescu, 1975; Georgescu, 1976 - et Olteniţa-Renie - Georgescu, 1978; Şerbănescu, 1978). De même, nous signalons la grande fréquence des caries dentaires-59,0% à Mănești et 64,3% à Vadu Anei - que l'usure dentaire-56,8% à Măneşti et 68,2% à Vadu Anei. Ce fait peut être mis en liaison avec les conditions de vie des groupes humains étudiés, avec le type d'alimentation, avec la perioade de fertilité des femmes.

La où l'état de conservation du squelette post crânien l'a permit, la taille a été calculée d'après la méthode de Manouvrier (et avec la correction respective, donnée de même par lui); à Măneşti, la taille se situe entre les limites 158,0 cm.-164,4cm chez les femmes et entre 163,2 cm.- 178, 3 cm. chez les mâles, pour les sujets des XIV-e – XV-e siècles, et chez les sujets des XVI-e – XVII-e siècles nous avons seulement des petites différences à la limite supérieur, autant chez les femmes (158,2 cm. – 166,2 cm) que chez les mâles (164,6 cm. – 179, 6 cm).

En ce qui concerne la nécropole de Măicăneşti-Străuleşti, ayant la même datation, nous avons la suivante situation: la taille s'encadre une seule fois chez les mâles et deux fois chez les femmes dans la catégorie des très petites tailles; plusieurs cas chez les mâles sont groupés dans les catégories des tailles petites, moyennes et très hautes, et chez les femmes tous les sujets se sont groupé dans la catégorie des tailles moyennes.

A Vadu Anei, la situation se présente ainsi en ce qui concerne la taille des sujets qui on pu être mesurés: la plus grande partie des mâles sont robustes, avec une tendance d'oscillation de la taille des valeurs moyennes vers hautes (168,2 cm. – 179,2 cm.), avec des rares exceptions pour les cas très hauts (182,0 cm. – 184,6 cm); en ce qui concerne les femmes, elles sont graciles, la gracilité moyenne et sous-moyenne (154,0 cm. – 158, 6 cm), mais on a observer aussi quelques cas de grande hauteur (159,2 cm. – 168, 0 cm.), un peu robustes.

L'étude morfo-fonctionelle a relevé la présence dès fortes impressions musculaires au niveau des insertions musculaires, fait qui nous permet d'avancer l'hypothèse que les sujets de Vadu Anei étaient assez d'homogènes comme groupe, ayant une intense activité,

caractéristique pour la population agricole de la zone étudié, aspect que nous avons surpris et chez les sujets des trois nécropoles de Măneşti. Nous ne pouvons pas faire des références pour les sujets découverts dans la nécropole de Bârzeşti –Vitan, qui ne bénéficie pas d'une étude complète et ni pour les sujets de Măicăneşti, où on n'a pas fait des pareilles études. Nous faisons la mention que nous avons pu établir un diagnostique, autant pour les sujets des nécropoles de Măneşti que de Vadu-Anei, la présence de la maladie rhumatismale, avec ses évolutions déformantes, à cause du milieu humide, des fractures consolidés d'une manière défectueuse et déformante à cause des pratiques empiriques, ou en certain cas sans aucune intervention réparatrice.

Les aspects de l'étude dento-maxilaire seront abordés séparément comme d'ailleurs aussi ceux démographique.

En ce qui concerne l'encadrement typologique par séries, avec certaines réserves d'un cas à l'autre, comme suite de l'etat de conservation:

- pour le groupe des sujets de Măneşti (Georgescu, 1978) nous pouvons dire que ceux-ci appartiennent au type europoïde avec une prédominance de l'élément méditerranéen;

- en ce qui concerne les sujets étudiés de la série Măicăneşti-Străuleşti, après que nous avons précisé leur appartenance à l'origine europoïde de la population, on souligne que les "méditerranéens représenteraient l'élément caractéristique de la région" (Popovici, 1973), confirmant ainsi encore une fois la caractéristique du fond méditerranéen dans la Plaine du Danube (on ne doit pas oublier que les méditerranéens ont constitué l'élément prédominant dans la plaine nord-danubienne depuis le néolithique);

- la meme situation, avec des petites exceptions, nous l'avons à Bârzeşti-Vitan (Georgescu, 1983);

- les séries de Grozăveşti (Georgescu, 1976) et Olteniţa Renie (Georgescu, 1978) sont homogènes sous le rapport des caractères europoïdes, présentant, dans l'ordre de la fréquence, les suivants types : méditerranoïde, méditerranoïde avec des éléments nordiques, méditerranoïde avec des éléments est-europoïdes, nordique avec des éléments est-europoïdes, proto-europoïdes;

- les sujets de la nécropole de Vadu Anei ont des encadrements tout proches de ceux de la nécropole de Radovanu (Popovici, Georgescu, 1975; Georgescu, 1986), plus précis avec ceux du groupe I (qui ont des certaines caractéristiques méditerranoïdes) et du groupe II (qui présente certains caractères semblables aux nordiques, mais aussi aux méditerranoïdes robustes). Le groupe II de Radovanu se détache des autres groupes des inhumés de la même nécropole et des autres nécropoles mentionnées plus haut comme type dans le sens que les sujets présentent certaines caractéristiques Cro-magnoïdes (B), mais aussi dynaroïdes (Popovici, Georgescu, 1975; Georgescu, 1986); Radovanu a des tangences avec la serie tardive de Cernica (Botezatu, Ştefănescu, 1975), dans son dernier groupe. Une extension de la recherche de terrain dans la nécropole de Radovanu pourrait clarifié beaucoup de situation. En ce qui concerne l'existence des sujets brachycrâne, ce fait peut être une conséquence des infiltrations dans la zone des groupes brachycrânes, avec l'exception des groupes de brachycrânes de Măneşti et Bârzeşti-Vitan, qui, pour le moment, nous supposons qu'ils serraient le résultat du processus de brachycéphalisation par évolution sur place. Mais cette discutions reste ouverte pour les recherches futurs, sur les quelles nous allons insister spécialement, parce que nous avons besoin de sérieuses preuves.

Un autre problème relevé par le groupe humain de Vadu Anei est celui de la déposition des inhumés: ils sont déposés en *decubit dorsal* avec les membres supérieures en flexion sur le bassin, sur la ceinture ou avec les deux membres supérieures (ou seulement avec l'un d'eux) sur la clavicule, et parfois sur le sterne. Les représentants de ces modes d'inhumation ont des caractères communs – pouvant être des différences régionales de conception. Ce fait, comme aussi à Măicăneşti-Străuleşti, n'exclu pas la possibilité des origines ethniques différentes, en connaissant le fait que les éléments méditerranéens ont une très large zone de diffusion.

Autant Ioana Popovici, dans son etude sur le materiel decouvert à Măicăneşti-

Străuleşti, que nous aussi, pendant les recherches de Măneşti, Bârzeşti-Vitan, Grozăveşti, Olteniţa-Renie, Ceptura (Georgescu, Lichiardopol, 1986), Vadu Anei, nous avons remarqué comme une caractéristique pour toute la population étudiée le mezoprognatisme alvéolaire et la prodentia (surtout souvent aux sujets masculins). Nous supposons (jusqu'à des nouvelles preuves) que ces éléments ont été apportés par des individus mezoprognés et gardés dans le circuit endogame, ou nous le supposons qu'ils sont eu une apparition ”indépendante” et ils se sont gardé de même comme conséquence de l'endogamie. Cette caractéristique nous l'avons en une proportion assez grande dans la Plaine du Danube.

La très grande fréquence de la mortalité infantile, (infans I), des adolescents et des femmes du groupe d'age jeune ne peut être par hasard. Nous supposons que l'assemblement des enfants dans certaines zones peut être la conséquence d'une épidémie, qui bien sur a affecté non seulement ce groupe d'age, mais aussi celui des femmes jeunes.

Parce que pendant la période étudié la maturité se produisait plus tôt, nous avons étudié la mortalité et nous avons fait des références à l'espérance de vie pendant un certain intervalle d'age, au quel ont fait des références aussi d'autres anthropologues, comme il suit (à voir le Tableau no.4 où on trouvent les nécropoles qui figurent dans l'étude comparative):

Nécropole	**Nr. cas**	**Siècle**	**Etude anthropologique**	**Etude archéologique**
Bârzeşti-Vitan	204	XVI	L. Georgescu	Panait I. Panait A. Ştefănescu
Cernica	87	XV-XVIII	D. Botezatu Gh. Ştefănescu	N. Constantinescu
Ceptura	67	XVI	L. Georgescu	D. Lichiardopol
Bragadiru-Zimnicea	52	XVI	I. Popovici	Gh. Bichir
Grozăveşti	22	XVI	L. Georgescu	A. Ştefănescu
Măneşti	272	XVI-XVII	L. Georgescu	A. Ştefănescu
Măicăneşti-Străuleşti	258	XVI	I. Popovici	Panait I. Panait
Olteniţa-Renie	24	XVI	L. Georgescu	D. Şerbănescu
Radovanu	164	XVI-XVIII	I. Popovici, L. Georgescu	M. Comşa
Vadu Anei	450	XVI-XVII	L. Georgescu	A. Păunescu S. E. Teodor

- L'espérance de vie dans l'intervalle infans I à Bârzeşti-Vitan est de 28,6 années, à Bragadiru- Zimnicea (Popovici 1969) de 32,1 années, à Cernica de 32,4 années, à Ceptura de 30,2 années. A Măneşti, dans les séries réunîtes, l'espérance de vie pour ce intervalle est de 32,6 années, et à Măicăneşti-Străuleşti II de 29,0 années. Les sujets de Olteniţa-Renie s'approchent de ceux de Grozăveşti, ayant une espérance de vie de 30,2 années. Le matériel de Radovanu, analysé de nouveau par nous pour ce problème, au même intervalle d'age (infans I) nous a donné des valeurs oscillantes entre 22,0 années et 23,2 années. En ce qui concerne les sujets de Vadu Anei, ils ont une espérance de vie d'approximativement 32,2 années.

Dans le deuxième intervalle de mortalité élevé, 20-30 années, l'espérance de vie par nécropoles s'encadre ainsi: les sujets de la nécropole de Bârzeşti-Vitan ont une espérance de vie de 23,2 années; ceux de Bragadiru-Zimnicea ont une espérance de vie de 20,6 années; le groupe de Cernica se fixe à 23,4 années. En ce qui concerne les séries réunîtes de Măneşti nous avons des valeurs d'approximativement 22,6 années, et à Măicăneşti-Străuleşti II de 22,0 années; les groupes humains de Grozăveşti et Olteniţa-Renie ont une espérance de vie d'approximativement

20,8 années. Dans le même intervalle d'age, 20-30 années, le groupe de Radovanu présente une espérance de vie de 22,4 années. Les sujets de Vadu Anei présente une espérance de vie d'approximativement 22,2 années.

La distribution de la population par groupes d'age nous donne d'une manière plus détaillée la structure d'une population ou d'un groupe humain. Ainsi nous nous rendons compte si la population est formé surtout d'éléments jeunes et adultes et quel est le pourcentage d'éléments vieux, inversant les résultats de la mortalité constatée, parce que les inhumés ne représente pas la totalité des individus qui ont vécu dans l'aire étudié.

A l'aide des tabelles de mortalité pour chaque groupe d'age ont été calculés la moyenne de vie, la probabilité de survivre et les résultats de la recherche démographique roumaine s'encadrant dans "le tableau du monde médiévale" (Acsady, Nemeskery, 1970). L'objet de la démographie est l'homme regardé dans la collectivité et non isolé, en étroite interdépendance avec le milieu ambiant. L'étude de la démographie est fort important, parce que nous pouvons nous rendre compte en n'importe quel moment de la structure et de la dynamique d'une collectivité, surtout des tendances des phénomènes démographiques qui conduisent aux transformations dans la structure de la population (Pascu, 1970; Matei, 1973, Nemeskery, 1970; Pescaru 1968). Les phénomènes démographiques doivent être regardé en étroites liaisons avec l'état économique-sociale.

BIBLIOGRAPHIE

Acsady, Nemeskery, 1970 - Acsady G., Nemeskery, *History of human life span and mortality,* Budapeste, 1970.

Botezatu, Ştefănescu, 1975 - D.Botezatu, Gh. Ştefănescu, *Caracterizarea antropologică a cimitirului feudal de la Cernica-Sec.XVI-XVIII,* SCA, IX, 1975.

Georgescu, 1978 - Laurenția Georgescu, *Necropolele feudale de la Măneşti-Buftea,* Ilfov-File de istorie, 1978.

Georgescu, Lichiardopol, 1986 - L. Georgescu, D. Lichiardopol, *Necropola medievală de la Ceptura. Date arheologice şi antropologic,* Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheologie, Ploieşti, 1986.

Matei, 1973 - Vlad D. Matei, *Colonizarea Rurală În Țara Românească şi Moldova În Sec. XV-XVIII,* Bucurest, 1973.

Panait, 1965 - Panait I. Panait, *Şantierul arheologic Băneasa-Străuleşti. Aşezarea feudală de la Străuleşti-Măicăneşti,* CAB, II, Bucurest, 1965.

Panait, Ştefănescu, 1975 - Panait I. Panait, A. Ştefănescu, *Relațiile oraşului Bucureşti cu satele învecinate,* Muzeul Național, II, Bucurest, 1975.

Pascu, 1970 - Şt. Pascu, *Demografia istorică,* în vol. *Populație şi societate,* Cluj, 1970.

Pescaru, 1968 - Al. Pescaru, *Elemente de demografie,* Bucurest, 1968.

Popovici, 1969 - Ioana Popovici, *Necropola feudală de la Bragadiru-Zimnicea (sec. XVI). Observații antropologice,* SCA, tom.6, nr.2, 1969.

Popovici, 1973 - Ioana Popovici, *Cimitirele de la Străuleşti. Analiză demografică,* SCA, tom 10, nr.1, 1973.

Popovici, Georgescu, 1975 - Ioana Popovici, Laurenția Georgescu, *Contribuții antropologice la studiul populației feudale. Cimitirul de la Radovanu,* SCA, tom 12, 1975.

Popovici, Udrescu, 1975 - Ioana Popovici, M. Şt. Udrescu, *Date comparative asupra unor populații medievale din Câmpia Română,* SCA, tom.9, 1975.

Şerbănescu, Georgescu, 1978 - D. Şerbănescu, *Necropola feudală de la Oltenița Renie,* Ilfov-File de istorie, 1978.

ABREVIATIONS

CAB Cercetări Arheologice în Bucureşti

SCA Studii şi Cercetări de Antropologie

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 331 – 340

MONNAIES DÉCOUVERTES DANS LA NÉCROPOLE ET L'ÉTABLISSEMENT MEDIEVALE DE BRĂNEŞTI-VADU ANEI

Paraschiva Stancu

MONEDE DESCOPERITE ÎN NECROPOLA ŞI AŞEZAREA MEDIEVALĂ DE LA BRĂNEŞTI-VADU ANEI

Rezumat

În timpul celor două campanii de cercetări arheologice de salvare întreprinse în şantierul arheologic de la Vadu Anei, comuna Brăneşti, s-au descoperit 27 de monede medievale. Ponderea o dețin cele 22 de monede otomane, emise între anii 151-1574, emisiuni ale monetării lor din Constantinopol, Edirne, Canca, Novar, Serez, Karatova, Novabreda. Celelalte 5 monede sunt 3 dinari ungureşti din vremea lui Matia Corvin şi Ferdinand I şi 2 falsuri de epoca după dinari ungureşti, din metal comun, cu legende eronate.

Cuvinte cheie: monede, necropolă medievală

Mots clef: monnaies, nécropole médiévale

CONSIDERATIONS GÉNÉRALES

Le matériel numismatique, obtenu comme suite des fouilles archéologiques des deux campagnes des années 1991 et 1992 dans la nécropole de Vadu Anei, contient 27 monnaies. D'après les pays où elles ont ete émises, elles se divise en deux groupes: aspres ou acceas de l'Empire Ottoman et deniers de la Hongrie. La prépondérance est détenu par les 22 monnaies ottomanes (81%), émises par Selim I (1512 - 1520) – 5 pièces (22%), Soliman I (1520 - 1566) – 12 pièces (54%) et Selim II (1566 – 1574) – 2 pièces (9%); les autres deux exemplaires, d'un état de conservation très faible, avec l'émetteur et le lieu de monnayage non précisés, pourrait être e encadrés, du point de vue typologique, comme émissions du XVI-e siècle[1].

Les lieux de monnayage des quels proviennent les monnaies ottomanes sont les suivants: Constantinople (2. ex.), Edirne (1 ex.), Karatova (1 ex.), la dernière étant incuse, l'atelier restant non précisé pour les émissions du sultan Selim I. Pour celles de Soliman I, les ateliers sont: Canca (1. ex.), Edirne (1. ex.), Karatova (2 ex.), Novar (2 ex. – sous la forme Novaberda), Sidrekapsi (4 ex.), Serez (1. ex.), plus deux pièces avec le revers illisible. Du temps de Selim II une seule pièce est émise à Novar, et l'autre est illisible.

Dans le second groupe de monnaies il y a les trois deniers hongrois des quels un émis par Mathieu Corvin (1458 – 1490) à Kremnitz (monétaire Peek Pál) et deux émis par Ferdinand I en 1543 et 1545 (monétaire Bernhard Peheim). Les dernières deux pièces sont des faux d'époque d'après des deniers hongrois – pièces en métal commun, avec des légendes erronées.

[1] Dans la classification et la description des monnaies nous utilisons les suivantes abréviations: N.P. – Nuri Pere, Osmanlilarda Madenî Parlar, Istanbul, 1968; I. A. – Ibrahim Artuk, Istanbul Arkeoloji Müzeleri Teşirdeki Islâmî Sikkeler Katalogu, vol. II, Istanbul, 1974; H.L. – Huszar Lajos, Mátyás pénzei, în Mátyás Király Emlékkony Születèsènek öteszázéves évordulojára, vol. II, Budapeste, 1940, p. 551-574; Unger Emil, Magyar éremhatározó, I, (1307-1540) şi II (1526-1627); P.A. – Pohl Artur, Hunyadi Mátyas birodalmának ezústpenzei, 1458 – 1490, Budapesta, 1972; C.N.H. – l. Réthy, G. Probst, Corpus Nummorum Hungariae, Graz, 158.

La pénétration de l'accéa ottomane en Valachie, depuis la première moitié du XV-e siècle (D.R.H.B., I, p. 137, no. 74), atteste le fait că la direction du commerce roumain va vers l'Empire ottoman, qui se trouve dans une continuelle ascension économique, politique et militaire, représentant une grand et permanent marché. Dans ce contexte, la cité de Bucarest, élevé aux bord de la Dâmbovița, s'impose comme point d'intersection des principales voies parcourus par les négociants locaux ou étrangers vers la Péninsule Balkanique ou la Transylvanie et il devient le centre principal de liaison économique avec les territoires d'au delà du Danube et un intermédiaire entre le commerce sud–danubien et celui de l'autre côté des montagnes. Depuis 1474–1476, le prince de la Valachie, Basarab Laiotă annonce les habitants de Braşov que "n'importe qui peut venir acheter, marchander et s'entendre avec le turc dans la cité de Bucarest" (Bogdan, 1905, p. 38-39). Au XVI-e siècle, en commencent avec l'année 1503, la ville de Bucarest apparaît comme importante participante dans le commerce avec Braşov, les transactions et les sommes (en aspres) étant misent en évidence par le tableau de plus bas, fait d'après les dates données par le prestigieux ouvrage du professeur Radu Manolescu (Manolescu 1965).

Année	Somme /aspres	Participants	Transac-tions
1503	182.823	10	15
1529-1530	30.150	17	57
1542	98.990	33	98
1543	76.550	27	80
1545	72.445	18	71
1546 (43 semaines)	56.410	21	58
1547	60.200	20	66
1548	69. 600	8	9
1549	115.990	32	83
1550	160.990	38	121
1551 (34 semaines)	59.130	28	76
1554	118.510	32	93

Pendant la deuxième moitié du XVI-e siècle, Bucarest devient l'un des plus importants centres du commerce international du sud-est de l'Europe, mais étant inclus dans le system du monopole turc. Ce fait détermine que la monnaie courante des transactions commerciales soie avec prépondérance l'aspre turc, à côté du quel on rencontre aussi d'autres espèces monétaires, comme : les deniers, les unghi, les florins, les thalers.

Dans des nombreux trésors, nous rencontrons des monnaies du XV-e siècle ensemble avec celles de la fin du XVI-e siècle et même du commencement du XVII-e. Dans ces conditions, la présence dans la nécropole de Vadu Anei du denier émis par Mathieu Corvin (1458 – 1490), à cote des monnaies du XVI-e siècle, nous pouvons dire que s'est une chose normale.

Les donnés des documents internes de la Valachie (DIR, B, XVI, 1-4) portent vers les même conclusions, car des 1828 documents qui mentionnent divers nominaux, d'un nombre de 1697 monnaies ottomanes, l'aspre apparaît sous différentes dénominations: aspres gata, aspres d'argent, aspres turcs, aspres princiers, aspres nouveaux, etc. Pourtant, le deniers hongrois, malgré le fait qu'il apparaît dans des découvertes monétaires, il n'est pas mentionné comme monnaie utilisée dans les transactions internes de la Valachie, sa présence matérielle trouvant une explication dans les relations commerciales de la ville de Bucarest avec la Transylvanie.

Comme possesseur d'un marché commerciale vif et actif, en Bucarest apparaissent aussi des nombreux magasins avec des caves en pierre, pour la construction des quels on dépense des sommes assez grandes (DIR, B, XVI, 5, p. 320).

Dans les frontières de Bucarest entrait aussi un territoire rural, dont les habitants s'occupaient avec l'agriculture, la viticulture, la pomiculture, l'élevage du bétail, zone dans la quelle pourrait être inclus aussi le village de Vadu Anei, fondé en 1897 sur les terres de Vadu Anei (MDGR, 1902, V, p. 701), qui apparaissent dans les documents des années 1579 et 1589 (DIR, B, XVI – 4, p. 427; XVI – 5, p. 387).

LISTE DES MONNAES

1991

NO. Crt.	**Pays**	**Empereur Roi**	**Année**	**Lieu de frappe**	**Nominal**	**Métal**	**Complexe**
1	Emp. ottoman	Selim I	1512-1520	Constantinople	accéea	AR	M 161
2	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Sidrekapsi	accéea	AR	M. 59
3	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Sidrekapsi	accéea	AR	M. 59
4	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Sidrekapsi	accéea	AR.	M.59
5	Emp. ottoman	Selim II	1566-1574	Novar	accéea	AR.	M. 59
6	Emp. ottoman	Selim II	1566-1574	illisible	accéea	AR.	M.59
7	Emp. ottoman	Selim I	1512-1520	illisible	accéea	AR.	M. 95
8	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Karatova	accéea	AR.	M.26
9	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	illisible	accéea	AR.	M.75
10	Hongrie	Ferdinand I	1545I	Kremnitz/Bernard Peheim	denier	AR.	M.1

1992

No. Crt.	**Pays**	**Empereur Roi**	**Année**	**Lieu de frappe**	**Nominal**	**Métal**	**Complexe**
1	Emp. ottoman	Selim I	1512-1520	Constantinople	aceéea	AR	M.419
2	Emp. ottoman	Selim I	1512-1520	Edirne	aceéea	AR	M.271
3	Emp. ottoman	Selim I	1512-1520	Karatova	accéea	AR.	M. 438
4	Emp. ottoman	Selim I	1520-1566	Canca	accéea	AR	M. 428
5	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Edirne	accéea	AR	M.434
6	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Karatova	accéea	AR	M.236
7	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Novoberda	accéea	AR	M. 238
8	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Sidrekapsi	accéea	AR	M. 289
9	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	Siroz	accéea	AR	M.427
10	Emp. ottoman	Soliman I	1520-1566	illisible	accéea	AR	M. 176
11	Emp. ottoman	Sec. XVI		Serez	aceéea	AR	M. 275
12	Emp. ottoman	Sec. XVI				AR	M. 384
13	Emp.ottoman	Mahmud I	1730-1754	Constantinople	para	AR	Passim(sect.B)
14	Hongrie	Mathieu Corvin	1458-1490	Kremnitz Pál Péek	denier	AR	M. 253
15	Hongrie	Ferdinand	1543	Kremnitz,Bernhard Peheim	denier	AR	Passim (zone nécropole)
16	Faux d'après une monnaie émise en Hongrie	Ferdinand	1535	Kremnitz,Bernhard Peheim	denier	MC	M. 435
17	Faux d'après une monnaie émise en Hongrie				denier	MC	Locuința medievală XIV

CATALOG

L'EMPIRE OTTOMAN

SELIM I. (1512-1520)

CONSTANTINOPLE.

1. av. Sultan/Selim/şah/ bin Baiazid han/

rv. /Nasrühü/azze..../Kostati<...>c.p.e.,c.l.i.

Accéea; AR; 0,62 g; 12 mm; ↑ Perforée, effacée sur l'av. et sur le rv. au même endroit.

N.P. no. 128, var.; I. A. nr. 1494. Campagne 1991, M. 161, Inv. 291.516.

Planche I/11a

2. av**.** Comme plus haut c.p.e., décentrée.

rv. Comme plus haut c.p.e., c.p.i., décentrée.

Acéea, AR; 0,63 g; 13/14mm, ↘ Perforée, brisée.

N.P. no. 136 var., I.A. nr.1493. Campagne 1992, M. 419; Inv. 291.526.

Planche I /11b

EDIRNE.

3. av. Sultan Selim bin Bazaid han.

rv. Comme plus haut, mais frappée à Edirne.

Acéea, AR; 0,42 g; 11,5 mm. ← Perforée, brisée et colée.

N.P. no. 128. Campagne 1992; M. 271, Inv. 291.527.

Planche I /1 1c

KARATOVA.

4. av. Comme plus haut. c.p.e., c.p.i. effacée, fortement décentrée.

rv. Comme plus haut mais frappée à Karatova.

Accéea, AR; 0,35g; 11/14mm**.** ↙ Perforée.

N.P. no. 1377 var. Campagne 1992, M. 438, Inv. 291.528

Planche I/11 d

LIEU DE FRAPPE NON PRÉCISÉ.

5. av. Comme le no. 1. Partiellement effacée.

rv incus

Accéea; AR; 0,65g; 11mm, ↖ Perforée

N.P., no. 124-126. Campagne 1991, M. 95, Inv. 291.522.

Planche I /11 e

SOLIMAN I. (1520-1566)

CANCA.

6. av. Sultan Soliman bin Selim han. Effacée.

rv. Canca/sene/926. c.p.e., c.l.i. Fortement décentrée.

Accéea; AR; 0,42g; 10/11,5 mm. ↗ Double perforée.

N.P. no. 207 var; Campagne 1992; M. 428; Inv. 291.529.

Planche I /11 f

EDIRNE.

7. av. Comme plus haut c.p.e.; c.l.i. Fortement décentrée. La plus grande partie de la légende sort du champ de la monnaie.

rv. Comme plus haut, mais le lieu de frappe à Edirne. C.p.e., c.l.i. Fortement decentrée

Accéea, AR; 0,43g; 11/13mm. ↘ Perforée.

N.P. no. 203 var.; campagne 1992; M. 434; inv. 291.530.

Planche I /11 g

KARATOVA.

8. av. Sultan adil Suleyman şah bin Selim han. C.p.e., partiellement effacée.

rv. Comme plus haut, mais le lieu de frappe à Karatova. c.l.e., partiellement effacée.

Accéea; AR; 0,65 g; 12/14mm. → Perforée.

N.P. no. 204 var; Campagne 1991, M.26, Inv. 291.524.

Planche I / 11h

9. av. Sultan şah Süleyman bin Selim han. C.l.i.; effacée

rv. Comme plus haut. c.p.e.; c.l.i.. Décentrée, effacée.

Accéea; AR; 0,41 g; 13/14mm, ↘ Perforée.

N.P. no. 203 var.; Campagne 1992; M.236, Inv. 291.531

Planche 1 /12a

NOVABERDA

10. av. Sultan Süleyman bin şah <.......>c.p.e., c.l.i.. Descentrée, effacée.

rv. Comme plus haut, mais lieu de frappe à Novaberda, c.p.e., c.l.i.. Decentrée.

Accéea; AR; 0,49 g; 12/13 mm, ↑ Perforée.

N.P. no. 203 var.; Campagne 1992; M. 450; Inv. 291.532.

Planche I /12 b

SIDREKIPSI

11. av. Sultan Süleyman bin Selim han.c.p.e., c.l.i. Partiellement effacée.

rv. Comme plus haut, mais lieu de frappe à Sidrekipsi. c.p.e., c.l.i. Décentrée, partiellement effacée.

Accéea; AR.; 0,62 g; 13/12mm. ↑ Perforée.

N.P. no. 205 var.; Campagne 1991, M. 59, Inv. 291.517.

Planche I /12c

12. av. Comme plus haut. c.p.e., c.l.i.. Décentrée.

rv. Comme plus haut. c.p.e., c.l.i.. Décentrée.

Accéea; AR.; 0,62 g.; 13mm., ↗ Double perforée.

N.P. no. 213 var.; Campagne 1991, M. 59, Inv. 291.518.

Planche I /12d

13. av. Comme plus haut. c.p.e.,c.l.i. Effacée.

Comme plus haut. Effacée, fortement décentrée

Accéea; AR; 0,64 g; 13/14, ← Perforée.

N.P. no. 211 var. Campagne 1991, M. 59, Inv. 291.519.

Planche I /12 e

14. av. Comme plus haut. Effacée, decentrée.

rv. Comme plus haut. c.p.e., c.l.i. double effacée, décentrée.

Accéea; AR; 0,57 g; 12/13 mm. → Perforée.

N.P. no. 211 var. Campagne 1992, M. 289, Inv. 291.533.

Planche I /12 f

SIROZ

15. av. Comme plus haut. c.p.e.,c.l.i. Fortement décentrée.

rv. Comme plus haut, mais le lieu de frappe à Siroz c.p.e., c.l.i. Fortement décentrée.

Accéea; AR; 0,63 g; 13/14mm, ↑ Perforée.

N.P. no. 211 var. Campagne 1992, M. 427. Inv. 291.534.

Planche I/12 g

LIEU DE FRAPPE NON PRECISÉ.

16. av. Comme plus haut. Effacée.

rv. Légende circulaire. Effacée.

Accéea; AR; 0,62 g; 12/13 mm. ↙ Perforée.

N.P. no. 208 var. Campagne 1992, M. 176. Inv. 291.535.

Planche I /12h

17. av. Selim han. c.p.e.; e.l.i. Effacée.

rv. incus, c.p.e.,c.p.i.

Accéea; AR; 0,45 g; 10,5mm., ↑ Perforée.

N.P. no. 203-214 (?). Campagne 1991, M.75. Inv. 291.524.

Planche I /13a

SELIM II (1566-1574)

NOVAR.

18. av. Sultan Selim bin Süleyman han. c.p.e., c.l.i..

rv. Comme plus haut, mai lieu de frappe à Novar et l'année 974. c.p.e., c.l.i. Fortement décentrée.

Accéea; AR; 0,67 g; 12,5/13,5 mm. ↗ Perforée.

N.P. no. 253 var; Campagne 1991; M. 59; Inv. 291.520.

PlancheI /13b

19. av. Comme plus haut. Partiellement effacée.

rv. Incus. Partiellement effacée.

Accéea; AR; 0,66 g; 12,5/14 mm. ↑ Perforée.

N.P. no. 251-255; Campagne 1991, M. 59. Inv. 291.521.

PlancheI/ 13c

ÉMITTEUR NON PRÉCISÉ.

SEREZ.

20. av. Duribe<.....> Légende partielle qui apparaît sur le moitié gauche de la monnaie, sur la droite est visible la lettre b du mot ”sultan” ce qui indiquerait l’avers de la monnaie. Effacée.

rv. Comme plus haut, mais le lieu de frappe à Serez. c.p.e.,c.l.i. Effacée.

Accéea; AR; 0,66 g; 12 mm. ← .Perforée.

N.P.-; Campagne 1992, M. 275. Inv. 291.536.

Planche I/13d

ÉMITTEUR ET LIEU DE FRAPPE NON PRÉCISÉ. XVI-e SIÈCLE.

21. av. Sultan.......c.p.e., c.l.i..Şters.

rv. Effacée.

Accéea; AR; 0,37 g; 10,5 mm. Perforée.

N.P.-; Campagne 1992, M.384, Inv. 291.542.

Planche 1/ 13e

MAHMOUD I (1730-1754)

CONSTANTINOPLE.

22. av. Tugra. Effacée.

rv. Duribe fi Konstatiniye 1143 la lettre (ayin). Partiellement effacée.

Para; AR; 0,27 g; 14/15 mm. ↖ Perforée, brisée, crevée.

N.P. no. 578 var; Campagne 1992. Passim, 474. Inv. 291.537.

PlancheI /13f

HONGRIE

MATHIEU CORVIN (1458-1490)

KREMNITZ. MONNAYEUR PECK PÀL.

23 av.+M <...>. R. VNGAR<...>. Ecu qui a dans le premier cartier des fasces, dans le II-e la croix double, aux III-e têtes de panthères (Dalmatie) et au IV-e le lion de Bohème. Au centre – petit écu avec le blason des Corvins. A la droite du grand écu un point. C.p.e., c.l.i.

rv. P<.>TRON-<...>. La Madone sur le trône, avec l’enfant dans les bras. Au champ gauche P.

Denier; AR; 0.32 g; 11/16 mm. (Monnaie formée de deux fragments qui ont les suivantes dimensions: 8/9 mm şi 10/11,5 mm). ↑ Perforée, fragmentaire.

CN.H.-239 A-2; P.A.-142; U-572; H.L.-719 var.

Campagne 1992, M. 253, Inv. 291.538.

Planche I/ 14a

FERDINAND I (1527-1564)

KREMNITZ. MONNAYEUR BERNHARD PEHEIM.

24. av. FERDINAND.D.G.R.VNG.1543.

Comme plus haut, mais au milieu l’écu des Habsbourgs. c.l.e., c.l.i.

rv. PATRONA.-.VNGARIE. Comme plus haut, mais dans le champ K-B. c.l.e.,c.l.i..

Denier; AR; 0,48 g; 15,5 mm. ↓

H.L. 935 var; U-55.

Campagne 1992, gr. XVI-XIX-XX, Inv. 291.539.

PlancheI /14b

25. av. <.....>DINAND.D.G.R.<...>45. Comme plus haut. c.l.i.

rv. <........>NA.-.VNGARL<..>K-B.

Denier; AR; 0,31 mm. ↖ Cassée, des fragments qui manquent.

H.L. 935 var; U-55.

Campagne 1991. M. 1. Inv. 291.525.

Planche I /14c

FAUX D’APRÈS UN DENIER, HONGRIE, XVI-e SIÈCLE

26. av. <...>DIAND<...>R.VNG<...>c.l.e., c.l.i., comme plus haut.

rv. PATRONA-VNGAR<...>RIE. K-B, c.l.e.,c.l.i. Comme plus haut

Denier; AE; 0,38g; 14,5mm; ↘ .Perforée, cassée

H.L. 934-935 var.

Campagne 1992, M. 435, Inv. 291.540

Planche I/14d

FAUX D'APRÈS UN DENIER, HONGRIE, XVI-e SIÈCLE

27. av. VN<......><....>6. Au milieu - écu, c.l.e., c.l.i.

rv. LVD<.......>.Au centre – La Madone, c.l.e.,c.l.i.

Denier, AE, 14,5 mm. Perforée.

Campagne 1992. Habitation. Inv. 291.541

Planche I/14e

BIBLIOGRAPHIE

Bogdan 1905 - Ioan Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească,* vol. I, Bucurest, 1905, p. 38-39.
Manolescu 1965 - Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul,* Bucurest, 1965.
DIR, B, I - *Documente privind istoria României, Ţara Românească*, sec. XVI, vol. I-IV.
DIR, B, V - DIR, B, sec. XVI, vol. V, p. 320, doc. 334.
MDGR, 1902 - *Marele dicţionar geografic al României,* Bucurest, 1902, vol. V, p. 701.
DIR, B, V - D.I.R., B, sec. XVI, vol. IV, p. 427, doc. 428 şi vol. V, p. 387, doc. 408.

LISTA FIGURILOR

Pl. 1. Monede orientale din necropola medievală de la Vadu Anei. Vezi catalogul monedelor.

Pl. 2. Monede diverse din necropola medievală de la Vadu Anei. Vezi catalogul monedelor.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 341 - 362

OBJETS DE PARURE DE LA NÉCROPOLE DE VADU ANEI

Luminița Dumitriu

SCHMUCKSTÜCKE AUS DEM GRÄBERFELD VON VADU ANEI

Zusammenfassung

Die Schmuck- und Trachtstücke aus dem Gräberfeld von Vadu Anei sind durch Ohrringe mit Kügelchen, mit Räderchen und mit kugekförmigem Anhänger, durch Perlen, einfache Fingerringe, einteilige Fingerringe mit Schild oder Fingerringe mit angelötetem Schild vertreten. Dazu wurden, als Kleidungszubehör, auch kugelförmige Knöpfe behandelt.

Die Analyse der 59 Schmuck- und Trachtstücke gestattet ihreZuweisung einer dörflichen Gemeinschaft vom Ausgang des XV, XVI, und auch vom Anfang des XVII Jahrhunderts.

LA TYPOLOGIE DES OBJETS DE PARURE

Le spectre typologique des pièces de parure et de port découvert dans la nécropole de Vadu Anei est représenté par des pièces de parure pour la tête, le cou, les mains et des accessoires vestimentaire

1. Parures pour la tête.

La seule catégorie trouvée dans le cadre de l'inventaire funéraire de Vadu Anei est représentée par les boucles d'oreille. En fonction de la manière de réalisation, forme et décor, ceux-ci peuvent être groupés dans plusieurs types.

1. Boucles d'oreille.

1.1. Boucles d'oreille avec des granules

Les boucles d'oreille travaillées de fil d'argent ou bronze (M.76, M. 313) contenant un anneau circulaire, ayant à la partie inférieure une granule en forme de bouton de fleur, obtenue par l'entrelacement de trois fils d'argent ou de bronze, chacun composé à son tour par la torsion d'autres deux fils, d'une part et de l'autre de la granule en forme de bouton, l'anneau de la boucle d'oreille étant entrelacée avec le même type de fil tordu. Seulement dans le cas des boucles d'oreille.en bronze de M. 313, le fil est simple (Pl. 1/ 1 – 2).

Ce type de parure, un peu illustré dans la variété des boucles d'oreille appartenant aux XIV-e – XV-e siècles, parait avoir son origine dans le type de boucles d'oreille avec bouton pétaliphorme de facture byzantino-balcanique (Dumitriu 2001, 38). Pour le XVI-e siècle le type apparaît documenté dans la nécropole de Piua Petri (Chițescu ș. a. 1982, 155, 145 fig. 10/ 21.).

1.2. Boucles d'oreille avec des petites roues granulées.

Les boucles d'oreille avec des petites roues granulées apparaissent en deux variantes

1.2a. Boucles d'oreille avec de petites roues granulées disposées en cercle.

Boucles d'oreille en argent ayant l'anneau demi-circulaire ornementés avec une pastille centrale, fixée à la partie inférieure, réalisée par la soudure de trois petites roues, qui ont le bord marqué par un suite de petits boutons granulés. D'une part et de l'autre de cet ornement, l'anneau apparaît tordu avec un fil d'argent filigrané. A l'un des bouts se trouve l'anneau de fixation, et à l'autre une pastille de petites dimensions, avec la même enfilade de granules disposée sur les côtes. Elles sont documentées dans M. 59 (deux exemplaires d'argent, Pl. 1/ 3) et sans contexte funéraire, par un fragment de bronze découvert dans la section XXXII, ☐ 12 (Pl. 1/ 4).

1.2b. Boucles d'oreille avec de petites roues granulées disposées en pyramide.

Une autre variante de ce type est représenté par l'exemplaire découvert dans M. 349, chez le quel la petite roue centrale a les bords décorés avec des granules disposées en pyramide (Pl. 1/ 5).

Ce type de parure apparaît souvent dans des nécropoles du XV-e siècle (Dumitriu 2001, 41, avec la bibliographie). Il continue d'être utilisé aussi au XVI-e siècle, étant attesté dans les nécropoles de Bucarest - Bârzeşti (Panait, Ştefănescu 1992, 156 pl. 2) mais aussi à Piua Petri (Chițescu ş. a. 1979, 228, 233 fig. 18/ 8) Les dimensions réduites et la finesse de l'anneau inclus aussi ce type dans la catégorie des boucles d'oreilles proprement dites, qui étaient fixées dans le lobe de l'oreille.

I.3. Boucles d'oreille à bouton sphéro-ïdal et des tubes cylindriques.

La boucle d'oreille fragmentaire d'une feuille de métal commun, dorée à l'extérieure, d'une forme sphéroïdale de M. 246 (Pl. I/6), à été prévue dans la partie supérieure avec deux tubes cylindriques, par les quels passait l'anneau, et le corps décoré en gravure avec cinq registres d'ornement à rosettes. Le type pourrait provenir de la catégorie des boucles d'oreille qui apparaissent au XV-e siècle – les ainsi dites boucles d'oreille en forme de cadenas, probablement aussi elles d'origine balkanique (Dumitriu 2001, 40 – 41; Rosetti 1972, 32 pl. V/ 1, 33 pl. VI/ 8).

2. Parures pour le cou.

Les parures pour le cou sont représentées seulement par des enfilades de perles ou par des pièces singulières. Elles ont été faites pour leur grande partie en verre, de différentes couleurs (blanc, vert, gris, bleu, vert foncé, noire) et elles sont rectangulaires ou carrées en section (M.65, M. 72). Dans le cas de la sépulture M. 73, les perles découvertes, différentes comme forme, alternent avec celles circulaires (3 exemplaires), tubulaires (1 exemplaire) ou avec les rebords lobés ayant la forme d'une fleure à six pétales (1 exemplaire). On a découvert aussi des enfilades de perles de divers dimensions, facettées ou tout droites, quelques-unes étant ornementées avec des motifs géométriques, des lignes horizontales de couleur verte, rouge, bleu sur un fond gris vert (M. 207, M. 246). Un exemplaire à part a été découvert dans M. 425, représenté par une petite perle bitronconique, décorée avec des incisions de couleur blanche, sur un fond noir bleuâtre, motif semblable a une feuille de fougère.

La catégorie des perles est le plus souvent rencontrée dans les nécropoles médiévales, elles représentant peut être la plus meilleure marché et la plus accessible parure féminine (Dumitriu 2001, 43 - 46).

3. Parures pour les mains (anneaux et bagues).

Dans la nécropole de Vadu Anei les parures pour les mains, représentaient seulement par des anneaux et des bagues sont la catégorie la plus riche, non seulement par le grand nombre d'exemplaires (32 pièces), mais aussi par une appréciable variété typologique. A l'exception des anneaux de M.99 et de celui de M.445, faits en bronze, tous les autres exemplaires des contextes funéraires sont en argent. Les anneaux et les bagues sont représentés par les suivants types.

3.1. Anneaux simples.

Le type se rencontre sous deux variantes.

3.1a. Anneaux simples ayant le corps circulaire en section et les bouts tout proches.

La variante est représenté par un exemplaire en bronze (M. 99) (Pl. II/ 2) et deux en argent (M. 346, M. 421) (Pl. II/ 3 - 4) et encore un autre exemplaire en argent, ayant les bouts entre passés (M. 282) (Pl. II/ 5). De même a ce type appartient aussi un anneau en bronze, sans contexte funéraire, découvert dans la section XVI, □ 5 (Pl. II/ 1).

3.1b. Anneaux simples ayant le corps d'un fil en argent tordu.

Dans la nécropole de Vadu Anei on a découvert un nombre de neuf exemplaires: M.35, 46, 60, 62, 69, 153, 360, 381, 408 (Pl. II/ 6 - 14).

Ce type d'anneau, parfois utilisé aussi comme anneau de boucle, surtout aux X-e – XII-e siècles, est souvent rencontré dans le répertoire funéraire en commencent avec le XI-e siècle et jusqu'au XVIII-e siècle, étant l'objet de parure le plus facilement a faire, accessible

pour toutes les catégories sociales (Dumitriu 2001, 30, 52)

3.2. Bagues ayant l'anneau corps commun avec la monture.

Le type est représenté par deux variantes.

3.2a. Bagues ayant l'anneau bande-forme.

La bague de la sépulture M.43 (Pl. III/ 1) en a la monture un peu surélevée et décorée à l'aide de la technique de l'incision avec un motif géométrique qui suggère la lettre „X". La bague de M.45 (Pl. III/ 2), peut être une alliance de fiançailles, en a deux impressions niellées à sa partie supérieure mais aussi sur les épaules de l'anneau, légèrement en reliefs, exemplaire sans analogies connues dans le milieu funéraire médiévale villageois.

3.2b. Bagues ayant l'anneau demi-circulaire.

Les bagues ayant l'anneau demi-circulaire sont les plus beaux exemplaires de l'inventaire funéraire de Vadu Anei. Si elles auraient été découvertes dans des autres contextes, par exemple dans des nécropoles de boyards ou urbaines, elles auraient pu être homologuées comme bagues sigillaires. Le milieu villageois, dans le quel s'encadre la nécropole de Vadu Anei, tenant compte aussi de l'absence d'un lieu de culte ou d'une éventuelle cour de boyard, la présentation de leur dimensions se résume seulement à leur caractère artistique. Ces bagues sont des pièces massifs, réalisées par moulage et ornées dans la technique de la gravure et parfois du niellage, comme par exemple la bague de M.310 (Pl. III/ 8).

La bague de la sépulture 98 (Pl. III/ 3) a été faite en argent doré, ayant une monture octogonale, ornementée avec des motifs géométriques gravés, représentant probablement le motif zodiacal du poisson, et les épaules de l'anneau sont gravées avec des motifs géométriques.

Les exemplaires des sépultures 335 (Pl. III/ 4) et 327 (Pl. VI), ont la monture décorée par incision avec des motifs solaires, de plus les épaules de l'anneau de la bague de M.335 sont décorées avec trois registres de lignes incisées. Les bagues de M.248 (Pl. III/ 6) et 341 (Pl. III/ 5) ont été ornementées avec des motifs zoomorphes: une chèvre respectivement deux oiseaux en profil. La pièce de la sépulture M. 63 (Pl. III/ 7) est la seule qui en a encastrée dans la monture surélevée, avec le bord ciselé, une pierre demi-précieuse, probablement un agate.

La bague de la sépultures 310 (Pl. III/ 8) peut être considérée, à cause de la monture décorée par gravure et niellage avec le motif de l'aigle bicéphale et de la fleur de double lys, comme le plus précieux exemplaire découvert à Vadu Anei, fait lui aussi, comme de même les autres exemplaires, dans des ateliers d'orfèvres urbains ou peut être même des imports du monde sud-danubien. Le motif de l'aigle bicéphale, motif ornementale d'origine byzantine a été documenté aussi dans la nécropole de Măneşti-Buftea, sur une bague en argent ayant le chaton discoïdale, mais datant du XIV-e siècle (Ştefănescu 1979, 28 fig. e; Ştefănescu 1980, 139).

3.3. Bagues à chaton soudé sur l'anneau.

Dans la nécropole de Vadu Anei le type est représenté par deux variantes

3.3a. Bagues ayant l'anneau demi-circulaire et le chaton rectangulaire.

A cette variante appartient seulement la bague de la sépulture 61 (Pl. IV/ 1), qui a le chaton rectangulaire, décoré avec la croix de Malte et avec les bras encadrés avec des carreaux en hachures.

3.3b. Bagues ayant l'anneau tordu et le chaton circulaire ou rhomboïdale.

Aux bagues des sépultures 3, 125, 126 et 344 les chatons sont circulaire-ovales. A la bague de la sépulture 125 (Pl. IV/ 3) la décoration du chaton est faite d'une rosette. Et à la bague de M.3 (Pl. IV/ 2) est représenté probablement le signe zodiacal du poisson. Aux autres deux bagues (Pl. IV/4-5), à cause d'une longue utilisation, le possible décor s'est effacé.

Le chaton des bagues des sépultures 11 (Pl. IV/ 6), 64 (Pl. IV/ 7), 202 (Pl. IV/ 8), et 233 (Pl. IV/ 9) est rhomboïdale et ornementé par incisions avec des motifs cruciformes ou florales, peut être une croix de Malta dans le cas de la sépulture 233.

Les bagues de ce type commencent a être utilisées vers la fin du XV-e siècle, pour qu'en suite elles deviennent des pièces fréquentes dans les inventaires funéraires des nécropoles villageoises des XV-e – XVII-e siècles (Panait, Ştefănescu 1992, 155, pl. I, Chiţescu ş. a. 1981, 131 fig. 7/ 3-4)

4. Accessoires vestimentaires.

4.1. Boutons.

Les boutons, comme d'ailleurs aussi les perles, sont le plus souvent identifiés dans l'inventaire funéraire des nécropoles médiévales. A Vadul Anei ont été réalisés en deux hémisphères d'une feuille de métal commun, soudée dans la zone du diamètre maxime, ayant un anneau de fixage. Parfois ils ont été argentés (M.76, 253, 310, 379) et même dorés (M.21, 47, 59, 100, 408, 421) à l'extérieure. Souvent apparaissent aussi des exemplaires en argent (M.35, 51, 202, 360). Ils sont des pièces communes, non-décorés. Leur structure formative permet la distinction de deux sous-types. Beaucoup de fois l'état de conservation n'a pas permis l'identification exacte de la forme et des détailles typologiques

4.1a. Boutons globulaires ayant la partie inférieure biseautée (Pl. V/1-2).

A ce sous type appartiennent par exemple les boutons de M.21, 35, 59, 100, 313, 360, 421

4.1b. Boutons globulaires avec des protubérances à la partie inférieure (Pl. V/3-4).

Boutons globulaires avec des protu-bérances documentés dans les sépultures 47şi 408.

A cause de motifs objectifs la recherche de la nécropole de Vadu Anei n'a pas réussi d'identifier ni l'établissement ni le bâtiment de culte affairent. L'existence de celui-ci peut être supposée. Il est possible que lui n'a pas permit une extension non contrôlée de l'espace funéraire à cause des nombreux horizons de sépultures.

Manquant une analyse anthropologique complète, beaucoup de fois la détermination de la relation d'entre les pièces de parure et le sexe du porteur est aléatoire et préjudice l'image finale concernant les éléments de costume.

Mais pourtant on peut apercevoir quelques observations suggestives (fig. 1). Très intéressant est le fait que dans des sépultures d'enfant ont apparue, plus souvent, des boucles d'oreille, des perles et des boutons.

En ce qui concerne les boucles d'oreille, portés au temps par des adultes que par des enfants, elles n'apparaissent pas en association avec des bagues et elles n'existent pas dans les sépultures de mâles.

Dans le sépultures de femmes, autant que la recherche anthropologique a été faite, l'inventaire se compose seulement de trois bagues, boutons et probablement des perles.

Les sépultures de mâles sont les mieux illustrées par la présence de 25 bagues des 32 de exemplaires et qui remplissent toute la gamme typologique. Seulement dans une seule sépulture de mâle (M. 130) il y a aussi une perle.

Les boutons sont des accessoires vestimentaires commun pour toutes le sépultures.

L'analyse des pièces de parure de la nécropole de Vadu Anei permet sa datation à la fin du XV-e siècle, au cours du XVI-e et peut être au commencement du XVII-e siècle.

Même si seulement avec approximation 13% des sépultures contiennent des pièces de parure et des accessoires vestimentaires, on peu pourtant identifié une certaine stratification sociale, visible par les sépultures avec des bagues ayant l'anneau demi-circulaire et le corps commun avec la monture, pièces, parfois d'une impressionnante qualité artistique, qui dans d'autres milieux sont liées à une haute catégorie sociale.

En fin de compte on peu dire que les éléments obtenus de l'analyse de l'inventaire funéraire de la nécropole de Vadu Anei permettent l'enrichissement de l'image concernant les réalités historiques du milieu rural du XVI-e siècle, suggérant un niveau d'habitat relativement varié et un goût artistique de la même mesure, adapté aux possibilités matérielles propre pour la communauté rurale de Vadu Anei, qui se trouvait dans une étroite liaison avec le milieu urbain de Bucarest.

LE CATALOGUE DES PARURES

M.3: Bague en argent ayant l'anneau en fil retors, sur le quel on a soudé comme monture une pastille circulaire. Le motif décoratif, réalisé par incision représente un signe zodiacal (le poisson). La pièce a l'anneau un peu déformé et la monture usée.

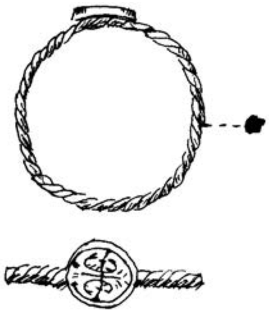

Dm.ext. anneau: 25mm; dm. monture: 9 mm; G.: 3,87 gr.

M.11: Bague en argent ayant l'anneau tordu, sur le quel a été soudé une monture en forme de rhombe. Le décor incisé redonne le motif de la croix, avec les bras égaux, tout dans un cadre de lignes incisées.

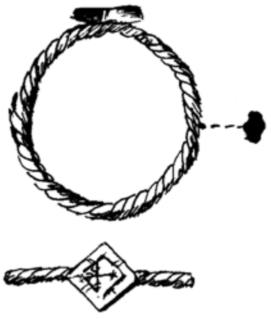

Dm.ext. anneau: 25 mm; côte de rhombe: 7 mm; G.: 3 gr.

M.12: Quatre petites anses en bronze de quatre boutons.

M.21: Deux boutons globulaires fragmentaires, réalisés d'une feuille de métal commun, dorés à l'extérieure, ayant la partie inférieure biseautée. Manque l'anneau de fixation.

Dm.: 4 mm.

M. 35: 1. Anneau d'argent d'un fil retors, ayant les bouts tout proches.

Dm.ext. anneau: 24 mm; G.: 1,48 gr.

2. Quatre boutons (deux étant fragmentaires), faits

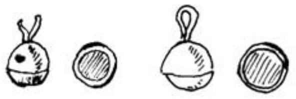

d'une feuille d'argent, d'une forme circulaire (deux hémisphères soudées), la partie inférieure biseautée.

Dm.ext. anneau entre 6 – 7 mm; h.: 11 mm.

M. 36: Petites anses en bronze de trois boutons.

M.: 43: Bague d'argent avec l'anneau bandeforme, qui fait corps commun avec la monture. Celle-ci, d'une forme rectangulaire et un peu surélevée a comme décor deux lignes incisées ayant la forme de la lettre „X". Les bords et les épaules de la monture présentent des registres de lignes incisées. A la partie inférieure de l'anneau se garde encore les traces de la soudure.

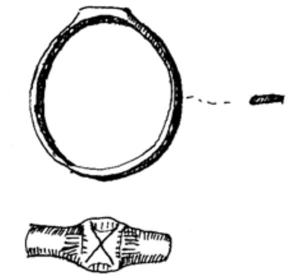

Dm.ext. anneau: 20 mm; monture: 7 x 6 mm; G.: 2,55 gr.

M. 45: Bague d'argent avec l'anneau bandforme, qui fait corps commun avec la monture. L'anneau un peu envasé et défaite à la partie de la monture. Le décor réalisé à l'aide de deux impressions niellées, autant sur les épaules de l'anneau, que sur sa partie supérieure, peut suggérer le motif des mains rassemblées, symbole des fiançailles. Pièce très détériorée.

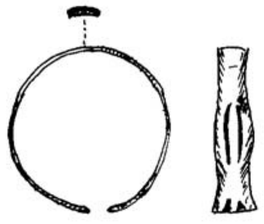

Dm.ext. anneau: 20 mm; G.: 1,45 gr.

M.46: Anneau d'argent tordu et les extrémités entrelacées, reproduisant schématiquement la tête d'un serpent.

Dm.ext. anneau:

24,5 mm; G.: 1,45 gr.

M.47: Cinq boutons globulaires d’une feuille de métal commun, dorés à l’extérieure, ayant chacun à la partie inférieure cinq protubérances, le centrale étant plus grande.

Dm.: 6 mm; h.: 12 mm.

M.48: Applique de métal commun, d’une forme ovale concave, un orifice central pour être fixer.

Dm.: 16 mm x 11 mm.

M.51 Un bouton d’une feuille d’argent, d’une forme globulaire, fragmentaire.

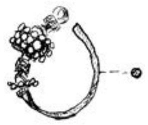

M. 59: 1-2: Paire de boucles d’oreille d’argent à petite anse demi-circulaire, ayant à la partie inférieure trois petite roues granulées, soudées entre elles, flanquées par un fil tordu. L’un des bouts a une toute petite roue granulée, l’autre un anneau de fixation. A la deuxième boucle d’oreille manquent les petites roues centrales; celle terminale étant fragmentaire.

Dm.ext. anneau: 11 mm; dm. La petite roue centrale: 6 mm; G: 1 gr., respectivement 0,65 g.

3.: 14 boutons globulaires (deux fragmentaires) faits d’une feuille mince d’argent dorée, ayant à la partie supérieure un anneau de fixation.

Dm.: 6 mm; h.: 13 mm.

M. 60: 1. Anneau d’argent, tordu et visiblement plus gros à sa partie inférieure. Les extrémités sont tout proches. Pièce un peu déformée.

Dm.ext. anneau: 20 mm; G.: 1,05 gr.

2. Fragment de petite perle tubulaire en verre.

M. 61: 1. Bague d’argent ayant l’anneau ovale en section, sur le quel a été soudé un chaton rectangulaire avec les coins un peu arrondis. Le décor réalisé par incision, contient dans le champ central une croix de Malte, ayant l’espace d’entre les bras avec des registres en hachures.

Dm.ext. anneau: 24 mm; monture: L.: 14 mm; l.: 7 mm; G.: 3,60 gr.

2. Fragment de bouton en bronze

M. 62: Anneau d’argent tordu et les extrémités tout proches. Fortement déformé.

Dm.ext. anneau: 23 mm; G.: 1,65 gr.

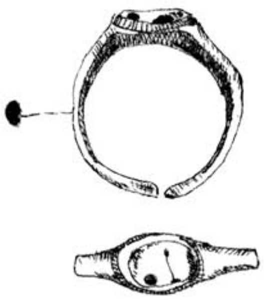

M. 63: Bague d’argent ayant l’anneau demi-circulaire en section et la partie inférieure fissurée. La monture, qui fait corps commun avec l’anneau, un peu surélevée d’une forme ovale, a encastrée une pierre demi-précieuse d’une couleur blanc-jaunâtre, probablement un agate. Le bord du chaton décoré avec un cadre d’incisions verticales.

Dm.ext. anneau: 22 mm; dm. monture: 10 x 7 mm; G.: 3,22 gr.

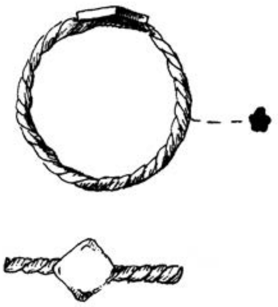

M. 64: Bague d’argent ayant l’anneau d’un gros fil retors, sur le quel a été soudée une pastille rhom-

boïdale, non décorée.

Dm.ext. anneau: 23 mm; côte du rhombe: 6 mm; G.: 2,80 gr.

M. 65: Fragment de petite perle en verre d'une couleur bleu-vert, ayant la section rectangulaire.

M. 69: Anneau d'argent d'un fil retors. Les extrémités étant plus minces et superposées.

Dm.ext. anneau: 20 mm; G.: 1,05 gr.

M. 72: 1. Deux petites perles d'une pâte vitreuse, carrée en section, une plus grande de couleur bleu vert, l'autre plus petite d'une couleur grise.

2. Deux boutons fragmentaires globulaires, faits d'une feuille mince de métal commun.

M. 73: 1. Quatre perles d'une pâte vitreuse, extrêmement corrodées. Trois sont circulaires, d'une couleur bleue, une tubulaire de couleur bleue et une perle en terre cuite ayant les rebords lobés en forme de fleure à six pétales.

2. Boutons fragmentaires en métal commun.

M. 74: Trois boutons fragmentaires globulaires, obtenus de deux hémisphères soudées d'une feuille mince de métal commun.

M. 75: Deux boutons fragmentaires globulaires, réalisés deux hémisphères soudées d'une feuille mince de métal commun.

M. 76: 1. Boucle d'oreille fragmentaire, de la quelle s'est gardé seulement la partie centrale, réalisée par l'entrelacement de trois fils d'argent tordu en forme de bouton de fleur. L'anneau fragmentaire réalisé de même d'un fil retors d'argent.

Dm.: 8 mm; G.: 1,10 gr.

2.: Bouton globulaire, réalisé de deux hémisphères soudées d'une feuille mince d'argent et ayant un anneau de fixage.

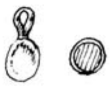

Dm.: 5 mm; h.: 10,5 mm.

M. 98: 1. Bague d'argent dorée ayant l'anneau demi-circulaire en section et qui fait corps commun avec la monture un peu surélevée, d'une forme octogonale, décorée avec un motif géométrique incisé (probablement un motif zodiacal – poisson). Les épaules de l'anneau sont gravées avec des registres de lignes verticales, et à la partie inférieure de l'anneau, une bande de lignes incisées.

Dm.ext. anneau: 22 mm; dm. monture: 10 x 9,8 mm; G.: 8,60 gr.

2. petite perle tubulaire en verre de couleur bleue nacrée.

M. 99: Anneau en bronze, circulaire en section et les extrémités tout proches.

Dm.ext. anneau: 22 mm.

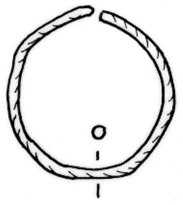

M. 100: Neuf boutons d'une forme globulaire (un fragmentaire), réalisés de deux hémisphères soudés d'une feuille mince de métal commun, dorées à l'extérieure, le fond biseauté et un anneau de fixage.

Dm.e: 6 mm;h.: 9 mm.

M. 103: Fragment de petites perles en verre d'une section carré, ayant la couleur blanche nacrée.

M. 125: Bagues d’argent ayant l’anneau d’un fil circulaire en section et avec des incisions sur le rebord extérieure, ayant comme monture une pastille circulaire-ovale soudée, son décor reproduisant une fleure à quatre pétales.

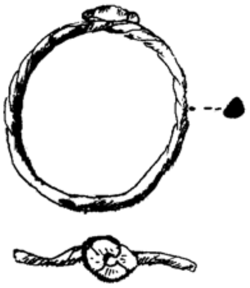

Dm.ext. anneau: 22 mm; dm. monture: 6 mm; G.: 2,45 gr.

M. 126: Bague d’argent ayant l’anneau d’un fil retors, avec les épaules très minces et une pastille soudée, d’une forme ovale à décor indéchiffrable.

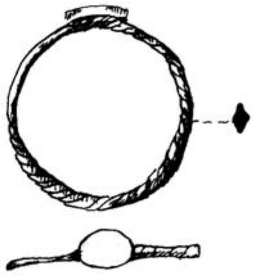

Dm.ext. anneau: 22 mm; dm. monture: 6 mm; G.: 1,95 gr.

M. 130: Petite perle en verre de couleur bleue jaunâtre, carrée en section.

M. 153: Anneau d’argent de fil retors et les extrémités tout proches. Se gardent des traces de soudure au droit de la monture

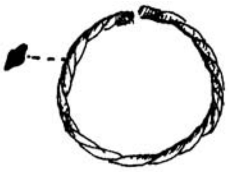

Dm.ext. anneau: 22 mm; G.: 0,95 gr.

M. 158: Petit fragment de tissue en laine.

M. 160: Fragment de bouton globulaire en bronze.

M. 202: 1. Bague d’argent ayant l’anneau en fil retors, avec la monture d’une pastille rhombique soudée, qui a comme décor un motif florifère (trèfle à quatre feuilles ?) disposé dans un cadre de points incisés.

Dm.ext. anneau: 25 mm; monture:7 x 6 mm; G.: 2,80 gr.

2. Bouton globulaire, réalisé de deux hémi-sphères soudées d’une feuille mince d’argent; pièce fragmentaire.

M. 207: Enfilade de 11 perles, carrées et rectangulaires en section, de différentes dimensions, d’une pâte vitreuse de couleur bleu foncé et blanche.

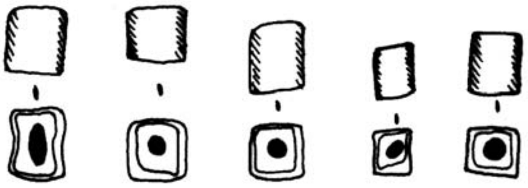

M. 208: Trois perles en verre, de couleur bleu nacrée.

M. 233: Bague d’argent ayant l’anneau de fil retors, avec les extrémités soudées. La monture est faite d’une pastille rhombique soudée et elle est décorée avec le motif de la croix (de Malte?) incisé dans un cadre en relief.

Dm.ext. anneau: 27 mm; dm. monture: 7 x 6 mm; G.: 2,68 gr.

M. 246: 1. Boucle d’oreille fragmentaire de feuille en métal commun, dorée à l’extérieure, et d’une forme sphéroïdale, ayant à sa partie supérieure deux tubes cylindriques par les quels passait l’anneau, et le corps décoré en gravure avec cinq registres ornementés de rosettes.

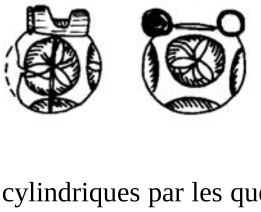

Dm.ext.: 16 mm; h.: 14 mm.

2. Collier de perles contenant 18 exemplaires de divers dimensions, circulaires ou carrées, d'une pâte vitreuse, des couleurs: blanc, bleu ouvert et bleu foncé, vert. Quatre exemplaires ont peintes des lignes horizontales vertes, rouges et bleus, sur un fond gris vert.

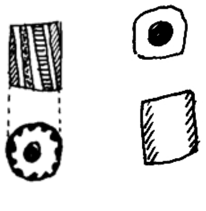

M. 248: Bague d'argent ayant l'anneau demi-circulaire et les épaules biseautés faisant corps commun avec la monture. Celle-ci, d'une forme ovale plate est décorée avec un motif zoomorphe: deux oiseaux incisés, en profil vers la gauche.

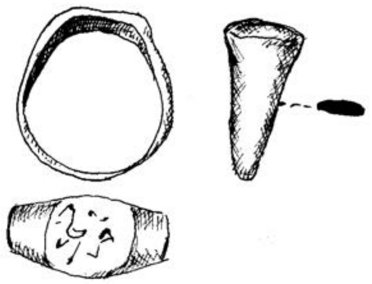

Dm.ext. anneau: 20 mm; dm. monture: 11,5 x 11,3 mm; G.: 7,20 gr.

M. 253: Quatre boutons globulaires (deux fragmentaires), obtenus de deux hémisphères soudées d'une feuille mince de métal commun, argentée à l'extérieur.

M. 271: Boucle d'oreille fragmentaire de métal commun. S'est gardé seulement la petite anse circulaire en section, ayant une des extrémités avec un anneau de fixage.

h.: 15 mm

M. 275: Petite anse d'un bouton en bronze.

M. 282: Anneau d'argent, d'un fil simple, rond en section, avec les extrémités entrelacées.

Dm.ext. anneau: 20,5 mm; G.: 0,65 gr.

M. 301: Petite perle d'une pâte vitreuse, circulaire en section.

M. 310: 1. Bague d'argent, ayant l'anneau demi-circulaire en section, qui fait corps commun avec la monture. Les épaules de l'anneau sont gravées avec des motifs végétaux (fleure de lys), par ci par la, des traces de niellage. Le chaton d'une forme ovale, un peu surélevé présente sur le rebord extérieure un registre niellé, entouré par deux cadres d'incisions obliques. La plaque du chaton est décorée avec le motif de l'aigle bicéphale, vue de face, avec les ailles et la queue défaites, les têtes en profil, tout bordé d'un registre de lignes incisées.

Dm.ext. anneau: 24 mm; dm. monture: 14 x 11 mm; G.: 7,20 gr.

2. Cinq boutons (un fragmentaire) globulaires, réalisés de deux hémisphères soudées d'une feuille mince d'argent.

Dm.: 5 mm; h.: 11 mm.

M. 313: 1. Paire de boucles d'oreille en bronze avect l'anse circulaire, sur elles étant fixé par un bouton circulaire obtenu à l'aide de l'entrela-cement de trois fils de bronze. Le bouton est flanqué des deux cotés

par un fil retors; une boucle d'oreilles est un peu déformée.

Dm. anneau: 15 mm; dm. Bouton 5 mm.

2. Six boutons (un fragmentaire) globulaires, obtenus de deux hémisphères soudées d'une feuille mince de métal commun, biseautés à leur partie inférieure et ayant un anneau de fixage.

Dm.: 6 mm; h.: 9 mm.

M. 327: 1. Bague d'argent ayant l'anneau demi-circulaire, qui fait corps commun avec la monture un peu plate, ornementée par incisions avec un motif solaire, qui suggère un petit moulin. Les épaules décorées en trois registres de points incisés. La partie inférieure de l'anneau contient un bouton.

Dm.ext. anneau: 20 mm; dm. monture: 10 mm; G.: 5,35 gr.

2. Deux boutons (fragmentaires) globulaires, obtenus de deux hémisphères soudées d'une feuille de métal commun; seulement les anneaux de fixage et quelques hémisphères.

M. 335: Bague d'argent, ayant l'anneau demi-circulaire, à la partie inférieure un bouton fort

en relief. Les épaules ont un profil rectangulaire arrondi, dé-coré par trois cadres de points inci-sés. La mon-ture, qui fait corps com-mun avec l'anneau, un peu plat, est décorée avec un motif solaire incisé.

Dm.ext. anneau 21,5 mm; dm. monture: 11 x 10 mm; G.: 8,60 gr.

M. 341: Bague d'argent, ayant l'anneau demi-circulaire, la monture ovale, faisant corps commun avec l'anneau. La monture décorée par incisions avec un motif zoomorphe indéchiffrable en profil (chèvre). Chaque épaule a le profil rectan-gulaire arrondi. La pièce est très usée.

Dm.ext. anneau: 21 mm; dm. monture: 12 x 9 mm; G.: 10,90 gr.

M. 344: Bague d'argent ayant l'anneau d'un fil retors, avec une petite pastille ovale soudée, non décorée.

Dm.ext. anneau: 22 mm; dm. monture: 5 mm; G.: 1,52 gr.

M. 346: 1. Anneau d'un fil mince d'argint avec les extremités tout proches.

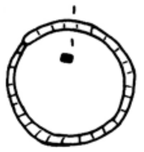

Dm.ext. anneau: 16 mm; G.: 0,55 gr.

2. Bouton fragmentaire. Seulement l'anneau

M. 349: Boucle d'oreille fragmentaire, très déformée, en argent, l'anneau demi-circu-laire, et un petit orifice de fixage, décorée avec des minces incisions à la partie inférieure et

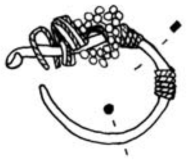

avec des petites roues granulées mises en pyramide et des fils d'argent tordus.

Dm.: 16 mm; G.: 1,63 gr.

M. 352: Deux fragments d'anneaux d'argent (?) d'une boucle d'oreille.

M. 360: 1. Anneau d'argent d'un fil retors et les extrémités plates et tout proches.

Dm.ext. anneau: 21,5 mm; G.: 1,20 gr.

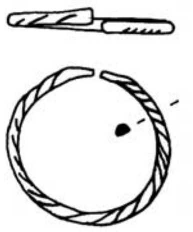

2. Trois boutons (un d'argent, deux de métal commun) globulaires, faits d'une seule feuille mince, ayant la partie inférieure biseautée.

Dm.: 6 mm; h.:11 mm; Gr.: 0,38 gr. (celui d'argent)

M. 379: Bouton globulaire, obtenu d'une seule feuille mince d'argent, ayant un anneau de fixage.

Dm.: 7 mm; h.: 10 mm; Gr. 0,33 gr.

M. 381: 1. Anneau d'argent d'un fil retors et les extrémités tout proches. La pièce est un peu déformée.

Dm.ext. anneau: 22 mm; G.: 0,97 gr.

2. Deux boutons globulaires, fragmentaires, en métal commun.

Dm.: 6 mm; h.: 11 mm.

M. 408: 1. Anneau d'argent d'un fil retors et les extrémités superposées.

Dm.ext. anneau: 22 mm; G.: 1,15 gr.

2. Six boutons globulaires, trois fragmentaires, trois dorés à l'exté-rieure, d'une feuille mince, contenant un anneau de fixage et 4 protubérances à la partie inférieure, celle centrale plus en relief.

Dm.: 7 mm; h.:12 mm.

M. 421: 1. Anneau d'argent d'un fil simple avec les extrémités tout proches.

Dm.ext. anneau: 21 mm; G.: 0,98 gr.

2. Trois boutons globulaires, obtenus d'une feuille mince de métal commun, ayant l'anneau de fixage et la partie inférieure biseautée.

Dm.: 6 mm; h.:11 mm.

M. 425: Petite perle en pâte vitreuse de couleur noire, d'une forme bitronconique, décorée avec des incisions de couleur blanche, qui suggères les nervures d'une feuille.

L.: 30 mm.

M. 445: Anneau en métal commun, demi-circulaire en section, qui fait corps commun avec la monture, d'une forme circulaire et non décoré (pièce non illustrée, en cours de restauration).

Pièces sans contexte funéraire

1. Anneau en bronze, provenant de la Section XVI/ 1991, ☐ 5, - 0,40 m.

2. Fragment de boucle d'oreille en bronze, ornementé avec des petites roues granulées et des fils retors provenant de la Section XXXII/ 1992, ☐ 12, - 0,20 m.

BIBLIOGRAPHIE

Chițescu ş. a. 1979 - L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *Cercetări arheologice de la Piua Petri (Oraşul de Floci), jud. Ialomița.* Cercetări Arheologice 3, 1979, 199 – 244.

Chițescu ş. a. 1981 - L. Chițescu, R. Lungu, T. Papasima, P. Vlădilă, V. Rădulescu, A. Păunescu, *Cercetări arheologice în anul 1979 la Piua Petri (Oraşul de Floci), comuna Giurgeni, jud. Ialomița.* Cercetări Arheologice IV, 1981, 120 – 143.

Chițescu ş. a. 1982 - L. Chițescu, T. Papasima, P. Vlădilă, V. Rădulescu, A. Păunescu, *Cercetări arheologice de la Piua Petri (Oraşul de Floci), jud. Ialomița.* Cercetări Arheologice V, 1982, 129 – 158.

Dumitriu 2001 - L. Dumitriu, *Der mittelalterliche Schmuck des unteren Donaugebietes in 11. – 15. Jahrhundert*. Bucurest 2001.

Panait, Ştefănescu 1992 - I. P. Panait I. P., A. Ştefănescu, *Situl Bârzeşti.* Cercetări Arheologice în Bucureşti IV, 1992, 147 – 160.

Rosetti 1972 - Rosetti D. V., *Vestigiile feudale de la Suslăneşti, jud. Argeş*. Buletinul Monumentelor Istorice şi de Artă, 41, 2, 1972, 27-39.

Ştefănescu 1979 - Ştefănescu A., *Cercetări arheologice în raza oraşului Buftea.* Revista Muzeelor 3, 1979, 22-30.

Stefănescu 1980 - Ştefănescu A., *Cercetarea arheologică a satului din Țara Românească (sec. XIV-XV).* Studii şi Cercetări de Istorie Veche, 21, 1, 1980, 131-141.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Tabelle der Schmuck- und Trachtstücke aus dem Gräberfeld von Vadu Anei.
Taf. 1. Vadu Anei. Dei Typologie der Ohrringe
Taf. 2. Vadu Anei. Dei Typologie der Fingerringe (die Typen 3.1 a-b).
Taf. 3. Vadu Anei. Dei Typologie der Fingerringe (die Typen 3.2 a-b).
Taf. 4. Vadu Anei. Dei Typologie der Fingerringe (die Typen 3.3 a-b).
Taf. 5. Vadu Anei. Die Typologie der Knöpfe (die Typen 4.1 a-b).
Taf. 6. Vadu Anei. Fingerringe (M310, M335, M61, M63, M98, M327, M248, M341).
Taf. 7. Vadu Anei. Fingerringe (M3, M126, M125, M344, M233, M11, M43, M64, M202, M45, M421, M282).
Taf. 8. Vadu Anei. Schmuck stüke aus dem gräberfeld von Vadu Anei (M59, M313, M76, M246, M425).

Luminița Dumitriu
Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, RO-030026, Bucureşti

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 363 - 367

FRAGMENTS TEXTILES DÉCOUVERTS DANS LA NÉCROPOLE DE BRĂNEŞTI - VADU ANEI

Sidonia Macri

FRAGMENTE TEXTILE DESCOPERITE ÎN NECROPOLA DE LA BRĂNEŞTI - VADU ANEI

Rezumat

Cercetările arheologice de salvare întreprinse în necropola ce aparţinea satului medieval din secolele XVI-XVII, au descoperit în mormântul unei femei (M. 100) fragmente textile ce se mai păstrau în zona superioară a pieptului şi în jurul gâtului. Acestea au făcut parte din ansamblul unui costum specific epocii respective. Este vorba de un costum de jupâniţă, care privit în ansamblu pune în evidenţă o aglomerare de fire metalice aurii, mici fragmente de ţesătură din mătase, fragmente mai mari dintr-un gallon care cobora până la talie şi nasturi globulari aurii.

Fragmentele au fost curăţate şi consolidate în laboratorul de restaurare textile din cadrul Muzeului Naţional de Istorie a României. Mai întâi, prin operaţii succesive, fragmentele textile au fost curăţate de pământ şi alte impurităţi. Separat au fost curăţate galoanele din împletitură de fire metalice şi nasturii – bumbi din argint aurit.

Pentru reconstituirea grafică a modelului de rochie s-au folosit analogii cu fragmente de costume din secolele XVI-XVII, descoperite în alte situri arheologice. În vederea valorificării muzeografice a acestor fragmente de costum de jupâniţă se propune reconstituirea şi anume pe zonele unde materialele originale nu pot fi utilizate din cauza fragilităţii lor, reconstituirea va fi efectuată cu materiale noi, asemănătoare cu cele originale (fire metalice, fire din mătase), iar pe zonele unde este posibil, să fie folosite materialele originale (galon, nasturi).

Cuvinte cheie: ţesătură, curăţire.

Mots clef: tissu, nettoyage.

Pendant les recherches archéologiques de sauvetage faites dans la nécropole qui appartenait au village médiéval des XVI-e – XVII-e siècles, ont a découvert dans la sépulture d'une femme (M. 100) des fragments textile qui se gardaient dans la zone supérieure de la poitrine et au tour du cou. Ceux-ci ont fait partie de l'ensemble d'un costume spécifique pour l'époque respective. Il s'agit d'un costume de jeune femme de boyard, qui vu d'en son ensemble met en évidence une agglomération de fils métalliques d'orées, des petits fragments de tissu en soie, des fragments plus grands d'un gallon qui descendait jusqu'à la taille et des boutons globulaires d'orées.

Les fragments sont entrés dans le laboratoire de restauration des textiles avec de la terre et des restes humiques dans la zone du cou-maxillaire, avec de fils métalliques et textiles enterrés légèrement dans la terre avec un gallon fragmentaire recouvert de terre, seulement dans certaines zones. Après le détachement des restes de terre de surface, opération effectuée avec des pinceaux et des bistouris, ont suivi des nettoyages successives et répétées humides, ayant en vue que la terre collée sur les fils de broderie a été difficilement éloignée. Les bains de nettoyage se sont succédés ainsi : on a fait 5 bains à l'eau distillée augmenté avec 2% de glycérine, tout les fragments étant en immersions totale. De deux en deux jours les bains ont été changés successivement, pour l'imbibition de l'imprégnation de terre et d'autres dépositions d'entre les fibres et leur amollissement. En suite, trois jours a duré le sixième bain avec de l'eau distillée augmenté avec 20 % d'alcool et 2 % glycérine, suivi d'un septième bain avec 10 % d'alcool et 2 % glycérine. Parce que les dépositions de terre n'ont pas été totalement

éloignées on a fait, pour deux jours, un huitième bain dans de l'eau distillée à une température de 30° C. augmenté avec un détergent non ionique (Romopal) 4 gr./1000 et un nettoyage mécanique avec le pinceau. On suivi des lavages répétés jusqu'à l'élimination des impuretés défaites. Les fragments ont été ôtés sur un lit absorbant en finette et papier de filtre, et le surplus d'eau a été éloigné de même à l'aide du papier de filtre. Apres le sèchement, le matériel a été soumis a une étude visuelle au stéréo-microscope, où on a constaté la continuité de présence dans les fibres de restes de terre et d'autres dépositions. Le matériel archéologique a été trié et les opérations de nettoyage se son faites en suite d'une manière différencier en fonction du matériel existent :

- fils en argent d'orée tordus sur de la soie qui ont fait partie, probablement, de la broderie du col et de la poitrine de la chemise. Celle-ci se présentait détruite entièrement à cause de la perte totale du support qui été, d'habitude, en toile très fine de lin. La broderie, initialement cousue avec l'aiguille en relief, décorait les parties mentionnées plus haut, en triangles disposés également sur toute la surface.

- gallon fragmentaire tissé manuellement, large de 3 cm, de fils d'argent d'orée en flot et soie naturelle en ourdissage en liaison de tissage diagonale double.

- petit fragment de tissu, tissé manuellement, en soie naturelle en ourdissage et flot, en liaison de tissage, à effet de reps. Les bords du fragment sont brodés avec de fils métalliques d'argent tordus sur la soie naturelle en petits coins.

- gallon fragmenté, large de 8 mm, formé de deux suites de petits coins en fils d'argent d'orée, reprisé compacte, avec des fils de soie naturelle de couleur rouge.

- fragments de petites clefs de fils d'argent tordus sur de la soie.

- 5 boutons d'argent d'orée.

Les fils de soie et les fils d'argent d'orée, totalement décousus à cause de la perte du support de toile en lin, les fragments de gallon, le fragment de soie, les petites clefs et le petits coins ont été immergés dans une solution nommée « bain d'argent », utilisé dans le laboratoire de recherches du Musée national de la Suisse, qui contenait : du détergent non ionique 0,3 %, acide phosphorique 6 %, tiourée 8 %, eau distillée 86 %. Le nettoyage s'est fait rapidement, par agitation à l'aide du pinceau. En suite on a fait des rinçages répétés et le dernier dans un bain d'eau distillée augmentée avec de l'alcool 20 % et de la glycérine 2 %. L'alcool a redonnée le brillement du métal, ayant aussi un rôle de nettoyage et la glycérine a redonnée la propriété hygroscopique du matériel textile et son amollissement. Après ce traitement, les restes de terre ont été éloignés en totalité. Les boutons d'argent d'orée ont été immergés dans une solution de 3,7 % complexion, qui a éloigné les oxydes et les impuretés qui n'ont pas pu être éloignés à l'aide des bains antérieures. Après des rinçages répétés, le dernier bain avec une augmentation de 20 % d'alcool a redonné le brillement de la pellicule d'or.

Pendant le passé, comme d'ailleurs aussi de nos jours, la chemise de femme (*iïa*) a eu un important rôle dans l'ensemble du costume, par la couture, la forme des manches et la richesse de la broderie. Naguère, la chemise était longue, contenant quatre feuilles, faite de lin, chanvre ou soie, attachées avec de petites clefs en fils d'argent d'orée travaillées avec l'aiguille. Aujourd'hui, la clef de la chemise paysanne est faite d'un fil de lin ou de chanvre, bien tordu, résistent. La disposition de la broderie est semblable avec celle des chemises du port populaire. Ainsi donc, on brodaient les cols, les poitrines et les manches en bas, au droit de la poigné de la main. Le col droit, colée du cou ou retroussé, large de 3-4 cm, était en totalité brodé à l'aide du fil de soie ou d'argent d'orée tordu sur de la soie, parfois détachable et toujours visible. Ce col se renfermait en face à l'aide de 305 boutons d'argent d'orée. Dans l'inventaire de sépultures découvertes à Putna, Suceava, Voroneț, Dragomirna ou Snagov on a découvert des cols et des vestes brodées, des petites clefs en fil d'argent d'orée avec les quels on rassemblaient les parties de la chemise, ainsi que des petits coins, travaillés de même en fil d'argent, avec les quels on bordaient l'échancrure du cou ou des cols des chemises. Faisant la liaison entre ces fragments découverts et les images gardées dans les tableaux votifs ou dans les miniatures, on remarque que ces chemises médiévales roumaines sont similaires avec celles du port populaire d'aujourd'hui (Nicolescu, 1970, p. 152-162).

De 1432 date un fragment d'une chemise-veste et manchette découvert dans la tombe d'Alexandre le Bon, du Monastère Bistrița, département de Neamț, décoré avec

des points en relief qui forment des carrés disposés régulièrement sur toute la longueur du col et de la manchette. Dans un état avancé de dégradation, un autre col a été découvert comme suite des recherches archéologiques à Suceava et Putna, décoré de même avec des figures géométriques, des rhombes et des triangles. Le grand degré de dégradation par la perte du support a fait impossible la reconstitution du modèle.

Les fragments textiles du costume découvert à Vadu Anei sont à peu près identiques avec ceux décrits plus haut. Ils appartiennent, d'après les sources documentaires, aux XVI-e – XVII-e siècles. La seule découverte qui garde toute les pièces du costume spécifique au XVII- siècle est celui d'une jeune femme de boyard enterrée dans le pronaos de l'église du Monastère de Dragomirna et qui contient les suivantes : une longue chemise en toile mince de lin ayant la manche tordu sur le bras, au-dessus delà quelle était une robe en soie rouge et avec le corsage haut, décolleté, du quel s'attrapait une jupe plissée au tour de la taille, entourée d'un cordon oriental, en soie, dans la quel était attrapée une voile en soie. Au-dessus de la robe se trouvait un long et ample habit paysan brodé et fourré (*conteş*), du quel on voyait les manches décorées avec un gallon tissé en fil. (Nicolescu, 1970, p. 156).

Au XVII-e siècle la chemise se caractérise par des manches longues, façonné d'un seul morceau de toile mise en diagonale, uni à l'aide d'une petite clef ou bande peu étroite de broderie ou gallon tissu d'un fil, qui se tord en spirale sur le bras, ainsi comme se présente aussi la chemise de femme découverte à Dragomirna. Au démontage de chaque pièces on a trouvé la petite clef de fil d'argent d'orée qui attrapait la toile et un gallon de fil tissé, qui a son tour formé la manche tordu au long des bras, reproduisant la façon originale.

Le tissage de la toile comme d'ailleurs aussi la broderie des chemises et des voiles était l'occupation principale des femmes du milieu des cours princières et des boyards. Par le nombre et la richesse de l'ornementation, les techniques et les motifs de ces broderies sont, comme aussi pour la chemise de mâle, identiques avec celles utilisées au costume liturgique. La préciosité des matériaux avec quel elles sont reprisées, sont en fonction avec le rang de ceux qui les portées.

La description documentée des découvertes de plus haut a contribué à la comparaison des fragments découverts à Vadu Anei, qui sont a peu près identiques avec les fragments découverts pendant le temps.

Apres les traitements de nettoyage et après une documentation dès ouvrages de spécialité avec des références à des découvertes semblables avec celles de Vadu Anei, nous sommes arrivé à la solution en première rangé d'une reconstitution graphique de la zone du cou, sur la quelle au commencement a été faite la broderie de fils d'argent d'orée et de fils de soie. Nous avons fait des nombreux essais de reconstitution des points de broderie, d'abord avec des fils originaux, mais l'état de dégradation jusqu'à la fragilité n'a fait possible la reconstitution. Nous avons fait des essais de reconstitution utilisant des nouveaux fils métalliques, d'un matériel commun, tordu sur un fil de coton et le résultat a été très bon. Sur cette idée on fera une reconstitution par analogie, utilisant l'information documentaire. Sur les zones où les matériaux originaux ne peuvent pas être utilisés comme suite de leur fragilité, la reconstitution sera faite avec des nouveaux matériaux, semblables avec les originaux (fils métalliques, fils de soie) et sur les zone où il est possible seront utilisés des matériaux originaux (gallon, boutons). Une reconstitution semblable a été faite pour le costume de Radu Cantacuzène, découvert dans l'ensemble archéologique de l'église Cotroceni, où, d'un nombre très petits de fragments, par analogie, s'est réalisé un costume tout entier. Par analogie elle est identique du point de vue de la technique de réalisation avec celles trouvées pendant d'autres recherches archéologiques, donc nous encadrons ces fragments dans la rangé des grandes valeurs. Ils auront leur place dans le musée, à côté d'autres objets découverts pendant les fouilles archéologiques.

BIBLIOGRAPHIE

Nicolescu, 1970 – Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII*, Bucarest, 1970.

ILUSTRATIE

Pl. 1. Sus: tipuri de cămaşă femeiască din secolul al XVII-lea; stânga: tipuri de gulere ale cămăşii femeieşti; dreapta, fragment de broderie identic cu cel recuperat din mormântul jupâniței de la Vadu Anei. Ilustrație după Corina Nicolescu.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 371 - 391

ZOOARCHAEOLOGICAL STUDY OF THE FAUNAL REMAINS FROM TECHIRGHIOL (HAMANGIA CULTURE, DOBROGEA, ROMANIA)

Sergiu Haimovici, Adrian Bălăşescu

STUDII ARHEOZOOLOGICE AL MATERIALULUI FAUNISTIC DE LA TECHIRGHIOL (CULTURA HAMANGIA, DOBROGEA, ROMÂNIA)

Rezumat

Fauna analizată în cadrul acestui articol a mai făcut obiectul unui studiu publicat în anul 1962 (Necrasov Olga, Haimovici S., 1962). Unul din considerentele cele mai importante care ne-au făcut să reluăm studierea materialului faunistic de la Techirghiol este faptul ca acesta este din punct de vedere statistic (numeric şi biometric) la acelaşi nivel cu cel de la Cheia (judeţul Constanţa). De asemenea un alt obiectiv extrem de important al studiului nostru a fost şi recalcularea numărului minim de indivizi (NMI) care în precedentul studiu credem că a fost supraevaluat el fiind estimat pe complexe arheologice, la cererea arheologului. Având în vedere numărul mare de astfel de structuri şi pentru a evita suprareprezentarea noi am preferat estimarea NMI pe întreg nivelul cultural Hamangia, considerând că în felul acesta putem obţine o imagine mult mai aproape de adevăr a paleoeconomiei animaliere. Trebuie specificat faptul că fauna a fost prelevată la "ochi", în mod direct la fel ca şi majoritatea artefactelor arheologice, ceea ce presupune o serie de avantaje şi de dezavantaje (Popovici et alii, 2002).

Fauna identificată la Techirghiol este bogată şi variată , dovadă stau taxonii identificaţi care aparţin atât nevertebratelor (clasa *Bivalvia*) cât si vertebratelor (clasele *Pisces, Reptilia, Aves* si *Mammalia*). Acest fapt sugerează ca populaţia preistorică de la Techirghiol exploata toate resursele animale din jurul aşezării. Din păcate lipsa sitării de sediment din anumite structuri arheologice cu caracter menajer ne văduveşte în ceea ce priveşte adevărata importanţă a culesului moluştelor şi a pescuitului şi nu numai.

In cadrul spectrului faunistic mamiferele sunt predominante, iar dintre acestea, animalele domestice au cea mai mare pondere. Resturile de bovine sunt cele mai numeroase, ele fiind urmate de ovicaprine. Însă ca NMI, ovicaprinele şi bovinele îşi dispută primul loc. În schimb procentajele deţinute de suinele domestice sunt extrem de reduse atât ca număr de resturi (NR), cât şi ca NMI..

Astfel, dacă prin prisma vârstelor de sacrificare, bovinele sunt exploatate pentru consumul carnat, dar şi pentru produsele lor secundare, ovicaprinele sunt crescute mai ales pentru lapte, dovadă stând animalele sacrificate la vârste mai înaintate. În ceea ce priveşte porcul acesta este exploatat doar pentru consum, el fiind sacrificat în principal atunci când atingea o greutate ponderală optimă, abia după vârsta de 16-18 luni (51,7 % din indivizi).

Datele biometrice ale cornutelor mari şi mici sunt apropiate cu cele ale animalelor descoperite în aşezarea de la Cheia (figurile 1, 2 şi 3).

Vânatul este slab reprezentat ca NR, dar relativ bine certificat ca NMI. Vânătoarea avea un rol secundar, de suplimentare şi completare a resurselor animale. Se vânau cu precădere, animale de talie mare şi medie, în principal măgarul sălbatic european, dar şi bour, cerb, mistreţ şi căprior.

Fauna sălbatică este extrem de variată din punct de vedere ecologic. Astfel s-au identificat specii de lizieră: căprior, bour, iepure de câmp; specii de pădure: cerb şi mistreţ; specii de stepă: măgarul sălbatic european; specii acvatice: delfinul, dar şi specii eurioece: vulpea. Plecând de la preferinţele ecologice ale mamiferelor sălbatice, de la ponderea acestor taxoni în cadrul spectrului faunistic, dar şi de la fauna domestică, putem spune că mediul din preajma aşezării de la Techirghiol, era în principal deschis, dar cu păduri care se găseau nu la mare depărtare, fiind un biotop propice creşterii cornutelor mari şi mici.

Descoperirea doradei la Techirghiol (cultura Hamangia), dar şi la Năvodari (cultura Gumelniţa) vine să arate că cel puţin în perioadele vechi ale holocenului, Marea Neagră, avea un nivel mai înalt (crescut), iar actualele lacuri erau golfuri mai mult sau mai puţin salmastre în care doradele intrau pentru a se hrăni cu scoici, mai ales cu *Mytillus* (midie), specie care a fost identificată şi ea în materialul nostru.

Din cauza curentului circular al Mării Negre, aceste golfuri în timp au fost închise cu “bare” de nisip, astfel încât cele mai multe au devenit lacuri cu apă dulce, datorită alimentării cu unele pâraie, doar Techirghiolul, neavând la dispoziție pâraie cu un debit ceva mai mare, a devenit cu timpul un lac hipersalin.

Prezența atât a doradei, cât şi a măgarului sălbatic european în stațiunea luată în considerare, dar şi în altele din Dobrogea, dar nu numai, vine să documenteze prin fauna descoperită existența marelui optim climatic postglaciar (aşa numita perioadă atlantică) în evoluția climatică a holocenului. Totuşi nu trebuie să omitem faptul că extincția doradei în timp s-ar putea datora şi dispariției golfurilor marine, în care această specie pătrundea şi se hrănea. În ceea ce priveşte dispariția măgarului sălbatic aceasta s-ar datora în primul rând vânării sale în mod excesiv.

Fauna de la Techirghiol prezintă un spectru similar cu cel din aşezarea de la Cheia. Cu toate că cele două stațiuni preistorice sunt situate în medii geografice diferite, una în centrul Dobrogei, în interiorul provinciei, iar cealaltă pe malul ghiolului litoral Techirghiol, ele au acelaşi tip de paleoeconomie. Astfel cornutele mari şi mici dețin procentaje aproape egale, cu un plus pentru bovine; suinele domestice sunt slab reprezentate, chiar absente la Cheia; vânatul are un rol secundar în paleoeconomia animalieră, suplimentând şi completând dieta acestor populații preistorice (figurile 5 şi 6).

Cuvinte cheie: arheozoologie, cultura Hamangia, creşterea animalelor, vânătoare, *Equus hydruntinus*, *Sparus aurata*.
Key words: zooarcheology, Hamangia culture, breeding, hunting, *Equus hydruntinus, Sparus aurata*.

The fauna analysed in this study had previously been the subject of a work published in 1962 (Necrasov Olga, Haimovici S., 1962). The faunal remains came from the Hamangia settlement at Techirghiol investigated by a group of archaeologists led by Eugen Comşa (Comşa E. et al., 1962). The Hamangia Culture had been discovered as a result of excavations in the eponymous settlement at Baia (Hamangia) in 1953 (Berciu D., 1966). This is the first Neolithic culture discovered in Dobrogea and is dated to the second half of the sixth millennium B.C. (Haşotti P., 1997).

The Hamangia Culture is poorly studied from a zooarchaeological point of view (Map 1). The studied lots are few and the numbers of remains vary widely among them: Cernavoda, with over 500 remains (Necrasov Olga et al., 1959 a; Necrasov Olga et al., 1959b); Techirghiol, with 1434 (Necrasov Olga, Haimovici S., 1962); Ceamurlia de Jos, with 147 (Necrasov Olga, Bulai Maria, 1970); Golovița, with 92 (Necrasov Olga, Bulai Maria, 1970); Hamangia, with 105 (Haimovici S., 1987a); and Cheia, with 1947 (Bălăşescu A., Radu V., 2003). Most of these lots (except for the Cheia lot) resulted from archaeological excavations undertaken between 1950-1960, when zooarchaeology was still in the stage of defining the most adequate methods of investigation and analysis. Of these early lots, only the one from Hamangia, was studied in a complex mode (Haimovici S., 1987a). Based on these data, Sergiu Haimovici has produced the only zooarchaeological synthesis of the Hamangia culture, at the end of the last century (Haimovici S., 1997, 2000).

Considering the situation of zooarchaeological studies of the Hamangia culture, the present authors decided that re-evaluation of the faunal material from Techirghiol, very similar numerically and biometrically to the Cheia material, was much needed. An important objective of the present study was to recalculate the minimum number of individuals (MNI), which we believe was over-evaluated in previous studies due to use of archaeological complexes as the basis for calculus, at the archaeologist’s request. Taking into account the high number of archaeological complexes defined for the settlement, and in order to avoid over-representation, we chose to estimate the MNI based on faunal remains form the entire Hamangia cultural level as a whole. In our opinion this approach is likely to reflect a much more realistic image of the animal palaeoeconomy of the settlement. It must be noted that at Techirghiol the faunal material

was collected directly, piece by piece, as the excavation went on, same as the other archaeological artifacts. This determines certain advantages, as well as shortcomings of the sample, from a zooarchaeological viewpoint (Popovici D. et al., 2002).

The taxa identified in the Techirghiol faunal lot belong to invertebrates (Bivalvia) and vertebrates (Pisces, Reptilia, Aves and Mammalia). The list of species demonstrates a rich and diverse fauna, and mammal remains are predominant (Tables 1 and 2). The fragmented state of the mammal is indicative of veritable "kitchen middens". However, fine cutting (fleshing) traces are inconspicuous on the majority of the bones, because bones are highly degraded, profusely fissured, and altered by numerous root traces. By contrast, traces left by gross cutting (disjointing) are much more conspicuous, particularly on epiphyses. Also, the diaphyses of some of the bovine long bones exhibit unusual girdling traces which suggest that circular transverse sections were attempted to obtain bone rings of different diameters (depending on the caliber of the bone – humerus, femur, tibia) (Photo 6). Girdling traces of he same kind were documented in the Cheia material and indicate activities related to the bone and antler industry whose artefacts are relatively scarce in the Hamangia culture.

In the following section we present a review of the identified faunal material organized by systematic groups.

Bivalves are represented by 20 remains belonging to *Unio pictorum* (9), *Unio crassus* (6), *Cardium* sp. (1), *Mytilus* sp. (2) and *Venus galinae* (1) (Photo 1). The low number of remains indicates that bivalves did not represent an important resource in the diet of the Hamangia population. However, this might as well represent an artefact of the prelevation system (prelevation by hand, piece by piece), used in the 60s. The presence of Unionidae in the Techirghiol lot is nevertheless an argument in favor of the presence of fresh water springs and biota in the vicinity of the settlement; even today several springs are supplying Techirghiol Lake[1]. The 1962 study reported eight remains belonging to class Gasteropoda, but we consider their presence in the archaeological levels accidental, i.e., they probably represent recent biota.

Fishes are present with 17 remains belonging to *Aurata aurata* (gilthead seabream), *Silurus glanis* (wels catfish), *Abramis brama* (carp bream) and *Stizostedion lucioperca* (zander)[2] (Photo 2). The gilthead seabream is represented by six remains (four premaxillar bones and two large teeth) that belonged to six individuals. Presently, this species is extremely rare in the Black Sea, near the Romanian seacoast: only one-two individuals are fished here per year (Necrasov O., Haimovici, 1959a; Bălăşescu A. et Radu V., 2004). Relative to this situation it is worth noting that the gilthead seabream has no vernacular name in Romanian or in Russian, and ichthyologists consider its presence in the Black Sea accidental. The number of gilthead seabream remains at Techirghiol indicates that the species was relatively frequent, or maybe even a common presence, in the vicinity of the Romanian seacoast in the Hamangia period. This suggests that the climate in Dobrogea was much milder during Hamangia time, in accord with the dating of this cultural level to a time interval that falls within the Atlantic period, the climatic optimum of the Holocene. The gilthead seabream was also identified in a settlement belonging to the Gumelniţa culture (posterior to the Hamangia culture), at Năvodari-Taşaul (Radu V., 2001). Another interesting fact is that the gilthead seabream, a mainly carnivorous (shellfish-eating), accessorily herbivorous fish (Bauchot M.-L., Hureau J.C., 1990), enters the lagoons connected with the sea in spring, in search of food. Thus, the ecology of the species, indicates that the present-day lake was communicating with the sea in the Neolithic

---

[1] "-ghiol" in the name Techirghiol comes form Turkish (golu = lake) and means a lake with a high content of sapropelic mud.

[2] We thank Dr. Valentin Radu (National Center for Pluridisciplinary Research – National History Museum of Romania) who helped with identification of fish remains and reconstruction of sizes of Silurus glanis, Abramis brama and Stizostedion lucioperca.

period, and therefore salinity was lower than today.

The wels catfish (*Silurus glanis*) is present with three precaudal vertebrae. Sizes reconstructed biometrically based on these for two individuals are 996 mm length and 6.6 kg, respectively 1357 mm length and 16.6 kg. The carp bream (*Abramis brama*) was identified on one precaudal vertebra that allowed for reconstruction of size: 499 mm length and 1.6 kg. The zander (*Stizostedion lucioperca*) is documented by a cleitrum belonging to a medium-sized individual. These three species also indicate that the salinity of Techirghiol Lake was lower during Hamangia time than today. The taxonomic diversity and the sizes of individuals suggest that fishes represented a significant source of food during the warm season. However, the importance of the group in the alimentation of the Hamangia population is hard to assess because of the inconsistency inherent to the sampling methodology.

Four shell fragments belonging to the Greek tortoise (*Testudo graeca ibera*, Photo 3) indicate a minimum number of two individuals for this unique representative of the **reptiles** in the Techirghiol lot.

Birds are represented by 18 remains. Although these are quite fragmented, their dimensions suggest a species of large size. *Grus* sp. and *Anser* sp. were identified, but the lack of a reference collection for birds precluded further identification of bird bones. We nevertheless consider that most of these belong to aquatic species.

Mammals yielded the largest number of remains, dominated by domestic species (NR = 93.33%; MNI = 67.57%) (Table 2).

Domestic Mammals

Bovines are well represented in the faunal spectrum: approximately 543 remains (49.63%) and 32 MNI (28.83%) (Photos 4 and 5). The height of individuals could not be estimated in the absence of long bones from the studied sample. However, all other biometrical data indicate that the animals were medium-robust. Comparison of biometrical data from Techirghiol and Cheia (Bălăşescu A., Radu V., inedit) reveals that the average values for the two settlements are very similar, suggesting a homogeneous population within the species (Figure 1). Differences in epiphysis breadth of diverse anatomical elements were noted between the domestic bovines of the Hamangia culture and those of the Boian culture. On average, Hamangia cattle seem to have been superior to the Boian cattle, being characterized by higher robustness (Bălăşescu A. et Radu V., 1999; Bălăşescu A., Udrescu M., 2005; Bălăşescu, 2005).

Only two bovine horncores were discovered at Techirghiol. They preserve only the inferior part and can be assigned morphologically and biometrically to the *brachyceros* type. Both horncores are oval in section and one belongs to a female.

Sacrificing ages of cattle where estimated based on teeth and apendicular skeleton. The sexually immature: mature (potentially reproductive) individuals ratio is 1:1.1 (or 15:17) indicating that cattle where bred for meat, as well as for their secondary products, probably milk (Table 3). The majority of sacrificed individuals are about three years old (28%), the age at which the primitive breeds of that time were probably reaching optimum weight for sacrifice.

Ovicaprines are also well represented with 449 remains (41.04%), the second most abundant group after bovines. The high degree of fragmentation of bones rendered the specific identification difficult. Ovicaprine remains belong to 33 individuals, of which 10 are positively *Ovis aries* (based on the axis, scapulae, etc.) and seven *Capra hircus* (based on distal fused tibias) (Boesnneck J. et al, 1964; Prummel W., Frisch J.-H., 1986; Halstead P. et al, 2003). As is common with these two species, the specific identification of the remaining individuals is ambiguous. Sacrificing ages of ovicaprines, as reflected by the immature:mature individuals ratio (1:2,6 i.e., 9:24), suggest that animals were bred especially for their secondary products and to a lesser extent for meat (Table 3).

Ovis aries (sheep) is represented by 95 remains. Seven horncores are present and their morphology and biometry indicate high dimensional variability which present some. Horncores 1 through 4 exhibit similar

morphology characterized by two longitudinal edges, a long anterior edge and a shorter posterior one, and a semicircular base. The internal face of the horncore is flat or slightly convex, whereas the external face is highly convex, which results in the semicircular aspect of the section. The anterior edge of the horncore is conspicuous, whereas the posterior edge is less prominent face toward the base and becomes more obvious toward the backward oriented apex. By contrast, horncore 5 has the two edges rounded, but is characterized by a similar semicircular section at the base. Horncores 1 through 5 belong to males and horncore 5 potentially repersents a castrated male, suggesting that this practice was in use for sheep/goats as well. Horncores 6 and 7, much smaller in size (<1.5 cm), represent females. On living animals horncores of this size are not they visible and they can only be ascertained by palpation. A hornless female was also identified in the Techirghiol sample. These observations indicate that sexual dimorphism as reflected by horns was quite marked in *Ovis aries* during Hamangia time (Photos 7-9).

Complete bones (4 calcanei and 4 metatarsi; Photo 11) allowed for estimation of shoulder height of *Ovis aries* (Teichert index) (Chaix L. et Meniel P., 1996). The average stature is 58.3 cm (55.3-63.3 cm), almost identical with the value obtained in the other settelement of the Hamangia culture, at Cheia (Bălăşescu A., Radu V., 2003). In fact, all of the biometrical data of sheep indicate high similarity between the animals at Techirghiol and those at Cheia (Figure 2). Based on these we consider that the sheep of the Hamangia populations were small sized, characterized by average shoulder heights lower than 60 cm.

Capra hircus (goat) is a more discrete presence at Techirghiol. This species was identified on a single horncore: 62 mm long with a broken apex. The horncore has two conspicuous longitudinal edges that separate the rather flat internal surface from the highly convex external surface. A complete metacarpal (Photo 12) allowed for size estimation - the value obtained is 55.9 cm (Schramm index) (Chaix L. et Meniel P., 1996). Again, comparison with goats from Cheia reveals average almost identical values that indicate a homogeneous population of relatively small-sized individuals (Figure 3).

Sus domesticus (pig) remains are sparse (22, i.e. 2.01%). The bones represent seven individuals (6.31%) and ages based on dentition (Photo 10) range 6-24 months (Table 3). It is noteworthy that most sacrificed individuals were older than 16-18 months (57.1%), age at which the animals were probably reaching optimum weight. The low number of remains and their state of advanced fragmentation preclude further considerations on the morphology of this species. One viscerocranium piece nevertheless exhibits an elongated morphology of the lachrymal bone (length= 28.4 mm; height= 20.5 mm) that suggests a long muzzle similar to that of the wild counterpart, the wild boar.

Canis familiaris (dog) is present with very few remains (0.64%) attributed to three individuals (2.71%): one immature and two mature (Photo 13). Cutting traces (e.g., disjointing and fleshing traces) suggestive of use in alimentation were not observed. The low representation of this species at Techirghiol mirrors the situation documented in other Hamangia settlements and, more generally, for all of the Romanian Neolithic.

Wild mammals

This group is taxonomically diverse at Techirghiol. We have identified eight taxa: fox, dolphin, European wild ass, boar, deer, roe deer, aurochs and hare. This list adds two more wild mammal taxa, the deer and the aurochs, to the list compiled for the 1962 study. The wild fauna is poorly represented as number of remains (6.67%), but the number of individuals reaches higher percentages (32.43%). This structure of the faunal spectrum is comparable with that documented at Cheia (figures 5 and 6).

Vulpes vulpes (fox), present with 14 remains (1.28%) from five adult individuals (5 left coxals), is a wide-spread species.

Eight vertebrae with low size variability (BFcr/cd = 25-30 mm) represent remains of a small dolphin species, possibly ***Phocena phocena***. Dead or injured individuals were probably brought to shore by waves and taken

by the prehistoric people to the nearby settlement.

Equus hydruntinus (the European wild ass) known from the Palaeolithic of Mediterranean Europe, it reaches the Mesolithic, as revealed by remains discovered in Crimeea. At the end of the Mesolithic the species is present along the Danube, in Romania (Haimovici S., 1987b). In the Neolithic it was first discovered in southern Hungary and Voievodina, and in large amounts in the Hamangia area, including at Techirghiol (Necrasov Olga, Haimovici, 1959b, 1960). Here *Equus hydruntinus* is represented by 13 remains (Necrasov Olga, Haimovici S., 1962). The same authors provisionally assigned nine additional remains of equivocal affinity to a small equid. Such assignment is due to the fact that the European wild ass is a fossil species for which some of the skeletal parts are still unknown to date. Recent studies reported the presence of *Equus hydruntinus* both in Banat, in the Vinča area (El Susi Georgeta, 1985; idem, 1996), and in the Hamangia settlement at Cheia. Unsure of the exact identity of the remains the authors (Bălăşescu A., Radu V., 2003), assigned six of the remains discovered at Cheia to a small sized equid and only one fragment was attributed beyond doubt to *Equus hydruntinus*. This species was also reported among remains representing offerings in the necropolises at Cernavoda (Romania; Necrasov Olga et al, 1959a, 1959b) and Durankulak (Bulgaria; Spasov N., Iliev N., 2002). The species was apparently quite widely used in alimentation and it is no unlikely that excessive hunting during the Neolithic caused its extinction in Dobrogea.

Sus scrofa (wild boar) is represented by a small number of remains (3) from two adult individuals (1.8%). A complete astragalus probably representing a female (Photo 15) yielded a shoulder height of 98,8 cm (Teichert index) (Udrescu et al., 1999).

Cervus elaphus (deer) is also rare with only by three remains (0.27%) that attest the presence of two individuals (1.8%) determined on astragali of two different sizes. One of these exhibits traces of polishing on the plantar face.

Capreolus capreolus (roe deer) is better represented than the deer: nine remains (0,82%) attributed to three adult individuals (three dimensionally different fused scapulae; Photo 14).

The biometrical survey of bovine bones at Techirghiol allowed for identification of four remains assignable to ***Bos primigenius*** (aurochs): a horncore, a distal humerus (Photo 6) and two calcanei. In the absence of measurements, remains of this species were overlooked and counted among the cattle remains in the 1962 study. The aurochs bones represent at least two individuals (two fused calcanei), one of which is a female considering the morphology and size of the horncore.

Lepus europaeus (hare) is present with only ten remains (0,91%) from a minimum of five adult individuals (4,5%) identified based on five right coxals (Photo 16).

Discussions and conclusions

The fauna identified at Techirghiol is rich and varied, indicating the exploitation of all animal resources available in the vicinity of the prehistoric settlement. However, the real importance of mollusk gathering, fishing and other activities in the economy of this Hamangia community eludes us in the absence of comprehensive zooarchaeological sampling based on sediment sieving, particularly for midden deposits.

Mammals dominate the faunal spectrum, and among them domestic species are most widely represented. Bovine remains are the most numerous, followed by those belonging to ovicaprines. These two groups also dispute for the first place with respect to minimum numbers of individuals. It is noteworthy that the biometry of the Techirghiol bovids and ovicaprines is very similar to that documented for the sample of the Cheia settlement representing another Hamangia community (Figures 1, 2 and 3).

The potential yields in terms of meat and secondary products (probably only milk), indicate that bovines were very important in the animal palaeoeconomy of the settlement. Sacrificing ages indeed suggest that bovines were exploited for meat, as well as for their secondary products, whereas ovicaprines were bred primarily for milk, and sacrificed at

advanced ages. The pig was exploited only for meat, being sacrificed when it reached optimum weight, after 16-18 months (51,7% of individuals).

An important feature of the faunal spectrum at Techirghiol is the very low percentage of suines. Two explanations can be envisioned for this scanty presence of suines that characterizes several Hamangia settlements. The first is related to the fact that domestic suines are generally interpreted as indicating a high level of sedentarisation in prehistoric populations. Thus, the absence or reduced percentages of domestic suines may reflect higher mobility of populations, a hypothesis corroborated by the high percentages of bovines and ovicaprines documented in the same settlements. The second explanation may be simply that the Hamangia populations were neglecting domestic suines as a source of food, and then the reduce percentages of pig would directly reflect a characteristic of diet of this culture. Why was the domestic pig neglected as a source of food is a difficult question. We cannot ignore that even today there are human communities where certain animal species have a particular status. The Hindu have the sacred cow, whereas in the Islamic world the pig is considered a dirty animal that cannot be consumed, and the examples can go on.

The products of hunting are poorly represented in terms of numbers of remains, but relatively well represented in terms of minimum numbers of individuals. Hunting probably held a secondary role in the economy of the Hamangia population at Techirghiol, that of complementing animal food resources. Large and medium-sized animals seem to have been hunted predominantly, in particular the European wild ass, but also the aurochs, deer, wild boar and roe deer.

The wild fauna is extremely varied ecologically. Forest edge species (roe deer, aurochs, hare) are present along with forest species (deer, wild boar), steppe species (European wild ass), aquatic species (dolphin), as well as more ubiquitous specie (fox). Based on these ecological affinities of wild mammals, as well as on the domestic mammal section of the faunal spectrum, we suggest that the environment surrounding the Hamangia settlement at Techirghiol was generally open, with some forests not too far away, a favorable biotope for breeding bovines and ovicaprines.

The discovery of the gilthead seabream (*Sparus aurata*) at Techirghiol, in the Hamangia culture, and at Năvodari, in the Gumelnița culture, corroborates sealevels higher that today reconstructed for the Black Sea during this period of the Holocene. It also suggests that the present-day lakes along the Black Sea shore were at the time gulfs explored by seabreams in search of shellfish (particularly the mussel (*Mytilus*) identified among the Techirghiol material). These gulfs were subsequently closed by sandbars built by the strong longshore currents characteristic of this sector of the Black Sea. Most of them, characterized by steady freshwater supplies from inland streams and springs, became freshwater lakes, whereas some, such as Techirghiol Lake, became very saline due to scarce freshwater inputs.

Presence of the gilthead seabream and of the European wild ass at Techirghiol and in other excavations in Dobrogea is consistent with the mild climate of the postglacial climatic optimum (the Atlantic period) of the Holocene. The retreat of the gilthead seabream could have been caused by the closing of gulfs, whereas extinction of the European wild ass may be due to excessive hunting.

The faunal spectrum reconstructed for the Techirghiol settlement is similar to that of another Hamangia settlement in Dobrogea, at Cheia. Although the two settlements are separated by 50 km and are located in geographically distinct areas (Cheia in the middle of Dobrogea and Techirghiol very close to the Black Sea shore), they reflect the same type of palaeoeconomy: bovines and ovicaprines with almost equal percentages and a domination by bovines; domestic suines very poorly represented (absent at Cheia); and hunting holding a secondary role, that of complementing the diet of these prehistoric populations (Figures 4 and 5).

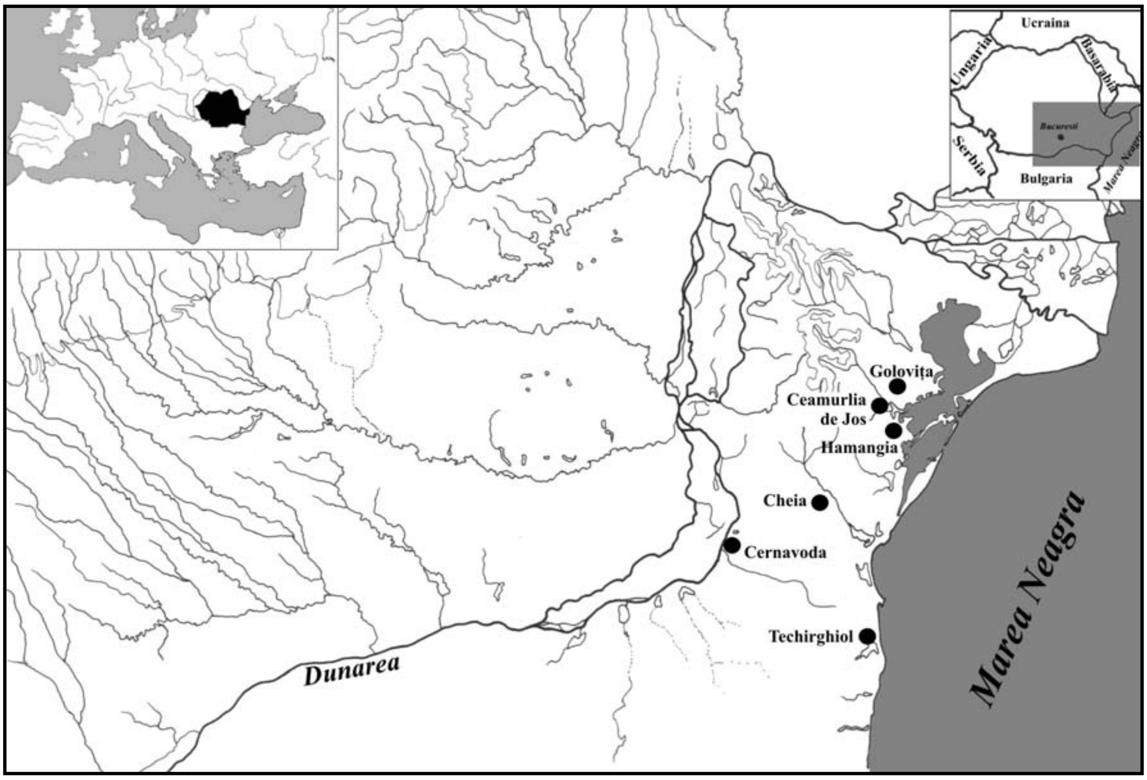

Map 1. Geographical distribution of the Hamangia settlements studied from an archaeozoological view point.

Taxon	**NR**	**%**
Unio pictorum	+	
Unio crassus	+	
Cardium sp.	+	
Venus galinae	+	
Mytilus sp.	+	
Theba carthusiana	+	
Zebrina sp.	+	
Jaminia sp.	+	
Mollusca	**28**	**1.95**
Sparus aurata	6	
Abramis brama	1	
Silurus glanis	3	
Stizostedion lucioperca	1	
Indet pisces	6	
Pisces	**17**	**1.19**
Testudo sp.	4	
Reptilia	**4**	**0.28**
Grus sp.	1	
Anser sp.	1	
Indet aves	18	
Aves	**20**	**1.39**
Mammalia	**1365**	**95.19**
Total	**1434**	**100.00**

Table 1. Numerical and percentage repartition of the fauna remains of each animal class discovered at Techirghiol (Hamangia culture).

Species	**NR**	**%**	**MNI**	**%**
Bos taurus	543	49.63	32	28.83
Ovicaprine	318	29.07	16	14.41
Ovis aries	95	8.68	10	9.01
Capra hircus	36	3.29	7	6.31
Sus domesticus	22	2.01	7	6.31
Canis familiaris	7	0.64	3	2.70
Total domestic	**1021**	**93.33**	**75**	**67.57**
Vulpes vulpes	14	1.28	5	4.50
Equus hydruntinus	13	1.19	8	7.21
Equideu mic	9	0.82	4	3.60
Phocaena phocaena	8	0.73	5	4.50
Sus scrofa	3	0.27	2	1.80
Cervus elaphus	3	0.27	2	1.80
Capreolus capreolus	9	0.82	3	2.70
Bos primigenius	4	0.37	2	1.80
Lepus europaeus	10	0.91	5	4.50
Total wild	**73**	**6.67**	**36**	**32.43**
Total mammals det.	**1094**	**100.00**	**111**	**100.00**
Total mammals indet.	**271**	**-**	**-**	**-**
Total mammals	**1365**	**-**	**-**	**-**

Table 2. Numerical and percentage repartition of the remains (NR) and of the minimum number of individuals (MNI) of each species of mammals discovered at Techirghiol (Hamangia culture).

	Bos taurus			***Ovis/Capra***			***Sus domesticus***		
	MNI	**SA**	**BD**	**MNI**	**SA**	**BD**	**MNI**	**SA**	**BD**
< 0 months		foetal			foetal			foetal	
0-6 months	1	neonat, infans			neonat, infans		2	neonat, infans	
6 months – 1 year	3	juvenile		7	juvenile	SM	1	juvenile	SM
1 - 1.5 years	7	juvenile	SM	2	juvenile		3	juvenile	PR
1.5 - 2 years	3	juvenile		9	subadult	PR	1	subadult	
2 - 2.5 years	1	subadult			subadult			subadult	
2.5 - 3 years	9	subadult	PR	5	subadult			subadult	
3 - 3.5 years		subadult			subadult			subadult	
3.5 - 4 years		adult		2	adult			adult	
4 - 5 years	2	adult			adult			adult	
5 - 6 years	3	adult		6	adult			adult	
6 - 8 years		adult		2	mature			mature	
8 - 10 years	3	mature			mature			mature	
> 10 years		mature			mature			mature	
Total	**32**			**33**			**7**		

Table 3. The correlation between the skeletal age and the biological data for cattle (*Bos taurus*), sheep/goat (*Ovis aries/Capra hircus*) and pig (*Sus domesticus*) discovered at Techirghiol (Hamangia culture) (Forest V., 1997); SA- skeletal age, BD- biological data, SM- sexual mature, PR- potentially reproductive.

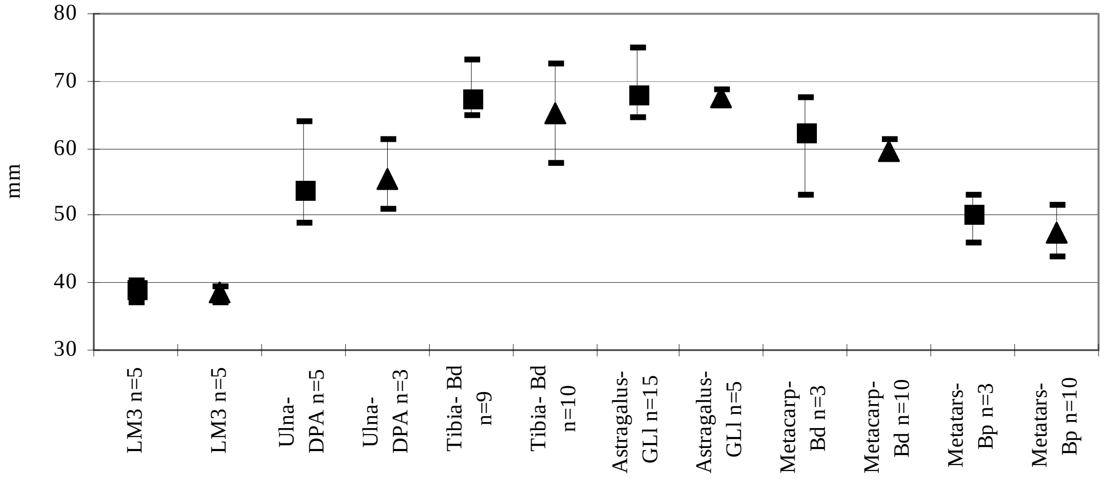

Figure 1. Comparison diagrams for the biometric data of cattle (*Bos taurus*) on different anatomic elements in the settlements of Hamangia culture: Techirghiol (square), Cheia (triangle); measurement code according to Angela von den Driesch 1976).

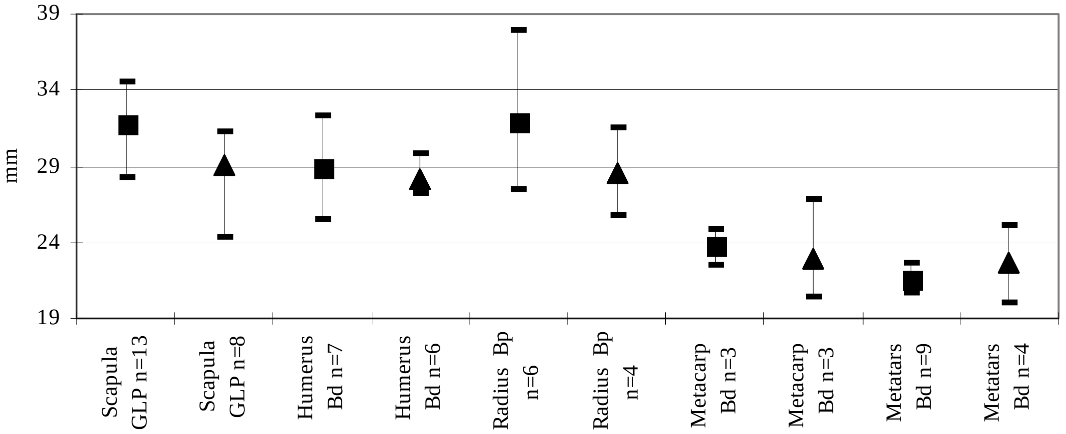

Figure 2. Comparison diagrams for the biometric data of sheep (*Ovis aries*) on different anatomic elements in the settlements of Hamangia culture: Techirghiol (square), Cheia (triangle); measurement code according to Angela von den Driesch (1976).

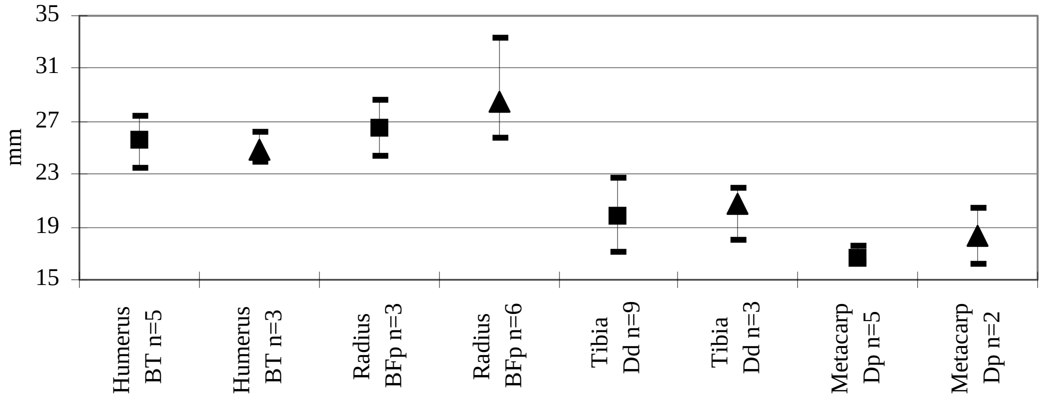

Figura 3. Comparison diagrams for the biometric data of goat (*Capra hircus*) on different anatomic elements in the settlements of Hamangia culture: Techirghiol (square), Cheia (triangle); measurement code according to Angela von den Driesch (1976).

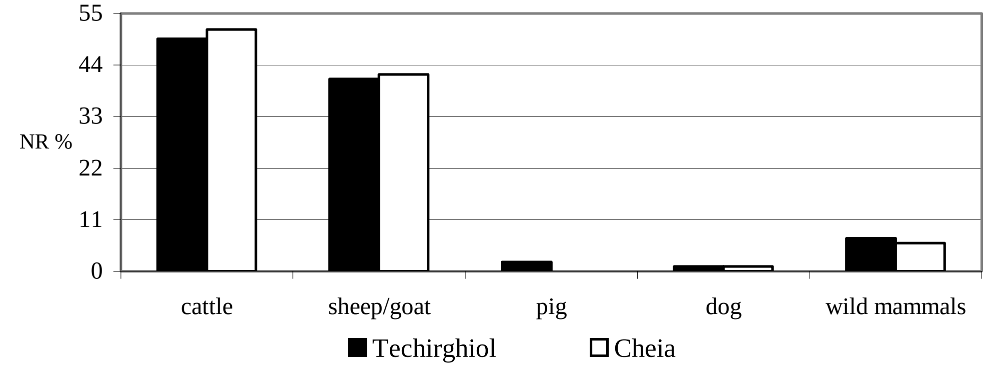

Figure 4. Comparative diagram between number of mammalian remains (NR) discovered at Techirghiol and Cheia (Hamangia culture).

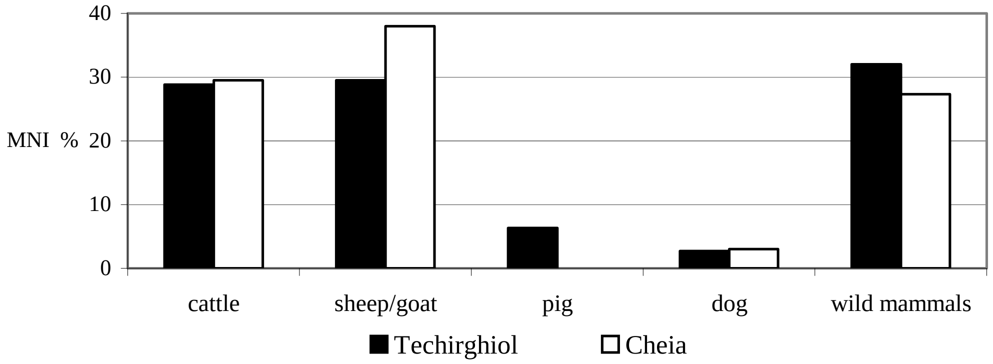

Figure 5. Comparative diagram between minimal number of mammal individuals discovered at Techirghiol and Cheia (Hamangia culture).

Photo 1 : *Unio* sp. (left) and *Cardium* sp. (right) valves.

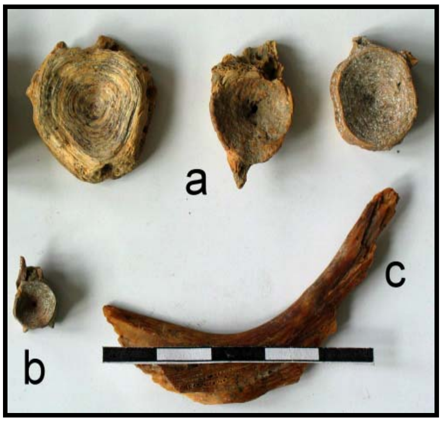

Photo 2 : Vertebrae of *Silurus glanis* (a) and *Abramis brama* (b), cleitrum of *Stizostedion lucioperca* (c).

Photo 3 : Shells fragments of *Testudo graeca ibera*.

Photo 4 : Comparaison between the calcaneus *Bos taurus* (up) and *Bos primigenius* (down) (medial view).

Photo 5 : *Bos taurus*, left femur (cranial view).

Photo 6 : *Bos primigenius*, left humerus (cranial view).

Photo 7 : *Ovis aries*, male horn processes (lateral view).

Photo 8 : *Ovis aries*, sexual dimorphism at the level of horn processes (female - left and male - right) (lateral view).

Photo 9 : *Ovis aries*, female horn processes (left) and hornless sheep neurocranium(right - lateral view).

Photo 10 : *Sus domesticus*, maxilar right aged 14-16 months (basal view).

Photo 11 : *Ovis aries*, metatarsals (dorsal view).

Photo 12 : *Capra hircus*, metacarpals (dorsal view).

Photo 13 : *Canis familiaris*, right mandibles (lateral view).

Photo 14 : *Capreolus capreolus*, right mandible (lateral view).

Photo 15 : *Sus scrofa*, right astragalus (plantar view).

Photo 16 : *Lepus europaeus*, left coxals (lateral view).

Osteometrical data - all measuremets in milimeters, taken after von den Driesch (1976).

Bos taurus

Craniun	n	range	mean
44	2	155; 185	170
45	2	56; 62.2	59.1
46	2	40; 47	43.5

Mandible	n	range	mean
8	1	90.3	90.3
9	1	56.6	56.6
10L	5	37.1- 40.4	39.3
10B	5	14- 14.7	14.2

Scapula	n	range	mean
GLP	3	67.4- 75.2	71
LG	3	55.4-63.7	59.5
BG	3	47.6-54.3	50.2
SLC	3	52.2-63.7	56.9

Radius	n	range	mean
Bp	5	75.7-93	86.3
BFp	5	71-86	79.3
SD	5	38.3-47.7	43.4
Bd	2	72.7-86.1	79.4
BFd	2	69.4-79.7	74.6
Dd	2	38.3-49.5	43.9

Ulna	n	range	mean
LO	4	91.5-132	111
SDO	5	59.4-78.9	68.2
DPA	5	48.9-64	54
BPC	5	40.6-73.3	52.9

Metacarpus	n	range	mean
Bp	2	64; 64.5	64.25
DAP p	2	40; 41	40.5
Bd	2	67; 67.5	67.3
Dd	3	31.5-36.5	34.5

Pelvis	n	range	mean
LAR	2	54.3-58.8	56.6
LA	2	66.7-74	70.4

Femur	n	range	mean
Bp	2	121.4; 132	127
DC	3	42.9-58.8	51.5
Bd	3	90-93	91.4
Dd	3	119-135	127

Patella	n	range	mean
GL	2	69.8; 69.9	69.85
GB	2	57; 60.6	58.8

Tibia	n	range	mean
Bp	3	92-102	96.2
Dp	2	80.5; 81	80.8
Bd	9	65-73.2	67.7
Dd	9	48.2-54.5	51.3

Calcaneus	n	range	mean
GL	2	129.5; 130	129.8
GB	2	40; 45	42.5

Astragalus	n	range	mean
GLl	15	64.5-75	68.2
GLm	18	57-70	63
Dl	16	30.2-42	37.3
Dm	18	34-44	38.9
Bd	16	35.5-52.2	44

Centrotarsus	n	range	mean
BG	5	51.5-61	57.3
DAP	5	48.5-60	55

Metatarsus	n	range	mean
Bp	3	46-53	50.3
Dp	3	43-49.5	47

Phalanx 1	n	range	mean
GL	25	54-68.6	60
Bp	25	24.3-37.4	31.2
SD	24	20.2-30.9	26.2
Bd	22	22.6-34.2	29.1

Phalanx 2	n	range	mean
GL	21	37.2-45.1	40.8
Bp	21	27.6-42	31.7
SD	21	21.3-32.5	25.5
Bd	21	23.5-35.2	26.8

Phalanx 3	n	range	mean
DLS	13	61.8-85.3	75.3
Ld	12	46.9-65.6	58.6
MBS	17	19.6-29.7	25.3

Atlas	n	range	mean
GB	1	158	
GL	2	92; 97	94.5
BFcr	2	100; 109	105
BFcd	1	103	
GLF	1	92	
H	2	73; 75	74

Ovis aries

Cranium	1	2	3	4	5	6	7
40	167	138	129	132	169	68	
41	58,5	46	45	47,5	60	22	
42	38	29,5	27	25	43	14	14
43	218	200		190			19
sex	m	m	m	m	m/c ?	f	f

Scapula	n	range	mean
GLP	13	28.3-34.5	31.8
LG	13	23.4-27.3	24.9
BG	12	17.3-22.3	19.8
SLC	13	15.7-20.8	18.5

Humerus	n	range	mean
Bd	7	25.5-32.3	28.9
BT	7	24.6-28.9	27.2
Dd	7	22.5-26.4	24.3

Radius	n	range	mean
Bp	6	27.5-38	31.9
BFp	6	24.5-34.7	28.6
Dp	6	14.2-18.6	15.8

Ulna	n	range	mean
LO	1	39.6	
SDO	1	20.4	
DPA	1	23.9	
BPC	1	17.1	

Coxal	n	range	mean
LA	9	23.9-30.6	27.6

Metacarpus	n	range	mean
Bd	3	22.5-24.9	23.9
Dd	3	13.1-16.4	14.9

Femur	n	range	mean
Bp	4	38.4-47.3	43.7
DC	4	19.2-20.1	19.6
Bd	4	33-37.7	35.2
Dd	4	40.2-43.6	42.2

Tibia	n	range	mean
Bp	3	37.4-39.3	38.6
Dp	3	38.8-41.7	40.1
Bd	7	23.2-28.3	25.2
Dd	7	17.7-22	19.6

Calcaneus	n	range	mean
GL	4	50.5-55.5	52
GB	4	16.2-19.2	17.9
Shoulder height	4	575.7-633	593

Metatarsus	n	range	mean
GL	4	121.7-131	126
Bp	3	17.8-18.1	18
Dp	3	17.8-18.6	18.1
SD	4	10.5-11.3	10.8
Bd	9	20.7-22.6	21.7
Dd	9	13.3-15	14.3
Shoulder height	4	552.5-597	574

Capra hircus

Craniun	n	range	mean
44	1	115	
45	1	38	
46	1	24	

Scapula	n	range	mean
GLP	2	28.8; 31	29.9
LG	2	22.2; 24.7	23.5
BG	2	18.6; 20.5	19.6
SLC	2	18.1-19.6	18.9

Humerus	n	range	mean
Bd	5	24.6-28.2	26.5
BT	5	23.5-27.5	25.6
Dd	5	21.3-26.4	23.8
Radius	n	range	mean

Metacarpus	n	range	mean
GL	1	97.3	
Bp	5	20.4-24.6	22.7
Dp	5	16.3-17.6	16.7
SD	1	15.5	
Bd	5	23.8- 27.3	26
Dd	5	14.9-16.2	15.4
Shoulder height	1	559.4	

Femur	n	range	mean
Bp	1	39.8	
DC	1	17.9	
Bd	1	31.3	
Dd	1	40.2	

Tibia	n	range	mean

Bp	3	26.7-32	29.2
BFp	3	24.4-28.6	26.6
Dp	3	13.5-16.5	14.9

Bd	9	21-29.5	24.7
Dd	9	17.1-22.8	19.9

Calcaneus	n	range	mean
GL	2	55; 58.5	56.8
GB	2	18; 19.5	18.8

Ovis aries/Capra hircus

Mandible	n	range	mean
7	2	65.6; 71.8	68.7
8	8	44.2-50.8	47.8
9	3	20.1-20.9	20.6
10L	14	20.2-23.1	21.6
10B	14	7.7-9.1	8.4

Radius	n	range	mean
Bd	6	24.5-29	26.5
BFd	6	21-24.8	22.6
Dd	6	15.4-18.7	17

Metacarpus	n	range	mean
Bp	10	19.1-22.5	20.9
DAP p	10	13.3-15.7	14.6

Tibia	n	range	mean
Bp	3	35.2-39	36.9
Dp	1	36.3	

Metatarsus	n	range	mean
Bp	4	17.1-19.7	18.2
Dp	4	17.1-19.2	17.9
Bd	5	22.9-24.3	23.4
Dd	5	14.1-16.3	15.6

Sus domesticus

Scapula	n	range	mean
GLP	1	35.5	
LG	1	29.4	
BG	1	24.1	
SLC	1	23.7	

Humerus	n	range	mean
Bd	3	36.7-39.4	38.1
BT	3	27.9-29.5	28.9
Dd	3	35.7-39.6	38.1

Pelvis	n	range	mean
LA	2	31.7; 36	33.8

Phalanx 2	n	range	mean
GL	1	28.7	
Bp	1	18.7	
SD	1	15.2	
Bd	1	16.3	

Phalanx 3	n	range	mean
DLS	1	44.5	
Ld	1	29.9	
MBS	1	14.8	

Vulpes vulpes

Mandible	n	range	mean
10	1	28.5	
14	1	15.7	

Sus scrofa

Astragalus	n	range	mean
GLl	1	53.9	
GLm	1	48.1	
Dl	1	28.5	
Dm	1	29	
Bd	1	30	
Shoulder height	1	987.8	

Patella	n	range	mean
GL	1	50	
GB	1	30	

Capreolus capreolus

Mandible	n	range	mean
7	1	69	
8	2	38.5; 40.6	39.6
9	2	27.8; 29.9	28.85
10L	2	15.9; 16.2	16.1
10B	2	7.9; 8.1	8

Radius	n	range	mean
Bp	1	28.1	
BFp	1	25.6	
Dp	1	15.6	
Bd	2	26.4; 28.2	27.3
BFd	2	22.7; 22.8	22.75
Dd	2	17.1; 18.2	17.6

Scapula	n	range	mean
GLP	3	30-31.9	31.1
LG	3	22.7-24.8	23.8
BG	3	21.8-22.4	22.1
SLC	3	18.3-19.3	18.7

Cervus elaphus

Astragalus	n	range	mean
GLl	2	61.4; 61.7	61.55
GLm	2	56.2; 57.6	56.9
Dl	1	32.6	
Dm	2	31.8; 32.2	32
Bd	2	37.1; 39.4	38.3

Phalanx 2	n	range	mean
GL	1	43.6	
Bp	1	23.9	
SD	1	16.9	
Bd	1	20.4	

Bos primigenius

Craniun	n	range	mean
44	1	225	
45	1	76	
46	1	65	

Calcaneus	n	range	mean
GL	2	149.5; 156	152.7
GB	2	50; 50.5	50.25

Humerus	n	range	mean
Bd	1	101.5	
BT	1	84.7	
Dd	1	93.3	

Lepus europaeus

Mandible	n	range	mean
1	1	66.8	
2	4	18.7-20.7	19.7
3	3	45.6-46.1	45.9
4	3	24-27.5	26.1
5	1	47.2	
5a	1	46.9	

Pelvis	n	range	mean
GL	2	100; 101	100.5
LA	7	12.1-14.7	13.2

BIBLIOGRAPHY

Bauchot, M.-L., J.C. Hureau, 1990, *Sparidae,* in J.C. Quero, J.C. Hureau, C. Karrer, A. Post and L. Saldanha (eds.) Check-list of the fishes of the eastern tropical Atlantic (CLOFETA), JNICT, Lisbon; SEI, Paris and UNESCO, Paris. Vol. 2., p. 790-812.

Bălăşescu A., 2005, *Fauna neolitică de la Ciulnița (cultura Boian faza Giuleşti),* Ialomița, 4, Muzeul Județean Ialomița, Slobozia, p.257-282.

Bălăşescu A. et Radu V., 1999, *Studiul faunei neolitice de la Siliştea-Conac (jud. Brăila),* Istros, 9, p. 197-210.

Bălăşescu A., Radu V., 2003, *Studiul arheozoologic preliminar al materialului faunistic de la Cheia (jud. Constanța). Campania 2001,* Pontica, 35-36, 2002-2003, p.25-32.

Bălăşescu A., Radu V., 2004, *Omul şi animalele. Strategii şi resurse la comunitățile Hamangia şi Boian,* Biblioteca Muzeului Național, Seria Cercetări Pluridisciplinare, IX.

Bălăşescu A., Udrescu M., 2005, *Matériaux ostéologiques du site énéolithique (niveau Boian, phase Vidra) de Vlădiceasca-Valea Argovei, dép. Călăraşi***,** Studii de Preistorie, II, Bucureşti, p. 115-134.

Berciu D., 1966, *Cultura Hamangia*, Bucureşti, Edit. Academiei RPR, 320 p.

Boessneck J., Mulller H., Teichert M., 1964, *Osteologische Unterscheinungsmerkmale zwischen Schaf (Ovis aries) und Ziege (Capra hircus)*, Kuhn Archiv, 78, p. 1-12.

Chaix L. et Meniel P., 1996, *Elements d'archeozoologie,* Editions Arrance, Paris, 112 p.

Comşa E., Galbenu D., Aricescu A., 1962, *Săpături arheologice la Techirghiol*, Materiale şi Cercetări Arheologice, 8, p. 165-174.

Driesch Angela von den, 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites,* Peabody Museum Bulletin, 1, Harvard University, 1976, 138 p.

El Susi Georgeta, 1985, *Prezența lui Equus (Asinus) hydruntinus Reg. în aşezarea vinciană de la Gornea- Căunița de Sus (jud. Caraş- Severin),* Banatica, 8, p.79-81.

El Susi Georgeta, 1996, *Vânători, pescari şi crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Ch- I d.Ch., studiu arheozoologic,* Bibliotheca historica et archaeologica Banatica, Edit. Mirton, Timişoara, 440 p.

Forest V., 1997, *Donnees biologiques et donnees zootechniques anciennes. Essai de mise en equivalence,* Revue de Medecine Veterinaire, 148, 12, p. 951-958.

Haimovici S., 1987a, *Unele date cu privire la un lot de faună descoperit în aşezarea eponimă de la Hamangia (Baia),* Pontica, 20, p.43-52.

Haimovici S., 1987b, *L'étude de la faune découverte dans l'établissement mézolithique de Ostrovu Corbului (culture Schela Cladovei),* La génese et l'evolution des cultures paléolithique sur le territoire de la Roumanie, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, II, p. 123-138.

Haimovici S., 1997, *Quelques traits de l'archéozoologie de la culture Hamangia. Implications socio-économiques et cultuelles*, Studia Antiqua et Archeologica, III- IV, Iaşi, p. 53- 62.

Haimovici S., 2000, *L'importance de l'etude du materiel archeozooogique provenant de Dobroudja pour la reconstitution des caracteristiques socio-economiques de la civilisation de Hamangia,* Cercetări Arheologice, XI, partea II, Muzeul Național de Istorie a României (1998-2000), p. 583- 588.

Halstead P., Collins P., Isaakidou V., 2003, *Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult Ovis and Capra*, Jourmal of Archaeological Science, vol. 29, no. 5, p. 545-554

Haşotti P., 1997, *Epoca neolitică în Dobrogea,* Bibliotheca Tomitana, Constanța, 164 p.

Necrasov Olga, Bulai Maria, 1970, *L'elevage, la chasse et la peche durant le neolithique roumain,* Actes du VIIeme Congres International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Moscova 1964, 5, p. 544-556.

Necrasov Olga, Haimovici S., 1959a, *Sur la présence de la dorade (*Aurata aurata *L.) dans les eaux du littoral roumain de la Mer Noire, pendant le Néolithique,* Lucrările sesiunii Ştiințifice a Stațiunii Zoologice marine "Prof. Ioan Borcea" Agigea Universitatea " Al. I. Cuza" Iaşi, p. 563-566.

Necrasov Olga, Haimovici S., 1959b, *Sur la presence d'une espece pleistocene d'equides Equus hydruntinus Reg. dans le neolithique roumain,* Analele Ştiințifice ale Univ. "Al.I.Cuza" din Iaşi, s.n., secț. III (Ştiințe naturale), t. 5, p. 137- 148.

Necrasov Olga, Haimovici S., 1960, *Nouvelle contribution a l'etude de Equus (Asinus) hydruntinus Reg.*, Analele Ştiinţifice ale Univ. "Al. I. Cuza" din Iaşi, s.n., secţ. II (Ştiinţe naturale), t. 6, p. 355-376.

Necrasov Olga, Haimovici S., 1962, *Studiul resturilor de faună neolitică (cultura Hamangia) descoperite în cursul săpăturilor de la Techirghiol*, Materiale, VIII, p. 175-184.

Necrasov Olga, Haimovici S., Maximilian C., Nicolăescu-Plopşor D., 1959a, *Studiul preliminar a faunei neolitice de la Cernavoda*, Probleme de antropologie, 4, 1959, p. 7-29.

Necrasov O., Haas N., Haimovici S., Maximilian C., Nicolăescu-Plopşor D., 1959b, *Date asupra faunei descoperite în 1956*, Materiale şi Cercetări Arheologice, 5, p. 110-112.

Popovici D., Bălăşescu A., Haită C., Radu, V., Tomescu A.M.F. et Tomescu I., 2002, *Cercetarea arheologică pluridisciplinară. Concepte, metode şi tehnici*, Biblioteca Muzeului Naţional, Seria cercetări pluridisciplinare, 3, 78 p. şi 11 planşe.

Prummel W., Frisch H.-J., 1986, *A guide for distinction of species, sex and body side in bones of sheep and goat*, Journal of Archaeological Science, 13, p. 567-577.

Radu V., 2001, *Aşezarea eneolitică de pe insula „La Ostrov", Lacul Taşaul (Năvodari, jud. Constanţa). Raport preliminar – campaniile 1999-2000. Studiul materialului arheoihtiologic*, Pontica, 33-34, p. 165-170.

Schmid E., 1972, „*Atlas of Animal Bones, for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists*", Elsevier Publishing Company, Amsterdam-London-New York, 160 p.

Spassov N., Iliev N., 2002, *The animal bones from the prehistoric necropolis near Durankulak (NE Bulgaria) and the latest record of Equus hydruntinus Regalia*, in Henrieta Todorova, Durankulak, Band II, Die prahistorischen graberfelder, Sofia 2002, p. 313-324.

Udrescu M., Bejenaru L. et Tarcan C., 1999, *Introducere în Arheozoologie*, Editura Corson, Iaşi, 184 p.

Lista figurilor, tabelelor

Harta 1. Distribuţia geografică a aşezărilor Hamangia care au fost studiate din punct de vedere arheozoologic.

Tabel 1. Repartiţia numerică şi procentuală a resturilor faunistice pe clase de animale descoperite la Techirghiol (cultura Hamangia).

Tabel 2. Repartiţia numerică şi procentuală a resturilor (NR) şi a numărului minim de indivizi (NMI) pe specii de mamifere descoperite la Techirghiol (cultura Hamangia).

Tabel 3. Corelarea vârstei scheletice cu datele biologice (Forest V., 1997) la bovinele domestice (*Bos taurus*), ovicaprine (*Ovis/Capra*) şi porcine (*Sus domesticus*) descoperite în aşezarea de la Techirghiol (cultura Hamangia); SA - vârstă scheletică; BD - date biologice; SM - maturitate sexuală, PR - posibili reproducători.

Figura 1. Diagramă comparativă a dimensiunilor diferitelor elemente anatomice de bovine (*Bos taurus*) descoperite în aşezările Hamangia de la Techirghiol (Tec) şi Cheia (Che). Măsurătorile sunt după Angela von den Driesch (1976).

Figura 2. Diagramă comparativă a dimensiunilor diferitelor elemente anatomice de oaie (*Ovis aries*) descoperite în aşezările Hamangia de la Techirghiol (Tec) şi Cheia (Che). Măsurătorile sunt după Angela von den Driesch (1976).

Figura 3. Diagramă comparativă a dimensiunilor diferitelor elemente anatomice de caprine (*Capra hircus*) descoperite în aşezările Hamangia de la Techirghiol (Tec) şi Cheia (Che). Măsurătorile sunt după Angela von den Driesch (1976).

Figura 4. Diagramă comparativă a numărului de resturi (NR) de mamifere descoperite la Techirghiol şi Cheia (cultura Hamangia).

Figura 5. Diagramă comparativă a numărului minim de indivizi (NMI) de mamifere descoperite la Techirghiol şi Cheia (cultura Hamangia).

Foto 1. *Unio* sp. (stânga) şi *Cardium* sp. (dreapta).

Foto 2. Vertebre de *Silurus glanis* (a) şi *Abramis brama* (b), cleitrum de *Stizostedion lucioperca* (c).

Foto 3. Fragmente de carapace de *Testudo graeca ibera*.

Foto 4. Comparaţie între calcanee de *Bos taurus* (superior) şi *Bos primigenius* (inferior).
Foto 5. *Bos taurus*, femur stânga (vedere cranială).
Foto 6. *Bos primigenius*, humerus stânga (vedere cranială).
Foto 7. *Ovis aries*, proces cornular de mascul (vedere laterală).
Foto 8. *Ovis aries*, dimorfism sexual la nivelul procesului cornular (femelă în stânga si mascul în dreapta).
Foto 9. *Ovis aries*, proces cornular de femelă (stânga) şi neurocraniu acornut de femelă (dreapta – vedere laterală).
Foto 10. *Sus domesticus*, maxilar dreapta (14-16 luni - vedere bazală).
Foto 11. *Ovis aries*, metatarsiene (vedere dorsală).
Foto 12. *Capra hircus*, metacarpiene (vedere dorsală).
Foto 13. *Canis familiaris*, mandibule dreapta (vedere laterală).
Foto 14. *Capreolus capreolus*, mandibulă dreapta (vedere laterală).
Foto 15. *Sus scrofa*, astragal dreapta (vedere plantară).
Foto 16. *Lepus europaeus*, coxale stângi (vedere laterală).

Date biometrice – toate măsurătorile sunt în milimetri, după Angela von den Driesch (1976).

Sergiu Haimovici
Department of Animal Morphology,
Faculty of Biology, "Al. I. Cuza" University Iaşi,
Bd. Carol I, nr. 11, Iaşi.

Adrian Bălăşescu
National Center for Pluridisciplinary Research – National History Museum of Romania,
Calea Victoriei nr. 12, sector 3, Bucharest, 030026,
e-mail cncp@mnir.ro

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 393 - 407

LES PREMIERS PÊCHEURS D'HÂRŞOVA (DOBROGEA, ROUMANIE)[1].

Nathalie Desse-Berset, Valentin Radu

PRIMII PESCARI DIN HÂRŞOVA (DOBROGEA, ROMÂNIA)

Rezumat

Cercetările arheologice efectuate pe tell-ul neo-eneolitic de la Hârşova au scos la lumină nenumărate resturi osoase de peşte. Astfel de descoperiri sunt excepționale pentru această perioadă. Abundența materialului osos ne obligă la o analiză complexă ce implică diversificarea tehnicilor de săpătură ca şi a celor de prelevare şi eşantionare.

Pentru acest studiu s-au exploatat datele provenind de la zonele menajare întâlnite în nivelurile neo-eneolitice ce s-a succedat în această aşezare: Boian-Spanțov, Gumelnița A2, şi Cernavoda I. O zonă de deşeuri menajere aparținând culturii Gumelnița A2 a constituit drept model de ilustrare a metodelor ce ar trebui aplicate in viitor pentru exploatarea informațiilor legate de pescuit si consumul peştelui. S-a demonstrat necesitatea sitarii sedimentului prin site de 4 mm pentru obținerea unui spectru faunistic satisfăcător. Reconstituirea dimensiunilor s-a dovedit a fi o metodă indispensabilă pentru cunoaşterea rolului peştelui in paleoeconomia aşezării.

Comparații ale datelor obținute pentru cele trei niveluri culturale ne arata o evoluție a pescuitului şi a consumului de peşte de-a lungul timpului: în Boian somnul şi sturionii sunt taxonii preferați ca în Gumelnița să crească importanța crapului şi a Cyprinidelor în timp ce în Cernavoda I Cyprinidele devin dominante.

Cuvinte cheie: prelevare, eşantionare, reconstituirea dimensiunilor, ihtiofauna, România, Hârşova, neolitic, eneolitic.

Mots clés: échantillonnage, ichtyofaune, reconstitution de taille et de poids, Roumanie, Harsova, Néolithique, Chalcolithique.

Le site d'Hârşova, implanté sur un socle rocheux au bord du Danube, constitue un tell de 13 m de haut, formé depuis le Ve millénaire av. J.-C., pendant 7000 ans, par l'accumulation de vestiges archéologiques. Dès la plus ancienne occupation du site, au Néolithique récent de Boian et Hamangia (première moitie du Ve millénaire av. J.-C.), puis au cours du Chalcolithique moyen de Gumelnița (deuxième moitie du Ve millénaire av. J.-C.), et du Chalcolithique récent de Cernavoda I (début du IVe millénaire av. J.-C.), le fleuve a joué un rôle économique primordial.

L'importance de ce gisement en fait un site de référence pour la fin du Néolithique et le Chalcolithique de l'est des Balkans.

Les restes osseux de poissons sont en effet extrêmement abondants à travers tous les niveaux du site - de l'ordre de plusieurs centaines de milliers -. Ils attestent la place essentielle de la pêche dans l'économie des anciens habitants de ce site, resté jusqu'à nos jours un village de pêcheurs.

En 1992, dans le cadre d'accords franco-roumains, un programme de coopération a débuté, qui prévoyait l'intervention de spécialistes français, aux côtés des

[1] Communication présentée au colloque de Bucarest, le 13-15 novembre 1996, *Le bassin du Bas-Danube entre le VIe et le IIIe millénaire avant notre ère : évolutions sociales et économiques, relations avec les régions voisines.*

archéologues roumains, pour former de jeunes chercheurs aux disciplines archéométriques.

L'abondance exceptionnelle des os de poissons justifiait pleinement l'intervention sur place d'un spécialiste en archéoichthyologie et la formation d'un jeune chercheur roumain dans cette branche bien particulière de l'archéozoologie.

La présence de ces vestiges, et en aussi grande quantité, suscite naturellement beaucoup de questions sur les espèces représentées et leurs pourcentages, sur la taille et le poids des poissons, leur évolution tout au long de l'occupation du site, et les méthodes de pêche utilisées, voire même des phénomènes de surpêche.

La richesse du site offre en effet des conditions exceptionnelles pour étudier de manière approfondie et sous différents angles le paléoenvironnement du milieu aquatique, la part du poisson dans la paléoéconomie, et la palethnographie, avec la reconstitution des méthodes de pêche.

Une mission d'expertise sur le terrain, et plusieurs mois de travail en laboratoire, nous permettent aujourd'hui d'apporter des résultats déterminants sur le rôle de la pêche à Hârşova, et les premières réponses aux points que nous venons d'évoquer. D'autre part, nous pouvons désormais proposer une stratégie de prélèvements adaptée aux conditions particulières de cette fouille de longue durée[2].

Le prélèvement constitue en effet la première étape du travail de l'archéozoologue et pose déjà bien des problèmes : comment, où, et en quel volume doit-il être effectué?

La littérature théorique archéozoologique est abondante sur les procédures de prélèvements et de tamisage. Dès 1970, Payne (1972), Barker (1975), Casteel (1976), Clason et Prummel (1977), etc., ont réfléchi sur le difficile problème des prélèvements et des échantillonnages à effectuer pour obtenir une image faunique réellement représentative d'un site. De fait, chaque terrain, chaque site, et chaque type de structure exigent une réflexion et une stratégie qui leur sont propres, et nous estimons, comme Wheeler et Jones (1989), qu'il est absolument vain, en archéoichthyologie, de proposer un modèle de prélèvement universel.

Matériel et méthode

À Hârşova, des niveaux Boian - les plus anciens- à ceux de Gumelniţa et Cernavoda I, les archéologues ont mis au jour de nombreuses zones de dépôts, constituées de toutes sortes de déchets : ossements de mammifères, coquillages d'eau douce, tessons de poterie, mêlés de cendres et de charbons, et, bien entendu, une abondance d'os et d'écailles de poissons.

L'une de ces structures (le n° 2669), très riche en matériel et caractéristique du site, a été sélectionnée pour en faire une étude exhaustive, de manière à définir, pour la suite et pour ce type de zones de dépôts, les procédures à suivre.

Cette structure, qui appartient en totalité à la période de Gumelniţa A2 (V^{e} millénaire av. J.-C.), a été fouillée comme habituellement, et le matériel a été récolté à la main en un seul décapage ; les restes de poissons recueillis de la sorte ont reçu la dénomination "fouille".

La totalité des déblais de la moitié de cette structure a été conservée dans des sacs de 28 litres, pouvant chacun contenir 2 seaux de sédiments. Un échantillonnage aléatoire de 20 litres a été obtenu par ponctions, dans chaque sac, d'un demi à un litre; puis des prélèvements ont été effectués par lots de 5 litres, numérotés, sur la totalité du sédiment restant.

Ces lots ont ensuite été systématiquement tamisés à l'eau, à une maille de 4 mm, puis de 1 mm.

Les prélèvements, numérotés, ont été étudiés en laboratoire selon les classes de tri "fouille", 4 mm, et 1 mm.

Plus de 13.000 os de poissons ont ainsi été identifiés ; les écailles, très nombreuses, n'ont pas été prises en compte ; seule leur répartition au sol a été relevée, pour indiquer d'éventuelles zones de préparation.

Le matériel est très fragmenté, comme s'il avait été piétiné. Les cassures sont franches,

[2] Le problème des stratégies d'échantillonnages appropriées à ce site a été présenté au Colloque d'Archéométrie de Périgueux en avril 1995, et ces résultats ont depuis fait l'objet d'une publication dans les Actes de ce colloque (Desse-Berset et Radu, 1996).

et les os ne sont ni usés ni roulés. L'état des fragments permet la détermination taxinomique, souvent jusqu'à l'espèce, mais pose cependant des problèmes pour la définition des points de mesure destinés à la reconstitution de la taille des poissons.

Composition faunique

Le lot prélevé à la fouille a été déterminé en premier ; il correspond aux os récoltés à vue, comme c'est le cas de l'ensemble de la faune exhumée les années précédentes (fig. 1 : “%fouille”)

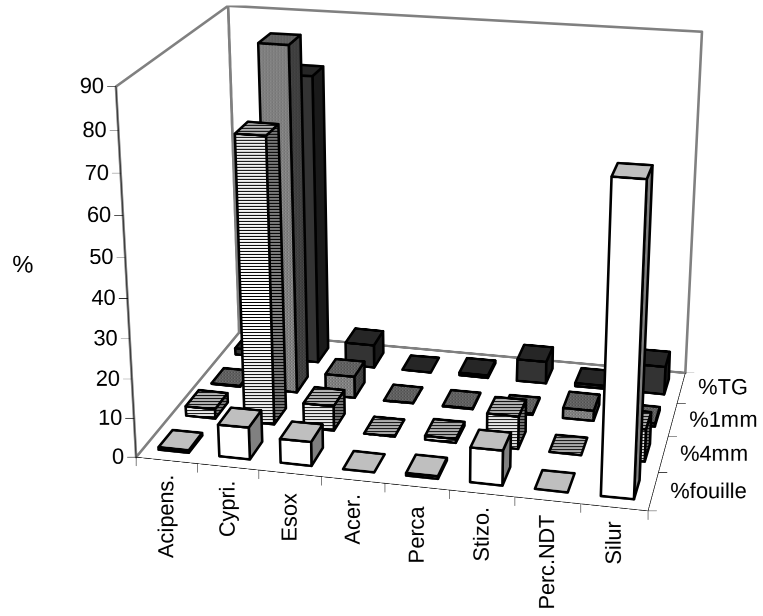

Fig. 1. Nombre de restes pour tous les taxons présents : on s’aperçoit que chaque type de prélèvement – “fouille” (148), “4mm” (4457), “1mm” (2100) – modifie considérablement l’image du bilan faunique. Le cumul de ces trois différents modes correspondant au total général, nous fournit l’image du nombre de restes la plus proche de la réalité archéologique (“TG”=6705 restes déterminés)

Dans le diagramme du % du nombre de restes par taxon, on peut immédiatement voir la prépondérance d'une espèce, le silure (*Silurus glanis*), qui atteint 76%. Les fragments osseux appartiennent à des individus de toutes tailles, et en étudiant ces seuls restes, on pourrait conclure à une pêche sélective de cette espèce, voire une exploitation spécialisée, induisant l'usage d'engins de pêche propres à capturer ce grand poisson-chat. L'examen préliminaire des caisses d'os de poissons provenant des précédentes campagnes de fouilles, sans tamisage, nous avait déjà fourni cette image, retrouvée d'ailleurs dans les publications d'autres sites archéologiques de la région.

Les autres taxons présents sont ici légèrement inférieurs à 10 % : le sandre (8,8 %), les Cyprinidés (8,1 %) et le brochet (6, 1 %) ; l'esturgeon et la perche (*Perca fluviatilis*) représentent moins de 1 %.

L'ensemble des sédiments tamisés à l'eau à une maille de 4 mm a fourni plusieurs milliers d'ossements (4457). Leur attribution spécifique bouleverse totalement l'image originelle d'une civilisation de pêcheurs de poissons-chats : en effet, ce diagramme fait ressortir un seul taxon, celui des Cyprinidés, c'est-à-dire la carpe (*Cyprinus carpio*), la brème (*Abramis brama*), l’ide (*Leuciscus idus*), et surtout de petites espèces comme le gardon (*Rutilus rutilus*) et le rotengle (*Scardinius erythrophthalmus*). Ils atteignent 73,2% du nombre total de restes déterminés.

Le silure, que nous avions vu dominant, chute à 8,3%, dépassé par le sandre (8,4%) et suivi par le brochet (6,4%). L'esturgeon reste discret (2,5%).

Quant aux 2100 restes déterminés du tamisage à 1 mm, ils augmentent encore la surreprésentation des Cyprinidés, qui atteignent 90%, laissant le silure en dessous de 1%, comme l'esturgeon, la grémille (*Acerina cernua*), la perche et le sandre ; le brochet est à peine plus important (5,7%). L'image fournie par ces trois différents tris est très expressive : elle montre les résultats inverses obtenus selon que l'on effectue une fouille avec ou sans tamisage.

La totalité des restes déterminés a ensuite été additionnée, par taxons, tous modes de prélèvements cumulés. On obtient ainsi le tableau le plus proche de la réalité archéozoologique, puisqu'il tient compte de tous les prélèvements.

Une autre constatation s'impose alors : les proportions des taxons obtenus à la maille de 4 mm donnent une image presqu'identique à celle des % cumulés. Cette échelle s'avère en ce cas la meilleure.

Quant au tamisage à 1 mm, il permet de détecter la présence de très petits spécimens : il s'agit essentiellement de jeunes de tous les taxons présents, déjà déterminés à la maille de 4 mm ; il était néanmoins indispensable à la mise en évidence de captures d'espèces de très petite taille. Cependant, sur les 13 000 ossements prélevés dans la zone 2669, seul un petit Cyprinidé, l'ablette (*Alburnus alburnus*), a pu être repéré grâce à ce maillage ; les 5 restes qui s'y rapportent sont d'un très faible intérêt économique ; ils pourraient même provenir de l'estomac de poissons carnivores.

Modalités d'échantillonnage

Revenons aux méthodes de prélèvements : l'un de nos objectifs était d'établir une échelle pour définir un nombre de litres minimal de sédiments à tamiser, ainsi que la dimension de la maille elle-même.

Nos résultats portent sur la totalité cumulée des divers prélèvements enregistrés, et comprennent le matériel de la fouille et des tamisages à 4 et 1 mm. Nous pouvons ainsi comparer les courbes obtenues pour un échantillon de 20 litres, puis de 30 et de 40 litres.

Ces images montrent immédiatement la quasi-superposition des courbes, et cela dès l'échantillon de 20 litres (fig. 2).

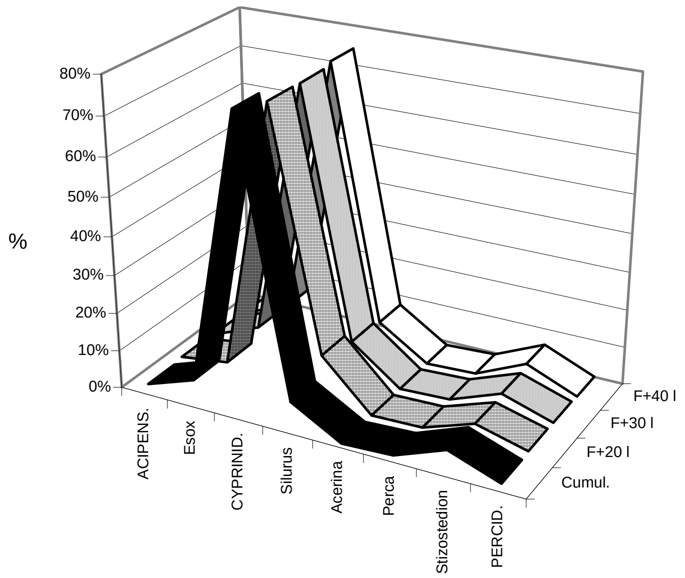

Fig. 2. Modalité d'échantillonnage pour obtenir une image comparable à celle de la totalité des prélèvements (Cumul.) : on peut constater, dès le premier prélèvement (Fouille+20 litres), la quasi-similitude des courbes.

Ayant constaté plus haut que le tamisage à 4 mm donnait une image très proche de celle qui est obtenue sur la totalité des restes, nous avons pu valider cette hypothèse : les informations fournies par le seul tamisage à 4 mm du prélèvement de 20 litres (soit 1057 os) donnent une courbe superposable à celle de la totalité du matériel déterminé, soit 6705 os. Il est donc possible, pour un même type de structure, de ne prélever que 20 litres de sédiment, tamisé à 4 mm, pour obtenir l'image représentative des proportions de chaque taxon.

Revenons aux habitants d'Hârşova : étaient-ils réellement, avant tout, des pêcheurs de gardons, pendant la période Gumelniţa ?

Reconstitutions des tailles et des poids

Nous n'avons jusqu'ici traité les données concernant les poissons d'Hârşova qu'en fonction du nombre de restes déterminés.

Or on ne peut conférer la même importance aux restes d'une ablette de moins de 100 g et à ceux d'un silure de 15 kg.

La reconstitution des tailles et des poids des spécimens déterminés est donc indispensable si l'on veut avoir une idée réelle de l'importance de chaque taxon dans la paléoéconomie.

Pour chacun d'eux, les éléments anatomiques les plus nombreux ont été sélectionnés (ils correspondent d'ailleurs au NMI de fréquence, qui s'effectue par le décompte, pour chaque élément anatomique, des éléments gauches, droits ou isolés). Rappelons que le calcul du NMI peut être défini comme un procédé visant à reconstituer, non pas les effectifs initiaux, mais le nombre minimal des individus représentés dans la population découverte. C'est évidemment un nombre sous-estimé par rapport au nombre originel réel.

Des points de mesure ont ensuite été définis, ce qui n'a pas été aisé, en raison de la forte fragmentation des os.

Nous avons pu ainsi reconstituer les tailles et les poids des poissons d'Hârşova, dans cette structure du Ve millénaire.

Les Cyprinidés La famille des Cyprinidés est représentée par différentes espèces, comme les brèmes, les tanches, les chevaines, les gardons, les carpes. Elles sont souvent très difficiles à discriminer entre elles d'après leur squelette : seuls certains os, comme les os pharyngiens inférieurs, permettent une détermination de l'espèce ; ils étaient malencontreusement trop cassés pour être mesurés.

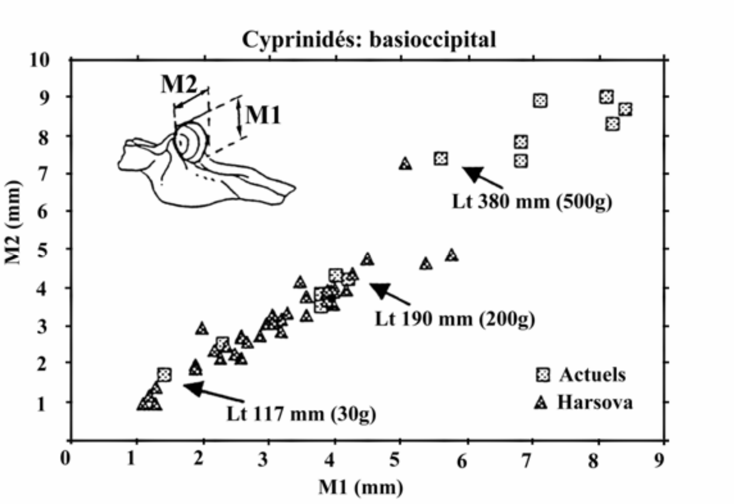

Fig. 3. Reconstitution des tailles et des poids des Cyprinidés
d'après 2 mesures du basioccipital prises sur les 72 éléments mesurables.

Les vertèbres, très nombreuses, sont particulièrement difficiles à identifier spécifiquement, si ce n'est par la méthode radiographique (Desse et Desse, 1983), d'autant plus qu'elles sont de très petite taille.

Après avoir pratiqué des tests concluants sur plusieurs espèces de Cyprinidés actuels, nous avons choisi de mesurer un os de l'arrière-crâne, le basioccipital, représenté par 72 éléments, toutes espèces confondues (fig. 3). Les 2 mesures prises permettent de reconstituer la taille des Cyprins, qui est dans l'ensemble petite (entre 12 et 20 cm de LT) ; le poids moyen est de 165 g par poisson, et le NMI de 120. La masse totale de tous les Cyprinidés de cette zone représenterait donc 19,8 kg.

Le silure (*Silurus glanis*). Ce poisson peut dépasser 2 m et 150 kg, mais les mesures prises sur les aiguillons pectoraux (ce sont les os qui soutiennent la nageoire pectorale) indiquent, pour la période Gumelnița, la présence d'individus de taille petite à moyenne, échelonnés de 17 cm à 1,14 m (fig. 4). Le NMI est donné par les 18 aiguillons gauches, qui multipliés par le poids moyen, fourniraient un poids total de 51,14 kg (calculé d'après Takacs, 1984-1985).

Le brochet (*Esox lucius*). Les 2 os permettant ici la mesure sont le dentaire et le palatin. Ils appartiennent à des individus de très forte taille - de 32 à 80 cm de long, pour un poids de 215 g à 4 kg. Le poids moyen minimal calculé est de 1,5 kg.

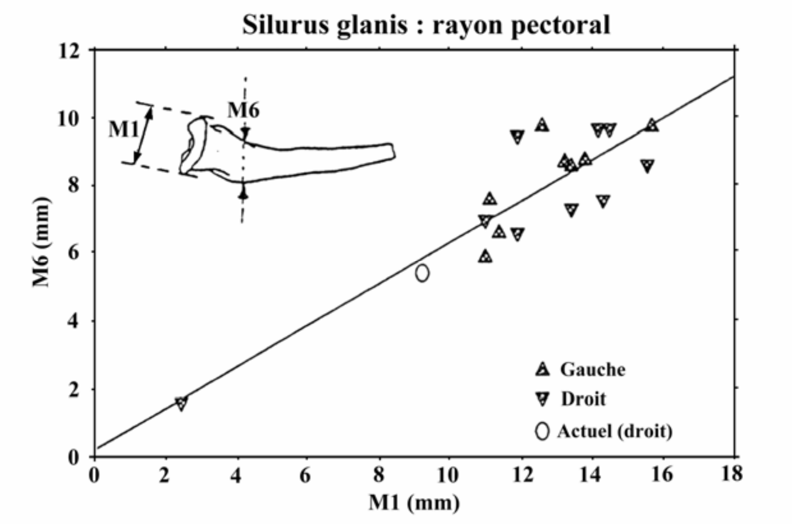

Fig. 4. Reconstitution des tailles et des poids des silures (*Silurus glanis*) d'après 2 mesures de l'aiguillon pectoral.

Le poids total, obtenu à partir des 11 palatins droits, serait de 16,5 kg (calculé d'après Brinkhuizen, 1989).

Quant à la famille des Percidés, elle est représentée par deux espèces : le sandre et la perche.

Le sandre (*Stizostedion lucioperca*) est la quatrième espèce par ordre d'importance. Les mesures prises sur les 10 articulaires gauches permettent d'estimer le poids total à environ 10 kg.

Les perches (*Perca fluviatilis*) sont en faible nombre, mais elles sont de bonne taille. La plus petite pèse près de 400 g, pour une LT de 32 cm. Le poids total estimé est de 3,2 kg.

L'esturgeon (*Acipenser* sp.)

Plusieurs espèces d'esturgeons vivent dans le Danube, et l'on pouvait s'attendre à en trouver des restes crâniens et des aiguillons pectoraux. Or, dans les niveaux Gumelnița, seules des plaques dermiques, plutôt petites, sont présentes ; elles ne sont pas utilisables pour l'estimation du NMI et la reconstitution des tailles (Desse-Berset, 1994).

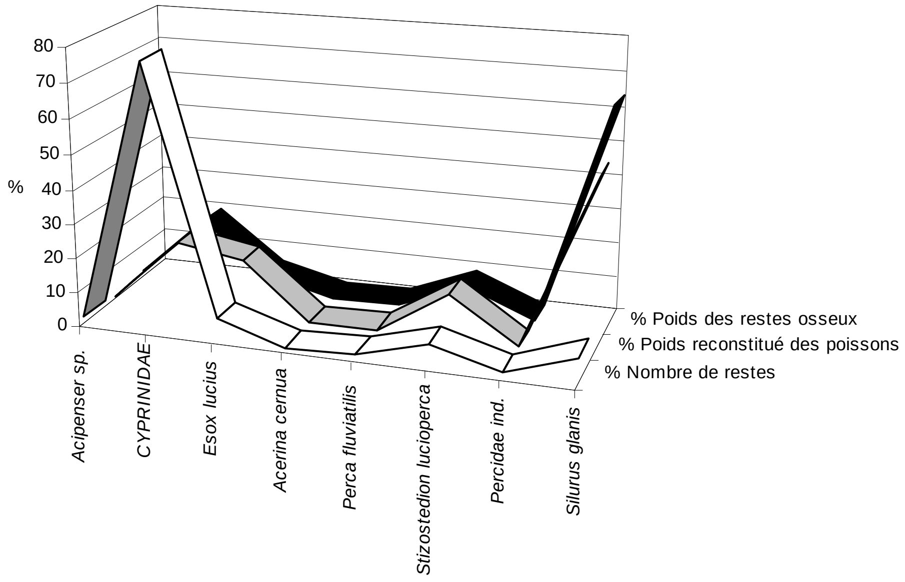

Fig. 5. Image synthétique de trois orientations apparemment contradictoires, mais, de fait, complémentaires :

1) Les restes ont été déterminés en totalité (Nombre de restes), et donnent l'image d'un taxon prépondérant, celui des Cyprinidés.

2) Les mêmes restes ont ensuite fait l'objet, pour chaque taxon, de reconstitutions de taille et de poids, et à partir de ces données, du calcul de leur poids moyen multiplié par le NMI. On obtient ainsi une évaluation du poids global (masse) minimal reconstitué de chaque taxon (Poids reconstitué des poissons). La courbe obtenue montre le rôle important du silure, qui domine nettement.

3) Les os déterminés ont ensuite été pesés, par taxon (Poids des restes osseux). Cette dernière courbe apporte une information très intéressante méthodologiquement : elle est pratiquement superposable à la précédente. Il est donc possible, après détermination spécifique des ossements de poissons, de procéder à leur pesée (par taxon). On obtient ainsi une bonne image de l'importance économique de chaque taxon.

En effet, chaque individu en possède plus d'une centaine, réparties en cinq rangées, qui vont s'amenuisant de la tête à la queue, sans modification notable de forme. Il n'est donc pas possible de dire si elles appartiennent à un seul individu ou s'il s'agit de plusieurs spécimens ; on peut toutefois penser que le nombre d'individus est faible.

Poids de chair, poids de l'os

Parallèlement à la reconstitution des tailles et des poids des poissons[3], et, à partir des données croisées du NMI et de l'estimation de l'apport alimentaire de chaque taxon, nous avons tenté une autre approche : après détermination, les os de chaque espèce ont été pesés, toujours selon les 3 types de prélèvements et leur total (fouille, 4 mm, 1 mm, total).

Cette démarche a pour objectif d'établir si le poids des os de chaque taxon déterminé (en % du poids total des os) permet également de fournir une estimation de l'apport alimentaire. Elle trouve ici une application qui fournit d'excellents résultats.

Observons l'histogramme du poids des restes osseux (fig. 5 : "% Poids des restes osseux"): comparé à celui de la reconstitution

[3] Le poids de l'os (ainsi que celui de la matière consommable) a fait l'objet de recherches théoriques et d'application aux restes de mammifères. Citons pour mémoire et sans exhaustivité les travaux de Smith (1975) et de Vigne (1988, 1992, 1994)

du poids de tous les taxons présents à Hârşova (fig. 5 : "% Poids reconstitué des poissons"), la courbe du poids des restes osseux en est proche. Cette procédure s'avère donc fort utile, et fournit une bonne estimation de l'apport protéinique minimal livré par les poissons pour chaque taxon déterminé, sans avoir systématiquement à reconstituer la taille et le poids de tous les os, ce qui représente un très long temps de travail.

En sus du gain de temps, cette méthode nous paraît plus proche de la réalité paléoéconomique, car elle comprend le poids global des os déterminés pour chaque taxon, dans leur totalité. Dans le cas des reconstitutions de taille et de poids calculées à partir du NMI de certains os, il s'agit d'un nombre minimal, probablement très inférieur au nombre réel de poissons consommés sur le site.

On voit également à quel point l'image obtenue par le calcul du NR est différente, pour les deux taxons-clés du site, les Cyprinidés et les silures, de celle du poids reconstitué des poissons, ou de celle du poids des os, ces deux dernières étant, elles, très proches.

Évolution de la pêche

À travers ces diverses approches, la paléoéconomie et le paléoenvironnement ont pu être appréhendés de manière fructueuse, et les méthodes testées sur une zone de dépôt de la période Gumelniţa (n° 2669) ont été étendues à tous les secteurs de la fouille, et aux autres périodes d'occupation du site, du Boian au Cernavoda I.

En effet, les habitants d'Hârşova se sont installés sur les rives du Danube dès le Ve millénaire, et y étaient encore au IVe millénaire av. J.-C. Il était intéressant de savoir si les tableaux fauniques illustrent des modifications au cours du Chalcolithique, par l'étude du NR et du poids des os déterminés. Les méthodes que nous avons appliquées au matériel du Gumelniţa ont été utilisées sur des prélèvements du niveau le plus ancien : le Boian et du plus récent : le Cernavoda I.

L'étude du tableau faunique du prélèvement des niveaux Boian est riche d'informations sur l'environnement naturel d'alors, et sur l'exploitation que l'homme en a fait (fig. 6).

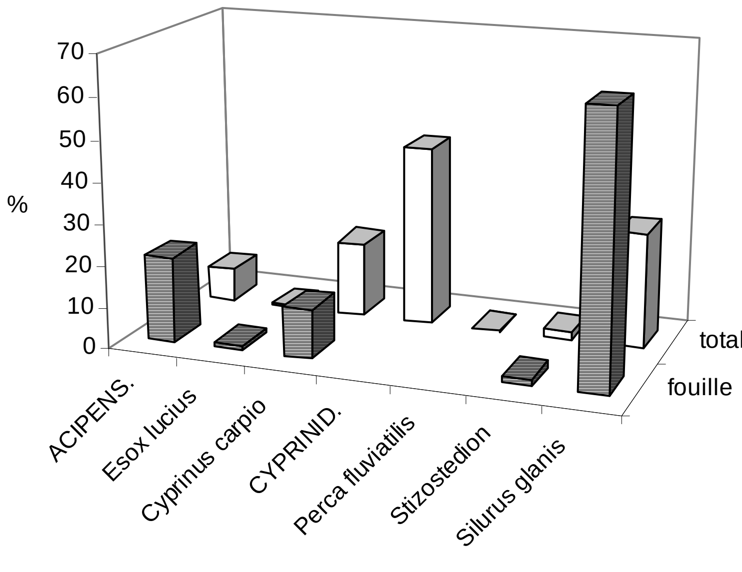

Fig. 6. Nombre de restes (NR) pour tous les taxons présents à Hârşova, niveau Boian.

L'évolution diachronique du % du NR (fig. 7) voit l'accroissement constant des Cyprinidés (64 ; 77 ; 80%) entre le Ve et le IVe millénaire, et à l'inverse, la diminution des Silures (26 ; 7,5 ; 3,6%). Le brochet et le sandre augmentent légèrement au cours des périodes Gumelniţa A2 et Cernavoda I, mais leur nombre reste modeste. L'esturgeon diminue fortement (8 ; 2 ; 0,7%).

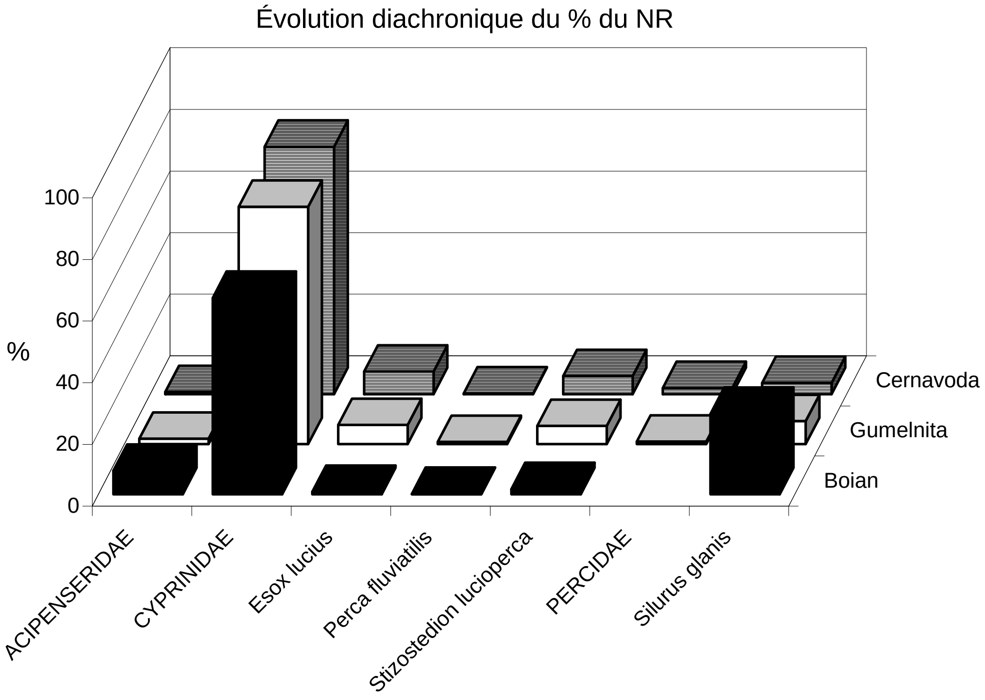

Fig. 7. Évolution diachronique des % du NR pendant les trois périodes : Boian, Gumelniţa A2 et Cernavoda I.

Cependant, comme au Gumelniţa, en sus du % du NR, la taille et le poids des poissons pêchés ont été pris en compte ; à nouveau, l'évolution diachronique du % des poids (fig. 8) offre pour les deux plus importants taxons une image inversée : le silure domine par son poids au Boian (80,5%) et au Gumelniţa (64,3%). Au Cernavoda I, en revanche, les deux taxons principaux du site sont presque équivalents (39,1% pour les silures, 40,3% pour les Cyprinidés). Nous y reviendrons par la suite.

Au Boian, après le silure (80,5%) vient l'esturgeon. Ce poisson de grande taille atteint alors 12,7%.

Les Cyprinidés sont de faible intérêt économique et ne représentent que 6,3%. De plus, ils sont de petite taille.

Au Gumelniţa, nous l'avons vu, le silure (64,3%) est suivi des Cyprinidés (19,6%) puis du sandre (8,2%) et du brochet (5%).

Au Cernavoda I, nous assistons à un profond changement : les Cyprinidés (40,3%) dépassent, de peu il est vrai, les Silures (39,1%); le sandre atteint 11,3% et le brochet 7,6%.

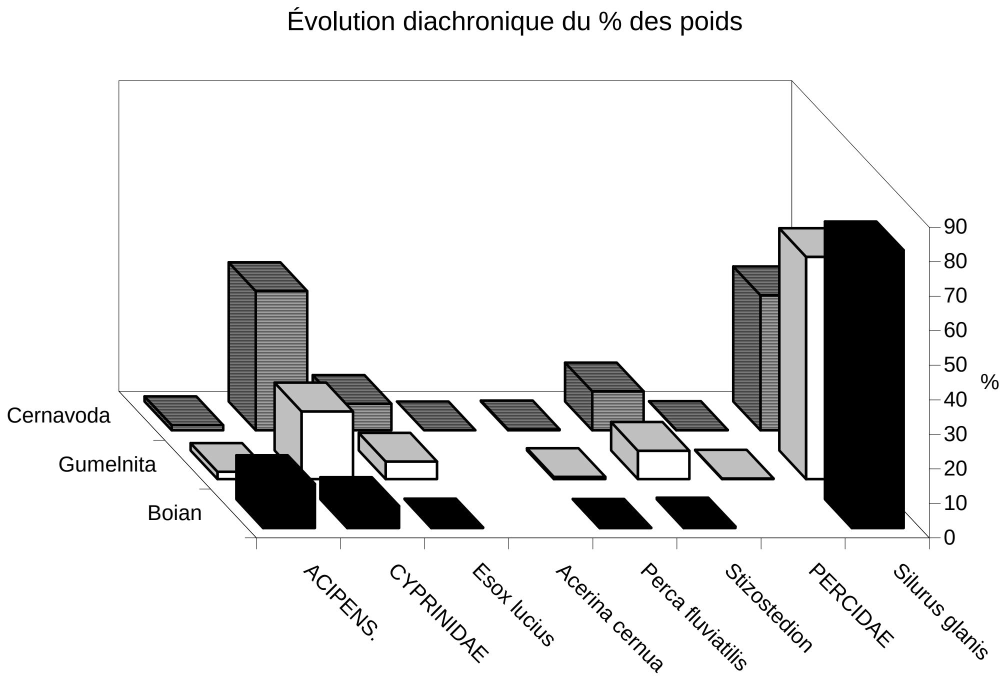

Fig. 8. Évolution diachronique des % de poids pendant les trois périodes : Boian, Gumelnița A2 et Cernavoda I.

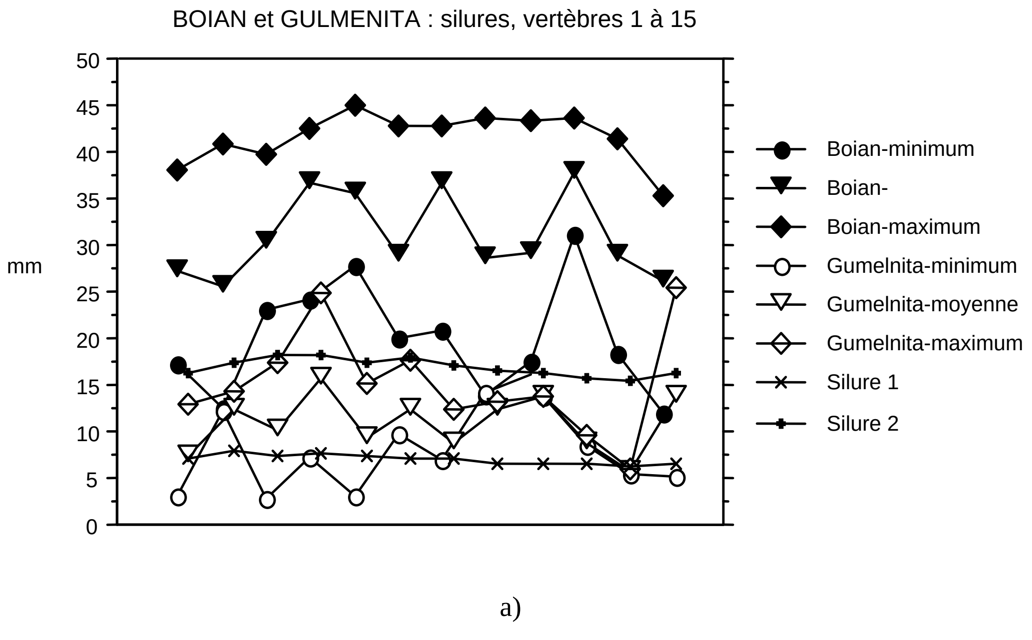

a)

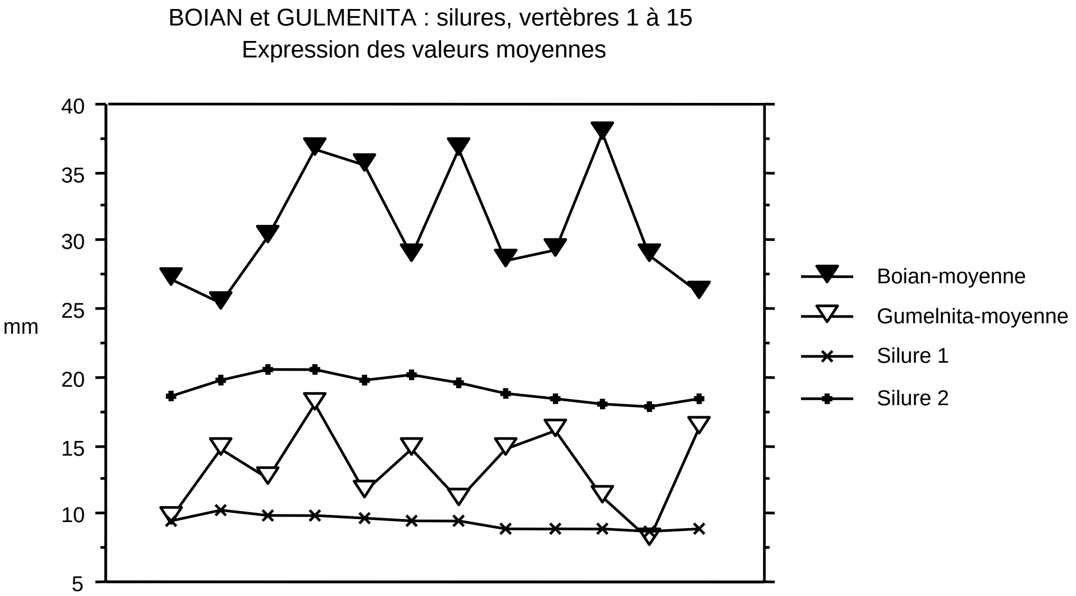

b)

Fig. 9. Profils Rachidiens Globaux (PRG) des silures (Silurus glanis). Les courbes en trait continu correspondent aux spécimens de notre collection de référence: Silure 1, LT: 0,68 m et poids: 2,25 kg; Silure 2, LT: 1,30m et poids: 14 kg. Les mesures des vertèbres de même rang, trop nombreuses pour figurer en totalité sur le diagramme, sont exprimées par leurs paramètres statistiques avec les valeurs calculées maximales, minimales et moyennes (fig. 9 a), puis uniquement avec leurs valeurs moyennes (fig. 9 b). Les niveaux Boian sont signalés en noir, les niveaux Gumelnita en blanc[4].

Nous avons voulu préciser le rôle économique des 2 taxons-clés du site, les silures et les Cyprinidés, en reconstituant les tailles et les poids des individus pêchés, du Boian au Gumelniţa. Les vertèbres de silures du Boian, souvent de forte taille, ont été traitées par la méthode des PRG (Desse *et al.,* 1989), ainsi que celles du Gumelniţa, c'est à dire qu'après avoir été triées selon leur rang dans le rachis, elles ont toutes été mesurées. Trop nombreuses pour figurer en totalité sur le diagramme, elles ont été exprimées par leurs paramètres statistiques avec les valeurs maximales, minimales et moyennes (fig. 9a).

Les silures se répartissent en deux groupes très nets, aux tailles fortement différenciées d'une période à l'autre (fig. 9b).

Au Boian, les pêcheurs d'Hârşova ont capturé de très gros spécimens (bien supérieurs à notre spécimen de référence (silure 2, 1,30 m et 14 kg), alors qu'au Gumelniţa, leur moyenne se situe entre ce dernier et le silure 1 (68 cm pour 2,25 kg).

Que s'est-il passé? Il est probable que la forte exploitation des silures au Boian a provoqué une disparition des plus grands spécimens, et qu'au Gumelniţa, les silures, toujours très appréciés, ont diminué de taille. Ce pourrait également être le signe d'un changement de stratégie de pêche visant plutôt les Cyprinidés, faciles à capturer tout au long de l'année.

Il en est de même des esturgeons, peut-être surpêchés au Boian, qui ont fortement diminué, non seulement en taille mais aussi en nombre, dans les périodes suivantes.

[4] Nous remercions Jean Desse pour son aide dans les exploitations métriques et statistiques des fig. 9 a et b.

Les pêcheurs du Gumelnița compenseraient en se rabattant sur les Cyprinidés d'une part, et sur les prédateurs carnivores que sont le sandre et le brochet d'autre part.

Au Cernavoda I, les Cyprinidés occupent la première place, suivis du silure, puis du sandre et du brochet.

En examinant dans le tableau faunique la répartition des divers Cyprinidés (fig. 10), une autre constatation s'impose : on peut voir l'émergence d'une espèce, qui jouait un rôle insignifiant dans les périodes précédentes : il s'agit de la carpe, qui atteint 80,4 %. Cette espèce domine nettement les nombreux autres Cyprinidés, non seulement en nombre, mais fait nouveau, en taille : des carpes de très grande taille, inconnues aux périodes précédentes, sont attestées d'après les mesures prises sur les dentaires. Leurs poids atteignent fréquemment 4 à 8 kg, et vont jusqu'à 16 kg.

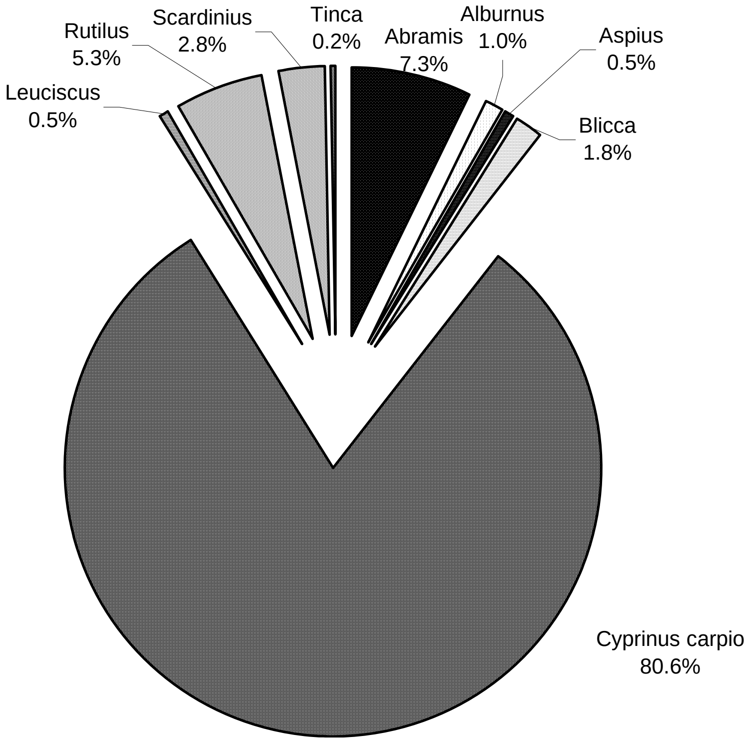

Fig. 10. Répartition des divers Cyprinidés pour le niveau Cernavoda I.

Quelles conclusions paléoenvironnementales pouvons-nous en tirer?

Les grands silures ayant été surpêchés, ainsi que les esturgeons, les pêcheurs se sont rabattus sur les autres poissons du Danube : les Cyprinidés d'une part, et d'autre part le sandre et le brochet, carnivores et gros prédateurs. On assiste alors à l'émergence d'une espèce, la carpe, qui peut pleinement prospérer et atteindre des tailles appréciables.

On pourrait également supposer le rôle d'autres facteurs liés à des caractéristiques culturelles des diverses populations qui se sont succédées sur le tell. Pendant la période Gumelnița, l'occupation du tell est plus intense qu'au Boian. L'augmentation des Cyprinidés et la réduction de la taille des silures pourraient

correspondre à l'emploi intensif de filets plus que d'autres engins de pêche (lignes de fond) ou à l'invention de nouvelles méthodes de pêche pendant les périodes où le poisson n'est pas facile à capturer avec des moyens rudimentaires (à la main, par harponnage, etc.).

Conclusions

Le site d'Hârşova offre à l'archéo-ichthyologue des possibilités exceptionnelles d'exploitation : les centaines de milliers d'os de poissons, appartenant à un nombre limité de taxons toujours pêchés de nos jours dans le Danube, se prêtent à de multiples sortes d'analyses et d'interprétations des données.

Les divers diagrammes élaborés grâce à des prélèvements très précis, et des déterminations spécifiques et anatomiques fines, ont montré quelques-unes des multiples facettes de notre approche. Leur interprétation est riche d'informations : chacun éclaire un nouvel aspect du rôle local de la pêche dès le Néolithique. Ils ne sont pas contradictoires, ils sont complémentaires.

De la reconstitution du paléoenvironnement à celle de la taille et du poids des poissons, par la mesure de l'os, qui nous permet d'évaluer l'importance économique de chaque taxon, aux propositions de méthodes destinées à gagner du temps, que ce soit par le pesage des os d'espèces déterminées ou par le prélèvement arbitraire d'un nombre de litres de sédiments bien défini, Hârşova nous offre des possibilités exceptionnelles d'exploitation des données.

D'autres questions restent encore posées : la pêche était-elle saisonnière, liée, par exemple, aux migrations de fraie?

Les poissons étaient-ils consommés sur place ou faisaient-ils l'objet d'échanges et d'exportation, préparés pour la conservation par séchage, fumage ou salage?

Enfin, que savons-nous des méthodes de pêche?

Nous ne ferons qu'évoquer ici le problème des modes de pêche : des harpons en bois de cerf de grande taille ont été découverts dans les niveaux Gumelniţa ; ils ont pu servir à pêcher de gros spécimens de silures ou d'esturgeons.

Cependant, les observations des pêcheurs actuels, de leurs engins de pêche et de leurs méthodes permettent une fois encore de prendre conscience que dans ce domaine, la principale information reste, pour l'archéologie, l'analyse et la mesure des restes de poissons. En effet, que reste-t-il de tous les engins utilisés?

De nos jours encore, chez les pêcheurs installés à côté du site, la plupart de ces engins sont en matières végétales, et ne seraient pas conservés.

Quant à leur fonction, elle resterait souvent énigmatique : pour preuve, cet objet, taillé dans une racine de saule, et nommé, en roumain le "klonk".

Quel archéologue, trouvant cet objet dans des niveaux néo- ou chalcolithiques, dans le cas rarissime d'une conservation du bois, aurait deviné qu'il s'agit d'un engin de pêche : le son qu'il produit, lorsqu'on en frappe la surface du Danube ("klonk" étant une onomatopée), par des nuits sans lune, attirerait, dit-on, irrésistiblement le silure...

BIBLIOGRAPHIE

Barker G., 1975, To sieve or not to sieve. *Antiquity*, XLIX, n° 193, p. 61-63.

Brinkhuizen D. C., 1989, *Ichthyo-archeologisch onderzoek : methoden en toepassing aan de hand van romeins vismateriaal uit Velsen (Nederland).* Academisch proefschrift Groningen.

Casteel R.W, 1976, *Fish remains in Archaeology and paleo-environmental studies*. Academis Press, London

Clason A. T. et Prummel A., 1977, Collecting, sieving and archaeozoological research. *Journal of Archaeological Science*, 4, p. 171-175.

Desse G. et Desse J., 1983, L'identification des vertèbres de poissons : applications au matériel issu de sites archéologiques et paléontologiques. *Archives des Sciences de Genève,* 36, fasc. 2, p. 291-296.

Desse J., Desse-Berset N. et Rocheteau M., 1989, Les profils rachidiens globaux. Reconstitution de la taille des poissons et appréciation du nombre minimal d'individus à partir des pièces rachidiennes, *Revue de paléobiologie,* 8, no 1, Genève, p. 89-94.

Desse-Berset N. et Radu V., 1996, Stratégies d'échantillonnage et d'exploitation des restes osseux de poissons pour une approche paléoenvironnementale et paléoéconomique: l'exemple d'Hârşova. *Actes du colloque de Périgueux 1995, Supplément à la Revue d'Archéometrie*, 1996, p. 181-186.

Desse-Berset N., 1994, Sturgeons of the Rhône during Protohistory in Arles (6th-2nd century BC). In: *Fish Exploitation in the Past. Annales du Musée Royal de l'Afrique Centrale, Sciences Zoologiques* n° 274, Tervueren, p. 81-90.

Payne S., 1972, Partial recovery and sample bias : the results of some sieving experiments*. In*: (ed.) E. S. Higgs, *Papers in Economic Prehistory* Cambridge, p. 49-64.

Takacs I., 1984-1985, A harcsa (*Silurus glanis L.*) csontozatanak vizsgalata. *A Magyar Mezögazdasagi Muzeum Közlemenyei 1984-1985. évi kötebõl.*

Smith B. D., 1975, Toward a More Accurate Estimation of the Meat Yield of Animal Species at Archaeological Sites. In: A. T. Clason, *Archaeological Studies*. Amsterdam-Oxford : North-Holland Publishing Compagny (Elsevier), p. 99-106.

Vigne J. D., 1992, The Meat and Offal Weight (MOW) Method and the Relative Proportion of Ovicaprines in Some Ancient Meat Diets of the North-Western Mediterranean. *Rivista di Studia Liguri,* A, 57, 2, p. 51-47.

Vigne J. D., 1988, *Les Mammifères post-glaciaires de Corse. Etude archéozoologique.* Paris, CNRS: (Gallia Préhistoire : XXVIe supplément).

Vigne J. D. (sous la direction de), 1994, *L'île Lavezzi. Hommes, animaux, archéologie et marginalité (XIIIe-XXe siècles, Bonifacio, Corse).* Monographie du CRA, 13. CNRS Editions.

Wheeler A. et Jones A., 1989, *Fishes*. Cambridge University Press, Cambridge.

Fig.1. Numărul de resturi identificate pentru taxonii prezenţi : observăm ca fiecare tip de prelevare "*fouille* (săpătură)" (148), "4mm" (4457), "1mm" (2100) – modifică considerabil imaginea spectrului faunistic. Suma numărului de resturi ce corespunde totalului general ne furnizează imaginea cea mai aproape de realitatea arheologică "(TG" = 6705 resturi determinate).

Fig. 2. Mod de eşantionare pentru obţinerea unei imagini comparabile cu cea reprezentând totalul prelevărilor (Cumul.) : putem constata chiar de la prima prelevare (*Fouille+20 litres* = săpătura+20 litri) cvasi-similitudinea curbelor.

Fig. 3. Reconstituirea taliilor şi a greutăţilor Cyprinidelor după 2 dimensiuni ale bazioccipitalului măsurate la 72 de indivizi.

Fig. 4. Reconstituirea taliilor şi a greutăţilor somnilor (*Silurus glanis*) după 2 măsurători ale primei radii de la înotătoarea pectorală..

Fig. 5. Imagine sintetică a trei orientări aparent contradictorii dar de fapt complementare:

1) Au fost determinate toate resturile osoase (Nombre de restes) şi avem imaginea în care Cyprinidele reprezintă taxonul preponderent.

2) Aceleaşi resturi osoase au făcut obiectul reconstituirii dimensiunilor; pentru fiecare taxon s-a obţinut o greutate medie ce a fost multiplicată la numărul de indivizi identificaţi NMI. Obţinem astfel o evaluare a greutăţii globale (masă) minimă reconstituită pentru fiecare taxon (Poids reconstitué des poisons). Curba obţinută astfel ne arată rolul important al somnului care domină net.

3) Oasele determinate au fost cântărite pentru fiecare taxon în parte (Poids des restes osseux). Această ultimă curbă aduce o informaţie foarte interesantă din punct de vedere metodologic: este practic superpozabilă cu precedenta. Este la fel de important ca după determinarea specifică a oaselor de peşte să le şi cântărim. Obţinem astfel o bună imagine a importanţei economice pe care o are fiecare taxon.

Fig. 6. Numărul de resturi (NR) pentru toţi taxonii prezenţi în nivelul Boian de la Hârşova

Fig. 7. Evoluţia diacronică a numărului de resturi %NR în decursul celor trei perioade culturale: Boian, Gumelniţa A2 şi Cernavoda I.

Fig. 8. Evoluţia diacronică a greutăţii reconstituite în decursul celor trei perioade culturale: Boian, Gumelniţa A2 şi Cernavoda I.

Fig. 9. Profilul Rahidian Global (PRG) al somnilor (*Silurus glanis*). Curbele continue corespund specimenelor din colecția de referință: Silure 1. LT: 0.68 m şi greutate: 2,25 kg; Silure 2, LT: 1.30 m şi greutate 14 kg. Dimensiunile vertebrelor de acelaşi rang, prea numeroase a fi figurate în totalitate în diagramă, sunt exprimate statistic prin valorile maximale, minimale şi medii (fig. 9a) iar apoi doar prin valorile medii (fig. 9b). Nivelurile Boian sunt prezentate în negru iar cele Gumelnița în alb.

Fig. 10. Repartiția diverselor Cyprinide pentru nivelul Cernavoda I.

Nathalie Desse-Berset
Laboratoire d'Archéozoologie Centre d'études Préhistoire, Antiquité, Moyen Age/CNRS,
Sophia Antipolis, 250, rue Albert Einstein, 06560,Valbonne, France
berset@cepam.cnrs.fr.

Valentin Radu
Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare, Muzeul Național de Istorie a României,
Bucureşti, Calea Victoriei, 12, 030026, România;
arheozoologie@mnir.ro.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 409 - 412

PETROGRAFIA MATERIALULUI LITIC DESCOPERIT LA BORDUŞANI *POPINĂ* ÎN CAMPANIILE DE CERCETĂRI ARHEOLOGICE 1995-1997

Constantin Haită, Alexandru M. F. Tomescu

PETROGRAPHIC STUDY OF LITHIC MATERIAL DISCOVERED AT BORDUŞANI-*POPINĂ* DURING ARCHAEOLOGICAL CAMPAIGNS 1995-1997

Abstract

The lithic inventory (artifacts and rock fragments) discovered on the Eneolithic *tell*-type settlement Borduşani *Popină* during the 1995-1997 archaeological excavations represents several rock types: silicolith, limestone, marl, gritty limestone, sandstone, micro-conglomerate, green-schist, mica-schist, quartzite, dolerite and granodiorite. Most of these rock types crop out on large areas in Dobrogea, with potential source areas for the lithic material located as close as 10-20 km away from the settlement. However, for the igneous rocks the closest outcrops are located in North Dobrogea, at distances of minimum 70-80 km from the settlement.

Keywords: Eneolithic, *tell*, lithic inventory, petrography, source areas.

Cuvinte cheie: eneolitic, *tell*, inventar litic, petrografie, arii sursă.

Materialul litic descoperit în aşezarea eneolitică Borduşani *Popină* în campaniile de cercetări arheologice 1995-1997 a fost atribuit, în urma studiului petrografic la nivel macroscopic, următoarelor categorii petrografice: silicolite, calcare, marnocalcare, calcarenite, gresii, microconglomerate, şisturi verzi, micaşisturi, cuarţite, dolerite şi granodiorite.

1. Descrierea materialului petrografic

Silicolitele sunt roci silicioase formate prin procese petrogenetice diverse, ce prezintă numeroase varietăţi petrografice. Silicolitele descoperite în aşezarea Borduşani *Popină* au culori foarte diverse, de la ocru şi cenuşiu deschis la brun şi negru, prezintă textură fină sau grosieră (cu aspect granular) şi pot fi omogene sau eterogene, cu incluziuni albicioase, roşietice sau brune, sau cu structură în benzi.

Studiul petrografic la nivel microscopic a arătat că silicolitele studiate se încadrează în categoria *cherturilor*, roci formate prin procese diagenetice în roci carbonatice (C. Haită, M. Tomescu 1997, p. 133-134). Analiza petrografică la microscop a permis evidenţierea următoarelor varietăţi de silex:

1. Silex fin, omogen, culoare ocru sau cenuşiu deschis;
2. Silex fin, omogen, culoare cenuşiu închis până la negru;
3. Silex fin, eterogen, culoare ocru cenuşiu, cu impurităţi albicioase;
4. Silex cu structură granulară, omogen, de culoare ocru sau cenuşiu;
5. Silex cu structură granulară fină, omogen, ocru sau cenuşiu.

Din silexuri sunt constituite 4 percutoare, 70 de lame, 35 de gratoare, 2 burine, 4 vârfuri şi 2 piese cu trunchiere retuşată[1] (tab.1).

Calcarele sunt bine reprezentate în cadrul inventarului litic şi prezintă următoarele varietăţi:

[1] Încadrarea tipologică a uneltelor de silex a fost realizată de Geanina Haită.

1. Calcar crem, cu textură foarte fină, omogen şi foarte compact, cu spărtură aşchioasă. Din această varietate de calcar au fost realizate un percutor, două fragmente de frecător, un şlefuitor, un fragment de ancoră şi 55 fragmente.

2. Calcar cenuşiu roşietic şi alb gălbui, fin grezos, eterogen, fosilifer. Acestei varietăți petrografice îi corespund trei fragmente de râşniță, trei frecătoare şi 19 fragmente litice.

3. Calcar cenuşiu închis, cu textură fină, omogen, din care a fost realizat 1 frecător, din acest tip de calcar fiind constituite şi 13 fragmente litice.

4. Calcar alb gălbui, fin, omogen, poros, compact, din care sunt constituite 6 fragmente litice.

5. Calcar marnos cenuşiu gălbui, cu textură fină, omogen, din care sunt constituie 5 fragmente litice.

6. Calcar cochilifer, cenuşiu roşcat, fin, eterogen, cu frecvente cochilii de bivalve, din care este realizată o râşniță.

Marnocalcarele sunt de culoare cenuşiu deschis, fin micacee, fosilifere; din acest tip de rocă sunt identificate două fragmente litice.

Calcarenitele au culoare cenuşiu gălbuie sau ocru, textură fină, sunt omogene, bioclastice şi fin micacee; din aceste roci au fost identificate două frecătoare de mici dimensiuni, ce prezintă o suprafață bine şlefuită, şi un fragment litic.

Un alt calcarenit, de culoare gălbuie, cu textură grosieră, compact, a fost utilizat pentru realizarea unei râşnițe; din acelaşi tip de rocă a fost descoperit şi un fragment litic.

Gresiile sunt cenuşiu roşietice, cu textură fină, slab micacee, omogene. Din această rocă sunt constituite două râşnițe. Au mai fost descoperiți doi galeți, unul dintr-o gresie brun deschis roşietică, fină, micacee şi altul din gresie fină cenuşiu verzuie, silicioasă, compactă.

Gresiile carbonatice au culoare cenuşiu gălbuie, textură fină şi sunt slab micacee. Dintr-o astfel de gresie sunt constituite un frecător, un ascuțitor şi patru fragmente de rocă.

Trei fragmente de rocă sunt constituite dintr-o gresie carbonatică fină, cenuşiu roşietică, friabilă şi foarte abrazivă. Un alt fragment de rocă este constituit dintr-o gresie carbonatică grosieră, cenuşiu gălbuie, micacee, omogenă.

Menționăm şi patru concrețiuni carbonatice de culoare gălbuie, fin grezoase, formate probabil în cadrul unor depozite de loessuri; dintre acestea, trei nu prezintă urme de prelucrare, iar cea de a patra prezintă o perforație, putând reprezenta o ancoră.

Microconglomeratele prezintă următoarele varietăți:

1 Microconglomerat de culoare roşcată, omogen, cu ciment carbonatic şi elemente de cuarțit slab sortate, cuarț şi feldspați; din acest tip de microconglomerat sunt realizate patru râşnițe şi o râşniță-ascuțitor.

2 Microconglomerat brun roşcat, polimictic, omogen, cu claste bine sortate, din care este realizată o râşniță.

3 Microconglomerat carbonatic, crem gălbui, omogen, cu claste de calcar, din care este realizată o altă râşniță.

Şisturile verzi prezintă textură siltică, grezoasă sau microconglomeratică, culoare verzuie, cenuşie, sau verzui roşietică şi şistozitate slabă. Din aceste roci, foarte bine reprezentate în cadrul materialului litic studiat, au fost analizate 19 râşnițe, un frecător şi 14 fragmente litice.

Cuarțitele sunt omogene, fin până la larg cristalizate, de culoare albă, gălbui roşcată, sau brună. Din acest tip de rocă au fost identificate un fragment de percutor, o aşchie şi 6 galeți de dimensiuni centimetrice.

Micaşisturile sunt reprezentate printr-un fragment de râşniță şi trei fragmente de rocă, şi corespund toate unui acelaşi tip petrografic. Micaşistul are culoare cenuşiu verzui, include muscovit fin cristalizat şi prezintă şistozitate

evidentă; unul dintre fragmente conține o intercalație de cuarțit.

Granodioritele sunt reprezentate prin roci holocristaline cu structură echigranulară, fin cristalizate. Din acest tip petrografic este identificat un fragment de râşniță.

Granitul identificat prezintă structură echigranulară, este mediu cristalizat, de culoare verzuie. Această rocă a fost utilizată, de asemenea, pentru confecționarea unei râşnite; alături de această piesă a mai fost descoperit un fragment litic.

Un fragment litic este constituit din rocă magmatică holocristalină, mediu cristalizată, inechigranulară, de culoare neagră cenuşie. Un alt fragment prezintă structură holocristalină, este fin cristalizat şi are culoare verzuie. Aceste două fragmente au fost încadrate în categoria **diabazelor**.

2. Arii sursă ale tipurilor de roci identificate

Silexurile sunt întâlnite în calcare de vârstă jurasică şi cretacică din Dobrogea Centrală şi în depozitele de cretă cretacic superioare din Dobrogea Centrală şi de Sud.

Calcarele aflorează pe suprafețe întinse, îndeosebi în depozite de vârstă jurasică şi cretacică din Dobrogea Centrală şi de Sud. Astfel de depozite sunt întâlnite şi pe malul drept al Dunării, în zona localităților Hârşova şi Topalu.

Calcarenite şi marnocalcare de vârste geologice şi varietăți petrografice foarte diverse aflorează pe toată suprafața Dobrogei.

Gresiile carbonatice sunt întâlnite în depozite cretacice ce aflorează în lungul văilor din Dobrogea de Sud şi în depozite triasice din Dobrogea de Nord, cunoscute şi sub numele de "Stratele de Nalbant".

Microconglomeratul roşcat cu elemente de cuarțit poate proveni din depozitele triasic inferioare din Dobrogea de Nord, ce aflorează în zonele Tulcea şi Nalbant. Alte microconglomerate pot întâlnite în depozite jurasice, cretacice şi eocene din Dobrogea de Sud.

Şisturile verzi aflorează pe toată suprafața Dobrogei Centrale, cele mai apropiate aforimente fiind situate în zona localităților Dunărea şi Topalu, la aproximativ 20 km de aşezarea Borduşani *Popină*.

Cuarțitele apar îndeosebi ca galeți, sursa lor putând fi în depozitele de terasă ale Dunării sau ale altor văi ce traversează teritoriul Dobrogei Centrale şi de Sud.

Granitele şi granodioritele sunt întâlnite în zona Dobrogei de Nord, prezentând diverse varietăți, ca şi diabazele, care pot proveni din zona Niculițel.

Aşa cum se poate remarca, marea majoritate a rocilor identificate apar pe suprafețe relativ extinse în toată zona Dobrogei. Majoritatea rocilor au zone de ocurență situate la distanțe de 10-20 km de aşezare. Există însă şi tipuri de roci, cum sunt cele magmatice, a căror sursă cea mai apropiată este situată în zona Dobrogei de Nord, la distanțe minime de 70-80 de kilometri.

Tabelul 1. Distribuția uneltelor şi fragmentelor litice pe tipuri petrografice.

TIP DE ROCĂ	UNEALTĂ
Silex	Percutor (4) Lamă (70) Gratoar (35) Burin (2) Vârf (40 Piesă cu trunchiere retuşată (2)
Calcar	Percutor (1) Frecător (6) Şlefuitor (1) Râşniță (4) Ancoră (1) Fragment (98)
Marnocalcar	Fragment (2)
Calcarenit	Frecător (2) Râşniță (1) Fragment (2)
Gresie	Frecător (1) Ascuțitor (1) Râşniță (2) Fragment (8) Galet (2) Concrețiune (4)
Microconglomerat	Răşniță - ascuțitor (1) Râşniță (6)
Șist verde	Râşniță (19) Fragment (14)
Cuarțit	Percutor (1) Fragment (1) Galet (6)
Micaşist	Râşniță (1) Fragment (3)
Granite şi granodiorite	Râşniță (2) Fragment (1)
Diabaze	Fragment (2)

BIBLIOGRAFIE

C. Haită, M. Tomescu 1997, Lithic resources, în S. Marinescu-Bîlcu et *alii*, *Archaeological Researches at Borduşani Popină (Ialomița County), preliminary report 1993 - 1994*, Cercetări Arheologice, X, Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti, p. 132-136.

Constantin Haită
Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare,
Calea Victoriei, nr. 12, sect. 3, Bucureşti,
sedimentologie@mnir.ro.

Alexandru M. F. Tomescu
Department of Biological Sciences, Humboldt State University,
Arcata, CA 95521, USA,
mitomescu@hotmail.com.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 413 - 436

INTERDISCIPLINARY (MINERALOGICAL-GEOLOGICAL-ARCHAEOLOGICAL) STUDY ON THE TEGULAR MATERIAL BELONGING TO THE LEGION XIII GEMINA FROM *ALBURNUS MAIOR* (ROŞIA MONTANĂ) AND *APULUM* (ALBA IULIA): POSSIBLE RAW MATERIALS SOURCES

Corina Ionescu, Lucreția Ghergari, Ovidiu Țentea

Abstract. From a high number of bricks and tiles found at *Alburnus Maior* (Roșia Montană) and *Apulum* (Alba Iulia) (Romania), twenty two fragments were studied. The ceramics consists mainly of a matrix with crystalline and/or amorphous fabric, showing different degrees of sinterization and vitrification. In the matrix variable amounts of magmatic, metamorphic and sedimentary lithoclasts, various crystalloclasts (quartz, feldspar, mica), and rare ceramoclasts and bioclasts are present. Regarding the grain size, the ceramics is mainly lutitic-siltic-arenitic, with a contribution of arenaceous-sized grains exceeding 15% and reflecting the coarse category for all samples. The composition of the lithoclasts and crystalloclasts indicates that quartz sands were used as temper materials for the ceramics. Quartzite, granite-granodiorite, basalt, andesite/basaltic andesite, gneiss and limestone are ubiquitous lithoclasts.

Microscopical observations on the matrix as well as the X-ray diffraction indicate the use of polymictic clays, consisting mainly of illite, kaolinite ± smectite ± calcite ± micas as raw materials. The clays seem to be similar for both, the Roşia Montană and the Alba Iulia artefacts.

The firing temperatures were inferred from both, the thermal changes of primary minerals such as the fissuring of quartz, the decomposition of calcite, the contraction holes around some lithoclasts, the change of the anisotropy of clay minerals, and the forming of melt-glass, gehlenite, wollastonite and hematite, and the disappearance of some lines of clay minerals, the presence of hematite, gehlenite and wollastonite lines, the modification of calcite lines in X-Ray diffractograms. Based on the firing temperatures, the ceramic artefacts were classified in three categories:

- Type I ceramics, fired at lowest temperature (800-850°C);
- Type II ceramics, fired at 850-900°C;
- Type III ceramics, fired at 900-950°C.

In the Alba Iulia site well-fired ceramics are prevalent (850-950°C), while the Roşia Montană ceramics are mainly fired at lower temperatures (800-900°C).

Being based on the mineral composition of the matrix (illite, kaolinite ± smectite ± calcite + mica), we presume that clays with an according composition, outcropping west of Sântimbru, east of Şard and west of Alba Iulia were used as raw materials.

The mineralogical and petrographical composition of the crystalloclasts and lithoclasts respectively, in the ceramics both from Roşia Montană and Alba Iulia is similar. Granites and granodiorites are similar to those crossed by the Arieş river, north of Alba Iulia, basalts, basaltic andesites, radiolarites are surely originated from the Mesozoic ophiolitic zone outcropping westwards of Alba Iulia and limestones outcrop westwards of Alba Iulia, together with the ophiolites.These lithoclasts are also found in the alluvial sediments of the Mureş river downstream the confluence with the Ampoiu river. Thus, we presume that the temper was most likely mined from the right bank of the Mureş river, south-east of Alba Iulia. Even today this location provides quartz sands, used for bricks and tiles manufacture.

Keywords: brick stamps, samples, mineralogica land petrographical analysis

INTRODUCTION

This study completes the archaeological research carried out both on the tegular material belonging to the Legion XIII Gemina, recently discovered at Roşia Montană (*Alburnus Maior*) and on some samples -typologic analogies- from the Alba Iulia (*Apulum*) site (Fig. 1). In the followings, the previous historical-archaeological considerations will be completed by mineralogical-petrographical analyses. It has to be mentioned, from the beginning, that the most of the interdisciplinary studies are performed mainly by specialists asked by the archaeologists to analyse some artefacts. For the archaeologist, these studies have a „technical" character" which demands a latter „decoding"[1], in spite to evaluate the parameters of the historical reconstitutioning. We tried to make understandable the results of this study for the archaeologists, and some mineralogical-petrographical-geological terms will be shortly explained in the glossary or in the footnotes[2].

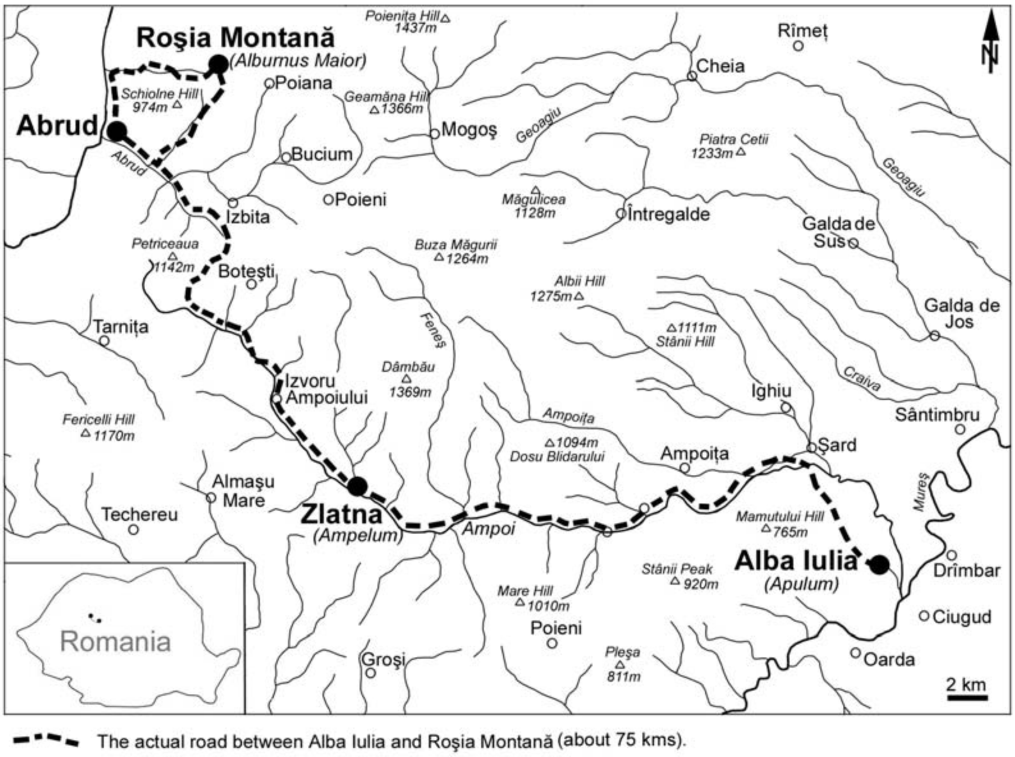

***Fig. 1**. The location of Roşia Montană (Alburnus Maior) and Alba Iulia (Apulum) on the Romania map.*

During the 2001-2003 archaeological campaign in Roşia Montană (*Alburnus Maior*), two buildings (E1 and E2) dated from the beginning of the second century A.D. were found on the Carpeni Hill. A large quantity of exhumed artefacts represents tegular material marked with the Legion XIII Gemina[3] stamp, the occurrence of these tegular stamps at *Alburnus Maior* being related with the defence of the gold-mining area by the Roman army. If some vexilations of the legion were present at *Alburnus Maior* or if the workshop for the tegular material was at *Apulum* (the location of the legion garrison) or at *Alburnus Maior*, these are two hypotheses argued so far by different authors[4] mostly based on the „historical logic".

---

[1] For a short presentation and some references see also Ţentea 2003a, 115-116.

[2] An interdisciplinary study published years ago, included only footnotes explanations of some terms (Ghergari *et al*. 2000).

[3] The constructions were labelled E1 and E2; see Bota *et al.* 2003, 435-437 and Ţentea, Voişian 2003, 449-451.

[4] As no epigraphs documented the presence of the legion at *Alburnus Maior*, the discussions were focused mainly on the tegular stamps: see also Ţentea 2003, who supposed a low probability for the transporting of large quantities of tegular material from *Apulum* to *Alburnus Maior*, based on the high expenses required. For the trace of the *Apulum - Ampelum – Alburnus Maior* Roman road see Wollmann 1996, pl. LXVI.

TABLE 1.

ARCHAEOLOGICAL CONTEXT AND MACROSCOPICAL DESCRIPTION OF THE TEGULAR SAMPLES FROM ROŞIA MONTANĂ (RM)

Sample no.	Archaeological context	Macroscopical characteristics
79-1RM	E1 2001 - Bota, Ţentea, Voişian 2003, 444 fig. 8/1 = Ţentea 2003, 264 Fig. 2/1	- Light red-yellowish, homogeneous colour - Heterogeneous composition of the matrix - Two ranges of clasts, below 1 mm and larger, up to 3-4 mm diametre - Rare, elongated-shaped pores of 0.1 x 3 mm in size
79-2RM	E1 2001 - Bota, Ţentea, Voişian 2003, 444 fig. 8/2 = Ţentea 2003, 264 Fig. 2/2)	- Unhomogeneous aspect: red-yellowish background colour with creamy or greyish spots (clasts) - Unhomogeneous composition of the matrix: mixture of clasts-bearing zones and clasts-free zones - Two categories of clasts: large (2-3, sometimes 5 mm) and small (0.1-0.2 mm) - Some clasts (the calcitic ones) are highly friable - Rare pores, of small size (below 0.6 mm)
79-3RM	E1 2001 - Bota, Ţentea, Voişian 2003, 444 Fig. 8/3 = Ţentea 2003, 264 Fig. 2/3	- Light red-yellowish, homogeneous colour - Heterogeneous composition of the matrix - Two categories of clasts: large (up to 3-4 mm) and small (below 1 mm) - Rare, elongated pores of 0.1 x 3 mm in size
79-4RM	E1 2001 - Bota, Ţentea, Voişian 2003, 444 Fig. 8/4a, 4b = Ţentea 2003, 264 fig.2/4a, 4b	- Light red-yellowish, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Two categories of clasts: large (up to 2-3 mm) and small (below 1 mm) - Rare, elongated pores, of 0.1x3 mm in size
79-5RM	E2 2001 - Ţentea, Voişian 2003, 452 Fig. 15/1 = Ţentea 2003, 265 Fig. 3/5	- Light red-yellowish, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Rare clasts, smaller than 1mm diametre - Rare, elongated pores of 0.1 x 3 mm in size
79-6RM	E2 2001 - Ţentea, Voişian 2003, 452 Fig. 15/2 = Ţentea 2003, 265 Fig. 3/6	- Light red-yellowish, homogeneous colour - Heterogeneous composition of the matrix - Creamy-coloured clasts, of two sizes: either below 1mm or larger, up to 3-4 mm - Rare, elongated pores of 0.1 x 3 mm in size
79-7RM	E2 2001 - Ţentea, Voişian 2003, 452 Fig. 15/3 = Ţentea 2003, 265 Fig. 3/7	- Unhomogeneous aspect: red-yellowish background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix, light stratification - Clasts of various sizes, from 0.2 up to 2 mm - Rare, elongated small (<0.6 mm) pores
79-8RM	E2 2001 - Ţentea, Voişian 2003, 452 Fig. 15/4 = Ţentea 2003, 265 Fig. 3/8	- Brownish red, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Rare clasts, smaller than 0.3 mm - Rare, elongated pores, of 0.1 x 3 mm in size
79-9RM	E 2 2002 – inedit (vezi date arheologice - Voişian, Ţentea 2004, 281)	- Unhomogeneous aspect: red-yellowish background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Heterogeneous composition of the matrix, mixture of large clasts-bearing zones and clasts-free zones. - Two categories of clasts: large clasts (up to 2-3 mm, sometimes 5 mm) and small clasts (0.1-0.2 mm) - Some clasts (the calcitic ones) are friable - Rare, small pores (<0.6 mm)
79-10RM	E 2 2002 – inedit (vezi date arheologice - Voişian, Ţentea 2004, 281)	- Unhomogeneous aspect: red-yellowish background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Heterogeneous composition of the matrix - Numerous clasts, from 0.2 to 2 mm in diametre - Rare, elongated small pores (<0.6 mm); some pores contain secondary calcite
79-11RM	E 2 2002 – inedit (vezi date arheologice - Voişian, Ţentea 2004, 281)	- Unhomogeneous aspect: red-yellowish background colour with creamy spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix - Clasts of 0.1 to 3 mm in size - Rare, small irregular-shaped pores (<0.5 mm)
79-12RM	E 2 2002 – inedit (vezi date arheologice - Voişian, Ţentea 2004, 281)	- Red, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Rare clasts, smaller than 0.1 mm - Rare, small pores (< 0.1 mm)

TABLE 2.

ARCHAEOLOGICAL CONTEXT AND MACROSCOPICAL DESCRIPTION OF THE TEGULAR SAMPLES FROM ALBA IULIA

Sample no.	Archaeological context	Macroscopical characteristics
79-14AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 6 (LEG XIII)	- Light red, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Rare clasts, smaller than 0.5 mm - Numerous elongated pores of 0.1 x 6 to 0.2 x 10 mm
79-15AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 36 (LEG XIII)	- Light red, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Rare clasts, smaller than 0.2 mm - Rare, rounded pores of 0.2 mm in diametre
79-16AI	*Apulum* castru – IDR III/6, 45	- Unhomogeneous aspect: intense red-orange background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix; obvious stratification - Two categories of clasts: a large clasts (up to 2-3 mm) and small clasts (0.2 mm) - Numerous elongated pores of 0.2 x 1 to 0.8 x 8 mm in size
79-17AI	*Apulum* Pretoriul guvernatorului – IDR III/6, 72 (LEG XIII)	- Unhomogeneous aspect: light red-orange background colour with creamy or greyish spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix; light stratification - Numerous clasts, larger than 0.5 mm in diametre - No pores
79-18AI	*Apulum* II – IDR III/6, 85 (LEG XIII)	- Light red, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Rare clasts, smaller than 1 mm - Elongated pores from 0.3 x 3 mm up to 3 x 3 mm in size
79-19AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 438 (LEG XIII)	- Unhomogeneous aspect: dark red background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix; obvious stratification - Frequent clasts, larger than 0.5 mm up to 3 mm in diametre - Rare, elongated pores of 0.4 x 2 to 1 x 5 mm size
79-20AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 289 (*tegulae privatae*)	- Unhomogeneous aspect: dark red background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix; obvious stratification due to the modeling - Numerous clasts, of 0.5 to 3 mm diametre - Rare, elongated pores of 0.4 x 2 to 1 x 5 mm in size
79-21AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 293 (*tegulae privatae*)	- Light red-orange, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Very rare clasts, about 0.3 mm diametre - Rare, elongated pores of 0.2 x 4 mm in size
79-22AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 298 (*tegulae privatae*)	- Unhomogeneous aspect: dark red background colour with white, creamy or greyish spots (clasts) - Homogeneous composition of the matrix; obvious stratification - Two categories of clasts: mainly small clasts (0.2 -1 mm), large clasts (up to 2-6 mm) are rare - Numerous pores, either rounded (gas bubbles?) of 0.3 - 1 mm diametre, or elongated-shaped of 0.2 x 4 mm diametre
79-23AI	*Apulum* I Partoş – IDR III/6, 445 (*tegulae privatae*)	- Light red, homogeneous colour - Homogeneous composition of the matrix - Frequent clasts, mainly small (0.1-0.2 mm) larger clasts (2 mm) are rare - Numerous elongated pores, uneven distributed in the matrix

The main aim of the mineralogical-petrographical-geological analyses on the tegular material was to outline the provenance area for both, the raw clays and the temper sources. Twelve samples were taken from artefacts marked with the legion stamp, found during the recent archaeological research from Roşia Montană[5]. They have been compared, from mineralogical-petrographical-geological point of view, with ten samples of tegular material belonging to same legion and found at *Apulum*. To compare materials belonging to the same chronological segment, the *Apulum* samples marked with similar types of stamps as those from the *Alburnus Maior*, were selected.

1. SAMPLES AND METHODS

From a high number of exhumed Roman tegular ceramics (bricks and tiles), twenty two fragments were studied (tables 1, 2), 12 from Alburnus Maior (Roşia Montană) (labelled 79-1RM to 79-12RM) and 10 from Apulum (Alba Iulia) (labelled 79-14AI to 79-23AI)[6]. The samples were washed with distilled water and dried at room temperature for several days. The macroscopical observations, with naked eye or with Nikon SMZ660 stereoscopic microscope, allowed the identification of some features of the ceramics, in fresh break. From each sample, thin sections were made by cutting slices of 2 to 3 mm thickness, with a diamond saw blade. These ceramic slices were fixed on a glass lamella and polished up to a final 0.02 mm thickness. The thin sections were mineralogically and petrographically studied with a Nikon Eclipse E200 Pol microscope using plan polarized light, for mineral phases and thermal changes identification. The microscopic photos were obtained with a Nikon COOLPIX 995 digital camera. The mineralogical and petrographical study was completed with X-Ray powder diffractions (Ghergari, Ionescu 2000). Few grams from each sample were hand milled in an agate mortar, then exposed to X-rays in a Dron-3 diffractometer with Cu anticathode, K_α radiation with λ = 1.54051 Å. The diffraction analyses allowed the identification of crystallized mineral compounds and the thermal changes due to the firing of ceramics.

The study of the tegular samples was focussed towards the microscopical characterization in order to create a database useful for future comparisons and analogies. The data obtained by various methods supported hypothesis regarding the type of raw materials, their geological sources, the processing technology and the location of the production centre.

2. GRANULOMETRY AND FINENESS OF THE TEGULAR MATERIAL

The granulometric measurements were performed on thin sections, at the petrographic microscope. The size and distribution of mineral compounds (matrix on one side, clasts on the other side) allowed the separation of granulometric categories as: *lutite* (particles with <0.004 mm diametre), *silt* (particles with diametre between 0.063 and 0.004 mm), *arenite* (particles with diametre between 2 and 0.063 mm) and *rudite* (particles with >2 mm diametre) (table 3). Both Roşia Montană and Alba Iulia tegular material belong to the lutitic-siltic-arenitic type. The projection of the measurements (table 3) in the L-AR-S ternary diagram (Fig. 2)[7] reveals the coarse character of the ceramics.

In average, the lutitic particles reprezent ~52% in the ceramic mass in Roşia Montană samples and ~53% in Alba Iulia samples. The siltic category is 28% in the Roşia Montană and 26% in the Alba Iulia, while arenite ranges up to 18% in the Roşia Montană and almost 20% in the Alba Iulia samples. The participation of the rudite category is very low, as ~1% in the Roşia Montană and only 0.5% in the Alba Iulia samples.

---

[5] In this analysis we included also four samples found in the 2002 campaign. See Voişian, Țentea 2004, 281.

[6] Each sample has a 79 number, assigned to the Applied Mineralogy and Gemology Lab of the Mineralogy Chair (Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca).

[7] Acc. to the ancient ceramics classifications proposed by Ghergari *et al.* 1999; Ionescu, Ghergari 2002; Ionescu, Ghergari 2004, in: ***fine ceramics*** (arenite + rudite <5 %), ***semifine ceramics*** (arenite + rudite between 5 and 15 %) and ***coarse ceramics*** (arenite + rudite >15 %).

TABLE 3.

GRANULOMETRY AND FINENESS OF THE TEGULAR CERAMICS FROM ROŞIA MONTANĂ (RM) AND ALBA IULIA (AI)

Sample no.	Granulometric categories				Whole ceramic body granulometry	The fineness of ceramics
	Lutite (%)	Silt (%)	Arenite (%)	Rudite (%)		
79-1RM	54	28	18	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-2RM	52	30	13	5	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-3RM	51	30	19	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-4RM	55	27	18	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-5RM	49	30	21	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-6RM	52	30	18	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-7RM	51	28	18	3	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-8RM	55	25	20	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-9RM	55	28	17	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-10RM	48	32	18	2	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-11RM	52	28	20	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-12RM	55	20	20	5	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
Average	**52.42**	**28.00**	**18.33**	**1.25**	**Lutitic-siltic-arenitic**	**coarse**
79-14AI	55	25	20	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-15AI	50	30	20	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-16AI	56	29	14	1	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-17AI	53	30	17	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-18AI	52	20	26	2	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-19AI	52	30	18	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-20AI	52	31	15	2	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-21AI	54	20	26	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-22AI	52	28	20	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
79-23AI	58	22	20	-	Lutitic-siltic-arenitic	coarse
Average	**53.40**	**26.50**	**19.60**	**0.50**	**Lutitic-siltic-arenitic**	**coarse**

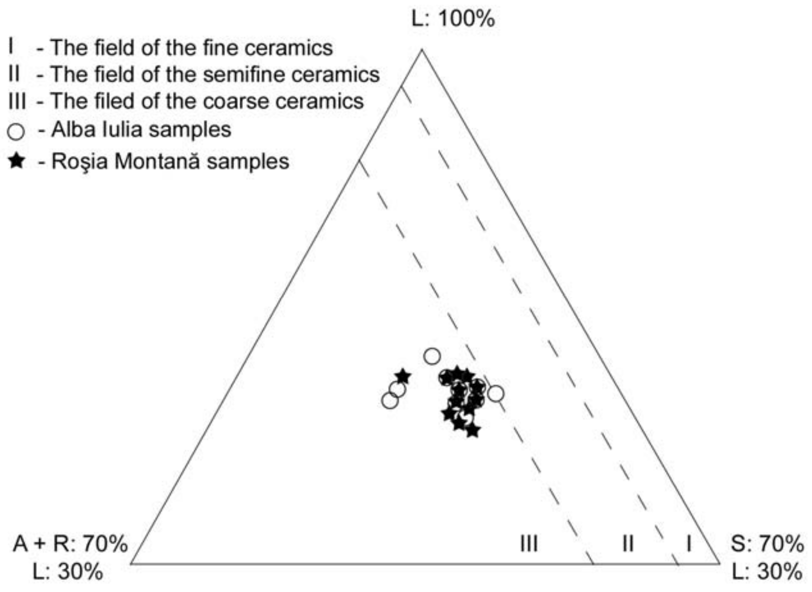

***Fig. 2**. The projection of granulometric measurements in the L(utite) - S(ilt) – A(renite) + R(udite) ternary diagram.*

3. THE MINERALOGICAL AND PETROGRAPHICAL COMPOSITION OF THE TEGULAR CERAMICS

3.1. Macroscopical studies

Macroscopically, the samples have a general reddish, homogeneous colour. The light-coloured spots of some samples are due to the clasts[8] (tables 1, 2). The porosity is in general low and variable. The primary pores occur as elongate holes, arranged parallel with the brick surface, which are due to the modeling-pressing processes, such as air or/and water pockets left in between the clay fine laminae. The irregular holes, more or less isometrical, are secondary pores, resulted by thermal decomposition of some minerals (e.g. calcite) during the firing. The contaction holes occurred around some clasts are secondary pores as well.

3.2. Polarized light microscopy

The microscopical studies revealed the mineralogical and petrographical composition of the bricks and tiles as well as the thermal changes due to the firing. The ceramics is constituted from plastic (clayish matrix) and nonplastic (fragments of rocks, crystalls, potsherds) materials. The nonplastic materials originate from the raw clays, such as low quantities of quartz, micas, feldspar, calcite siltic grains, and from the temper added for controlling the plasticity of the ceramic mixture.

The clayish matrix

Microscopically, the ceramic matrix is constituted by very fine lamellar crystals of clay minerals, more or less thermally altered, depending on composition and temperature. The texture of the ceramic is in general not oriented. Only locally a slight orientation of micas, due to the modeling pressures can be noticed (Pl. I, Fig. 1). Based on the amount of the crystalline components compared with that of the amorphous phases which were formed during the firing, three main fabrics were identified: a) microcrystalline, b) micro-crystalline-amorphous and c) amorphous-microcrystalline to amorphous (table 4). These support the classification of the tegular material into three main categories, e.g. tegular ceramic material of type I, tegular ceramic material of type II, tegular ceramic material of type III.

The tegular ceramic material of type I (samples 79-2RM, 79-5RM, 79-7RM and 79-14AI, 79-15AI) was fired at lower temperatures. The matrix is anisotropic (Pl. I, Figs. 1, 2), having a microcrystalline fabric, with weak sintering processes, which are visible at the contact zones between clay minerals lamellae. The rims of these lamellae become soft, allowing their welding, i.e. the sintering in a coherent whole.

The tegular ceramic material of type II (samples 79-3RM, 79-6RM, 79-8RM, 79-9RM and 79-17AI, 79-21AI), was fired at a higher temperature than the first category. The matrix shows a microcrystalline-amorphous fabric, with the predominance of the crystalline phases i.e. thermally untransformed or slightly transformed clay minerals (sintered). The amorphous phase amount is increasing, due to the distroying of the crystalline structure and due to the incipient melting. In plane-polarized light, under crossed nicols, the matrix is partly isotropic (Pl. I, Figs. 3, 4, 5, 6).

The tegular ceramic material of type III comprises the samples with amorphous-microcrystalline and amorphous fabric, fired at highest temperatures. In the amorphous-microcrystalline matrix (samples 79-1RM, 79-10RM, 79-12RM and 79-16AI, 79-18AI, 79-19AI, 79-23AI) the amorphous phase is predominant, reflecting the melting and the collapsing of the clay minerals structure. The crystalline phase of the matrix contains mica lamellae in a low-birefringent illitic groundmass which is only partly thermally-altered. In plane-polarized light, under crossed nicols, the matrix is mostly isotropic (Pl. II, Figs. 7, 8). The almost entirely amorphous matrix (samples 79-11RM and 79-20AI, 79-22AI) reflects the advanced transformation and melting of the clay minerals, at higher firing temperatures. In plan polarized light, under crossed nicols, the matrix is isotropic (Pl. II, Figs. 9, 10), while with one nicol is almost opaque due to the iron oxides and the tiny particles with very different refraction indices (Pl. II, Fig. 11).

[8] Fragments of rocks, minerals etc., called *clasts* in the geological literature (Gary *et al.* 1977) and *inclusions* in the geoarchaeological and archaeological literature (Rapp, Hill 1998).

TABLE 4.

THE THERMAL ALTERATION OF THE CLAYISH MATRICES AND CLASTS DURING THE FIRING

Sample no.	Matrix structure				Mineralogical changes observed in thin sections	X- Ray diffractometry observations	Estimated firing temperatures
	Microcrystalline	Microcrystalline -amorphous	Amorphous - microcrystalline	Amorphous			
79-1RM			+		- Intense fissuring of quartz - Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts - Absence of calcite - Glassy rims formed in between clay minerals lamellae - Forming of gehlenitic glass	- The most intense line of calcite (3.03 Å) is missing - Hematite is present	900-950°C
79-2RM	+				- Fine-grained limestone, thermally altered - Large calcite crystals, thermally unchanged - Scarce glassy rims formed around the calcitic clasts - Thin glassy films intruded into the fissures in quartz	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - The 3.03 Å calcite line is present	800-850°C
79-3RM		+			- Intense fissuring of quartz - Reaction rims formed between the clayish matrix and some clasts - Calcite almost totally thermally decomposed - Glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Small amount of calcite (weak 3.03 Å line) - Hematite is present - Gehlenite is present	850-900°C
79-4RM				+	- Intense fissuring of quartz - Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts - Calcite is missing - Glassy rims formed in between clay minerals lamellae - Forming of gehlenitic glass	- Intense destroying of the clay minerals structure - Hematite is present - Gehlenite is present - Calcite is missing	900-950°C
79-5RM	+				- Fissures in quartz - Presence of fin-grained calcite in the matrix - Fine-grained limestone lithoclasts, lightly decomposed on the rims - Rare glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - The 3.03 Å calcite line is present	800-850°C
79-6RM		+			- Fissures in quartz - Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts - Large calcite crystals, thermally unchanged - Fine crystals of calcite, partly thermally altered	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (weak 3.03 Å line)	800-850°C
79-7RM	+				- Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts - Fine crystals of calcite, partly thermally altered - Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts - Rare glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (3.03 Å line)	800-850°C
79-8RM		+			- Intense fissuring of quartz - Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals	850-900°C

					- Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts - Rare glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Calcite is still present (weak 3.03 Å line) - Gehlenite is present	
79-9RM		+			- Intense fissuring of quartz - Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts - Almost totally decomposed calcite - Glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite lines are missing	850-900°C
79-10RM			+		- Intense fissuring of quartz - Glassy rims formed around some quartzitic lithoclasts and in between clay minerals lamellae - Calcite, very rare - Glassy rims formed - Gehlenite crystalls formed	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (weak 3.03 Å line) - Gehlenite starts to form (weak X-Ray line)	850-900°C
79-11RM				+	- Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts - Forming of large quantities of glass - Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts	- Complete destroying of the clay minerals structure - Gehlenite is present - Wollastonite is present	900-950°C
79-12RM			+		- Intense fissuring of quartz - Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts - Glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (3.03 Å line)	850-900°C
79-14AI	+				- Rare fissures in quartz - Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (3.03 Å line)	800-850°C
79-15AI	+				- Rare fissures in quartz - Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts - Gehlenite rims formed around some fine-grained limestone lithoclasts, at the contact with the matrix	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (3.03 Å line)	800-850°C
79-16AI			+		- Intense fissuring of quartz - Gehlenite rims formed around some fine-grained limestone lithoclasts, at the contact with the matrix - Microcrystalline calcite from the matrix is decomposed	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (3.03 Å line) - Gehlenite is present	850-900°C
79-17AI		+			- Rare fissures in quartz - Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (weak 3.03 Å line) - Hematite is present	800-850°C
79-18AI			+		- Intense fissuring of quartz **- Fine-grained limestone clasts, strongly thermally transformed: reaction-decomposition rims are present** - Microcrystalline calcite from the matrix is decomposed - Fine glassy rims formed in between clay minerals lamellae	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (weak 3.03 Å line) - Hematite is present - Gehlenite is present	850-900°C
79-19AI			+		- Intense fissuring of quartz **- Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts**	- Complete destroying of the clay minerals structure - Gehlenite is present	900-950°C

					- Calcite is decomposed - Forming of gehlenitic glass	- Wollastonite is present	
79-20AI				+	- Intense fissuring of quartz **- Fine-grained limestone strongly thermally altered, with reaction rims** **- Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts** - Forming of gehlenitic glass	- Complete destroying of the clay minerals structure - Calcite is missing - Gehlenite is present	900-950°C
79-21AI		+			- Rare fissures in quartz **- Fine-grained limestone clasts, thermally altered** - Totally decomposed fine-grained calcite from the matrix - Microfossil remnants from the matrix are slightly thermally altered	- Partly destroyed crystalline structure of the clay minerals - Calcite is still present (weak 3.03 Å line)	850-900°C
79-22AI				+	- Intense fissuring of quartz **- Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts** - Microcrystalline calcite from the matrix is decomposed - Fine-grained limestone clasts are almost isotropic	- Complete destroying of the clay minerals structure - calcite is missing - Gehlenite is present - Wollastonite is present	900-950°C
79-23AI			+		- Intense fissuring of quartz - Fine-grained limestone clasts are almost isotropic	- Complete destroying of the clay minerals structure - Calcite is missing - Gehlenite is present - Wollastonite is present	900-950°C

It is quite difficult to establish the precise mineral composition of the matrix based only on microscopy, because of the small sizes of the particles and the thermal, irreversible changes in different degrees of intensity. Kaolinite should have been present in the raw clays, to mantain the plasticity. As kaolinite starts to decompose at temperatures above 550-600°C (Cultrone *et al.* 2001) changing into an amorphous mass and disappears completely as individual mineral species shortly above 650°C (Bruhns, Fischer 2001), it couldn't be identified in our samples, which were fired at temperatures above 800°C. For the samples fired below 900°C a mainly illitic composition could be recognized by high anisotropy under crossed nicols (Pl. I, Figs. 1-6). The process of the progressive formation of the amorphous phase is shown in Pl. II, Figs. 7-10. The higher the firing temperature, the more increased the amount of glass and subsequently the amorphous character of the matrix intensifies. The ubiquitous hematite, resulted from the thermal transformation of iron oxihydroxides contained in the raw clays gives the reddish colour and sometimes opacity to the matrix.

Clasts (Inclusions)

In the clayish matrix of the tegular artefacts both from Roşia Montană and Alba Iulia, crystals (crystalloclasts), rocks (lithoclasts), waste ceramics (ceramoclasts, potsherds) and sometimes microfossils (bioclasts) fragments are present. All these clasts represent nonplastic material, called temper as a rule.

Metamorphic, magmatic and sedimentary lithoclasts were identified. The distribution of the lithoclasts (table 5) reveals no major differences between the Roşia Montană and Alba Iulia samples. The metamorphic lithoclasts are ubiquitous in all samples being representeded mainly by quartzites (Pl. I, Figs. 1-6; Pl. II, Figs. 7-10), gneisses, micaschists (Pl. II, Fig. 8). Magmatic lithoclasts are present in all samples, both at Roşia Montană and Alba Iulia, with the prevalence of the Jurassic magmatics known as „ophiolites: basalts (Pl. I, Fig. 3), basaltic andesites (Pl. II, Fig. 11), rarely dolerites. They are followed, as frequency, by Neogene volcanics fragments: andesites (Pl. I, Fig. 4), dacites (Pl. II, Fig. 10), rhyolites. In the most of

Table 5.
Petrographical composition of the lithoclasts

Sample no.	**Metamorphic rocks**				**Magmatic rocks**				**Sedimentary rocks**				
	Micaceous, quartzitic schist	Gneiss	Micaschist	Quartzite ± micas	Granite, granodiorite	Andesite, basaltic andesite	Basalt, dolerite	Dacit,e, rhyolite	Limestone	Sandstone, conglomerate	Silicolite	Radiolarite	Clayish silt
79-1RM		+		+		+	+						
79-2RM	+			+	+	+			+	+			
79-3RM	+	+		+	+	+		+					+
79-4RM	+	+		+	+	+	+				+		+
79-5RM			+	+	+	+	+		+	+			
79-6RM	+			+			+	+	+		+		
79-7RM				+	+		+		+	+			
79-8RM		+		+		+	+	+					
79-9RM	+			+		+						+	
79-10RM				+		+	+			+			
79-11RM				+			+	+			+		
79-12RM	+			+	+	+	+		+				
79-14AI				+	+	+	+		+				+
79-15AI				+			+	+	+	+		+	+
79-16AI				+	+	+	+	+	+		+		+
79-17AI		+		+	+		+	+			+		
79-18AI	+	+		+	+		+	+		+			
79-19AI				+	+						+		
79-20AI		+		+	+	+						+	
79-21AI			+	+	+	+	+		+	+			
79-22AI				+				+					
79-23AI		+		+	+		+						

the samples granite-granodiorite fragments (Pl. I, Figs. 3, 5, 6) could be seen as well. Sedimentary lithoclasts as limestones (Pl. I, Fig. 6; Pl. II, Fig. 8), sandstones-conglomerates, silicolites (Pl. I, Fig. 5), clayish silts are equally distributed in the two localities. The presence of radiolarites[9] (which are, geologically, associated to „ophiolites”) both in the Roşia Montană and the Alba Iulia samples has to be mentioned as well.

The crystalloclasts are represented mainly by quartz (Pl. I, Figs. 1-6; Pl. II, Figs. 7-12), plagioclase and potassic feldspar (Pl. I, Figs. 2, 3, 6; Pl. II, Figs. 8 - 10) fragments. Mica lamellae (muscovite, rarely biotite) (Pl. I, Figs. 1-6; Pl. II, Figs. 7-9) are ubiquitous. Heavy minerals are quite rare and occur as pyroxene (Pl. I, Fig. 6; Pl. II, Fig. 10), hornblende, garnet, apatite, epidote and opaque minerals (See also Ionescu, Ghergari 2005) fragments.

The bioclasts are also scarce, as e.g. *Radiolaria* skeleton remnants (samples 79-11RM, 79-18AI, 79-20AI) originating from radiolarite rocks. Remnants of calcareous foraminifera are very rare (sample 79-21AI). The presence of ceramoclasts is only accidental (samples 79-6RM and 79-8RM).

3.3. X-Ray diffraction

For the precise identification of the mineral species of the ceramic tegular material and for the outlining the firing alteration supported by some components (Ghergari, Ionescu 2000), X-Ray powder diffraction analyses were used.

Compared with the standard data (Bayliss *et al.* 1986), the diffraction patterns of the Roşia Montană and Alba Iulia samples (Figs. 3, 4) show the presence of quartz and feldspar (representing lithoclasts and crystalloclasts), clay minerals, micas and calcite (representing the matrix). It was not possible to specify the primary clay minerals species

[9] See the glossary.

because their structure has been partly or even totally distroyed by firing. Only two diffraction lines are marked (~4.5 and ~2.6 Å), common to illite, kaolinite and some smectites, and which reflect the partial preservation of some undisturbed crystalline structures.

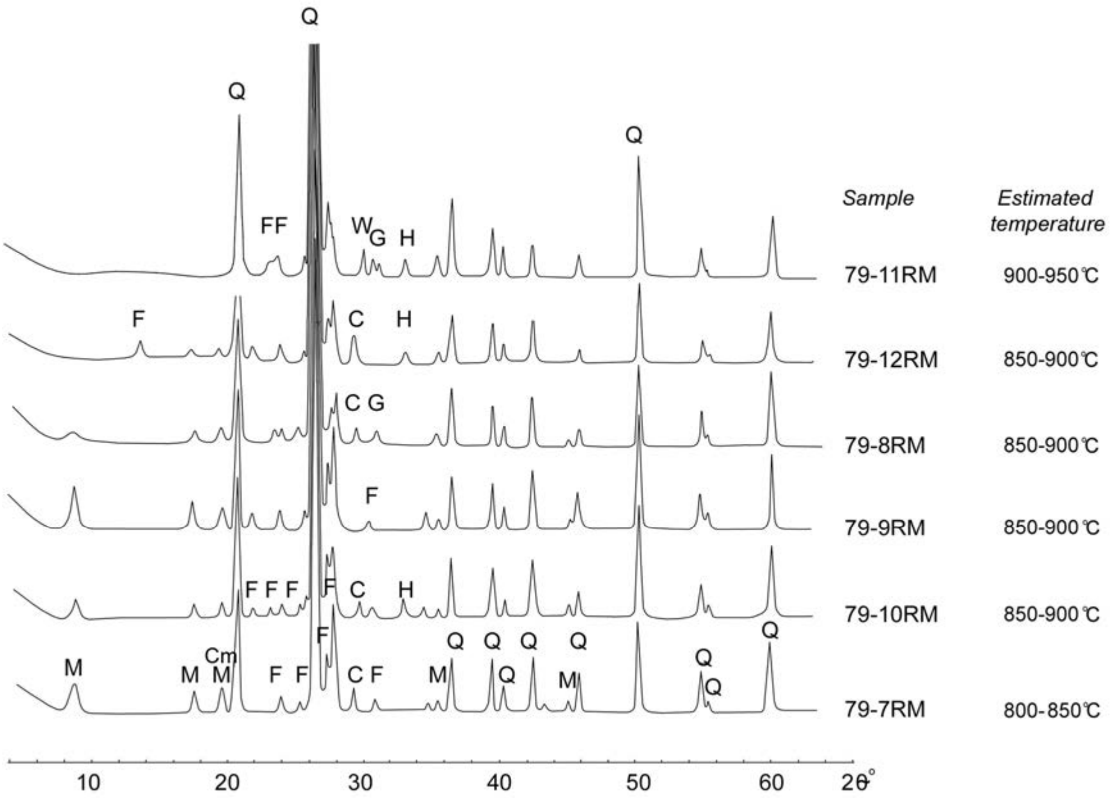

Fig. 3. *X-Ray diffractograms for some Roşia Montană samples. Q for quartz, F for feldspar, C for calcite, M for micas, Cm for clay minerals, H for hematite, G for gehlenite, W for wollastonite.*

Calcite starts to decompose at about 800°C being totally distroyed between 900 and 950°C. The presence of the 3.03 Å calcite line shows a temperature lower than 900°C. A well shaped and evident calcite line means not only a lower firing temperature but mainly the presence of large limestone-lithoclasts. The weak, less intense calcite lines may indicate both a low amount of untransformed fine-grained calcite in the matrix and its thermal decomposition.

New thermally-formed minerals, as hematite, gehlenite and wollastonite were identified in both Roşia Montană and Alba Iulia samples. In the sample 79-19AI there is also a weak line (Fig. 4) which could represent mullite – a mineral formed mainly from kaolinite, at high temperatures, above 950°C.

4. THERMAL TRANSFORMA-TIONS OF MINERAL PHASES

The microscopical observations in thin sections revealed a number of thermal changes affecting some mineral components of the ceramic tegular materials. Based on references (Duminuco *et al*. 1998; Gualtieri, Venturelli 1999; Riccardi *et al.* 1999; Cairo *et al*. 2001; Cultrone *et al.* 2001; Antonelli *et al.* 2002; Kacim, Hajjaji 2003; Maritan 2004; Cultrone *et al*. 2005), on the X-Ray diffraction patterns as well as on our previous experimental results[10], we inferred the firing temperatures (table 4) for the ceramics.

[10] Thermal experiments on clayish raw materials from Transylvania (Romania) supported by the 1762 CNCSIS Grant of the Romanian Ministry of Education and Research (2003-2005).

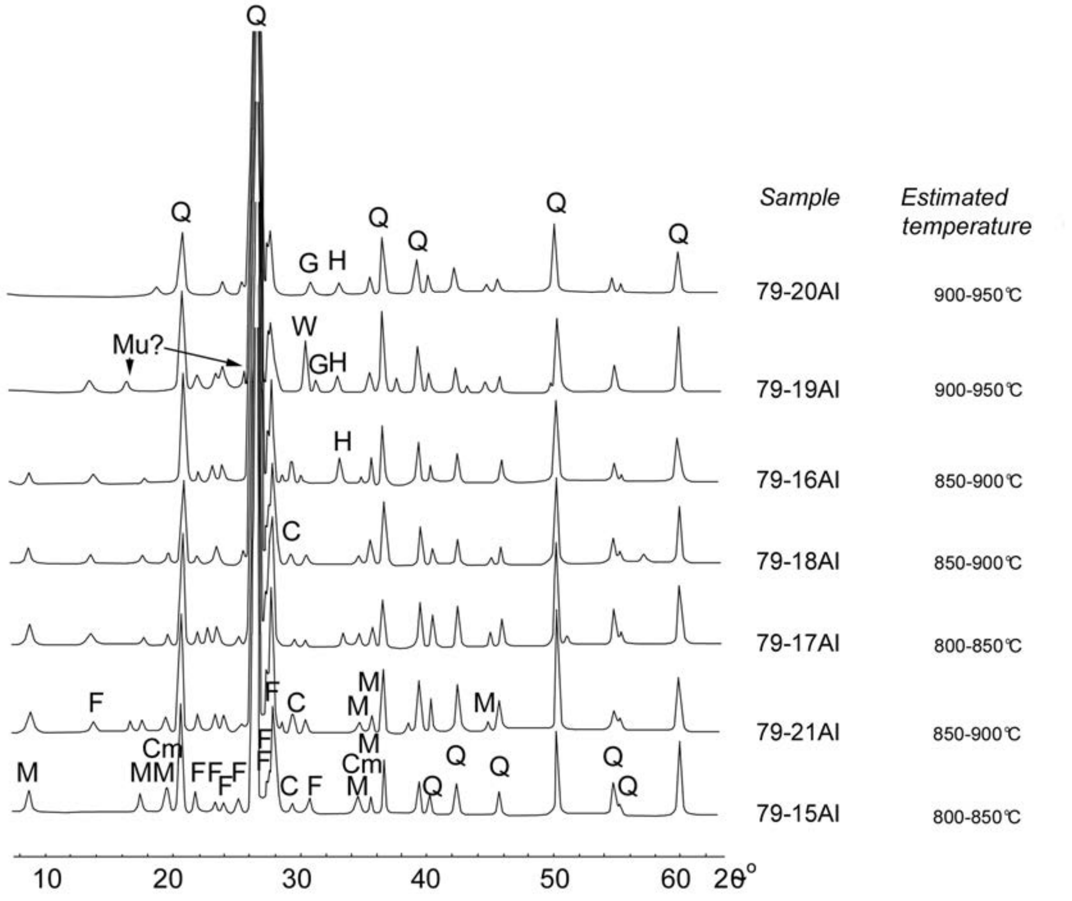

Fig. 4. *-Ray diffractograms for some Alba Iulia samples. Q for quartz, F for feldspar, C for calcite, M for micas, Cm for clay minerals, H for hematite, G for gehlenite, W for wollastonite, Mu for mullite.*

It is known that the presence of hematite indicates a firing temperature of minimum 800°C and gehlenite and wollastonite at least 800-850°C. Above 850-900°C, the melting of the matrix is a common process, the glass quantity depending not only on the composition and temperature but probably also on the the firing length of time. The presence of fine-grained calcite in the ceramics means temperatures of maximum 850°C. Some X-Ray diffraction lines of clay minerals (illite, smectite) diminished starting with 750-800°C and disappear totally above a 850-900°C temperature of firing.

Nevertheless, in the tegular ceramic material of type I (samples 79-2RM, 79-5RM, 79-6RM, 79-7RM and 79-14AI, 79-15AI, 79-17AI), firing temperatures of about 800-850°C are indicated by the followings:

- Large grains of calcite, thermally unaffected (Roşia Montană);
- Scarce formation of glassy films, in between the grains of matrix (Roşia Montană, Alba Iulia);
- The fissuring of quartz (Roşia Montană, Alba Iulia);
- Fine-grained calcite, partly thermally altered (Roşia Montană, Alba Iulia);
- Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts (Roşia Montană, Alba Iulia);
- The main X-Ray diffraction lines of calcite are present (Roşia Montană, Alba Iulia);
- X-Ray patterns show the partial destroying of the clay minerals structure (Roşia Montană, Alba Iulia).

Higher temperatures, of about 850-900°C for the type II tegular ceramic materials

(samples 79-3RM, 79-8RM, 79-9RM, 79-10RM, 79-12RM and 79-16AI, 79-18AI, 79-21AI) were inferred from:

- The network-like fissuring of quartz (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Glassy rims formed around quartz grains or in between clay minerals lamellae (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Fine-grained calcite from the matrix is entirely decomposed (Alba Iulia);

- Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Partial decomposition of fine-grained limestone lithoclasts (Roşia Montană);

- Reaction rims at the contact between matrix and quartzitic clasts (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Gehlenite forming at the contact between the clayish matrix and CaO resulted from the fine-grained calcite decomposition (Roşia Montană, Alba Iulia);

- The partial destroying of the clay minerals structure reflected in the X-Ray pattern (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Main X-Ray calcite line (3.03 Å) is weak (Roşia Montană, Alba Iulia);

- The presence of X-Ray lines of hematite and gehlenite (Roşia Montană, Alba Iulia).

The highest temperatures belong to the type III tegular ceramic material (samples 79-1RM; 79-4RM, 79-11RM and 79-19AI, 79-20AI, 79-22AI, 79-23AI), i.e. the 900-950°C interval. They are marked by the followings:

- The pronounced increasing of melt, respectively glass amount (Pl. II, Fig. 11) (Roşia Montană);

- Diffusion-migration of Fe from the matrix towards the quartzitic clasts (Pl. II, Fig. 12) (Roşia Montană, Alba Iulia);

- The network-like intense fissuring of quartz (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Gehlenite and/or wollastonite forming (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Contraction holes formed around some large and well-rounded clasts (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Total decomposition of the fine-grained calcite from the matrix as well as the limestone clasts (Roşia Montană, Alba Iulia);

- Fine-grained limestone clasts are almost isotropic (Alba Iulia);

- The forming of glass with gehlenitic composition (Roşia Montană, Alba Iulia);

- The complete destroying of the clay minerals structure reflected in the X-Ray pattern (Roşia Montană, Alba Iulia);

- The presence of X-Ray lines of hematite, gehlenite, wollastonite (Roşia Montană, Alba Iulia).

In general, the thermal processes which affected the ceramic mixture during the firing are similar for the Roşia Montană and Alba Iulia samples (table 4). The distribution of the samples vs. firing temperature is shown in Fig. 5. The Alba Iulia samples seem to be better fired (at 850-950°C), while the Roşia Montană is mainly fired at slightly lower temperatures (800-900°C).

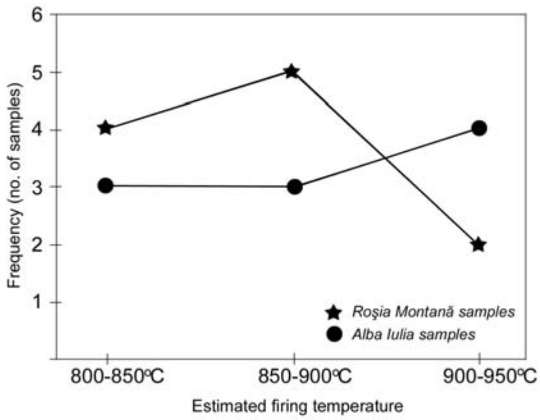

Fig. 5. *Frequency vs. estimated firing temperatures diagram for the tegular ceramic materials from Roşia Montană and Alba Iulia.*

5. RAW MATERIALS AND FIRING CONDITIONS: DISCUSSIONS

For producing the tegular ceramic materials, raw clays and temper materials were used.

5.1. Sources of raw clayish materials

Based on microscopic studies (on matrix) as well as on X-Ray diffractometry (on whole ceramic body), we presume that the raw materials used for both Roşia Montană and Alba Iulia tegular ceramic artefacts were similar, i.e. polymictic clays (illitic-kaolinitic or illitic-kaolinitic-smectitic), more or less calcareous,

with mica and iron oxihydroxides content. However, we have to take into account the fact that the comparison of the mineralogical characteristics of the ceramics with those of the presumed sources cannot offer completely precise informations because a) in general, for the ceramic paste a mixture of several clays might have been used and b) the adding of the temper materials might also have altered the characteristics of the clayish mixture.

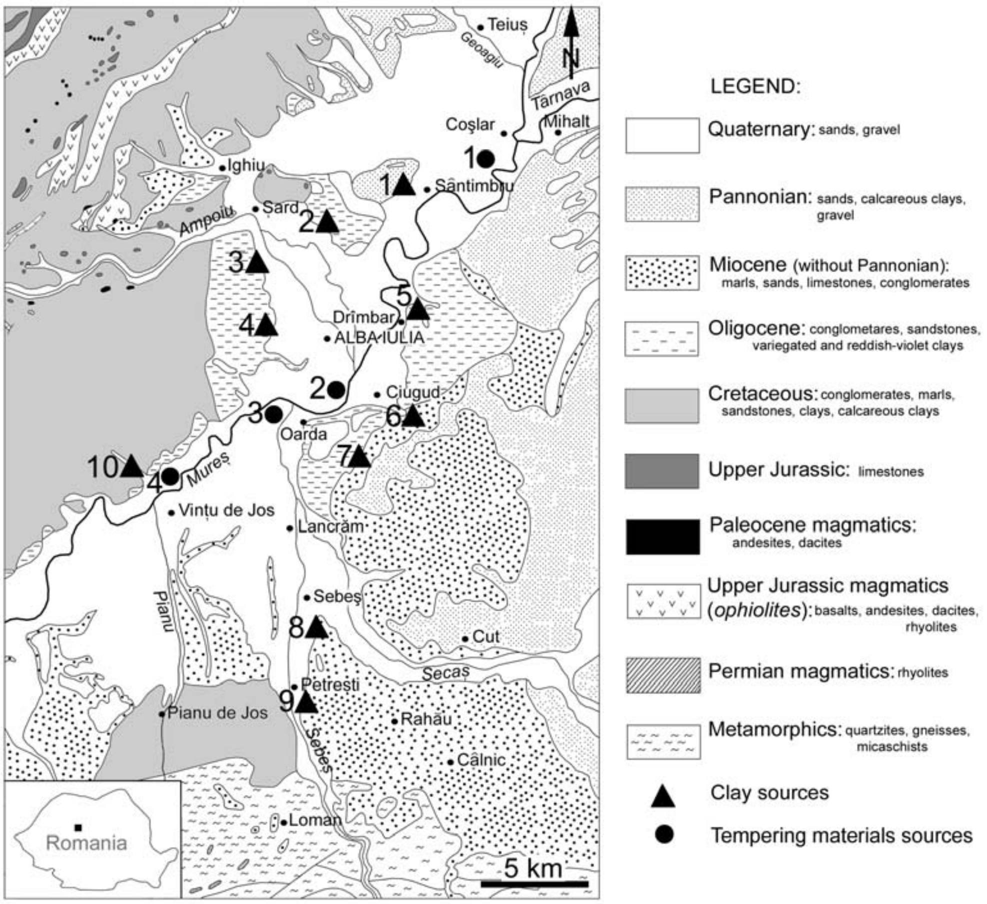

Fig. 6. Geological map of the Alba Iulia area (acc. to the Geological map of Romania, 1:200,000, Turda File, 1967 & Orăştie File, 1968) with the location of actual clays and sands sources. For clays: 1- Sântimbru, 2 – Şard, 3 & 4 – Alba Iulia, 5 – Drîmbar, 6 – Ciugud, 7 – Oarda, 8 – Sebeş, 9 – Petreşti, 10 – Vințu de Jos. For temper (sands): 1 – Coşlar-Sântimbru, 2 – Şard, 3 – Alba Iulia, 4 –Vințu de Jos.

The various and extended clay deposits occurring in the surroundings of Alba Iulia could represent ancient raw materials. They are still used for obtaining tegular artefacts as, bricks and tiles (Fig. 6) (Pârvu *et al*. 1977; Mihăilescu, Grigore 1981):

- Near Sântimbru Pannonian polymictic (illitic-kaolinitic-smectitic) clays are still mined (location 1▲);

- Variegated and reddish-violet, illitic-kaolinitic, ferruginous clays, slightly calcareous, of Oligocene age, occur in the Şard area (location 2▲) and west of Alba Iulia (locations 3 and 4▲);

- East of Alba Iulia, near the village of Drîmbar, on the left side of the Mureş (location 5▲), occur the same variegated and reddish-violet, illitic-kaolinitic, ferruginous, slightly calcareous clays, of Oligocene age as in the location 2;

- At Ciugud (location 6▲) a 3-8 m thick layer of yellow-reddish smectitic, low illitic

clay is mined. The clay formed by alteration of Miocene volcanic tuffs and contains remnants of these tuffs. It is used for the tegular ceramic as well as for the pottery production;

- A yellowish, smectitic, low-illitic clay, similar with the Ciugud clay, is mined towards south, in the Oarda neighbourhood (location 7▲);

- Near Sebeş (location 8▲), clays similar to that from Ciugud and Oarda is used for the bricks production;

- Near Petreşti (southwest of Sebeş) (location 9▲), clays similar to that from Ciugud and Oarda is used for bricks and tiles production;

- A greyish-violetish illitic-kaolinitic, calcareous clay, of Cretaceous age, is mined at Vințu de Jos (location 10▲).

Among the above-listed sources, those from Ciugud (loc. 6), Oarda (loc. 7), Sebeş (loc. 8) and Petreşti (loc. 9) are associated with clayish rocks formed by volcanic tuffs alteration, but in our samples no fragment of such tuffs has been found. In order to mine the Drîmbar clay (loc. 5), it is difficult to envisage that the Romans transported the raw material across the Mureş river, while similar clays could be more easily mined near Şard (loc. 2) or west of Alba Iulia (loc. 3 and 4). The clays from Vințu (loc. 10) would have been a suitable raw material but they are located relatively far from Alba Iulia and additionally, the thickness of the deposit is small.

Taking into consideration the mineralogical composition of the ceramics matrix (illite, kaolinite ± smectite ± calcite + micas + iron oxides), we presume that for the Alburnus Major (Roşia Montană) and Apulum (Alba Iulia) tegular material, clays with similar composition which occur west of Sântimbru (loc. 1), east of Şard (loc. 2) and west of Alba Iulia (loc. 3 and 4) were used. These clayish deposits offer even nowadays good raw materials for bricks and tiles production.

5.2. Temper sources

Comparing the distribution of various petrographical types of lithoclast in the tegular material from Roşia Montană and Alba Iulia (table 4) it is obvious that there are no major differences between the two sites, indicating that similar quartz sands were used, i.e. common temper sources.

The characteristics of temper sources could be inferred from the petrography of some lithoclasts and mineralogy of some crystalloclasts. Metamorphic fragments as quartzites, gneisses, micaschists are present in all samples. Such rocks are common to both, the Apuseni Mts. and Southern Carpathians (Geological Map of Romania, Turda Sheet 1967 and Orăştie Sheet 1968), and the Eastern Carpathians (Geological Map of Romania, Toplița Sheet 1968). They occur as fragments in the alluvial sediments of the Arieş, Geoagiu, Ampoi, Sebeş or Pianu rivers, as well as in the Mureş river alluvias, including upstream the junction with the Arieş river. This is the reason why in our case, the metamorphic lithoclasts do not have a high diagnostic value in temper source identification.

The magmatic lithoclasts occur also in all samples. Both in the Roşia Montană and the Alba Iulia tegular ceramic material, fragments of the Jurassic rocks known as „ophiolites" (basalts, basaltic andesites, as well as dacites, andesites, rhyolites) are prevalent. They are similar to the rocks outcropping on a SW-NE striking band, west and north-west of Alba Iulia (Fig. 6), but they no not occur in the Roşia Montană area (Geological Map of Romania, Turda Sheet 1967). Fragments of such ophiolitic rocks are common in the Mureş river alluvial sediments, downstream of the junction with the Arieş river, as well as in the alluvias of right-sided affluents of the Mureş, as Arieş, Aiud, Geoagiu, Ampoi rivers. The presence in the ceramics, of radiolarite lithoclasts and *Radiolaria* bioclasts identical with those accompanying the ophiolites, deserves mentioning too.

On the second place regarding the frequency, granite-granodiorite lithoclasts are found in the samples. They are similar to granodiorites from Iara and granites of Muntele Mare massif and were transported by the Arieş river into Mureş (Geological Map of Romania, Turda Sheet 1967).

The third place based on frequency belongs to the fragments of Neogene volcanics, similar to andesites occurring in the hydrographic basin of the Ampoi river, to

andesites and dacites from the Roşia Montană (Geological Map of Romania, Turda Sheet 1967) area or to andesites from the Eastern Carpathians[11]. West of Alba Iulia there are also small bodies of Paleogene magmatics as andesites and dacites (Fig. 6) but we consider that the similar rocks present in the tegular material belong not to these magmatics but rather to ophiolites and/or to Neogene volcanics.

From the sedimentary rocks, the most important from the temper source identification are limestones fragments, similar to the Jurassic rocks accompanying the ophiolites, which do not occur in the Roşia Montană area (Geological Map of Romania, Turda Sheet 1967). Fragments of such rocks occur on the lower Arieş river, as well as in the alluvias of the Aiud, Geoagiu, Ampoi rivers and consequently in the Mureş alluvial sediments downstream the junction with the Arieş river.

The crystalloclasts originate from the disintegration of various rocks (metamorphics, magmatics, sediments) and do not give a precise indication of the source.

Regarding the provenance of the quartz sands used as temper material, they could most probably come from one of the well-known occurrences in the area (Fig. 5) (Mihăilescu, Grigore 1981):

- Quartz sands used as temper for ceramic industry are actually mined from the Mureş river bed (location 1●) in the Coşlar-Sântimbru area;
- The alluvial sediments of the Mureşului, east of Alba Iulia (location 2●), contain quartz sands, used for production of tiles and bricks;
- In the Oarda area, on the left side of the Mureş river, quartz sands are mined (location 3●);
- Near Vințu de Jos, the alluvial sediments of the Mureş river give a greyish-yellowish quartzititc sand used as temper in the ceramic industry (location 4●).

The mineralogical and petrographical composition of the crystalloclasts and lithoclasts respectively, both in the Roşia Montană and the Alba Iulia samples, is similar. If we take into account the frequency of some lithoclasts, as granites-granodiorites (similar to those found in the Arieş hydrographic basin, north of Alba Iulia), basalts, basaltic andesites, andesites, dacites, rhyolites, radiolarites (surely originated from the mesozoic ophiolitic area occurring west of Alba Iulia) and limestones (oucropping west of Alba Iulia, together with ophiolites) both in the tegular ceramic material and in the alluvial quartz sands of the Mureş river downstream the junction with the Ampoi river, we presume that the temper was most likely mined on the right bank of the Mureş river, south-east of Alba Iulia. This area gives quartz sands used even today for tegular artefacts (bricks, tiles) production (Fig. 6).

5.3. Firing conditions

The microscopical and X-Ray diffraction data support some considerations regarding the technology used for the tegular artefacts production. The clayish raw material, mixed with variable amounts of water and quartz sands (temper) was quite well-kneaded, the fact which is reflected in the homogeneity of the ceramic body even at microscopical level. When a suitable plasticity was achieved, the bricks and tiles were shaped by pressing in some moulds and naturally dried. The firing was performed most probably in kilns having a separate combustion room. The burning oxidizing atmosphere can be deduced from the massive presence of the red, hematitic pigment.

The estimated temperatures range from 800 up to 950°C. The width of the interval is probably due to the unhomogeneous distribution of heat inside the kiln, as well as to the impossibility of temperature control and/or to the variable length of time allowed for the firing. It is possible that artefacts presenting different degrees of thermal alteration resulted together, even if they were fired at one and the same time. Three main firing intervals were separated: 800-850°C, 850-900°C and 900-950°C.

[11] These mountains are also crosscut by the Mureş river; see Geological Map of Romania, Bistrița Sheet 1967 and Toplița Sheet 1968.

6. CONCLUSIONS

Among all legions located in the Roman Dacia, the Legion XIII Gemina was the most closely related to the history of the province, as it participated at the construction of many military camps and roads. The LEG XIII GEM (GE, G) are the earliest stamps, dating mainly from the first part of the second century A.D. and were found at *Apulum* as well as in the province territory. Besides the tegular material exhumed at *Apulum* and which represents a point of reference for our analogies, the samples containing similar stamps, found on the province territory are also very important (Țentea 2003, 256-257.). From typological point of view, all stamps discovered so far at *Alburnus Maior* (in the E1 and E2 buildings) can be chronologically-framed in the first half of the second century A.D.

The study of the twenty two samples of tegular ceramic artefacts (bricks and tiles) belonging to the Legion XIII Gemina and exhumed at Roşia Montană (*Alburnus Maior*) and Alba Iulia (*Apulum*) showed that:

- The material is homogeneous, in colour and composition. It consists of a clayish matrix with crystalline and/or amorphous fabric, in which temper particles as lithoclasts and crystalloclasts occur as well.

- Regarding the grain size, the ceramics is mainly lutitic-siltic-arenitic, with a contribution of arenaceous-sized grains exceeding 15% and reflecting the coarse category for all samples.

- Microscopical data of the matrix and the X-Ray diffractometry of the whole ceramic sample indicate that polymictic ferruginous clays, composed mainly from illite, kaolinite ± smectite ± calcite were used as raw materials both for the Roşia Montană and the Alba Iulia artefacts.

- The lithoclasts and crystalloclasts composition indicate that quartz sands were used as temper. Quartzites, granites-granodiorites, basalts, andesites and basaltic andesites, gneisses and limestones are ubiquitous lithoclasts.

- The firing temperatures were inferred from the thermal changes of the primary minerals such as quartz fissuring, calcite decomposition, forming of contraction holes around some clasts, the change of the anisotropy of some minerals, and the melt-glass, gehlenite, hematite and wollastonite forming. The X-Ray diffraction patterns such as the disappearance of some clay minerals lines, the presence of hematite, gehlenite and wollastonite lines, the alteration of calcite lines etc. supported the temperature estimations. Based on the estimated firing temperatures, the tegular ceramic samples were classified into three categories: a) tegular ceramic material of type I, fired at lowest temperatures, between 800 and 850°C;

b) tegular ceramic material of type II, fired around 850-900°C and c) tegular ceramic material of type III, fired up to 900-950°C. The Alba Iulia samples were fired at slightly higher temperatures (850-950°C) than the Roşia Montană samples which seem to have been fired at lower temperatures (800-900°C).

Taking into account the matrix mineralogical composition (illite, kaolinite ± smectite ± calcite + micas + iron oxihydroxides), we presume that clays with similar composition and which occur west of Sântimbru, east of Şard and west of Alba Iulia, were used as raw material. These deposits are still mined for the bricks and tiles production.

The mineralogical and petrographical composition of crystalloclasts and lithoclasts respectively, both in the Roşia Montană and the Alba Iulia tegular samples is similar. We presume that the temper was most likely mined on the right bank of the Mureş river, south-east of Alba Iulia, based on the frequency of some lithoclasts, as granites-granodiorites (similar to those outcropping north of Alba Iulia in the hydrographic basin of the Arieş), as well as basalts, basaltic andesites, radiolarites (undoubtedly originated from the Mesozoic ophiolitic zone occurring west of Alba Iulia) and limestones (outcropping also west of Alba Iulia, together with ophiolites) both in the tegular ceramic samples and in the alluvial quartz sands of the Mureş river, downstream the junction with the Arieş river. Even nowadays this area offers sands used as temper materials for ceramics.

ACKNOWLEDGEMENTS

Prof. Dr. Volker Hoeck (Salzburg University, Austria) is thanked for his careful revision and constructive comments which helped to improve the manuscript. Special thanks are due to Mrs. Tania Makarenco for the English review. This study was financially supported by the Romanian Ministry for Education and Reserch, under the Grant no. 1762.

GLOSSARY OF MINERALOGICAL-PETROGRAPHICAL - GEOLOGICAL TERMS USED IN THE PAPER (from Ionescu, Ghergari 2006 and references herein)

anisotropy. The property of the crystallized minerals to present variations of some physical (including optical) properties, function of direction. At polarizing microscope, under crossed nicols, the anisotropic minerals are light.

diffusion. Movement of ions, atoms or molecules in a gas, liquid or solid because of the concentration gradient (zones with different concentrations). E.g. the diffusion of Fe from the matrix towards the quartz clasts in the ceramics fired at high temperatures (over 900-950°C).

gehlenite. Al and Ca silicate which forms at the contact between calcitic calsts and the clayish matrix or in the matrix with calcite content, at temperatures over 850°C[12].

granulometric analysis. Measuring the size of the particles.

heavy minerals. Minerals with high density, which accumulate in the sandy sediments of rivers, e.g. garnets, pyroxenes, amphiboles, zircon a.o.

hematite. Iron oxide (Fe_2O_3). The red-colour of some fired ceramics is due to the presence of hematite. During the firing, oxihydroxides found in clays loses OH^- and changes starting with 270°C, into the so-called protohematite. The latter will lose the whole remnants of OH^- around 800°C, when it will transform into hematite[13]. In the ceramics, hematite is an indicator mineral for the oxidizing atmosphere and thermal conditions of firing.

illite. Clay mineral, main constituent of the clays, formed in nature by mica hydration. Illite is partly fusible and is used for ceramics production. Chemically, it is a K aluminisilicate with OH^- content.

isotropic. Characteristic of some minerals which present constant vectorial physical properties in all directions. E.g. the light propagation through amorphous and cubic minerals (isotropic substances) takes place with the same speed in all directions. At the petrographic microscope (plane-polarized light), under crossed nicols, the isotropic minerals and substances appear dark.

kaolinite. Clay mineral, aluminosilicate with OH^- content, very fine-grained. When pure, it has a white colour. Kaolinite represents the raw material for porcelain production and is the main constituent of the ceramic clays. In nature, it forms from some aluminosilicate minerals alteration.

microcrystalline-amorphous. Fabric of the sintered and partly vitrified clayish matrix in which some crystalline phases are still left (excepting the crystalloclasts and/or lithoclasts).

nicol. Perfect clear calcite prism used in the petrographical microscope to produce plane-polarized light.

occurrence. The place on the earth surface, where geological formations as rocks occur. Sin. Outcrop.

polarized light. Single-plane vibrating light. It is obtained after the normal light (vibrating in all directions) passes through a polarizing plate or a nicol.

polymictic clay. Clay rock composed from more than one single clay mineral species. E.g. illitic-kaolinitic clay, illitic-smectitic clay etc.

radiolarite. Siliceous rock, which contains skeleton remnants of marine pelagic organisms (*Radiolaria sp.*).

reaction rim. Area where some substance changes between two different minerals take place. Foe example, in ceramics reaction rims may occur at the very limit between the clayish matrix and some clasts.

[12] Antonelli *et al.* 2002; Kacim, Hajjaji 2003; personal experimental data, Grant 1762/2003-2005.
[13] Gualtieri, Venturelli 1999.

sintering. Physical, chemical and mineralogical process which alter the plastic clay mixture and transforms it into a rigid, nonplastic and cohesive body, during the firing. The sintering is expressed by the starting of softening-melting of the microparticules rims, which stuck and remained welded together after the cooling.

smectite. Clay mineral, main component of some clays. Smectites are Al, Mg, Fe silicates with OH^- content and variable amounts of Ca and H_2O. They have high absorption capacity for water, which increases the volume. The presence of high amount of smectites in the ceramic mixture may cause large variations of volume during drying and firing, i.e. defects and even breakage.

temper. Fine-grained material, non-plastic, present in the raw clay material (natural temper) or added by man in the ceramic mixture (artificial temper) to lower the plasticity of the paste down to the workability stage. The temper plays also an important role in the drying and firing processes by the diminishing of the shrinkage coeficient, by the hardening of the fired ceramic body, by increasing the thermal-shock resistence (Shepard 1976; Velde, Druc 1999).

wollastonit. Ca-silicate ($CaSiO_3$) which is thermo-indicative for the ceramics obtained from calcareous clays, fired at over 850^oC (Kacim, Hajjaji 2003).

X-ray powder diffractometry. Physical method used for the crystallized phases (minerals) identification.

REFERENCES

Alburnus Maior I – Alburnus Maior I (ed. P. Damian), Bucharest 2003. (in Romanian).

Antonelli *et al.* 2002 – F. Antonelli, S. Cancelliere, L. Lazzarini. Minero-petrographic characterisation of historic bricks in the Arsenale, Venice. *Journal of Cultural Heritage, 3*, 59-64.

Bayliss *et al.* 1986 – P. Bayliss, D.C. Erd, M.E. Mrose, A.P. Sabina, D.E. Smith. Mineral Powder Diffraction File. Data book. International centre for diffraction data. *Swarthmore,* PA. 1396 p.

Bota *et al.* 2003 – E. Bota, O. Țentea, V. Voişian. Edificiul public din punctul Tomuş (*E1*). *Alburnus Maior I,* 433-446 = The Public Edifice of "Tomuş" Site (E 1). *Alburnus Maior I* (english version).

Bruhns, Fischer 2001 – P. Bruhns, R.X. Fischer. Phase reactions in the brick firing process of V-dopped clay. *Eur. Journal Mineral*., *13*, 611-619.

Cairo *et al.* 2001 – A. Cairo, B. Messiga, M.P. Riccardi. Technological features of the „Cotto Variegato": a petrological approach. *Jour. of Cultural Heritage, 2*, 133-142.

Cultrone *et al.* 2001 – G. Cultrone, C. Rodriguez-Navarro, E. Sebastian, O. Cazalla, M.J. De la Torre. Carbonate and silicate phase reactions during ceramic firing. *Eur. Journal Mineral., 13,* 621-634.

Cultrone *et al.* 2005 – G. Cultrone, E. Sebastián, M.J. De la Torre. Mineralogical and physical behaviour of solid bricks with additives. *Construction & Building Materials, 19*, 39-48.

Duminuco *et al.* 1998 – P. Duminuco, B. Messiga, M.P. Riccardi. Firing process of natural clays. Some microtextures and related phase comopsitions. *Thermochimica Acta, 321*, 185-190.

Gary *et al.* 1977 – M. Gary, R. Jr. McAfee, C.L. Wolf (Eds.). Glossary of geology. *American Geological Institute*, Washington D.C., 4th ed., 857 p.

Ghergari, Ionescu 2000 – L. Ghergari, C. Ionescu. Applications of the analytical mineralogical methods in archaeology (Aplicații ale metodelor mineralogice de analiză în arheologie). *Banatica 15/I,* 261-270. Reşița. (in Romanian).

Ghergari *et al.* 1999 – L. Ghergari, Gh. Lazarovici, C. Ionescu, T. Tămaş. Geoarchaeological studies on ceramic artefacts from Early Neolithic from Romania: Lunca-Poiana Slatinii, Neamț county (Studii geoarheologice asupra unor artefacte ceramice din Neoliticul timpuriu din România: Stațiunea de la Lunca–Poiana Slatinii, Jud. Neamț). *Angustia* 4**,** 1-7, Sf. Gheorghe (in Romanian).

Ghergari *et al.* 2000 – L. Ghergari, O. Țentea, F. Marcu. Mineralogical aspects of the hand-made ceramics from the Roman castrum of Gilău (Aspectele mineralogice ale ceramicii lucrate cu mâna din castrul roman de la Gilău). *Apulum,* 37/1, 401-416. (in Romanian).

Gualtieri, Venturelli 1999 – A.F. Gualtieri, P. Venturelli. In situ study of goethite-hematite phase transformation by real time synchroton powdre diffraction. *American Mineralogist 84*, 895-904.

IDR III/6 - Inscripțiile Daciei Romane III. Apulum – Instrumentum domesticum (Cl.L. Băluță), Bucureşti, 1999.

Ionescu, Ghergari 2002 – C. Ionescu, L. Ghergari. Modeling and firing technology – reflected in the textural features and mineralogy of the ceramics from Neolithic sites in Transylvania (Romania). *Geologica Carpathica 53*, Sp. is. (CD).

Ionescu, Ghergari 2004 – C. Ionescu, L. Ghergari. Vinča ceramics (Middle Neolithic) in Transylvania: petrographical and geoarchaeological features. In Chatzipetros, A.A. & Pavlides, S.B. (Eds.): *The Proceedings of the 5th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology 2*, 751-754. Thessaloniki (Greece).

Ionescu, Ghergari 2006 – C. Ionescu, L. Ghergari. Small glossary of geological terms used for ancient ceramics (Mic glosar de termeni geologici utilizați în studiul ceramicii arheologice). *Cercetări Arheologice, 13* (this volum). (in Romanian).

Kacim, Hajjaji 2003 – S. Kacim, M. Hajjaji. Firing transformations of a carbonatic clay from the High-Atlas, Morocco. *Clay Minerals 38*, 361-365.

Maritan 2004 – L. Maritan. Archaeometric study of Etruscan-Padan type pottery from the Veneto region: petrographic, mineralogical and geochemical-physical characterisation. *Eur. Journal Mineral., **16***, 297-307.

Mihăilescu, Grigore 1981 – N.Şt. Mihăilescu, I. Grigore. Mineral resources for building materials in Romania (Resurse minerale pentru materiale de construcții în România). *Edit. Tehnică* Bucharest, 422 p. (in Romanian).

Pârvu *et al.* 1977 – G. Pârvu, Gh. Mocanu, C. Hibomvschi, A. Grecescu. Useful rocks from Romania (Roci utile din România). Editura Tehnică Bucharest, 408 p. (in Romanian).

Rapp, Hill 1998 – G.Jr. Rapp, C.G. Hill. Geoarchaeology. *Yale Univ. Press*, 274 p.

Riccardi *et al.* 1999 – M.P. Riccardi, B. Messiga, P. Duminuco. An approach to the dynamics of clay firing. *Applied Clay Science 15*, 393-409.

Shepard 1976 – A.O. Shepard. Ceramics for the archaeologist. *Carnegie Institute*, 414 p., Washington.

Țentea 2003 – O. Țentea, *Legion XIII Gemina and Alburnus Maior.* Apulum, 40, 253-265.

Țentea 2003a – O. Țentea, About the mineralogical methods in archaeology and their importance in historical writing (Despre utilizarea metodelor mineralogice în arheologie şi relevanța lor în scrisul istoric). Cum scriem istoria? Apelul la ştiințe şi dezvoltările metodologice contemporane. Actele simpozionului "Tinerii Istorici", ediția a IV-a, Alba Iulia, 28-30 noiembrie 2002 (ed. R. Mârza, Laura Stanciu) Alba Iulia, 115-119. (in Romanian).

Țentea, Voişian 2003 – O. Țentea, V. Voişian. Edificiul public din punctul Bisericuță (E2]. *Alburnus Maior I*, 447-67 = The Public Edifice of "Bisericuță" (E 2). *Alburnus Maior I* (english version).

Velde, Druc 1999 – B. Velde, C.I. Druc. Archaeological ceramic materials. Origin and utilization. *Springer-Verlag*, 299 p., Berlin.

Voişian, Țentea 2004 – V. Voişian, O. Țentea. Alburnus Maior. Carpeni Hill – Bisericuță (Alburnus Maior. Dealul Carpeni – Bisericuță). Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003, Bucharest, 280-282. (in Romanian).

Wollmann 1996 – V. Wollmann. Metals and salt mining and stone quarries in Roman Dacia (Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră în Dacia romană (in Romanian and in German). *Bibl. Mvsei Napocensis XIII*, 469 p.

***** (1967)** Geological Map of Romania, 1:200.000, Bistrița Sheet, *Inst. Geol. Geophys.* Bucharest.

***** (1967)** Geological Map of Romania, 1:200.000, Turda Sheet, *Inst. Geol. Geophys.* Bucharest.

***** (1968)** Geological Map of Romania, 1:200.000, Orăştie Sheet, *Inst. Geol. Geophys*. Bucharest.

***** (1968)** Geological Map of Romania, 1:200.000, Toplița Sheet, *Inst. Geol. Geophys*. Bucharest.

Corina Ionescu, Lucreția Ghergari
Chair of Mineralogy, Babeş-Bolyai University,
1 Kogălniceanu str., RO-400084 Cluj-Napoca, Romania.
E-mail: corinai@bioge.ubbcluj.ro, ghergari@bioge.ubbcluj.ro.

Ovidiu Țentea
Romanian National History Museum,
12 Calea Victoriei, RO-030026 Bucharest,
E-mail: ovidiu_tentea@yahoo.com, ovidiu@mnir.ro.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 437 - 450

THE ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF A SKELETON DISCOVERED AT SUCIDAVA – CELEI (OLT COUNTY)

Gabriel Vasile

ANALIZA ANTROPOLOGICĂ A UNUI SCHELET DESCOPERIT LA SUCIDAVA – CELEI (JUDEȚUL OLT).

Rezumat

Descoperit în campaniile de săpături arheologice din 1946-1947 de la Sucidava – Celei sub pavimentul primei bazilici paleocreştine de la nordul Dunării de către Dumitru Tudor, scheletul ce face obiectul studiului de față este de sex masculin, are o vârstă de aproximativ 36 de ani şi se încadrează în grupa taliilor mari. De asemenea, au fost identificate caracteristici ce aparțin tipului antropologic fizic nordic. La nivelul neurocraniului a fost evidențiat fenomenul de pseudo-plagiocefalie. Scheletul se prezintă într-o stare de conservare şi reprezentare relativ bună. Nu a putut fi stabilită cauza morții.

Cuvinte cheie: Sucidava – Celei, paleocreştinism, determinarea sexului, estimarea vârstei şi taliei, pseudo-plagiocefalie, caractere nordice.

Keywords: Sucidava-Celei, paleochristianity, sex determination, age and stature estimation, pseudo-plagiocephaly, Northern characters.

Introduction

In the archaeological digging campaigns from 1946–1947 at Sucidava Professor Dumitru Tudor discovered, in the north-west corner of the Romano-Byzantine fortress Sucidava – Celei, the foundations of a Paleochristian basilica. This remains the first and only monument of the kind regarding the beginnings of Christianity north of Danube. The Paleochristian basilica discovered on the territory of the ancient Trajanic Dacia dates from the 6th century A.D., being connected by the program lead by Justinian for spreading Christianity among the barbarian tribes and the Romanic population remained in Dacia after the Aurelian retreat. (Tudor, 1978: 465-466).

Inside the basilica, under the floor, were discovered six burial tombs, and in the immediate neighbourhood, towards west, another one. The dead were deposed in "sarcophagus" made of bricks or stones and bricks treated with mortar or clay, without roof; in the western extremity of one of the "sarcophagus", in the mild paste of one brick, was made a cross framed with a circle. The skeletons west-east oriented, didn't have an inventory, were seated on the back and were dated as the second half of the 6th century A.D. (Toropu and Tătulea, 1987: 95-96).

The osseous remains which are the object of this study, belong to the tomb next to the pulpit (tomb no. 9), arranged with a convertible roof, so it can be visited (Toropu and Tătulea, 1987: 219-220) and were offered for an analysis by Mrs. Mirela Cojoc[1].

Our motivation for studying this tomb, was stimulated partly by the fact that is was discovered under the pavement of the first Paleochristian basilica north of Danube, and partly because we were intrigued by the ancientness of the digging, considering the fact that it was studied in the years which followed World War Second.

[1] The Director of Archaeology and Ethnology Museum Corabia (Olt county), to whom we are warmly thanking for the material given for studying. We also like to thank Mr. PhD. Crişan Muşețeanu, General Director of National Romanian History Museum for giving us the endorsement to study this skeleton.

Descriptive characters

The skeleton has a pretty good preservation condition and representation, and with few exceptions (due to the recent natural destructive factors), we can identify all the anatomical integrant elements.

Except for the skull, mandible, fibulas, metatarsals and the phalanxes of the inferior limbs, the rest on the anatomical elements are more or less impregnated with manganese oxides, resulted from the burial conditions. The oxides presents under the form of spots or very delicate blisters, of variable dimensions. We cannot surely say which is the source of the manganese oxides, because they are present in different kind of soils, not having a certain specific[2].

The neurocranium has at the right parietal level a breaking[3], while the left one is whole. At the occipital level only the squamous portion is present. In occipital norm, the neurocranium is visible baggy towards right, having a house shape. The external occipital protuberance is weakly evolved. We can't surely say if we are dealing with an ante-mortem or post-mortem deforming, artificial or natural. (picture 3 and picture 4, drawing 1). Still, in superior view the skull has a bursiform shape (picture 4, drawing 1), it is slightly asymmetrical[4] and phenozygous (the left jugal arch is visible, while the right one is missing). The frontal is whole and there are also present both temporal bones, missing some elements which belong to tympanum area of the right temporal.

The viscerocranium is represented by the mandible, from which there are missing bilateral incisors, maxilla, jugals and nasals.

Except the L5 vertebra (whole), the rest of the vertebras are very fragmented; also, they all have a porous consistency. The first two cervical vertebras, atlas and axis, are missing.

All the ribs are present, strongly impregnated with manganese oxides, compared to the vertebras.

The sternum presents the manubrium and the body, and the xiphoid process is missing.

The right clavicle is represented only by the corresponding half of the acromial extremity, and the left one is almost whole.

The scapulas present strong oxides impregnations at the level of the costal faces, the right one being impregnated like spots shape on the posterior face either.

The right humerus is whole; from the left one the proximal epiphysis could not be recovered, and therefore restored. Also, it doesn't present olecranial perforations (picture 6, drawing 2).

The bones of the forearm (radius and ulna) are whole, except the right ulna from which the distal epiphysis is missing.

The innominate bones and the sacrum are relatively complete, lacking only some small fragments at the innominate bones level, which also have a porous consistency.

The femurs and tibias, strong bones, kept entirely, being impregnated only with small spots by the manganese oxides from the soil.

A small fragment was identified at the level of the patella (probably belonging to the right patella).

Both distal epiphyses of the fibulas are missing.

From the hand and foot skeleton are present both pairs of taluses and calcanei, and the metatarsi, metacarpi and phalanxes are in incomplete number.

Sex establishing

The individual subjected to the analysis is no doubt a male. We were led to this result by the skull characteristics, and by those of the postcranial skeleton, as it follows:

[2] We express our gratitude for the information he given to Mr. Constantin Haită, sedimentologist and micromorphologist, National Romanian History Museum, National Centre of Pluridisciplinary Researches.

[3] We mention that the neurocranium was offered for the analysis having anterior lacquering traces, probably for preservation and exposure. Unfortunately, this thing stops us to make some very important remarks for the study of this skeleton, regarding the moment in which the breaking has been made; in other words, if it is ancient or actual.

[4] The deformation can be due to osseous decalcifications, or, more precise, to some variations regarding the growth rate of the cranial bones, considerable changes could take place even when the bones are not decalcified (due to the earth pressure), phenomena known in the specialty literature under the name of pseudo-plagiocephaly (Brothwell, 1981: 172-173).

- prominent glabella and supraciliary arches;
- high, retreated forehead (picture 2, drawing 1);
- burly and prominent mastoid apophysis;
- long bones with developed muscular relief, massive epiphysis;
- narrow and more arched sacrum than at females (picture 7, drawing 2);
- innominate bones have the iliac crest in an „S” shape, developed muscular relief, and the greater sciatic notch is in “U” shape (picture 8, drawing 2);

To these adds the value of Schultz’s ischium-pubis index (86.21 for the right side and 88.83 for the left one), no doubt the only one which establishes for certain the sex[5].

Age estimation

When all the epiphysis are merged and all teeth broke out, the question of death age estimation becomes difficult, the main parameters remaining the dental usage, the obliteration degree of the cranial sutures, the changes at the pubian diaphysis surface level and the resorption of the spongy tissue from the humerus and femur proximal epiphysis, observed through sagittal sections. Although in this study we only used the first two parameters[6], we mustn’t omit the fact that the synostosis of the sutures varying from one individual to another, from one sex to another and also from one suture to another (Olivier, 1960: 149). Identical, in the case of the dental attrition for age estimation, we must consider the applicability of one or another dental attrition model of the different authors. In our case the skeleton dates from the second half of the 6th century A.D., and in the estimation of age we used Brothwell’s model (1981: 72), who analysed Anglo-Saxon British groups whose skeleton material dates from the Neolithic until the Middle Age (Hillson, 1996: 195), therefore including groups which didn’t suffer any dramatic changes in their diet face to the ancient populations (Stirland, 2003: 33) correlated with our individual.

We subjected to the analysis the coronal, lambdoid and sagittal sutures (exocranial and endocranial). After Olivier, the estimated age (based on the age averages of the sutures sectors) is 42.5 years.

The dental attrition is not very advanced (picture 5, drawing 2), the attrition degrees (represented with thickened numbers) and the relative age in the following table:

	mo1ar		
	M1	M2	M3
left mandible	**4** (25–35)	**4** (25–35)	**3-** (25–35)
right mandible	**4** (25–35)	**3** (25–35)	**3-** (33–45)
left maxilla	**5** (25–35)	**3-** (17–25)	
right maxilla	**4+** (25–35)		

Therefore, after the dental attrition, the subject analysed is around 30 years old, according to the age’s averages for each molar.

Combining the results obtained after the analysis of the two parameters, we obtain a decease age for this individual around the age of 36.25 years, so we are including him in the adult age category (after Stirland, 2003: 33) or *maturus I* (after Maximilian, 1962: 91).

Stature estimation

To calculate this parameter we used Rösing’s methods (1988: 597, after Pearson – 1899) and Trotter (1970: 74).

After Rösing the stature was estimated considering the maximal length of humeruses (H), radiuses (R), femurs (F) and tibias (T), as it follows:

anatomical element	left (cm)	right (cm)
H	-	172.63
R	174.28	175.35
F	171.72	173.51
T	179.03	179.17
H + R	-	172.24
H + F	-	174.15
F+ T	176.24	177.47
stature average[7]	-	**174.93**

[5] The values of this index frame between 73-94 at men and between 91-115 at women (Bass, 1987: 193).

[6] The surface of the pubian diaphysis is not intact; to visualise the resorption of the spongy tissue from the proximal epiphysis of humerus and femur, the sagittal section of the two anatomical elements is necessary, a thing that wasn’t done because the skeleton is to be exposed at the Archaeology and Ethnology Museum in Corabia; because of this aspect we considered that it would be preferable to remain intact.

[7] Only the elements on the right side were totally present, based on the average of their maximum length values the stature being 174.93 mm.

According to Trotter, stature estimation was made based on the maximum length values of the femur. It was obtained a value of 177.53 cm for the left femur and 179.79 cm for the right one, so in average, 178.66 cm.

Corresponding to the stature values obtained based on the two methods, we conclude that we are dealing with an individual who fits the large stature category (after Necrasov *et alii*, 1959: 28).

Anthropological characterization

The values of the cranial dimensions and parameters indicate a subject who without any doubt frames into the Northern physical anthropological type. Although the Northern population possesses features similar to the Mediterranean one, our individual differentiates from this one by a high stature – 174.93 cm after Pearson and 178.66 cm after Trotter – little after the average of this population type[8], long skull (very long in our case, 203.90 mm) and elongated (dolicocrany, 73.98), relative strong supraorbital region unlike the Mediterranean, relative straight and narrow (stenometopy, 63.61), occipital which stretches long way back, rounded orbits[9], hypsiconchy (width, with an average of the breadth values of 44.02, so which tends towards the inferior limit of the very breadth category), high nose, mesorrhyn (after Olivier, 1960: 134) and leptorrhyn after Bass (1987: 75-76), high face with a total facial height of 88.64[10], mesoprosopy (but towards the limit leptoprosopy), meseny (51.87), mandible with pronounced osseous relief, width or short (brachignat, 73.27), high cranial capacity (1660.52 cm^3, aristencephal), all specific elements for the Northern type (Maximilian, 1959: 95).

From the main characters, dimensions and indices of limbs and girdle bones, the following ones are drawing our attention:

- the glenoid index of the right scapula (72.54), indicates an oval glenoid cavity;

- very high humeral diaphysar section index (over 90), attests the lack of flattening at this level, the diaphysis having a round shape in section;

- the brachial (radiohumeral) index belongs to the medium category (79.82), so we are dealing with a medium radius;

- the Verneau index of transversal flattening of ulna (platoleny), indicate a euroleny (middle ulnas), in change the value situating at the upper limit of the middle category, correlated with flattening degree of humerus;

- the values of the femurs pilaster index (90.67 for the left one and 97.74 for the right one), shows a null pilaster (*linea aspera*); they are also rounded in subtrochanter section according to the values of the platymeric index (eurimery). Although the two platymeric indices are framed into the eurimery category, their values (88.59 for the left and 96.68 for the right femur) suggest a slight asymmetry;

- the tibial platycnemic indices approve a null flattening at the level of the nutritive fosse, flattening in rapport with femur platimery.

According to these, our subject was without any doubt right handed. Proof of this are the midshaft circumference values of the humerus (64.00 for the left one and 70.00 for the right one), and of the least circumference of the shaft measured at the level of the radial bicipital tuberosity. This thing can be explained by the intense effort tension specific for the right hand.

---

[8] The average of men stature at the Northern populations is a little higher (174 cm) compared to the Mediterranean populations (Maximilian, 1959: 95).

[9] We should mention that the sexual dimorphism, based on this morphological characteristic having to deal with quadratic orbits, subrectangular in men case and with rounded orbits at women (Acsádi and Nemeskéry, 1970: 76, 78).

[10] Northern populations have a parameter around 90 (Maximilian, 1959: 95).

Pathology

Except for the pseudo-plagiocephaly, at the level of the whole skeleton weren't identified pathology elements. In particular, also, at the dentition level weren't found dental caries, periodontal diseases, gravels, abscesses, hypoplasias or other dental anomalies.

Discussions and conclusions

The archaeological information we had („sarcophagus" which presents a cross framed by circle, a skeleton west-east oriented placed on the back, the tomb didn't had an inventory), are the main indicators of the fact that the individual subjected to the analysis was without any doubt a Christian. The discovery of the skeleton under the floor of a basilica from the 6th A.D. on the territory of the ancient Trajanic Dacia province (for this territory north of Danube, the discovery is the first of the kind), likens mainly with the situation found in Dobrogea at Murighiol. Here was discovered, under the altar inside the basilica of the ancient Romano-Byzantine fortress Halmyris, a crypt which contained numerous human relics (Miriţoiu and Soficaru, 2003: 531), some of these being attributed by the authors of the research to the martyrs Epictet and Astion, executed by beheading at 8th of July 290 A.D. A very important aspect is the fact that at Murighiol, compared to Sucidava, we also find unchristian burials. Therefore the resemblance consists only in the fact that in both cases the burial was made under the basilica. Discoveries of the kind were not recorded, but in change, only on the Dobrogea territory – at Adamclisi (Tropaeum Traiani), Slava Rusă and Niculiţel. Both at Adamclisi and Niculiţel, we are dealing with martyrs.

The anthropological information which resulted from the osteological remains analysis, indicates a subject which belongs to the Northern type, which has as main characteristics a very long maximum cranial antero-posterior diameter (203.90 mm), maximum breadth included into the limits of medium category (150.85 mm) and adequate horizontal cranial index situated in the dolicocrany category (73.98); cranial relief more pronounced than that belonging to the Mediterranean type – dull or weekly developed – (Maximilian, 1962: 146), more burly and very breadth face (picture 1, drawing 1) with a bizygomatic diameter of 141.31 mm and taller stature, little over the average of this physical anthropological type.

Unfortunately, lacking the physical anthropological studies (satisfactory as a number) for this period and for the beginnings of Christianity north of Danube, we couldn't make but few comparisons with similar cases encountered in Dobrogea.

The cause of death couldn't be established, and the lack of the first two cervical vertebras stopped us to assert if our subject had a death similar to the martyrs we mentioned or another one.

(a) main dimensions and parameters of the cranial skeleton

Martin numbers / dimensions and parameters	values[11]	category[12]
1. maximum length (g – op)	203.90	very long
2. g – i	200.10	
2 a. n – i	193.38	
3. g – l	196.77	
3 a. n – l	202.14	
8. maximum breadth (eu – eu)	150.85	medium
9. minimum frontal breadth (ft – ft)	95.96	narrow
10. maximum frontal breadth (co – co)	116.89	narrow
11. breadth of the skull base (au – au)	129.01	
12. ast – ast	115.41	
13. ms – ms	115.70	
20. skull height (po – b)	115.90	
26. sagittal frontal arch (n – b)	128.00	
26 a. arch (g – b)	119.00	
27. sagittal parietal arch (b – l)	126.00	
28 (1). superior occipital arch (l – i)	62.00	
29. frontal chord (n – b)	115.90	
29 d. chord (g – b)	109.72	
30. parietal chord (b – l)	122.54	
31 (1). superior occipital chord (l – i)	57.69	
38. cranial capacity (Lee – Pearson)	1660.52	high
I 1. horizontal cranial index (**8** : **1**)	73.98	dolicocrany
I 4. vertico – longitudinal index (**20** : **1**)	56.84	chamaecrany
I 5. vertico – transversal index (**20** : **8**)	76.83	tapeinochrany
I 12. frontal transversal index (**9** : **10**)	82.09	intermediary
I 13. fronto – parietal transversal index (**9** : **8**)	63.61	stenometopy
I 13 a. coronal – parietal index (**10** : **8**)	77.48	
I 14. parieto – occipital transversal index (**12** : **8**)	76.50	medium
(12 : 9)	120.26	
I 16. fronto – parieto sagittal index (**27** : **26**)	98.43	
I 22. frontal curvature index (**29** : **26**)	90.54	chamemetopy
– frontal curvature index (**29 d** : **26 a**)	92.20	
I 24. parietal curvature index (**30** : **27**)	97.25	
I 26. occipital superior curvature index [**31 (1)** : **28 (1)**]	93.04	
44. ek – ek	109.38	
45. facial width (bizygomatic breadth) (zy – zy)	(141.31)[13]	very broad
47. total facial height (n – gn)	125.26	high
48. upper facial height (n – pr)	73.30	very high
50. mf – mf	25.52	

[11] All the values of the dimensions are given in mm, only the cranial capacity being expressed in cm^3.
[12] The classifying on categories was made after Olivier (1960).
[13] The values in the brackets, suggest the fact that the bones are not entirely whole, lacking small portions, and because of this the biometric values are approximate.

Martin numbers / dimensions and parameters	**values**	**category**
51. right orbital breadth (mf – ek)	44.05	broad
51. left orbital breadth (mf – ek)	43.99	broad
52. right orbital height	38.61	very high
52. left orbital height	38.09	very high
54. nasal breadth (al – al)	26.35	broad
55. nasal height (n – ns)	55.86	very high
61. maxilloalveolar breadth (palatal breadth)	65.09	
62. maximum palatal length (ol – sta)	47.56	
63. maximum palatal breadth (enm – enm)	42.53	
80 (2). length pm1 – m3 (maxilla)	34.19	
I 38. total facial index (**47** : **45**)	88.64	mesoprosopy
I 39. upper facial index (**48** : **45**)	51,87	meseny
fronto – gonial index (**66** : **9**)	120.97	
I 42. right orbital index (**52** : **51**)	87.65	hypsiconchy
I 42. left orbital index (**52** : **51**)	86.58	hypsiconchy
I 48. nasal index (**54** : **55**)	47.17	mesorrhiny/leptorrhiny
I 58. palatal index (**63** : **62**)	89.42	brachystaphyline
65. bicondylar breadth (kdl – kdl)	137.04	
66. bigonial breadth (go – go)	116.09	
68 (1). projection length[14]	100.41	
69. height of mandibular symphysis (idi – gn)	31.41	
69 (1). mandible body height	33.56 / 28.34	
70. height (length) of ascending ramus	66.67	
71. breadth of ascending ramus	35.10	
71 a. minimum breadth of ascending ramus	33.84	
80 (2). length pm1 – m3 (mandible)	38.03	
I 62. mandible index [**68 (1)** : **65**][15]	73.27	brachignat
I 64. mandible / gonio – condilian breadth index (**66** : **65**)	84.71	
maxilloalveolar length (palatal length) (pr : alv) (Bass)	48.30[16]	
porion – height index **20** : (**8** + **1**) / **2** (Bass)	65.34	low
transversal cranial – facial index (**45** : **8**) (Bass)	93.67	
maxilloalveolar index **61** : (pr : alv) (Bass)	134.76	brachyurany

[14] This dimension was calculated by projection, from the most anterior point of the menton (pogonion), until the tangent plan of the posterior part of the two lateral condilion.

[15] In this study, in order to calculate the mandible parameter, we replaced the total length of the mandible, corresponding to number 68 (Martin), with that of the projection, that is with number Martin 68 (1).

[16] We should mention that where Martin numbers were not used, between the brackets was specified the author after whom we undertook the dimensions or the indices; this observation is also valid for the tables at point (b), which include the main dimensions and indices of the postcranial skeleton.

(b) main dimensions and parameters of the postcranial skeleton

Martin numbers / dimensions and parameters	**left**	**right**	**category**
scapula			
12. glenoid cavity length	(41.01)	44.36	
13. glenoid cavity breadth		32.18	
glenoid index = **13** x 100 / **12**		72.54	
humerus			
1. maximum length		357.29	
2. physiological length		351.21	
5. maximum diameter midshaft	21.16	23.75	
6. minimum diameter midshaft	19.89	23.08	
diaphysar section index = **6** x 100 / **5**	93.99	97.17	euribrachy
7. least circumference of the shaft	60.00	67.00	
robusticity index = **7** x 100 / **1**		18.75	
7 a. midshaft circumference	64.00	70.00	
brachial (= radiohumeral) index[17]		79.82	
humerofemural index[18]		70.62	
radius			
1. maximum length		280.37	
1 b. physiological length		272.48	
3. least circumference of the shaft[19]	42.00	43.00	
least circumference index = **3** x 100 / **1**		15.33	
4. maximum transverse diameter midshaft	16.09	18.11	
5. minimum sagittal diameter midshaft	13.91	13.86	
midshaft index = **5** x 100 / **4**	86.45	76.53	
ulna			
2. physiological length	291.45		
3. least circumference of the shaft	39.00		
caliber index = **3** x 100 / **2**	13.38		
11. subsigmoidal sagittal index	26.27	26.51	
12. subsigmoidal transversal index	25.13	26.12	
platoleny index (= section index) = **12** x 100 / **11**	95.66	98.52	euroleny
vertebrae (l 5) (Olivier)			
a. anterior height	36.63		
b. posterior height	35.08		
lumbar index = **b** x 100 / **a**	95.76		citorahic

[17] Radius **1** x 100 / humerus **2**.
[18] Humerus **2** x 100 / femur **2**.
[19] It was determined under the radial bicipital tuberosity.

Martin numbers / dimensions and parameters	left	right	category
sacrum (Bass)			
a. maximum anterior height	107.29		
b. maximum anterior breadth	108.54		
sacral index = **b** x 100 / **a**	101.16		
innominate bones			
a. maximum breadth (Bass)		170.12	
9. maximum height	232.42	232.86	
breadth index = **a** x 100 / **9**		73.05	
9 a. ilium height	152.26	150.23	
ilium breadth index = **a** x 100 / **9 a**		113.23	
14 (1). cotylo – sciatic breadth	40.26	40.19	
15 a. ischium length	98.00	96.36	
17 a. pubis length	84.49	85.60	
ischium – pubis index = **17 a** x 100 / **15 a**	86.21	88.83	
femur			
1. maximum length	487.94	497.45	
2. bicondylar (= oblique or physiological) length	487.39	497.29	
6. sagittal diameter at the midshaft	32.28	33.85	
7. transversal diameter at the midshaft	35.60	34.63	
robusticity index = (**6** + **7)** x 100 / **2**	13.92	13.77	
pilastric index (= middle section parameter) = **6** x 100 / **7**	90.67	97.74	null
8. circumference of the midshaft	101.00	102.00	
robusticity index = **8** x 100 / **2**	20.72	20.51	
9. subtrochanteric transverse diameter	35.95	35.01	
10. subtrochanteric sagittal diameter	31.85	33.85	
platymeric index (= superior section) = **10** x 100 / **9**	88.59	96.68	eurimery
18. vertical (= frontal) diameter of the head	52.02	55.29	
19. maximum horizontal diameter of the head	47.63	48.61	
section index of the head = **19** x 100 / **18**	91.56	87.91	
robusticity index of the head = (**19** + **18)** x 100 / **2**	20.44	20.89	
21. maximum transversal length of the inferior epiphysis	76.05	82.25	
the inferior extremity massiveness index - face to the bicondylar length = **21** x 100 / **2** - face to the transversal diameter at the midshaft = **7** x 100 / **21**	 15.60 46.81	 16.53 42.10	
intermembral index[20]		69.38	
tibia			
1. lateral length	420.25	421.56	
1 a. maximum length	430.88	431.48	
1 b. medial length	422.96	423.12	
3. breadth of the proximal epiphysis	95.13	95.47	
6. breadth of the distal epiphysis	76.25	78.16	
8. sagittal diameter at the midshaft	34.34	33.71	
8 a. sagittal diameter at the nutrient foramen	36.68	35.96	

[20] (humerus **1** + radius **1**) x 100 / femur **1** + tibia **1**.

Martin numbers / dimensions and parameters	left	right	category
9. transversal diameter at the midshaft	27.79	28.10	
midshaft index = **9** x 100 / **8**	80.92	83.35	
9 a. transversal diameter at the nutrient foramen	26.97	28.56	
platycnemic index = **9 a** x 100 / **8 a**	73.52	79.42	euricnemy
10. midshaft circumference	92.00	92.00	
10 b. least circumference of the shaft	85.00	86.00	
robusticity (length – thickness) index = **10 b** x 100 / **1**	20.22	20.40	
crural (= tibiofemural) parameter[21]	86.78	85.08	
tibioradial index [22]		66.50	
talus			
1. maximum length	62.66	62.65	
2. minimum breadth	49.66	49.88	
length – breadth index = **2** x 100 / **1**	79.25	79.61	
3. maximum height	34.14	35.11	
length – height index = **3** x 100 / **1**	54.48	56.04	
calcaneus			
1. maximum length	80.59	83.04	
2. minimum breadth	29.16	29.74	
length – breadth index = **2** x 100 / **1**	36.18	35.81	
4. minimum height	41.83	40.57	
length – height index = **4** x 100 / **1**	51.90	48.85	

BIBLIOGRAPHY

Acsádi G., **Nemeskéry J**., **1970**, *History of human life span and mortality*, Académiai Kiadó, Budapest.

Bass W. **M**., **1987**, *Human osteology*.

Baumann V., **H**., **1972**, *Nouveaux témoignages chrétiens sur le limes nord-sczthique. La basilique à martyrium de basse époque romaine découverte à Niculițel (dép. de Tulcea)*, Dacia, nouvelle serie, tome 16, p. 189-202.

Brothwell D., **R**., **1981**, *Digging up bones*, 3rd edition, Cornell University Press, Ithaca, New York.

Georgescu D., **Pescaru M**., **2001**, *Practicum de biologie umană*, Editura Ars Docendi, Bucureşti.

Hillson S., **1996**, *Teeth*, Cambridge manuals in archaeology, Cambridge University Press.

Martin R, **1914**, *Lehrbuch der Anthropologie*, Verlag von Gustav Fischer, Jena.

Maximilian C., **1962,** *Sărata Monteoru- Studiu antropologic*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti.

Maximilian C., **1959**, *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (secolele XIII-XIV)*, Probleme de Antropologie, Editura Academiei Republicii Populare Române, vol. IV, p. 79-104.

Mirițoiu N., **Nicolăescu-Plopşor D**., **1978**, *Analiza antropologică a osermintelor descoperite în cripta bazilicii "simple" (A) de la Tropaeum Traiani*, Pontica, XI, Muzeul de Arheologie Constanța, p. 189-207.

Mirițoiu N., **Soficaru A**. **D**., **2003**, *Studiu antropologic al osemintelor din cavoul romano-bizantin "Tudorca" de la Slava Rusă (antica Ibida)*, Peuce, new series, I (XIV), Tulcea, p. 511-530.

Mirițoiu N., **Soficaru A**. **D**., **2003**, *Studiu antropologic al osemintelor descoperite în cripta basilicii de la Murighiol (anticul Halmyris)*, Peuce, new series, I (XIV), Tulcea, p. 531-580.

[21] tibia **1 b** x 100 / femur **2**.
[22] radius **1** x 100 / tibia **1**.

Necrasov O., **Cristescu M**., **Maximilian C**. şi **Nicolăescu-Plopşor D**., **1959**, *Studiu antropologic al scheletelor neolitice, descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavodă*, Probleme de Antropologie, Editura Academiei Republicii Populare Române, vol. IV, p. 23-45.
Olivier G., **1960**, *Pratique anthropologique*, Vigot Frères, Éditeurs, 23, Rue de l'Ecole de Médicine, 23-Paris- VIe.
Papilian V., **2003**, *Anatomia omului*, volume I, Aparatul locomotor, XIth edition, Editura All, Cluj-Napoca.
Pearson K., **1899**, *On the reconstruction of stature of prehistoric races*. Philosophical Transactions of the Royal Society, ser. A, 192, p. 169-244.
Rösing F. **W**., **1988**, *Körperhöhenrekonstruktion aus skelettmaßen, în Anthropologie*, Handbuch der vergleichenden biologie des menschen, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart-New York, p. 586-599.
Stirland A., **2003**, *Human bones in archaeology*, 2nd edition, A shire archaeology book, 46, Buckinghamshire, UK.
Toropu O., **Tătulea C**., **1987**, *Sucidava Celei*, Editura Monumente şi Muzee, Bucureşti.
Trotter M., **1970**, *Estimation of stature from intact long limb bones*, in T. D. Stewart (editor), Personal identification in mass disasters, Washington D. C., National Museum of Natural History, Smithsonian, p. 71-83.
Tudor D., **1978**, *Oltenia Romană*, IVth edition, Editura. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti.

LISTA ILUSTRAȚIEI

Pl. 1 - Foto 1. craniu – *norma facialis*, Foto 2. craniu - *norma lateralis,* Foto 3. craniu - *norma occipitalis*, Foto 4. craniu – *norma verticalis*

Pl. 2 - Foto 5. mandibula – vedere superioară, Foto 6. humerus stâng şi cel drept – vedere anterioară, Foto 7. sacrum – vedere laterală, Foto 8. coaxalul stâng – vedere externă

Gabriel Vasile
Muzeul Național de Istorie a României,
Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare,
Calea Victoriei, 12, sector 3, 030026 București, România,
antropologie@mnir.ro

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 451 - 460

MIC GLOSAR DE TERMENI GEOLOGICI UTILIZAȚI ÎN STUDIUL CERAMICII ARHEOLOGICE

Corina Ionescu, Lucreția Ghergari

afloriment. V. Ocurență.

alterare. Proces complex, geologic-mineralogic-chimic-fizic, prin care mineralele şi rocile se transformă sub acțiunea factorilor fizici, chimici şi biologici, în minerale noi sau asociații noi de minerale, care conțin apă, ioni hidroxilici, ioni sulfați etc.

analiza granulometrică. Stabilirea cantitativă a compoziției granulometrice a unei substanțe sau a unui produs, respectiv determinarea distribuției particolelor componente în categorii sau clase de o anumită mărime.

andezit. Rocă vulcanică, corespondentul de suprafață al dioritului. Are culori diverse, în general deschise: cenuşii, cenuşii-rozacee, adesea cu aspect pestriț. Din punct de vedere chimic este o rocă intermediară, având un conținut de SiO_2 între 55 şi 63% (v. Rocă magmatică).

anizotropie. Caracteristică a mineralelor (substanțelor) cristalizate de a prezenta variația unor proprietăți fizice, inclusiv cele optice, în funcție de direcție. Mineralele cristalizate în sistemul cubic nu prezintă anizotropie, ele fiind izotrope (v. Izotropie).

angobă. Masă ceramică obținută dintr-o suspensie fină de argilă rezultată prin decantare, care serveşte la acoperirea cu un strat subțire, a produselor ceramice înainte de ardere, pentru a le masca culoarea naturală sau pentru a acoperi unele defecte, neregularități ale suprafeței. Grosimea stratului de angobă este de la câțiva zeci de microni la 1mm sau chiar mai mult. V. Barbotină.

arenit. Categorie granulometrică ce include particule (granule) cu diametrul cuprins între 0,063 şi 2 mm. V. Analiza granulometrică. Sinonim: Psamit.

argilă. Rocă sedimentară fin-granulară, în majoritate formată din particule sub 0,004 mm diametru. Este în general stratificată iar din punct de vedere mineralogic este constituită dintr-un amestec de minerale argiloase (de tipul caolinitului, illitului şi altele) la care se adaugă cantități variabile de cuarț, mice, uneori carbonați (calcit sau/şi dolomit, sub 10%), oxizi-hidroxizi de fier şi alte minerale. Constituie materia primă pentru obținerea ceramicii tradiționale.

argilă oligomictică. Argilă constituită predominant dintr-un singur tip (specie) de mineral argilos. Exemple: argilă caolinitică (constituită majoritar din caolinit), argilă illitică (constituită din illit).

argilă polimictică. Argilă constituită din mai multe tipuri de minerale argiloase. Exemple: argilă caolinitică-illitică etc.

bazalt. Rocă vulcanică bazică, cu structură porfirică, fin granulară, compactă, de culoare neagră, formată prin consolidarea lavei. Conținutul de SiO_2 în compoziția bazaltelor este relativ scăzut (între 45 şi 52%). Este corespondentul de suprafață al gabbroului. S-a utilizat în epocile preistorice şi în antichitate la confecționarea râşnițelor.

bioclast. Fragment de organism care poate apare în compoziția ceramicii şi care provine fie din materia primă (organism fosil) fie este adăugat ca degresant. Exemple de bioclaste: cochilii şi valve de moluşte şi ostracode, țeste de foraminifere, radiolari şi diatomee, spiculi de spongieri şi radiolari, dar şi oase pisate de animale.

birefringență. Capacitatea unor minerale de a descompune lumina în două raze diferite. Birefringența constituie un element deosebit de important în identificarea optică a mineralelor. Mineralele birefringente apar luminoase şi diferit colorate la microscop, la nicoli în cruce.

calcar. Rocă sedimentară constituită majoritar din calcit – $CaCO_3$. Granulele

constituente pot fi de mici dimensiuni (calcar micritic; cristale sub 0,004 mm) sau de dimensiuni mai mari (calcar sparitic; cristale peste 0,004 mm). Calcarele se formează organogen (din organisme) sau prin precipitație. Calcarul poate conține diferite impurități: cuarț, feldspați, mice, minerale argiloase etc.

calciclaste. Pot fi: 1 - Litoclaste (fragmente) de roci carbonatice, cum sunt calcarele, dolomitele; 2 - Cristaloclaste (fragmente de cristale) de carbonați; 3 – Bioclaste (fragmente de organisme) constituite din $CaCO_3$.

calcit. Mineral cu compoziția $CaCO_3$ (carbonat de calciu), de culoare albă, crem sau galben, brun, roz, verde, negru, în funcție de impuritățile conținute. Calcitul este componentul mineralogic principal al calcarelor şi marmurelor. În arheometrie calcitul constituie unul din mineralele indicatoare ale temperaturii la care a fost arsă ceramica. Agregatele macrocristaline de calcit se descompun mai greu şi la temperatură mai ridicată (peste 900°C) decât agregatele microcristaline, care se descompun în gneral începând cu 800-850°C. Intensitatea descompunerii calcitului din ceramică este şi funcție de timpul de ardere, o ardere mai lungă favorizând descompunerea avansată. Calcitul este prezent în ceramică atât sub formă primară, originar din materiile prime cât şi sub formă secundară, ca rezultat al îngropării cioburilor ceramice în sol.

caolinit. Mineral argilos (alumosilicat cu conținut de OH^-), având formula $Al_4[Si_4O_{10}I(OH)_8]$ foarte fin cristalizat, de culoare albă. Constituie materia primă pentru obținerea porțelanului şi este un component principal al argilelor utilizate în ceramică. Se formează în natură prin alterarea mineralelor aluminosilicatate din unele roci.

carbonați. Grupă de minerale având ca anion radicalul CO_3^{2-} combinat cu diferiți cationi bivalenți: Ca, Mg, Sr, Ba, Fe, Mn etc. Exemple de carbonați: $CaCO_3$ - calcit, $CaMg(CO_3)_2$ – dolomit, $FeCO_3$ – siderit, $MgCO_3$ – magnezit.

categorie granulometrică de ceramică. Categorie calitativă care exprimă finețea ceramicii, pe baza clasei predominante de granule (ca dimensiuni). De exemplu, ceramica fină corespunde unei clase granulometrice lutito-siltice, cea semifină clasei lutito-silto-arenitice iar cea grosieră fracției silto-arenito-lutiticee. V. Finețea ceramicii.

ceramică fină. Ceramică în care predomină clasa (categoria) granulometrică lutitică. Aspectul ciobului ceramic la suprafață şi în spărtură este foarte fin-granular, nefiind posibilă determinarea compoziției, respectiv a fazelor minerale cu ochiul liber. Conținutul în categoria arenitică (grosieră) nu depăşeşte 5%.

ceramică grosieră. Ceramică cu aspect aspru, neomogen, în care categoriile granulometrice arenit şi rudit au o participare notabilă (peste 15%). Cu ochiul liber se pot observa şi recunoaşte particule grosiere, de dimensiuni mai mari de 1 mm, adesea reprezentate de litoclaste.

ceramică semifină. Ceramică caracterizată de predominarea, în egală măsură, a categoriilor granulometrice lutit şi silt. Aspectul ciobului ceramic la suprafață şi în spărtură este relativ fin, dar este posibilă determinarea unor componenți minerali mai grosieri vizibili cu lupa (mărire 5x) sau chiar cu ochiul liber. Conținutul în categoria arenitică + ruditică este de 5-15%.

ceramoclast. Fragment de ceramică de dimensiuni mici, introdus intenționat în pasta ceramică ca degresant. Sinonim: ciob pisat, ciob ceramic, şamotă.

clast. Granulă sau fragment individual de cristal, rocă, rest organic (valvă, cochilie, schelet), ceramică.

component neplastic. Constituent al ceramicii, cu caracteristici neplastice, ex. degresantții: cuarț, feldspat, litoclaste diverse etc.

compoziție fazală. Ansamblul de compuşi cristalini sau amorfi.

compoziție fazală a ceramicii. Asociația de minerale şi compuşi vitroşi, respectiv faze minerale, care constituie corpul ceramic.

coroană de reacție. Zona în care au loc schimburi de substanță între două minerale sau asociații de minerale diferite geochimic, care se găsesc la un anumit moment în condiții termodinamice de instabilitate. În ceramică apar

coroane de reacție la limita dintre unele claste şi matricea argiloasă.

cristal. Produs natural sau sintetic ale cărui particule componente sunt dispuse spațial în nodurile unei rețele reticulare. Rețeaua cristalină a unui mineral are o simetrie bine determinată şi este omogenă din punct de vedere chimic şi fizic.

cristalin. Se referă atât la masele respectiv produsele cristalizate cât şi la formațiunile geologice metamorfozate (formațiuni cristaline).

cristalizare. Formarea (creşterea) cristalelor din topituri, lichide, soluții sau gaze (sublimare).

cristaloclast. Fragment de monocristal.

cuarțit. Rocă metamorfică constituită majoritar din cuarț. Rezultă prin metamorfozarea gresiilor şi conglomeratelor cuarțoase. Se utilizează la confecționarea uneltelor litice.

dacit. Rocă vulcanică fin-granulară, de compoziție acidă. Macroscopic, are aspect pestriț. Structura rocii este porfirică, adică este constituită din cristale mari (numite fenocristale) şi o masă fundamentală microcristalină sau microcristalină-vitroasă (conține sticlă).

degresant. Material fin granular, neplastic, prezent în materia primă (degresant natural) sau adăugat intenționat în pasta ceramică (degresant artificial) în scopul scăderii plasticității, respectiv obținerii unei consistențe care să permită modelarea. Degresantul are rol şi în procesul de uscare şi ardere, prin diminuarea intensității contracției, prin creşterea tăriei/consistenței ciobului ars, prin creşterea rezistenței acestuia la şocuri termice (Shepard, 1976; Velde & Druc, 1999) Ca degresanți artificiali se folosesc materii sau materiale anorganice şi organice, cum sunt ceramică pisată, fragmente de roci vulcanice (tufuri vulcanice, cenuşă vulcanică, piatră ponce), metamorfice (gnaise, amfibolite, diverse şisturi) şi sedimentare (calcare, cretă, nisipuri, gresii slab cimentate), respectiv resturi vegetale (pleavă, semințe, paie), scoici, oase de animale sau chiar resturi de țesături/fibre textile (Shepard, 1976).

difractometrie de raze X, metoda pulberii. Procedeu fizic de analiză structurală utilizat în determinări calitative şi cantitative ale fazelor cristalizate, respectiv a mineralelor. Este un procedeu distructiv de analiză.

difractometru de raze X. Echipament pentru obținerea difractogramelor de raze X.

difuzie. Deplasarea ionilor, atomilor sau a moleculelor într-un mediu gazos, lichid sau solid sub influența unui gradient de concentrație (zone cu concentrații diferite). Ex. difuzia Fe dinspre matrice spre clastele de cuarț, în ceramica arsă la temperaturi ridicate (peste 900-950°C).

diorit. Rocă magmatică intruzivă, neutră din punct de vedere al chimismului, cu structură granulară. Conținutul maxim de cuarț este de 5% iar feldspații plagioclazi sunt reprezentați de termeni bogați în calciu.

enclavă. V. Xenolit.

feldspați. Aluminosilicați de potasiu K (feldspați potasici) sau sodo-calcici (feldspați plagioclazi), feldspații sunt constituenți comuni ai rocilor magmatice, metamorfice şi în mai mică măsură a celor sedimentare. Cei mai frecvenți feldspați sunt: plagioclazii, ortoclazul, microclinul. Feldspații din ceramică pot fi minerale termoindicatoare pentru temperaturi ridicate, de peste 850°C, exprimate prin fenomene diferite: devin parțial izotropi, încep să se topească etc.

fază minerală. Compus cu formulă chimică bine definită, cu structură omogenă (cristalină sau amorfă) şi proprietăți fizice determinate.

filosilicați. Grupă structurală de minerale (silicați) cu forme de foițe, lamele, solzi (ex. micele, mineralele argiloase).

finețea ceramicii. Clasificarea ceramicii pe baza compoziției granulometrice. Ghergari *et al.* (1999), Ionescu & Ghergari (2002), Ionescu & Ghergari (2004) au propus clasificarea pe baza evaluării cantității de arenit şi rudit, astfel: ceramică fină (sub 5% fracție de dimensiuni arenitice), semifină (între 5 şi 15% arenit) şi grosieră (peste 15% arenit). V. Granulometrie, Clasificare granulometrică.

fisură de contracție. Microfractură rezultată în ceramică în urma deshidratării unor

minerale argiloase sau prin eliminarea peliculei de apă ce înconjoară particole neplastice.

gabbrou. Rocă magmatică intruzivă bazică, având structură cristalină caracteristică (cristale prismatice bine dezvoltate de plagioclazi şi piroxeni, orientați diferit). În general are culoare neagră.

gehlenit. Silicat de aluminiu şi calciu care se formează în ceramica cu conținut de calcit la temperaturi de peste 850°C, la contactul dintre clastele calcitice şi matricea argiloasă.[1]

geoarheologie. Știință cu caracter interdisciplinar care aplică metode geologice la studiul siturilor arheologice în general şi al artefactelor descoperite în siturile arheologice, în special.

gnais. Rocă metamorfică constituită din cuarț, feldspați, mice la care se pot adăuga minerale care pot preciza unumite varietăți cum sunt: granații, amfibolii etc. Gnaisele se formează în condiții de temperatură şi presiune ridicate.

gol, goluri. Spații libere de tipul fisurilor, porilor care apar în corpul ceramic,. Apariția golurilor se datorează mai multor cauze, printre care se numărără descompunerea termică a unor minerale, reacții chimice cu formare de minerale noi, contracții de uscare-ardere, tehnica de modelare, stratificația inițială a rocii argiloase. V. Pori.

granit. Rocă magmatică acidă, consolidată în adâncimea scoarței terestre. Are structură granulară şi un conținut de feldspat potasic între 35 şi 90 % din totalul feldspatului.

granodiorit. Rocă magmatică acidă, formată în adâncime, cu structură granulară şi un conținut de feldspat potasic între 10 şi 35 % din totalul feldspatului.

granulometrie. V. Analiza granulometrică, Finețea ceramicii.

gresie. Rocă sedimentară compactă, constituită din arenit (nisip) cimentat.

grupa mineralelor argiloase. Grupă de minerale filosilicatate de tip caolinit, talc, illit. V. Filosilicați.

hartă geologică. Transpunerea pe harta topografică a formațiunilor geologice care se găsesc sub pătura de sol. Hărțile geologice pot să redea litologia formațiunilor (de obicei prin semne) cât şi vârsta acestora (redată prin culori).

hematit. Oxid de fier cu formula Fe_2O_3. Nu are proprietăți magnetice. Are culoare neagră până la cenuşie. Este constituent important al matricei ceramicii, în care se formează începând cu 300°C (Gualtieri & Venturelli, 1999). Este mineralul care dă culoarea roşie intensă ceramicii arse în atmosferă oxidantă.

illit. Mineral argilos, constituent principal al argilelor, format prin hidratarea micelor, parțial fuzibil, utilizat pentru obținerea ceramicii. Este un alumosilicat de potasiu cu conținut de OH^-.

indice de refracție. Mărime fizică referitoare la refracția luminii în medii cu densități diferite, caracteristică mineralelor (substanțelor solide). Reprezintă un indicator optic important în identificarea mineralor la microscopul petrografic.

intensitatea de ardere a ceramicii. Evaluare empirică a condițiilor de ardere a ceramicii arheologice, pe baza rezistenței mecanice a ciobului ceramic. Poate fi intensitate *de nivel scăzut* (ciobul are consistență redusă, se poate zgâria cu unghia), *de nivel mediu* (ciobul ceramic este relativ rezistent, dur, se zgîrie cu un ciob de sticlă, cu o lamă de fier) şi *de nivel ridicat* (ceramică arsă la temperaturi ridicate, cu un avansat grad de vitrifiere, cu duritate ridicată şi care se zgârie numai cu o lamă de oțel).

intensitatea proceselor de vitrifiere. Mărime exprimată prin cantitatea de sticlă rezultată în urma tratamentului termic, respectiv a topirii matricii argiloase.

izotrop. Caracteristică a unor materiale care prezintă proprietățile fizice vectoriale constante în toate direcțiile spațiului. De ex. propagarea luminii prin minerale amorfe şi cristalizate în sistemul cubic se face cu aceeaşi viteză în toate direcțiile, ele reprezeneând medii izotrope. La microscopul petrografic, la nicoli în cruce, mineralele izotrope rămân întunecate (negre).

[1] Antonelli *et al*., 2002; Kacim & Hajjaji, 2003; date personale experimentale

linia bazală. Pe difractograma unui mineral argilos, linia bazală corespunde liniei de difracție cu valoarea cea mai mare. Linia bazală are o importanță foarte mare în procedura de stabilire a transformărilor termice suferite de mineralele argiloase în timpul arderii ceramicii, respectiv în determinarea temperaturii de ardere. Exemple de linii bazale redate prin valorile d (distanța dintre două plane reticulare): caolinit ~ 7Å, illit ~ 10Å, Ca-montmorillonit ~ 15Å, Na-montmorillonit ~ 12Å, clorit ~ 14Å. Sunt importante nu numai pentru evaluarea temperaturii de ardere dar şi pentru identificarea materiei prime argiloase folosite.

linie de difracție. Semnal obținut prin difracția razelor X ce cad pe plane reticulare cu aceeaşi orientare. Pe difractogramă liniile de difracție apar ca picuri orientate în sus.

litoclast. Fragment de rocă, prezent adesea în masa ceramică, unde poate constitui un indicator al materiei prime utilizate.

lumină polarizată. Este lumina care vibrează într-un singur plan. Se obține la trecerea luminii obişnuite (care vibrează în toate direcțiile) printr-o placă polarizoare sau printr-un nicol.

lupă. Instrument constituit dintr-o lentilă, utilizat la mărirea imaginii.

lupă stereoscopică. Sinonim: binocular

lutit. 1 - Categorie granulometrică ce cuprinde particule cu diametrul mai mic de 4 µm (0,004 mm), cum sunt de exemplu mineralele argiloase. 2 – Rocă sau sediment constituit din particule foarte fine, în general de minerale argiloase. Argila este un lutit. Sin. Argilă.

matrice. Component principal al ceramicii, reprezentat de masa de minerale argiloase sinterizate sau vitrifiate, în care se află diferite claste.

micaşist. Rocă metamorfică cu textură şistoasă, constituită din cuarț, mice (muscovit şi biotit) la care se pot adăuga: feldspați (sub 20%), granați etc.

mice. Minerale comune (filosilicați) rocilor magmatice, metamorfice şi sedimentare, cu aspect lamelar-foios. Cele mai comune mice sunt biotitul, muscovitul şi cloritul.

microcristalin. Masă constituită din cristale mici observabile microscopic.

microcristalin-amorfă (despre matrice, pastă). Structură a masei argiloase sinterizate şi parțial vitrifiate, în care se păstrează încă componenți cristalini (în afara cristaloclastelor şi/sau litoclastelor).

microscop petrografic. Utilizează lumină polarizată prin transmisie. Se foloseşte la studiul mineralor şi rocilor, preparate sub formă de secțiuni subțiri.

minerale argiloase. Componenții principali ai argilelor cu structură de filosilicați şi cristale de dimensiuni micronice (obişnuit <2µm). V. filosilicați şi grupa mineralelor argiloase.

minerale termoindicatoare. Minerale utilizate la stabilirea unor temperaturi pe baza transformărilor ireversibile suferite la o încălzire anterioară. Schimbările din structura şi compoziția chimică a unui mineral termoindicator sunt ireversibile şi au loc la temperaturi precis stabilite, astfel că efectele nu se mai obțin la o nouă încălzire (cum este analiza termică). Dintre mineralele termoindicatoare cele mai cunoscute şi utilizate fac parte carbonații (calcitul, dolomitul), unele minerale argiloase (illitul, caolinitul), unii feldspați potasici. Tot minerale termoindicatoare sunt şi acele minerale care se formează în condiții bine stabilite, cum sunt gehlenitul, wollastonitul, mullitul sau anortitul din ceramică.

microfabric. Microstructura şi microtextura unei roci sau produs sintetic (ex. ceramica).

mineral. Mineralele sunt elemente native sau compuşi chimici naturali, omogeni din punct de vedere fizico-chimic şi structural, care iau naştere prin procese geologice. Mineralele au o compoziție chimică bine definită şi o structură cristalină sau amorfă specifică. In prezent se cunosc peste 3900 de specii de minerale diferite.

monocristal. Mineral format dintr-un singur cristal.

neocristale. Cristale nou formate, prin transformarea altora vechi (prin metamorfism sau alterare) sau prin aport de substanță.

nicol. Prismă de calcit perfect transparent utilizată la microscopul petrografic pentru a produce lumină polarizată.

nisip. Produs format din cristaloclaste şi litoclaste neconsolidate care se încadrează în categoria granulometrică arenit (claste cu dimensiuni cuprinse între 0,063 şi 2 mm diametru). Sinonim: psamit. Din punct de vedere compozițional se cunosc nisipuri oligomictice (ex. cuarțoase) sau polimictice care pot fi constituite din diverse minerale: cuarț, feldspați, mice etc.

ocurență. Locul de apariție la suprafața pământului a unor formațiuni geologice, respectiv roci sau/şi minereuri. Sin. Afloriment.

pastă. V. Pastă ceramică.

pastă ceramică. Amestec plastic de argilă, degresant şi apă utilizat la obținerea ceramicii.

permeabilitatea ceramicii. Proprietate a vaselor ceramice poroase de a permite circulația apei. Pentru ca un corp ceramic să fie permeabil, este necesar ca porii să nu fie izolați ci interconectați atât între ei cât şi cu suprafața. V. Porozitate.

plagioclaz. Feldspat calco-sodic cu formula $Ca[Al_2Si_2O_8]$ - $Na[AlSi_3O_8]$. Plagioclazii sunt constituenți importanți ai rocilor.

plasticitate. Proprietatea unor roci argiloase care în amestec cu apa formează mase ce se deformează plastic sub acțiunea unor forțe mecanice iar după uscare îşi păstrează forma.

pori primari. Pori rezultați în urma procesării obiectului ceramic (bule de gaz sau pelicule de apă rămase captive între stratulețele de material argilos. Frecvent apar în zonele de îmbinare a unor părți constituente ale obiectului (torți, ornamente, suluri, bulgări de argilă). În general aceşti pori au forme alungite, cvasilenticulare şi se dispun adesea paralel cu suprafața ciobului sau oblic față de aceasta.

pori secundari. Pori prezenți în materiale ceramice şi rezultați în urma eliminării apei sau descompunerii unor substanțe organice (resturi vegetale) sau anorganice (diferite minerale, instabile la temperaturi înalte). Cauzele apariției porilor secundari sunt fie arderea prea îndelungată, fie arderea foarte rapidă dar la temperatură ridicată. În general porii secundari au forme neregulate care trec gradat în fisuri.

porozitate. Caracteristică a unor corpuri, în special ceramică, de a conține goluri de diferite mărimi şi forme. Porozitatea ceramicii se determină fie prin estimarea ponderii golurilor observate în secțiuni subțiri, fie prin calcul (Shepard, 1976).

probă reprezentativă. Material tipic, care conține informațiile corespunzătoare materialului eşantionat. Poate fi probă mineralogică, petrografică, metalografică, pedologică (de sol).

reacție de deshidratare. Reacție chimică în timpul căreia are loc pierderea apei de constituție (H_2O) ce intră în compoziția unei substanțe.

reacție de deshidroxilare. Reacție chimică în timpul căreia se pierde gruparea hidroxilică (OH^-) din structura mineralelor.

recristalizare. Fenomen ce are loc în fază solidă în anumite condiții de temperatură şi presiune bine determinate. Ex. formarea agregatelor larg cristalizate din agregate microcristaline.

relict mineral. Fragment de mineral rămas netransformat în timpul desfăşurării anumitor procese (topire, recristalizare etc.)

riolit. Rocă vulcanică acidă cu structură porfirică sau fin granulară. A constituit una din materiile prime utilizate la confecționarea uneltelor litice şlefuite.

rocă. Asociație naturală mono- (constituită dintr-un singur tip de mineral) sau polimінerală (constituită din minerale diferite). În funcție de geneza lor, rocile se clasifică în trei mari categorii: roci magmatice, metamorfice şi sedimentare. Exemple de roci: granitul, bazaltul, calcarul, argila, gresia, marmura.

rocă magmatică. Rocă formată prin solidificarea magmelor (în interiorul scoarței terestre) sau lavelor (la suprafața pământului sau în imediata apropiere a acesteia). Exemple: granit, diorit, andezit, bazalt (tabelul 1). Rocile magmatice se clasifică, *grosso modo*, în funcție de chimism, respectiv de cantitatea de SiO_2, în roci ultrabazice (cu mai puțin de 45% SiO_2), bazice (SiO_2 între 45 şi 52%), roci intermediare

(SiO_2 între 52 şi 63%) şi roci acide (cu peste 63% SiO_2).

rocă magmatică intruzivă. Rocă cu structură granulară, formată prin solidificarea magmelor în interiorul scoarței terestre, la diferite adâncimi. Exemple: granit, diorit, gabbrou.

rocă metamorfică. Rocă obținută în stare solidă sub acțiunea unor condiții de temperatură şi presiune determinate, prin transformarea unor roci preexistente (magmatice, sedimentare sau chiar metamorfice). Exemple**:** gnaise, micaşisturi, marmură, şisturi cuarțoase cu biotit, şisturi sericitoase.

rocă sedimentară. Rocă formată la suprafața terestră, prin acumularea în bazine a produselor de dezagregare-alterare a unor roci preexistente. Exemple de roci sedimentare: calcare, argile, marne, gresii, silicolite, tufuri.

rocă vulcanică. Rocă magmatică cu structură fin-granulară sau porfirică, formată prin consolidare la suprafața scoarței terestre sau în apropierea acesteia, din lave generate de activitatea vulcanică. Exemple: bazalt, andezit, riolit, obsidian, piatră ponce, tuf vulcanic.

rocă solificată. Rocă transformată parțial în sol, la contactul cu atmosfera, hidrosfera şi biosfera.

rudit. Categorie granulometrică ce cuprinde particulele cu diametrul mai mare de 2 mm.

scoarță de alterare. Partea superficială a crustei terestre supusă proceselor de transformare sub acțiunea hidrosferei, atmosferei, biosferei şi a factorilor climatici. V. Alterare.

secțiune subțire. Preparat mineralogic realizat prin şlefuirea unei probe compacte din roci, minerale, unele soluri, ceramică, sticlă până la obținerea unei lamele de cca 0,01-0,02 mm grosime, care se fixează între o lamă şi o lamelă de sticlă cu balsam de Canada sau răşini sintetice. Se studiază la microscopul de transmisie cu lumină polarizată. Secțiunea subțire neacoperită cu lamela de sticlă se poate studia cu microsonda electronică. Pentru obținerea unei secțiuni subțiri, probele friabile se impregnează cu răşini epoxidice.

sediment. Acumularea de material clastic, chimic sau biotic rezultat din crusta de alterare prin transportul acestuia de către aer, apă, gheață.

silicați. Cel mai mare grup de minerale, care formează rocile. Ex. de silicați sunt: feldspații, amfibolii, piroxenii, micele ş.a.

siliciclaste. Litoclaste şi cristaloclaste constituite în principal din cuarț.

silicolit. Rocă sedimentară consituită din silice (SiO_2) care poate să formeze strate sau mase neregulate (accidente silicioase) în roci carbonatice, argiloase sau evaporitice. Silexul, cherturile sunt silicolite.

silt. Categorie granulometrică ce include particule cu diametrul cuprins între 0,004 şi 0,063 mm. Sin. Aleurit.

sinterizare. Proces incipient de topire a unor materiale, în care formarea de pelicule de sticlă la limita dintre componenții cristalini se asociază cu fenomene de compactizare. Este procesul ce determină începutul transformării pastei argiloase într-un tot unitar, dur, neplastic, numit masă ceramică.

slip. Termen arheologic provenit din lb. engleză care se referă la un amestec fin de argilă şi apă utilizat pentru acoperirea suprafețelor vaselor ceramice. Sin. Angobă.

sol. Solul reprezintă partea superficială a scoarței de alterare şi este rezultatul interacțiunii roclior cu diferiți factori pedogenetici: climă, apă, organisme vii animale şi vegetale etc.

sticlă. Masă silicatică cu structură amorfă, rezultată din topirea şi apoi solidificarea unor materiale anorganice diverse.

stratificație. Element structural în general de formă plană, care apare în cadrul unui sediment datorită unei discontinuități în granulometria sau/şi compoziția materialului sedimentat.

structură porfirică. Structură specifică rocilor vulcanice, caracterizată prin prezența unor minerale larg cristalizate, numite fenocristale, într-o masă de bază (sau masă fundamentală) mai fin cristalizată sau vitroasă.

structură reticulară a mineralelor. Aranjarea spațială ordonată a particulelor constituente ale unui compus în nodurile unei rețele.

structura rocilor. Caracteristică a rocilor care exprimă forma cristalelor componente, dimensiunile lor precum şi raporturile dintre fazele minerale. Pentru domeniul sedimentar, structura exprimă aranjarea spațială a constituenților unui sediment.

structură zonată. **1** - Perete ceramic alcătuit, în secțiune, din unul sau mai multe strate de culori diferite sau structuri diferite; 2 – structură în benzi de diferite compoziții ale unui mineral.

şamotă. V. Ceramoclast.

şisturi. Roci metamorfice caracterizate printr-o şistuozitate bine exprimată, dată de aranjarea în plan a mineralelor lamelare, ex. mice.

textura ceramicii. Aranjament spațial al unor componenți ai ceramicii cum sunt mineralele (îndeosebi cele lamelare sau prismatice), porii, pigmenții. În general textura ceramicii se observă în secțiuni tăiate perpendicular pe grosimea peretelui ceramic. În funcție de dispunerea acestor componenți, textura poate fi: *orientată* (aranjament în şiruri oblice sau paralele cu suprafața ciobului), *haotică* sau *neorientată* (componenți dispuşi haotic, fără nici o orientare preferențială pe o anumită direcție), *circulară* (lamelele aranjate mai mult sau mai puțin circular), *mixtă* (cu diferite texturi întâlnite în peretele ceramic al aceluiaşi obiect).

vitrificare. Proces de topire a unor materiale (silicați), urmat de solidificare într-un material amorf, sticlos. Ceramica arheologică se consideră ca având structură vitroasă atunci când cantitatea de sticlă depăşeşte cca 20%. Sin. Vitrifiere.

vopsele ceramice. Substanțe utilizate pentru pictarea vaselor ceramice. Vopselele ceramice sunt rezistente la ardere sau nerezistente la ardere. şi constituite în general pe bază de oxizi metalici. Oxizii de fier dau vopsele de culoare roşie, brună sau neagră, cei de mangan, vopsele de culoare neagră sau brună.

wollastonit. Silicat de calciu cu formula $CaSiO_3$. Este mineral termoindicator în ceramică. Se formează în ceramică obținută din argile calcaroase, la temperaturi de peste 850°C (Kacim & Hajjaji, 2003).

xenolit. Fragment de rocă străină, inclus în altă rocă şi având altă origine în raport cu roca în care apare. Sin. Enclavă.

zonalitate. Variația compoziției chimice a unor minerale, exprimată prin zone ritmice cu proprietăți fizice şi optice diferite.

NOTĂ: În afara mențiunilor din text, datele cuprinse în glosarul de mai sus sunt rezultatul experienței acumulate de autori în domeniul studiului ceramicii arheologice[2], dar şi al consultării unor lucrări de specialitate în domeniu:

- date generale geologice: Gary *et al.* (1977), Allaby & Allaby (1990), Webster Dict. (1994), Parker (1997), Anastasiu *et al.* (1998);
- date mineralogice: Winchell & Winchell (1976), Ianovici *et al.* (1976), Mastacan & Mastacan (1976), Strunz (1982), Putnis (1992), Klein & Hurlbut (1999), Mandarino & Back (2004);
- date petrografice: Le Maitre *et al.* (1989);
- date de cultură generală: Coteanu *et al.* (1975), Chioreanu *et al.* (1978);
- date de chimie şi despre materii ceramice: Bălănescu (1964), Teoreanu *et al.* (1985), Herz & Garrison (1998), Barclay (2001);
- date geoarheologice: Rapp & Hill (1998).

[2] Inclusiv experimentele cu materii prime ceramice realizate în cadrul Grantului CNCSIS 1762).

Tabelul 1

Cele mai comune tipuri de roci magmatice

Caracteristici	Roci ultrabazice	Roci bazice	Roci intermediare	Roci acide	
• Se formează prin consolidare la suprafața terestră, din topituri naturale de silicați, numite *lave* • Structură fin-granulară • Sinonim: roci vulcanice	Kimberlit	Bazalt	Andezit	Dacit	Riolit Obsidian
• Se formează prin consolidare în adîncime, în interiorul scoarței terestre din topituri naturale de silicați numite *magme* • Structură granulară • Sinonim: roci intruzive	Peridotit Serpentinit Dunit	Gabbrou	Diorit	Granodiorit	Granit

BIBLIOGRAFIE

Allaby, A. & Allaby, M. (Eds.) (1990) The concise Oxford Dictionary of Earth Sciences. *Oxford Univ. Press*, 409 p. Oxford.

Anastasiu, N., Grigorescu, D., Mutihac, V. & Popescu, Gh.C. (1998) Dicționar de geologie. *Edit. Did. şi Ped.*, 347 p. Bucureşti.

Antonelli, F., Cancelliere, S. & Lazzarini, L. (2002) Minero-petrographic characterisation of historic bricks in the Arsenale, Venice. *Journal of Cultural Heritage*, ***3***, 59-64.

Barclay, K., (2001) Scientific analysis of archaeological ceramics – A Handbook of Resources. *Oxbow Books*, 56 p. Oxford.

Bălănescu, G. (Coord.) (1964) Dicționar de chimie. *Edit. Tehnică*, 668 p. Bucureşti.

Chioreanu, A., Mâciu, M., Nicolescu, N.C., Rădulescu, Gh. & Şuteu, V. (Eds.) (1978) Mic dicționar enciclopedic. *Edit. Ştiințif. şi Encicl.*, 1851 p. Bucureşti.

Coteanu, O., Seche, L. & Seche, M. (Eds.) (1975) Dicționarul explicativ al limbii române. *Edit. Acad. Române*, 1049 p. Bucureşti.

Gary, M., McAfee Jr, R. & Wolf, C.L. (Eds.) (1977) Glossary of geology. *American Geological Instit.ute.* 857 p. Washington, D.C.

Ghergari, L. Lazarovici, Gh., Ionescu, C. & Tămaş, T. (1999) Studii geoarheologice asupra unor artefacte ceramice din Neoliticul timpuriu din România: Stațiunea de la Lunca–Poiana Slatinii, Jud. Neamț. *Angvstia*, ***4***, 1-7. Sf. Gheorghe.

Gualtieri, A. F. & Venturelli, P. (1999) In situ study of the goethite-hematite phase transformation by real time synchroton powder diffraction. *American Mineralogist*, ***84***, 895-904.

Herz, N. & Garrison, E. G. (1998) Geological Metods for Archaeology. *Oxford University Press.* 343 p.

Ianovici, V., Stiopol, V. & Constantinescu, E. (1979) Mineralogie. *Ed. Did. şi Ped.*, 827 p. Bucureşti.

Ionescu, C. & Ghergari, L. (2002) Modeling and firing technology – reflected in the textural features and the mineralogy of the ceramics from Neolithic sites in Transylvania (Romania). *Geol. Carpath., 53 (Sp. Iss., CD)*, 6 p., Bratislava.

Ionescu, C. & Ghergari, L. (2004) Vinča ceramics (Middle Neolithic) in Transylvania: petrographical and geoarchaeological features. In Chatzipetros, A.A. & Pavlides, S.B. (Eds.): *The Proceedings of The 5th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology*, ***2***, 751-754. Thessaloniki.

Kacim, S. & Hajjaji, M. (2003) Firing transformations of a carbonatic clay from the High-Atlas, Morocco. *Clay Minerals*, ***38***, 361-365.

Klein, C. & Hurlbut, Jr., C.S. (after Dana, J.D.) (1999) Manual of mineralogy. *John Wiley & Sons, Inc.*, 681 p. New York.

Le Maitre, R.W., Bateman, P., Dudek, A., Keller, J., Lameyre, J., Le Bas, M.J., Sabine, P.A., Schmid, R., Sørensen, H., Streckeisen, A., Woolley, A.R. & Zanettin, B. (Eds.) (1989) A classification of igneous rocks and glossary of terms. *Blackwell Sci. Publ., Oxford*, 129 p. London.

Mandarino, J.A. & Back, E. (2004) Fleischer's Glossary of mineral Species 2004. *The Mineral. Rec. Inc.*, 309 p. Tucson, Az.

Mastacan, Gh. & Mastacan, I. (1976) Mineralogie. *Ed. Tehnică*, 883 p. Bucureşti.

Parker, S.P. (Ed.) (1997) McGraw-Hill Dictionary of Earth Sciences. *McGraw Hill Co.*, 468 p. New York, N.Y.

Putnis, A. (1992) Introduction to mineral sciences. *Cambridge Univ. Press*, 457 p. Cambridge.

Rapp, G., Jr. & Hill, C.L. (1998) Geoarchaeology. The earth-science approach to archaeological interpretation. *Yale Univ. Press*, 274 p. New Haven, London.

Shepard, A.O. (1976) Ceramics for the archaeologist. *Carnegie Inst.*, 414 p. Washington.

Strunz, H. (1982) Mineralogische tabellen. *Acad. Verl., Geest & Portig K.-G.*, 621 p. Leipzig.

Teoreanu, I., Ciocea, N., Bărbulescu, A. & Ciontea, N. (1985) Tehnologia produselor ceramice şi refractare. *Edit. Tehnică*, 530 p. Bucureşti.

Velde, B. & Druc, I.C. (1999) Archaeological ceramic materials. Origin and utilization. *Springer-Verlag*, 299 p. Berlin Heidelberg New York.

Winchell, A.N. & Winchell, H. (1967) Elements of optical mineralogy. An introduction to microscopic petrography. Part II. Descritpion of minerals. 5th ed. New York, Jihn Willey & Sons, Inc. 551 p. London, Sydney.

***** (1994)** Webster's new encyclopedic dictionary. *Könemann*, 1787 p. Cologne.

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 463 - 469

SERGIU MUSTEAȚĂ
Populația spațiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX
Editura Pontos, Chişinău 2005

Eugen S. Teodor-

Mi-a parvenit recent o carte încă „umedă”, semnată de unul dintre cei mai promițători tineri de la Chişinău, cel puțin din perspectiva unui *curriculum* mai puțin obişnuit: plecat dintr-un sat din raionul Căuşeni (câți români ştiu pe unde ar veni acesta?), cu studii superioare la Chişinău, cu un doctorat la Iaşi, cu stagii de pregătire în mai multe state europene şi chiar peste ocean, conferențiar universitar şi preşedinte a unei asociații profesionale cu activitate publicistică agresivă, cu mai multe premii republicane, municipale, etc... La 33 de ani, Sergiu Musteață iese la public cu versiunea revizuită a tezei de doctorat, între coperți cartonate, cu o dublă introducere a unor cunoscuți profesori universitari de la Chişinău şi Iaşi.

Pe coperta întâi, însă, o oală ceramică din cele mai banale ne aduce primul element de realitate: este o carte de arheologie, fiindcă nu există alt element de dezbatere pentru *populația* de dincolo de Prut, în secolele VIII-IX. O carte foarte bine venită, fiindcă până la 2005 nu exista nici o monografie dedicată acestor secole, continuând oportun cartea lui Igor Corman din 1998 (*Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrian* ...), despre secolele V-VII în acelaşi perimetru geografic.

Voi încerca şi eu căi bătătorite, urmând sumarul lucrării, cu un capitol I care ne dă *Cadrul general*. Aici autorul face câteva delimitări mai exacte ale perimetrului geografic şi cronologic în care se mişcă. Deoarece interfluviul pruto-nistrean reprezintă o unitate geomorfologică cu sens, în ciuda faptului că teritoriul este partajat actualmente de trei unități politice distincte – şi aceasta numai dacă ne facem că nu există o problemă „transnistreană”, inclusiv pe malul occidental al fluviului, sau o enclavă găgăuză –, autorul având a face documentare nu numai la Chişinău, dar şi la Cernăuți şi Odessa. Cadrul geografic – şi geopolitic – fiind lămurit, să menționăm că limitele cronologice ale lucrării nu sunt abstractele secole, ci mari evenimente istorice, aşa cum ne-am şi aşteptat, respectiv invaziile bulgare şi maghiare.

Capitolul al doilea, *Istoricul cercetărilor*, ne duce deja în fondul problemei: monografia operează cu date despre 608 puncte de interes arheologic, din care s-au realizat cercetări prin săpătură numai în 72. Distribuția în timp şi spațiu este însă foarte inegală, majoritatea relativă fiind poziționată în perimetrul Bucovinei de nord – şi datorită exceselor perieghetice ale arheologilor ucrainieni, explică autorul. Din contră, zona lacurilor dunărene pare a fi populată foarte târziu, cândva în veacul IX. Chiar şi cu distorsiuni, aceste cifre reflectă diferențe majore față de statisticile epocii anterioare; Corman recenzase 184 de aşezări, într-un perimetru similar (fără Buceac, pentru care nu există urme arheologice consistente) şi pentru o perioadă de tot două secole (a se compara cu cele 870 de obiective de epocă Cerneahov, v. Corman, *Contribuții* ..., 74-76). Sergiu Musteață subliniază în repetate rânduri că secolele VIII-IX reprezintă o perioadă de stabilitate şi progres demografic, fără a apela însă la cifrele comparative într-un mod transparent, eventual chiar într-unul dintre graficele prezentate.

Pătrunzând în istoriografia chestiunii (p. 28-30), autorul condamnă fără menajamente excesele slavofile încurajate de autoritățile sovietice „inter(-)naționaliste”, cultivate încă de nostalgicii contemporani, nominalizând o lungă listă. Este condamnată, în termeni încă şi mai duri, linia „moldovenismului primitiv”, a *cozilor de topor* (autorul nu angajează conceptul, folosit de mine doar pentru a fi clar), abținându-se de la nominalizări, din motive cred prea evidente. În rândul drepților sunt

aşezaţi numai Ion Hâncu şi Gh. Postică, de o manieră prea categorică pentru a fi şi convingătoare.

Discutând despre termenii culturali angajaţi de arheologi pentru etichetarea perioadei, Sergiu Musteaţă îşi menţionează preferinţa pentru *Civilizaţia veche românească* a profesorului Dan Gh. Teodor; cu alte cuvinte, autorul nu încearcă să păstreze nici măcar aparenţele „obiectivităţii" de care vorbeşte repetat, calificativul „cultural" fiind în modul cel mai explicit unul etnic. Nu am să insist asupra dificultăţilor incubate de substituţia *cultură ~ civilizaţie,* ci am să exemplific dificultăţile opţiunii citându-l chiar pe Sergiu Musteaţă, care scrie, *trei rânduri mai jos* (p. 30): „Firesc este faptul că slavii au locuit în acest spaţiu *şi au participat la formarea culturii medievale timpurii...* " (s.m.). Ar trebui să concedem, după acestea, că etnogeneza românilor *se încheiase, încă din secolul al VII-lea* . Ce poate fi mai nesigur (şi aş adăuga chiar „improbabil")?

Capitolul II, despre *Tipologia aşezărilor şi construcţiilor* (p. 32 şi urm.), în ciuda caracterului său tehnic – sau poate tocmai de aceea – este unul dintre cele mai reuşite. Nu voi putea face aici decât sumare spicuiri. Un element interesant este reprezentat de concentrarea fortificaţiilor spre nordul arealului studiat şi completa absenţă a cetăţuilor în Bugeac; autorul remarcă şi faptul că în jurul acestor gorodişti tind să se contureze concentrări ale aşezărilor umane, pe care le şi delimitează în 14 grupuri teritoriale (v. şi Harta 2). Cu sau fără fortificaţii, aş adăuga, tendinţa de coagulare cartografică a fost deja sesizată şi pentru alte regiuni, de pildă Polonia sau Muntenia (pentru perioada imediat anterioară), grupurile de aşezări fiind separate, după toate probabilităţile, de întinse păduri virgine. Autorul mai remarcă preferinţa – de dată mai nouă – pentru luncile râurile mari, ceea ce reflectă siguranţa sporită a epocii, cât şi tendinţa de deplasare spre zonele de câmpie dinspre sud. Nu ne vom opri asupra complicatelor clasificări ale aşezărilor, după „structura morfologico-tipologică", ci asupra consideraţiilor despre mărimea aşezărilor, de natură a augumenta pretenţia sporului demografic. Dacă dimensiunile medii ale aşezărilor din secolele VI-VII tind să fie de aproximativ 6 ha, cele din perioada imediat următoare par să crească de 4,5 ori (în termenii autorului); dacă vom pune în ecuaţie şi sporul numeric al aşezărilor cunoscute sau presupuse, se sugerează un spor demografic de aproape 1500% (sic). Foarte adevărat, dacă autorul ar fi făcut calculele până la ultimele consecinţe, ar fi remarcat că un spor natural cu asemenea rată (60 ‰) este practic imposibil, în condiţiile unei mortalităţi juvenile de circa 50% (v. capitolul V), fiindcă rata fertilităţii ar fi trebuit să fie dublă decât sporul natural (120 ‰)... La mijlocul veacului al XIX-lea rata fertilităţii era de 40‰ (a se compara cu 15, în zilele noastre; toate cifrele pentru România, pentru care am avut acces la informaţii) şi este greu de crezut că este posibilă o rată mult mai mare... Aceste fapte ar intra in sfera posibilului numai dacă am accepta că în perioada dată *s-au sedentarizat* numeroase contingente „alogene", ceea ce autorul nu pare dispus să accepte. Sigur, toate calculele de mai sus au o relativitate foarte mare, începând cu faptul că nu am făcut un calcul de progresie, ci l-am aproximat, şi continuând cu faptul că nu ştim, dar presupunem că autorul nu avea suficiente date pentru a separa suprafeţele ocupate în secolele VIII-IX de cele ocupate încă din secolul V, sau cele ocupate până în sec. XI, pentru aşezările cu mai multe orizonturi de locuire, inclusiv înainte şi după perioada de studiu. Oricum ar fi, ceea ce vroiam să arăt era doar că *ordinul de mărime,* care poate fi precizat pentru sporul demografic al perioadei, este mult peste ceea ce sporul natural ar putea furniza.

Din cele 47 de cetăţui recenzate (p. 37 şi urm.), 31 provin din Bucovina, iar restul din Basarabia centrală, cu centrul de greutate spre Nistru. Peste jumătate din gorodişti suprapun (practic: recondiţionează şi reutilizează) fortificaţii getice, moştenind inclusiv preferinţa pentru poziţii defensive naturale (majoritatea pe promontorii barate); nu lipsesc fortificaţiile circulare, la câmpie, însă sunt puţine, şi sunt singurele care reprezintă noutăţi şi garantează un aport străin în concepţie. Autorul ne oferă şi aici o clasificare a tipurilor constructive de fortificaţii cu palisadă, asupra căreia nu ne putem opri, pe un spaţiu atât de redus. Ceea ce aş mai reţine aici este sugestia autorului, conform căreia majoritatea acestor fortificaţii se datorează noului val de turbulenţe creat de

deplasarea maghiarilor, la mijlocul veacului IX (p. 38).

Tipologia locuințelor (p. 43 şi urm.) poate fi un alt punct de atracție pentru arheologul român aflat în căutarea unor criterii de comparație. Autorul refuză dezbaterea sterilă din jurul dilemei terminologice indefinite bordei-semibordei – şi bine face –, preferând noțiunea „locuință adâncită”. În privința adâncimii de amenajare a locuinței („de la nivelul de amenajare”), deşi nu ni se oferă o statistică – din motive obiective, nu mă îndoiesc – se menționează că cele mai frecvente cazuri se încadrează în limitele 1-1,8 m, cele care ies dintre limite, într-un sens sau în celălalt, fiind mai degrabă excepții. Monografia lui Corman, dedicată secolelor anterioare, este citată, sec, fără ca să se încerce o corelare a datelor; noi putem însă concluziona că între cele două „momente” istorice (secolele VI-VII, respectiv VIII-IX) nu există diferențe notabile, concluzie care se poate extinde fără dificultăți asupra aspectelor referitoare la forma şi mărimea locuințelor (p. 44), orientarea şi elementele constructive (p. 45-46). Concluzia, pe care nu am găsit-o formulat explicit, ar putea avantaja punctul de vedere autohtonist, în cazul în care am accepta prezumția că tehnologia de construcție este purtătoare de informație culturală; personal nu agreez o astfel de viziune, fiindcă amenajarea spațiului locuit este mult mai mult sub specia necesității şi a adaptării la mediu, decât a modelor culturale, cel puțin în mediu rural şi barbar. Cert este doar că dincolo de platitudinile legate de „bordei”, „pietrar” şi asociate, amenajările casnice de la est de Carpați au elemente de particularitate care nu pot fi obliterate în spatele unor etichete generoase de genul „Civilizația veche românească”. Dincolo de specificitățile climatice care ar putea fi suportul explicativ al situației, ar fi poate necesare chiar studii stratigrafice şi geologice comparate, care să ofere eventuale explicații raționale, funcționaliste, pentru diferențele amenajărilor din Moldova, pe de o parte, şi din restul „spațiului carpato-danubiano-pontic”. Până atunci, prezumția că diferențele *ar putea apare sub specie culturală* (citeşte: etnică) nu poate fi nici înlăturată, *nici neglijată* .

Nu am să insist asupra relatărilor venite sub titulatura de „locuințe de suprafață”, mulțumindu-mă să constat contradicția flagrantă între noțiunea angajată şi conținutul descriptiv (adâncimi de amenajare de 1 m, p. 47). În privința cuptoarelor, cele mai frecvente sunt cele construite din piatră (p. 48), reprezentând un alt elemenent de continuitate adaptativă. La nivelul cuptoarelor de lut din locuințe, se constată tranziția de la tipul „în colț crużat” la cel „în nişă” (p. 49; termen fericit ales, care dislocuieşte imposibila sintagmă a arheologilor români, „cuptor scobit în peretele exterior al locuinței”, formulă nu numai lungă, dar şi inexactă).

Trecând la capitolul IV – *Ocupații economice* – am să mă opresc doar la câteva elemente mai frapante. De pildă – de ce ar trebui să se numească vasele de provizii *pithoi* sau *dolia* (p. 57)? De ce subcapitolul *IV.1c Cercetări paleobotanice* se încheie cu concluzia „...odată cu perfecționarea uneltelor agricole, a crescut considerabil suprafața terenurilor prelucrate, productivitatea şi rentabilitatea [sic] acestei ramuri...”? Reținem ca interesantă şi relevantă mențiunea că rata vânatului în alimentația populației a scăzut, conform cercetărilor efectuate, de la 36% în secolele VI-VII (enorm!) la 15% (p. 59-63), însă nu am înțeles deloc raționamentul: „era mai avantajoasă creşterea bovinelor şi a porcinelor decât cea a ovicaprinelor, ceea ce indică faptul că populația din secolele VIII-IX avea un caracter *net sedentar* ” (p. 60; s.m.). De reținut mi se pare şi observația autorului că rezultatele modeste ocupate de păsări în statisticile osteologice se datorează faptului că aceste oase erau în mod normal consumate de câini (p. 61).

Progresul social este bine ilustrat nu numai de frecvența şi diversitatea instrumentarului agricol, dar şi de instalațiile de reducere şi preparare secundară a fierului, în ciuda absenței minereului de fier de calitate, în spațiul geografic dat, fiind utilizat mineul sărac de baltă, situație care nu poate decât interesa mulți arheologi români, confruntați cu probleme similare. Apariția cuptoarelor de ars ceramică (absente în perioada anterioară!) este un alt element augumentativ. Cuptoarele „de tipul 1” (cu o singură cameră de ardere, v. p. 69) *nu sunt cuptoare pentru ars ceramică*, prezumția utilizării lor într-un asemenea scop neputând fi edificată doar pe argumentul prezenței ceramicii

în resturile amenajării (p. 70); descoperirea cuptoarelor cu două camere, în trei locații distincte (Hansca, Moleşti, Bogatoe) reprezintă însă un număr nesperat de descoperiri, având în vedere starea tehnică precară a ceramicii basarabene, şi perfect ilustrativă pentru progresul realizat; progresul în acest caz este însă posibil de asociat prezenței bulgarilor în zona Dunării de Jos (toate punctele sunt la sud de Chişinău), adică a „migratorilor” şi a producției ceramicii cenuşii lustruite.

Asupra tipologiei ceramicii (p. 71-76) nu vom zăbovi prea mult, decât asupra unor detalii de tehnologie... arheologică. Nu găsesc nimic logic în asertiunea „Logica procesului tehnologic de producere a ceramicii presupune o finisare manuală a acesteia după confecționarea la roata primitivă şi face greu de presupus că vasele ar fi fost confecționate manual şi finisate la acest tip de roată” (p. 71, nota 144). Mai mult, *logica* nu prea are ce căuta pe aici, fiind tărâmul de excelență al *observației empirice*, tema rezumându-se la a da răspuns întrebării care urmă o suprapune pe care; foarte adevărat, în practică este destul de dificil de stabilit cu certitudine aşa ceva. Ar fi poate mai constructiv să accedem, cu toții, asupra existenței unei etape de tranziție, care precede modelarea la roata lentă, în care tehnicile modelării manuale şi utilizarea parțială a unui suport de baleiere se întrepătrund. Importanța dilemei precedenței oului sau a găinii este relevată şi de prezența statistică a acestei specii tehnologice (0,1% la Hansca). Important pentru această perioadă este faptul că, deocamdată, specia cenuşie „Saltovo” pare singura modelată la roată, că ea are o prezență statistic importantă numai în zona lacurilor dunărene, şi că este deocamdată o specie în curs de expansiune (fiind mai bine ilustrată în veacul X). O altă concluzie importantă este raritatea ceramicii bizantine, distribuția acesteia realizându-se numai în sud, observația extinzându-se simetric şi... logic asupra obiectelor de podoabă şi a monedelor (p. 83-84).

Începând din capitolul V (*Viața spirituală. Rituri şi ritualuri funerare* , p. 86-106) ne aflăm în plin război ideologic. Cel al „românilor născuți creştini”. Exemplu: „unele tradiții păgâne se datorează conviețuirii populației romanice cu unele populații migratoare” (p. 87; asertiunea se reia, şi mai categoric, pe pagina următoare). Enunțul este corect, însă sugerează că dacă nu ar fi fost migratorii – am fi fost mai ceva decât Papa. Pe Nelu Zugravu şi al lui *Creştinism popular* autorul îl citează frecvent, aşa încât ar trebui să fie clar că practica creştină *se constituie din tradiții păgâne* rebotezate. De altfel, foarte multe dintre enunțurile lui Sergiu Musteață sunt corecte; însă textul este bântuit de subtexte care eu unul speram că nu vor mai defini discursul tinerei generații. Mai rău, sunt expuse cu aceeaşi tărie lucruri sustenabile şi lucruri nesustenabile, sunt date drept realități irefutabile episoade slab documentate (spre deloc), precum în pasajul următor: „Creştinarea populației rurale din spațiul carpato-danubiano-pontic a fost facilitată de strămutarea unor grupuri de creştini din zonele urbane din Dacia Romană *şi din provinciile sud-dunărene* în mediul rural începând cu a doua jumătate a secolului al III-lea” (s.m.). Creştinarea orăşenilor înainte de „strămutarea” lor rămâne încă obiectul unei acerbe dispute (dominate de detractori...), iar despre vizitele ecumenice ale sud-dunărenilor, în baza unui foarte subțire episod literar – ce să mai vorbim...

Introducerea chestiunii fiind făcută, să trecem la riturile funerare (p. 89-93). Pozitive sunt datele, respectiv un total de 506 morminte, din care 324 sunt de incinerație, acestea din urmă fiind practic exclusive în Bucovina (exemplul cu înhumarea în locuința de la Dobronovțî ar trebui scos din contextul funerar), cât şi marea diversitate de variante, pe care autorul o pune în relație, corect, cu diversitatea tradițiilor culturale. Dintre necropolele de incinerație cea mai importantă este cea de la Alcedar (raionul Orhei), cu 254 de morminte; din nefericire, datorită faptului că în concepția autorului aceste morminte nu ar putea fi „romanice”, le dedică numai o treime de pagină. Principala necropolă birituală este cea de la Brăneşti, însă grosul acestor descoperiri ar trebui să fie în veacul X, aşa cum au considerat şi autorii descoperirii (Fedorov et al.), şi cum sugerează proporția dintre mormintele de înhumație (95) şi cele de incinerație (3). Necropole de înhumație sunt mai multe, însă foarte mici, singura care ar putea face obiectul unei dezbateri fiind cea de

la Hansca (75 morminte), însă şi aceasta pare să iasă din limitele cronologice autoimpuse, respectiv sec. IX-XII). Cu alte cuvinte, *nu avem un orizont de înhumație clar atestat înainte de invazia maghiară* , ceea ce mă face să pun punct chestiunii. Am să mai adaug doar că nu există descoperiri funerare în Bugeac, ceea ce poate pune sub semnul întrebării chiar existența elementului bulgăresc în teritoriul de referință, idee aflată însă la concurență cu prezența cuptoarelor de olar (v. supra).

Odată cu *Ritualurile funerare* (p. 94-101) autorul revine cu detalii importante despre caracteristicile orizonturilor funerare discutate. Cei interesați de problematica funerară vor citi cu folos aceste pagini. Am să remarc doar că mormintele sunt şi plane, şi tumulare, iar dispunerea lor pe hartă (amestecate) sugerează mai degrabă etape cronologice, decât distincții culturale sau sociale. Mie mi-a atras atenția doar cazul unui prezumtiv mormânt de incinerație dintr-o „construcție” de la Revno, în interiorul căruia nu au putut fi identificate însă decât oase de animal (nespecific); situația mi-a evocat disputatele „morminte de incinerație” de la Dulceanca, al căror statut funerar l-am negat în mai mai multe cazuri. În cazul mormintelor tumulare aş vrea să remarc sărăcia lor lucie, ceea ce m-a îndemnat mai devreme să nu atribui diferența unor cauze sociale.

Capitolul se încheie cu considerații despre înmormântări simbolice şi alte chestiuni de interes lateral. Vreau să semnalez autorului analogia unui vițel îngropat cu toată cinstea, într-un cimitir de secol XVI, de la Brăneşti de Ilfov (raportul este în curs de publicare). În fine, autorul semnalează un foarte interesant fragment ceramic, cu cruce incizată înaintea arderii, pe umăr, de la Orheiul Vechi, însă aş dori să remarc faptul că astfel de descoperiri caracterizează veacul VI, eventual VII. Oricum, este singurul fragment de acest fel pe care îl cunosc la est de Prut, fenomenul fiind recurent numai în Muntenia şi Moldova subcarpatică (cu apariții izolate şi în alte medii, de pildă în Transilvania răsăriteană).

Nu pot încheia comentariile la capitolul practicilor funerare fără a menționa că nu pot fi de acord cu sugestia că „după toate probabilitățile, în secolele VIII-IX populația autohtonă din spațiul pruto-nistrean era într-un proces activ de convertire la creştinism, prezența slavilor a frânat însă acest proces” (p. 106), măcar că nu a definit nicăieri prea-subînțelesul „populație autohtonă”. Sarmații, de pildă, care se aflau acolo de un mileniu, erau sau nu „autohtoni”? (sigur: erau *asimilați...*) În al doilea rând, convingerea surdă a autorului că „autohtonii” erau creştini şi că se înhumau îl împing pe alei înfundate cu mai multe decenii în urmă. În al treilea rând, utilizarea unor argumente trunchiate ar fi pe viitor de evitat. Exemplu: „În spațiul carpato-danubiano-pontic, incinerația era tot mai rar întâlnită de-a lungul secolelor III-V” (p. 103, cu trimitere la I. Ioniță – *Archéologie de Goths...*), citatul putând fi continuat cu deplină adecvare prin parafrazarea unui celebru post de radio: *DA, fiindcă se umpluse de ostrogoți, sarmați, gepizi şi alți migratori*.

Asemenea puncte de vedere se repetă în capitolul VI – *Elemente neromanice în spațiul...* : „Necropolele plane şi tumulare de incinerație constituie o dovadă a prezenței slavilor în spațiul ...” (p. 109). Ca atare, aceste necropole nu dovedesc nimic, cel puțin pentru motivul că slavii timpurii nu au fost singurul grup cultural care a folosit incinerația, nu-i aşa? Si mai surprinzătoare este argumentația de semn contrar, că „pe baza analizei descoperirilor din spațiul proto-nistrean încadrate cronologic în secolele VIII-IX se constată lipsa ceramicii de tip Praga-Korceak şi Penkovka” (p. 110). Constatare tulburătoare... Dar ceramică Cerneahov ar mai fi?... E drept, autorul aduce şi argumente valabile (aproximativ), invocând cuțitele cu volute, statuetele miniaturale de lut, sau „pâinişoarele” (aici e cu cântec; dar argumentul e, cel puțin, frecvent invocat). Sergiu Musteață remarcă, în chiar acest cadru, frecvența remarcabilă a decorului alveolar şi crestat pe buza vaselor, ratând să menționeze că frecvența respectivă alătură Basarabia restului Moldovei, dar şi spațiului ucrainean, nu însă şi „spațiului carpato-danubiano...”. Aici avem o problemă serioasă, dar autorul *refuză* să o vadă.

Am să sar considerațiile despre prezența bulgarilor, maghiarilor, tiveriților şi ulicilor, pentru mai putea opri şi asupra capitolului VII – *Cronologia descoperirilor* , care iarăşi mi se pare unul util. Autorul subdivide intervalul studiat în patru etape distincte. Etapa I ar acoperi prima parte a veacului VIII, fiind definită de exclusivitatea ceramicii modelate manual, cu

„şamotă”, neornamentată; a doua etapă ar acoperi restul veacului VIII, fiind caracterizată de apariția primelor oale modelate la roata primitivă şi a primelor exemplare de ceramică cenuşie lustruită, de cerceii cu capăt spiralic şi pandantivele cu călăreți (p. 128); etapa a III-a s-ar defini printr-o lentă ameliorare a producției ceramice şi prezența pandantivilor reprezentând călăreți, acoperind prima parte a veacului IX; a patra etapă acoperă restul intervalului, fiind caracterizată de continua îmbunătățire a producției ceramice, de adoptarea pastei nisipoase şi adoptarea decorației liniare sau în val, de cerceii lunulari (p. 129-130).

Atacând problematica socială, Sergiu Musteață surpă metodologic opera lui Stefan Olteanu (1997), considerând-o (pe bună dreptate) depăşită, însă, nemulțumit că Basarabia a fost exclusă de la acea cercetare, hotărăşte să o... completeze. Altă explicație nu am pentru pretenția că „obştea rurală (...) era condusă de un *jude* (s.a.) *asistat de adunarea bătrânilor* ” (s.m.; p. 132). Ar fi putut fi şi Marea Adunare Națională, doar că nu ştim... Se vorbeşte apoi şi despre – cum altfel? – *cneaz*, pentru ca nici o platitudine să nu rămână nespusă. Se mai amintesc şi multe alte lucruri *care nu pot fi edificate arheologic*, cum ar fi diferența dintre vatra satului şi terenurile de arat, grădinile, tributul şi alte asemenea (p. 133). În fine, autorul aduce vorba şi despre acele lucruri pe care le-am fi aşteptat de la un arheolog, precum tendința de grupare a locuințelor în aşezare, ilustrând repartizarea lor „după un anumit criteriu social arhaic, cum ar fi cel de rudenie, pe *cete de neam* ” (s.a., p. 134; termenul este preluat de la Dan Teodor, dar mă tem că „ceata” defineşte mai exact o unitate de acțiune militară, decât una teritorială), sau tendința de diferențiere socială în baza discrepanțelor de inventar (argument mai slab decât s-ar crede, câtă vreme nu ştim dacă comparăm inventare complete sau nu). O observație foarte interesantă găsim însă la p. 135, unde se observă că numărul de grupe de locuințe de la Hansca este coincident cu numărul de grupaje din necropolă.

În loc de concluzie (p. 137-145) am să aduc un citat, care rezumă toată chestiunea, explicând şi titlul: „Locuitorii spațiului pruto-nistrean din secolele VIII-IX constituie, din punct de vedere etnic, un conglomerat de populații romăno-slav (sic), preponderente fiind elementele romanice” (p. 143). Dincolo de buclucul gramatical, afirmația ar putea fi adevărată (sau falsă), însă este cu totul gratuită, fiindcă lucrarea nu a adus *nici un fel de argumente pentru a-şi sprijini concluzia*. Arheologia are la bază, până una-alta, tipologia, care, la rândul ei, se edifică prin studiul analogiilor. Pentru a afirma că un lucru este mai mare decât unul mic, sunt necesare dimensiunile ambelor obiecte; or, dacă autorul s-a mai referit, pe ici pe colo, la arheologia din „spațiul carpato-danubiano-pontic”, a evitat cu străşnicie să se refere la cultura Romen-Borşevo, pe care, din câte îmi aduc aminte, a numit-o o singură dată. Nu putem şti, din interiorul cărții domnului Sergiu Musteață, nici cât de diferită, nici cât de asemănătoare ar fi „Civilizația Veche Românească”, în versiunea ei pruto-nistreană, cu descoperirile arheologilor ucrainieni. Trebuie, pur şi simplu, să-l credem pe cuvânt. Eu, poate, aş fi de acord să-l cred. Dar ar însemna să ne credem între noi. Aşa că mai bine nu îl cred. Poate că atunci îşi va *demonstra* punctul de vedere; dacă şi-l va păstra.

Cartea se încheie cu un amplu aparat critic. Primul şi cel mai important element face, în organizarea propusă, chiar obiectul capitolului X – *Repertoriul siturilor arheologice* (p. 145-189). Este vorba despre 570 de situri, prezentate alfabetic, cuprinzând denumirea localității şi a punctului, încrengătura administrativă, clasificarea arheologică (aşezare/ necropolă) şi bibliografia minimală. Repertoriul este, neîndoielnic, partea cea mai importantă a contribuției aduse, care sigur i-a şi solicitat cele mai mari eforturi. Şi aici s-ar putea obiecta că harta publicată (cea cu nr. 1) nu este suficient de mare pentru ca localizarea să poată avea beneficiul preciziei, şi că lipseşte corespondența între Repertoriu şi hartă. În epoca Internetului această chestiune nu mai este însă atât de gravă. Există, în schimb, o hartă (cea cu nr. 3) care prezintă, nominal, poziția fiecărei fortificații.

***

Nu aş vrea să termin relativ sumara vizită a cărții lui Sergiu fără a face câteva precizări.

Nu am intenția de a da cuiva lecții, şi cu atât mai puțin colegilor de la Chişinău, care *reconstruiesc* o cultură de limbă română într-un mediu plin de resentimente, prea puțin propice serenității, în absența căreia tocmai mult invocata *obiectivitate* va lipsi. Vreau să le comunic doar cum se văd lucrurile de la Bucureşti. Personal cred că simplele etichetări cu care ne-a obişnuit arheologia sovietică sunt inoperante, şi politic şi ştiințific. Politic, aroganța se asortează celor puternici, nu celor mici. Stiințific, schimbarea opticii comunității internaționale asupra fenomenelor etnogenetice nu ar putea fi decât un proces *de durată*, fiindcă conclavurile universitare au o binecunoscută inerție, alimentată de discursul pedagogic, pozițiile oficiale ale şcolilor de arheologie fiind preluate de tânăra generație prin chiar obligațiile curriculare. În al doilea rând, pentru a schimba ceva în optica conclavului profesional, vor fi necesare mult mai mult decât fraze extrase parcă dintr-un comunicat de presă; va fi necesară o argumentație clară, detaliată, *orientată pe obiect*. Cu alte cuvinte, graba nu are ce căuta în strategiile de afirmare a unor teze cu care lumea nu este pregătită să negocieze.

De mirare ar fi faptul că o lucrare atât de combativă pe tărâm național nu subliniază motivațiile politice ale exceselor slavo-file din zonă, în special în Bucovina. Începând cu săpăturile Irinei Rusanova din anii 70, de la Codân (Kodîn, dacă preferați), bazinul superior al Nistrului devine Graal-ul arheologiei sovietice, unde s-au găsit „nenumărate dovezi” (cam tot ce s-a găsit) ale faptului că „țara de baştină” a tuturor slavilor s-ar fi aflat chiar acolo, *pe picior de plai*. Şi cine ar fi cei mai vechi şi autentici slavi, dacă nu ucrainienii? Ce coincidență... Tocmai într-un teritoriu – am numit Bucovina şi Ucraina subcarpatică – în care al doilea război crease o problemă teritorială, despre care nimeni nu vorbea, dar nimeni nu ignora. Iar după *Primăvara de la Praga* nimic nu mai părea veşnic...

Recitind acum cele scrise îmi dau seama că, luptându-mă cu textul oferit de Sergiu Musteață, am neglijat să ofer dreapta măsură a meritelor acestei lucrări, subliniate doar în parte. Iată, de pildă, faptul că dincolo de meritul de a fi o primă sinteză, lucrarea reprezintă, în acelaşi timp, scoaterea la lumină a rezultatelor propriilor săpături de la Măşcăuți şi Butuceni, bine reprezentate în ilustrație (figurile 12, 26-29, 38, 41-42, 47, 49, 64, 66; se numesc „figuri”, dar sunt planşe).

Dincolo de problemele relevate – şi care constituie nimic mai mult decât un punct de vedere personal, la care sper că am dreptul – , recomand cartea tuturor celor care au preocupări legate de Evul mediu timpuriu, fiind convins că fiecare va găsi lucruri care îi vor completa imaginea despre interfluviul Nistru-Prut, un teritoriu de imediată proximitate pentru specialiştii români, a cărui cunoaştere poate ilumina multe dintre propriile cercetări. De altfel, nici nu mi-aş fi pierdut vremea să comentez o lucrare lipsită de valoare.

Închei comentariile mele cu câteva sugestii adresate domnului Sergiu Musteață. Cunosc preocupările domniei sale în materia legislației protecției patrimoniului arheologic, cât şi faptul că are o a doua calificare, fiind jurist. Cred că marele său atu este tocmai această dublă calificare, ce sugerează deja un domeniu specific spre care şi-ar putea îndrepta eforturile cu mare succes. Excelenta repertorizare a teritoriului studiat ar trebui aprofundată cu mijloacele veacului XXI, respectiv GPS (Global Positioning System), baze de date, GIS (Geographical Information System). Dubla poziție, la catedră şi în fruntea unei asociații profesionale, îi dau şi oportunitatea de a antrena mulți alți tineri într-o activitate nu numai tehnicizată, dar şi extrem de solicitantă. Lipsa de apetență şi competență a autorităților pe linia protecției patrimoniului arheologic este evidentă, nu numai la Chişinău; ce anume s-ar putea face, din afara *sistemului*, rămâne de văzut. Dar dacă nu vom face ceva, atunci viitoarele generații de arheologi vor face doar arheologie de birou şi modelare 3D (pentru a săpa în spațiul virtual).

Şi, poate, Bucureştiul va face mai mult decât să critice...

Cristian – Aurel Roman,
LAMPES FROM DACIA. THE ROMAN FORTS FROM POROLISSUM – MOIGRAD

Bibliotheca Musei Porolissensis, I, Zalău, 2006, Porolissensis, VII, 155 p, 23 pl, 3 fig.

Publicată cu ocazia celui de al II- lea congres ILA desfăşurat la Zalău şi Cluj Napoca în mai 2006, cartea este teza de doctorat a autorului.

Având texte paralele în engleză şi română lucrarea se adresează atât specialiştilor străini, cât şi celor din ţară.

Aşa cum spune şi titlul, Cristian Roman prezintă, nu toate opaiţele descoperite în Dacia, ci doar cele provenite din patru castre. Unul din cele mai puternice argumente în această alegere a fost şi acela a existenţei unor repere stratigrafice, deci şi cronologice clare în aceste situri, ca urmare a unor cercetări sistematice. Autorul menţionează încă de la început că a făcut o selecţie în rândul masei de opaiţe descoperită în siturile amintite, starea de conservare fiind principalul criteriu de selecţie. Practic este luat în discuţie un lot de 198 de piese. Dintre acestea numărul cel mai mare îl ocupă lucernele din lut, câteva sfeşnice şi trei exemplare din metal, bronz şi fier.

Chiar în introducere Cristian Roman prezintă schematic stratigrafia celor patru situri aşa cum a fost ea stabilită de autorii săpăturilor, precizând în acelaşi timp şi cadrul cronologic. Este după părerea noastră un mare pas înainte în cercetarea lucernelor din Dacia.

Ştiut fiind că o serie de piese din provincii, şi aici ne referim evident la provincia noastră, aparţin unui tip care are o anumită datare în zonele de origine, evident mai timpurie, cronologie, care nu mai concordă cu realităţile din provincia Dacia. Prin urmare un reper stratigrafic este absolut necesar în stabilirea unei încadrări cronologice reale. Evident sunt şi cazuri când sunt descoperite şi lucerne rătăcite în nivele târzii şi când stratigrafia nu ne mai ajuta. Toate situaţiile trebuind analizate cu atenţie.

În continuare se intră în prezentarea propriu-zisă a diverselor categorii de opaiţe, într-o tipologie proprie autorului, desigur adaptată la tipologiile marilor cataloage deja cunoscute: Dressel, Loeschcke Walters, Brooner, Ivanyi, ca să nu amintim decât pe câţiva.

Semnalăm cele două piese lucrate cu mâna, care imită exemplare turnate în tipare, şi suntem cu totul de acord cu autorul, că avem de a face cu o "producţie casnică".

De a doua categorie de piese "Lămpile lucrate la roata olarului", Cristian Roman s-a mai ocupat în studiul "Wheelmade lamps of roman Dacia" publicat în Acta MN, 37-1, 2000, p. 99-140, acum el reluând cele analizate în lucrarea precedentă. Lotul celor 29 de opaiţe lucrate la roată, încadrate în diferite tipuri şi variante se întind din punct de vedere cronologic de la începutul secolului al II-lea şi până la mijlocul veacului următor.

O afirmaţie interesantă ni se pare a fi faptul că aceste piese, cele lucrate la roată, erau datorate producătorilor locali şi erau lucrate în atelierele care produceau şi ceramică de uz comun. Suntem cu totul de acord cu ipoteza avansată, ba credem că o discuţie asupra modului de funcţionare a atelierelor de lucerne din Dacia ar trebui făcută, chiar dacă până în prezent foarte multe elemente nu au fost descoperite. Acest lucru este cu atât mai interesant, cu cât se vorbeşte tot mai mult de o producţie locală şi o circulaţie a unor piese venite din alte centre.

Cele mai timpurii lucerne turnate în tipar descoperite până acum în aria aflată în discuţie sunt cele de tipul Loescke Ic, lămpi cu volute şi cioc unghiular. Autorul, pe baza unei analize macroscopice şi a detaliilor de execuţie le consideră pe toate, 16 la număr drept importuri, datate în majoritatea cazurilor pe baza contextului arheologic în care au fost descoperite la începutul veacului al II-lea.

Vorbind de o altă piesă, nr. 38 în catalog, descoperită în castrul de la Gilău, de tip Loeschke IV, aşa zisele opaițe cu volute şi cioc orgival, Cristian Roman este de părere pe baza aceleaşi analize a tehnicilor de execuție, că avem de-a face cu o piesă de import, având în Dacia o datare mai lungă, până spre a doua jumătate a secolului al II-lea. Atragem din nou atenția că criteriile privind modul de execuție nu sunt întotdeauna un element determinant în plasarea unui opaiț în categoria locală sau import.

Un lot important numeric, îl reprezintă, ca peste tot în Dacia romană, datorită perioadei cronologice a existenței sale, opaițele de tip Loeschke VIII, cu o serie întreagă de variante.

În fine, de departe cel mai important număr de piese îl însumează tipul lucernelor ştampilate (Firmalampen). Practic tipurile Loeschke IX şi X însumează jumătate din toată cantitatea, lucru firesc pentru o provincie cum este Dacia. De altfel analogiile cu celelalte situri de unde se cunosc loturi mari de piese sunt similare. Numeric şi în cadrul lucernelor cu ştampilă, tipul IX, mai timpuriu, este numeric mai redus față de tipul X. Explicația cronologică este fără îndoială cea adevărată, tipul X circulând cu preponderență în veacul al II-lea şi în cel următor.

Interesantă ni se pare şi analiza numelui meşterilor care apar pe lucernă.

Există producători a căror origine este bine stabilită în centrele din Italia de nord şi alții care sunt plasați în provincii, în general în cele pannonice. Autorul sugerează că sunt şi meşteri din provincie, poate de la Napoca cum ar fi RUSTIK.

Se pune problema mult discutată a unor mărci de producători care apar pe exemplare provinciale datate cu un secol sau un secol şi jumătate mai târziu decât momentul lor de circulație inițial. O continuitate a firmei nord italice prin sucursale înființate în provincii atât de îndepărtate şi ca spațiu şi ca timp ni se pare o ipoteză puțin probabilă.

În sfârşit Cristian Roman ne prezintă şi două tipare. Este vorba de valva inferioară al unui tipar pentru lucerne cu volute de la Gilău şi cea superioară pentru opaițe de tip Firmalampen de la Căşei. Chiar dacă nu s-au descoperit până acum lucerne ieşite din aceste matrițe, este totuşi greu să nu acceptăm ideea că aceste tipare sunt o dovadă că la Căşei şi la Gilău s-au produs opaițe.

Un consistent catalog al celor 198 de piese însoțeşte comentariul. La fel lista bibliografică cuprinde multe titluri de lucrări noi, puțin cunoscute la noi în țară. Ilustrația mai ales cea desenată este bine executată şi relevantă.

În final putem recomanda cartea domnului Cristian Roman ca un instrument de lucru foarte util pentru cei care se ocupă de lucernele provinciale romane.

Crişan Muşețeanu

Cercetări arheologice, XIII, 2006, p. 473 - 476

VALERIU LEAHU

(18 februarie 1934 – 10 februarie 2006)

La apusul soarelui, în seara zilei de vineri 10 februarie 2006, cu doar o săptămână înaintea împlinirii vârstei de 72 ani, s-a dus să se reculeagă, pentru a asculta muzica celestă, Domnul Valeriu Leahu.

Născut la Iaşi, în ziua de 18 februarie 1934, fiu de preot dintr-o familie originară din satul vasluian Scânteia, şi-a petrecut primii ani ai copilăriei la Ţibăneşti. Sunt localităţi care azi au rezonanţă arheologică ...

In 1938 familia sa se mută la Iaşi, astfel că cei doi copii ai Elenei şi preotului Gheorghe Leahu urmează şcoala primară şi gimnaziul la Liceul Naţional. Sunt ani tulburi, de frământări politice, de război.

Spre sfârşitul celui de al doilea război mondial, între anii 1944 - 1945 familia se vede nevoită să se strămute la Craiova unde tinerii Lucian şi Valeriu Leahu îşi continuă studiile liceale la Liceul „Fraţii Buzeşti”. Urmează revenirea la Iaşi, dar nu pentru mult timp fiindcă în 1947 familia se stabileşte la Bucureşti.

In capitala ţării, plină de convulsiile postbelice, tânărul Valeriu urmează cursurile Şcolii medico-sanitare de băieţi nr. 3. In iunie 1951 obţine diploma de absolvire şi este recomandat pentru a urma învăţământul superior printr-o Dispoziţie de repartizare emisă de Ministerul Sănătăţii. Dă admiterea la Conservator ... dar din motive politice nu este admis ... Reuşeşte însă ca între anii 1952-1957 să urmeze cursurile Facultăţii de Istorie, promovând examenul de stat – specialitatea istorie-arheologie - cu calificativul foarte bine. Erau ani nesiguri pentru intelectualitatea românească, când pentru un tânăr era greu de discernut ce este „bun” de ce este „rău” conform celor predate şi propovăduite de noua orânduire instalată de cei ce spuneau că aduc „lumină din răsărit”.

Minte ascuţită, cu spirit critic dezvoltat, a ştiut să preia şi a căutat să înţeleagă atât partea plină cât şi cea goală a paharului. Beneficiind pentru perioadele de preistorie şi clasică de profesori luminaţi şi-a dat seama că aici se poate dezvolta cu mai puţine restrişti. A devenit un emul al profesorilor Ion Nestor, D.M. Pippidi, Emil Condurachi, Gheorghe Ştefan, Dumitru Tudor, dar şi a celor ce făceau „slalom” printre directivele de partid pentru a preda istoria evului mediu, a epocii moderne sau a celei contemporane.

Iar în vacanţele de vară, pentru a-şi desăvârşi cunoştinţele dar şi pentru a mai câştiga un ban, participa la marile şantiere arheologice de la Suceava sau Histria unde a putut beneficia de îndrumările date, printre alţii, de Vlad Zirra.

A ştiut să-şi aleagă dintre colegi pe acei ce meritau a deveni prieteni şi să se ferească de ceilalţi.

Insetat de cultură şi pentru a evada din anostul şi meschinul cotidian a frecventat cu asiduitate sălile de expoziţii, cinematografele, dar în special concertele de la Atheneu unde mai putea fi văzută o parte a lumii ce nu ajunsese la Canal ... Iar din biblioteci şi librării şi-a ales, triând şi selectând din multa maculatură, lucrările ce meritau a rămâne nemuritoare. Dată fiind epoca, alegând boabele

de neghină, a căutat să cunoască şi să înțeleagă atât spiritul slav cât şi cel universal din secolele XIX şi XX. Şi-a format astfel o Bibliotecă şi o Discotecă de invidiat, profitând din plin de scurtele perioade de „dezgheț".

Fiind angajat ca îndrumător la Muzeul de Istorie şi Artă a Municipiului Bucureşti a avut parte de ajutorul şi sfaturile Margaretei Constantiniu, pentru a nu o pomeni decât pe aceea ce nu mai este. A participat, în calitate de colaborator sau conducător, la săpăturile arheologice de la Străuleşti, Cățelu Nou, Băneasa, Otopeni. A devenit astfel cel mai bun specialist în epoca bronzului pentru zona din centrul Câmpiei Române, realizând la începutul şi sfârşitul carierei sale două lucrări de referință privind Cultura Tei, luându-şi şi doctoratul cu acest subiect, în 1984. Dar a plublicat exemplar şi rezultatele investigațiilor sale referitoare la epocile Hallstatt, geto-dacă sau mileniul I p.Chr.

In paralel a făcut Muzeografie, a valorificat materialele documentare privind istoria culturii şi activitatea personalităților de seamă ale acestui domeniu – George Georgescu, Alexandru Tzigara-Samurcaş etc.

Din decembrie 1968 a făcut parte din nucleul ce a purces la realizarea Muzeului Național de Istorie a României, devenind şeful secției de Comuna Primitivă (Străveche sau Preistorie cum s-a schimbat denumirea în funcție de conjunctura politică) realizând una dintre cele mai apreciate secții expoziționale din cadrul muzeului. Aici şi-a revărsat din plin cunoştințele, fantezia, concepția de istoric şi muzeograf. Desigur în condițiile şi limitele impuse de diriguitori, de mentalitatea şi posibilitățile vremii.

Preocupat de estetică, ştiință, educație a realizat şi numeroase expoziții temporare care au deschis noi moduri de abordare a diverselor problematici. Ne referim la expozițiile dedicate lui Ion Nestor, Gheorghe Brătianu, Vasile Pârvan, N.N. Moroşan, Celui de al doilea Congres internațional de thracologie din 1976, celor 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat, Comorilor epocii bronzului, Ceramicii – tezaur al unei existențe şi culturi multimilenare, 1976 etc.

A publicat peste 60 de articole şi studii de specialitate, precum şi două cărți. A condus 22 şantiere arheologice. Intre anii 1972-1992 a făcut parte din Comitetul de coordonare a activității editoriale a Muzeului Național de Istorie, în special la volumele de Cercetări Arheologice.

Spirit liber nu se încadra întotdeauna în canoanele impuse de indicațiile autorităților dogmatice. De aceea dorea a face, a cunoaşte şi mai ales a verifica tot ce privea bunul mers al secției de Preistorie pe care o conducea. Cerea doar devotament şi creativitate din partea colaboratorilor ce aveau larg deschise porțile prezentării propriilor opinii.

Unii colegi sau şefi uneori nu l-au înțeles. Dar cine pe această lume este perfect. Greşeli facem cu toții, cel mai adesea din nebăgare de seamă. Omul, prin firea sa, este mai adesea subiectiv şi mai rar obiectiv. Limita dintre cele două este greu de definit. Poate şi de aceea ultimii ani, de după pensionare, au fost mai trişti – atât pentru Dl. Leahu, dar o mărturisim cu regret şi pentru noi, cei ce am lucrat în preajma Lui. Şi o spunem asta cu sinceritate.

Alinarea şi-a găsit-o în familie, în colega noastră Doina Istrate-Leahu cu care şi-a unit destinul în ziua de Crăciun a anului 1971. Şi aşa cum a trăit s-a dus liniştit, fără a-i necăji pe cei din jurul lui, să se odihnească puțin.

Noi, cei ce am lucrat cu Dânsul, ce am învățat de la Dânsul, ce am respirat acelaşi aer mai bine de 30 de ani, ce am colaborat pe şanțierele arheologice de la Romula, Vităneşti, Surlari, Valea Buzăului, Gărăgău, Frăteşti, Daia îl regretăm şi-l rugăm să ne ierte dacă am greşit uneori, asigurându-l însă că nu din reavoință.

Pentru întreaga activitate Ministerul Culturii şi Cultelor i-a acordat, în 2003 Diploma de excelență, iar Preşedintele României, la 2 aprilie 2004, i-a conferit Ordinul „Meritul Cultural" în gradul de Cavaler, categoria H - „Cercetarea ştiințifică".

Iar acum, când a aflat Supremul Adevăr pe care oamenii îl tot caută de la A la Ω îi dorim linişte, tihnă şi odihnă în pace.

George Trohani

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Săpăturile arheologice de la Giuleşti-Sârbi, în Cercetări arheologice în Bucureşti (CAB), 1963
- O fază veche a culturii Tei descoperită la Căţelu Nou, în SCIV, 14, 1963, 2
- Mormânt hallstattian descoperit la Brebu, în SCIV, 16, 1965, 1
- Consideraţii cu privire la faza a doua a culturii Tei, în lumina noilor săpături arheologice de la Băneasa, în Materiale de istorie şi muzeografie (MIM) II, 1965
- Săpăturile arheologice de la Căţelu Nou, în CAB II, 1965
- Date noi cu privire la faza Tei III, în lumina ultimelor săpături arheologice, în SCIV, 17, 1966, 1
- Aperçu de la périodisation de l'évolution de la civilisation de Tei, în Dacia, X, 1966
- Cultura Tei, 1966, 178 p.+ XII pl.
- Obiecte şi fotografii de la George Georgescu în colecţiile Muzeului de Istorie a Municipiului Bucureşti, în Bucureşti. Materiale de Istorie şi Muzeografie, V, 1967
- Vasile Pârvan. Activitatea ştiinţifică şi didactică la Bucureşti, în BMIM, VI, 1968
- Mormânt getic în preajma Bucureştilor, în SCIV, 19, 1968, 2 (în colaborare cu Margareta Constantiniu)
- Cu privire la sfârşitul epocii bronzului în Muntenia, în SCIV, 20, 1969,1
- Cu privire la conceptul „perioadă de trecere la epoca fierului" pe teritoriul României, în SCIV, 24, 1973, 3
- Al. Tzigara-Samurcaş, muzeograf, în Muzeul Naţional, I, 1974
- Spaţiul de muzeu. Exigenţe şi soluţii adoptate în organizarea sălilor de istorie străveche din Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, în Muzeul Naţional, II, 1975
- Cercetări arheologice în necropola tumulară de la Romula (1969), în Cercetări Arheologice (CA), I, MNIR, 1975
- Cu privire la raporturile culturii Tei cu unele culturi ale epocii bronzului din Balcani, în SCIVA, 29, 1978, 1
- Morminte de călăreţi nomazi la Vităneşti (în colaborare cu G. Trohani), în SCIVA, 29, 1978, 4
- Săpăturile arheologice de la Vităneşti, jud. Teleorman (în colaborare cu G. Trohani), în CA, III, 1979
- Săpăturile arheologice efectuate la Daia, în CA, V, 1982
- Tracii carpato-dunăreni în marile migraţii egeene, în CA, VI, 1983
- Săpăturile arheologice efectuate la Vităneşti, jud. Teleorman (coautor cu G. Trohani), în CA, VIII, 1984
- Obiecte de metal şi mărturii ale practicării metalurgiei în aria culturii Tei, în SCIVA, 39, 1988, 3
- Mormânt de incineraţie descoperit la Romula, în CA, VIII, 1984
- Date şi consideraţii noi cu privire la periodizarea culturii Tei, în CA, IX, 1992
- Fişele nr. 35, 40, 41, 42, 43, 52, 66 din Goldhelm, Schwert und Silberschätze, Catalog, Frankfurt am Main, 1994
- O locuire hallsattiană târzie la Mlăjet – Buzău, în CA, X, 1994 (în colaborare cu Lia şi Adrian Bătrîna)
- Cultura Tei în sud-estul Transilvaniei, în Angustia, 2, 1997
- Depozitul de obiecte din bronz descoperit la Arsura, în Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, XV, 1997
- Aporturi vestice în geneza culturii Tei, în Traco-Dacica, XXII, 2001
- Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia, Bucureşti, 2003 (243 p.)

EXPOZIŢII ORGANIZATE

Expoziţii permanente:
- Sălile de Istorie Veche de la Muzeul Municipiului Bucureşti (organizare 1957-1959 şi reorganizare 1967)
- Sălile de Istorie Veche ale Muzeului Judeţean de Istorie Braşov, 1969
- Sălile de Istorie Străveche ale Muzeului Naţional de Istorie a României (organizare 1970-1972, reorganizare 1978-1979)

- Muzeul de arheologie şi istorie din Drăgăneşti-Olt (coordonarea colectivului şi organizarea sălilor de Istorie veche, 1981)

Expoziții temporare:
- „Traco-dacii, istorie şi civilizație” (1976, Bucureşti, la al II-lea Congres Internațional de Tracologie)
- „Ceramica, tezaur al unei existențe şi culturi milenare”, sălile 1-3 (1976, Bucureşti)
- „2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent”, colaborare (1979, Bucureşti)
- „Vasile Pârvan. 100 de ani de la naştere” (1982, Bucureşti)
- „2500 de ani de la primele lupte ale geto-dacilor pentru libertate şi independență”, colaborare (1983, Bucureşti)
- „Un destin românesc în Basarabia cotropită: N. N. Moroşan” (1993, Bucureşti)
- „Ion Nestor, savant şi profesor român de reputație internațională” (1994, Bucureşti)
- „Comori ale epocii bronzului în România” (1995, Bucureşti, în Program al Consiliului Europei)
- „Gheorghe Brătianu, un mare istoric al românilor, un savant patriot” (1998, Bucureşti)
- Tematica detaliată (cu texte, hărți, grafice, nominalizarea exponatelor) a Muzeului județean de arheologie şi istorie din Alexandria (1995; contract, la solicitarea organelor locale)

COLABORĂRI LA EXPOZIȚII INTERNAȚIONALE IMPORTANTE

- Expoziția „Civilizația antică în jurul Mării Negre”, organizată în colaborare cu muzeul A.S. Puşkin din Moscova, decembrie 1980
- Expoziția „Vasile Pârvan, savant român de reputație internațională, promotor al relațiilor cultural-ştiințifice, de prietenie dintre România şi Italia” organizată în colaborare cu Ministerul de Externe al României, la Şcoala Română din Roma, ianuarie 1983
- Expoziția „Geto-dacii. Istorie şi civilizație”, organizată la Chişinău, decembrie 1990 – februarie 1991, în colaborare cu Muzeul de Istorie al Republicii Moldova.

ŞANTIERE ARHEOLOGICE

- Giuleşti-Sârbi (Bucureşti), 1958
- Cățelu Nou (Bucureşti), 1960-1963
- Băneasa (Bucureşti), 1962-1964
- Otopeni (jud. Ilfov), 1965-1967
- Romula – necropola tumulară (jud. Olt), 1969-1972
- Surlari (jud. Ialomița), 1975
- Vităneşti (jud. Teleorman), 1976,1983
- Frăteşti, jud. Giurgiu, 1977
- Daia, jud. Giurgiu, 1978
- Şantierul național Turnu Măgurele (jud. Teleorman), 1978
- Valea Buzăului – Mlăjet (jud. Buzău), 1984-1986